

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

EGY ÉG ALATT

**A kötet anyagát összegyűjtötte, a szöveget gondozta
RÉZ PÁL**

TARTALOM

RÁKOSI JENŐ
KISS JÓZSEF
MILKÓ IZIDOR
VÉSZI JÓZSEF
LÁNYI ERNŐ
RIPPL-RÓNAI JÓZSEF
NÉGYESY LÁSZLÓ
AMBRUS ZOLTÁN
KÖVESLIGETHY RADÓ
BRÓDY SÁNDOR
GÁRDONYI GÉZA
HERCZEG FERENC
KABOS EDE
BARTÓKY JÓZSEF
CSÓK ISTVÁN
PALÁGYI LAJOS
TÖMÖRKÉNY ISTVÁN
KÓBOR TAMÁS
CHOLNOKY VIKTOR
SZOMORY DEZSŐ
IGNOTUS
HELTAI JENŐ
SCHÖPFLIN ALADÁR
FERENCZI SÁNDOR
NAGY ISTVÁN
NAGY-BALOGH JÁNOS
SZILÁGYI GÉZA
SZINI GYULA
OSVÁT ERNŐ
RÉVÉSZ BÉLA
PÁSZTOR ÁRPÁD
GOMBOCZ ZOLTÁN
NAGY ENDRE
ADY ENDRE
A HOLNAP
KRÚDY GYULA
MIKLÓS JENŐ
MOLNÁR FERENC
BARTA LAJOS
MÓRICZ ZSIGMOND
SZABÓ DEZSŐ
ERDŐS RENÉE
MÓRA FERENC
BIRÓ LAJOS
BARTÓK BÉLA
DUTKA ÁKOS
GELLÉRT OZSKÁR
SOMLYÓ ZOLTÁN
GULÁCSY LAJOS

ZERKOVITZ BÉLA
LAKATOS LÁSZLÓ
BABITS MIHÁLY
DRÉGELY GÁBOR
KEMÉNY SIMON
HALASI ANDOR
BALLA IGNÁC
NAGY LAJOS
JUHÁSZ GYULA
GÁBOR ANDOR
SZÉP ERNŐ
KUNCZ ALADÁR
MOHÁCSI JENŐ
TÓTH ÁRPÁD
KIRÁLY GYÖRGY
KARINTHY FRIGYES
KASSÁK LAJOS
CSÁTH GÉZA
FÜST MILÁN
JÁSZAY-HORVÁTH ELEMÉR
BECZÁSSY JUDIT
SIK SÁNDOR
TURCSÁNYI ELEK
SZABOLCSI LAJOS
MAJOR HENRIK
VÁRNAI ZSENI
REMÉNYI JÓZSEF
VERSESKÖNYVEK
NADÁNYI ZOLTÁN
SÁNDOR IMRE
SZÁSZ MENYHÉRT
BÉKÁSSY FERENC
ENDRE KÁROLY
BARTALIS JÁNOS
FÓTHY JÁNOS
FÖLDI MIHÁLY
ZSOLT BÉLA
MARCONNAY TIBOR
BARTA SÁNDOR
BRÓDY LÁSZLÓ
TAMÁS ISTVÁN
JÓZSEF ATTILA
GELLÉRI ANDOR ENDRE
KISBÉRY JÁNOS
SZÉKELY TIBOR
SÉRTŐ KÁLMÁN
BERECZKI ANDRÁS
ÖNMAGAMRÓL

RÁKOSI JENŐ

I

Rákosi Jenő, fején hetvennyolc év terhével, írói munkássága félszázados fordulóját üli. Rát tekintünk erre a főre, melyben, mint hóval koronázott kráterben, még ma is el nem pihenő tűz lobog, indulatok, szenvedélyek, élcek szikráznak. A *Nyugat*, melynek megindulása óta szívós és nem baráti ellenfele volt, szót kér ez alkalommal, mert a folyóiratnak, mely az irodalom hitével indult, s az értékek tiszteletét hirdette, kötelessége és jussa megállapodni előtte. Úgy vagyunk, mint a fegyverkovácsok. Nézzük őt, ki ura vitázó prózáknak, mestere a vívásnak - melyben a szúrás is meg van engedve -, csodáljuk őt, milyen élesre köszörülte a kardot, mellyel hadakozott, mennyire megedzette, kifente fegyvereit, s egy életmunka láttán elfog minket, az írás munkáit, a szakmabéli bámulat, a céhbéli lelkesedés, és a szerszámok tökéletességét figyelve egy pillanatra arról is megfélemedezünk, hogy társaink közül éppen a legnagyobbak és legtisztábbak felé suhintott velük a viadal során.

Mi ennek az írónak fő jellemvonása? Ezt felelhetnők: a harc. Rákosi Jenő sokak szemében az öreg, a „konzervatív”, aki ellensége újabb irodalmi irányoknak, a haragos apa, kinek örökös perpatvara van a zajongó gyermekszobával, az aggályos „klasszikus”, aki az egyéniség szabad kitörését szigorú szemöldökkel szemléli. Milyen hamis ez a beállítás. Igaz, hogy az újabb költői nemzedéket végzetesen félreértette, nem ott, ahol a maga politikáját szögezte az ő politikájuk ellen, amihez kétségtelen joga volt, de ott, hol politikát keresett abban is, amiben nem volt más, mint a szavak önmagáért való költészete, és nem értette meg a régi formák széttöbbantását, mellyel irodalmi pályafutását kezdte. Aki visszalapoz irodalomtörténetünkben, az látja, hogy annak idején őt is mint békétlent és garaboncásat könyvelték el, mint irodalmi rendetlenkedőt, aki nem ismeri a hűvös ész szabályát. Mert értsük meg az izmusok mai sokaságában, a futurizmus, expresszionizmus, szimultanizmus és dadaizmus korában, hogy az irodalom minden időben két végpont között mozgott, a klasszicizmus és romantizmus között. Harmadik irány nincs, csak átmenet a kettő közt, ezzel vagy azzal az árnyalattal. Olyan két határvonal ez az irodalomban, mint a politikában a zsarnokság és forradalom. Aki klasszikus, az irodalmi zsarnok. Az tiszteli a hagyományt, az elődök kőbe vésett parancsait, az egyéniséget csak éppen átcsillantja zárt formákon át, nem érzékletes, hanem pontos, nem barátja a helyváltozásnak, ragaszkodik ahhoz, amit lát, és nagyon szíven fekszik, hogy kifejezésben se vétsen a hűség ellen. Aki pedig romantikus, az irodalmi forradalmár. Az piros frígiai sapkát csap a maga nyelvtanára, azért Victor Hugo, tágítja a formákat, hogy az egyéniség minden szeszélye beleférjen, a friss észrevevések rabja, érzékekkel élő és érzékekre ható, s nem ahhoz a valósághoz húz, melyet maga előtt lát, de melyet magában érez, tehát szertelen, bátor és kósza is, mert idegen országokban is egyformán otthonos.

Ezek az irányok, mióta emberek alkotnak, végzetes rendben követik egymást. Mozdás van, hullámlás is van, de fejlődés nincs. Bizonyos időközökben az irodalmi kifejezőeszközök hatástalanná válnak, és változatosságra vágyakoznak. Recehártánk, mely kifáradt a fény túlságától, már észre se veszi a színeket, és a klasszicizmus pihentető vonalaira van szükségünk, hogy újra képessé tegyük a befogadásra. Majd ebbe is belefáradunk. Fülünk nem hallja többé a klasszikus mértékbe börtönzött ütemeket, a dobhártya disszonanciát, új, fűszeres ingereket, romantikus lármát akar. Amint a politikában a forradalmi cselekedetet, az akciót pontosan követi a természetes visszahatás, a reakció, úgy jönnek a klasszikus irodalmak után, melyeket

néha a változó idők realizmusnak, naturalizmusnak, verizmusnak is neveznek, a romantikus irodalmak, melyek a korok igényeihez alkalmazkodva fölveszik az impresszionizmus, szimbolizmus, sőt dadaizmus nevét. Racine éppannyira klasszikus, mint Rovetta, a realista. És Byron éppannyira romantikus, mint August Stramm, az expresszionista. Már említettem egy ízben, irodalmi és politikai irány gyakran összeesik, például Shelley esetében, de még gyakrabban nem. Dosztojevszkij irodalmi forradalmár (romantikus) és politikai konzervatív (nacionalista-militarista), Zola ellenben politikai forradalmár (liberális-szocialista) és irodalmi konzervatív (klasszikus-naturalista).

Elkerülve minden irodalmi értékelést, melyet majd nálam avatottabbak végeznek el, messzebb korban, Rákosi Jenő alakját pusztán e művészetbölcseleti szemszög alatt óhajtom nézni. Akkor jelentkezett irodalmunkban, mikor már lezáródott a magyar dráma Kisfaludy Károlytól Szigligeti Edéig tartó romantikus korszaka, és a forradalom után Dobsa Lajos, Szigeti József és Kövér Lajos uralkodott, s jórészt földhözragadt, fakó szobadarabok, valóságot mímelő, szűk keretekbe zsugorodott, szószegény népszínművek uralkodtak. Az irodalom klasszikus (naturalista) korszaka volt ez, a *klasszikus* szót sem a közkeletű, értékelő, de a fönti, meghatározó értelmében véve. Ezeket a merev formákat 1866-ban Rákosi Jenő, a huszonnégy éves romantikus nemcsak széttörte, de egyenesen dinamitot vetett beléjük, mikor előállott ifjúkori és legjellegzetesebb játékával, az *Aesopus*-szal, mely a shakespeare-i szótárt és a vörösmarty-i szivárványt hozta, és a jelzők, az ékes-élces igék duzzatagon hömpölygő áradatát zúgatta végig a színpadon. Aesopus, a csúf rabszolga éppoly romantikus alak, mint Quasimodo, ki ég és pokol közt hánykolódik. Hangsúlyoznunk kell, hogy Rákosi Jenő az itthoni szűk hangnycaddal szemben éppen európai skálájával ért el hatást, s mint a Népszínház igazgatója, ő kötött először szerződést a franciákkal. Nyugati értékeket mentett át földünkre az, aki később a *Nyugat* legerősebb bírálója lett.

Ő alkotta meg ezt a szót is: *nyugatos*, melyet fölruházott bizonyos értelemmel, de - mi őszintén bevalljuk - sohase értettünk, mert a *Nyugat* nem jelentett határozott irodalmi irányt, csak az irodalomnak önmagáért való szeretetét és nagy követelményeket, melyeket elsősorban magunkkal szemben támasztottunk. Ezeken a lapokon kezdettől fogva egy gyékényen árult meg a tősgyökeresen magyar, népies próza, mely céljában tagadása az adomának, ennek az irodalmi cigányzenének, és a keserű magjából kifakadó új magyar líra, mely légies vonalaival az örökkévalóság felé törekedett. De egymás tőszomszédságában dolgoztak is mindig, ma is, a politika szélsőjobb és szélsőbal szárnyai, Rákosi Jenő, aki több jelentékeny tehetséget fedezett föl, de több olyan író is, kinek nevét nem akarjuk most ideírni, nem méltatta figyelemre az újonnan érkezetteket, akik - ez már vitán fölül van - a magyar nyelv új lehetőségét és gazdagságát, szavaink új hajlékonyságát teremtették meg. Annak idején Gyulai Pállal viaskodott, ő, a fiatal, az öreggel, később Ady Endrével, ő, az öreg, a fiatallal. Gyulai Pál halhatatlant alkotott a magyar kritikában, Ady Endre pedig a magyar lírában.

Ezeket a tényeket meg kell állapítanunk, mikor egy ország ünnepli az író, ki külsejében - töretlen testével, szépen megöregedett, magyaros arcával, meredek homlokával - rendkívüli ember benyomását teszi reánk. Ifjúkorában megbabonázta a magyar szó, és azóta egy életen át harcolt érte. Azt, hogy most friss és acélos nyelven vitázhatunk vele, nem kis részben neki köszönhetjük. Egy könyvtárra rúgnak azok a művei, melyeket a halhatatlanság igényével írt, de ugyancsak könyvtárat tennének ki azok az össze nem gyűjtött cikkei, karcolatai, vitái, melyeket halandóknak szánt, de halhatatlanok, mert bennük hiánytalanul nyilatkozik meg szertelen vérmérséklete, drámai és költői ötletessége, mely egy kisebb, nem szorosan művészi cél szolgálatában is irodalmi marad. Veuillot jut eszünkbe, a francia katolicizmus kíméletlen, bajnoki harcosa, kinek napi alkalmakra szánt cikkeit és röpiratait a remekművek mellé helyezik.

Rákosi Jenő valaha közzétett egy darabot, melynek ez a címe: *Régi dal régi gyűlölségről*. Nem ezt a dalt akarjuk megpendíteni. Azok, kik évek hosszú során át nyílt harcban szemben álltak vele, összeforradnak most a mesterségük szeretetében, és noha más-más utakon mennek a tökéletesedés felé, s nem változó hittel vallják céljukat, az el nem osztható ellentéteken át is érzik minden írói munka gyönyörűsége testvériségét.

Nyugat, 1920. november

II

Gyakran láttam őt robogó villamosról leugrani, vagy szaladni, kezében a kész kéziratával. Díszlakomák alatt pezsgőspoharat emelt a fehér, rózsákkal hintett abrosz fölött. Vastag, zsíros havanna füstölgött szájában.

Ősz végén, római útja után, meghűlt. A betegség tárgyi jelenségei majdnem jelentéktelenek voltak.

De betegszobájából kiszivárgott a hír, hogy visszautasítja az ételt. Hét csirkéből főzettek neki levest, napokig, fojtott tűzön, hogy erőre kapassák. Nem akart enni. Orvosaival, akik tüdőgyulladástól féltették, veszekedett, hogy hagyják az ágyában, fekvé. Nem akart fölkelni. Szíve, az az acélos csodagép, mely több mint háromnegyed századig szakadatlanul működött, immelámmal teljesítette robotját. Nem akart élni.

Vitás, vajon a szervek indítják-e meg ezt a folyamatot, vagy a mindenben uralkodó központi idegrendszer, mely vezényel a szerveknek: „elég”. Környezete csak azt tapasztalta, hogy közönyös, elzárkózik az élet elől.

Ma délután ötkor meglátogattam. Minthogy észrevételeimet nem közölhetem a nyilvánossággal, melyet egyelőre hímes tudósítások biztatnak, ide, a naplomba jegyzem föl, miképp folyt le ez a látogatás.

Villájának első emeletén, tágas, négyablakos dolgozószobájában ült, egy karosszékből, egyenesen, felöltözködve, lábait török kendőkbe bugyolálva. Az egyik ablak nyitva volt. Beáramlott rajta a metsző jeges levegő. Légszomj gyötörte. Sóhajtva vett lélegzetet. Köhögni szeretett volna, hogy könnyebben lélegezzék. Arca alig látszott halványabbnak, mint egyébkor.

- Rettenetes - pihegte, percek után. - Nincs levegő. Levegő nincs. Aztán az, amit látok ezeken az iszonyú napokon és éjszakákon, az a rettenetes. Amint megyek kifelé vagy befelé, nem tudom, hova. Csak ez van - a kezére mutatott - meg ez - a magas, diadalmas homlokára mutatott - meg ez - a mellére mutatott -, de az egész, az megszűnt, értse meg, az nincs többé együtt. Á, ha ezt el lehetne mondani.

Döbbsenten hallgattam. Értelme, önelemző, bíráló ösztöne csorbíthatatlanul működött. Ha vele beszélgettem, sohase kellett a szerénykedés vagy hajbókolás áruhájába bújnom, mint aggastyánokkal való érintkezéskor szokás és ajánlatos. Ismert mindenkit, keresztül-kasul, kajánságig éles elméje tudta, hogy az illetők mit gondolnak. Most is tudta. Reám pillantott oldalt, a figyelemtől szinte sandán, gyorsan és okosan, mint egy öreg sas.

- Nem félek. Attól félek, hogy föl kell kelnem. Attól félek, hogy oda kell mennem a szoba másik sarkába. De a haláltól nem félek. Meggyógyulni? Újra kezdeni? Nem. Vége. Legyen vége.

Ez a keserűség, melyet egy hosszú élet tapasztalata tetézett, ez a tömény pesszimizmus, mely a fájdalomtól szinte megikrásodott, mélységesen megindított. Próbáltam átérezni, mint érezhet ebben a pillanatban. Magamra hagyatva tűnődtem. Lám, az élettagadás, mely az ifjúkorban kacér, tartalmas játék, ilyen az aggkorban, közvetlen a halál előtt. Egyszerű, kézzelfogható gyötrelem.

- Gyötrelem - vette át a szót, melyet csak gondoltam. - Golyót a velőmbé - kiáltott az *Aesopus* regényes költője. - Fölugrani, táncolni, míg össze nem rogyok.

Az ápolónő, a családtagok csitították. Erre magam is megszólaltam, ügyetlenül, vigasztaló, áltató hazugságokat kerestem, hogy majd látjuk őt az utcán, tavasszal. Úgy rémlett, nem figyel rám. A mennyezetre nézett, mereven, mással foglalkozva.

Fölkeltem, mélyen meghajoltam. Keze, mely eddig karosszéke karfáját szorongatta, éppoly görcsösen szorongatta eleven kezemet.

- Azt kívánom, fiam, hogy ne éljek. Ez az utolsó kézszorításom - mondta.

Nyugat, 1929. február 16.

KISS JÓZSEF

I

Kiss József, a vállán hetven évvel, elindul majd a jubileumi asztal felé, hogy egy ország gratulációját fogadja. *A Hét* egy pillanatra feltartóztatja útjában. Nekünk kell emlékeztetnünk az életének egy dátumára, mert a költő élete eleven folytonosság. Abban a szobában, ahol álmodik, nem ütnek az órák. Az óra - az időnek ez a dobogó szíve - áll. Föl kell keltenünk őt heverő pamlagáról. Mert a mi óránk nevezetes fordulót juttat eszünkbe. Harminc év híján egy évszázada nézi - önmagán keresztül - az életet. Ez a dátum neki nem oly jelentős, mint nekünk. A mezőcsáti szikkadt kenyér és a pesti kalács, az egykori kő és a mai koszorú közt nincs döntő különbség abban az egységben, abban az intenzív életérzésben, amely a született költő sajátja. Kopogjunk halkán az ajtaján, hogy ocsúdjon. Ablaka alatt trombitálármával száguld egy pozitív kor, amely síneket cövekel a kultúra végtelenbe nyúló országútján, gépeket eszkábál, aeroplánokat ácsol, de a technikai bravúrnál fontosabb az az álmodó, aki valaha azt írta, hogy az életünk felét elalusszuk, a másik felét pedig elhenyéljük, és a kornak, amely a valamiből többet alkot, számokból, adatokból, tudásanyagból mindig többet és többet akar elérni, mégis leginkább imponál a költő, aki a semmiből valamit csinál. Röpülünk már, de az az igazi repülő, aki motor nélkül röpül. Azt az adakozót ünnepeljük, aki csupaszon születik, üres kezekkel toppan a világba, és ezekben az üres kezekben láthatatlan kincset hoz.

Ő a jubileumát nem tekintheti sem elégtételnek, sem vigasztalásnak, sem valami fényes alamizsnának. Édes lehet elfáradni a művészetben, kiégni és elszenesedni, tudni, hogy a kezünk ismét üres, s aztán nézni az életünket, mint egy idegen életet. Az író ilyenkor igazán a saját maga objektív szemlélője. Még édesebb azonban soha meg nem öregedni. Kiss József tegnap a kezében tartotta egy kéziratát, egy készülő versét, és szemét - hetvenéves, öreg szemét - elhomályosította a könny. Még nem apadtak el a források, a hetvenéves forró patakok, s az élet eleven vize ma is öntözi a bűvös palántát, a poézist, vére, a termékeny, fűszeres vér ma is ritmusokban árad és apad. Ha maga köré tekint - reánk, akik most szólunk hozzá, a fiatalokra - azt hiheti, hogy az élet végtelen. Eleven tükrökben, fiatal arcokban nézte mindig az arcát. A barátai fiatal emberek voltak, akik a kisöccsei, az unokái lehettek volna. Ez volt az életelixírje és a művészi etikája. Sohase vétkezett a művészet ellen. Keleti filozófiája, a kejf megtanította arra, hogy a poétának az álmai „termékeny lustaság”-ban érnek meg. Nem volt benne semmi mohóság, alázatos volt az életével, a lelkével szemben, s megvárta, amíg a garabonciás ritmusok hozzá alázkodnak. A versei születtek. Nem akarta, hogy a föld egy évben kétszer teremjen neki, s nem akart a tőkéről egy évben két gerezdet szüretelni. Borát a nap érlelte meg. Virágait a szellők dajkálták. Talán innen van, hogy a költészete egyenrangú az étellel, az aszfalt és a villany álmodójának látjuk őt ma is, s a modern magyar poézis kezdetét benne keressük. Egy kort zár le, és egy kort kezd el. Az ízei a múltból valók, de pikánsabbak, mint a múltéi, és a verseit úgy olvassa a nem literátus olvasó, hogy az írója nevét is elfelejti, és a saját költeményeinek tudja. Nemrégiben egy vidéki szalonban láttam egy szomorú polgári remekművet, egy gipszangyalt, aki egy könyv fölött a karjára hajoltan méléz, a gipszkönyvébe a polgári művész egy verset karmolt bele, és ez a vers az, hogy: „az én aratásom egy marék virág”. Nem tudtam meghatottság nélkül nézni a gipszangyalt. Jellemzőnek találtam arra a költőre, akit itt jellemzek. Az irodalmi halhatatlanság frázisát most ne bolygassuk. De ott az isten háta mögött éreztem valamit a távoli fuvallatából. Nem az égi angyalok a költőé, hanem a földi angyalok. A kis gipszangyalok, a fehérvarrónők, a fiatal lányok, a

szegény polgárok és a gazdaglelkűek szeretete, ez az övé, övé a mai élet, és nevét a mindig megújuló élet veszi majd ajkára.

Vajon merre kanyarodik el, milyen utcákon, milyen tereken a kocsi, amely a jubileumára viszi? Akármerre megy, akármilyen utcákon és paloták mellett, neki hosszú zárandókút lesz ez az út, és a kocsiban ülő agg poéta emlékezik majd, a hirtelen felcseperedett palotákban törpe viskókat lát, s a mai magyar kultúra palotája is egy szegényes kunyhóra emlékezteti, amelyet valaha a tulajdon keze rakott - gyengéden és lassanként -, mint egy fecskefészket. Magyar emlékekkel van beszegve az útja. Parfümjét, amelyet kristályfiolákba zárt, magyar rózsákból szűrte, kincseit a magyar szegénységből gyűjtötte. Messze hírnökök nemigen jelennek meg magyar költő jubileumán. Victor Hugo az írói ünnepén az összes európai követek előtt ezt a szót mondta ki: Európa. Kiss József kevesebb emfázissal, de melegebben így szól majd: Magyarország. Nem hősi korban született. Emlékei intimek. Emlékezik a vidéki lankákra, a magyar bor zamatára, a budapesti influenzás hajnalokra, a főváros kénközsárga egére s a balatoni délutánok aranyára. Nincs tengere: csak Balatonja. Nincs Versailles-a: csak Gödöllője.

Itt, a keleti határon, ahol divat harmincéves korban megvénülni, egy gesztus után elfáradni, egy siker után megalkudni, egy könyv után elhallgatni, egy csók után meghalni, diadalmas látvány az évek és a sikerek teljességében célhoz érni, zsenialitás hetven évig élni. Az út kezdetén állók némán nézik azt a kocsit, amely a beteljesülés felé megy, az út kanyargó magasa felé, és egy művészet érett egészében jövőjük ígérését sejtik. Az országot tele lehetne rakni tragikus torzóval, szobrokkal, amelyeknek hiányzik a karja, kövekkel, amelyek egy hősi gesztust mutatnak, és azután lebuknak a semmibe. Kiss József útja - egész munkája - e szobrok közt visz el.

Csonka szobrok állanak neki őrt.

A Hét, 1913. november 30.

II

Kiss József nekünk, magyaroknak az idillt jelenti. Azt is mondhatnók: a béke jellegzetes költője. Ami egy pihenő és élő nemzedék kincse, ezüst, szőnyeg és elefántcsont, villanyfény és szellem, szivarfüst és csevegés, a kultúra krémje és pezsgőtajtéka, az mind megelhető pompakedvelő művészetében. Esztergályosa és gyémántkőszőrűse drága magyar szavainknak. Egy hősi, demokratikus kor után érkezett, amikor a csillagot a katonakabát rézpitykéjéhez hasonlították. Szerepe az volt, hogy a rézpitykét hasonlítja a csillaghoz. Szegény és fájo polgári életünket kellett magasba emelnie, az aszfalt prózáját, legendát teremtett abban a korban, amelyben telefonnal, távíróval és központi légfűtéssel dicsekszik, s kis állomásait többnyire csak villamosmegálló vagy kávéházak jelzik. Megmentette számunkra a mesét, az „örök mesét”. Vele vonult be a magyar költészetbe a szavak önmagáért való fényűzése. Annyi szín és ékkő van könyveiben, hogy a nyugat-európai ember önkéntelenül a magyarság útjára gondol, amely valaha keletről vándorolt ide, arról a világtájról, ahol a mesék ma is otthonosabbak, mint egybűt.

Most ez a költő, aki életével és munkáival két történelmi és irodalomtörténeti kort hidal át - halkán és zaj nélkül -, egy háborús verseskönyvet ad kezünkbe. Kiss József ma hetvenkét éves. De a hetvenkét éves agastyánnak nem adatott meg a nyugalom. Koszorúkkal, festményekkel és perzsaszőnyegekkel ékes művészszobáján is dörömböl a jelen, s amikor álomra hunyja szemét, vagy amikor deres téli hajnalokon ocsúdik, hallja ablaka alatt a budapesti

körúton hadba vonuló menetszázadok dalát. Vajon milyen az ő háborús lírája? Legtöbb költő - nálunk is, külföldön is - lámpalázat kapott a háború roppantságától. Oly sok emlék, hang és följegyzés maradt ránk régi háborúkból, hogy a költők akarva, nem akarva bizonyos szerepet osztottak ki maguknak. Utánozták a régi háborúkat és a régi háborúk költőit. Mindig nagyon magasan kezdték. Így aztán nem is költők, csak színészek, akik történelmet játszanak. Kiss József nem vágta magát „póz”-ba. Nem harci verseket, de háborús verseket írt. Ő, aki 1849-ben - kisgyermek korában - látta a magyar faluba beözönlő oroszokat, 1915-ben hallja a futó oroszok lábdobaját. Bibliain egyszerű és természetes. Hangját épp azért halljuk meg a gránátok és srapnellek pokoli lármájában, mert nem lármás. Csak énekel a szenvedőkkel, és pereg a könnye, amely vér, a lélek fehér és forró vére.

Versei pedig nemcsak „rongyos vitézek”, akik ziláltan, a történelem rendbontó zavarára való hivatkozással lépnek elénk, mentegetőzve, de készen, a költészet tündöklő eleganciájával. Kiss József, akinél a költészet nem afféle fiatalkori mámor volt, az utóbbi tíz évben koronázta meg fejlődését, amikor olyan hangokat talált, amelyek rokonok a nagy modern primitívek és a gyermeklélek álmaival. Szerenádokat ad a halott hősöknek; megkocogtatja a fakesztrüket, dalol, nehogy elunják magukat szegénykéik, s csak annyit mond: „Tiszteltet az édesanyátok...” (*Szerenádok*). Hívja vissza a földönfutó álmat: szálljon le a szőke és fekete szempillákra (*Elbujdosott az álom...*). Énekel a magyar kenyérről: a búzaszárról, amely acélos, mint a magyar föld fia (*Zsoltár a kenyérről*). Itt groteszk és hatalmas balladája a béna hősökről: egy ódon dal, amelyben mese és valóság fantasztikusan ölelkezik (*Ballada a lábakról*). Mindez mélységesen korszerű. De túl ezeken, az aggastyán költő szerelmet vall a művészetnek, egy megrázó önvallomásban, amelyben - élete telén - csak az álomlátókat, a bűbájosokat, a varázslókat hirdeti boldognak (*A gnóm*). Ebben a költeményben ér delelőpontra művészete, amely évek és korok tapasztalatai által sem tudott elnehezdedni, csak mélyült és egyszerűsödött, s ma is az a termékeny démonizmus lelkesíti át, amely a fiatal rajongókat és a vén népmeséket.

Szeretem ezt a könyvet, mert szép, de száz év múlva is szép lesz. Maradandó emléke a háborúnak. Föllelem benne a régi művészi pompát és a szenvedések pompáját. Valahogy kiteljesedett vele a költő világnézete: erkölcsi magaslatokba emelkedett. Egykor, fiatal korában, amikor keleti verseit írta, azt énekelte, hogy a költő csak hármat szeretett: „a dalt, a lányt és a kerevetet”. Ma ez a költő sokakat szeret. Szereti az embereket, mindenki testvére, aki szenved.

Szeged és Vidéke, 1915. december 17.

III

Egy decemberi délben, régen, nagyon régen fölkerestem *A Hét* szerkesztőjét. Ágyban feküdt. Nem volt beteg, hanem verset írt azon a napon, és szokása szerint ilyenkor nem kelt föl. Minden erejét a versnek tartogatta, szelleme éberségét, figyelmét, felfogókészségét nem engedte bénítani semmi által, a testi mozgást is kerülte, ajtaját becsukta, telefonját kikapcsoltatta, az asztalán levő villanylámpát meggyújtotta, s lábujjhegyen járt körötte az egész ház. Kiss József dolgozott. A selyemperzsáktól derengő szobában, párnáktól körülámasztva trónolt a rengeteg ágyon, melynek sárga paplanán rajztábla hevert, ráfeszített ívpapírokkal, körötte sok-sok hegyesre faragott írón, hogy kellő pillanatban keze ügyében legyen, s ne rebbenjen el a végzetes ige, mely csak ritkán jelentkezik és hamar eltűnik. Karcsú pohárka állott mellette, pár ujjnyi francia pezsgővel. Egyiptomi cigarettát szívott, kedves cigarettáját, a

vastag Dimitrinót. Királyian szolgálta ki azt a művészt, aki alkotott. A rajzpapíron, melyre gyöngybetűit rózta, csak lassan nőttek a sorok. Több napi munka látszott ezen a kézíraton, áthúzott szók, gyakran kettő-három egymás fölött, törlések és betoldások, egy rím, mely még nem lelte meg párját, egy utalás, melynek értelmét csak ő tudhatta, mindenütt küzdelem a megfoghatatlan szépséggel, melyet rabul kell ejteni, tusák és harcok nyomai, akár a csatatéren. Azok a dalok, melyeket a könnyedségük röpitett, és énekelni lehetett, muzsika nélkül is, így születtek meg.

Most, hogy írok a költőről, ki egy hosszú és dicsőséges pálya után meghalt, hetvenhét éves korában, erre emlékezem. Amit elmondtam, külsőségében is jellemző reá és költészetére. Szeretetet mutatott a szépséggel szemben, és öntudatos gondot azzal szemben, amit leírt. A költő és művész együtt volt. Akkoriban a művészet öncélúságát még forradalmi tannak tekintették nálunk, közel se ment át a köztudatba annyira, mint ma, s a fiatalember, ki átlépte küszöbét, vonzódást érzett ehhez az aggastyánhoz. Minden a költészet, az élet is csak azt szolgálja. Nála ez nemcsak művészi felfogás, hanem minden írásának értelme, egész életének tanítása. Vannak költők, nagyok is, kik bekapcsolódnak a politikába, erkölcsi elveket vallanak, újítanak, merész igazságokat állítanak és fogadtattak el, a szépség lendületével, de ő nem ezek közé tartozott. Nem törődött soha politikával, nem is érdekelte, erkölcsé a művészet volt, s az élettel szemben csak irodalmi becsvágya maradt meg, és ha küzdött a megélhetésért, csak verseire gondolt, azokra, melyeket még meg kell írnia. Soha gögösebb művészt nem láttam. Egy rongyos ifjút, ki jó verseket írt, többre becsült, rokonabbnak érzett, mint akármelyik közéleti nagyságot. Ez a l'art pour l'artban való föltétlen hite pedig végigvonult művészetén. Ha énekel magáról, a költőt éneкли. Legszebb verseiben, melyeknek sorai vérükké váltak, mindig ez a visszatérő dallam. Jelmondata, melyet fiatalon ír, áll reá:

*Az én mezőmön nem értek kalászkok,
Az én aratásom egy marék virág.*

Csak ennyit akart a virágarató. Aztán hogy öregedett, kétségbeesetten fohászkodott föl:

*Seherezáde, kit Múzsának keresztelt a pogány,
Ó, mért hagysz magamra életem alkonyatán?*

A szem arra való, hogy a szépet lássa, más értelme nincs:

*Ó, csak te, csak te ne hagyj el engem,
Ó, csak te, csak te maradj meg épen,
Én aranykelyhem, amelyből iszom,
Az örök szépség kristályitalát.*

Később a formák között élő művész harcot kezdett, kilépett zárkózottságából, de csak akkor, mikor a becsvágy szólította ki, s lapját, *A Hét*-et, mely elsőnek adott helyet az igazi irodalomnak, és hosszú évekig uralkodott az irodalmi közvéleményen, fölváltotta a *Nyugat*, mely új utakat nyitva, szükségszerűen átvette a törvénylátás örökét.

*Időm lejárt, hanyatlik a napom,
Ifjú titánok, üssetek agyon.*

Milyen megindító ezzel a mozdulatával, elfogultságában, tüzes türelmetlenségében is az a költő, kinek első és utolsó gondolata a művészet.

A művészet tisztelete, akarata ellenére, mégis a fiatalabbakhoz csatolta. És a versről való nézetei is sok tekintetben hasonlítanak a miéinkhez. Kiss József a ritka poéták közé tartozott, ki prózát alig írt, elvont értekezést soha. Írásban nem is tett olyan vallomást, melyben értelmezte volna alkotását. Másokat szívesen beszéltetett erről-arról, meg is hallgatott egy-két

elméletet, de mindig azt mondotta, hogy ő „cigány” akar maradni, aki hegedül, és nem tudja a kottát. Annyi bizonyos, hogy mint *A Hét* szerkesztője gyakran ösztönösen mutatott rá a vers törvényére, s gyűlölte a laposságot, a hétköznapi, a jelzőt, mely nincs pontosan a helyén, észrevette, melyik szónak nincs elegendő érzés- vagy gondolatfedezete, és meghallotta a süketen csengő sort. Itt sok öntudatot árult el. Elejtett szavaiból össze lehet állítani, mit tartott jó versnek. Nézete szerint a verset dalolni kell, csak akkor van jogunk verset írni, mikor a próza már nem elég, s az, amit értelmi módon kifejezni nem tudunk, amire a gondolat kevés, ami zenét kíván, egyszerre életre kívánczik, és mindjárt formában jelentkezik. Poe és Verlaine, akit csak közvetve ismert, fordításokból, hasonlót hirdetett. Annyira világosan látta ezt, hogy magára is alkalmazta, és balladaköltészetét, mellyel népszerűségét szerezte, alá állította a pársoros lírai verseinek, melyeknek maradandóságot jósolt. Valóban, ő elsősorban lírai költő, a kis dalok mestere. Annak idején a kordivatnak hódolva balladákat írt, s Arany János nyomán, aki ezekben a tragikus rajzokban természetes kétségeit, önvádoló lelkének kísérteteit tárgyiasította, ő is a lelkiismeret-furdalást vázolta. Itt azonban csak néhány színe új. Igazán lírai költeményeiben nyilatkozik meg.

Mindenekelőtt tiszta a hangütése, az *intonációja*. Biztosan kezdődnek versei, egy-egy sorral, mely magában zárja az egésszet, és később kibomlik, a többi sorokban.

*Te halvány szőke asszony,
Kit lelkem úgy imád...*

Vagy:

*Vigyetek ki a hunyó napsugárra,
Tegyetek arccal napnyugat felé...*

Vagy:

*Az örök szépnek, örök ifjúságnak
Utolsó álmát veled álmodom...*

A melódia ez, mely mentes minden disszonanciától, lágyan és puhán, arányos ívben száll fölfelé, a dal, mely egyszerűségével hat, anélkül hogy népies lenne. Közel van hozzánk, mert tulajdona a modern líra két fő sajátága: a zeneiség és festőiség. Az elsőre a *Hortobágyon...* című versét idézem, a másodikra a *Jehova* első szakaszát, mely színrakásával elfeledhetetlen. Az azonban, amit kifejez, már nem egyszerű. Ő a nagyváros költője. Budapest volt kedves városa, csak itt érezte magát jól, ha egy-két hétre elutazott külföldre vagy vidékre, betegesen vágyakozott haza. Nem is tagadja ezt, és ami akkor még merészség volt, verset írt az Andrássy útról, akár mások a rónaságról, a háztetőkön hintáló sürgönydróról, melyet ágyából lát, az aszfaltról, arról, ami előtte van. A képzelethíjas emberek sokáig azt hitték, hogy a távoli mező, éppen messzeségénél fogva, „költőibb”. Kerülni kell, ami nekünk, városiaknak éppoly otthonos, mint a mező, és éppoly tartalmas, mert életünk szentelte meg. Mindig bizonyos bátorság kell ahhoz, hogy a haladó idővel az újak egyenként belementsék verseikbe az új tárgykör szavait. A népies költők a negyvenes években éppígy harcoltak az akkor uralkodó szobapoézis ellenszenvével, mikor a pacsirtát, kalangyát, petrencét emlegették, mint 1885 körül a városi poéták, kik a növekvő város lelkét szólaltatták meg. Az *Influenza* már egészen nagyvárosi kép.

*A háztetőkön vékony hólepel
És fenn az égbolt kénkősárga...
Ide-oda himbál a vasfonál,
A város villamos abroncsa.
Alkonyodik. A messze zaj kihal.
S várom, hogy fényét ezer lámpa ontsa...*

Ezek a foltok, melyek az orosz realizmusra méltók, s akkor legföllebb elbeszélő prózában kaphattak helyet, izgatón érdekesek, újszerűek voltak egy költemény mértékes soraiban, s ma is szépek. Kiss József nem állott meg, késő aggságában is talált hangot, a gyermeteg öregség a gyermeteg dalt művelte, a mese selypítő varázsa igézte meg, s úgy fejlődött, hogy egyszerűsödött. Itt is érintkezett a modern lírával. „...A gyöngyszem pörög Istentől a báj s a mese örök...” Több csodagyermek van a magyar lírának. De ő, ki férfikorában kezdett írni, a magyar líra csodaaggastyána volt.

Nem vállalkoztam arra, hogy megrajzoljam költői arcképét, sem arra, hogy az irodalomtörténet nevében lássak igazat a *Szfinx* nagy költője fölött. Ezen a helyen csak azt óhajtom kimutatni, hogy művészettiszteletében, mely egyéniségének lényege, egyetlen életakarata, zeneiségében, festőiségében, nagyvárosi mivoltában és később gyermeteg egyszerűségében mennyire rokon a mai lírával. 1848-ban látta a szabadságharcot, mint gyermek, és volt emléke az 1849-es forradalomról is, aztán átélte az 1914-18-as világháborút, és túlélte az 1919-es forradalmat. Kortársa volt Arany Jánosnak, Gyulai Pálnak, Vajda Jánosnak, Reviczky Gyulának s Ady Endrének is, és azok, akik ma írnak, nem hazug betűkből tesznek koporsójára koszorút.

Nyugat, 1922. január 16.

IV

Húszéves se voltam, amikor 1905-ben bemutattak *A Hét* szerkesztőjének.

Egy reggel fogadott a magánlakásán. Elolvasta mindig zsebemben levő összes műveimet, melyek csak néhány költeményből álltak, s alig rúgtak többre egy-két oldalnál, aztán munkatársául szerződtetett.

Félek, hogy a mai olvasó, aki a mozgalmas jelenben él, és járatlan ebben az örökké letűnt, eseménytelennek tetsző, de tartalmas irodalomtörténeti korszakban, ezt a tényt közel se látja oly életbevágóan fontosnak, mint akkoriban én. De állítom, hogy nem kis dicsőség volt. Gyakran az érdemesebbek, a kiváltságosak is hiába vágyakoztak arra, hogy bekerüljenek a költő perzsaszőnyeges, műtárgyakkal gazdag dolgozószobájába, ahova maga a múzsa is rejtekajtón juthatott be.

Kiss József ebben az időben a költőfejedelem volt. Talán az utolsó költőfejedelem Magyarországon. Kétségtelen, utána is akadtak kisebb és nagyobb költőfejedelmek. De ezek már nem mindig uralkodtak alkotmányosan. Sokan közülük államcsínnyel szerezték meg hatalmukat, önmaguk nyomták fejükre a koronát, vagy a tömeg ingatag szeszélye sodorta őket a trónszékre, s ideig-óráig tartó népszerűségük után visszabuktak a semmibe, ahonnan kiemelkedtek. Ő a tehetsége kegyelméből országolt, hosszan és békésen. Az írói rend zászlósurai emelték magasba, közös akarattal. Éppen ezért nagy volt a tekintélye. Aki elhagyta dolgozószobáját, arra a többiek úgy tekintettek, mint hajdan a miniszterelnökre, aki a királytól távozott. Igyekeztek elfogni őt, megszorítani a kezét, melyet imént még a kegyosztó kéz szorított meg, kikérdezni, hogy milyen kedvében van az, akitől a sorsunk függ, mit mondott, lehet-e vele beszélni, s főképp, lehet-e tőle újabb előleget kérni.

Határozottan sok minden hasonlított itt a forradalom előtti időkhöz, az *ancien régime*-hez. Többek közt az is, hogy kora reggel fogadott bennünket, akár a francia király az ő nemeseit, akik egy meghitt, de mégis szigorú szertartás során az ágyához vitték friss hajnali üdvözlétüket, és régi, soha el nem múló hódolatukat. Ő is ágyban feküdt a fogadások alatt. Többnyire

cigarettázott. Azokat a vastag, aranyvégű Dimitrinókat szívta, melyek acélkék füstjükkal, mézes zamatukkal a teljes békét idézték emlékezetembe. Villanylámpája a kisasztalkán állandóan égett, feleselve a verőfénnel. Csészek álltak itt már üresen az örölt kávé finom maradéporával, egy reggeli tivornya emlékéül, konyakospohárok, a kéziratok közé elkeverődve bankók, s hanyagul odavetett rézfillérek között aranyak csillantak felénk, melyeket esetleg azonnal tiszteletdíjul kaphatunk néhány rímünkért vagy egy ötletünkért. Azonnal éreztük, hogy itt más rend van, mint egyebütt. Éreztük, hogy ez a rendetlenség egy más élet rendje, s az az erkölcs, mely ott künn szinte korlátlanul uralkodott, a józanság és szorgalom ezen a küszöbön megszűnt. Hihetetlen, hogy egy bérház harmadik emeletén miként zsúfolódhatott össze ennyi különösség. Dolgozószobája végre egy polgári lakáshoz tartozott. De a lakás volt ennek a függeléke, s nem megfordítva. Az élet, mely odabent folyt, attól függött, hogy mi történik itten.

Ezt a hangulatot mindenekelőtt a ház ura árasztotta, aki füstfelhőiben dőzsölve tétlenkedett, s közben láthatatlanul dolgozott. Ruhái egy széken lógtak, a csöpp kabátkája és a csöpp mellénykéje, mint a *Hófehérke* gyermekelőadásán a mesebeli törpék zubbonykái és köténykéi. Kis, törékeny testet kapott a természettől, meglepően arányos tagokkal. Ez az aggastyán egy gyermek volt. Lélekben is gyermek volt, a költészet felelőtlen gyermeke, aki a művészet felelősségét támasztotta magával szemben. Sárga paplanán rajztábla hevert, kifeszített rajzpapírral. Furcsa ákombákomok és ábrák rémlettek rajta, megannyiszor áthúzott sorok, betoldások és utalások, melyeket az avatatlan holmi mérnöki tervezetnek vagy térképnek vélhetett volna, holott csak egy lassan készülő költeménye sorait vázolta oda, egy szellem kalandozását az úrben, a papír korlátlan fehérségére a maga meghatározó délköreit és fokhálózatát. Egy ilyen telis-teli írt rajzpapírból gyakran csak négy-öt végleges sor került ki. Néha még annyi sem. Hegyezett írónok ütege sorakozott előtte mindig harcra készen. Valami szent lehet az írás - gondoltuk -, a betű pedig fontos, legalábbis olyan fontos, mint az, amit jelent.

Ha dolgozott, bezárta ajtaját. Nem létezett számára senki és semmi. Házanépe suttogva, lábujjhegyen járkált, mint akik valami csodát várnak. Ekkor egész nap nem kelt föl. Sokszor napokig is ágyban feküdt. A teremtés rendkívüli folyamat, rokon valami lázas betegséggel. Kímélte erejét. Azon igyekezett, hogy belőle semmi se menjen veszendőbe, hogy teljesen összefogja, központosítsa, hogy szerveinek működése is azt a célt szolgálja, melynek szolgálatába állította életét. Ahogy egy művészhez illik, konokul önző volt ilyenkor. Kényeztette magát, mint egy gyermeket. Piskótát, gyümölcsízt evett. Megjutalmazta magát, mint egy király. Pezsgőt kortyintgatott. De ahogy egy művészhez illik, végletekig kegyetlen is volt önmagához, árkon-bokron hajszolta az ábrándját, éjjel-nappal gyötrődött, s mindaddig nem nyugodott meg, amíg meg nem találta az egyetlen megoldást, a tökéletest, melyen ő már nem tud többé változtatni. Az az egyszerűség és az a közvetlenség, melyről beszélni szoktak, bamba mese. A művész ezekhez mindig a bonyolult kacskaringóin és útvesztőin jut el.

Prózát csak fiatal korában írt, kénytelenségből, s később, mint szerkesztő, kötelességből, apró, pár soros dolgokat, előszókat, észrevételeket. Az ő anyanyelve a vers volt, akár a keletieké, a perzsáké, a japánoké, a kínaiaké, akik lelkük mélyén még ma is csak a kötött beszédet tartják irodalomnak. Ő nem ezt a hitet vallotta. Tudta, hogy aki prózát ír, az nem gyalogosan jár, hanem egy másik lóra ül. Tudta, hogy a próza egy másfajta repülés. Tudta, hogy itt varázsa van a józanságnak és az áttekintésnek, pompája a szürkeségnek és dísztelenségnek, hajtóereje egy-egy csontos, izmos szónak, mely a helyére kerül. Csodálatos füle volt hozzá. Ha valamit fogalmazott, órákig elbabrált mondataival, csiszolgatta, élesítette, mint a gyémántkőszőrűs. Mennyire utálta ilyenkor a „színes”, „költői” fordulatokat. Mennyire megvetette ilyenkor a „nagyon szép”-et, hogy az igazat és a találót válassza. Ellentétben azzal, amit nálunk a

közhiedelem tart, a jó költők mindenütt a világon jó prózaírók is voltak. Ő is az volt. De mindenekelőtt értett hozzá. Nyelvismeret, világirodalmi tájékozottság nélkül biztosan rátapintott arra, ami fontos, s már e század első éveiben érezte azt, amit a franciák és az angolok csak most tisztáznak. Sokszor azt kell hinnem, hogy ebben a fajtája, ösztöne is segítette, mely évezredes hányattatásában arra kényszerült, hogy farkasszemet nézzen a valósággal, s hogy becsüljék őt, becsülni kényszerült mindent, ami van, mindent, ami kézzelfogható és érzékelhető, a legdurvább anyagot is, a fémeket, a kelméket, hogy meg tudja különböztetni az aranyat a sárgaréztől, a nemes gereznát az ócska szűcsárutól, s mint orvos meg tudja különböztetni az egészséges tüdőt a betegtől, szóval, hogy ez a múltba visszanyúló, ősi és sugallatos ösztöne, mely valaha az önfenntartási ösztönből fakadt, s éppen olyan erős lett, mint az, vezette őt akkor is, amikor az írásban rámutatott arra, hogy mi az igaz benne, és mi a hamis. Ebben a tekintetben nevelője volt egy egész nemzedéknek, melyből sok jeles prózaíró került ki. Lehet, hogy folyóiratának prózája ma már kissé kacérnak és magakelletőnek tetszik, de ez a maga korában üdvös visszahatás volt az általános laposság és pongyolaság ellen.

Amit ezen a téren művelt, irodalomtörténeti jelentőségű. Elveit sohasem vetette papírra. Az elméletek nem érdekelték. Gyakorlatban mutatta meg, hogy mi a teendő. Sohase felejttem el, milyen ámulat fogott el, amikor egyszer, a jelenlétemben fészülgetett valamilyen kéziratot, s szerkesztői írónja mindig a kellő helyen csapott le, és irtotta a sorokat, gyérítette, gyomlálta a mondatokat, míg végül az egész kitisztult, megvilágosodott. Tőle tanultuk valamennyien, hogy a mi mesterségünkben a kevés gyakran több, mint a sok, azt, amit nemrég egy francia író így fejezett ki: „Minden kihúzott mondat aranyat ér”, s azt, amit ma egy másik francia író így fejez ki: „A jó író mindennap felejt egy szót.”

Pesti Hírlap, 1933. október 15.

MILKÓ IZIDOR

Az első író, kit életemben láttam, Jámbor Pál volt, Hiador, Petőfi kortársa s ellenfele, ki már meggörnyedve, ráncosan, aransárga arccal bandukolt a szabadkai utcán, vásott ruhában, kezében egy esernyővel. Később, mikor hétéves lehettem, megmutatták nekem Milkó Izidort is. Ő volt a második író, akit életemben láttam.

Mögötte már tisztos irodalmi múlt állt, több könyv, melyet kitűnő emberek is elismeréssel fogadtak. Tudták róla, hogy Vajda János, Reviczky Gyula, Vadnay kortársa, emlegették élcis „tárcaleveleit”, elmésségét, műveltségét. Alig írt már a budapesti lapokba, a helyi újságokba is csak alkalmoszerűen, mikor a szerkesztők megrohamozták. De semmi keserűség nem érzett rajta. Vidáman járkált közöttünk, kik fölneztünk rá, beszélgetett a városi urakkal, kik tisztelték, megfordult társaságokban, kávéházakban, hol kellemes megjegyzéseivel szórakoztatta asztaltársait, anélkül hogy bármikor is szóba hozta volna az irodalmat. Noha barátjai, kikkel együtt kezdte pályafutását, akkor már rég elhaltak mellőle, ízig-vérig modern embernek látszott. Szabadkán élt mindig. Nyár felé vette angol bőröndjeit, becsomagolt, eltűnt, két vagy három hónap múlva érkezett vissza, s akkor tudtuk meg, hogy Rómában vagy Párizsban járt, másoktól, mert ő ezt sem emlegette.

Önkénytelenül is kapcsolatba kerültem vele. Nyolcéves koromban elhatároztam, hogy köszönök neki. Ez a köszönés, mely nem kis mértékben foglalkoztatott, sikerült. Egy nyári reggelen, mikor szembejött világos nadrágjában, megemltem előtte eléggé elfogulatlanul matrőzsapkát, ő pedig visszaköszönt, nyájasan, európai szívélyességgel, a *Fővárosi Lapok* bájos modorában, annyira észrevéve, megtisztelve engem, ki nem ismertem őt személyesen, mintha nem is gyermek, hanem nagy ember lettem volna. Ez hízelgett önérzetemnek. Aztán lassan, szervesen tovább nőtt alakja munkáló gyermekképzeletemben. Valami finom csalódást sejtettem benne, mely annál jobban izgatott, mert mosollyal leplezte. Elmentem háza előtt, belestem ablakain. Ha ritkán és kénytelenségből szerepelt, megjelentem fölolvadásain. De nem értettem, mi az értelme annak, hogy ilyen emberek is vannak a vidéki városban. Egyszer a római templomok építészeti arányairól olvasott föl. Hallgattam szép, rövid mondatait, de kellő tárgyismeret híján nem tudtam őt követni, inkább mozdulataira figyeltem, hangsúlyára, tartózkodó úriságára, mely mögött tudás, szeretet, ízlés lappangott, s ezen a téli délutánon egy szegényes díszterem sötét csillárja alatt bennem is vágy gerjedt, hogy lássam a világot, ismerjek mindent, kiszabaduljak abból a börtönből, melybe születésem véletlene dobott. Akkor kezdtem érteni, mi az értelme annak, hogy ilyen emberek is vannak a vidéki városban.

Később bevezetett lakásába. Itt öt nagy szobában mennyezetig érő polcok álltak, rajtuk könyvek, ritka kiadások, legalább tízezer darab. Nem is volt tehát oly száműzetésben, mint elképzeltem. Tízezer barátja volt. A beszélgetés során kiderült, hogy nem betegesen szerény, csak bölcs.

Amint olvasom új köteteit, melyekbe elbeszéléseit, tárcáit, karcolatait gyűjti össze, az utóbbi évek termését, az az érzés fog el, mint diákkorunkban a díszteremben, mikor hallgattam őt. Egy egész emberöltő választ el tőle, de az ő nem távoli írásán nyoma sincs az időnek. Mértékes, éles. Ebben korának gyermeke, a franciák tanítványa. Tudom, újabban is beszélnek a francia szellem hatásáról. Derűre-borúra „franciás”-nak neveznek minden írónkat, ki ötletes vagy talpraesett. A valóság az, hogy a mai írói nemzedéknek semmi sem idegenebb ennél a szellemnél, egy-egy francia író alakja talán ideig-óráig érdekelte, de hajlamában, célkeresésében már vagy húsz éve merőben ellentétes irányba csapott. Nietzsche babonázta meg annak idején egyéniség hirdetésével, különösen a lírikusokat, a prózaírókat pedig az oroszok, kik

szintén az egyéniséget hangsúlyozzák a maga sötét, zavaros mélységeiben, föl nem bontottan. E két útírány szerint tájékozódtak újabb íróink, a német-orsz szellem vezetésével, a bíráló is ezeket a szempontokat emelte ki, így osztályozta a tehetségeket. Egy egyensúlyozatlan és érzelmi összefogó-humoros világszemlélet lett nálunk úrrá. A francia szellem azonban épp az ellenkezője ennek. Az egyensúlyozott és értelmi-szétszedő-szatirikus. Elemzi, taglalja, osztályozza a jelenségeket. Semmit sem tart oly kicsinynek, hogy ne igyekezzék megérteni. Mámora a megértés mámora. Mélysége az egyszerűség és világosság. Egészen bizonyosan „fölszínes” is. De egy spanyol írótól, Ramón Perez de Ayalától erre vonatkozólag pompás megjegyzést olvastam: „Manapság azt állítják - írja -, hogy a szellemi mélység olyan, mint a gödrök mélysége: sötét üresség. Holott az igazi mélység a tömeg kiterjedésének mélysége. És a tömeg csak a fölszínen nyilvánul meg. Valaminek a tömegét csakis a fölszínen keresztül ismerhetjük meg. Ennélfogva a fölszín a tömeg kifejezője, minthogy a fölszín a tömeg hatása.” Azt hiszem, ebben nem téved.

Milkó Izidor ennek a szellemnek hódol. Okossága rábeszélő, szeretetre méltó. Cseveg, de tartalmasan, formásan, elevenen. Szinte hallani, amit ír. Beigazolja, hogy nincs a világnak olyan tárgya, melyről ne lehetne valami biztosat vagy igazat mondani, az eredetieskedés, vagy elképesztés szándéka nélkül, s oly pontosan és kedvesen, hogy különben bőven patakozó stílusának egyetlen mellékmondatába se köthetünk belé. Arcéleket rajzol, emberportrékat gyakran csak értekező formában, a XVII. és XVIII. század mintájára, kérdéseket vet elénk, de nem akar semmit „fölfedezni”, még kevésbé megoldani a világrejtélyt, csak megvilágosítani önmagát és mibennünket. Jóérzéssel olvassuk könyveit. Nagyon kevesedmagával képviselője egy nemes hagyománynak, a latin szellem tiszteletének.

Nyugat, 1925. március 1.

VÉSZI JÓZSEF

Arról, akiről sokat gondolkozunk, könnyű írni. Ezúttal nekem is csak szabadjára kell engednem emlékezetemet, mint mikor visszaálmodom pályám kezdetét, s Vészi Józsefet látom, az egykori *Budapesti Napló* szerkesztőjét.

Húsz és egynéhány éves koromban ismertem meg, abban az időben, hogy a lélek a benyomásokra különösen fogékony. Ő volt az első európai tehetség, akit láttam. Egy napon meghívtak a lapja munkatársául. Ez a ragyogó aggastyán, aki akkor is éppoly fiatal volt, mint ma, viharosan sétált egy szobában, és pattogó ütemben diktálta vezércikkét. Munkáját abbahagyva két mondat között reám tekintett szemüvege nagyítólencséje mögül, szemének azzal a kék szikrázásával, melyet azóta sem tudtam elfelejteni. Mindössze annyit hallhatott felőlem, hogy vidéki újságokban megjelent pár versem. Amerikai gyorsasággal állapotodott meg velem. Íróasztalt kaptam, havi fizetést, első osztályú szabadjegyet, mellyel Fiumétól Brassóig csavaroghattam. Ezenkívül nem megvetendő hatalmasat a színházi-irodalmi rovatban. A megtiszteltetés oly nagy volt, hogy ujjongva szaladtam haza, s egész úton énekeltem.

A *Budapesti Napló* már évekkkel azelőtt egyengette az új irodalom útját. Tárcarovatában gyakran szerepelt Tolsztoj, Csehov, Gorkij, Knut Hamsun neve. Vezércikkeit többnyire maga a szerkesztő írta. Akkoriban éppannyira érdekelt a politika, mint most. Rendesen nem tudtam, hogy miről és kiről van szó. Mégis türelmetlenül lestem ezeket a harcos írásokat, melyekben egy ember mutatkozott meg teljes mivoltában. Egy bűvös véralkat sistergett itten, feleselt önmagával és a világgal, ellágyult és fölfortyant, carlyle-i fesztelenséggel finom és vaskos szóképeket halmozott egymásra, rózsát és záptojást hajigált, s mindig olyan közvetlen volt, olyan meglepő, oly ízig-vérig emberi, hogy a hittérítők vitáira kellett gondolnom. Úgy rémlett, hogy tintája meggyullad a tollán, s kéziratpapírja ellobog írás közben. A forma remekművei voltak ezek a haragban és szeretetben fogant cikkek.

Első nap, amikor leültem íróasztalomhoz, az öröm után elfogott a félelem. Bevallom, én addig iskolai dolgozataimon kívül még sohasem írtam prózát. A prózáírást általában megalázó dolognak tartottam. Azt hittem, hogy aki ilyesmire vetemedik, az menthetetlenül elzüllik. Nem tudtam elképzelni, hogy mi értelme lehet két olyan sornak, mely nem rímel egymással. Ennélfogva úgy segítettem magamon, ahogy tudtam. Cikkeim fontosabb részeit előbb versben írtam meg, aztán, hogy rajta ne kapjanak a turpisságon, leszereltem a ritmust, óvatosan áttettem prózára. De a környezet bátorított. Költők, regényírók és novellisták dolgoztak itt, Ady Endre, Szép Ernő, Kabos Ede, Biró Lajos, Lengyel Géza, Hegedüs Gyula. Egyik asztalnál Csáth Géza Wagnert és Puccinit füttyörszte, a másiknál tudósok vitakoztak Herbert Spencerről és Nietzsche-ről. Fölöttünk nagyapai szigorral és lágysággal trónolt a szerkesztő. De hogy kijött közénk, mindig robbanó sietséggel, a zseniális embereknek azzal a rokon-szenves szeleburdiságával, mely csupa céltudat és biztonság, azt vettük észre, hogy nem sokat különbözik tőlünk. Versekről beszélt, Dantét idézte olaszul, Shakespeare-t angolul, s hagyta hogy ki-ki mulasson a maga rigolyájával.

Micsoda példa volt őt látni közvetlen közelből, ezt a művészt, aki két nyelven egyforma simasággal ír, ezt a csodálatos nevelőt, aki szó nélkül, tettei által érteti meg munkatársaival, hogy a legbecsesebb kincs az egyéniség, melynek jogán mindent kimondhatnak, és hogy a szakembernél több az ember.

Ő sem „szakember”, hanem költő. Azt mondják, hogy sokat dolgozott. Én tudom, hogy egész életében csak játszott a betűkkel, s a munkával is csak játszott. Ezért maradt mindig friss. Az az irodalmi nemzedék, mely oldalánál nőtt fel, el nem múló hálával tartozik neki, hogy föl-szabadító bátorítást, önérzetet kapott tőle, de leghálásabb azért, hogy személyében egyszerre szerette meg az életét és az írást. Így szoktam róla gondolkozni, ha egyedül vagyok. Minthogy most ünneplik, meg is írom ezt.

Nyugat, 1928. június 1.

LÁNYI ERNŐ

Szabadkán halt meg, hatvankét éves korában. A helyi lapokban olvasom: „A magyar zene nagy halottjának, Lányi Ernőnek temetése hétfőn délután folyt le ezrekre menő tömeg részvételével a Kralj Petar utcai gyászház udvarán. Subotica társadalmának minden rétegéből megjelentek a gyászolók. A sírnál a Munkásdalárda elénekelte a *Régi nóta, híres nóta...* kezdetű Lányi-dalt, és mindenki sírt.”

Én ifjúkoromban ismerkedtem meg vele, mikor szülővárosomba került karmesternek. Már első pillanatra egy kiváló ember benyomását keltette, s ez az érzésem évek során, a mindennapi érintkezés közben, erősödött. Boltozatos koponyája, sűrű-fekete szemöldöke, széles mozdulata a régi romantikusokat juttatta eszembe.

Megjelenése pedig átalakítóan hatott az egész városra. Elég volt közelsége, az ő varázsos, sugallatos egyénisége, s az alföldi buckák fölött muzsika zendült, a szabadkaiak zenélni kezdtek, Lányi-dalok hangjai szűrődtek ki az ablakokból, s este, mikor sétáltam az elhagyott utcákon, mind gyakrabban hallottam a zongorákon Bach, Beethoven, Csajkovszkij melódiáit is. Nagy nevelő volt. Akkor már külföldi és országos hírnév állott mögötte. Ezt a vidéki társadalomban valami gyönyörű szerénységgel, póz nélkül viselte, inkább eltüntetve, mint feltüntetve. Ötven felé járt, bozontos művészüstöke deresedett, de főképp fiatalemberekkel barátkozott, Csáth Gézával, Jász Dezsővel, mivelünk, kik a *Nyugat* első számait szorongattuk kezünkben. Érdekelte az új irodalom indulása. Nem volt „szakember” a szó nyárspolgári értelmében, hanem művész, kit a szavak is megbabonáztak. Dalszövegeket kért, melyekben „fülemülefütty” van és „pacsirtaszó”. Múltjával a magyar népdal formanyelvében gyökerezett. Később mesterien megzenésítette Ady *Szeretném, ha szeretnének...* kezdetű versét, Ignótus dalait.

Két művész lakozott benne: egy zeneszerző, kit mindenki ismert, s egy költő, kit csak kevesen ismertek. Verseket írt, a magyar népdal e törzsökös művésze német nyelven. Lehet, hogy az idegen forma izgatta. Évtizedekkel ezelőtt megjelent egy német verseskönyve, névtelenül: *Consonanzen und Dissonanzen eines ungarischen Musikers*. Hagyatékában hatalmas kötetre való német kéziratot leltek, melyet most olvastam. Költemények ezek, a goethei parabolák, glosszák és aforizmák zárt formájában, a *Westöstlicher Divan*-ra emlékeztető humorral, frissességgel, s némi schopenhaueri ízzel is, melyekbe egy élet lehiggadt tapasztalatát, emberismeretét, keserű tanulságait foglalta. Följegyzések az emberek butaságáról, ifjúságáról, éles, pár soros szatírák. Egy öreg zeneszerző különös látomása a pokolról. Milliós skálázó, zenétől dühödött valkűr kalimpál a lehangolt zongorán. Gúny, mindennek és mindenkinek megbocsátó szomorúság, bölcs jószág. Nem dalszövegek. Kiegészítője annak a művészetnek, melyben érzelmi életét élte ki. Az értelem muzsikája.

Egész művész volt, s egész lélek. Megindultan gondolok rá, ki hozzátartozott fiatalságomhoz, s emléke most harmonikusan fut át idegzetemen, mint gyönyörű dala, az *Üllői úti fák*.

Nyugat, 1923. április 16.

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF

Rippl-Rónai mindig testvériséget tartott az írókkal. Húszéves koromból őrzöm leveleit, melyekkel megtisztelt. Ezeket a kurta episztolákat rendszerint gyufaszál, fogpiszkáló, cigaretta-töltő segítségével karmizsálta le, tussal vagy festékkal. Mert, ha a képet írja, az írást viszont rajzolja. A maga egyéni módján.

Ezen a kiállításon, melyen a testi jóérzés fog el a színek pompájában, címeit böngészgetem. *Hárman kapálnak nagy csendben.* Valóban, a nagy csend is hallható és látható a dolgozó emberek néma mozdulatán. *A szakácsné gyereke mindig bőg.* Nem véletlenül, nemcsak most, hanem mindig, mindig, mindig. Nézd meg a képet. *Lázár Mária leégve.* Egy kis kortörténet. *Nincs jobb, mint a disznócsülök.* Horatiusi költészet, ecsettel. *Testvéreim.* Lajos és Ödön rémlenek a vásznon, melynek, mint közli, azt a címet kellett volna adni: *József eladja testvéreit 12 000 000-ért.* Tudom, fáj neki, hogy nem írhatta ki a katalógusban is. *A kis grófné be akar rúgni.* Azt hiszem, be is fog. *Két szép batisztingért Brachfeld bácsinak szántam, Centrál-kávéházban rajzoltam, éjjélkor a kis Ilosvay első fellépte után Bárdos Artúr feleségének, egész suttyomban.* Kell-e ennél tömörebb jellemzés. Ő ilyesmikben éli ki dús ösztönét, melyet még a festék sem elégít ki egészen.

Az írók, kik ezen a kiállításon szerepelnek, külön érdekelnek, mert képeik keletkezéséről tudok egyet-mást. Nyáron Babits Mihállyal találkoztam a dömösi papkertben, hol a magas fűben, szilvafák alatt már hajnalban kopogott szorgalmas írógépe. Feltűnően nagy volt a haja, s azt tanácsoltam, kissé nyírassa le. Ő rázta fejét. Nem szabad, panaszkolta, nem lehet, megtiltotta valaki. Az orvos? Nem. A költő? Az sem. Kicsoda? A mester, ki pingálni kezdte. Két hónapig láttam aztán, amint viseli, rendeletre, meleg és zilált, természetes parókáját, melyet ősz elején el is vitt a művésznek. Becsületesen sáfárkodott. Egyetlen hajaszála sem hiányzott. Mégis valami baj történt. Ő, ki betegen ült le a képhez, közben a vidéki nyugalomban meg-edződött, lesült. Orvosa nagyon meg volt vele elégedve. De a festő nem. Az kétségbeesetten látta, hogy arcáról eltűnt a gyönyörű naspolyaszín, szemgödreiből az érdekes rozsdazöld árnyék, s meggyógyult, ami egy modelltől legalábbis tapintatlanság. Sokáig kellett dolgoznia a piktornak, míg a képet is valahogy kigyógyította.

Most itt ül a 94. számú vásznon, oly nyugtalanul, mintha röpülne, s fűrtje száll-száll az idegesség szelében. Édesanyja talán másnak tudja őt. Az azonban, ki sohasem látta, csak verseit olvasta, fölismeri. A 99. számú Móricz Zsigmond. Egy óra alatt készült ez az alkotás, hatvan perc alatt, ameddig egy telefonösszeköttetést kapunk. A kék háttérbe, melyben az eget sejtjük, verőfénnel és borúval, pacsirtákkal és varjakkal, belekomorlik a regényíró busa, megrázó feje, a kövérségében is férfias, jellegzetes művészarca. Olyan, mintha öröktől fogva lenne, csak most találkoznánk vele. A 89. számú Osvát Ernő, a léleklátó. Azon döbbenünk meg, mennyire testi, s fölfelé vágyó a feje, a csontja, a bőre, a pirosas árnyalattal. Mi mindig csak a szemét keressük, a tekintetét. Itt a kritikust elemzi a festő, rokoni, ihletes részletességgel. Schöppflin Aladár, a 87. kép, számomra a legérdekesebb. Az arc, úgy rémlik, deszkából, lécből, gyaluforgácsból van összeácsolva, vad, biztos sietségben, a keret pántjai közé szorítva, mintegy összezsugorítva, s most ránk néz, fején a kicsiny, majdnem táncoló kalappal, szemében mestersége fürkész, termékeny bizalmatlanságával.

Rippl-Rónai több mint szakember, több mint nagy festő. Azt, hogy író - az írók közt is kiváló - tudom emlékiratai óta, s szívem mélyén állandóan érzem, hogy költő, varázsos, szeszélyes, boszorkányos, olyan, amilyen kevés él ma a föld hátán. Miért nem ír apró, japáni verseket is? Sárgát, halványlilát, kéket. Madár kóvályogna bennük, a víz fölött, örök délután sütné a piros

abroszra, köd libegne, élően, a haldokló fák fölött. Képei beszélni, sírni, rajongani akarnak, szavakat keresnek mibennünk.

Színházi Élet, 1923. október 28.

NÉGYESY LÁSZLÓ

Én is ott álltam a tudományegyetem előcsarnokában, ahonnan kihozták koporsóját. Velem együtt több író és tudós, volt tanítványai.

Januári délután volt, naptalan és sötét. Valamelyikünk megjegyezte, hogy hajdanában, húsz-huszonöt évvel ezelőtt, ilyenkor kezdődtek az ő híres órái: a „Stílusgyakorlatok”.

Ezek az irodalmi tornákon seregszemlére vonult föl az akkori ifjúság, teljes számban, és teljes fegyverzetben. Senki se hiányzott. Az előadóterem, a második emelet sarkában, zsúfolásig megtelt, s a lépcsőzetesen emelkedő padokban érdekes fejek tünedeztek fel.

Künn az utcákon a legangyalibb nyugalom volt. A béke arany verőfénye csorgott végig a közeli cukrászdák krémeslepényein, a könyvesboltok díszkötésein, a leányok kontyán, a tiszták sujtásán. Háborúról, összeomlásról, jobb- és baloldali forradalmakról csak könyvekben olvastunk.

Merem azonban állítani, hogy az, ki jól szemügyre veszi ezt a termet, mely az akkori fiatalságot foglalta magában, már megláthatta a jövő keresztmetszetét.

Sok fiatalember volt itt, viselkedésében és taglejtésében zaklatott és izgatott, sok különös is, az a fajta, mely a mai általános nyomorúságban szinte ismeretlen, talán meg se születik, vagy ha megszületik, hamarosan elkallódik, a Duna fenekére kerül. De a jólétben és a bőségben még az ilyen kócos virágok is kinyílhattak.

Kürtőkalapos világfiak sétabottal, széplelkek „merészen öltözködő” leányok társaságában, tolsztojánusok, kik Krisztus-szakállat, hátrafésült, nagy haját viselnek, és bőrsarujukból meztelen lábuk kandikál ki, piros nyakkendő szocialisták, akiknek a *Marseillaise* még forradalmi dal, szelíd növényevők és teozófusok, akik esténként az Akadémia-kávéházban Schmitt Jenőt hallgatják, komor és titokzatos materialisták, akik angol pipát szívnak, s Herbert Spencer nevét úgy ejtik ki a kongó, homályos folyosókon, mint valami világfölforgató jelszót.

Hogy milyen könyvet rejtegetnek zsebükben, azt szinte láthatatlanban is ki lehet találni. Nietzsche vagy Stirnert, vagy Marxot, vagy Baudelaire-t. Költőink közül Komjáthy Jenőt vagy Vajda Jánost.

Itt vannak a debreceniek, a *Bokréta* tagjai, Oláh Gábor, Maday Gyula, Gyököcssy Endre, tüntetőleg magyaros-fekete mentében. Itt van egy forradalmi csoport, mely baloldalon helyezkedik el, a legfelsőbb padokban, a „hegypárt”, s egyre hangosabb. Itt van Juhász Gyula, a költő, aki mindenhez elmésen szól hozzá, s annál nyájásabban mosolyog, minél élesebb.

Egy ilyen gyakorlaton egy égő szemű, barna arcú, szekszárdi fiatalember olvassa fel verseit - köztük a Spinozáról szóló szonettjét is -, és fűszeres, új rímeit, ideges anapesztusait éppoly egyénien énekli, mint manapság: Babits Mihály. Ezeket a verseket a másik héten én bírálom. Akkor parázs vita támad. Fönn a „hegypárt”-on egy lobogó hajú, fekete ifjú egyszerre fölpattan, s rendkívül indulatosan kijelenti, hogy a költészet célja csupán a haladás, a társadalmi jólét előmozdítása s a közéleti bűnök, visszaélések ostromozása lehet, mire én odavetem, hogy a múzsa mégse szobalány, seprője sincs neki. A terem megzajdul. Tapsolnak és fütyülnek.

Ez az indulatos ifjú Vágó Béla, a későbbi népbiztos, akit a kommunizmus idején pillantok meg az utcán, bőrvében kézigránátokkal.

Négyesy László köztünk van ebben a zsongó körpüben. Ő nyugodt és fölényes. Az, aki fölolvass vagy előad, mellette a dobogón foglal helyet. Minden vélemény szabad, akár egy

eszményi parlamentben. Jobbra és balra pártatlanul osztogatja az igazságot. A magyar irodalom a fontos. Miután a viták elülnek, kezébe veszi a kéziratot, és pár tárgyias megjegyzést tesz. Sohase hallunk tőle szólamokat. Amit mond, kézzelfogható, világos, előkelő, mint írása. Nem kedveli az akkor divatos, cikornyás ékesszólást, a „szép” körmondatokat, s ebben a tekintetben közel van hozzánk.

Mindenesetre egy másik nemzedékhez tartozik. Tanulmányai visszanyúlnak a magyar vers őskorába. Zrínyiről, Faludiról, Amadéről ír. De mégis úgy rémlik, hogy megért bennünket, s érdekli őt, nem hagyja közönyösen a forrongó jövő. Hányszor megesik, hogy mikor a diákvendéglőbe sietünk, hirtelen belénk karol, s hosszan elbeszélget velünk, a leereszkedés vagy kitüntetés árnyéka nélkül. Igazi tanár, a szó nemes értelmében, igazi nevelő, példaadó.

Ha munkásságát tekintem, úgy érzem, hogy minden sora nyelvünk szerelméből fakadt. Ez volt utolsó szerelme is. Hetvenkét esztendő korában indította meg azt a mozgalmat, mely az elburjánzott idegenszerűségeknek és a jövevényszavaknak izent hadat, s oly okosan és lelkesen harcolt, hogy a mozgalom hamarosan országossá vált, mindig szélesebb hullámgyűrűket vetett. Pár héttel ezelőtt még az Akadémia elnöki termében láttam őt. Beszélt, érvelt, tréfált, a maga közvetlen modorában, buzdította a jelenlevőket, hogy semmi áron se tegyék le a fegyvert, védelmezzék egyetlen igazi kincsünket, a nyelvünket. Mindig lelkesedett és lelkesített. Lélekben nem is öregedett meg. Az elfásulás a középszerűek előjoga.

Csak személyes emlékeim ezek. De azok, akiket szeretünk, személyes emlékeinkben élnek bennünk. Velük pedig életünk egy darabját temetjük el.

Új Idők, 1933. január 22.

AMBRUS ZOLTÁN

Csillagközi magányában, remeteelvonultságában köszönt a hetvenedik esztendő a *Midás király* költőjére, akit mi, a toll munkásai, kisebb és nagyobb írók, az ízlés mesterének, a gondolat bajnokának, a betű tiszta művészenek tisztelünk.

Vajmi bajos ilyen alkalommal olyasmit mondani, hogy végül ne legyen belőle pohárköszöntő. Egy élet van előttünk, s egy páratlanul-egységes, zárt munkásság, mely minálunk, ahol annyszor együvé kerül a nagyratörő kezdés és a gyors ellankadás, a lángszerű szikrázás és az értelmi középszer, az egész szándék és a csonka beteljesedés, különösen meglepő.

Ez az élet szinte eltünteti nyomait. Amint előrehaladt a múlandóság futóhomokján magas cél felé, tulajdon tenyerével temette be, simította össze azt az utat, melyet lába odarótt. Nem hagyott egyetlen akaszködőpontot a közrendű érdeklődésnek, hogy „beszéljenek róla”. Magánügy volt ez az élet. Csak az volt közügy, az lett közüggé, ami írószobájában folyt.

De ez a munkásság - a maga érett teljességében - szintén rejtőzködő. Minden, ami fölnagyolt, rikoltó, puffadt, távol áll tőle. A francia szellemén csiszolódott. Párizsba rendszerint azért ruccannak ki süvölvény költőink, hogy ott kicsit megőrüljenek, s fejükön cifra girlandokkal térjenek haza, és itthon a hóbot, a szeszély szavaival képesszék el a jámbor nyárspolgárokat meg a felületes rajongókat. Ő ott is jó iskolába járt. Azt tanulta meg, ami a latinság mély mivolta: az alkotó értelmet, az arányt, az önfékező szigort, az előkelőséget, azt, ami volta-képpen megtanulhatatlan, azt, ami már benne volt, s ott csak öntudatra ébredt.

Ezeknek vezetésével, ellenőrzésével nyilatkozott meg, anélkül hogy bármikor engedett volna a közönségesség csábításának. Mennyire téved azonban az, aki azt véli, hogy ez a jeles elme, aki mezsgyehasító bírálóink között is a legelső, pusztán az értelem embere. Hűsnek nevezett írásaiban mindig föl lehet fedezni egy halk, egyszerű hangot, a szív hangját. De a szív csak dobog. Az nem dörög úgy, mint a nagydob, mint a színpadi mennydörgés. Érzelmait nem cukrozta fel.

Magyarsága pedig - az ő szikár székelysége - szervesen olvad össze európaiságával. Ezt se sózta, paprikázta meg. Mondatainak természetes lélegzetvétele a magyar. Bölcsessége a magyar és öngúnya és gyöngédsége és zsémbje és megértése és okfejtése és szemlélete. Nem népies, nem vidékies. Még nem is tüntetően nagyvárosi, noha ő mintázta remekbe a nagyváros lelkeit. Átfogó és emberi, cégérkedés nélkül. Ötvözete mindannak, ami mértek és érték.

Nem látjuk őt, nem él közöttünk, nem találkozunk vele, nem vesz részt közéletünkben, sem irodalmi harcainkban. Nem apostolkodik. Nincs módunk hódolni neki egy babérral koszorúzott teremben. De néha, mikor csüggedtek vagyunk, jólesik arra gondolnunk, hogy itt él, jólesik arra gondolnunk, hogy van.

Új Idők, 1931. március 22.

KÖVESLIGETHY RADÓ

Keleti hosszúság 19°, 3', 48"! Északi szélesség 47°, 29', 35"! Tehát Budapest, Thököly út. Polgári időszámítás szerint éji tizenegy óra. Éjszaka borul az utcai akácok fehér fürtös fejére, melyek a nyitott emeleti ablakokba bekandikálnak, fölöttünk hatalmas díszletként a csillagos égbolt, alattunk a földszint, még alább a föld, mely most közel sem tetszik oly biztosnak, mint egyébkor. Dolgozószoba. Piros posztóval bevont íróasztalon villanylámpa ég, rajta egy darab papír, azon képletek, hosszú-hosszú képletek, melyeket siető kéz vetett oda tintával, mintha mi levelet írunk valakinek. Kövesligethy Radó nem messze ül a fényforrástól. Törékeny, de erős, kéneső-eleven ember, s vidám, vidám. Az alkotók vidámak. Azok ismerik a kötelesség mázsasúlyát, de könnyedén viszik, sohasem oly fáradtak, mint a közönséges emberek, kik csak tulajdon életük terhére cipelik. Rendkívül szeretetreméltó, közlékeny. Mégis sohasem éreztem azt, hogy valaki ennyire távol lenne tőlem, mert be van zárva számsoraiba, gömbháromszög-tana köríveibe, egy tökéletes tudomány védőburkába, melynek árnyalati finomságait mi, kik csak kívülről tekintjük, nem közelíthetjük meg. Iratok, nyomtatványok. Egy levelesláda, melyben egymás mellett pihennek a XIX. és XX. század gondolkozóinak levelei, Darwin kezeírása, ki annak idején Eötvös geofizikai fölfedezése iránt érdeklődött, s Omorinak, a japán tudósak sorai, és sok másokéi, kiket világszerte emlegetnek, mint házigazdát, kinek úttörő neve Cambridgeben és Rómában, Szentpéterváron és Sidneyben, Tokióban és Párizsban, Berlinben és Krisztiániában egyaránt ismeretes.

Ö. Kérlek, ahogy kívánod kitarja kezét, mindent elmondhatok. Nem titkolózok, mint az úgynevezett „szaktudósok”, kik a latin tolvajnyelvbe burkolóznak, noha ő az igazi szaktudós, s alapvető munkáját a földrengésről latinul írta meg, mint a humanisták, hogy az egész világ olvashassa. De készsége zavarba hoz, mert eszembe jut, hogy a csillagászatból ma már aligha tudnék jelesen érettségizni.

- A nemzetközi geofizikai intézet, mely a háború előtt alakult...

Ö, gyors kézmozdulattal. Megszűnt. Itt van köpcös, francia nyelvű köteteket emel az asztalra, a mi kiadványaink. Mind Budapesten nyomták. Erre büszke vagyok. De a háború lehetetlenné tette az együttműködést. 1922 április végén találkoztunk Strasbourg-ban, utoljára, akkor fölszámoltunk.

- Még a szeizmológiai társaság sem bírta ki a háború földrengését?

Ö. Belgiumban már a háború alatt mozgalom indult, hogy a központi hatalmakhoz tartozó minden tudóst ki kell zárni minden tudományos egyesületből, s azt az antant tudóst, ki velük foglalkozik, pellengérre kell állítani. A helyzet kezdettől fogva reménytelen volt. Brüsszelben ugyan a svájci képviselő - a kanadai és norvégiai támogatásával - azt ajánlotta, hogy folytassuk nemzetközi munkánkat, úgy, mintha mi sem történt volna - hiszen a tudomány, melyet szolgálunk, egy -, de indítványát a csupa előkelő tudósból álló gyülekezet harminc szavazattal három ellenében leszavazta. Mi erre átadtuk a központi intézet bútorait, könyvtárát, műszerparkját, azután a társaság menten összeült Rómában más név alatt - Union Internationale Géodésique et Géophysique -, de ide minket már nem vettek föl, noha az ülés napirendjének egyik pontja az volt, hogy az én elméletemet vitatták. Ma már a hangulat enyhül. Különösen az olaszok kardoskodnak mellettünk. Az Aci Reale, egy 1619-ben alakult tudományos társaság, 1915-ben a háború alatt, választott tiszteleti tagjának. Nézem az oklevelet, melyet összegyűrt, elrongyolt a háborús posta, rajta hagyva a világtéboly nyomát.

- Úgy tudom, magad is Itáliában születél. Rómeó és Júlia városában, Veronában.

Ő. 1862-ben Verona még osztrák. Az édesapám mint katonatiszt itt állomásozott, én pedig hamar elkerültem onnan. De az olasz nyelv bennem ragadt, az öntudatom alatt. Nemrégiben Nápolyban valaki kiejtéséről - fogalmam sincs, hogyan - észrevette, hogy veronai vagyok. Mindenesetre bírom annyira a nyelvet, hogy előadásokat tarthatok.

- És a franciát, az angolt, a németet, meg ugye - mellesleg a latint, a görögöt?

Ő. Azon csak egy ódát írtam. De azt sohasem olvassátok. Fiókomba zártam, egy színdarabbal együtt.

- Á.

Ő. Csak az én dolgaimról. *A szférák zenéje*. Az első rész: *Pythagoras*, a szám, a második *Ptolemaeus*, a harmadik *Kepler*, de csak az első két törvénye, utána tízéves intermezzo, hol megmutatom, hogy függ össze az anyag és mozgás, aztán Linz, a három törvény, Kopernikus... Erkel Gyula elvitte magával, zenét írt hozzá. Muzsikát, a szférák zenéjéhez. *Megtömi pipáját, rágyújt*.

- Gyermekkorodban is írtál?

Ő. Nem. Akkor már asztrológus voltam. Én már második gimnazista koromban így kiáltottam: „Csillagász leszek”. Pozsonyban jeles tanárom volt, Dohnányi - a mi Dohnányink apja -, az gerjesztett bennem kedvet. A másik döntő élményem ez: Augsburg mellett egy püspöki könyvtárban - anyai nagybátyám pap volt - kezem ügyébe akadt egy pergamenbe kötött fóliáns, mely két üstököst ábrázolt. Megbabonázva néztem kisfiúszemmel az égi karambolt. Bennem pedig egy hang szólalt meg: „Lopd el.” Először éreztem kísértést a lopásra, és hogy nem loptam el, ma is bánom. Mert később a könyvtárt elszállították, de a kódex, melyet úgy áhítottam, a két üstökös, mely oly sokáig izgatta képzeletemet, elkallódott. Nyilván sajtapirosnak használták. Későbbi állomásaim? Bécs. H. C. Vogel, asztrofizika. Innen Potsdamba hívtak, de én hazajöttem, Ógyallára, Konkoly-Thege mellé.

- A csillagokhoz hűtelen lettél. Ma csak a „vak csillag”-ot szereted, a Földet.

Ő. Ennek is az olaszok az okai. 1895-ben Ischia szigetén egy tudóstársaság arról beszélt, hogy a földrengéssel alig foglalkoztak még szakszerűen. Ez adta meg az első lökést. Aztán a messinai szerencsétlenség, melynek százhuszezren estek áldozatul, még inkább errefelé terelt, évekig töprengtem, nem lehetne-e a föld katasztrófáit előre látni, megjósolni. Tudományosan valóban lehetséges két határt felállítani: a földrengés terjedési sebessége csökken, ha az illető helyen feszültség lép föl. De gyakorlatilag a határvonás bajos, sohasem tudni, mikor ér véget egy hullám. *Egyik könyvéből rajzot mutat, mely a kardiogramhoz hasonlít, a szív görbéihez, s olyanféle képletet, mely annyi fejjöröcsöt okoz szegény diákoknak.* Ez az ábra azt jelenti magyarul: sokkal könnyebb megállapítani, hogy valahol földrengés - volt, mint azt, hogy valahol földrengés - lesz. *Mosolyog.* Különben is egy cambridge-i barátom okosan nyilatkozott erre vonatkozóan. Ha a meteorológus vihart jósol, és nem lesz vihar, akkor az emberek legfőllegebb vállukat vonják. De a mi prófétálásunkból, akár beteljesednek, akár nem, baj származna, százezrek, milliók ijedelmé.

- Micsoda tehát maga a vizsgálódás tárgya?

Ő. A földgolyóról keveset tudunk. Sok ezer év óta itt a kérgén mozgunk mi, emberek, de belső mivoltát csak föltevésekből sejtjük. Eddig csak két kilométerre hatolhattunk mélyébe, fűrók, aknák segítségével. Mintha tulajdon testünket sohase láttuk volna belülről, csak kívülről, mintha nem végezhattünk volna rajta műtétet, mintha még nem boncolhattunk volna, s az orvos, ki gyógyítja, pusztán arra lenne kényszerülve, hogy túvel szűrje meg a bőrt, s a belőle kibuggyanó vércsöppecskéből következtessen arra a mozgalomra, mely benne végbemegy, a

szív működésére, a tüdő, máj, vese, lép munkájára: hasonló helyzetben voltunk mi, csillagászok, kik nem szállhattunk le titkaiba, és az egyetlen bolygót, mely szinte kezünk között volt, a Földet, mely szállást ad nekünk, nem tárhattuk föl. *Izgatottan*. A földrengés pedig erre alkalmat adhat.

- Szóval a mélységek zivataraiából következettünk a Földre. Az orvostudomány is ezt művelte annak idején. Beteg szervezetünk zavaaraiból állapította meg az egészséges szervezet törvényeit, az élettan sok fontos tételét. Amikor a természet lázong, egyensúlya megbomlik, sok rejtélyét fölfedi. Lázasan-részezen őszintébb hozzánk, mint józan korában.

Ő, *egyre sebesebben*. A kérdés egyszerű. *A kutató szenvedélyével*. Tehát ez a gondolatmenet. *Sohase mondja, hogy övé*. Valamilyen szilárd testben való lökés hosszúsági s keresztmetszetmódokat idéz elő, melyeknek fizikai törvényeit már ismerjük, s így a hullámok sebességéből kiszámíthatjuk a kéreg rugalmasságát, sűrűségét, a hullámokat a fősugár eredeti pontjából követhetjük oda, hová fűrő és akna nem érhet, a Föld középpontjáig. Az a fontos, hogy a vizsgálódó *ismét nem mondja, hogy ő*, minél kevesebb föltevással éljen, s ha ezt keresztülviszi, a problémát megoldotta. Láta a Föld belsejét, anélkül hogy láta volna, megismeri, éppoly biztosan, mintha ott járt volna. *Ebben a pillanatban a tudós, a számok, képletek embere, egy fantasztikus utazónak rémlík, ki nem messzeségbe utazik, az Északi-sarkra, nem is magasságba, repülőgépen, a híg levegőbe, hanem a szilárd földbe fűrja bűvárfejét, innen az íróasztal mellől, s ott, a dantei pokolban, az igaziban, a Föld poklában horgonyt vet.*

- Mikor fejeződhet be ez a kutatás?

Ő. Újabban megint ezzel foglalkozom. Pihenni szeretnék, de, *nevet*, nem rajtam múlik. Egy év múlva, azt hiszem, elkészülök. Jó nyomon vagyok. Most *gyönyörű biztonsággal* menni fog. Nem, nem könyv. Csak vékonyka füzet. A mi munkánk olyan, hogy évekig, évtizedekig dolgozunk, aztán pár sort írunk.

- A földrengés tan tulajdonképp fiatal tudomány. Fiatalabb, mint te, professzor úr. Hiszen te teremtetted meg.

Ő *tiltakozik*. Azt nem lehet mondani. Már 1857-ben kezdődött az első tudományos vizsgálat, a nagy nápolyi földrengés idején. Ekkor lerándult oda Robert Mallet angol mérnök, ki - műszerek nélkül - figyelte az ellökött földdarabok, a kerti bejárókról leguruló, rosszul odacementezett kőgolyók elgurulását, s abból állapította meg a földrengés irányát.

- Magyarországra nézve mi a kórjóslatod?

Ő. Nálunk a Nagy-Alföld peremén mindig voltak, lesznek földrengések. Sohasem túlságosan erősek, de állandóan várhatjuk. Itt a talaj már „megállapodóban” van, nem kell félnünk, a szilárdul épített, cementes házak állják. Csak idegrendszerünk viseli el nehezen. Egerben hallottam a földrengés kárvallottjaitól, milyen riadalmat okozott az emberekben, nem is annyira maga a rengés, mint a földalatti moraj. Frontviselt katonák, kik évekig álltak srappellzáporban, pergőtűzben, vallották, hogy a háború zenebonája semmi ahhoz képest, mikor a Föld egyszerre elbődül. Különben az egi földrengés éjszakáján, mikor még itthon voltam, s itt már híre futott a katasztrófának, úgy tíz órakor felszólított telefonon egy úriember, ki egy ötemeletes bérházban lakik. Megkért, hogy fogadjam. Eljött hozzám. Nagyon félt. Sokáig beszélgettünk. Nekem kellett őt megnyugtatnom.

- Professzor úr, te magad milyen földrengéseket éreztél?

Ő. Egyet sem. Soha, soha. Mindig kikerült. Kergettem, de ő elszökött előlem. A két nagy kecskeméti földrengés idején, 1908-ban és 1911-ben, épp külföldön tartózkodtam. Brüsszelben és Skóciában. A brüsszeli meg a skóciai műszereken láttam a magyar földrengést. Láttam,

de nem éreztem. Bolognában egy este szeizmológusokkal vacsoráztam, s csak vacsora után hallottuk, hogy megindult alattunk a föld. Nem vettük észre. Aztán utánautaztam. Mikor a Vezúv háborgott, tüzet-lávát okádott, felmásztam rá, hátra feküdtem, lehasaltam, hogy dobáljon, rengessen-ringasson. Nem akart. Azért se akar. *Majdnem szomorúan. Nincs szerencsém. Szél remegteti az ablakot, kitekintünk az égre, hol más lámpák lobognak.*

- A mai csillagászat milyen nyomon halad?

Ő. Az állócsillagokkal foglalkoznak, főképp a statisztikai tudományt használják föl, melynek az égen, hol annyi szám van, nagy szerep jut. Einstein új elméletét erjesztő kovásznak tekintem. Hogy milyen axiómát fogadunk el a fizikában, az euklidészit, mely szerint a világmindenség végtelen, vagy az einsteinit, mely szerint a világmindenség véges, az tisztán rajtunk múlik, ez gyakorlatilag nem dönthető el, de Einstein gondolata, melyet bedobott a tudományba, tovább fog erjedni és gerjedni másokban is.

- Bocsánatot kell kérnem ezért a kérdésért, de minden ember műkedvelő csillagász - joga is van hozzá, mert amint mondják, mindenki az Univerzum Polgára -: mit szólna Goddard holdrakétájához, mellyel a holdbelieknek akar üzeni, az amerikai milliárdos s a franciák kísérletéhez, kik a Mars-lakóknak a Szahara sivatagján a Püthagorasz tételét rajzolják föl mérföldes vonalakkal? Vajon sikerülhet-e egyszer, valamikor kitörni a földi rabságból, sikerülhet ez a sziderális geometriai levelezés?

Ő. A Marsban lehetnek is emberek, *vállat von*, meg nem is. De mért képzeljük azt, hogy olyanok, mint mi? A geometriai emberi tudomány pár tapasztalati tényen alapul, mely oly régi, hogy szinte axiómának érezzük. De bizonyos vagyok, hogy a légynek, melynek szeme nyolc oldallapocskából áll, más a geometriája, mint az enyém, másképp lát, mint én. Ha feketekávés findzsám átlátszó peremén szemlélem ezt a négyszögű ablakot, oválissá válik. Az idegen csillagok lakói sem érthetik meg a geometriai ember nyelvét. Múltkor felhoztak hozzám egy gyönyörű vízfestményt, melyet egy spiritiszta médium festett delejes álmában a hold növényeiről, állatairól. Botanikus és zoológus barátaim elé tettem, s azt kérdeztem, látnak-e rajta egyetlen kocsánt, egyetlen fejet vagy fület, mely ismeretlen lenne? Egy sem volt ilyen. A részek összezagyválódtak, visszásan kicserélődtek, de az egész innen volt, mitőlünk. Minden fantasztikum szegényes, mert emberi. Antropomorfizmus...

Hazafelé menet a tudós arcára gondolok, megindítóan egyszerű dolgozószobájára, mely a tudomány fényforrása. Hallgatom lépteimet. Kopognak az aszfalton. Bámuló figyelemmel nézem a csillagokat, melyeket megszoktam, mint ruhámon a gombokat. Mily messze van tőlem a Sirius? Hát a Herkules csillag? Hazáig csak egyórai séta. Potomság. Gyalog bandukolok. Máskor bizonyára kocsira szállottam volna.

Pesti Hírlap, 1925. május 24.

BRÓDY SÁNDOR

I

Nem lepett meg a hihetetlen, irtózatoss hír, mely itt Bécsben gyors, fekete szárnyon járta be a várost. Tudtam, sejtettem. A tragédia-hősök bukásán egy pillanatra megdöbbenünk, de nem lepődünk meg, mert tudjuk, hogy ami egetvívás, annak el kell pusztulnia, olyan nyomorultan, vagy még nyomorultabban, mint annak, aki sohase kapott az égből tüzet. Bródy élete is olyan volt, mint egy szivárványos, káprázatos tűzijáték, csupa ritmus, csupa fantazmagória, csupa nagyszerűség, akárcsak az írásai. És mostan...

Szomorú nekrológ ez. Az, akiről szól, most még él. Az orvosa, akivel az imént beszéltem, azt mondja, hogy egészen jól érzi magát, s valószínűleg felgyógyul. S mi mégis, határtalan fájdalommal tovább búsongunk, és rójuk tovább a nekrológot.

Őt is bántotta egy gondolat, mint Petőfit. De az övé iszonyúbb volt. Nem a párnák közti haláltól félt, hanem egy másik melléje lopódzó rémtől, mely nap nap után sunyi macskaléptekkel közeledett feléje. Mindig lelkéből utálta a bárgyú vonaglást, a pizsmogó félelmet, utoljára is bátran akart eléje menni a talányok talányának az ő összetört, daliás testével. Nagy művész-lélek volt. Azt akarta, hogy az ideget s velőt őrlő kórt egy fenséges, eget-földet rázó pointe kövesse. Határtalan utálat, feneketlen kétségbeesés ragadta meg, s mindenáron válni kívánt a földtől, mely fényes lelkét elfakította, és őt, az élet királyát koldussá tette. Mikor nem jól talált a lövés, vak elszántsággal ujjával tépdeste véres sebét. Szerette volna magát megfojtani, megölni, széttépni, s oly szilárd volt az elhatározása, mint azoknak a római rabszolgáknak, akik nyelvük lenyelésével pusztították el magukat.

Ez aztán csak a fekete, a szörnyű tragédia! Menni akart, és nem mehetett, legalább mindjárt nem, amint kívánta. Megért lelkében az iszonyú elhatározás, átérezte az apokalipszis minden rémületét, a halál csendes partjain járt már, s másnap meglátta újra a gyűlölt, sárga napvilágot, és az orvos közönyösen állapította meg, melyik hártya, melyik testrész sérült meg.

Ez aztán az istencsapás, a mi gyönyörűen sudárba szökkenő modern magyar irodalmunkra. Az ifjú nemzedék bálványa ledőlt. Az új irodalom atyamestere nem ír többé. Sírhat Magyarország.

Ő volt az egyetlen nagy író, aki igazán, testtel, lélekkel modern volt. Írásai nagyon kevés embernek tetszettek, de azok aztán igazán szerették őt. Hatalmas, eredeti egyéniség volt, aki a ma legnagyobb problémáin töprengett. Gyönyörű prózáját csak mértékbe kellett volna írni, hogy verssé legyen. Csupa tűz, csupa láz, csupa élet volt. A korhadt, régi irodalom mellett mindig a finom pszichológiát, az eredetiséget képviselte. Igen, Petőfi óta ily érdekes magyar írói egyéniség nem élt még!

A gyűlölködés, a gúny sokat üldözte életén át, s még most, a halál küszöbén is kétfejű sasos kórházban fekszik - de azért mindig magyar író maradt. S milyen magyar! Ő hozta el mihozzánk a francia naturalizmus magját, s az ő magyar lelkében termékenyült hatalmas, zúgó vetéssé. Nélküle nem tudnók elképzelni a mának az irodalmát. Akik ma írnak, mind az ő pompás stíljából s gazdag eszmevilágából tallóznak. De mindez még mellékes. Azt akarom csak megemlíteni, hogy kevesen írtak oly szépen magyarul, mint ő. A népies írók kipécézhetnek szemenszedett szólásokat, és váltig bogoztatják unalmas mondatkötéseiket, az ő Heves megyei magyarságának eddig nem láttam mását minálunk. Szakadozott, magyar stílje úgy hat

reám, mint valami nagyon természetes, lélekből jövő, lihegő beszéd. És elvégre is mindig magyarul írt, s ha nem is tartozott közpiacok honfiai közé, mindig magyarul is gondolkozott. A gyalázatos rágalmozóknak arcába vághatjuk az írásait.

Magyar költő volt, a mienk volt: e nagyon szomorú pillanatban csak ezt az állítást szeretném leszögezni. A jövő majd belátja, kije volt az irodalomnak, ezt azonban már most el kell ismernünk, betegágyánál. Különös, tüneményszerű, cigányos mesekirály, hatalmas íróművész, de minden porcikájában magyar volt, s úgy a lelkünkhöz nőtt. Írásait nem mázolta be nemzeti színnel, de a nyelvünkön szólt, mert titáni érzelmeit ezen a furcsa keleti magyar nyelven tudta legjobban kifejezni. Olvassák az írásait, és ha ezeknek sem hisznek, nézzék meg az újság-tudósításokat, s megtudják, hogy ez a nagy ember, mikor vérében fetrengett, öntudatlanul *magyarul* beszélt! A halál fagyos iszonyatában pedig nem pózolunk.

De nekünk is el kell némulnunk, s befejeznünk a vitát, mely a nagyokat úgy kíséri, mint az árnyék a fényt. Az ő tökéletes, dicső életén, mely úgy hat reám, mint egy zúgó, hatalmas ditiramb, ez az utolsó szomorú periódus nem ejt majd semmi csorbát. Az, aki ő volt, él tovább is írásaiban, melyek lobogó véréből és aranyos képzelmetől vannak átitatva. Mi csak az embert gyászoljuk, aki már sohase lesz az, aki volt, és sírunk céltalan, oktalan szomorúsággal. Magam is többször abbahagyom az írást, s gyerekes, érthetetlen fájdalommal szaladok ezen a szürke, forró és csillagtalan nyári éjszakán a „Krankenhaus”-ba, s ostromlom kérdéseimmel az orvost, az ápolónőket. És nem tudom, melyik szóra borzadok össze jobban: arra, hogy élet, vagy arra, hogy halál.

Bácskai Hírlap, 1905. július 9.

II

Egy tankönyvben több helyütt ezt tanulják a diákok: „A fiatalabb írógenerációból kiválik Bródy Sándor, aki Zola nyomán a magyar naturalizmust képviseli...” Felületes és könnyelmű becslés, hideg és elkésett, mint minden irodalomtörténeti mondat, és hogyha el akarunk igazodni Bródy Sándor művészetében, bizony rossz iránytű. Az író, akiről ezek a szavak szólnak, immár deres. Energikus és mindig fiatal fejével pedig messzire kimagasodik minden izmusból, régi és új iskolából, és alapjában sohase esküdött fel a naturalista vagy a realista kátéra. Ha írt, nem akart demonstrálni. A naturalista erkölcsös, mint a túloldal papjai, és professzor és demonstrátor. Ő költő. Gondoljuk úgy, hogy valaha merészség volt az írásban a penész, a mosókonyha, a kénesgyufa. Akkoriban új színeknek tudták, az író szerette és becázta őket. Íme, itt a magyarázat. Amikor hamis szalontónus uralkodott, inkább bravúrból, költőszeszélyből, mint meggyőződésből - bevitt az irodalom parkettjére egy pesti nyomorultat, egy villamoskalauzt vagy egy kokottot, mindenkit megelőzve a jelen krónikása és költője lett. Divat ma kezdeményezőkről, előőrsokról, a modern irodalom őseiről beszélni. Jegyezzük fel, hogy az első gesztust ő tette meg, és mindenki, aki magyarul ír, olvas, adós Bródy Sándornak. A *Fehér könyv* történelmi dokumentum. Olvassák el ma, milyen puha és életteli teljes ez a magyar próza. Erdélyi szavakból, budapesti szólásokból egy új nyelvet gyúrt, amelyet senki se beszélt és beszél, magasabb nyelvet, akár a versek nyelve, és azóta rajta a márkája, az övé, egészen az övé. Alakjai is ezen a nyelven érintkeznek egymással. Bródy Sándor folyton alkotja a stílust, komponál. A naturalista sztenografál.

Ezek a novellák egytől egyig a régi melegvérű írókat mutatják, aki kimondott program nélkül, egy költő módjára, a részletek gyönyörűségébe merülve nézi a világot. Minthogy pedig még mindig nem teljesült be a német költő álma, s a filozófia még ma se tartja össze, ő is csak a

két pólusát és mozgatórugóját látja: az éhséget és a szerelmet. Ez pedig - az író szerint - rendjén van. Nem lázadozik az ősi szabály ellen. Erotikájában, nyomorpoézisében nincs tragikus íz és vád (mint például Wedekindnél), inkább humor és meghiggadt bölcsesség. Ha úgy tetszik, itt az *homme-machine*. Az, aki csak éhes, és aki csak szerelmes. Mindegyik kap enni, ételt, sokat, jót és fűszereset, és szerelmet, azt is sokat, jót és fűszereset. Legfeljebb még egy helyzetben látjuk az embert. Amint a dekadens gépezet elromlik tilos csókoktól és titkos szerelmektől, és egy szanatóriumban utolsót nyikorog. De a főmotívum akkor is az éhség és a szerelem. A novelláskönyv két legnemesebb darabja egy szerelemre éhes asszonyról meg egy öregről szól, aki az élete párjával együtt úgy jóllakik disznósajttal, fehérpecsenyével és orrával, hogy belehal.

E két apró remekműnek az érzéki nyelve páratlan. Báthori Erzsébet például így mutatkozik be: „Elvonult közöttük az úrasszony, a forróság ellenére kék és aranyszótt prémben, aszú nyaka drágakövekkel bebólyálva, fonnyadt piros arcából is kevés látszott a kettős csipkegallér miatt.” Az *étkes öregek*-ből kiszakítom a következő részt, amit jobban szeretek minden költeménynél: „Az asszonyság dicsekedett, hogy hideg töltött káposztát evett reggelire; volt olyan idő. A férfi ötven pampuskát, azaz farsangi fánkot ett meg házassága első esztendejében egy nap és egy éjjel alatt, de nem fogadásból. A sertésnek ízes részeit még most is mind dicsérték, és a füstölt kolbász, valamint a kissé fokhagymás véreshurka, mint egy meleg tavaszi álom emléke, úgy tükröződött a lelkükben.” Mindkét alak - a csejtei vár asszonya és az étkes öreg úr is - Bródy Sándor tipikus hőse. Az egyiket a szíve, a másikat a gyomra öli meg.

A Hét, 1912. június 2.

GÁRDONYI GÉZA

I

(461. lap. A kritikus, inkább magában nem bizakodva, mint a regényben, a vaskos könyvvél egyenesen a Margitszigetre fut, a romok közé. Maga a regény is itt játszódik le. A szigettől akar csenni egy kis ódon hangulatot szűz Szent Margit történetének olvasásához. Míg a hajó vígan nyargal a hullámok közt pihegő zöld folt felé, a kritikus így méléz magában:)

- Történelmi regény. Gárdonyit - úgy látszik - erősen izgatja a történelem problémája. Ismerőseitől hallottam, hogy Flaubert *Salammô*-ja újabban livre de chevet-je. Ez a bogos, merész csodakönyv mindnyájunkban felgyújtja az álmod, hogy a múlt csakolyan, mint ez a fakó paraszti jelen, s ha író ez a valaki, okvetlenül arra vállalkozik, hogy a történelmet egy ingujjban, csupaszon, a maga bájos gyámoltalanságában mutassa be. Az igazi történelmi regényíró távolságáthidaló, időromboló, határkö-eltüntető. A múltat jelenné teszi. Jó történelmi regényt írni tulajdonképpen annyit jelent, mint jó társadalmi regényt írni. Ezt teszi most Strindberg apró miniatűrképeivel, és ezt tette Flaubert. Hiába mutatja ki azután egy alapos szörszálhasogató, hogy a *Salammô* tíz év verejtékével megkeresztelt adatai hamisak, az emberek azért is igazak maradtak, túllicitálják az életet, és a bennük lakozó művészetélet szuverén jogánál fogva hazuggá csúfítják magát a történelmet is. „Desto schlechter für die Tatsache...” Vajon Gárdonyi is ily múltvisszabüvölő? Az *Egri csillagok*-ban mintha meg akarta volna kísérelni, de csak az első pompás momentkép sikerült neki. A többi regényes, majdnem jókai. Vajon mit akar Gárdonyi ezzel az új regényével?...

(A kritikus olvasni kezd. Pár perc múlva már a XIII. században járkal. Az író megragadja a kritikus múltba vágyakozó kezét, és szűk mellékösvénykéken egyre beljebb csalogatja a középkorba. Megtudja, hogy mindnyájan rabok vagyunk. A becsüs a pénz rabja, a király a nemzet rabja, s a szerzetes az Isten rabja. Ezekről a kolostorabokról van szó. Az író azonban mintha egy szívárványos templomüvegen át nézné ezt a fekete világot. A királykisasszony, akit egy kemény rajzú, középkori legenda örökre beleégetett agyvelőnkbe, itt meseszerűvé, nyúlánkká, ibolyaszeművé válik, és rózsák közt andalog. Nagyon sok, nagyon színes ruha káprázik szemünk előtt, és kevés ember. A violás pluviálék, pezsgőszínű, meggypiros, kénsárga díszruhák alatt valami durván és megindítóan emberit keres a kritikus, de hiába. Jancsi, a kertészfiú álmodozik a királykisasszonyról. A királykisasszony ciliciummal maratja fehér testét. Külsőségek. Az egész középkor lassan eltolódik a magyar népmesék regényes világa felé. A hős is, a hősnő is álomember, levegőn járó mesealak. Az a kevés realitás, ami itt-ott félve felüti a fejét, csak a magyar népmesék szokott realitása. Bármilyen könnyű, finom és elegáns Gárdonyi stílusa, végre is belefáradunk, s a regény nem érdekel többé. Az olvasó cigarettára gyújt, és a füstkarikákban körülbelül a következő gondolatokat fújja fel a kék levegőbe:)

- Nem ezt vártam! A fanyar, kesernyés középkort akartam látni, vézna, beteg szenteket, akik stilizáltságukban is emberek maradnak. Lepréselt, halavány szentképek ódon illatára gondoltam. A prerafaelita képek elrajzolt félszegségéről álmodoztam. Egyszerű népmesehangulat nem tud már lekötöni. Egy meleg lírai lendület kell, amely az egész regényt átfűti titokzatosan vibráló hevével. Egy parázsmag kell, amelyből egyszerre nő ki a mese tűzvirága. Minden nagy regény ilyen lírai önkívületből sugárzik ki. És ha *Buddenbrooks*-ról, *Bovaryné*-ről beszélek,

egy egész érzelmvilág borul reám, s éppúgy melegít, mint az írójukat, mikor megírták chef d'oeuvre-jüket. Gárdonyi aligha érezhetett ilyet, hogy az *Isten rabjai*-t írta...

(A szerelem, ami Margitot és Jancsit összeköti, spirituális, majdnem spiritisza szerelem. Alakjaik azonban nem jöhetnek közelebb hozzánk, mert minden lelki differenciálódottság nélkül, tág általánosságban mozognak, s gerincük ködből van. A kertészfiúból szerzetes lesz, a novíciát meg apácává szentelik. Gárdonyi bizonyára öntudatosan nem nyúlt kézenfekvő, durván felkínálkozó motívumokhoz. Margit az Isten szerelmese. Mindenünnen kimagaslik egy fejjel, akárcsak a legendában, de éppen ezért nem érezzük emberi nagyságát. Ezekben az emberekben egy csöpp vér sincs. Az elrajzoltságuk nem az író, hanem a makrancoskodó toll önkényes akaratából történt. Még az epizód szereplők is a hazáért és az országért cselekszenek gyanús eszmék hatása alatt, s nem a vérük emberi szózatára. Sőt, végül Margit nemzeti hősnővé dicsőül egy görögtüzes tableau-ban, ami bántó, legalábbis furcsa. Minden a felhőkön lebeg. A baj csak az, hogy az író nem képes bennünket ezekbe a különös, stilizált magasságokba bűvölni. A kritikus szinte felkiált:)

- Gárdonyi spirituális lélek, de a regényét még nem tudja spirituálissá tenni! A múlt fehér ködrózsái közt andalog, mi azonban mégis a jelenben maradunk. Mindenre rezonáló, leányos lelke nem elég erős, hogy másokra is reálehelje álomvilága árnyait. Csak a környező lírikust érezzük. A regényíró hamis romantikában vész el. Ez a spirituális új Gárdonyi pedig modern ember, aki annak a legújabb irodalmi mozgalomnak fókuszában áll, mely a stilizált finomságok jogait igazolja a földön kúszó művésziatlenségekkel szemben, és a diadalmas költői akarat önkényességét hirdetve, túlvilági fényrengések violás reflexeit keresi. Az új író a levegőbe tör. Gárdonyi is. Ezegyszer azonban nemcsak a ballasztokat dobálta ki léghajójából, hanem az embereket is. Nem csoda, ha léghajója kilyukadt, és maga is elveszett a fellegek között.

(Mindez nem azt jelenti, hogy ezután a földön kell maradnia. Sőt. Fel kell találnia a kormányozható léghajót.)

A Hét, 1908. június 7.

II

Bizalmasan - négy szemközt - szerettem volna elmondani valakinek, amit itt leírok. Most Gárdonyi Géza verseit olvasom hónapok óta. Két kötet vers: az *Április* és a *Fűzfalevél, nyárfalevél*... Tudtommal a könyveknek annak idején nem volt olyan sikerük, amilyent megérdemelték volna, a bírálók se foglalkoztak velük tüzetesen. A nagyközönség pedig pusztán a szépprózája után ismeri Gárdonyi Gézát. Amikor kiadta verseit, meg sem is érthették, a *Nyugat* által folytatott harc, a harc nyomában keletkezett verskultúra - új ízlésünk és új értékelésünk - kellett ahhoz, hogy érdemük szerint méltányoljuk. Az a hitem, hogy állandóan - legalább öt évenként - revideálnunk kellene az irodalmi ítéleteket. Öt év múltán ismét mást veszünk majd észre egy-egy munkában. Innen magyarázom, hogy e két kedves könyvet évekig hevertettem a könyvesládamban, s ma oly növekvő szeretettel olvasom, hogy még a villamosra is magammal viszem, útitársul. Zaklatott idegélet után úgy hat rám, mint egy tejkúra.

Gárdonyi Géza jelentős költő. Ami először feltűnik az olvasónak, az az egyenletes, sugárzó melegsége. Szelíd és egyszerű. Tárgyaival szemben pedig szerény, majdnem alázatos. Igénytelenül nyúl hozzájuk, és minthogy biztosan uralkodik rajtuk, hirtelenül felcsigázza igényeinket.

Ezekben a versekben jelentkezik először a magyar primitív költészet, amely elfáradva a szócífrázásban, a lehető legrövidebb utat keresi, az egyszerűség raffinement-jával hat. Olvasván a verseit, visszatérően egy tizenegy éves magyar parasztlány rajza jut az eszembe, amelyet egy piktör barátom mutatott, bizonyosságával annak, hogy jó ízlésű tanítómesterek a művészetre is rákapatják a gyermeket, csak nem szabad korlátot tolni természettől fogva egészséges és forradalmi ösztönei elé. A kis impresszionista kép egy parasztmenyecskét ábrázol, piros pruszlíkban, arany főkötővel, a szeme zöld, a haja kék, a mozdulata kecses és bizarr, alul pedig ez áll: „írta Balog Kata.” Ilyen - ceruzával és vízfestékekkel - írott kép Gárdonyi Géza sok verse. A kéz naiv ákombákomokat pingál. Néha a lombokat föszi aranyosra és az eget zöldre, néha megfordítva, áprilisi szeszéllyel. Színeit a parasztkanták zöldjéről, a kisházak kék cifráiról, a búza sárgájáról cseni. Mindig naiv és gyengéd, szemérmes és tiszta. Magyar eklogákat és idilleket ír. A mérték neki már nem fontos, rímei selypítenek, görbék és csorbák, sokszor Tinódi Lantos Sebestyén süket összehangzásaira emlékeztetők, de milyen helyénvalók, milyen jó rímek ezek. A napot - magyar realitással - így látja: „a nagy aranydeszkák az égre villantak”. Drága szavakat mond a holdról: „holdimádó lelkem mélyén, mint a kutak sötét mélyén a Hold képe felragyog.” Itt egy szeptemberi akkord, amelyben benne dong a vidéki álmos ős: „Elnémult a rigó. Az esteli csendben az őszi bogár szomorú *pri-pri* dala szól már.” Vagy milyen gazdagon-kedélyes a velencei verse:

*Mennyivel szebb volna, mennyivel jobb volna,
ha ez a nép rojtos gatyás halász volna!
S amíg pipázgatva picézne, halászna,
a sovány rákokra, halkán ebattázna,
és a gondolákon csillagos estéken
képeddel alszom el, énekelnők szépen.*

Fajszeretete gyermeki és gyermekes. A hazát vagy nagyon okosan, természettudományos alapon kell szeretni, vagy így, minden kritika nélkül, naivan. Egyik versének a címe: *A bárókisasszony*. A bárókisasszony mezítláb sétál a réten, a juhászlegény pedig órákig nézi a lábnyomát:

*Hej - aszongya - ez a szép bárókisasszony
lehetne mellettem szegény juhászasszony,
de sohasem lesz ő szegény juhászasszony,
mert bárókisasszony.*

Kevés írást ismerek, amelyik ennyire magyar, a kacskaringós, keleti gondolkozást így döbbenetesen - és tüntetés nélkül - tükröző. Még pár sorát írom ide:

*Fejem akár nyugoszik egri párnán,
akár a sötét Halálnak az ágyán
- ha egyszer alszom, alszom: nem vagyok.*

Érzik-e, hogy ez a magyar költő a naivitásával, az ibolyás kellemével, a vergiliusi hullámpuhaságával, egy testvér azzal, akit a mai franciák annyira olvasnak és szeretnek, Francis Jammes-mal?

Gárdonyi Géza költészete a népdalainkból lelkedzett. Egy neuraszténias ember idegrendszere végigrezgette magán a magyar népdalokat. Ma már tudjuk - a naturalizmus komikus csődje után -, hogy a parasztot nem lehet azon nyersen beállítani a könyvbe, az az érdekes, amit mi veszünk észre rajta, és a népdalt se lehet „átvenni” és „utánozni”, az a költészet, amit mi látunk és érzünk bele. Gárdonyi Gézához kerülő úton jutott a népdal, a magyar vidéki városra keresztül, amely magába hasonítja, és anélkül hogy tudná, a vérében őrzi. Megfigyeltem, hogy

a vidéki ember életét a népdal nemcsak cifrázza, de irányítja is. Annyira össze van forrva vele, mint a középkori emberrel a Biblia igéje. Születése óta hallja, lakodalmon, toron, névnapi cécón (amelyre még a csecsemőket is eltolják, bölcsőben), passzíve és aktíve részt vesz benne, nem csoda, hogy az agyán kívül az idegrendszerébe is behatol, s később, a „tudattalan”-jába kerülén, a cselekedetét is determinálja. A parasztnak csak kellemes íz, de a vidéki magyarnak - és éppen a kabátosának és éppen az intelligensének - mákony. Ha énekli, beletudja magát, és ő a falurossza, ő a bús szerető, ő a csárdaajtó-nyitogató, édesanyja-szomorító paraszt lump: a megyei úr, a segédorvos, az ügyvédbojtár vagy a hivatalnok. A vidéki lány „végigmegy a temetőn”, a vidéki fiú utolsó vágya, hogy „csak még egyszer nézhessen a szemébe”, s hazamenet megáll a kapu előtt, a kedves ház kapuja előtt, hogy „átölelje kapufáját”, ha nem tettben, gondolatban biztosan. Mosolyogtató dolog, alapjában azonban egy régi kultúra eredménye. Bármerre jártam az isten háta mögött, ezt a különböző embereket összeforrasztó népdalkultúrát és a velejáró jellemzően magyar és jellemzően vidéki etikettet mindenütt megtaláltam. Gárdonyi Géza verseiben ez a kultúra, ez a romantika, ez a népdal vonul át - nem Petőfi Sándor és Arany János egészséges népdala, hanem a polgári osztály dekadens népdala, amely bomlaszt, különccé tesz, ríkat, a fáradt népdal. Itt a fáradtság nemesedést jelent. A városi költészethez, amelyet a legújabb nemzedék fejlesztett ki, átmenetet alkotnak ezek a versek, amelyek nem népiesek a szó régi értelmében, csupán egy kisvárosi remete nemes álmai.

Nagyon szeretem Gárdonyi Géza verseit.

Nyugat, 1914. április 16.

III

1

Ő az „egri remete”, a bájos lángész. Amikor föl-fölrándult Budapestre, idegenül, félénken járkált az aszfalton, hosszú pipájával üldögélt kávéházainkban, rosszalló szemmel nézte a vágató gépkocsikat, a „civilizációt”, mellyel nem tart lépést a „kultúra”, s az új divat hóbortjait. Vidékinek hirdette magát, büszkén és dacosan. Az is maradt holta napjáig. Pedig nem volt vidékies. Szemhatára tág. Szelleme új és nyíló. Könyvtárában összegyűjtötte és naponta olvasta a világirodalom remekeit, minden nyelven. Ebben a könyvtárban, mely akkora, mint egy bálterem, élte le életét, itt bogozta szűz, lenge ábrándjait. Öntudatosan figyelte magát, az embereket, a nyelvet, melynek nemcsak ihletes írója, hanem tudós művelője is volt. Úgy látszik, alkotóképességét óvta a magánnyal, az érzékeny lelkét, melyet csak közvetve csodálatos költeményeiben mutatott meg, remegős tartózkodással. Titkot hordott magában. Jegyzeteit, melyeket nem szánt a nyilvánosságnak, titkosírással készítette el, asszír betűkkel.

2

A hajdani falusi tanító ma az egész magyarság tanítómestere.

Elméletek, ködös magyarázatok helyett, kezdjük őt olvasni. Nem lehet letenni könyveit. Prózája maga a természetesség. Ami először föltűnik az olvasónak, az egyenletes, sugárzó melegsége. Szelíd és egyszerű. Tárgyaival szemben is szerény, majdnem alázatos. Igénytelenül nyúl hozzájuk, s minthogy biztosan uralkodik rajtuk, hirtelenül felcsigázza igényeinket. Itt jelentkezik először a magyar primitív költészet, mely elfáradva a szócifrázásban, a lehető legrövidebb utat keresi: az eszköztelenség varázsával hat.

Valahányszor olvasom őt, egy tizenegy éves paraszt kislány rajza jut eszembe, melyet egyik festő barátom mutatott, annak bizonyságául, hogy jó ízlésű emberek a művészetre is rákapathatják a gyermeket, csak ki kell nyitni szemét, csak nem szabad korlátot tolni természetből fogva egészséges ösztönei elé. Az impresszionista rajzocska egy menyecskét ábrázol, piros pruszkban, arany főkötővel, zöld szemmel, kék hajjal, kecses, különös mozdulattal. Alul pedig: „Ezt a képet Balog Kata írta.”

Gárdonyi keze is ily gyermeteg ákombákomokat pingált. Néha a lombokat festette aranyosra s az eget zöldre, néha megfordítva, áprilisi szeszéllyel. Színeit a cserépkanták kékjéről, a falusi házak cifráiról, a búza sárgájáról csente. Mindig meghitt és gyengéd, szemérmes és tiszta. Munkái magyar eklogák és idillek. Költészete a népmeséből, a népdalból lelkezett. Egy ideges ember végigrezgette magán népmeséink, népdalaink hangulatát. Ma, a régi naturalizmus csődje után már tudjuk, hogy a természetet nem lehet azon nyersen beállítani a könyvbe, mert az az érdekes, amit mi veszünk észre rajta s a népmesét, a népdalt sem lehet „átvenni”, „utánozni”, mert az a költészet, amit belelátunk, beleérezünk. Őhózzá is kerülő úton jutott a népmese, a népdal, a vidéki városon keresztül, mely magába hasonítja, és anélkül hogy tudná, vérében őrzi. Az ő népmeséje már bonyolult, fáradt, nem Jókai keletiesen csillogó, dúsan patakozó népmeséje, s az ő népdala is egy XX. századbeli ember sokszólamú zenéje, nem Petőfi ősi népdala. A nagyvárosi költészethez, melyet a legújabb nemzedék fejlesztett ki, átmenetet alkotnak regényei és versei, melyek nem népiesek a szó régi értelmében s nem városiasak a szó mai értelmében.

Mindenekelőtt az írás szeplőtlen művésze, akár francia rokona (kit nyilván nem is ismert), Jules Renard.

Renard eddig kiadatlan naplójában olvassuk az alábbi följegyzést:

- Annyi nagy író van, aki nem tud írni. Én a legnagyobb kis író szeretnék lenni.

Ez a gőgös szerénység, a betű föltétlen tisztelete lakozott Gárdonyiban. És nagy író volt a kicsinyek között s nagy író marad a nagyok között is.

A Pesti Hírlap Emlékkönyve, 1928.

HERCZEG FERENC

A *sváb* szó szerencsés leleménye a magyar nyelvnek. Csúfszó, és mégse olyan, mint az *oláh* vagy a *rác*. Sok szeretet lappang benne. A magyarnak - még a történelemben is - a némettel volt baja, a svábbal soha. Legfőlőbb józannak tartotta, nagyon is körültekintőnek és szorgalmasnak, a saját vérmérséklete skarlát alapján kissé savós színűnek látta a vérmérsékletét és a polgári erényeit. Ha a németről beszélt, sohase gondolt a svábra. Az valami rokoni osztályba tartozott. Nem dicsekedett vele, de az atyafiság sorában adott neki helyet. Sógora volt, komája, s néha - majdnem - testvére is.

Ami kedvesség, évődés, humor és báj van ebben a szóban, azt Herczeg Ferenc új - friss és bájos - regényében fölfejt, és elénk tárja. Véletlen-e, hogy regényét most, a világháború idején jelenteti meg, mikor a magyar-német fegyverbarátságot ünneplik, hogy most ennek a fegyverbarátságnak a mására emlékeztet, az 1848-49-ben valóra, a magyar-sváb fegyverbarátságra, mely arányában talán kisebb volt, de jelentőségében és melegségében semmi esetre sem? A regény a verseci sváboknak a magyar szabadságharcban való magatartásáról szól, kik a császári hadsereg és a megyebeli szerbek közé ékelve, megtalálták a helyüket azok mellett, kikkel együtt éltek, kiknek a polgári jómódjukat, a rendet köszönhatték, a magyarok, a honvédek mellett. Nem könnyű a lélek bűvár feladata. Könnyebb lett volna egy lángoló frázisra utalni és azzal magyarázni a sváb nemzetörök állásfoglalását. De Herczeg, kit hűs és biztos írásművészete távol tart az általánosságoktól, a lélektan nehezebb végét ragadja meg, és lépésről lépésre mutatja be, mint sodródni ezek a higgadt polgárok a forradalomba, részint észokok alapján, a latolgató agyuk folytán, részint pedig - kisebb mértékben - a szívük folytán. Ők a forradalmat is „alaposan” és „rendszeresen” csinálják végig. A hét sváb mindenkori tudni akarja, mi van az önkívület mélyén. „Mert a sváb paraszt - írja egy helyütt az író - *nem mindig teszi azt, amit az urak mondanak neki*, de azért *mindig tudni akarja, hogy mit mondanak az urak*.” Ez a sváb önmérséklet pedig szerencsés elegyüléssel olvadt össze a magyarság tüzével és lendületével. Herczeg Ferenc új könyve Mikszáth *A jó palócok* és *Tót atyafiak* című kötetei mellett a magyarországi nemzetiségekről szóló szépirodalmi könyvtárat szerencsésen teljesíti ki. A regény színhelye: Versec. És ha tudjuk, hogy a regény írója Versecen született, akkor sok mindent megértünk. Csakis a gyermekkor mélyéről felhozott benyomások lehetnek ilyen kedvesek, egészek és frissek. Innen hozta Herczeg Ferenc bácskai idilljeit - a Gyurkovics fiúkról és lányokról szóló rajzait -, melyeket - érdekes paradoxon - éppen, minthogy annyira helyiek és írójukhoz annyira közel esők, nemcsak az ország minden zugában értettek meg, de mindenütt a világon, és például a svéd olvasóközönség előtt is csak oly ismert és népszerű, közkézen forgó olvasmány, mint nálunk. A regény tulajdonképpen történelmi regény. Nagyon sokan nyúltak már a magyar szabadságharc történetéhez, megilletődve, láztól reszkető kezekkel, úgy, hogy nem is volt érkezésük levéltárakban forrástanulmányokat végezni. Számukra még nagyon közeli volt a szabadságharc: oly közel állottak hozzá, hogy nem látták, épp a közelségénél fogva, mint ahogy mi sem látjuk korunkat. Herczeg Ferenc nem fél a bírálattól. Regénye minden lapján megérzik, hogy farkasszemmel nézett a tényekkel, és e vizsgálódás nem esett a kegyeletere, sem az írásművészete rovására. Különösen újszerű, meglepő - és a történelmi tényeknek megfelelő - a császári hadsereg beállítása. Régi regényíróink az osztrák katonákat afféle véres bestiáknak rajzolták. Holott csak a kamarilla ügyetlen politikusaikak bábjai voltak, melyeket ide-oda mozgattak - nagyon rosszul -, habozva, hogy a magyarokat vagy a szerbeket, vagy a románokat kapják-e hátba általuk, és így, mikor megverték őket, tulajdonképpen csak a bécsi politikusokat verték meg. Damjanich portréját - egy dombormű-arckép ez - pár vonással állítja elénk az író. Semmi színpadyszerűség és ékesszólás, és ebben a

könyvben mégis benne lüktet méreteiben - a mai háborúhoz viszonyítottan - kicsiny, de szemében - minden más háborúhoz viszonyítottan - nagy szabadságharcunk. Idézniem kell a regényből: „Mennyi a veszteségünk? - kérdezte elboruló arccal a vicispán. *Négy halott, köztük két tiszt és tizenöt sebesült.* „És a rácoké?” Körülbelül *kilencszáz halott és hetven fogoly...* A lagerdorfi csata - teszi hozzá az író - *a szabadságharc egyik legvéresebb ütközete volt.*”

Herczeg Ferenc ezzel az *impassibilité*-vel tár tükröt az eseményeknek. Történelmi regényt írt, mely intim családi regény, jelentős tudott maradni, anélkül hogy pátoszba bicsaklott volna a hangja. Diákkorunkban fizikatanárunk bemutatta a *camera obscurá*-t. A zsaluba vájt rézhengeren át betáncoltatta a napsugarakat, és az utca képét, a piac zsidongását rávetítette a sötétben álló fehér háttérre. Apró, színes alakok mozogtak előttünk, pár centiméteres figurák, olyan elevenen, mint lenn az emberek, kik képek voltak és mégis éltek.

Ez jut eszembe, mikor jellemezni akarom Herczeg Ferenc új regényét.

Világ, 1916. június 4.

KABOS EDE

Kabos Edéről nem tudok elfogultság nélkül írni. Nem is akarok. Ő a magyar modern irodalom fegyverkovácsa. Annak idején, midőn az irodalmi reakció el akart temetni mindent, ami nem sablon és nem hivatalosan fémjelzett érték, láttam őt egy napilap szerkesztőségében egyik kezével dolgozva, írva a saját életét, a másikkal pedig kardot és bátorságot nyújtva azoknak, akikben még csak egy vágy, egy akarat, egy reménység derengett. Ehhez természetesen nincs köze a kritikának. Legfeljebb az irodalomtörténetnek. De nagyképűség lenne elhallgatni, minthogy becses adatot szolgáltat írói egyéniségéhez. Bátorság: ez az ő főjellemvonása. Úgy érzem, hogy cseppet se kisebbítem nemes és gazdag novelláskönyvét, ha vele kapcsolatban ezt a szót hangsúlyozom, és az akciót, amelynek heve élte és frissen tartotta mindmáig, és könyvéről írván elsősorban az irodalmi politikáját jellemzem, amely forradalmi volt, újat akaró, mint maguk az írásai is.

Legyen ez az introdukciónak új könyvéhez. Illik hozzá, mert bár szubtilis álmok vannak benne, ezek az álmok bátrak, harciasak, az írójukban van valami kemény. A tekintete metsző. „Az író éles szeme”, ez a nyütt frázis, amit ma már nem írhat le büntetlenül kritikus, értelmet nyer és bocsánatot, ha rá alkalmazzuk, minthogy csakugyan éles a szeme. Lapozzák át a könyvét, amelybe összefogta azokat a novellákat, amelyeket a pályája különböző állomásain hullatott el, „az ő novelláit”, amelyekből - mindegyikből - kiharsog az egyénisége. Ez az író kritikus. Kicsit destruktív tehetség. Képromboló; szobordöntő; szatirikus mosolygó. Cinikus alkotó. Tekintsék témáit. Ha a legmélyükre néznek, nem csodálkoznak, hogy a cikkem elején forradalmárnak neveztem őt, s megértik, hogy ő, aki formában artisztikus, szellemes és mély, belül, a lénye legmélyén érdes, gyalultatlan, a gondolatai nem síkosak és kikentek, de majdnem csúfak, s természetesnek találják, hogy ez az író folyton lázong és békétlenkedik, az irodalmi harcban se nyugszik meg, s férfikorában a haladás vörös zászlóját rázza. Mik érdeklik? Az élet nagyszerű ellentétei. Mit vesz észre? Észreveszi a bibliai anyát, aki isteni fiát gyászolja, de észreveszi a latrok anyáit is, s így látja, hogy a szenvedésük nem alábbvaló, az ő fájdalmaik is isteni (*Mária látogatói*). Észreveszi a férgeket, amelyek megeszik a császárt és a lovat, s nem tudják, melyik volt a császár, melyik a ló (*Terentius*). Észreveszi a halhatatlanság komikumát (*A szobor özvegye*). Bármerre tekintünk ebben a könyvben, mindenütt kritikára bukkanunk. Ha álmodik, kritizálja az álmait. Lehet, hogy ezt a fantáziáját és a melegsége sínyli meg. De ő ilyen. Ama költők közé tartozik, akiknél az érzéseket gondolatok szövik át, gondolkodtatni akar, egy puritán él benne, s sohase folyik szét dekoratív hangulatokban. Nagyon sokszor azt kérde, hogy kinek van igaza? Értékeket latol. Ez az értékbecslés a novelláinak, a regényeinek vasváza, amelyre reáállítja embereit, a bon-mot-it, felékesíti a szelleme színes pántlikáival, egy költő minden kincsével. A filozofikus látása folytán alakjai több síkban mozognak, láthatatlan süllyesztőkön tűnnek el, akkor, mikor legkevésbé várjuk. Sokféle szempontja van. Mindenekelőtt: gondolkozó. Vagy még inkább, túlgondolkozó. Mindig marad egy ötlete, amit nem vártunk, s a hősei az utolsó leheletükig, az írásai az utolsó sorokig izgatnak.

Vajon szabad-e irodalomtörténetről beszélnem, mikor róla írok, aki gyűlöl minden skatulyázást? Kell beszélnem. Egykor, mikor híre se volt az új irodalomnak, s csacska adomázók fecsegték szélteben-hosszában, szeretettel rakosgattuk el könyvespolcainkon Kabos Ede fanyar írásait, a regényeit. *A két halott regényét*, *A verebek-et*, amelynek finom és éles szatírája, sokszempontúsága egy európai és magyar irodalom ígéretét hozta. Az első kövek reá hullottak. Azok, akik nem fűtyülték ki, úgy beszéltek róla, mint Ibsen ködös követőjéről, aki a germán mélységet és a franciás könnyedséget egészíti magában. Kirítt a szürke környezetből.

Ámde mostan, hogy sokan-sokan állanak mellette, s a legfiatalabb elbeszélők talán átugrották az ő merészségeit is, még mindig egy egész vállal magaslik ki közülök. Az erdőirtást, a munka dandárját ő végezte el. A gyönyörű, a hatalmas, az izgató munka az övé, hogy áthidalta a múltat a legújabb korrallal, hogy századok mulasztását tette jóvá, hogy generációk renyheségét pótolta, hogy kicsit elfelejtette velünk, szegény magyarokkal, hogy nem volt kecses és szellemes XVIII. századunk, és nem volt epés és ragyogó Voltaire-ünk. Mindezekről függetlenül pedig egy írónk van, akit ma is új szenzációval olvasunk. A sok ügyes és okos novellaíró közt egy bölcs. A fotográfusok, a színnel pepecselők társaságában egy perspektívafeltáró. A humoristák és az ötleteskedők mellett egy szatirikus, aki kegyetlen gyengédséggel tépi az álarcokat, egy poéta, aki szentimentalizmus nélkül gyengéd; érzékeny, de nem érzélgős; férfiasan gyengéd, mint mikor egy nagyon kemény ember lágyul el, megfedkezve magáról, egy pillanatra. (Olvassák el a *Szent ujjak*-at.) Egy gazdag író, akinek van filozófiája, gúnyja, temperált melegsége, egyéni zamata, attikai sója, csak cukra nincsen. Az édesszájúak az ő asztalánál bizony éhen maradnak.

Aurora, 1911. április 8.

BARTÓKY JÓZSEF

Tekintetes Társaság,

vannak írók, akik szinte készen ugranak ki a gyermekszobából. Ezek a csodagyermek. Vannak írók, akik késő öregségükben kápráztatnak el bennünket gazdag termékenységükkel. Ezek a csodaaggastyánok.

Az az író, akiről most szólok, nem tartozik sem az előbbieket, sem az utóbbiak közé, de jelentkezése nem kevésbé rendkívüli, fejlődése nem kevésbé csodálatos. Bartóky József már túl volt az ötvenen, mikor tollat vett kezébe, s közelebb járt a hatvanhoz, mikor első könyve megjelent. Aztán kötetei egymás után hullottak ki a rotációs gépből, s rövidesen - alig pár év alatt - mestere lett a prózának.

Megannyi tehetséget adott nekünk a fanyar és csípős március s a havas és vadregényes december is. Ő - azt mondhatnám - az ősz gyermeke, a napsütéses október gyermeke. Nem virágos tehetség. Inkább gyümölcsös tehetség, az érett gyümölcsök ízével. Októberben a gyér lombokat éles, fehér tűzzel világítja át a verőfény, feltünteti a fák körvonalát, délfelé még sütkérezni is lehet, csönd van az erdőkben, a neszek és zajok óriásivá nőnek, de estefelé már zúg a szél is, köd ereszkedik, s a világ sejtelmes színpaddá válik. Ilyen az ő világa is. Októberi idill, a bölcsesség derűjével, visszhangokkal, lelkiismeret-furdalással, árnyakkal, rejtett fájdalommal.

Művészi értékei is ősziiesen higgadtak. Nem tüzes: sugaras. Nem színt ad: rajzot ad. Nem képzeletének féktelenségében gyönyörködünk: tiszta szerkesztését élvezzük. Prózája gazdaságos, szófukar, majdnem csupasz. Épp ezért kitűnő elbeszélő. Az elbeszélés művészei - még a leglázasabbak, a legösztönösebbek is - tartózkodóak és mértékletesek, közvetettek. Nem mondhatják ki egyszerre és sommásan, amiről beszélni akarnak, csak kerülő úton, részletekben, alakjaik által, különben történetük feszítőereje megsemmisülne. Közvetlenségük nem a költő közvetlensége. Bizonyos burkolt, átszellemült közvetlenség ez.

Eltűnődtem azon, vajon miért hallgatott oly sokáig, miért halogatta mondanivalóját élete végére, amikor úgyszólván körmére égett a munka? Azt hiszem, a szemérme szabódott az ellen, hogy kitarulkozzék, mindaddig, amíg lehetett. Első munkája egy kötet állatmese. Aki állatmesét ír, az álarcot hord, alibit igazol. Nem a királyok vérengzőek, csak az oroszok, nem a politikusok ravaszok, csak a rókok, nem az emberek szemtelenek, csak a legyek. Az érzések lázadása ez, az érzések rabszolgázadása. Aesopus, az állatmeseírók őse, rabszolga volt.

Miután az állatmesékben az ő rejtezkedő lírája bátorságra kapott, meglegelte igazi terét és keretét a novellában, mely még mindig takargatja az érzést, de több alkalmat nyújt, hogy az közelebbről is megnyilatkozzék. Novellái igazi novellák.

Újabban a műfajok határvonalai eltolódtak, összemosódtak. E. M. Forster azt írja, hogy minden olyan történet, mely több mint ötezer szó, regény. Ezt én legfőllebb elmés kajánságnak tartom. El tudok képzelni olyan novellát is, mely ötszázezer szó, s olyan regényt is, mely ötezer szó sincs. Sőt, ha egy könyvből egyetlen oldalt hallok, megállapíthatom, hogy regényből való-e, vagy novellából. Gyökeres különbség van e két elbeszélésfajta között, mégpedig nem a környezetrajz vagy a korfestés tekintetében, mely végre csak külsőség, hanem belső mivoltában, művészi céljában.

A regény az egész élet. Mindenekelőtt az idő múlását érezteti. Hervadnak, sárgulnak itt a naptárok. Önmagába zárt kerektség ez. Azok az ajtók, melyek ide vezetnek, csukva vannak, s ha kinyílnak, mindig valami jelentős ember lép be, még ha mellékalak is, hátán a sorssal. Azok a bútorok, melyeket itt látunk, már első pillanatra ismerteknek rémlenek, s minden kopásukhoz megannyi emlék fűz minket is. A novella az élet kivágott körszelete, rész az egészből, a véletlenség izgalmával. Csak az órák ketyegnek itt, csak a percmutatók percegnek. Ajtói mintegy tárva-nyitva, s azokon bárki besétálhat, mint futóvendég. Bútorai érdekes újságok. Történései meglepetések. Esetleg jelképei az életnek.

Ennek a műfajnak finom kisplasztikusa ő. Alakokat mintázott, kiket vidéken figyelt meg, falusi gyerkőcöket, kisvárosi hivatalnokokat, majd vajúdó korunk alakjait: katonákat, akik hazatérnek a frontról, cselédeket, akiket lopás miatt jelentenek föl, nyomorultakat és nyomorékokat, a dzsesszbend örültjeit, a pesti utca szegényeit, a lerongyolódott méltóságos urakat és méltóságos asszonyokat. Csupa kisemberek ezek, bármi is a rangjuk, nagy gonddal. A humor alázatos figyelme megnagyítja őket. Hite a gyöngédség volt, múzsája az irgalom.

Munkásságának, emlékének hódolva foglalom el megüresedett székét a Kisfaludy Társaságban.

Budapesti Szemle, 1930. december

CSÓK ISTVÁN

Epreskert. Szapora eső hull a fákra, melyek az égbe esdenek, kitárják zöld karjukat, zöld kezüket, mosdanak a viharban. A színek eltompulnak, megpuhulnak, szétolvadnak. Egy teremben, a volt festőiskola társalgójában, hol valahol Benczúr Gyula lakott, középkori vasvitéz áll, mely mellén és lábikráján illedelmesen feszíti vértjét. A ház néhai ura hagyta itt, modellül szolgált neki, történelmi képeihez. Ahhoz a tatár arcú, hatvanéves művészhez, ki most kilép az ajtón, nem illik az ilyen regényes kellék. Ő több mint történelmi jelenség: művészettörténelmi jelenség. Boltozatos homlokára hamuszín tincs kúszik, mintegy a keletiek csökevény varkocs-maradványa. Havas bajusz az orr alatt. A kis szemben figyelem, humor, bölcsesség. Mihelyt szóra nyitja ajkát, érezni a dunántúlit, a Fejér megyeit, nem annyira szavairól, mint inkább fonetikájáról, mely annyi külföldi zarándoklás, „mention honorable”, antwerpeni első osztályú aranyérem után megmaradt ősi mivoltában.

- Megismertem önt. Tavaly nyáron tudniillik Firenzében jártam, az Uffizi-képtárban. Ott láttam először képmását. *Ezt annak idején az olasz kormány fölszólítására festette, mely egy galériában gyűjti össze a halhatatlan képírók önportréját.*

Ő. Hát ott van? Sokan mondják. Én még nem láttam ott. *Elmosolyodik.* Ha önök összebeszéltek, akkor be is csaphatnak engem.

- Min dolgozik?

Ő. *Szemét eltakarja tenyerével.* Valamin, ami most nagyon foglalkoztat, ami nagyon belőlem szakadt. *Szünet.* Ami nagyon fáj. *Szünet.* Ami nagyon fáj mindnyájunknak. Őszig, míg elkészül, nem beszélek róla senkinek.

- Bemehetünk a műterembe?

Ő. Azonnal. *Indul.* Előbb azonban engedje meg, hogy elfüggönyözzem a képet. *Kisiet, visszatér, a műterembe lépünk, melyben a színek a szürke délutánnal dacolva, úgy tündökölnek, mintha hirtelen kisütne a kánikulai nap. Itt lóg a Nirvána, az állványon befejezéshez közeledő nagy vászna. A gellérthegyi boszorkányok tánca, időn és koron túl való fantazmagória, őrző némberek, meztelen lányok, sárga fátylas asszonyok, kék boszorkák ropják kávébarna faunokkal a shimmyt.*

- Mennyi munka.

Ő. Mostanában nemigen vagyok szorgalmas. A háború után négy évig műtermem sem volt, csak később kerültem ide. Délelőtt pár órát festek, délután tanítok. Nem sietek. Ugarolni is kell. Pihenek, szemlélődöm. Járkálok a szabadban. Ha egy kis alacsony öregurat látnak valahol a Lágymányoson, vagy fenn az Isten-hegy tetején, ki fürkészve nézelődik, az én vagyok. Nem élményeket, benyomásokat keresek itt, dehogy.

- Hát mit?

Ő. Oxigént. *Mellém áll, ki figyelem a boszorkányok táncát.* Talán időszerű is. Szeretek minden képembe valami kevés, nagyon kevés filozófiát is csöppenteni. Ma ez nem divatos. De árthat-e a képnek? A beefsteak is ízletesebb egy kis worcesterrel. Én gondolkozom, tehát a képeimen se szégyenlem ezt.

- A művészetet nem is lehet függetleníteni az embertől, s hiába hirdették tíz évvel ezelőtt a nem irodalmi, föltétlen festészet elvét, mely kizár minden érzést, gondolatot: ez az érzés, gondolat hozzátartozik, egyszerűen azért, mert a festészet is emberi. Ezek az elméletek azóta meglehetősen zsákutcába jutottak.

Ő. Vaszary most jött Párizsból, ő szintén azt meséli, hogy a kísérletezéseknek már ott is vége. Ismerjük el azonban, hogy a kubizmus, expresszionizmus és dadaizmus szükségszerű, szükséges munkát végzett. Vihar kell. Kell a vihar, mely időnként kisöpri azt, ami korhatag. Maga a természet mutat erre példát. Folyton megújódik, ösztönösen ellöki magától a lomot, szemetet. Minek sopánkodnak a művészi forradalmak miatt? Jön egy nyári fürgeteg, a kirándulók legfőllebb megáznak, pár gyönyörű - talán nem is olyan gyönyörű! - toalett tönkremegy, de a vetés zsendül, a föld utána kétszeresen terem.

- Most a realizmus a jelszó, főképp a franciáknál, akik állandóan a szurréalisme-ről beszélnek. Egy magasabb valóságról, melyet erősebben stilizálunk, mint a régiek. De ismét a valóság az ugródeszka.

Ő. És ismét stilizálunk. Természetes. Mi a valóság? Nem tudjuk. Mi tehát a realizmus? Az egykori nagybányai beszél így, Hollósy Simon tanítványa. Ahányan vagyunk, annyifélet látunk.

- Bizonyos, hogy ketten tesszük a valóságot, a világ, mely előttünk van, és mi, kik ezt érzékeljük.

Ő. Rubens is. Velázquez is megfestette a spanyol királyt. Mégis mennyire különbözik egymástól a két kép. Melyik volt tehát az igazi? Melyik a valóság? De ha tulajdon szemünkkel is láttuk volna a spanyol királyt, akkor se tudnánk ezt megmondani, mert mindnyájunk szeme más képet mutat.

- A spanyol király: a spanyol király + Rubens, a spanyol király + Velázquez. Vagy talán inkább megfordítva.

Ő. Az irány semmi, az egyéniség a minden, az, hogy lángész veszi-e kezébe az ecsetet, vagy kontár.

- Melyik az első képe?

Ő. Egy dalfüzet. Tizenkét éves koromból. A magyar népdalokat illusztráltam. Ábécérendben. A K betű például: „Káka tövén költ a ruca...” A Cs „Csak egy kislány van a világon”.

- Megvan még?

Ő. Ó, odaajándékoztam, már akkor, egy lánynak, egy székesfehérvári kislánynak, ki a legszebb kamáslit hordotta. Mert akkoriban a lányok is kamáslit hordottak. Különben indulásom összefügg Munkácsyval, ő ebben az időben a tetőfokán volt, rendkívül hatott rám, bámultam.

- Ma is?

Ő. Munkácsy óriás. Mi itthon sokáig nem ismertük, félreismerjük. Az a szerencsétlen képe, az *Ecce homo* népszerű, de tessék nézni rajzait, vázlatait, ezekből a kis munkáiból tetszik ki, milyen hatalmas alkotó. Én mindig a Colosseumhoz hasonlítom: minél messzebb megyünk, minél inkább távolodunk tőle időben, annál nagyobb, s azok a kis - három-négy emeletes - bérházak, melyek ideig-óráig eltakarták őt, lassanként egészen eltűnnek.

A társalgóban sétálunk, melynek falán egy Csók-képet nézegetek. Petőfi Sándor a Pilvax Kávéházban ül, mellette a halál, kinek a költő a fülébe súgja sejtelmait.

- Milyen messze van itt a tömegtől.

Ő. Én így látom őt. Távol mindenkitől, együtt a Halállal. Ez a huszonhat éves gyermekember egész életében az elmúlással társalgott. Ő a legkedvesebb költőm. És Jókai. Most is Jókait olvasom. Nézze ezt a pár mondatát. Benne van az egész Jókai. Mint ahogy egy ötvenhektós hordó nemesborát is megítélhetem pár cseppjéből. Igazágtalanok voltak vele. Hogy nem ismerte az életet? Zola adatokat gyűjtött, tényekkel határolta körül, és rögzítette, amit képzelt, de ez merő külsőség, ő azért fantasztikus; Jókai azonban, ki nem törődik a külsőséggel, csak látszatra fantasztikus, meseszerű könnyedségében is csupa tapasztalat, emberismeret, igazság. A franciák közül Maupassant-t olvasom legszívesebben.

- Ő az ön fiatalságának Párizsát idézi vissza. De ma Párizs más. Amerikaiias.

Ő. Hallom. Nekem az marad mindig, akar, *így mondja: „akar”*, és ez megindító ifjúságomban: egy finom, hajporos rokokó dáma, buggyos szoknyában, fru-frukkal. A Luxembourg-kert tájéka. Ott tanultam mindent. Jó lenne még egyszer megnézni. Csak megnézni aztán visszajönni. Most nem utazom. Igaz, hogy sok külföldi eljön hozzám, aki érdekel. Múltkor meglátogatott Pica, a velencei műtörténész, és Stephani. Magam főztem nekik bográcsgulyást, dikcióztam is. Elmondtam, hogy van három rózsaszín családi poharunk, amelyet csak ritka, ünnepi alkalmakkor emelünk le a polcra, mikor testvéreink, atyafiaink érkeznek. Ezekkel a poharakkal koccintottunk. Az olaszok összecsókoltak, mint Mascagni Hubayt...

Az óra kakukkol. Még csak a műtárgyakat. Kecses velencei reneszánsz szekrény, komoly hollandus almárium. Herendi, holicsi porcelánok, magyar tányér 1775-ből. Fehér porcelán elefánt, fehér porcelán istennő. Az asztalkán ódon tibeti, indiai, japáni bronzok. A kínai bölcs sárkány kutyán lovagol. Vén tudós ez, legalább hatszáz éves, olyan hosszú a feje, mintha kürtőkalapot viselne. De nincs rajta kürtőkalap. A fej végig-koponya. Amint házigazdám magyarázza, a szobrász bókolni óhajtott az írástudónak, s ezért nyújtotta ekkorára a fejét, hogy mutassa, mennyi ész van benne, mintha ma egy hízelgő krónikás azt írná a miniszterről, hogy kürtőkalapja is csordultig van agyvelővel. Mulatunk azon, milyen agyafürtak ezek a keletiek.

Pesti Hírlap, 1925. június 21.

PALÁGYI LAJOS

Palágyi Lajos, ki alig húszéves költői pályáján nyolc verskötetet adott ki, most kibocsátotta költeményeinek újabb sorozatát, a kilencedik kötetet. Ez a szokatlanul nagy termelés nem valami külsőség, hanem az ő lelki vívódásainak és kétkedéseinek szükségszerű eredménye, s ha őt érdemlegesen meg akarjuk bírálni, nem szabad figyelmen kívül hagyni ezt sem. Az önmagukkal tisztában nem levő, magukat kereső tehetségek mindig túlzásokba esnek, s vagy nagyon keveset írnak, vagy nagyon is sokat. Az előbbieket kevés alkotásukat hosszú lelki küzdelmek árán hozzák létre, az utóbbiak meg éppen az írás által keresik az igazi utat. Palágyi ez utóbbiak közé tartozik. Egész költői pályája nem egyéb, mint a maga stílusának makacs, küzdelmes keresése. Megpróbált minden hangot, minden bölcséleti és politikai iskolán átment, volt optimista és pesszimista, szocialista és hazafi, csak azért, hogy a saját énjének költői kifejezést tudjon adni. Ez a szüntelen küzdés és keresés, a jónak e szívós akarása legfőbb érdeme, de ebből származnak legnagyobb hibái is.

Palágyi e kötetben sem elégszik meg a sablonokkal, hanem gondolatait európai modorban, eredetien igyekszik kifejezni, s egyképpen megveti a külföld másolóit és a hazai „melódiás” lantosokat, kik évente csak egy szentimentális Heine-utánezatot izzadnak ki. Nagyon természetes, hogy ez a törekvése sem minden árnyoldal nélkül való. A gondolat túlsúlyra emelkedése gyakran tönkretesz nála minden poézist. Józan, nem mondjuk, prózai hidegség vonul át az egész kötetben. Legpompásabb költeményei a nyelv szárazsága miatt érdes és csikorgó prózává válnak. Találunk például ilyen zeneietlen és pongyola versszakokat:

*Meghalt. - A végső harcon
Irén már átesett.
De még a sápadt arcon
Mennyei üdv lebeg.*

Ezzel szemben nem szabad említetlenül hagynunk, hogy a kötetben vannak igazán szép költemények is (*Az elátkozott völgy*, *Az én koszorúm*, *Éjjel a hajón*), melyekből Palágyinak legelőkelőbb kvalitásait ismerhetjük meg, sőt, az *Ezt a lantot...* kezdetűben egészen új és modern hangok zendülnek fel. A többire nézve áll az, amit fentebb mondtunk. Palágyi a múlt s a jelen között folytonos ingadozásban nem tudja megütni a kellő hangot, szüntelen tétovázásában nem találja meg enmagát, a saját stílusát. Maga is tudja, hogy kiesett az élet sodrából, s vágyva vágyik valami új hang és új szín után (*Az ifjú költőkhöz*), érzi, hogy ma már másképpen kell beszélni, másképpen kell a hazát szeretni. A versei közt újszerű, megragadó, modern darabokra ritkán akadunk, ellaposodó szakokkal, régimódi, rozsdás hazafisággal bezománcozott, vezércikkstílusú versekkel azonban gyakran találkozunk, sőt még ilyfajta forgalomból teljesen kiment szavakat is használ, mint „hon” és „ozt”.

Mindez egy érdekes lelki harcból keletkezett, a jó ízlésű olvasó ép esztétikai érzékét azonban módfelett bántja, valamint végtelenül zavarólag hat a költő folytonos stílustalansága, ide-oda kapkodása, lelki odisszeája. Palágyi Lajos bizonyára önérettel tekint vissza erre a bolyongásos küzdelemre, melynek mozzanatai a fejlődésnek talán egy-egy érdekes és értékes fázisát jelentik reá nézve - az irodalomra nézve azonban nem.

Magyar Szemle, 1906. július 19.

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN

Tömörkény István nevével a szegedi városi bizottság utcát nevezett el. A nagy íróknak haláluk után kijár komenciaképpen egy utca. Nevüket felírják egy piros szegélyes fehér tábláskára, hogy megtanulják azok is, akik sohasem olvasták őket, az állomási kocsisok, a hordárok, az ügyes-bajos nyárspolgárok, kik késő éjjel valamilyen lakáscímet keresnek, és izgatottan kérdezik: hol az Arany János utca? Hol a Kazinczy utca? Hol a Tömörkény utca?

Az író igazi népszerűsége - szomorú, de így van - tulajdonképpen itt kezdődik. Akkor, mikor neve elválik az alkotásától, és az olvasóknak már csak az író nevét kell olvasniok, nem a munkáit. Mégis az utcatáblának van legnagyobb olvasóközönsége. Mert ez rövid olvasmány, és semmi fejtörést nem követel. Akik az írókat népszerűeknek tartják, nagyon tévednek. A legolvasottabb író is koldusa a népszerűségnek, egy hajvízárus, egy pomádégáros, egy kávéház-tulajdonos, egy kenőcsfeltaláló, egy budapesti vendéglős mellett, kinek nevét nem milliméteres könyv- és újságbetűk hirdetik, néha-néha, de méteres címtáblák, melyek éjjel-nappal virítanak a reklámtűzek piros és sárga koszorújában. Ezeket a neveket nemcsak illik tudni, de mindenki tudja is.

Tóth Béla mondása szerint a magyar írónak naponta legalább tízezerszer kellene lenyomtatni a nevét, hogy valamelyest népszerű legyen. Olyan korban élünk, melyben a halhatatlanság is másoké. Ezt az igazságtalanságot némiképpen az utcatáblákkal szokták ellensúlyozni. A modern barbarizmus az író halála után kibiggyeszi a nevét az utcára is, és kivételképpen, nagyon kegyesen abban az előnyben részesíti, melyben a tőkéseknek már életükben is volt részük. De menj egy kis sétára, és nézd meg, kikről és mikről keresztelték el fontosabb utcáinkat.

Ilyen körülmények között félénken állok elő azzal a nagyon félénk indítvánnyal, hogy a főváros is nevezzen el egy utcácskát a szegedi író nevére, ki a legnagyobb magyar causeur volt, egy csevegő, aki írt. Elmékedéseiben és kacskaringós bölcselkedéseiben örök időkre lekottázta a magyar vér ütemét, a keleti parasztész utánozhatatlan, belső ritmusát. Ehhez talán van még némi közünk. Nem kérek számára valamilyen fényes, bábeli utcát. Ez stíltelen is lenne. Csak egy kis árva utcára gondolok, mely elfutott ebből a jellegtelen fővárosból, valahová a budai lankákra tévedt lélegzetet venni, és az akácok között álmodozik a vidékről. A Hindenburgról és Ausztriáról elnevezett kávéházak mellett ennyi talán még mindig jut szegény Tömörkény Istvánnak.

Pesti Napló, 1917. május 19.

KÓBOR TAMÁS

Hinni kell az első impresszióknak.

Évekkel ezelőtt, sok évvel ezelőtt, majdnem egészen gyerekkoromban olvastam az első könyvet Kóbor Tamástól. A könyv kedves és karcsú volt. Egyelőre csak a címét néztem meg: *Muzsika és parfüm*. Azután eldugtam a könyvet a többi közé, és napokig nem néztem feléje. Mégis jó volt néha rágondolni hazamenet, vagy lefekvés előtt, s gondolkozni kicsit az írójáról és a különös, édes címéről, amely ismeretlen érzéseket és ismeretlen ábrándokat zaklatott fel bennem. Tetszett nekem a szavak pikáns vegyítése. Néha azt hittem szinte, hogy egy világnézet van bennem kifejezve. Valószínűleg egy érdekes és keserű ember az írója, akiben harmóniává kavarodik minden, ami szép a földön: zene és illat, szivarfüst és ábránd, sár és selyem, egy új poéta, aki virágillatot érez, ha a zongorán megütnek egy akkordot, és mélyhegedűk hangjait hallja a kertben a tearózsák között. Szerettem volna már olvasni, mégse olvastam. Inkább kéjelegtem a fantáziámban s becsukott szemekkel, mintegy az ujjam hegyével akartam kitapogatni az író alakját. Ez a különös mívelet, ez a sötétben való fotografálás sikerült is. A fotográfia határozatlan lett, elmosódó és halvány, mint a szellemek arcképe, amit spiritiszták vesznek fel, de mégis hű és jellemző annyira, hogy most, mikor testszínt és pirosságot kell raknom az író fizionómiájára, s hússal és vérrel kell kitöltenem a kontúrokat, ezt a szellemfotográfiát veszem elő, mert nála jobbat nem ismerek.

Nem ismerek jobbat. Úgy látszik, hogy az írók megismerésére is több mód van. Nem az a legjobb barátunk, aki elénk áll, és bemutatja magát, de néha talán az, akivel nem is beszélünk. Ha szavakat akarnék halmozni, azt mondhatnám, hogy van egy empirikus-analitikus megismerés, és van ezen túl egy másik és nehezebb, amely nem professzornak való, mert intuíció is kell hozzá és szív. Ez a szintetikus megismerés. Egy könyvet, egy világnézetet, egy embert az idegeinkkel fogunk fel. Lám, az író akkor volt hozzánk legközelebb, mikor alig szólt pár szót, és most, mikor megint elfelejtettem a novellát, vagy regényt, amit oly régen-régen olvastam. Csak egy teázó társaságra emlékszem még belőle és egy cinikus és kedves, bohém fiúra, aki a revolver csövébe mered. De erre úgy emlékszem, mint egy képre, amit valaha csakugyan láttam és átéltem. Így vagyunk minden kedves olvasmányunkkal. Ha az olvasás nem ilyen benyomásokat hagyna bennünk, nem érzéseket, hanem az események rendjét, neveket és címeket, akkor legjobb lenne nyomban felégetni a könyvtárunkat, és valami máshoz kezdeni. Elfelejték minden könyvet, amit elolvasok. Elfelejték a legkedvesebbet is, amit már tizedszer olvastam, s évekig a párnám alá rejtettem, elfelejték az embereket, a jellemeket, a tájat, ahol mozognak, a szobákat, ahol meghalnak, mindent elfelejték, de mindent visszanyerek egy szinte öntudatlan érzés édes sajgásában, amely talán egy másik érzéssel iker, azzal, amely kezébe adta az írónak a tollat, mielőtt formákba, mondatokba jegecesedett volna a mondanivalója. Azt hiszem, hogy jól jár, aki így olvas - és aki így felejt. Az író mégis anyagtalan valami.

Igen: így lássuk Kóbor Tamást. Vagy talán a munkái címeit parancsolják? *Budapest, A csillagok felé, Aszfalt, Az élet ára, Ő akarta, Idegenek, Munka* és még sok. Elolvastam mind, és egytől egyig eseménye egy-egy évemnek, remek szenzáció, hogy magyarul is olvashattam, nyugodtan és bosszankodás nélkül. Nekem azonban mégse lehet beszámolót írnom. A múltba kell visszamennem, a legelső és legigazabb impressziómhöz, pedig azóta a róla való adattárom a százszorosára tágult, naponta figyelem entfíleit, karcolatait és cikkeit, látom őt az utcán, a kávéházban, a redakcióban, és beszélek vele. Kóbor Tamás maradt, aki volt. Ő az aszfalt és szivarfüst költője. Az új ember keserű szájját senki sem érzi nála jobban. Abban az

időben kezdett írni, amikor nagyvárossá cseperedett a siheder Budapest, s amikor a budapestiek bizonyos kellemes, naiv szívdobogással mentek végig az aszfalton, egy magyar világváros szenzációjával, de a régi istenek is elmentek, végleg eltörpültek e városból. Újak jöttek helyükbe, azt hiszem, a hazugság istenei. Ezek a fényes paloták mocsáron épültek. Az emberek lelkében is ott az élvezetek seprűje. Ma már nem lehet mennydörögni, nem is igen érdemes, egyszerűen le kell jegyezni, tudomásul venni mindent. Csak ítélni nem szabad és állást foglalni. Mert ha valami igaz, az ellenkezője talán még igazabb. A cinizmus a bölcsesség, a cinizmus a megbocsátás, a cinizmus a jó emberek filozófiája, ha megértés és fájdalom van mögötte, a cinizmus az egyetlen gyógyszer, csak gondolatból születik és ne gondolathiányból, ne az áporodott fekete utóízéből. Mihelyt megértem, hogy miért sírok, már nem is sírok. Mihelyt megértem a rosszaságom, jó vagyok. Micsoda könnyebbség megérteni mindent, a fájdalomunkat és a mások fájdalmát. A Koronaherceg utcai kirakatban lóg egy pongyola, amely nemsokára egy veszendő leány testére simul. Ez a leány boldog lesz, mert megszabadul az ő cifra nyomorúságától. Ez a leány mégis boldogtalan lesz. Kinek van igaza?

Nem szeretném romantikusan beállítani az író alakját. Ha romantikusnak mondom, ő bizonyára mosolyog rajtam. De ha a cinizmus apostolául mutatom be, akkor még jobban mosolyog. Nem, nála a nyomor szeretete, a szegénység és a kopottság becézése csak jóság és líra, egy okos és cinikus ember rejtve rejtett lírája és nem romanticizmus. Nem is a végleteket, a riktó ellentéteket keresi, nem a sár feketeségét és nem a vér pirosságát, mint Zola, aki mégis egyenesen Victor Hugótól származik, de az egyhangú és egyszerű fájdalmat, azt, amit a többiek felháborodás nélkül vesznek észre, a kis hazugságokat, a kis embereket, a kivasalt, de rojtos nadrágokat, a fényes nyomort, a selymek fakóságát, a selyemszoknyát, amely alatt perkál van. A romantikusok dekoratív művészek. Felöltöztető művészek. Kóbor Tamás levetkőztető művész.

Minden szerelem - akár lelki, akár testi szerelem - prostitúció. Az ő művészete is az, minthogy igazi szerelem. Levetkőzteti az embereit. Lefejti róluk a ruhát, és azután lefejti a húst is. Ha éhes embert lát, mintha azt mondaná, nini, szegény éhes kis állat. A gyomra győzött rajta. De a szerelmes is szánandó, a fiatalság is, arcán a húsz év párosítójával, és az is, akinek már a patikában keresik az arcszínét. Egy sorsra jut mindegyikük. Mindezen pedig valami kárörömet érez. Kaján és irtózatot érez az élet fölött, a hazugságok fölött, azért, hogy így születünk, egy igazi művész rettenetes örömét, aki hahotázva mutat rá, hogy csak húsból és vérből valók vagyunk, s az igazság mégis csak ez, ez a maradék hamu.

Egyik regényalakja a cukrászdában ebédel:

„A túrós süteménynek a végére ért, és eszébe jutott, hogy hagyni is kéne belőle, gondolja magában, de nem tud ellenállni a vágynak, megeszi az egészet. Most érzi csak igazán, hogy éhes. Kezdi bánni, hogy idejött, ahol hat krajcár a sütemény darabja, öt krajcárjával még egyet ehetne. A vizespohárhoz nyúl, és azzal mossa el az étvágyát.”

Kóbor Tamás chroniqueur is. Már két évtizede adagolja a keserű orvosságot a magyar közönségnek, naponta egy kávéskanállal. Mi a véleménye az életről, a nőkről, a radioaktivitásról, a feminizmusról, a poétákról, a hasbeszélőkről, a köztisztaságról és a szimbolizmusról? Jó-e megházasodni, vagy sem? Fehér a szerelem, vagy fekete? Becsületes-e ez a kövér magyar politikus, vagy sem? Erre várnak feleletet. Kóbor Tamás nem egy szóval felel. Én nem tudnék felelni, csak azt tudom, hogy a prózája ma a legszebb magyar próza. Mindent kivét a stílusból, ami gyaluforgács és munka. Ellensége, talán öntudatlanul is ellensége a német mételtynek, a ködösségnek és az alaposságnak, és az architektonikus prózának, mert még mindig azt tartja, hogy az írásnak legfőbb érdeme, ha el is lehet olvasni. Pedig igazi filozófus. Ezzel kezdte huszonöt éves korában, és ehhez vissza-visszatér most hetenként.

Akkor a XIX. század idealista gondolkodói ígézték meg. Életről és halálról beszélt oly szókimondással, mint egy huszonöt éves ember, aki bátran és közönyösen lép a báltermekbe, és a kriptákba, s nem ijed meg egyiktől se, még a saját árnyékától sem. Ez pedig mégis a legrettegetesebb. Az árnyékom, az életem jövőre való projekciója, az eltorzult tükörképem. Meg kell érteni mégis, és aztán megbékülni vele. Mindebben pedig filozófia van. Filozófia, mert az író minden pillanatban, minden helyzetben látja magát. A gondolatait is látja. Az agyvelejét, a működő gyruscsomóit is látja, mintegy üveglapon keresztül. Esetről esetre új értékelméletet alkot. Ad hoc oldja meg az ismerettani problémát. Cserében kapta talán mindezt az egyénisége sokszólamúságát és sokrétűségét, azért, mert belletristának nem adatott meg a nagy elfogultak boldogsága és hite. Rejtélye: ember. Sokszor úgy tetszik, hogy magának az írónak is imponál az a hideg és okos ellenőrző, az a mosolygó és keserű bíró, az erők és a játékosztönök rabtartója, gondolatok fékezője és idomítója, akit Kóbor Tamásnak neveznek. Magam is félek tőle. Félek, hogy a következő pillanatban majd gúnyosan mosolyogva kel fel a boncasztról, és egyszerre csak kikapja a kezemből a kést, amivel fölötte oly merészen és talán oly illetéktelenül hadonásztam:

- Kedves doktor úr, nem ön a hulla? Feküdjön csak ide. Majd én folytatom...

Renaissance, 1910. június 25.

CHOLNOKY VIKTOR

I

Cholnoky Viktor magyar és kísértetlátó. Nagyon a szívemen fekszik, hogy róla írva így közel maradjon ez a két szó, és szelíden egy gyékényen béküljön egymással. Magyar kísértetlátó. Ez a kapcsolat mindennél jobban belevilágít a művészetébe, és talán pedzi is, hogy van, és mindenkoron volt a magyarságnak egy töredéke, amely napfényben túlvilági alakokat látott, és a széles, boldog, zsíros nyugalomba átkul hozta magával a tört idegek fájdalmas zenéjét. Máshol mindez rendjén van. A német csecsszopó anyja tejével szívja magába a rémlátást, s ha megnő, könyvet ír a démonológiáról, és katedrát kap. Vannak született terhelt nációk. Ezeknél polgári ruhát viselnek a kísértetek. A láz állami szubvencióval jár. A finomság a földön terem. De a mi fajtánk kerek arcú, sűrűvérű és boldogan emésztő. Még a földünk is csak néha lát kísértetet, akkor sem éjfélkor, hanem - minden rémmese paródiájaképpen - a józanság verőfényes órájában, délben, mikor a pusztá robbanásig átfült homokja pásztorkölteményeket álmodik, és a hőség gulyákról, kutakról, zöld mezőkről delirizál. Nálunk a jó fiúk nem látnak manókat. Csak a rossz fiúk. Ezek a fenegyerekek azonban igazabbak, finomabbak, bátrabbak az idegen boszorkányosoknál, zseniálisak, mint a polgári famíliákból kifajzott művészek, akik generációk békésen elraktározott eleven erejét és érzésfölöslegét hadakozva, lángolva, keserves könnyel váltják értéké. Ilyen Cholnoky Viktor is, a magyar kísértetlátó.

Nem tudom, mennyire szabad és illik most, hogy első és pompás könyve komoly kritikai megállapításokat parancsolna reám, megrajzolni finom fejét, álomlátó, nefelejcsek szemét, egész testi mivoltában őt magát, aki mindig úgy hat reám, mint a múltból vagy a jövőből, nagyon messziről idetoppant meseherceg. Sokszor azt hiszem, hogy egy kis lépéskét kellene tennie, hogy innen, a budapesti aszfaltról, átlépjen a mesék világába. Az az ő világa. Ez, ami itt van, csak motívumokat szolgáltat neki, de ott túl van az igazság és a poézis és a pozitívum. Mégis természetes ez az álmodott világ. Nem érzik rajta a kénköszag. Semmi köze Hoffmann-hoz, Barbey d'Aurevillyhez, még a vigyorgó, rémes Grabbéhez sem, akivel talán leginkább rokon. Kísértetei kozmikus kísértetek. Görögtűz, füst és festék nélkül. A németek összegyűjtöttek egy csomó kísértetnovellát. Nem kapott meg. Egy fiatal berlini író nemrég kiadta idegizgató, perverzül elfinomított novelláit, melyekkel a borzalmat akarta rám idézni. Ásítva olvastam. De Cholnoky Viktor kísértetei megdobbantották a szívemet. Ezek mélységekből szakadtak fel, szükségszerűen és végzetesen, egy élet mélységeiből, a pokolból, a sötétségből vagy a földből. Délibábok. Fáradt, lazán csillogó álmai a földnek, amelyeket mintha nem is az erőteljes nap szült volna, hanem az éjjel hideg és zöld csillagzata, a hold. Éjjeli délibábok.

Egyszer *A Hét*-ben egy elfelejthetetlenül szép cikkében beszélt a látóról, az idegemberről, akinek idegszájai makrancosan szétgombolyodnak, és míg egyik végük sajgatója szegény testünket, a másik a végtelenbe szögell, és a mindenséggel köti össze az embert. Mikor ezt olvastam, reá gondoltam. Az ő idegei hálózák át így a valóságot és a fantázia birodalmát, a regés Babilont és a szegényszagú Ferencvárost, az akkád harcos napimádó lelkét és a kalandor zavaros, tarka, csillogó álmait. Nyugtalan és hánykódó ez az író. Talán ezért globetrotter is. Mindent tud és még azonkívül sokat. Az esprit-je révén egytestvér lehetne a franciákkal, de polihisztor, a népeket, a történelmet, a földgolyóbist kísértetiesen ismeri. Mégsem francia. Ördögi tudás él benne. A humora pedig metsző, marcangoló, amely a brutalitást művészettel házasítja össze. A képzelt beteg meghal, és a kalandor üveg szeméből könny hull. Ördögi

humor. Egy mély bensőséges élet fájdalma kacag sorai közt, a szenvedés ördögi ujjongása, a fantasztikumból egyszerre a nyomor mezítlén lábujja csüng ki, s a szójátékokon, tréfákon, elhallgatásokon keresztül akarva, nem akarva élénk tűnik egy higgadt agy bölcsessége, nyugalmas tudása és sugalmas megérzése, amely alighogy elárulja, micsoda szépség és gazdagság rejtőzik mögötte. Ördögi könyv.

Tartini zenéjét hallom. Az ördög trilláit.

A Hét, 1909. december 25.

II

Ma reggel láttam őt viszont, a Szvetenay utcai halottasházban, holtan. A halottak liftje lassú zörgéssel hozta szemeim elé a mélyből, a jeges pincéből Viktort. Azon a bádogravatalon feküdt, amely a magyar zseninek kijut. Szelíd, finom fejét még egyszer megnéztem. A júniusi fény rettentő világosságában feküdt, karjai birkózó pózban emelkedtek ki a lepedőből, minthogyha még mindig a láthatatlan ellenséggel küzdene, haragos száján egy néma és tragikus kiáltás, amelyet az én füleim már nem hallanak. Meg kell rajzolnom halotti maszkját. Drága teste, amely a zseni és a végtelen vágyában emésztődött el, az utolsó pillanatban - az örökkévalóság számára - egy tragikus szoborművé fagyott. Aki látta, keményen, könny nélkül nézte, s azt mondta, hogy itt egy modern hős esett el.

Jó lenne most annyi könnycseppet sírni, ahány betűt kell vetni, de halála mellett némuljon el a szentimentalizmus. Láttam otthon a bitanggá vált íróasztalát és tollát is. Vajon benne maradt-e egy tintacsöpp, egy sor, egy chohnokys ötlet, vagy ez is halott már? Az élete, amely kettétört, egész, és a rendelkezés így helyes? Zsenije megpecsétléséül neki is úgy kell összerogynia, mint az amerikai költőnek, aki kezében egy gyógyszerár kilincsével, az utca kövén hal meg? Nem lehet felelni. Ez az, amiről ő annyit fantáziált. A halál tette költővé. Hogyha írt róla, tollából, amely lángot és szivárványt izzadt, fellegek bújtak ki, s az életünkre új perspektíva nyílt. Mindig róla írt. Kávéházi asztalnál, egy pohár konyak előtt, szájában az ő erős, török cigarettájával, hányszor beszélünk - négyszemközt - erről a pillanatról, amely most bekövetkezett, és arról a tartományról, amelybe egészen bizonyosan megérkezett. Ő már tudja azt, amit mi még nem tudunk. Pályája kezdetén egy cikket tett közzé *A Hét*-ben a halálról, arról, hogy nincs halál. Azóta minden sora csak neki szólt, álmait a bús nemtő növesztette óriássá, alakjai, ezek a tépett és beteg különcök, ezek a gyönyörű fantaszták, elhagyott vendéglők halljában, késő délután, sötét szivartűz és mérges italok mellett egyre csak az életünk végzetes vendégéről filozofáltak. Folyton csak a halál előcsarnokában járt. Az élet csak fele volt az ő birodalmának, a másik fele, a nagyobb, a levegősebb, az izgatóbb az, amely fantazmagóriákba, kísértetlátásba és lehetetlenségekbe mosódik el. Ebből a látószögből nézett mindent. Fájdalmunkat ez most döbbenetté és néma csodálkozássá változtatja.

Nekünk azonban mégis beszélnünk kell. Azok, akik utánunk jönnek, évtizedek múltán könyvtárakban felütik azt a lapot, amelyet megtisztelt a gyémánttollával, és tőlünk, mostani fiataloktól kérnek adatokat, akiket boldoggá tett a tiszta és becsületes keze szorításával. Hiszem, hogy ma is szövődnek legendák. A jövő beszélni fogja, hogy a XX. század elején, a szegényes és csendes ferencvárosi részen, nyomorban, és később templomi szegénységben élt egy álomlátó, aki a budapesti aszfalton kísértetekkel beszélgetett. Mi láttuk őt. Egzotikus, sovány alakja olyan, minthogyha egy régi meséskönyvből lépne ki. Kezében egy hosszú, fekete bot. Idegesen és félénken megy a fal mellett. A modern utcazaj sérti beteg idegeit, és fél a kongó

terektől. Kék szemében a neoromanticizmus túlvilági ábrándja alszik. Ismerőse minden fakír, minden keleti kalandor, a vén kultúra minden papja, vajákosa és varázslója. Akik látták, azok tanúságot tehetnek a költészete igaz volta mellett. Otthon gyertyafénynél ül, egy háromágú ezüst girandole mellett, mert a gáznál és villanynál sokkal többre becsüli az arisztokratikus, tompa fényt. Óriási nagyítóüveggel olvassa egy angol, arab vagy kínai poéta könyvét. Este halljuk, hogy mit mesél. Művészet és bűvészet nála egy. Hipnotizál a szemeivel. Arról szól legszebben, amit sohase látott, s az a legnagyobb kincs, ami nincsen. Hiába írunk róla. Míg magunk előtt tudtuk, ő volt a költészete legfőbb igazolója, a kedélyével, a szikrázó elméjével és a fanyar szatírájával, ezután csak a könyvei maradtak meg, amelyek híven őrzik művészetét, de meleg és teljes életét mégse pótolhatják. Feljegyeztük róla, hogy ő írta legjobb novelláinkat ama nyolc esztendő alatt, melyet *A Hét* családi körében eltöltött. Magyar prózája remekmű. Egyenletes és hullámozó, egyben lágy és kemény. Az alkotás pillanatában csillogó és fürge, mint az olvadó érc, aztán szigorú formába szökken, megkeményszik, a logika vaskalapácsa veri szilárdra, ez teszi értéké, nemes és ritka ötvösmunkává. Tolla ontotta a könnyű, folyékony mondatokat. Hogyha le akarnók kottázni a prózáink ritmusát, akkor Tóth Bélánál és nála kell keresnünk a dallam menetét.

Cholnoky Viktor pszichéje magyar, fájdalmasan és nemesen magyar. Tipikus magyar volt, de egyetlenegy ilyen magyart se ismertem. A fajta, amely vastagnyakú, lármás és zsugori, elfáradt és költővé nemesült benne. Ábrándos és lágy a magyarsága. Az ő magyarsága illatos. Mélabúja hasonló a dunántúli esték, a jegenyés balatoni lankák csendjéhez. Egy züllő és arisztokrata nép szülte, hogy példázója legyen neki, csonkát és nagyszerűt alkosson, s fiatalon haljon meg. Ő pedig szerette a fajtáját. Úgy, ahogy egy költő szeretheti, kritika és politika nélkül, végtelenül. A diadalmas japán csaták idején cikket írt a neomongolizmusról, arról, hogy az árjak elfáradtak, és most már miénk a világ. Talán a keleti mindentudásvágy hajtotta, hogy megtanuljon mindent, ami megtanulható, és mindent jobban tudjon, mint más. Folyton szerzett. Ág emberként kellett volna meghalnia a tudás és a tapasztalás kincseivel, egy kertben, rózsák és méhek között, vagy egy csillagvizsgáló toronyban, figyelve az égbolt aranyos titkait. Nem így történt. Költői zsenije beleragadta az életbe, a filléres hajszakba, és negyvennégy éves korában végkimerülést állapított meg rajta a kórház orvosa. Minden pillanatban intenzíven akarta érezni önmagát, az én végtelen mámorát, a romlása, a halála árán is. Egy szegény-szegény nép becsületes szállítója lett. Igazi gyémántot csillogtatott ott, ahol csehüveggel és békasóval is beérik. Rendkívüli dolgokat látott, amelyek már tilosak a földi szemeknek. Olvastam a fejcéduláját. Négy pontos latin szó megmondja, mi volt a halála okozója. Nekem azonban úgy tetszik, hogy a vágya ragadta el közülünk. Tammuz, a gyümölcsérlelő és hervasztó, a jóságos és szörnyű keleti isten, a tűz, az ölte meg.

A Hét, 1912. június 9.

III

Cholnoky Viktor novelláiban szerepel egy alak, akiben - egészen biztosan - önmagát írta meg. A dialógusok borús és kedves, neuraszténias Dénese ez. Egy párbeszéd pedig a kritikusnak különösen becses. Az, amelyikben a szereplő meggyónja, hogy vége a bohémságnak, a tudás megvarázsolta, az idegeket ölé és örökösén kutató tudás. Ez Cholnoky Viktor lélektani problémája. Rengeteget tudott. Tudni könnyűség és teher egy olyan igazi költőnek, mint amilyen ő volt. Ahogy én ismertem ezt a drága, színes és mély fantasztát, legjobban kívánt volna egész életében bámulni, új és új eksztázisba roppenni, tele torokkal és tele tudóval részeg és káromkodó monológokat kiabálni az életre, amely őt tanulni kényszerítette, és

ördögös erővel rávette, hogy nézzen minden dolog mélyére. Mi tudunk felejteni. Ő nem tudott. Hogyha írt a vastag és puha Koh-I-Noor ceruzájával, még talán az alkotás pillanatában is eszébe ötlött, hogy mint csiszolják le a grafithengereket a ceruza céljaira, micsoda erdőkből vágják ki a hozzá való fát, a papír, amelynek szemcsés rostjait maga előtt látta, micsoda rongyokból készült, s a feje fölött égő villamos körte fémszála micsoda gyári munkán ment át, míg végre légüres üvegburába került. Ellenséges hatalmak vették körül. Fantáziája tusakodott velük. Zsurnaliszta volt. Emlékeznie kellett dátumokra, gyilkosságokra és betörésekre, folyók, városok, írók és politikusok neveire, kémiai, fizikai, matematikai törvényekre, amelyekbe előszeretettel fogózkodott mérföldeket lépő képzelete. „Ez a borzasztóság, ez a folytonos tudás, ez a mindigokosság, ez a tűrhetetlenül örökké zakatoló, belénk gyökerezett agyvelő-munka, melytől nincsen szabadulás.” Az ő sóhajtása ez. Legszebb dolgai és igazi egyénisége azonban éppen ebből a küzdelemből fakadtak, a pozitív tudás és a hit, a valóság és a lehetlenség birkózásából. A polihisztor cikkíró költő, aki felejteni akar, a szemek nem vizsgálódnak, de nézni vágnak, a finom fej pihenni és merengeni és játszani, az író csak álmodni, a felejtés arany párnáján.

Cholnoky Viktornak a cikkek robotja, az éjjeli szerkesztőség s a házbérgond közepette voltak nyugodt pillanatai is. Ilyenkor novellákat írt.

Mi jellemzi őt leginkább? Valami kesernyős, ideges és zimankós mosolygás. Eredetileg egy bűszavú, patakozó mesemondót láttunk benne, aki hosszan, időfelejtő bájjal tud elbeszélni, s bűvészként rázza elénk veszprémi édes szavait. Utolsó éveiben ért meg a satírája, amely jóságból és melegségből, sziszegő haragból és kígyómarású kritikából állott. Az arca teljesen kifejezte a pszichéjét. Amikor beszélt, a szája idegesen és csúfondárosan megrándult, de a kemény férfiszáj fölött két meleg gyermekszem tündökölt, ábrándos és kék, amely forró fénnel öntötte el arcát, és bocsánatot kért azért a kritikáért, amelyet a bölcs száj mondott. Ezek a szemek látták meg a neuraszténia kísérteteit, a balatoni lankákat, a világhódító magyarokat. A száj aztán kicsúfolta őket. Igazi férfias művész. Az, hogy ő csak fanyalogva vette tudomásul a legújabb magyar írókat, mindenekelőtt annak tudható be, hogy az új művészek legnagyobb része nőiesen elfinomult. Benne, a született betegben volt valami vágy az egészség és az angol-amerikai praktikum után. Szeretett volna mindent tudni, mint egy bogárgyűjtő diák, gépeket és aeroplánokat szerkeszteni, olyan egészséges-józanul írni, mint Rudyard Kipling. Küzdött önmaga ellen. Mégis csak úgy tudott írni, és úgy írt mindig, mint Cholnoky Viktor.

Közvetlenül a halála előtt bontakozott ki teljesen diadalmas grotesksége. A betegsége megtörte. Nem tudott tiltakozni a zsenije ellen. Egészen átadta magát fantasztikus költészetének és kaján satírájának. Valahányszor meglátogattam, az íróasztalán - a nagy mikroszkópja alatt - ott leltem Brueghel és Hogarth egy reprodukcióját, melyet órákig nézegetett, mert testvérien szerette e két, halállal komázó, tréfás és tragikus művészt. Novelláit aggódó gonddal írta. Irodalmat sohase művelt pénzért, határidőre. Sokszor hónapokig beíratlanul állt a lap, amelyen megpendített egy-egy motívumot, és hangulat híján eltett jobb időkre. Ebből az időből származnak azok a novellái, amelyek legméltóbban tartják fel nevét és őrzik különös csillámú egyéniségét. Ekkor írta az ördög öreganyjáról szóló elbeszélését, aki az ideges embereknek a pokolba lenyúló, összegubancolódott idegszálaiból harisnyát köt. Az áldozatok „azt hiszik, hogy valami kötélszál nyúlik az ismeretlen mélységekből az agyuk velejének a harangjáig. És azt érzik, hogy ezt a kötelet ráncigálja valaki úgy, hogy a válluk fölött az a csontharang tüzet kongat, félrevert, veszedelmet int, pusztulást jelent...” Ebben a kötetben látom viszont novelláját a két egyiptomi múmiáról, az apáról és a fiáról, akik hajnalban felébrednek a British Museumban. Mindketten öszek és kilencvenévesek. Az apának most se imponál a fia. Ramszesz, a fiú, nagyobb hódító, mint Szethosz, az apa. Az apa mégis leszamarazza a fiát, aki

meghódította a világot, és most nehéz múmiapólyájában nem tud aludni. „Lásd, mindig mondtam, hogy vacsorára ne egyél olyan nehéz edelt, mert éjszaka rosszkat álmodol tőle.” Nagyon szeretem a gyáva és ideges oroszlánról szóló írását. Másutt ezt a jellemzően chólnoky groteskséget olvasom: „A bacilusok slágerre vannak sorakozva, elől, mint a darvak V betűje élén, a coccusok fővezére, a tífusz nagykaszinója repül.” Ismét másutt ezt a mondatot: „Az Ősz kinyújtotta karját, és egy teljes hónappal nyúlva át a Végtelenségen, már most kopogtat, sírva, patakzó szemmel kéri, hogy eresszék be a szobába is.” Minden betűjéből ráismerünk. Az olvasót pedig elfogja valami határtalan melankólia. Arra gondol, hogy az, aki ezeket írta, sohase pihenhetett nyugodtan és boldogan, felkönyökölve a felejtés arany párnáján. Ez az utolsó könyve.

A Hét, 1913. február 23.

SZOMORY DEZSŐ

I

*Fierce loves and lovely leaf-buds poisonous,
Bare to thy subtlet eye, but for none other.*

Swinburne

Pompa van ebben a könyvben. Ez az uralkodó tónus. De nem csak külsőségeket látok, mikor ezt leírom. Nem arra gondolok, hogy Szomory Dezső szemét az arisztokrácia fényes és fehér levegője babonázta meg, hanem a legbensejében akarom jellemezni ezt a rendkívüli író, akit az élet rendkívüliségei, mélységek és magasságok, örvények és gyémánthegek, véres iszonyatok és tükrök, selymek, érdekelnek mindenekelőtt, és annyi végzetszerű becsületességgel, oly lázasan és rettenetesen, mint azt a francia poétát, akihez a fentebbi sorok szólnak. Írásaiban a végletek szédületét, a dolgok túlságait, dús teliségét találjuk. Mit mondjak? Minden dolog pompáját.

Ne gondoljunk csillárokra és előkelő szalonokra. Üssük fel a könyvét, s olvassuk el legfeketébb lapjait. Micsoda pompája van ennek a nyomornak. Nem közönséges nyomor. Ez valami ritka, pazar, gazdag nyomor, amely göggel rázza sötét rongyait, és felmutatja és magasba emeli és ragyogtatja, mint az arisztokrata a briliánsokat. Itt nincs különbség bandita és pénzkirály között. Mind a kettő rendkívüli. Akár a rothadt matrőzcsapszékekben járunk, akár a gazdagság fehér selyemszobáiban, egyformán érezzük, hogy pompa vesz körül. Itt a rothadás pompája. Az érett gyümölcsök gazdag, rozsdaszínű hervadása. A förtelmek sáros nagyszerűsége. A sebek piros ujjongása. Amott aranycímer, elefántcsont, ébenfák nyugtalan zsúfoltsága. Nincs sehol nyugalom. Még a magány is valami nagyszerű, nem szürke fájdalom, tragikus elfeledése magunknak, az önmagunkba süppedés kéje és elveszése egy embernek ezen a nagy, nagy világon, elhagyott, idegen szállókban, esőben, ősszel. A szerelem pedig két ember dühös összecsapása, kegyetlen akarattorna, civódás, mely a gyilkosságot juttatja eszünkbe. Forró lázban, hideglelés szájával suhannak itt selymek közé, óriási, walkürszerű asszonyokhoz a szerelmesek, telhetetlen, kócos, iszonyú férfiak, erotikum lázától fuldokló inyenek, rettenetes szerelemre, és szeretik őket, ők a csóktolvajok, a boldogság vadászai, betörői és gyilkosai, ők a testek letarló, a lázak gyújtogatói, a kéj szüretelői, az ajkak sötét haramiái. Nincs közepszerűség. A véres üstökű gyilkos is diadalmasan tündököl a kioltott élet bíbor pompájában. Shakespeare-i borzalom, a királytragédiák félelme szalad végig rajtunk. Nagyszerű, kemény, rendkívüli emberek ezek. De a lágyabb színrakásban is érezzük az egész könyvet összehangoló fönséget. Egy fantazta csendesén álmodozik egy nőről, aki nem is él, de mégis tudja, hogy az övé, úgy az övé, ahogy földi nő nem is lehet. Nincs, és mégis van. Másutt egy szegény bolond angol dúsgazdag lordnak képzeletét magát. A képzelet milliommós. Két egymásért lihegő szerelmes pedig csók nélkül válik el, s gyengéd kézzel az örökkévalóságnak adja a szerelmét. Mi ez? Felemelkedés, önkívület, spirituális láz. A lélek pompája.

A nyelve is ilyen fehér és fényes. Csupa hermelin, bársony, csillogó metafora, aranyékszer, napraforgó és más ritka, bűnös virág. Olvasás közben elfog az eksztázis, ami csak ritkán, őrzöngő zeneművek hallgatásakor gyötör, mikor a túlszúfolt hangok zavara után végre trombiták rézlármájában szakadozik fel a megváltó, könnyítő, áldott hangtömeg, amely mindent betetőz, és a fönségig emel. Ilyenkor meg kell állnom. Ezt egyszer valamikor már hallottam, észre is vettem, de nem tudtam róla. Most tudtam meg. Szomory Dezső mélységeiből kotorja

szavait. Nem embereket rajzol, hanem arról ír, hogyan hatnak reá. Semmi realizmus. Csupa idealizmus. Alakjai terhes poézisa alatt roskadoznak. Még a pipázó munkás is úgy beszél, mint egy fáradt, dekadens herceg. Újra és újra vissza kell térnem a cikkem vezérmotívumához. Ez a szavak pompája.

A Hét, 1910. január 16.

II

1

Szinte iskolai józansággal szeretnék szólni erről a könyvről.¹ Nem lenne illendő túlkialtani izgalmas lármáját, még dicsérettel sem. Szomory Dezső egyedülálló költő az új magyar irodalomban. Helyét élesen meghatározták előbbi könyvei: *Az isteni kert* meg az *Ünnep a Dühöngőn*, s jellemrajzát már nemegyszer megkísérelte adni e sorok írója is, ki most új munkájához csak néhány töredékes megjegyzést óhajt fűzni.

2

Egy reggel kaptam meg a könyvet, paplanomra tettem, s még álmos ujjakkal böngészgettem benne, anélkül hogy felvágtam volna. Így részleteiben is megragadó. Mennyire külön, önálló szépségű minden mondata. Egyetlen fáradt sora sincsen. Itt a költészet tiszta önkívület. Nincs alapfok és középfok, csak csupa felsőfok, magas C és fehérizzás. Kezdd elolvasni akármelyik elbeszélését, s nyomban észreveszed, hogy máris a közepén vagy, egy vágy közepében, egy idegen világ kellős közepében, s az író nem tud köntörfalazni, mindjárt félreveri a szenvedély tűzharangjait. Az első mondatban összesűrítve leled egész elbeszélése mivoltát. „Ijdezve gondolkodok rá, siralmas emberi lélek, szegény, mint egy elgázolt narancs a nagyvárosi arany-szemétben, Drága Hódl-Józsi!” Ő nem az az író, aki így vezeti be mondókáját: „Este volt.” Boldog a flaubert-i önmérséklet, de nem kevésbé boldog az, akit ennyire elsodor a forrósága. Íme, a szavai akadoznak még, az érzés roppantsága miatt dadognak a szenvedélytől elperzselt nyelven, melyen úgy sistereg a nyál, mint tüzes lemezen a ráfreccsent vízcsöpp. Viaskodik a tárgyával, és fél, egyetlen pillanatra se meri elengedni.

Mi ennek az oka? Ha számba veszed, hogy milyen felelősséget vállalt az elbeszélések írója, megérted az aggodalmát. Hiszen neki idegen életeket kell átélni most, s mégis oly vadul és hevesen, mintha maga élne. Lírát ír, mely másoké. E percek alatt, míg elbeszélését szövi, idegen életek megbűvöltje, és ő érzi is - mennyire érzi -, mit jelent egy másik ember, egy másik sors következetessége. Nincs idő a habozásra. Mindent fel kell jegyezni, vágató iramban - valami különös gyorsírással, mikor - nagyon ritka másodpercekben - szétszakad a fátyol, mely máskülönben eltakarja előlünk embertestvéreink belső titkait. Ritka percek ezek, a láz és a világosan látás percei. Ilyenkor szüreteljünk, és anélkül hogy válogatnánk, írjunk le mindent, amit látunk, különben a heves képekkel együtt elrepül az igazság is. Hadd csússzon kissé félre a toll, hadd ferdüljön a végtelenbe a kép. Még így túlozva is többet magyaráz, mint az okoskodás, s eredményesebb, mint a delírium kihűlt nyomain való visszabandukolás. Szomory Dezső rendkívüli markolással ragadja meg embereit. Ismeri és érzékeli őket, mind az öt érzékével. Nemcsak abban a keretben, melyet elbeszélése vont köréjük, de túl ezen, minden

¹ Szomory: A pékné.

vonatkozásban. Egy-egy alakjáról rengeteg dolgot árul el, önkéntelenül, és biztos vagyok benne, hogy még ma is sokat tudna beszélni róluk, mert eleven valóságok. Az adomázó írók, kiknek őse - bocsánat az író tisztelőitől - Guy de Maupassant volt, olcsó és hideg lélektanával, mindig csak mint tényezőkkel bántak embereikkel, s ezek az emberek nyomban megszűntek élni, mihelyt kiléptek a betűk világából. A végzetes és igazi íróművészet útja azonban más.

3

Itt az emberekről nem biztos és fölényes - egyáltalán nem fölényes - jellemzéseket olvasunk. Munkában látjuk az író, aki görcsösen keresi az igazságot, alakjai leglelkét. Túl a lélektan 2×2-jén, mélyebbre akar jutni. A *pékné* című elbeszélése hősről, a gyilkosról például legalább ötször halljuk azt, hogy az orra egy banánhoz hasonlított. Ezen a ponton akarja megközelíteni a testisége idegen voltát. „A megrándult ajkat látta, a gyér bajuszt a száj fölött, melyet leperzselt a vágy, a nagy sárga orrát, ó, főleg ezt, eleven banán, kinyúlva és vonaglón egy egész nagy világ fölött, hallatlan íveléssel, lehetetlen örömök után.” Micsoda fuldokló pátosz. A kép már majdnem torzképpé feszül, valamint sok helyütt az erotikája is humorrá válik, a túlsága folytán. Már-már szavalással kénytelen hűteni szenvedélyét, mint egy magánbeszédet mondó drámai hős. Nemegyszer olvasunk egy szófüzér, egy hasonlatbokor után ilyeneket: „A két karom mint a márvány, s a szám mint piros téboly és minden.” Ilyenkor az író mintegy követi maga elé. Állj meg, képzelet fájó munkája, és haladjunk tovább. Aztán meg kergetik egymást a képek, míg egy kalandos vadászat során az író lihegő vadászvággyal leteríti az igazi prédát. Mi olvasók részt veszünk a túlzásaiban, elfogadjuk különbségeit, mert tudjuk, hogy valami túlvilági erő rázza. Dehogysis keresi a hatást. Őt ostromolják és gyötrik rendkívüli hatalmak, szegénység. Részvétet és bámulatot érzünk iránta. A költő nincs ébren: a költészet delejes álmában cselekszik.

4

Hét elbeszélés van ebben a könyvében. Az első: egy gyilkosról, a második: egy vak lányról, a harmadik: egy bolond szeretőről, a negyedik: egy mazochista fiúról, az ötödik: egy öngyilkosról, a hatodik: egy szerelemtől megtébolyult anyáról és a hetedik: egy sírásóról szól. Ez az ő világa. Nem kenyerre az egyszerűség. Nincsenek hétköznapijai, csak ünnepnapjai. Azokat választja ki, akik vérükkel a földi színjáték bíbor pompáját festik, ezek táplálják benne az élet szilaj és vad érzését. Számára pedig nemcsak a természet és az ember beszél. Anélkül hogy bárki is hatna rá, állandóan egy nagy művészi műveltséget is éreztet, a megemésztett és vérévé vált európai költészetet, festészetet és zenét együtt. Különösen az angolt és a franciát. Ami erre vonatkozóan olvasás közben eszembe ötlött, ideírom. A marseille-i kofák „skarlát kezűek” (Shakespeare). „Egy toronyóra kongott felettünk, komor és dallamtalan, megrepedt üst hörgése.” (Shakespeare) „...falta magába ruhástul, gyémántostul, udvarlóstul, a beváltott szerelmek üres diadalmaskodásával, mint egy párduc, ha egy szalmazsákot nyelne le.” (Shakespeare: ittál-e vért, ettél-e krokodilt?) Itt „a halál is mintegy zsírban kirántva, zamatos és fullasztó”. (Barokk humor.) „S egy öreg asszony őrizte, egy öreg asszony, egy öreg seprűvel, amelyik utánalendült olykor, szent nyomorod, gyermekkor!” (Dickens regényessége.) „S csak vörhenyes szélű szeme világított... a hajakkal bekent homloka alatt.” (Renoir: *Férfiarc*). „Még délelőtt fehéren és feketén ki is terítették.” (Sietős színfoltok, Manet impresszionista modorában.) „Elbódulva pillantotta meg benne nagy és fojtó éjjelek nagyszerű fehér kancáját, a kibontott hajak szőke sörényével, lobogva a gyönyörben.” (Wagner, trisztáni vágymotívum, kürtök együttes zengése, fortisszimó.)

Szomory Dezső új könyve, mint minden írása, a nagyság varázsát és szédületét kelti fel bennem.

Nyugat, 1916. február 16.

III

Szomory Dezső irodalmi alakja egy gyermekkori képet ébreszt bennem.

Arra a benyomásra kell gondolnom, melyet az első hangversenyen szereztem. A művész keze alatt a zongora, az ismert, polgári hangszer hirtelenül megváltozott. Végigfutott a billentyűzeten, hatalmas futamokkal, ugrálva, szinte lebegve a nyaktörő szakadékokon. Aztán a felső billentyűkön üvegszilánkokat tört, láthatatlan mozsarakban apróra morzsolta a hangok csillogó porát, és széthintette a teremben. Úgy rémlett, hogy nem is zongorázik már, de aprófát hasogat a klaviatúrán, és lenn a basszusok mélyén százados törzseket dönt ki, szekercével. Nemcsak az ujjával játszott, de az öklével, a könyökével, a homlokával. Viaskodott a zongorával. Néha úgy küzdött vele, hogy átölelték egymást, s nem lehetett tudni, hogy ebben a halálos ölelésben ki vesz el, a művész-e, vagy a zongora, vagy mindketten, együtt.

Íme, ilyen homályos képzet sor éled bennem, a művészről való regényes és régies fogalom születik újjá, mikor Szomory Dezső művészetéről írok. Hogy zenei emlékek kísértének, az érthető. Szavai, pianisszimói és fortisszimói leginkább a muzsika hullámaira emlékeztetnek. Írásmodora egyenesen Liszt Ferenc-i. Ő is ezer változatban, millió ékességgel és dísszel fejti ki egyszerű alaptételét. Maga a mondanivaló, mely végeredményben mindig csak egyszerű tétel, azzal válik tündöklővé, hogy művész veszi a kezébe, és a variációk minden gazdagságán át hozza elénk. Páratlan mestere a szavaknak. A szó művészei a többi emberekkel tragikus közösségben élnek. Régóta eltörölték azt a titkosírást, melyet az ókoriak a beavatottak és hozzáértők számára tartottak föl, és ma már mindenki olvashat, mindent egyformán, azt is, ami nem neki szól. Minthogy pedig az irodalom leginkább eszköztelen művészet, melyhez csak egy toll és egy darab papír kell, a kifejezője a leírt vagy a kimondott szavak, majdnem minden ember jogot formál arra, hogy hozzászóljon, aki írni és beszélni tud. A többi művészettel szemben a közönség szerényebb. Némiképp zavarba hozza a kellékek sokfélesége, a hangszerek ismeretlen szerkezete, az ütemek matematikai beosztása vagy a festőállvány, az ecset, vagy az agyag, a bronz, vagy az építészethez szükséges mérnöki tudomány. Lehetetlen azonban, hogy ezzel az íróval kapcsolatban, aki ritka művésze az írásnak, az írás mesteriségével szemben ne érezzen tiszteletteljes ámulatot akár a felületes szemlélő is.

Ami azonnal szembeötlik, pár sor elolvasása után, az a rendkívüli szenvedélyessége. A múlt században egy írói iskola alakult, mely a regényirodalomban az érzéketlenséget, a hidegvérűséget, a szenvtelenséget, az impassibilitét hirdette, s azt a hitet vallotta, hogy az írónak az egyéniségével háttérben kell maradnia, minden becsvágya csak az lehet, hogy minél jobban előtérbe hozza alakjait, ő maga pedig minél jobban eltűnjön mögöttük. Szomory Dezső közvetlen visszahatása ennek az iránynak. Ízig-vérig regényes. Még alakjain át is tüntet az egyéniségével. Emberei öntudatosan és akartan egytől egyig az ő nyelvét beszélik. Stílusa roskadozik az érzések terhétől. Csupa kép és szín, csupa hasonlat, csupa egyéni észrevétel. Látjuk, amint mondatainak tajtékzó torlatából fölemelkedik az író görcsösen rángatózó keze, és kifejezés után kapkod. „Mit mondjak?... és minden... istenem...” Ha a fentebb említett írók,

kik határozottan az ellenképei, a pontos, az egyetlen jelzőt keresték, ő halmoz. Mint romantikus, végletek közt mozog. Az egyik hőse egy nagyherceg (*Ünnep a Dühöngőn*), a másik egy fegyenc (*Visszatérés a börtönből*), vagy a világ legboldogabb embere (*Falusi tájkép*), vagy a világ legboldogtalanabb embere (*Az isteni kert*), vagy úr (*Lady Gardiner*), vagy lakáj (*Ivanhoe*), vagy egy isteni nő (*A Grosvenor-ostor*), vagy egy mocskos, külvárosi dajna (*A pékné*). Mindegyik tárgyhoz egyforma érdeklődés köti. Távol van azoktól a széplelkű műkedvelőktől, kiknek „hangulatjaik” vannak, melyeket a hozzá nem értők „egyéniségnek” szoktak nevezni, ő író, akinek köze van az élet teljességéhez, és alkot, szerkeszt, összetesz, komponál. A romanticizmus ellentétvágya végigvonul munkásságán. Hihetetlenül finom, és hihetetlenül közönséges, vaskos, ordináré. Mert a regényes író érzésben csak felsőfokot ismer. Egymás mellé állítom e két különböző elbeszélésrészletet. *Az Egyszerű történet* pár mondata: „Az ebédülőben hervadozó jázmin illatozott az asztalokon, bánatos kis kék virágok mellett, amelyeknek alig volt nevük többé, mert elvirultak és elkoptak a csendben. Nagy, kerek asztalok voltak itten, távol egymástól, s ünnepélyesen, a földig érő súlyos abroszokkal, mint a fehér ravatalok...” *Az Alice, a jó gyilkos* pár mondata: „Otthon még leültek az asztalhoz, és középen egy apró lámpás égett, kormos üveggel. A szoba mélyén, az elnyűtt fekhelyen, kékesfehér s feldúlt vánkosok fetrengtek, mint a megkéselt ludak, (Valdemár) holmi zsíros sertésféléket csorba tányérokban az asztalra csoportosított, s egy üveg bort is leállított a vendéglátó házigazda önérzetével...” Itt a két véglet. Nekem azonban mind a kettő egyet jelent, azt, hogy az író idegrendszer az összes életjelenségekkel szemben csodálatosan érzékeny. Honnan veszi a tárgyait? Vagy a hetedik égből, a hihetetlen elképzelések birodalmából, melyben árnyak, jelképek, titkok suhannak, vagy pedig a hetvenhetedik pokolból, az utolsó bugyorból, a szörnyű valóságból, mely pirospozsgás vagy rothadt, de mindenesetre rikító, a nyomortanyákból, a züllött kávéházakból, a gyilkosok rókalyukaiból. *Az isteni kert*-ről egy kopasz öreg újságíró álmodozik, s képzeletbeli alakjával, egy csodaszép szeretővel népesíti be, aki sohase élt. Két remekbe készült elbeszélése pedig, az *Alice, a jó gyilkos* és *A pékné* két budapesti gyilkosság lélektani újjáépítése, két újságcikk irodalmi magyarázata, az adatok és szereplők pontos figyelembetartásával, a rendőri krónikák továbbfolytatása, melyekre mindenki emlékszik még. Az egyik: egy beteg idegzetű színésznővendék rablógyilkossága, a másik: Mágna Elza esete. A tárgy választásában is a végletek találkozását észleljük, mely az író legfőbb jellemvonása.

Szomory Dezső művészetét, aki 1900-ban kiadott egy francia nyelvű elbeszéléskönyvet is (*Les grands et les petits moineaux*) egyesek kifejezetten franciásnak tartják. Ezt az észrevételt fölületesnek ítélem, s csodálom, hogy hitelt talált, még nálunk is, ahol különben a külsőségek alapján hozott irodalmi ítéletek hamarosan gyökeret vernek. A simaságot, belső és külső összhangot mindenekelőtt kedvelő latin szellem aligha tarthat testvériséget ezzel a rendkívüli íróval, aki minden csillogó volta és csiszoltsága ellenére, mely először ötlük szembe, főképp a dolgok igazi mivoltát keresi, gyötrődve, és türelmetlenül, még a forma rováására is. Sok tekintetben inkább a germán szellemmel testvérien. Legföljebb a díszítésben, a festőiségben, a mesterségbeli tudásban meg a szabad, szókimondó életvágyában latinos. De a formákat is megvető, mélyre érő kutatóösztöne és sugallata már germán. Érintkezik benne a két szellem, ebben a sajátságos egyéniségben forradnak össze az öröktől fogva ellenséges világnézetek, a latin és a germán, azaz a francia és az angol. Életének két nevezetes állomása: Párizs és London. Balzacot, Alphonse Daudet-t és Jules Renard-t (olvassuk el a *Falusi tájkép* című rajzát) emlegetik, mint francia mestereit. Ellenben skarlát gyilkosai, röhögő sírásói, kancsal emberszörnyei, forradalmas égboltozata, üstdobjai egyenesen Shakespeare-t idézik, lovagi színei Walter Scottot (*Régi szent történet*), nyomorképei gonosztevő-históriái, a külsőségekben, Dickenst (*Visszatérés a börtönből*), ínysége, választékossága, a holdról való megismétlődő epekedése pedig Wilde-ot. Mindezek azonban apróságok, a szellemi rokonság jogán

való természetes találkozások, a regényes írók lelki azonossága. Fanyar humora és kesernyészatírája hasonlóan erősen regényes sajátossága. A temető mögött feltűnik egy kabaré, s a kabaré mögött egy temető. Mindig ellentétek. Ultramodern, de néha a nyelvújítás kevésbé ismert szókincsével is él. *Alice, a jó gyilkos* egyik hőse, a feslett színinövendék kitartóját kaján, romantikus szójátékkal Bérly Valdemárnak kereszteli el, amint egykori régi magyar írók Szellemfynek nevezték azt, aki szellemes.

Ezen a helyen módunk van beszélni a stílusáról és a magyarságáról, melyről évek óta vitatkoznak. Vannak mondatai, melyeket egyenesen dalolni lehet, olyan nemes a lejtésük, s az a hit kel bennünk, hogy hexameterben vannak írva: „Majdnem egyedül laktam a vörhenyes téglák tetejében, elhagyva szürkén, fáradtan és tragikusan, mint egy magányos lovag a vár-toronyban, ahol az úr kongott, mint egy dallamos ágyú, és a múltó idővel telezengte a roskatag eget.” Természetes azonban, hogy az ő stílusa nem lehet mindig iskolásan egyenletes, kinyalt és szabályos. Akik annak idején a gallicizmusát vagy az anglicizmusát hányták a szemére, tévedtek. Alig-alig leltni itt ilyen idegenszerűségeket. A mondatok szerkezete pedig, ha nem is mindig magyaros, annyira magyar, innen való, hogy - próbáltam - lehetetlenség szóról szóra franciára vagy angolra tenni. Azok azonban, akik e sajátságos magyarságot a szokvány-magyarságra óhajtanák fordítani, szintén pórul járnak, mert a kákán csomót keresők többnyire a stílusa tömörségét, fulladozó bőségét, ugrádozó idegességét tekintik magyartalanságnak. Egy nyelvész barátom elem rakta ezeket a mondatait, és megfejtést kért: „Ez egy főispán leánya, és mégis rettenetes híre van. És mégis olyan magasról néz, amint jön a Váci utcán, úgy fölön a levegőben a vadszöke fejével, mint jaguár a háztetőn.” (*Mándy Kázmér öngyilkossága*). Főképp a hasonlatot nem értette. Holott éppen ez emeli magasba a jellemzést. Egy nőről van itt szó, aki ölé szilajságával a jaguárhoz hasonlatos, s a polgári korzón annyira természetellenes, annyira fölötte álló, mint egy „jaguár a háztetőn”. De minek elhígítani a szavak természetes pátozát? Az igazi stílus föl nem bontható, meg nem változtatható, kisebb egységekre nem szakadó lényeg. Ilyen ez a pár mondat is, melyben - a legmélyebb mélységeket érintve - egy halottonéző számol be az érzéseiről: „Az élet csak éppen annyi volt bennem e percben, hogy még itt voltam az ágy előtt. De minden idegszámmal átszármazva, roncsolt képzeletem hárfáján lázasan bemuzsikáltam magamat az utánérzés melódiáival, pokoli plágium, hogy egy nap csakugyan az én tanulmányom legyen” (ti. a halál). Aztán később: „Már ekkor tele voltam halotti dolgok kivirulásával, rothadó tubarózsákkal, kripták mohával, nyüzsgő nekrofilákkal, és a halántékomon fölborult temetők lüktettek. A szívem megtelt zord katafalkköltészetekkel, szurokba mártott festészettel, sötét tébolyokkal, sírásó freneziákkal, szomorúfüzekkel, mint a boglyák, halottas kertekkel, mint királyi parkok, tündöklő szökőkutakkal, melyekben a vízsugár tört csontok fölporzása volt, csillogó szilánkmiriád egy elsárgult nap alatt valami elrettentő sivárságban”. Tessék ezt az érzést, de pontosan ezt, másképpen kifejezni. Minden kísérlet kudarcot vall. El kell fogadnunk nábobian-gazdag, zuhatagos, ellentétekből szövődő magyar nyelvét, mint új ajándékot.

Az élet diadala című új könyve, melynek alkalmából ezt a cikket írom, öt elbeszélését tartalmazza. Szomory Dezsőre, 1910 óta, hogy *Az isteni kert* megjelent, úgy tekintünk, mint egy magában álló irodalmi jelenségre.

Új könyvében régi értékeit találjuk.

Nyugat, 1917. július 1.

IV

1

Íme, végre egy könyv, melyet a háború hozott létre.

Nem ez a háború, sem más háború, mely valaha megtörtént, inkább ez a fogalom, ez a szó: „háború”.

2

Káprázva teszem le Szomory Dezső könyvét, késő hajnalban. Most, mikor másodszor elolvastam, az az érzésem, hogy nem marad számomra szó, mellyel jellemezhetem. Úgy rémlik, hogy ez a vad és tobzódó művész minden szót eltékozolt, mely a szótárban található, és az, ki a könyvről írni akar, lelkesen, későn érkezik, az ünnepi tűzijáték után már csak a kifejezések favázát, a jelzők rakétahüvelyeit leli a földön, melyeknek megszenesedett testét hiába élesztgeti. Tartózkodó józansággal inkább nyomról nyomra haladok.

Haditudósítások ezek, azokról a hadszínterekről, melyeken nem járt a haditudósító, azokról a tájakról és emberekről, kiket sohasem látott. Nem utazott egy kilométert se a borzalmak elé. Az író alibije kétségtelen. Itthon ült, rámeredt az üres papírra, és látott. Annak idején a haditudósítók halinacsizmával, gumiköponnyeggel, gázálarccal és forgópisztollyal vágtak a háborúnak. Őneki minden felszerelése és fegyvere a toll volt. A háború hivatalos krónikásai remek látcsöveket, nagyítokat, lencsét vittek magukkal. Ennek az írónak csak a szemlencséje különb, mint a többié. Ez pedig elég. Előre bízom benne, jobban hiszek a hazugságának, mint mások igazságának, annak, ami nincs, mint annak, ami van. Az élmény mindig kettőn múlik, az eseményen és azon, aki felfogja, s a kép, melyet finom felfogókészülék mutat, mindig érdekes. Hiába akarnak azok, kik nem írók, máról holnapra „tapasztalni”. Az írói tapasztalat nem gyors „hangulat”, az már a gyermekkorban kezdődik, szakadatlan tart, és kincseit idegrendszerünkbe és agyvelőnkbe raktározzuk el. Ad hoc tapasztalásra nem vagyok kíváncsi, csak az író sugallatos és állandó tapasztalására.

Állítom, hogy azok, kik járták a harcterek sarát, hazajövet ebben az „élmény”-t megcsúfoló könyvből értesülnek, hogy tulajdonképpen mit is láttak.

3

Mennyire Szomory Dezsőnek való ennek a könyvnek a megírása.

Ő az az író, aki inkább a tintának a rajongója, mint a vérnek. A tintát vérré változtatja. Hisz az irodalomban, tudja, hogy többet kell adnia, mint az életnek, különben másolás, és nincs értelme. Világnézete irodalomközponti. Otthona egy jó munkás otthona. Ebben a lakásban nincs semmi polgári, mihelyt belépsz, érzed, hogy az, aki itt él-e kék ablaküvegek és fekete tapéták között - mindent annak az öntudatos, kemény célnak rendel alá, hogy kifejezze önmagát, és írásaiba hiánytalanul mentse át látomásait. A titáni dívány és ágy arra szolgál, hogy pihentesse a fáradt munkást, és az íróasztal, a könyvtárszoba közepén, fenyegető méreteivel, folytonos viadalra szólítja őt. Kéziratok hevernek ezen az íróasztalon, összevissza, sűrűn teleírt ívek, melyeken több a törlés, mint az írás, vázlatok egy elbeszéléshez vagy egy új színdarabhoz, ötletek, kísérletek, melyekre ideges vonalakat karmolt, tollal vagy színes ceruzával, vergődés közben egy-egy tintafojtott cseppentett el, mely az író elhullajtott vérének rémlik. Micsoda gyötrelme és gyönyör neki írni. Sokszor egy egész ívből csak pár szót

használt fel, sokszor annyit sem. Ha a vérmérséklete szenvedélyes, tájékozó és szeszélyes, az íróasztalnál, a munkái kivitelénél, kemény és férfias, katona, az írásnak a katonája.

4

Ennyi felkészültség, önsanyargatás és munka után, túl a negyvenedik életéven, arra határozta el magát, hogy dolgozószobájában pusztán az irodalom eszközeivel - szavakkal - leírja és lebírja a háborút. A feladat izgató. Szomory Dezső tehetségében különben is van valami lázas vetélkedés. Ezúttal mintegy fogadásból, művészi szeszélyből, erőpróbából arra vállalkozott, amit eddig tudtommal senki sem mert, hogy a színben, hangban, szagban, ízben, tapintásban, mind az öt érzékünk számára megmutatja a háborút, anélkül hogy látta volna, annyira közelünkbe hozza, mint senki, aki látta, versenyre kel a tényekkel, és beigazolja, hogy a képzelet hatalmasabb a valóságnál. Túl kell kiabálnia a vihart, Luigi Barsini nem tudta, Edmond Goncourt se, aki a naplója negyedik és ötödik kötetében szinte percről percre leírja az 1870-71-iki háború részleteit, és Henry Barbusse se, ki a lövészárokból visszatérve becsületes kispolgári regényt alkotott a háborúról. Szomory Dezsőnek azonban minden sikerült. Pusztán írói becsvágy vezeti. Nem békepárti és nem háborúpárti. A háborúval szemben, azt mondhatnám, közönyös. Rokonszenvet vagy ellenszenvet nem ismer, erkölcsi elvet se, egyszerűen látja a földet és az embert, tudomásul veszi úgy, amint van. A háború számára - a kemény művésznek - egy shakespeare-i tragédia, sok-sok millió szereplővel. Látni, hallani, szagolni, tapintani, ízlelni azonban sokkal inkább lehet az életnek ebben a kavargó bőségében, mint egyébkor, ebben a rendetlenségben és lázban megmutatkozik a búcsúzó szépség minden gazdagsága.

Harry Russel-Dorsan, az az angol újságíró, aki bejárja a belgiumi és francia csatatereteket, mindvégig hidegvérű, pogány módon szereti az életet, kissé kéjenc is, és élvező is, még a döglött lovak és a gennyes sebek között is, mindenekelőtt pedig irodalmár, kinek mindennél fontosabb az, hogy találkozott a szemüveges Kiplinggel és vállas Maeterlinckkel. Ez az alak jelképes. Az irodalom halad végig a csatatereken, az akar győzni a háborún.

5

Mi van különben a könyvben?

Ezt felelem: hasonlatok. Sok-sok hasonlat, ezer és egy hasonlat, megdöbbenítő és világító. Egy ló rajza: „Felbukik, meghasadt hasával mint egy tömlő, mely a füstölgő vörös bort ontja.” Véres katona: „Fönn egy fán, kitárt karokkal gallyakba mered bele, mint egy fantasztikus gyümölcszedés közben, melyből dús cseresznyék vércsöppjei fénylenek, pirosra festett fogai között.” Halottak: „Kihányt, sápadt arcok és véres fejek fölött, a mindenféle hajak és kopasz koponyák fölött a megaludt vér kérgével, skarlát olaj és piros tejfel fénylésével... Vannak itt mások, meghasadt nyakkal, amelybe a fejük mint egy piros tojástartóba, félig belemerül.” Fogak: „És a szájjüreg sötétjéből, keserűn, nagy vörös fogak világítanak elő, mint a vérrel festett zongorabillentyűk.” Füst: „A füst zord dugóhúzója.”

Az ilyen vakmerő és egyéni hasonlatok, melyeket egyik cikkemben shakespeare-ieknek neveztem, mérik leginkább az író képzeletét, és adnak fogalmat alkotó-tehetségéről. Ne mondja senki, hogy ezek pusztán szóképek. Agyunk az egyik dolgot csak a másik által érti meg, úgy hatolhat a tárgy mélyébe, ha összeveti egy másikkal, és a különbség által megérti a hasonlított tárgy igazi mivoltát is. Ennél többre - emberi eszközökkel - nem juthatunk. A varjakat a gyászkoszorúhoz hasonlítjuk, aztán a gyászkoszorút ismét a varjakhoz. Kevés olyan író ismerek, kinek ennyire fűtött lenne a képzelete, ilyen bátor és villámló - gátlás nélkül való

- az eszmetársítása. Vastag könyvének harmadfél száz lapján nem lankadó erővel mond változatokat egyetlen szóra, a „háború”-ra, zuhogó patakszatossággal és el nem fakuló színességgel, s közben minden eszébe jut, minden messze és rejtett kapcsolat, minden homályos célzás, minden kis utalás, ami a háborúval vonatkozásban állhat. Alélt idegrendszerünknek új, izgató szereket készít. Amit a XIX. század létrehozott, a szókimondó realizmust és naturalizmust, a regényes túlzást és dekadens öngúnyt, az impresszionista és szimbolista költészet összes fogásait felhasználja, s - biztos mester - az egyéni élet által teremtett eszközökkel ragadja meg a kort, a gépek és tömegek korát, a XIX. századdal a XX. századot.

6

„A normális értelemnek - írja egy helyütt - semmi köze a halotti borzalomhoz, ahol nincs hangja csak bizonyos nerói lírának, és nincs palettája csak bizonyos vakmerő művészeknek, vérbe mártott ecsettel.”

Harry Russel-Dorsan ezek közé tartozik. Nerói költő, aki egy felgyújtott világnál énekli dalát. Azt a tűzvészt, mely künn lángol, boszorkányos áttétellel bevezetteti a kályhájába, hogy vérét új gyönyörökre bizsergesse, és beleszerelteti a villamos körtéjébe az íróasztalára, hogy megvilágítsa vele kéziratpapírját.

Vakmerő, démoni művész.

Pesti Napló, 1918. február 20.

V

1

Tündöklő könyv. Most, hogy be kell számolnom róla, zavarba hoz. Akárhol nyitom ki, rakéták, ékkövek, virágfüzerek hullanak ki belőle. Szeretném kedvem szerint áradozva magasztalni. De túlkiabálni illetlenség, azonkívül lehetetlen is. Tartózkodást parancsol a kifejezések megválogatásában, józanságot, bizonyos hűs személytelenséget. Próbálok tárgyilagos maradni. Jegyzeteimet közlöm.

2

Alapja: egy felfűtött, végletekig csigázott, majdnem ingerült életérzés, dolgozószoberomantika, mesterséges legenda egy életről. Formája: a XVIII. századi levél, mely még a *vox humana* közvetlen melegségével hat. Stílusa: a XIX. század végi ékítő, dús, görögtüzes nyelv.

3

„Style faisandé” - ahogy Huysmans mondja, porhanyó, megpuhított, elkéjesített, művészettel porlasztott-erjesztett-savanyított stílus, vad ízű és vad szagú, olyan gazdag, amilyenre nálunk eddig nincs példa. Így fölszínnek és látszatnak is páratlan teljesítmény. Magába hasonított, egyénivé tett mindent, ami volt, remekírókat és útszéli tereferéket, középkori, hősi szövegeket, avult nyelvújítási gyököket, tudományos szakszótárakat, csibészkiifejezéseket, körüli beszédfoszlányokat, tudatos gallicizmust, judaizmust, anglicizmust, kincset és csiricsárét, meghatottságot és hóbortot, hogy ezzel a roppant anyaggal dolgozzék.

4

E barokk tarkabarkaság azonban senkit se tévesszen meg. Zsúfoltsága tömör. Készakart pongyolasága mély. Cifrasága önfegyelem vagy lemondás valamiről, ami egyszerűbben olcsóbb és cikornyásabb, kevésbé egyszerű lett volna. Itt lehet látni, hogy sok szóval is lehet sokat mondani. Semmi köze a léha ötvösökhöz, az öreg mozaikmunkásokhoz, az édes cukrászokhoz. Minden betűje mögött emberi és művészi tapasztalatok tárháza rejlik, ritka megfigyelések, mondanivalók. Igaza van, mikor azt írja, hogy százkötetes munkáját sűríti egyetlen kötetbe. Szemhatára óriási. Emberfejeket mintáz hibátlanul, Montaigne-t, Pascalt, Liszt Ferencet, Türr tábornokot, Jászai Marit, Jókait, Mikszáthot, családi figurákat, köztük a halhatatlan „nagyamát”, adomáz és csipkelődik, párizsi tereket fest, régi és mai pesti utcákat, vidéki tájakat, tanyai csendéleteket, bemutatja néhány kedves könyvét régi barátok gyanánt, értekezik és zenél, állatok, virágok, fák portréit adja egyetlen diadalmas tollvonással, tárgyak ízét, szagát, színét érzékelteti, mindig teljesen, az egész világot. Látszólagos hanyagságában oly pontos, mint egy csillagász.

5

Módszere az, hogy egy emlékre ráugrik, belehatol, kapzsian, mániásan kiszívja minden mézét. Ez Proustra emlékeztet. A kifejezés vágya már a rögeszmével határos. Proust értelmi, inkább széplelek. Ő érzéki, inkább költő.

6

Szeretem az ivarérettség vad költészetét, mikor a zöld szavak kifakadnak, s mint pattanások rügyeznek. Van egy másik tavasz is. Ezt csak a művész ismeri, aki életében már sok millió betűt rótt, sok beírt kéziratpapírt széttépett, aki nem rezzen föl minden csélcsap ingerre, aki gyakorlott kezével mindig odanyúl egy szóért, ahova kell, aki mesterségét töviről hegyire ismeri, aki fáradt és érett. Ő az irodalmi férfikor gyönyörű tavasza.

7

Kajánsága már oly halk, oly agyafűrt és bandzsál, hogy az olvasót állandó izgalmas bizonytalanságban tartja, vajon merre tekint, vajon mikor beszél komolyan, és mikor gúnyolódik. Egy derék koronaüggyész német rigmusát csillag alatt teljes terjedelmében közléteszi, gyöngé versikéket idéz nagy méltánnyal, s ő, a mindentudó művész, körülrajongja. Mindent egyformán megért. Ami emberi, az nincs távol tőle, sem az anyagi tisztaság, sem a jóhiszeműség, de a legsötétebb nyegleség és züllöttség, a durvaság és galádság sem. Lírikus, ki tulajdon személyében egyesíti a shakespeare-i hőst, a királyt, a gyilkost, az udvari bolondot s a részeg kapuórt.

8

Mily félelmetesen sokat tud az írás titkáról is. Ezek a vallomásai legmeggrázóbbak. Őszinte, mert mint író bevallja, hogy világszemlélete művészetközponti. Engem az is megindít, hogy lépten-nyomon tömjénezi, bálványozza önmagát. Pontosan egy véleményen vagyok vele. Ha többet mondana, azt is aláírnám.

De vajon valóban öndicséret-e ez? Gyakran úgy rémlik, hogy az az öngúny, mely könyvének minden lapján ott bujdosik, ide is átsugárzik, s az elégült magasztalások mögött mosoly lappang, mesterségének becsülése, a vállalt föladat nagyságának tudata, melytől olykor minden író visszaborzad. Az önhittséget véka alá szokás rejteni. Minden vallomás már alázat.

Egy helyütt készülő könyvét jellemzi: „Talán egyedül csak Balzac konstruált egy ilyen frontot regénysorozatával.” Másutt fiataalkori arcképét rajzolja: „A legszebb fiú voltam, számos szóbeli hagyomány s még élő arckép bizonyása szerint, a legszebb fiú, aki volt valaha, a richmondi herceg nem lehetett szebb a Christ Church College-ben, és hibátlan, mint egy Velázquez?” Aki így ír önmagáról, az már majdnem szerény.

Nyugat, 1927. július 1.

IGNOTUS

I

Egy alkalommal már említést tettem arról a különös érzésről, mely mindnyájunkat megrohant, abban a pillanatban, mikor a háború kitört: szerettünk volna valami nagyon bölcs emberrel beszélni, összeköttetést kapni a minisztérium legtitkosabb szobájával, talán egy idegen csillaggal, hogy e sohase ismert csapás mértékére, tartamára és jelentőségére vonatkozóan felvilágosítást kapjunk. Akkor azonban minden telefon „mással beszélt”. Minden bölcs ember, ki válaszolhatott volna, magával volt elfoglalva, a gondolatai rendezésével. Sokan, nagyon sokan gondoltak e percekben Ignotusra. Vajon mit mond ő, mit vall és sejt, ki szó szerint megjövendölte e nagy-nagy összeomlás bekövetkezését? Hiszen ő éveken át orvosa volt a társadalomnak, a béke történelmének tüzetes figyelője, aki olvasta a nagybeteg ütőerét, mérte a lázát - észlelete szerint mindig a piros vonalon felül volt a higanyoszlop -, sőt olykor-olykor e nagybeteg sebeit is felnyitotta, belei és zsigerei közt vájkált, mert mint cselekvő, radikális politikus, sebész is volt, operatőr is volt. Sokunknak enyhületet és megnyugvást jelentett, mikor háborús írásait láttuk, melyeket a *Világ* vasárnapi számai mint ékköveket hoztak elénk. Hiszen a múlt úgy volt megalkotva, hogy nekünk tanulnunk kellett. Sokan éltek abban az eseménytelen, de - ma úgy rémlik - idillien-nagyszerű múltban, és éppen a legjobbak, a legértékesebbek, az alkotók, kik igen gyakran nem ismerték a miniszterek nevét, fogalmuk se volt a napi politika szóharcairól, és akadtak köztük olyanok is, kik azt se tudták, merre van a Parlament. Ezeknek az áldott-gyermeteg időknek vége szakadt. A boldogtalan ocsúdók számára szinte tankönyv Ignotus új könyve.

Általa értettük meg Goethének azt a mély kijelentését, melyet élete vége felé mondott Eckermarm-nak, hogy a régi görögök sorsfogalma kiesett az új életből, és helyét a politika foglalta el. Napóleon szavaival: *a politika a sors*, és az istenek, a régi görög istenek, ma azok a mindenható politikusok, kik milliók jóvoltáról vagy kárhozatáról döntenek, egy szó kimondásával. Ignotus lejegyzí a tényeket. Pillanatképet készít, azon frissében, mikor a fényképezés tárgya még mozog. De hogy mozog: a robbanó földterületek, a kigyulladt ég és srapnellek szántotta farkasvermek poklában. Szerencsére nagyon pontos és éles a lencséje. Mindent biztos ösztönrel lát meg, a hazugságszaggaató freudi lélektan kalauzolásával, melynek ő a legszellemesebb és legihletesebb értelmezője. Talán innen a nyugalma is, mellyel a tényeket fogadja. Aki tudja, hogy lenyelt egy baktériumtenyészetet - hiszen a világ békebeli politikai kosztja is csupa fertőzet volt -, később nem csodálkozik azon, hogy kileli a hideg.

A monarchiában a mai kornak csak két jelentős krónikása van: az egyik Ignotus, a budapesti, a másik Karl Kraus, a bécsi. Nem hiszem, hogy megáruhatnának egy gyékényen. Karl Kraus azon kezdi, hogy nem veszi tudomásul a háborút. Nézőpontja kizáróan emberies, nem reálpolitikai. Csak szatírája van, mely epezőld szikrákat vet. Szinte napról napra hangsúlyozza, hogy e nagynak mondott időnek jellegzetes darabja a *Tschardas-Fürstin*, kedvence Lehár és írója Ganghoffer vagy Schalek. Ignotus politikai és történelmi szinten áll. Őnéki is hasonlóan fáj a háború, de számol vele, és megérti, minthogy kénytelenek vagyunk megérteni az életünk egy darabját. Szatíráját - a koporsók és holttestek láttára - szerényen elnémítja. Nem is olvas-tam ebben a könyvében egyetlen szatirikus sort sem, csak valami szívetrázó, halk líra kopog a mondatokban, mint a fekete posztóval bevont dob hangja: „Felébredek, és eszembe jut, - hogy háború van...” „Háború - az én korombeli magyar, mikor ezt a szót leírja, úgy írja le, mint

ahogy azt írja le, hogy Új-Zéland. Tudja, hogy van, de mi köze hozzá? még sose volt...”
„Tudom, hogy ilyenkor az embernek nem illik másképp a világon lennie, mint úgy, hogy szinte nincs is a világon...” E bölcs és szemérmesen tiltakozó mondatokban van lerakva az ő háborús hitvallása.

Ignotus színes tintával ír világtörténelmet. A szellemes, szilárd és rakétás mondatokban, melyek a magyar stílus páratlan erőpróbái, tömör és keserű mag rejlik. Vannak e könyvben olyan sorok, melyeket a könyv írója dőlt betűkkel szedettet ma, holott annak idején a kéziratában nem húzta alá. Azok a mondatok ezek, melyek annak idején merész világtörténelmi jóslatok voltak, de azóta beteljesedtek, testté és vérré váltak. És sok oly mondatra bukkanunk ma, melyek azóta igazolódnak be, mióta a könyv elhagyta a sajtót. Ezeket is dőlt betűkkel lehetne szedetni, valamint egy idő múltán a könyv legfőbb részét is kurzív betű illeti meg, egy és más okból. Ha majd egykor a békében, sok évtized múltán rekonstruálni kell, hogy vélekedett 1914-15-ben egy mai ember, akkor elsősorban ehhez a gazdag és bölcs könyvhöz kell fordulni, mely nem a hadak útját írja meg, de a lelkek és a szenvedések útját. Nemcsak zseniális, de szeretetre méltó és szabadelvű kalauz is ebben a modern pokolban, és türelmes is, mert költő, mint ama középkori pokol kalauza. Minden olvasónak megadja a jogot, hogy másképpen gondolkozzék. A háborút egy helyütt természeti törvénynek hirdeti. Sokan az ellenkezőt valljuk - talán azért, hogy így legyen. Mindegy, ezeket a fejtegetéseket is gyönyörűséggel olvassuk, majdnem úgy, mint az ateista, ki szereti a szépet, az Isten tagadója a Bibliát.

Világ, 1916. augusztus 27.

II

- „Ignotus versei”. Segíts.

- Én?

- Te, te.

- Sokszor lenéztél engem.

- Úgy, ahogy te is engem.

- Most azonban rám szorulsz.

- Te is majd rám szorulsz. Mingyárt meglátod. De előbb adj hangot. Üss meg egy szót. Csak egyetlenegyet. Mint hangvillát.

- Koraérett.

- Ő, aki férfikora teljén írta leginkább maradandó, előkelően kevés versét?

- Koravén.

- Ő, aki lázongó vágyakról kiabált, őrvongva, a ditirambíró, ifjúságunk bujtogatója?

- Mindegy. Koraérett-koravén. Második nemzedék, fásult és nemes. Mindig ezt látom. Édesatyja is a toll művésze. Gyerekszobájában tanulta meg az írást, mint hercegek az uralkodást. Ha véletlenül nem tudnám ezt, akkor is ráocsúdnék minden sorából, mert az önmagukat érző gondolatok s az önmagukra eszmélő érzések itt rég kivájt idegpályákon siklanak biztosan.

- Költő, költő.

- Épp ezért, te csacsi. Ma már mindnyájan sokat tudunk. Herbert Spencer, Bergson közvetve, a levegőn át elérkezett a főpincérhez, a liftesfiúhoz is. Szégyen ez? Dicsőség letagadni, vagy bemázolni hazugságokkal? Ő állja, és ebben eredeti, ebben forradalmár, őszinte-közvetlen. Felmagasztosította mai élünket. Ez a vizsgálódófürkész, lélegzetvétellel is figyelő, ütőereje kopogását is számon tartó költő, kinek fejében állandóan ott lángol az öntudat kicsiny, de fényes villanylámpája.

- De mikor ez az öntudat dalol, s én éneklek verseit, a sötétben.

- Ne légy olyan, mint a műkedvelők, a költemény regényesei. Hát az érzés, melyről tudom, hogy érzés, már nem az? Hát ha megtekintem síró arcomat a tükörben, már nem sírok? Ugyan.

- Mondd, melyik versét szereted te legjobban?

- *A gyáva álom.* Emlékszel: az álom kapuja előtt csikorgó foggal ül, nem mer elaludni, nem meri megálmodni tulajdon boldogságát. Gyönyörű. Az értelem fehérizzása, a költészet metafizikája.

- Szedd szét, te okos, s meglátod, hogy nagyszerű mélységből mi marad. Nélkülem semmi.

- És te melyiket szereted legjobban?

- Azt, amelyik ezzel a népdalszerű búgással indul: „Alig kezdtem, ködök ereszkedtek...”, s ezzel a feledhetetlen sorral végződik: „Mire meghalok, rég meghaltam...” Sohase tudok erre könny nélkül gondolni.

- Mert én itt vagyok, s megértetem, hogy sírnod kell.

- Lehet. Te vagy én, s én vagyok te. Kettő-egy. Úgy, mint e versben, úgy, mint őbenne, elválaszthatatlanul. Egy más mellett.

- Egy más felett.

- Mit bánom. Köszöntöm a költőt, kinek fején koszorú van, rózsákból.

- Hervadt rózsákból, melyeket megpörkölt az én lángom.

- Élő rózsákból, melyeken az én fényem ég.

- Megyek veled, együtt, egyszerre.

- És most írjuk ide egy-nevünket, mind a ketten.

Kosztolányi Dezső

Nyugat, 1924. december 1.

HELTAI JENŐ

Heltai Jenő prózája tökéletes. Ha olvasom könnyű, gördülékeny mondatait, arra kell gondolnom, hogy az írója kitűnő poéta és boszorkányos verselő. A versíró másképpen ír prózát, mint az, aki rendesen gyalogosan jár. Nemcsak illúzió ez. Kihúzok a könyvpolcomból néhány magyar prózakötetet, s pár mondatot olvasok egy írótól, aki csak prózát írt, aztán tőle olvasok, aki nálunk a könnyű vers ezermestere. Egy kis idő múltán nemcsak érzem, mi a különbség a kétfajta próza között, de bő példákkal igazolni is tudom. A született prózaíró tollából folyik a tinta. Az azonban, aki verseket írt, és ismeri az ütemek katonai szigorát, a rímek és a metszetek édes fékét, akkor is mértéket tart, midőn nem köti a fegyelem, és a próza szabadabb területén mozog. A versíró prózájában fő az arány. Prózát írva is komponál, minden mondata kész strófa, akár külön is le lehet nyomtatni. Nem szereti az extravaganciát. Ami rikító színfolt, letompítja, ami formátlan, azt formába töri, ami az egyéniség visszatérő és ismétlődő modorossága, hamarosan eltünteti, mert az egyéniségét nem a stílusra bízta, csak takarja vele. Egyenletes hullámváz hatja által mondanivalóját. Az egyéniség egy kis mondat területén olcsó hatás eszköz, és bármily jellemző, csúf, mint az arcból kiágaskodó nagy orr. Minden ideális próza, a francia próza is, alapjában banális. Formák, sémák, sima csattanók, amelyekkel valamit közölni akarunk. Hogy mi vagyok, mit érek, micsoda az egyéniségem, az az egészről tűnik ki, nem a stílusomból, de a stílusom mögül. Heltai Jenő könyve keltette bennem ezeket a gondolatokat, s úgy látom, ő is a nézetemet vallja. Proporciós stílusa az arisztokratikus írásmód mintaképe.

Az arányosság végigvonul egész kötetén. Igénytelen és bájos történetei úgy vannak megkomponálva, hogy mindig kereknek, s a hősök nem az élet miatt buknak az orrukra, hanem egy ötlet miatt. A játék nyilvánvaló. Hogyha valamelyik embere nem fér a novella keretébe, egyszerűen lefűrésze a lábát, és ezt könnyen teheti, mert a lába fából van és a vére fűrészporból, minden alak csak egy báb, a novella, a formaimádat szolgálatában. Előre tudjuk, mi fog történni. Abban gyönyörködünk, hogy viszi végbe az ötletét, hogy váltja be, vagy csalja meg a várakozásunkat. Kétségtelenül nem ilyen az élet. Az élet csúf és nagy, viharos és formabontó. Torzonborz zsenik kétségbeesetten dadognak, ha ki akarják fejezni. Neki azonban most ez a játékművészet kell. Nem megy bele a harcba. Hőseinek csak a mosolya szól. Komolyságát a fölénye számára tartogatja. Szemlélve az életet, véletlenül egy ólomkarikás ablak elé állott. Az ólomkarikák kereknek, és nem csoda, hogyha a geometrikusan szabályos üvegterületen ő is mindent kereknek és szabályosnak lát, ami az utcán rendszer nélkül való, s az sem csoda, hogy történeteit rózsás szín önti el, mert az üveg, amelyen át nézi, szivárványos. Heltai Jenő itt a szép, a könnyű, a fölszines életet akarja.

Hogy a franciák voltak-e a mesterei, nem egészen hiszem. Ez a szívtelen és bölcs faj, amely az életét, a társadalmi berendezkedését, a művészetét egyformán a *raison* szerint alkotta meg, bizonyára csak a szerkesztés aritmetikus ügyességével járt előtte. Különbözik független tőle. A „világszemlélete” (minő nagyképű szó) sokkal melegebb, mint a franciáké. A francia csak az észre hallgat, és a filozófiája az okosság egyensúlya, humora jórészt szócickek, szavak permutációja. Heltai a diszkreditált és idejemúlt bohémság új formáját találta meg. Ennyiben regényes. Groteszk és lágy kedélyességében, túlzó ötleteiben a neoromantikus szatíra fényét látjuk, a legújabb humort, a mi humorunkat. Némely helyen pedig oly dolgokat, amelyeket nem tudunk terminus technicusszal kifejezni. „...Körülbelül úgy éltünk, mintha egy angol családi újság regénymellékletéből vágtak volna ki minket”... Nappal a nagyságos úr nincs itthon, éjjel pedig a nagyságos úr úgyszincs itthon...” Az ilyenfajta ötleteken a mi fővárosi

életünk melegsége érzik, az író melegsége és a veszendő kedély ragyogása, amely mind ritkább az újabb irodalomban, s kedvesnek és kellemesnek tartjuk őt, és szeretjük, anélkül hogy eszünkbe jutna kritizálni.

Heltai Jenő a toll epikureus művésze. Ama tíz... öt magyar író közül való, akinek írásait, szerencsés és kevésbé szerencsés órák termékeit, mindig elolvassuk.

A Hét, 1911. november 15.

SCHÖPFLIN ALADÁR

Ez a név jellegzetesen magyar fogalmat jelent.

Körülbelül ezt: hinni, föltétlenül hinni a leírt igében, szolgálni azt, egy életen át, következetesen és biztos ösztönnel, sokat tudni és nem fitogtatni, csak éreztetni a sorok mögött, észrevenni a jó szándékot és messzire elébe sietni, éjjel-nappal dolgozni, megvetni a könnyű sikert, s egy országban, mely még mindig nem ismeri a szó becsületét, és csip-csup csetepaték közepette politikai jelszavak nyomán tájékozódik, a tiszta művészetet hirdetni, korholni a beszéddel és dicsérni a hallgatással, deres halántékkal a megújuló irodalom mellé szegődni, mikor a hivatalos világ ellene sorakozik, békésen harcolni és harcosan pihenni, újítani és őrizni, sohase személyeskedni és mindig kimondani az igazságot. Nem folytatom tovább. Akárhány mondatot raknék még ide, nem meríthetném ki ellentétekből szövődő egyéniségét.

Schöpflin Aladárt a magyar irodalom teremtette meg, szükségszerűen. Nélküle csonka lenne irodalmunk. Másutt, ahol a munkafelosztás tökéletesebb, és a feladatok kisebbek, talán el se képzelhető az ő érdekes, megnyugtató alakja. A magyar kritikusnak még mindig nevelőnek, tanítómesternek is kell lennie, mert olyan közönséghez szól, mely nem tájékozott, mint a nyugati államokban, sokszor bizalmatlan és figyelmetlen, ezért csínján kell vele bánni, s tilos ismeretekre hivatkozni, melyeket egyebütt talán egy utalással intéz el a bíráló. Állandóan az a veszély fenyegeti, hogy elszakad a közönségtől, és akkor a falaknak beszél. Másrészt nem mondhat le az egyetlen szemponttól sem. Ő megtalálta a mértéket a kénytelenségben. Innen ellensúlyozottsága. Kis, jelzetlen bírátaiban, melyek nevét országosan tiszteltté tették, egyszerűen és természetesen taglalt egy-egy könyvet, úgy, hogy az értékek meglették a legmagasabb igényt, az olvasók zöme pedig okult. Mindenekelőtt száműzte a kritikából a reménységet. Minden mű, mely előtte hever. Hozzászoktatta az írókat az ő sajátos művészetével, bizonyos „szelíd erőszak”-kal, a kemény bírálathoz, mely nálunk már Bajza korában sem volt kapós portéka. Néha példásabban kellett megnyilatkoznia, de akkor sem maradt adós. Egy-egy irgalmasnak látszó mellékmondatban mindig könyörtelenül kifejezte, amit akart. Édes folyadékban rejtette el a keserűt. Író és közönség gyanútlanul bevette. Csak hónapok után látták mind a ketten, hogy az orvosság hat. Gyógyítóbban vagy kegyetlenebbül, mint az az irodalmi patkányméreg, melyet a napisajtó személyes ellenségeinek tálal fel.

Ha költő ír kritikát, akkor vall, a költészetről. Ha kritikus alkot valamit, egy verset vagy egy regényt, akkor közvetve a kritikájáról tesz vallomást. Bevallom, Schöpflin Aladár első regényét *A piros ruhás nő*-t, elejétől végig olyan érdeklődéssel olvastam, mint egy kulcsregényt. A kritikust kerestem benne, aki új anyagban dolgozik, és tudatosan vagy tudattalanul jellemzi magát, más oldalról világítja meg azt, amit eddig teremtett a fogalmak világában. Kritikus és költő nem olyan ellentétes valami, mint a köztudatban él. A kritika többlet és nem hiány. Sainte-Beuve, a francia bírálat megteremtője, aki versekkel kezdte, öregkorában sóhajtozva hajtogatta: „Fiatal költő, öreg kritikus”. Schöpflin, bár az ő első szerelme is a szépirodalom, és annak idején elbeszélésekkel jelentkezett, megfordította a jelszót: „fiatal kritikus, öreg költő”. Regényalakjai eddig azok az írók voltak, akik asztalára küldték könyveiket és kézírataikat, ezek a különös teremtmények, kik az életben a hangot és sugártörést jelentik, anyaga az írás, a rejtélyes betű, mely könnyet és sebet takar, s meg vagyok győződve, számára enyhület volt, hogy figyelmét ez alkalommal egyenesen az élet felé fordította, és olyan emberekkel foglalkozott, kik a valóságban mozognak. Vaymar Sándor azonban, a hőse itt is a művészetet példázza. Polgári mivoltában rajztanár, lelke szerint festő, valóság és álom között hánykolódik, s ebből alakul ki a regény, mely - büszke ellentmondás - hadat üzen a hamis regényességnek, és

biztos elemzéssel, az alakok jellemzésével, az írók, a vidéki irodalmi kávéház kedves leleplezésével éri el sikerét, akár a kritikus. Ennek a regénynek életízét éppen a művészet szolgáltatja. Ami furcsa és megfoghatatlan, a művészet kapcsolódása a mindennapi eseményekkel, az itt egyszerű és érzékletes. Ez pedig igazi érték. Mert nemcsak a vér különös nedű, hanem a tinta is.

Lant és parittyá: a kritikus ősi jelképe. Zeneszerszám és fegyver összecserélődik a művészetben. Olykor a kritikus a parittyá szárán játszik el egy melódiát. Máskor viszont lanttal kell agyonverníe egy-egy irodalmi Góliátot.

Nyugat, 1921. április 16.

FERENCZI SÁNDOR

Egy nagy magyar tudósról emlékezem meg itt, aki barátom volt. Engem is megkísértett a gondolat, hogy most „tárgyilagos” maradjak, és ne engedjem magamhoz a megilletődést. De az emberek bennünk élnek. Kívülünk nincsenek is. Érzéseinkben olvadnak föl. Ha megfosztjuk őket érzésünktől, személyes voltuktól fosztjuk meg őket, s pár évszám marad belőlük, pár adat és tény. Mért ne hirdessem, hogy jólesett rágondolnom, tudnom, hogy van, és remélnem, hogy találkozhatom vele? Mért ne valljam be, ha merőben céltalanul is, hogy halálával oly veszteség ért, mintha valamimet, ami becses volt, elloptak volna? Mért titkoljam, hogy mikor a temetőben megpillantottam koporsóját, könnyeztem, mert hirtelenül azt éreztem, hogy koporsója kicsiny, s az élet, melyet magába zár, nagy volt?

Igaz, lelkünk legmélyét bűvárolta, érzéseinkbe, érzéseink mögé nézett. Leálcázta azt, ami ott túlzott, fölpuffasztott, hamis. Sok „nagy” érzés valóban csak azért nagy, mert beteg, mint a kórosan megnövekedett máj. Sok „szép” érzés pedig a gombák szivárványos rothadásához hasonlít. Vannak azonban érzések, melyek olyanok, mint a sarkigazságok és valóságok, s hiába világítjuk át bármiféle bűvös lámpával, azért csak érzések maradnak. Ezeket az élet igazi értékeinek tartotta.

Ezért vonzódott a művészetekhez és a művészekhez. Azokhoz, akik érzésüket - idem per idem - egy másik érzéssel magyarázzák, az érzéket érzékivel, s önelemzésük az, hogy ez az érzés a kifejezés mindig titokzatos-szeszélyes, a tudattalanból táplálkozó folyamata által tetté válik. Szerette az ősi érzéseket. Szerette az igazán „szép és nagy” szavakat is, melyek tovább nem oszthatók, s az alkotás csodáját hordozzák magukban. Annak idején ő figyelmeztetett Lawrence-re, akit még csak kevesen emlegettek, s ő hozta el nekem külföldi útjából Crommelynck drámáját, a *Cocu magnifique*-et, melyről tanulmányt írt ide, s így voltaképp neki köszönhetni, hogy ezt a szerencsés remekművet, melynél azóta se termett külön, nálunk is előadták. Nem azokat az írókat kedvelte, akik a lélekelemzést népszerűsítik vagy alkalmazzák, hanem azokat, akik ösztönükkel, a természettel cimborálnak. Krúdy Gyulát bámulta.

Állandóan valami lázas nyugtalanság volt benne, valami gyermeki kandiság, valami mohó érdeklődés. „Összevont szemöld, hideg, éles tekintet, mely még a társaságban is figyel az embereket.” Jaj, mennyire nem illik rá ez. Épp az ellenkezője volt. A társaságban társasjátékot játszott. Érdekelte a nyelvészet, a színház, az ötlet, a pletyka, minden, ami emberi. Tudta ő, hogy megfigyelni a lélekelemző-órán és a társaságban csak szétszórt, laza figyelemmel lehet. Ha „szaktudós” volt, az élet szaktudósa volt. Mindig és mindenütt éppannyira nem volt szaktudós, amint az igazi költő se „költői”, csak akkor, ha dolgozik. Betegágyán az alkalmazottjával, egy vidéki leánnyal abban versenyzett, hogy ki tud több magyar nótát énekelni, és büszkélkedett, hogy ő győzött. Az embert - önmagát is - rejtélynek tekintette, melyet nem lehet egy-két lélektani képlettel kifejezni. Egyszer a jelenlétben leesett szemüvege, utána-kapott, s úgy beleverte az asztalba homlokát, hogy kiserkedt rajta a vér. Nyilvánvalóan „tév-cselekedetet” követett el. De vajon Newton, aki annyira ismerte a nehézkedési törvényt, nem éppúgy alá volt vetve neki, mint a többiek, akik nem ismerték? Egyszer rányitottam, a dolgozószobájában ült a kereveten, teljesen felöltözve és mezítláb, s talpait simogatta a két tenyerével. A Babinszy-reakciót próbálta ki önmagán. Mindent önmagán próbált ki, a testén vagy a lelkén, csak aztán hitte el. Nem közölhetek vele olyan valószínűtlennek tetsző állítást,

hogy ne keresse benne a valószínűt, s nem közölhetek vele oly régóta elfogadott, tankönyvekben szereplő „igazság”-ot, hogy edzett szellemével ne kételkedjen benne. Utóbb gyakran hangsúlyozta, hogy csoda a tudattalan, a léleknek az az óriási része, mely előttünk sötét, de a tudat, a léleknek az a csekélyke része, mely teljes fényben van, talán még nagyobb csoda.

Egyik fővezére volt a lélekelemzésnek, annak a ma még beláthatatlan szellemi forradalomnak, mely három világtörténelmi csatlódás közül az utolsót, talán a legnagyobbat mérte az önhitt emberre, aki, miután Keplertől megtudta, hogy a naprendszernek nem a Föld a központja, s Darwintól, hogy teste az állatokéval rokon, Freudtól - mély döbbenetére és érthető fölháborodására - arról volt kénytelen értesülni, hogy a lelkét is könyörtelen törvények igazgatják. Ő is a nemi élet lelki visszahatásait kutatta, szóval azon a területen munkálkodott, melyen az emberek a világ teremtése óta legtöbbet hazudtak önmaguknak és másoknak. „A lélekelemzésre hárult a földadat - írta -, hogy megoldja a nemiség kérdéseit, melyek századok óta porosodnak a tudomány méregszekrényeiben.” Kiemelte onnan, és elfogulatlanul vizsgálta meg. Ha számba vesszük, hogy a középkorban tilos volt boncolni, és sok helyütt nemrég még orvos se lehetett főnemes, mert előkelő úr nem nyúlhat afféle szennyos dologhoz, mint az emberi test, Ferenczi Sándor vállalkozása Freud után is hősi merészségnek tetszik. Alapvető munkájában - *Tanulmány a nemiség elméletéről* - magának a közönségnek folyamatát taglalja és értelmezi. A biogenetikai alaptörvényt, melyet Haeckel állapított meg a méhmagzat fejlődésére vonatkozólag, kiterjeszti lelkünkre is, rámutat arra, hogy lelkünk miképpen fut végig a hal, a hüllő, az emlős állat fejlődési fokozatain, miképpen emlékezünk vissza - rázkódtatások alakjában - a jégkorszakokra és a tengerek kiszáradására, azokra a világcsapásokra, melyek évezredek során érték a föld élőlényeit. Ne mérjük föl e könyvének jelentőségét. Bízunk ezt a jövőre. Évszázadok múlva ámulva állapítják majd meg, hogy egy eredeti szellem már a XX. században pedzette azt a kérdést, melyről akkor talán többet, bizonyosabbat tudnak.

Mint orvos, a lélekelemzés gyógyító módszerét és esettanát dolgozta ki a legapróbb részletekig. A szervező pedig megteremtette a lélekelemzés nemzetközi egyesületét, mely ma az egész világot behálózza. 1910-ben, a második, nürnbergi nagygyűlésen a harminchat éves fiatal orvos azzal az indítvánnyal állt elő, hogy a hivatalos tudomány támadásával, a lélekelemzés nevével, tekintélyével visszaélő kuruzslókkal szemben tömörüljenek hivatalos egyesületbe, dacoljanak még a megmerevedés veszedelmeivel is, hogy megmentsék az eszmét, mely forma nélkül elpusztul, s a lélekelemzés őskorszaka után, melyet eladdig egyedül Freud jelentett a maga hatalmas munkásságával, kezdjék el harcos és alkotó működésüket. Egyedül az ő érdeme, hogy a lélekelemző egyesületek mindenütt egységesen alakultak ki, azon az elven, hogy csak az gyógyíthat, aki előzőleg már maga is meggyógyult, amint a sebész se nyúlhat piszkos kézzel a sebhez. Így a lélekelemzők bizonyos egyházi rendje jött létre. Hatása világra szóló volt. Nevét Amerikában éppúgy ismerték, mint Indiában. Nemrégiben kezembe ötlött az a lélekelemző folyóirat, melyet a tokiói egyetem ad ki. A japán szövegben gyakran föltűnik két név, latin betűkkel szedve: Freudé és Ferenczié. Budapest az ő jóvoltából évtizedeken át egyik szellemi góca volt a lélekelemzésnek. Mindig éltek itt, sokszor huzamosabban, évekig is, amerikaiak, angolok, svédek, orvosok, és betegek, akik hozzá jöttek tanulni és gyógyulni. Bécs és Budapest az ő mozgalmukkal kapcsolatban együtt és egymás mellett emlegették, mint valaha az ókorban Athént és Rómát.

Nyugat, 1933. június 16.

NAGY ISTVÁN

Nem tudok róla semmit. Itt állok képei között. Ámulok.

Olajfestmény sehol, csak szén- és krétarajz. A piros, melyet annyira szerettek, és a vadsárga hiányzik. De az arcok foglalkoztatnak, lekötnek, izgatnak. Ezek az arcok, melyek lidércnyomásként térnek vissza. Parasztok, kik kóchajat, szöszbajuszt viselnek s halványlila orrot, mintegy fölkapva az élet ószeres ládájából, kucsmás, süveges, dali legények, nem édesítve úri szalonok számára, sem dacos-merészen rútítva a naturalizmus nyegléinek, hanem úgy, ahogy élnek, elkallódva, igénytelenül és kiemelve egyszerre, majdnem véletlenül, a művészet fényébe, csodának, pisze-pösze kislányok, bekötött fővel, botos cigány, egyiptomi tekintettel bámulva a semmibe, suhanc, fenyegetően, ősisége vackorízével, a sunyi, a bamba, a savanyú képű, hétköznapi bőrrel, elhasznált csonttal, nénikék, göröngyös valóságukban, fogatlan szájuk beomlott boltozatával, aszott-lapos mellel, uborkaorral, töpörtyűfülrel, józanul, fanyarul, foghatóan. Aztán, ami köröttük lelhető, présház, utcarészlet, tanya, domb, lapály, minden ugyanez egyéni varázs bűvöletében. Térjünk vissza a természethez? Dehogyan, minek, itt vagyunk benne, fölötte, alatta. Semmi cukor, és semmi ecet. Semmi tüntetés jobbra vagy balra. Csak annak az igézete, ami érzékelhető, csak annak a víziója, ami látható, mindörökre. Feketével, fehérrel falu utcája, házikó és fák, a fekete-fehér ijesztő egyszerűségében, hogy szinte fázol és megrémülsz, gémes kút, havas táj, alkony, pepecselés nélkül, oly biztos vonallal odaremekelve, hogy a rajzpapír beléreped, képék, kazlak, boglyák, vörhenyes-örömtelen napsütés, melyen érzik a pogány ég és föld közönye. Nem Fényes Adolf, nem is Nyilassy Sándor. Senki más, csak ő. Ő, akiről semmit sem tudok. Ő, akiről mindent tudok. Nagy István, aki van.

Nagyszerű, nagyszerű.

Nyugat, 1923. november 1.

NAGY-BALOGH JÁNOS

A halálozási hírek közt olvasom - nem ünnepi betűkkel -, hogy Nagy-Balogh János festő szívszélhűdés következtében meghalt a Szent István-kórházban, negyven és egynéhány éves korában. Tudjuk róla, hogy tárlatokon sohase állított ki, különö módjára élt, és „halálával veszteség érte a magyar festőművészetet”.

Erről a rejtélyes és nagyszerű magyarról részletesebben kell írnom, mert - becsületes és komoly hitem szerint - egyik legkülönb volt minden magyar piktorok között, és míg sokan csak „művészipolitikát” műveltek, művészhez méltóan alkotott. Életében szerényen és egyszerűen megkért a hallgatásra. Én pedig hajlottam a kérésére. Sokkal inkább tiszteltem művészi magányát, mely - úgy látszik - lelki szükség volt a számára, mint a köz érdekét, mely arra ösztönzött volna, hogy kikiáltsam a nevét, s reá szabadsítsam a műbírákat és a műbarátokat.

Másfél évvel ezelőtt láttam első képét egy festő barátom műtermében, sok készülő vászon közt, a földön: egy kis önportrét. Az első benyomás megdöbbentő. Egy fej mered elénk, melyet az élet minden sanyarúsága megmunkált, keményen és jelentősen, alig színezve, a fekete és fehér festék változatával és azzal a diadalmasan összefogó művészettel, mely elállítja lélegzetünket. Ez sikerült. Valakinek sikerült megrögzíteni az időt, és kiragadni áradatából valamit, ami elmúlt. A rajz biztos. Semmi tétozás ott, ahol határozottnak kell lenni, a művész a különböző megoldások között megtalálta az egyetlent. Kérem olvasóimat, ne gondoljanak valami „tehetség”-re. Tehetség sok szaladgál ezen a bús földgolyón, aki kitüntetéssel járta végig a párizsi vagy berlini festőiskolákat, aranyérmeket nyert, aztán festett „merész realista modorban” vagy pointilista utalásokkal, vagy széles ecseteléssel. Ő nem tartozott semmiféle iskolához. Egész ember volt, az ember, akinek festenie kell, különben elpusztul. Járt külföldön, de onnan semmit se hozott. Képeiről csak az erejének feszülése érzik. Az, hogy minden munkája valami végzetes kiszakadás a semmiből, mely környékez bennünket, és az, hogy amit teremtett, annak szükségyszerűen lennie is kell.

Hányan tudnak munkáiról? Nem sokan. Néhány, jövőre készülő, komoly fiatal festő úgy beszélt róla, mint a legnagyobbbról, aki a mai piktúrában ősi tehetségével, rembrandti egyszerűségével hat. Egy napon összehoztak vele. Katonaruhában állított be. Hadirokkant volt. A háború első napján, immár vénülő fejjel katonának jelentkezett, mégpedig közkatonának, mert iskolai végzettsége nem volt, az önkéntességre nem tarthatott számot. Végigküzdte a háborút, mely nagyon érdekelte. Egy ütközetben sebet kapott, a jobb karja megbénult, és halála napjáig nem tudta kezébe venni az ecsetet.

Maga az ember a testi megjelenésében éppolyan megdöbbentő, mint a művészete. Képzelenek el egy negyvenéves, középtermetű férfit, a lépése fürge, az arca himlőhelyes, az orra Cyrano-szerűen nagy, a haja szög, a szeme pedig - virgonc és kicsiny, kék szeme - szinte röhög az életkedvtől, a látás részegségétől. Aki szembenéz vele, majdnem zavarba hozza. Harsogóan nevet, tele tüdőből. Egyáltalán nem a „nagy művész”, a „mester”. Mikor elmondom, milyen hatást gyakorolt rám művészete, természetesen fogadja a hódolatot, bár eddig nemigen lehetett alkalma ilyen őszinte szavakat hallani. Nem szerénykedik, de nem is nagyon örül. Ő biztosan, minálunk pontosabban tudja, hogy kicsoda. Esztétikai műveltsége majdnem semmi. Valahol a mélye legmélyén, az ösztöne ideggócaiban érezheti az erejét. Másként egyensúlyozott lélek és bölcs is.

Húszéves korában szobafestő volt. Ekkor annyira vágyott festeni, hogy a munkabérének felét félretette - évekig kenyéren és vízen élt -, aztán, mikor egy kis összeget kuporgatott, kiment a müncheni festőiskolába. Itt harminc forintból éldegélt, három hónapig. Kenyeret eszik, és forró vizet iszik rá. Igénytelensége később valahogy életelvévé válik. Évek múlva már tárlatokat nyithatna, és könnyen ölébe csöppenhetne egy csinos vagyunka, ellenben ő titokzatos makacssággal nem mozdul el kispesti szobájából, melyet maga takarít húsz év óta. Egy tábori ágy, két rozoga konyhaszék, egy alacsony vaskályha minden bútorzata, s egy kancsal cseléd-tükör, melyből az önarcképeit festette, szám szerint vagy huszonötöt. Ha beletekintünk ebbe a tükörbe, a vonásaink eltorzulnak, és nem értjük, hogyan dolgozhatott innen. Semmi esetre sem másolt, hanem szerkesztett. A képzelete álmodta vissza magát a zöld tükörből, a lírikus vallott. Soha más portrét nem festett, csak a sajátját. Maga főzött a kis tűzhelyen is, többnyire babfőzeléket, melyből rengeteget evett, s reggel több liter teát, melyet lehűtött, és aztán napközben hidegen iszogatózott. Kispestről gyalogszerrel járt be Budapestre, mert a villamos pénzbe kerül.

Ne higgyék azonban, hogy aszkéta volt. Rajongva imádta az életet. „Egy ember, akire a külvilág csakugyan létezik.” Milyen gyermeketeg mohósággal néz meg s vesz észre mindent, és milyen hiánytalan élvezettel szívja a szivarját, mellyel előbb megkínáltam. Különben nemigen szokott szivarozni sem. Míg nézem az arcát, szeretném megrajzolni a magam eszközeivel, a lélekismerettel és az idegen életek sejtésével ezt a rejtelmes emberi portrét. Vajon miért él így? Azt mondja, hogy „még nem kész, és nem jött el az ideje”. Érzem, hogy nem mond igazat. Maga is nagyon jól tudja, hogy amit elérhetett, azt elérte, és többre alig futja az ereje. Bizonyára csak ragaszkodik az egyetlen életöröméhez, a magányhoz és az ismeretlensége gögjéhez. Csak úgy találkozhattam vele, hogy előbb bizalmas barátjainknak megfogadtam, hogy egyetlen szót se írok róla, és nem is igen beszélek másoknak. Nem mintha szerény lenne, mert inkább hiú, mint szerény. De egyelőre nem akarja. Én már akkor tudtam, hogy sohase akarja.

Rigolya volt ez, egy aggregény bogara, vagy az öntudat alatt munkáló művészi ösztön sugallta, mely védi magát az idegen világgal szemben? Azt hiszem, az utóbbi. Olyan örömei lehettek a homályban, melyeket mi nem ismerünk. Utolsó pillanatig őrizte a birodalmát, egy bölcs önzésével. Könyveket nemigen olvasott. A magányban élő és társaságba nem járó emberek zavarával első pillanatban Zoláról kezdett beszélni, nyilván udvariasságból, hogy az írónak kedveskedjen. Később észrevettem, hogy nem érdekli őt, és egyáltalán nem is olvasta. Aztán a jobb karjáról mondott egyet-mást, mely a háborúban megbénult, és most villanyoztatja. De úgy vettem ki a szavából, hogy a gyógyulás se nagyon sürgős neki. Soha ilyen gazdag és elégedett embert nem láttam. Se az emberek véleménye, se a művészet, se a beteg karja nem érdekelte őt, csak a látás, mely kispesti hosszú sétáin nagyszerű munkát adhatott teremő erejének, csak az asztala, a maga formáival, csak a piros doboz, melyen végigfeküdt a napfény, csak a zöld kályha a sarokban, az arcok körötte, s az élet, mellyel egyenrangú alkotó volt. Gyanakodva nézett azokra, akik közelébe akartak férközni, hogy kinyissák a szemét, és le szoktassák különcségeiről. Nem adta el a képeit, és nem házasodott meg. A korlátjait féltette. Mert a lángész nem a mindent megértés, mint ahogy sokan hiszik, nem a tág befogadás, hanem inkább a korlátoltság, a magába záruló, magába futó kerekdedség. Erre vigyázott szüntelenül ez a szemérmes és bölcs debreceni magyar, ez az ősen keresztény lélek, ki se a hírtől, se a jóléttől nem engedte magát megváltatni, minthogy a megváltás műve az ilyen ember számára befejeződik abban a pillanatban, mikor születik, és mindjárt üdvözülten adhatja magát oda hivatásának, a műnek, az alkotásnak. Külső dolgokkal nem kell foglalkoznia. A képei mennyországában él, melyektől semmi kincsért sem akart megválni.

Vannak még különös emberek ebben a silányul egyszerű korban is. De nem azok, kik egy életen át kiabálnak, hogy népszerűtlenek, míg végül mindegyik csak arról kiabál, hogy milyen népszerűtlen. Ismerem ezt a művésztípust, és mélységesen megvetem. Vannak még gyermeteg művészek is. De nem azok, kik költséget és fáradságot nem kímélve selypítenek vénkorukig. Nagy-Balogh János nem közékük tartozott. Ő nem csinált sportot, reklámot, stílust a remeteségéből sem. Szerette ezt, mint valami szabad ködmönt, mely hozzánőtt a testéhez, és ragaszkodott hozzá kétségbeesett erővel. Életében mindössze ötven-hatvan képet festett, főképp önarcképeket és csendéleteket, s mindössze százötven rajzot hagyott hátra. Képei alá még a kézjegyet se írta. Nevetve mondta, hogy a műtörténészek majd kisütik, ki a festő. Első szüzi borzongásait féltette még a jövődőtől is. Mindezt csak a koporsójánál írhatom meg.

Most pedig elfog valami babonás érzés. Csak a képei jelentik őt nekem, azok a festmények, melyek halhatatlan daccal üzennek hadat a halandóságnak. Az életét, bármennyire foglalkozom vele, nem értem.

Új Nemzedék, 1919. november 25.

SZILÁGYI GÉZA

I

1

Silberstein Ötvös Adolf, ez a szelíd esztéta írt bevezetőt első könyvéhez. Egy kis és idegen magyar világnak szólt a cikk. A dekadenciát konferálta be (1896-ban...). Hogy a mocsárnak is vannak liliomjai, vannak olyan szépek, mint a műkertészek rózsái, s hogy az új költő merészsége jogos, a meddősége, a csillagtalán szerelme is sujet. Ma mindezt a levegővel szívjuk be. Abban az időben megdobbantotta és megdöbbsentette a szívünket. Szívdobogva olvastuk Szilágyi Géza verseit (*Tristia*). Hozzám is eljutott a könyv. Nem a könyvesboltból, hanem a baráti kezek adogatták tovább, egyik városból a másik városba, egyik testvér a másik testvérnek. Az én könyvem Nagyváradról vetődött a városunkba, a hátán - egy üres oldalon - polemizáló vers, ceruzával írva, egy váradi jogász írta, öblös ákombákom betűkkel, amelyek ma már varázssosan ragyognak, s mindenki előtt ismereteseek. Ady Endre keze írása. Valahogy mindenkire elbujdosott ez a könyv, akihez csak üzenőnivalója volt. Akkoriban formátlanul vajúdott az új irodalom. Szalonficsúrok firkáltak verseket divatlapokba. Aki értékesebbnek tudta magát, és a jövőre készült, vidéken koplalt, szegény redakcióban - irodalmi katakombában - hitt a céljában, s egyáltalában nem írt. A satnya, sápkóros líra korában felszabadulásként hatott ránk a vékony füzet. Kéjelegtünk a pesszimizmusában, gyászával takaróztunk. A tájtékos szájú hazafias versek és a cukros, vézna sóhajok után egy egészséges kurjantás, harci kiáltás volt Szilágyi Géza.

2

Ma is így látom őt, hogy a *Modern Könyvtár* egy reprezentáns füzetben kiadja választott verseit, három gazdag verseskönyv tallózását. Ő a forradalmár, a merészségét kell hangsúlyoznunk. Miben van a merészsége? A sujet-iben. Még nem feszegeti a szűk magyar nyelv pántjait, s nem tépázza meg a ritmust, mint az utána jövők, de kitágítja a líra skáláját, a primitív öttagú skála után nyolc hangon játszik, felfedezi a színes és pikáns mellékhangokat és az érdekes diszsonanciákat. Keserű ízt ad nekünk, sokszor keserűséget, akik a marcipántól megcsömörlöttünk. Szeretjük a fanyarságát. A kislányos nefelejcské és az ábrándos rózsaszín után a szemünk gyönyörködik előkelő fanyar színeiben, a kénsárgában és feketében. Blaszfémiaja alatt igazi hit parázslík. A tagadása pedig nem gyerekes szópufogatás, mint például Richepiné, de önmagáért való igazsággal és meggyőződéssel teljes egyéni vallomás. Korrekt ritmusaiban a vér láza muzsikál. Hadd lássuk a nőt is, az új, szívtelen bálványt, a márványos és jégvillámú testet párnákon nyújtózva, éles körmökkel, ásítva, hideg üvegszemekkel. Egy csődöt dalol, az új ember korhely rosszkedvét tivornyák, csók, aranyok után. Amikor a részegségről, nőről, pénzeszsákokról ír, tagad, mindig tagad, mert áhítat él benne a szép iránt, és vallásos himnusszal járul az éjszaka és a halál, a csend és a láztalan filozófia kútjái elé. Érzéki és férfias a lírája.

Erkölcseiben nem forradalmár. Korrekt és tiszta, csiszolt és átlátszó a formája. Nyelve dús, pompás (gyászpompa van benne), fojtott pátosz ég a mélyén. Régi kehelyben nyújtja az új érzések részegítő tartalmát. A művész nehéz anyaggal, tömbökkel, vésővel dolgozik. Fekete márványból formálja ki mindig elegáns és nemes verseit. Az új magyar líra költői majdnem

egy-től egy-ig nőiesek, szeretik a véletlent és a bizonytalan, a homályt, amely a szavakat több dimenzióban lebegtet, a csaló ködöt, amely a kontúrokat elmosza, a szavak muzsikáját, amely egy-egy hang megpendítésével kelt végtelen rezonanciát.

Szilágyi Géza, bár ritka művésze a szavaknak, egyenes és határozott, férfias. Nincs szüksége az érdekes homályra. Mindent nevén nevez. Legtöbb verse már az első két sorral elárulja magát. Kimondja, mit akar, a többi csak az érzések kiépítése, s ez a nyíltság még sincs a művészet rovására. Sokszor több titkos hullámozást közöl, mint a szóbolhások boszorkányos hókuszpókusza. Ő is gyűlöli a mozgást, amely szétzilálja a vonalak klasszikus harmóniáját. Ebben, és csak ebben, hasonlít Baudelaire-hez. Baudelaire katolikus és misztikus. Forradalmár költő és konzervatív művész, a sápadtság, a ziláltság és a láz nyugodt kezű, biztos poétája.

3

Akik utána jöttek, megindultan lapozzák át könyvét, amelyből kilátás nyílik egyre emelkedő karrierjére, s egész, nagyon egész, önmagába visszafutó művészetére.

Eolvassuk azokat a verseit, amelyek a költészete ormát jelentik, emlékeinket, amelyeket kívülről is tudunk (*A lejtőn. A nevetők. Az Alhambrában. Egy rab dala az éjszakában. Amphi-melas. Csak a pénzt. Az örök „nem”*). Ünnepen érezzük, hogy ő gyűjtötte az első fáklyát. Szilágyi Géza az új magyar líra őse.

Új Revü, 1912. október 12.

II

A piktorok egymás mellé sorakoztatják képeiket, hogy mindegyik beszéljen valamit a múlt küzdelmeiről és a művészetük fejlődéséről, retrospektív kiállítást rendeznek, a régi vásznakkal az újakat, az újakkal a régieket igazolják. Egy ilyen retrospektív kiállításon mutatja be Szilágyi Géza a verseit. Végigsétálunk a termeken. A tableau-kat mind ismerjük. Ezek a fiatal magyar dekadencia termékei, átkozott és sötét képek. Némelyik előtt máris irodalomtörténeti emlékek ébrednek. Emlékezünk, mennyi harc folyt egy-egy kép körül, amelyet ma kivétel nélkül mindenki bámul. Melegek a színek, mint a pokol lángjai. Az arcok sápadtak, a szemekben színtelen könnyek, a fakó ajkakon elharapott szitkok. Látunk egy heverő ágyat, amelyet a művész a pompes funèbres színével ékesít. Ebben az új infernóban esendő lelkekkel és fázó, hínáros testekkel találkozunk. Csupa ziláltság és jaj, tagadás és panasz, de az egész mégis egységes, a színek összevág, a vonalak egymást egészítik ki, minden szín és vonal mély pesszimizmusban fut egybe. A kény és a kín a két pólus, ezek körül forog az élet, megnyugvás nélkül. („Burkolva kínok bíborköpenyébe, Melynek kábító kín a gyászszegélye: Így élni váltig - meddő életünk gonosz sora.”) Nem pogány a költő. Az öröm feltétlen uralmában se hisz, csak a régiek hittek benne, akik a természet atomjainak tudták önmagukat, öntudat nélkül jártak napfényes görög rónákon és virágos hegyeken. Plein airt hiába keresünk. A világítás állandóan tompa. Minden fény melegséggé, füllesztő hőséggé és szikkasztó, buja félhomállyá alakul át. Semmi harmónia. A csók zenéje disszonáns muzsika. Az öntudatunk teszi azzá. Meggörnyedünk a vágytól, a munkától, az aranyéhségtől. Süppedt bársonypam-lagokon, ócska parfümökben ájultan hálnak el csók, a szerelem is tökéletlen, a vágy egy görcsös grimasz, minden kusza és ferde, ami élet, ami oxidáció, ami nem mozdulatlan. Ez az erotikus költő a semmi szerelmese. Azt szereti feltétlenül, ami mozdulatlan. A halált, az élet és a szeplő nélkül való, korrekt művészetet. Akkor aztán kibontakozik másik lény, a tagadó

mellett az állító és a vallásos. A „Szépség szent vallását” kevesen szolgálták olyan hívően, mint ő. Nem is hívő, hanem pap. Dogmákat követ. Hatalmas (pikánsul tompított) pátosz dagasztja ritmusait. Ódákat ír. Kevesen írtak magyar nyelven ilyen bevezetett verseket, ilyen kigömbölyített és lecsiszolt sorokat, amelyeken annyira rajta lenne a forma imádata, az abszolút és önmagáért való művészet kultusza. Egy gyémántköszörűs türelmével dolgozik. A poéta megragadja a pillanat inspirációját, de a művész viszi ki türelmesen, bátran, a biztonság és a tökély fölényével. Dekadenciája csak a látására vonatkozik. Művészete tetőtől talpig parnassien, szilárd és gyémántkemény. Az erőtlének lírikusában erő lakozik. Régen, amikor szó sem volt modern líráról, egyedül állott, s az erejével ő adott az új generációnak erőt és bátorságot új kezdésre. Ma pedig szintén egyedül áll. Egzotikus és tökéletes művészete egy magas, megkülönböztetett piederstálon foglal helyet. Fővárosi költő (budapesti), a részletek, az apró színfoltok azonban mégsem érdeklik, lírája ünnepi, az örök emberi szolgálatában áll. Szédülő végletek közt mozog. Ezért aztán átfogja egész életünket. Filozófiáját forró költői temperamentuma járja át. Rengeteg dekoratív érzéke van. Az elbukottak fejét, a halottjai homlokát a láz és az öröm pipacskoszorújával övezi.

A Hét, 1912. október 13.

III

A magam tapasztalatából tudom: a görbe vonalat előbb ismertem, mint az egyenest, a kivétel korábban érdekelt, mint a szabály, és a fantasztikum is, mint maga az élet. Régen tisztában voltam a betegség mivoltával, mikor megértettem, mi az egészség. Verset előbb írtam, mint prózát. Közelebb állottak hozzám azok, kik valami ferde, zezugos ösvényen haladtak előre, mint az országúton ballagók, és egy mindenkitől elvonakoztatott, vidéki gyermek ideges szobaéletét már megírtam, mikor lassanként kíváncsiság gerjedt bennem más emberek iránt, kik a rendet, a törvényt jelentik. Majdnem mindnyájan így jutottunk el - a saját különösségünkön át - az élet ismeretéhez.

Szilágyi Géza *Fantasztikus szerelmek* címen egy kötetnyi elbeszélést tesz közzé. Mik a tárgyai? Ezt felelhetném: az életben levő érdekességek és különösségek. Valaki tizenhárom évig vágyakozik egy nőre, aztán mikor végre az övé lehetne, szótlanul otthagyja, mert a kacagása a halott édesanyjához hasonlít. - A festő felesége meghal. Egész életében nem engedte lefesteni az aktját. A férj a halál után nyomban festeni kezdi a szemérmes, már-már hidegülő, többé nem tiltakozó testet. - Egy börzejátékos szerelmi sikere a saját feleségénél attól függ, mennyit keres a börzén. Éjszakára sokszor az iroda díványára szorul, baise idején. - A kisfiú várja haza halott édesanyját, de csak apja új szeretőjét találja a helyén - tenyeres-talpas kísértetet -, egy vastag szájú szobalányt. - Egy szomorú úr a legcsúnyább nőt kéreti magához szeparéba, csak hogy megmutassa néki hűtlen felesége arcképét, és meggyaláztassa - a szerelem e páriája által - még az emléket is. - Egy nimfomániás leány története. - A nő, kit megcsalt az ura, minden erejével igyekszik megmenteni férjét, hogy meghosszabbítsa életét és szenvedését. Mikor az végül mégis meghal, öklével a halott arcába csap. „Megszökött a gyalázatos!” - A stílművész igazi szerelmén keresztül eljut a megváltó banalitáshoz. - Egy luetikus költő halála. - A hermafrodita csodálatos pályafutása.

Le kell közölnöm ezeket a pusztán magam számára készült emlékeztető jegyzeteket, melyeket a könyv olvasása közben vettem papírra, hogy fogalmat alkossak a tárgyak változatos-ságáról. Jean Richepin, ki lélekben sok tekintetben hasonlít e könyv írójához, tárgyköreivel - *Morts bizarres* című könyvében - hasonló területeket súrol. A *Tristia* és a *Holt vizeken* költője

nálunk azonos körülmények között lépett fel. Egy kor - a természettudományokon és a materializmuson nevelkedett kor - szókimondását hozta magával. Mindent a maga nevére nevezett, a bűnt, a prostitúciót, a butaságot. Lírája az ellentmondásból táplálkozott. Nem élt a sejtés eszközeivel. Tökéletes versei, bármennyire ötvözöttek, művésziek és forradalmiak, prózában is elmondhatók, s annyira valóságosak, hogy a tárgyuk is érdekes. Megírta a meddőség dicséretét, a gyűlölet, a számkivetett szerelem, a pénz, a halál ódáját. Izgató mondanivalóját azonban a klasszikus versek jégpáncéljával övezte. Ezek az elbeszélések, melyek tárgyát szintén el lehet mesélni, hasonlóan fölényesek, nyugodtak, a stílus a tárggyal ellentétesen józan, pontos, majdnem tudományos. Kigömbölyített, egyenletes mondatok üteme kattog a láz és az örület felett. Vannak írók - a fantasztikum betegek -, kik mindezt forró szájjal lihegik el. Szilágyi Géza ura önmagának, szája hideg, ajkán inkább egy keserű, okos mosolyka van, hogy ennyi az ember, hangján a megállapítás káröröme érzik, valami bús tüntetés, hogy csak ennyi az ember. Ő a fantasztikum kritikus és szatirikus, a polgári vásárnapok ünneprontója.

Ez a kegyetlenségig éles, regényes könyv még jobban körülhatárolja írója pesszimista egyéniségét. Emberei egytől egyig azt mondják, amit a költő egy régebbi gyönyörű versében: „amphimelas... feketeség körös-körül”.

Nyugat, 1916. december 16.

SZINI GYULA

I

Mai novellairótól nemigen kérhetem számon az egyéniségét. Azt mondhatná nekem is joggal, hogy a mások egyéniségét rajzolja. Ismeretlen emberekkel ismertet meg. Elém vezeti őket, megmondja a nevüket, és szerepe ott ér véget, ahol a bemutatóé. Mit akarok még? Az ismerkedés megtörtént, szabadon társaloghatok álomembereivel, a bemutató, megszökve minden bizalmaskodás elől, nyugodtan tűnik el valamelyik ajtón.

Még Flaubert és Maupassant is. Újabban néhány erős és új novellairónk is ezen a csapáson halad. Nem analizálnak. Bátran megrögzítenek egy momentképet, és fölényes göggel távoznak. Vannak azonban néhányan, és ugyancsak a legújabbak között, akik a lelki analízist nem tudják és nem akarják belefojtani egy gondolatjelbe, egy sóhajba, egy csonkán hagyott mondatba, hanem végiggondolnak minden gondolatot, és a lírikus készségével, azon melegen, azon könnyesen, azon véresen érzik végig az érzéseiket. A példa Anatole France, Csehov és Jacobsen. Ezek a gazdagabbak. Ezek a rajzművészek. Nem akarnak festeni, nem adnak egy önmagáért való, bevégzett festményt, hanem dekoratív vonalakat, híg levegőbe írt gesztusokat, messzeségbe sóhajtó görbéket, melyek valahol távol, a lelkek végtelenségében találkoznak. A lelki finomság náluk nem „quantité négligeable”. Nem riporterek. Nem szemfüles témahajhászok és újdonszok. Nem ötleteskedők. Nem adományozók. Hanem léleklátók, életbámulók, írók, akik nem kalandokat írnak, hanem lelki kalandokat.

Szini Gyula novelláskönyvéről szólok, a *Lelki kalandok*-ról. A lélek, az ő érzékeny, fehér, arisztokrata lelke kapott meg először és az, hogy ebből a könyvből magát is megismerhetem. Mert Szini Gyula, akárcsak Jób Dániel, nem áll hidegen a művészete és érzése fölött, hanem maga is benne van egészen, és a novelláiban is lírát ír. Idegen emberek lelkén hárfázik finom, álmodozó kezeivel. Nyugalmas, csendeskés és nagyon intim levegő veszi körül, egy szoba levegője. Innen figyeli az életet. Hasonlít ahhoz a novellaalakjához, aki a barokk várkastély magasságából néz le a háborús udvarra, és csak színeket lát, vonalakat, mozgást és nyugalmat.

Néha legföljebb mások ablakán tekint be. Egy fővárosi bérház vékony papírfalán átszűrődő hangokból rekonstruálja *A halk család* titokzatos életét, vagy egy öreg embert mutat be, aki egész életén át valami elfelejtett könyvet keres, amiben szimbolikus vágyak, a messze tűnt szépség, az elmúlt poézis és a fiatalság vannak eltemetve. Szini Gyula naiv. Ősi naivság van benne. A poéták és a gyerekek naivsága, amely mindenben csodálkozik. De nem csodálatos-e minden? Akár a kezünk is? Az arcunk? A tükörből ránk meredő alakunk? A vágyunk, a cselekedeteink s az egész életünk? Titokzatos magunk és egy másik ember, aki tőlünk egészen idegen, mindenki, a körülöttünk nyüzsgő sok cél, vágy, érdek, minden, minden? Minden csodálatos. Az átlagember ezeket egyszerűen tudomásul veszi, a művész csodálkozik rajta. Szini Gyula is.

De azért mégsem egyszerű, csak naiv. Nagyon finom, nagyon halk tónusokra van berendezve, a pszichéje azonban differenciálódott, egyszerűen-rafinált. Ha az öregek kérdezik, kicsoda, azt felelem, hogy harcos, új és modern. Ha a fiatalokkal beszélek, nem engedem át nekik, mert eredetiségében és bizarrságában is van valami fegyelem, bölcsesség és ízlés. Mindenekelőtt sok vérré vált kultúra. Egy új szellemi reneszánsz szeretete, valami serkentő Európa-vágy, mely majd Róma felé ragadja, majd Párizsba, hogy egy esztéta rajongásával szólaltassa meg

korok és kövek lelkét. Színrakásában az ezüstszerű, matt ecsetvonások tompasága érzik. A modernsége nem rekedten rikoltozó okvetetlenkedés. El tudom képzelni katedrán, előkelő márványcsarnokban egy fiatal académicien nyugalmaival. A stílusa nem plakátstíl. Sujet-it sok látószögből nézi, és szeretettel forgatja meg a kezében. Néha csaknem olyan, mint egy bölcs. Máskor egy szeretetre méltó fantaszta. Sokszor lírikus. De mindig író.

Szini Gyuláról leginkább ezt szeretném leírni: ő az alkonyi lelkek, a fáradt és finom vágyak költője.

Az embert egy szó jellemzi: ő az álmodozó.

Élet, 1909. január 3.

II

Szini Gyula írásaival a mai korba menti a tündérmesét.

Az elfinomultak, a csalódottak, az új emberek naivságát írja meg, akik mellett elhalad az élet, de azért ezerszeresen az övék. Kultúrembereket rajzol, vagy még inkább kultúrgyerekeket, akik mélyen és csendesen szenvedik át egy tündérmese édes gyötrelmeit, félénk kis lelkecskéket, amelyek félig az élet lázában, félig a művészetben égtek el, embereket, akik szobában, lámpafénynél sápadnak, s csak egyszer ijedtek meg az élettől - vagy csak az árnyékától? -, de azóta folytonosan ijedős és rettegő szegény kis arcuk. Jaj, ne nézz rájuk, mert sírva fakadnak. Ne érintsd meg őket, mert mindjárt vérezni kezdenek. Puha emberkéek ezek, akiket selymekre kell fektetni, nehogy összetörjenek, nehogy megérezzék soha be nem vallott csalódásukat, nehogy elmondják azokat a szavakat, amelyekben életük titkát őrizik. Mesevilágban élnek. Körülöttük harsog a próza, az automobil, az új kultúra lármázó forgataga, nekik azonban még mindig marad rejtélyük, s nekünk megmarad a hit, hogy bármikor és bárhol szent és szűzies az ember, az egyetlen szentség ebben a kopott és unott világban. Kevés író ismerek, aki annyira tisztelné az embert, egy idegen élet határát, mint Szini Gyula. Az ő alakjai szemérmesek. Lesütött szemekkel beszélnek. Mikor pedig felnyitják remegő pillájukat, egy koraérett gyermek bölcs szomorúsága és naivsága ragyog reánk.

Valami précieux van ebben a kiváttázott, halk világban. Egy művészet emléke lebeg itt, szeretete a finomságnak, az empire aranykoszorúknak, és mindennek, ami távoli, ami szemmel nem látható, ami szépség. Elolvastam a regényét, s most nem tudom, mit szeret jobban Szini Gyula: az életet vagy a kultúrát? Vigyázva, nagyon óvatosan nyúl a regény durvább arányaihoz, és kicsike fejezetekbe tördeli, nehogy valami is elsikkadjon a mondanivalója intimségéből, azokból a kis költeményekből, amelyek egy mély és egész alkotássá forranak össze. A két Goncourt ismeri ennyire a művészetet, a szavak mákonyát, a ritka jelzőket. Csak egy igazi szépségimádó szeretheti így a nyugatot, Münchent és Párizst, amely többé nem egy földrajzi hely, hanem a poézis és a vágyak székhelye, a boldogság ígérete, szimbólum. Az ő emberei külföldön boldogok igazán. Ottan mosolyog először a sápadt asszony, aki az elődök hibáját, a sors tévedését, egy régi, boldogtalan szerelem átkát teszi jóvá csendes szenvedésével, és ott fejezi be azt a regényt is, amelynek szálai messze visszanyúlnak a múltba, rég halott emberek szívébe.

A cselekmény, amely a szemünk előtt játszódik le, már csak egy boldog finálé.

Sokat olvasok szívesen az új magyar elbeszélők közül, de egyiket se szeretem annyira, mint Szini Gyulát. Másokat talán könnyebben élvezek, minden pillanatban, lelki felkészültség nélkül is, minthogy szenzációkba ragadnak bele, és bort, ópiumot, feketekávé adnak a fantáziámnak. Az új ötletek olyan divatosak. Nem hiszünk az árnyakban, a láthatatlan világban, a lelkekben. Adjatok valami egészen különöset, egy izgató jelenetet, ne az életet fessétek, hanem egy részét, ne törődjete semmivel, csak azzal, hogy érdekesek legyetek, és a pártotokra állunk. Kalandok kellenek, és nem lelki kalandok. Kalandorok, és nem vergődő emberek. Szini Gyula nem érti a divat lármáját. Lelki kalandokat fest, és embereket, emberek lelkét.

Ő azonban a jobb részt választotta.

A Hét, 1910. március 27.

III

Vannak emberek, kiket könnyű lerajzolni. Ha a rajzoló néhány vonást vet a papírra, egy nagy orrot, egy ráncot vagy egy járomcsontot, azonnal előttünk állnak. Ezek azok, kiket beszéddel is így jellemzünk: nagy az orruk. Különös ismertetőjelük van. Akadnak azonban arcok, melyek szeszélyesen játszanak a rajzoló irónjával. Első pillanatra azt hisszük, hogy játék megtalálni a hasonlóságot, de aztán az irón egyre tétovázóbb a papíron, a rajzoló pedig inkább töröl, mint rajzol, végül is észreveszi, hogy a vonalak a valósággal való teljes összevágás ellenére se fejezik ki a modellt, a szemek hasonlóak, de nem úgy tekintenek, a száj méretei helyesek, de másként él, a homlok boltozata hű, de más gondolat sugárzik róla.

Az arcképirás boszorkányos nehézségét érzem, hogy Szini Gyula írói portréját rajzolom. Nem tartozik ama írók közé, kiket egypár szóval hiánytalanul jellemezhetek. Másokról elég azt lejegyezni, hogy regényesek, vagy hogy a középkori babonák üldözöttjei, hogy naturalisták, vagy szimbolisták. Ő összetettebb jelenség, semhogy általánosíthassak. Írjam róla azt a semmitmondó szót, amivel tisztelői a hódolatukat fejezik ki, hogy „finom”, vagy emlegetsem a francia kapcsolatait, a tájékozódottságot, a nyugati pallérozott voltát? A meghatározás csak azáltal eredményes, ha alakját és munkásságát az irodalomtörténet koordináta-rendszerébe helyezem, s visszamegyek a modern magyar irodalom legkezdetére, melyben a kezdeményező szerepét játssza. Szini Gyula egyik legelső „modern” írónk. Maga a *modern* szó, mely sokat is jelent, meg keveset is, ne tévesszen meg bennünket. Egyelőre ne is gondoljunk új irányokra vagy a kifejezés új eszközeire, pusztán arra, mit értettünk rajta, mikor forgalomba került, milyen vágakat, célokat burkoltunk beléje. Az író a tömeg kiszolgálója, nem szórakoztató és mulattató tréfamester, de fölényes jelenség, ki az egyénisége bátor szavára cselekszik. Hivatását templomi áhítattal, papi komolysággal szolgálja. Nemcsak az íróasztalnál különb, mint a többiek, de a magánéletét is kell hogy alárendelje egyetlen céljának. Az irodalom munka, életre és halálra szóló. Egy sikerült oldalért érdemes odaadni az életünk egy darabját, napokat és éjszakákat. Sokan forgatnak tollat, és írnak könyveket, de az igazi író, ki annak született, és a folytonos gyakorlat meg a munka által az egykori céhmesterek tündöklő biztonságát szerezte meg, annyira különbözik a többiektől, mint az operaénekesnő a daloló cselédektől. Írónak lenni annyi, mint milliók közül kiválasztatni, a legnagyobb tisztesség és a legnagyobb áldozat, mert le kell mondanunk az egész életéről, hogy munkáinkban legyen az egész élet.

Abban az időben, mikor első írásai megjelentek, a magyar ifjúságot valami nagy-nagy türelmetlenség fogta el, vágy a nyugat után, mely telibb, színesebb, egészségesebb életet él, s csiszolt formákban fejezi ki mondanivalóját. Valamikor majd részletesen megírják e nyugati szerelem történetét. Nagy nevek röpködnek a levegőben, különösen Nietzsche, Verlaine, Ibsen és Wilde neve, a magyarok közül pedig Csokonai Vitéz Mihályt és az elfelejtett, nem méltányolt, fiatalon elhalt Komjáthy Jenőt emlegették. Nem is kellett sokat olvasni, a légkör telítve volt velük, elég volt rátekinteni a könyvkereskedések kirakataiban álló könyvekre, hogy közvetlenül kisugározzon az eszméjük villamossága, a művészetük varázsa. Egy új nemzedék érkezett meg, mely más irányba óhajtotta terelni az életet. Az egyetem nem volt többé a kis politikai hercehurcák darázs-fészke, vége szakadt a csetepatéknak, és a diákok nem pártklubok ablakait verték be, nem rendőrökkel viaskodtak. Estefelé az egyetem gázzal világított, homályos aulájában különös alakok tűntek fel, fiatal emberek, kiket eddig nem ismert a magyar élet, éhes diákok, rongyosan és sápadtan, ortodox marxisták, kik kívülről tudták a *Kapital*-t, haladó szocialisták, kik az emberiség jövőjéről beszéltek, tolsztojánusok, kis angolpipával az agyrukon, kik szakállt növesztettek, és télen-nyáron mezítlén lábfejjel jártak, szandálban, esztétikusok és tudósok, kiknek az európai tudomány volt az eszményük, és gögös költők, kik egyetlen írásukat se nyomtatták le, minthogy a nálunk divatozó irodalmat és írókat mélységesen megvetették. Sok korom és füst, de mennyi láng a korom és füst alatt. A jövőndő majdnem minden embere találkozott itt, sokan, akik később valóra váltották álmukat, s olyanok is, kik útszélre kerültek, és elkallódtak valahol vidéken, isten tudja, hol. Ami az ókornak Róma volt, az volt az akkori fiatalságnak Párizs. Bátorságot, eredetiséget, újat mentek ide tanulni, akik tehették, akik pedig itthon rekedtek, egy kávéházi zugban álmodoztak róla. A különböző kávéházakban akkoriban hangos, igazán irodalmi élet folyt, az asztaloknál jövőre készülő írók, festők, színészek ültek, kik egyelőre a gomba módra szaporuló kabarék felé vágyakoztak. A magyar irodalom álmatlan korszaka volt ez. Csoportosan jártunk az aszfaltokon, a külvárosokban, vitatkoztunk, harcoltunk egymással, nem tudtunk aludni a vágyainktól.

Egy ilyen éjszaka után a körúton csatangolva, egy kávéház tükörablakán át láttam először Szini Gyulát, amint munka után egy újságpolc előtt állott a déli világosságot árasztó kávéházban. Nevét már akkor is tisztelettel ejtettük ki.

Szini Gyula volt a mind többet akaró vágyunknak egyik legelső hangoztatója, az új magyar irodalom utásza, ki a távolságokat áthidalta a vágyával, és kisebb-nagyobb tanulmányaiban közelebb hozta hozzánk a latin eszményt, a germán szellem által lezárt irodalmunknak új tájakat mutatott. A *Magyar Génius*-ban, mely először adott teret az új íróknak, a kilencvenes évek táján gyakran találkozunk cikkeivel, melyek lelkenedező örömmel számolnak be a nyugati irodalom legújabb eseményeiről, az első impresszionistákról, az első szimbolista költőkről, a *l'art pour l'art* elvéről, hogy a művészet a szépet magáért a szépért műveli, s távol minden politikai céltól, a lélektani igazságokat keresi. Ma már nemigen lehetne vitatkozni ezen a ponton, de akkor minden ilyen állítás forradalom volt. Meg kellett értetni, hogy az adoma még nem irodalom, és valamely műalkotás a belső értékeinél fogva nagy, nem a méretei miatt, hogy a történelmi stílusnál néha megkapóbb lehet egy városi szín, és hogy milyen varázs lakozik a finoman kimunkált stílusban, például egy helyén való jelzőben. Ezek a cikkei készítették az új magyar irodalom útját, de az ő útját is. Mindenekelőtt hangsúlyozták, hogy az irodalomnak szüzinek és függetlennek kell lenni, és semmi szempont se lehet magasabb. Fel kellett szabadítani az irodalmat a jogtalan gyámság alól, és növelni kellett a hitelét, a komolyságát. Nem véletlen, hogy ő tolmácsolta elsőül a szimbolista költészet nevezetes versét, Arthur Rimbaud *Magánhangzó*-ját, mely a hangokban színeket is lát, s hogy ő fordította remekbe Wilde *Salomé*-jét, mely sok éven át bűvös hatást gyakorolt lelkünkre.

Első könyve, a *Trilibi*, hat kis elbeszélés, de egyéniségét és művészetét tökéletesen jellemző. Mindenekelőtt a tárgyköre. Kik a hősei? Egy nyolcéves csodagyermek, aki beleszeret egy tizenhat éves balettpatkányba, egy „dekadens” vasúti bakter, a fekete pásztor, kinek ősei egykor a fehér nyájakat őrizték, míg ő vonatok kormos, füstös nyáját terelgeti, egy árva, akit három ripacs nevel föl, a bábsütő, aki a mézeskalács barna tésztájából mintázza ki élete csalódását, egy titokzatos kártyás, egy groteszk, ünnepezt költő, a „jegesmedve”. Micsoda szedett-vedett, bogaras társaság. Nyomban érzed, hogy sarkalatosan különböznek az azelőtt való divatos hősoktól, az „érdekes” figuráktól, kik a közönség legerősebb „komplexum”-ait, a pénz-, a szerelemvágyat bolygatták, s amilyen mázosak és tetszetősek voltak kívülről, oly üresek belül. Ezek inkább „érdektelen”-ek. Bélyegesek és jelzetek, a lelki élet leégettjei, elszegényedett nábobjai a saját gazdaságuknak, kik valami halvány dekadenciát hoznak magukkal a pirosposzgás irodalomba, egy hangot, melyet a XIX. században „századvégi” hangnak neveztek, de a XX. századra alkalmazva folytatólagosan „század eleji” hangnak is nevezhetünk. Többnyire szomorú, különös álmodozók, kik egy titkos világot rejtegetnek, s a világot, melyet érzékelnek, érthetetlennek érzik. Félénnek ezek az emberek, és - különös - majdnem mind nagyon jók, a leghalkabb érintésre visszahúzódnak csigaházukba. Alig cselekszenek, inkább történik velük valami. Ők az elrontottak, kiket valami titkos csapás ért, a „raté”-k, kiket a régi kötésű író meg se látott, észre se vett volna, annyira szürkék és csöndesek. Minden a lélekben játszódik le, csak kis jelek, alig lemérhető mozgások árulják el, hogy szenvednek, a lélekben történnek a kalandok. Második kötetének ez a címe: *Lelki kalandok*.

Hogy hús-vér emberek-e ezek? Habozás nélkül azt mondom, hogy nem. De érzés lakozik bennük, villanyos értelem sugárzik szemükből. Az irodalmi emberalkotásnak kétféle módja van, a teremtő ösztön haladhat belülről kifelé, de kívülről befelé is. Egyes írók állati-isteni ösztönnel teremtenek embereket, gondolkodás és cél nélkül, pusztán, mert izgatja őket egy figura, s mindössze az a mondanivalójuk, hogy ez az ember van, aminthogy a természet is ezt közli velünk a maga tartalmas és rejtélyes jelbeszédével. Másoknak a mondanivalójuk fontosabb, az értelmiségük izgékonyabb, ezek a belső meghatottságokhoz keresnek embereket, akikkel mint eszközökkel ábrázolnak egy érzést, egy gondolatot. Szini Gyula az utóbbi csoporthoz tartozik. Mindig erősen lírai. Nagyon sok „én-novellá”-t ír, melyben maga az elbeszélő is szerepel, nem hisz a tárgyilagos ábrázolásban, a művész „impassibilité”-jében. Emberei csak igen ritkán beszélnek a valóság nyelvét. Azokon a helyeken, ahol alakjait megszólaltatja, kerek, csiszolt párbeszédet lelek, melyeken nyoma sincs a folyóbeszéd töredezettségének vagy ziláltságának. Sehol egy befejezetlen mondat vagy valami elkapott szó, mely magán hordja a nyers élet bélyegét. Nem szereti azt a regényes túlzást, mely túlvilági síkba lendíti a beszédet, s telerakja smaragddal, rubinttal, gyémánttal, de mégis stilizál, a párbeszédet kikerekíti, minthogy ezekkel is közvetlenül közölni akar valamit. Ha olvasom írásait, sohase tudom elfelejteni, hogy nappal alszik, és éjjel ír, a kézirat papirosán nem a napsugár játszik, hanem a sárga villanyfény vagy a zöld gáz. Tartózkodik a valóságtól, de nem mintha nem ismerné. Észreveszi az élet sok csúnya bütykét és szeplőjét is. Azzal a tollával, mellyel finoman odalehelt novelláit írja, pihenőperceiben műkedvelő szeszéllyel rajzolgat is, főképp torzképeket, mégpedig nagyon sikerülten. Az az eszményítés tehát, mely írásaiban lelhető, nem a valóság semmibebevésén épül, inkább egy védekezésen, egy tiltakozáson, azon a belátáson, melyet regény- és novellaalakjai is állandóan hangoztatnak, hogy az ábránd több, mint a valóság, az életet túl kell szárnyalni, a valóság ellenséges. Az az érzésünk, hogy egy pálmaházba lépünk, hol csend és nagy forróság van, minden apró nesz óriássá nő, a viaszkos arcokra pedig bíbor lázrózsák rajzolódnak. Első könyvének első novellahőse szimbolikus jelentőségű írói felfogására. Itt a gyermek színházat játszik szerelmesével, a tánc kis tündérével, a padláson összeszedetnek mindenféle színházi kellékeket, álarcokat, parókákat, a boldogságot akarják megálmodni, álarc alatt, játékkal, míg rájuk nem támad a

fantasztikus, ördögi balettmester. Ekkor a gyermek nekiront színpadi fakardjával, és ájultan esik a földre. Minden elbeszélése ezen a nyomon jár, jellegzetesen. Valaki fölépít egy képzelt világot, s aztán szembe kerül a gyűlöletes étellel. Hogy védekezik ellene? Többnyire úgy, mint ez a gyermek. Reá támad egy karddal, egy színpadi fakarddal.

Szini Gyula budapesti születésű. Vajon mit adott neki ez a város, melynek vidámsága és elméssége olyan ízű, mint a só és az ecet keveréke? Budapestiességet - a szó durva értelmében - hiába keresünk benne. Nincsenek külső megfigyelései, körüti alakjai, külvárosi tájképei, nem kottázza le az itt élő emberek sajátos beszédét, és nem írja le ruháit, hogy ujjunkkal mutassunk rájuk, és azonnal fölismerjük őket, kiket az imént, a kávéházban vagy a villamosban láttunk. Nem inkább budapesti, mint bármelyik más író, aki ebben a városban él. Nincs „helyi színe”, és egyáltalán nem „lokalpatrióta”. Írásaiban inkább egy általános fővárosi íz van. Alakjai korán érettek vagy koravének, ösztönéletük a kultúra hatása alatt eltorzult, az értelmiségük túlfelfűtött, sokszor még a vágyaikat is bírálják, az öntudat ellenőrzésével. De azért a fővárosban is kiserked egy romantika, mely nem kevésbé izgalmas, mint a parasztoké, a lélek gyermeket hite itt is meséket teremt. Egyik hatéves alakja, a kis Tamás a sétatálcadőről álmodozik, ahol csontfejtő pálcák, tigrisszemű, ezüstvirággal, csontgolyóval, égszínkövel ékes botok nőnek ki a földből. „Hogy susoghat, csilloghat mindez, és csak le kell őket metszeni! És kis bokrokban ott vannak együtt a gyerekek pálcikái. Lófejtő, piros kutyafejtő, madárfejtő pálcikák, amik közül némelyikbe bele lehet fűjni, hogy úgy fűtyüljön mint a rigó...” (*A sétatálcadőr.*) Marianka hercegnő a faházikó előtt sétáló katonát így szemléli: „...mint a gyermekek, el nem tudta képzelni, hogy ez az ember külön van a ruhájától, akárcsak a férje, aki le tud vetkőzni”. (*Az őr.*) Másik rajzában a fővárosi bérkaszányaélet szelíd és nagyon nemes szatírját olvasni. Egy családról van itt szó, mely a csendességével, a kíméletességével, a zajtalanságával, szinte hősi élhéttelenségével kelti föl a figyelmet. A családfő beteg. Néha egérmotorkálásszerű zaj hallatszik át a papírfalon a szomszéd lakásba. „Ilyenkor a családfő köhögött. Halkan, félénken, diszkréten köhécselt, mint egy nagyon finom hölgy, és szinte láttam áttetsző, pergamentszerű kezét, amelyet a szája elé tartott. Ilyen szemérmes, kíméletes, csöndes tüdőbajost még nem hallottam.” (*A halk család.*) Ilyen a humora. Mert epéje is van. Annyi, mint egy galambnak.

Szini Gyula igen sok novellát írt, sok éven át úgyszólván nem múlt el hét, hogy ne láttuk volna nevét valamelyik folyóiratban, hetilapban vagy hírlapban egy rajz vagy elbeszélés fölött. *A Trilibi* után következett a *Lelki kalandok*, mely a múltba visszaérző és a legnemesebb írói kortanulmányon alapuló biedermeier novelláit, párizsi és londoni képeit tartalmazza, majd a *Bolond könnyek*, *Pára* címűek, *A rózsaszínű hó*, a *Hanna*, és most hagyta el a sajtót a *Szivárvány*.

Mint a novella megfinomítója és elmélyítője jelentős. A szellemeskedő vagy csevegő tárcarovatba belevitte a magas igényű irodalmat. Regényeiben is mint ékkövek ragyognak a sikerült novellaszerű részletek, a Goncourt-szerű kis fejezetek. Természetes, hogy ily óriási termelésnél nem mindig egyforma értékűt alkot. Némelyik tárcája magán viseli a napi munka lázát és sietségét vagy fáradtságát, érzik, hogy csak a mostoha irodalmi körülmények kényszerítik gyakori írásra őt, aki az írásnak - a különös szavaknak és észrevételeknek - arisztokratája. Értékének és finomságának megítélésénél végzetszerűen született írásai esnek latba, a vasárnapjai, nem a hétköznapijai, ezek pedig a kis novellák mesterének mutatják. A novella az ideges olvasók - és az ideges írók - regénye, regény „dalban elbeszélve”, mint ahogy a ballada kis, tömörített tragédia. Elbeszélései a tárgykörének különös voltán kívül a színrakásukkal tűnnek fel. Impresszionista foltokkal, széles ecsetkezeléssel fest. Amint Szinyei Merse Pál *Majális*-a a naturalizmus korszaka után új lehetőséget mutat egy csomó piktornak, Szini Gyula is új színeket ad a magyar tollaknak, a színei felszabadító hatásúak. „A

fűben oroszlánszájak nyiladoztak, mint apró harsonák, hogy zengjék a kikelet diadalát. És az utak szőnyegén, hová piheszerűen lágy tavaszi szirmok hullottak, kis angyalkák topogtak, futkostak, játszadoztak. Az egyik színes karikákat ütött virágos bottal, a másik apró kacsójával nagy, tarka labdát szorongatott... A harmadik egy rubintos színű buborékot eregetett fel a levegőbe zsinegen, mely hosszú fűszálhoz hasonlított"... Ami a színezés gyengédségét illeti, mintaszerűnek találom *A rózsaszínű hó* koloritját. Ezekből a színekből minden írásában találunk egy-egy pettyet vagy foltot. Gazdag és egyéni képzelőtehetsége a meseszerűség derengésében mutatja nekünk az életet, halvány párafényt, viola ködöt fúj rá, melytől az élet igézetesebbé és jelentősebbé válik. Távoli emlékek kedves mécei sugároznak alakjaira Utijegyzeteiben (*Vándortáska*), melyeket Párizsról, Londonról és Rómáról írt, valamint *A Hét*-be írott cikkeiben, melyeket *Rêveur* álnévvel jelzett, hasonlóan gazdag palettáját csillogtatja, egy impresszionista festő varázsával.

Novelláinak a beállítása többnyire impresszionista. Így kezdi egyik elbeszélését: „Baltazár tizennégy éves korában árvaságra jutott. Az anyját úgy hozták haza a »Madame Angot« *kék-fehér babos* ruhájában, mert *dallal az ajkán a színpadon halt meg.*” (*Az árva.*) Mindjárt beleunt a hangulatba, megpendíti a főmotívumot. Egy másik novelláját pedig így fejezi be, szintén az impresszionista gyors összefogásával: „A pásztor mereven állt ott. *Így állt tíz évig* mindig mereven a vasszőrnyeteg láttára, amelynek halálos ellensége volt, és amelyet szolgálni kellett. Még tíz évig. *Akkor eltemették.*” (*A fekete pásztor.*) Stílusa semmiféle bokrétát vagy pántlikát nem visel, a szavai szinte polgárian igénytelenek, a keverésük impresszionista és új. Elbeszéléseinek igazi magva jelképes, szimbolikus. Két történet fut egymás fölött, az impresszionista, látszatra igénytelen és jelentéktelen mese fölött egy szimbolikus história.

Hogy milyen nemesen olvad össze ez a kettő, annak megítélésére kiragadom egyik elbeszélését a *Hanná*-ból: *A zsebóra*-t. Tulajdonképpen erről van szó: Egy tizennyolc éves fiatalember először megy zsúrra. Szorongva készülődik, lakktopánt ölt, de a lakktopán szűk, az úton megered az eső, és mire fölér a zsúrra, cipője csupa sár és csata. Ájultan zavart az idegen, fényes társaságban, melynek ünnepelt, körülrajongott bálványa a világszép Bottlayné. Véletlenül éppen vele kerül szembe, s egy pillanat alatt megszereti őt. A szépasszony megigazítja a nyakkendőjét. Erre a fiatalember azt az esetlen bókot mondja neki, hogy oly jóságos és szelíd a szeme, mint a nagyanyjáié volt. A bók hangos derűtséget kelt a zsúron, egész este ezen lovagolnak, a szegény udvarlót mindenütt mosoly és kacaj kíséri. Mindössze ennyi a történet. De van egy másik is, egy kis epizód, mely elmélyíti és szimbolikus értelmet ad az egésznek, ekképpen: Miután a fiatalember a szerencsétlen nagymama-bókot mondta, valaki a társaságból észreveszi, hogy a mellénye zsebéből apró szerencsemalac lóg ki, a társaság pedig ugratásból elkéri. „Kénytelen voltam kivenni és átadni az órámmal együtt. Ez az óra afféle *egyszerű, becsületes, nyárspolgári* zsebóra volt. Az ezüstje kissé megkopott, megfeketedett, de ez jól illett békés, potrohos mivoltához. Még *gyermekkoromban* kaptam, és azóta elválhatatlan társam lett. Valahányszor magam elé tettem, eszembe juttatta azokat a csendes, munkás órákat, amiket az ember *otthon, egyedül* tölt el, könyvek vagy ábrándozás közt. Kis szíve oly halkán vert, mint *egy jó testvére, aki nem akar munkánkban zavarni.*” A zsebórát is hasonló derűtség fogadja. Ennek tudniillik az a különös szokása, hogy a rugója megnyomásakor sebesen szaladni kezd a mutatója, mintha öregkorára megbolondult volna, s erősen össze kell rázni, hogy megálljon. Kacagva adják kézről kézre, s tulajdonosa zavara nőttön-nő, annyira, hogy elmenekül a társaságból. Nekünk, az olvasóknak éreznünk kell, hogy a zsebóra tulajdonképpen a megcsúfolt családi érzés szimbóluma, mely aláhúzza a nagymama-motívumot. Ez a megőrzött zsebóra egy szív, melyet eddig nem érintettek, egy család csöndjében rejtőzött, és most került ki először - a Szini-féle főmotívum - az idegenek gyűlöletes kezébe. Aztán a két száiba futó történetet az író így egyesíti egy fonálba: A menekülő fiatalember karját meg-

ragadja egy úr, akit első pillanatban szintén a kárörvendők egyikének vél. Azonban rátekint, és komoly arccal azt mondja: „Én is úgy jártam, mint ön. Nekem is volt egy *zsebórá*m, élettársam. *De sokkal finomabb és törékenyebb jószág, mint az öné.* Büszke voltam rá, és boldogan mutogattam én is. Aztán kézről kézre járt, *elromlott, és a mutatója éppoly örülten forog, mint az öné.* És mennél örültebben forog, az emberek annál jobban mulatnak rajtam.” Ez a komoly úr a szépasszony férje. Szini Gyulának vannak nagyobb igényű elbeszélései is, de alig akad novellája, mely a szerkezetével, az impresszionista és szimbolista elemek egyesítésével, a rajzának pontos és finom hajszálvonalaival, a mélabújával, az életbölcsségével és a humorával így világosan, szinte ábrázolóan mutatná stílusát és művészetét.

Itt az arckép rajzolását abbahagyom. Hasonlít hozzá a portré? Beérem a körvonalakkal, és megelégszem azzal, ha csak némiképp sikerült megértetnem, mit becsülünk benne. Valamely művésznek csak úgy fejezhetem ki a becsülésemet, ha ízekre szedem az örömet, melyet egyik-másik alkotása keltett. Szini Gyulában a ma kihalófélben levő írók egyik példányát látom, aki az üzletiesség hideg gyűlöletes világában nem téved az irodalom görbe utcáiba, nem áll szolgálatába azoknak az irodalmi cégér alatt működő vállalatoknak, melyek a mai íróknak „élethazugság”-okat adnak. Az igazi író semmi hazugságot se fogad el, még „élet-hazugság”-okat se. Tartózkodóan-nemes írói egyénisége eleve tiltakozik minden ellen, ami hazug és hatásvadászó. Fogásai nincsenek. Stílusa mindenkor mintája az egyensúlyozott, kedves és bölcs magyar prózának. A dallamot semmi hamis hang se zavarja. Novelláiból olyan gyűjteményt tudnék összeválogatni, amely gazdagságban, tartalomban, európai értékben páratlan, a mi irodalmunkban pedig példa nélkül való. Pályafutása csöndes és zajtalan, minden külső esemény nélkül. Húsz év óta ír.

Ma negyvenegy éves.

Nyugat, 1917. december

IV

Jólesik viszontlátnom kötetben Szini Gyula tanulmányait, melyek tizenöt-húsz évvel ezelőtt - többnyire újságokban - jelentek meg, mint harcos, fölfedező cikkek. Annak idején titkos rokonérzéssel olvastam őket, mert az irodalmi századváltozást jelezték, ébresztő szavukkal a jövő elé harsonáltak, s mindnyájunk útját egyengették, kik új módon, a magunk nyelvén akartunk megszólalni. Feladatukat azóta elvégezték. Irtották a félreértést, szíveket indítottak meg, elméket világosítottak föl. Egykor izgalmas élmény. Ma megható emlék mindnyájunknak.

Tizenkét európai íróról szóló tanulmány van ebben a kötetben, franciákról, németekről, oroszokról, svédekről, belgákról, angolokról. E tizenkét író közül kilenc már meghalt. Csak három él. Maeterlinck és Hauptmann a legfiatalabb, mind a kettő hatvanéves. Az ifjú Anatole France pedig hetvennyolc. Ahogy valaha a jövő fuallt reánk nevük hallatára, ma a múlt áhítata fog el. A könyv írója is érezhette ezt. Tanulmányait új, higgadtabb formába öntötte, letörölte róluk a pillanat jegyét, a lelkendező elragadtatást, mellyel az új utódokról szokás szólni. Hiszen most már irodalomtörténetet ír.

Csak egy maradt meg írásain: az a templomi tisztelet, melyet Szini Gyula, a magyar toll előkelő művésze, nem tudott elfelejteni soha, s körülövezi vele mesterségét, melyet bálványozva szeret, az író, nem a népszerűt és körülrajongottat, hanem a nagyot, ki az igazság felé tör, az ő hőjét, kit a fétisizmusig tisztel, belső mivoltában s külsőségében, egészen mellényéig

és inggombjáig. Ebben van erkölcsé és nevelő hatása. Különösen ma szeretném sokak kezébe adni ezt a könyvet, mikor az irodalmat is árfolyamok szerint mérik, és a lezüllesztett, céltudatosan elbutított közönségnek ünnepi áradozással, irodalmi eseményként adnak hírt egy-egy silány kontár „dollársiker”-éről. Ő más kor gyermeke még. Nem méltatlan folytatója annak a munkának, melyet 1880-ban mindnyájunk mestere, Ambrus Zoltán kezdett, ki elmés, okos, gyönyörűen épített tanulmányaiban közelünkbe hozta Balzacot, Flaubert-t, a két Dumas-t, Zolát, s kincsünké tette, mert élményét átadta nekünk. Az ő írói az újabbak: Maeterlinck, Verlaine, Wilde, Ernest La Jeunesse. Egy korszak van közöttük, s ez meglátszik a tanulmányok stíljén is. Szini Gyula írásai, melyek 1900 körül keletkeztek, s az impresszionizmus és szimbolizmus térhódításáról számolnak be, ízig-vérig impresszionisták és szimbolisták, mint azok az írók, kiket bemutat, belső tűz, színes érzelm festi alá őket, de akárcsak a kora, híján vannak annak a zárt egységnek, melyet Ambrus Zoltán tanulmányaiban lelünk, ki a realizmust és naturalizmust a maga pontos eszközeivel jellemezte. Mondatai is rövidebbek, ziláltabbak. Egy más világszemlélet és idegrendszer nyilatkozik meg bennük. Kicsoda lesz európai hírnöke az újabb évtizedek mozgalmainak, melyik fiatal ember lép örökébe e hittél és lélekkel teljes irodalmi folytonosságnak, melyet ők ketten jelentenek irodalmunkban? Keresem őt, de egyelőre nem látom.

Nyugat, 1922. október 1.

OSVÁT ERNŐ

I

o. e.

Így rövidíti nevét ő, ki szereti a jelképeket és a tömörséget.

Budapesten mindössze pár hónapja lehettem, tizenkilenc éves voltam, s egy ódon, ferencvárosi bérházban laktam, ahol csak a házmester ismert. Vidéki újságokba írogattam verseket ritkán. Egy reggel a postás levelet hozott, melyben O. E. megkért, keressem fel őt délután ötkor, a Bristol-kávéházban. Vajon honnan tudta meg lakáscímem, a ház, emelet és ajtó pontos számát?

Sohase láttam őt addig. A kávéházban sok száz ember közt ült fekete márványasztalnál, fekete haja volt, fekete szeme, feketekávé állt előtte, s szokása szerint fekete süteményt is hozott magával, melynek ízét a fekete mák adja meg, a fekete fűszer, melyet csak finom ínyek kedvelnek. Biztosan feléje indultam. Vajon honnan tudtam meg, hogy ő az?

Ezen a délutánon kikérdezett, mint vádlottat az ügyész, mint pap a gyónót, mint fiút az apa, s aztán a *Figyelő*-ben, mely a *Nyugat* előfutárja, megjelent három szonettet, a *Vasti*, a karácsonyról, húsvétról és pünkösdről.

A találkozás óta mindennapos kapcsolatban vagyok vele. Akkor is, ha hónapokig nem látom. Úgy, mint mindenki, aki teremtő, nevelő, irányító egyénisége közelébe jutott, s buzdító figyelmet, elutasító szigort kapott tőle, évekig-meleg, serkentő örömet, évekig-sajgó, hasznos fájdalmat. Mindig-ható, mindenütt-jelenlevő erkölcsi erő. Gyakran rá kell gondolni, érezni magas követelményeit, melyeket akarataival belénk edzett, s véglegezni magunkban, ma és holnap, mennyiben feleltünk meg nekik.

Ő van.

Láthatatlanul minden író háta mögött áll, mikor írnak. És mikor nem írnak, akkor az arcát látják, homlokát, szemét, melyben kemény szeretet csillog.

Irodalmunknak eddig két nevezetes kritikusa volt.

Az egyik a nyájas: Kazinczy Ferenc, ki levelet intézett minden műzsafihoz, minden istenfihez, ki magyar betűket rótt, s kegyesen, atyaián serkentette őket írásra. Ő csupa termékeny szeretet.

A másik a szigorú: Gyulai Pál, ki könyörtelen igazmondásával szembeszállt az igazságért, s igényességre nevelte a legnagyobbakat is. Ő csupa termékeny harag.

E két kritikus különös vegyüléke Osvát Ernő. Ő csupa termékeny szeretet és csupa termékeny harag.

Lelkiismeret, eleven lelkiismerete az irodalomnak, ki közöttünk jár.

A lelkiismeret virraszt.

Éjszaka fölriad álmából, mint költő, ki verset ír, asztalához megy, s újra, másodszor vagy ötödször elolvassa egy ismeretlen író művét, és ebben a mámoros, éji ihletben, mely tele van értelmi lázzal, helyesbíti ítéletét, meggleli azt, ami fontos, hogy reggel maga és mások előtt határozottan tudjon beszélni.

Íróink nyugodtan alhatnak.

Hány ezer módon tudja elmondani ezt: *jó*, és ezt: *rossz*, mindig pontosan értékelve, egy szemvillanással erősítve, egy mozdulattal enyhítve, amit közöl, a legnemesebb értelemben színészien, s ezer árnyalat között megtalálva az egyetlent, mely helyes és igazságos, a *vox humana* melegével.

Csak az ösztönt becsüli, a sugallatot, azt az erőt, melytől a mag csírázni, a fa lombosodni kezd, és ő, ki mindent tud, tanácsot nem mer adni senkinek, a legtudatlanabbnak sem.

Ítéletében szófukar, akár kedvezőek, akár kedvezőtlenek. Nincs kritikus, ki oly kevésbé bízik a szavakban, mint ő, ki annyira ismeri értéküket, tudja, mily keveset fejeznek ki akkor, mikor a végtelent bolygató művészi alkotásra vonatkoztatják. Gondolat és tett, kritika és élet egy nála. Ezt az elvont művészetet szinte érzékien gyakorolja. Elméletekkel szemben bizalmatlan. De hogyha olvas, vagy hallgat egy művet, mindig-éber figyelme fölrezen épp annál a mondatnál, melyet írás közben - magunk sem tudjuk, miért - tökéletes markolásnak éreztünk, és biztos, orvosi keze rátapint a hibára, mely írás közben pillanatra felötlött szemünk előtt, de aztán igyekeztünk elfelejteni, s azt hittük, hogy hosszú, fáradtságos munka után el is tüntettük, a jelzők aránylombjaival és a szóképek gyümölcsös koszorúival. Hogy tud kiemelni egy szót, a rosszak közül a jót, a jók közül a legjobbat.

És amint egy szót kiemel, a rosszak közül a jót, a jók közül a legjobbat, úgy emel ki egy embert is, a rosszak közül a jót, a jók közül a legjobbat.

Az ő mivoltát, kinek műveltsége latin, egy latin ige jellemzi: *diligere*, mely ősi valójában azt jelenthette: kiszedni valahonnan valamit, elválasztani, megkülönböztetni, magasba emelni, de az élő nyelvhasználatban mindig csak egyet jelentett: *szeretni*.

Nyugat, 1923. június 16.

II

Tisztelt hallgatóim,

nagyon ideges vagyok ahhoz, hogy szellemét idézzem. Különben se következett el még a szellemidézés ideje. Idézni valamit csak akkor lehet, ha az már nincs. Az az erő azonban, amely belőle áramlott, még mindig itt van, hat és munkál. Körülöttünk feszül, egyre táguló, delejes körökben. Íróasztalunk mögött áll. Áthúzunk egy mondatot, s észre se vesszük, hogy ő tömítette velünk. Odakap kezünkhöz. Tervezgetünk valamit, amiről azt reméljük, hogy talán neki is tetszeni fog, ha sikerül. Döbbenetes ez a változatlanság. Csodálatos a szellemnek a testtől való függetlensége. Kürosz perzsa király, amikor haldoklott, ágyához intette fiait, azt mondván nekik, hogy szelleme, melyet szerettek és becsültek, láthatatlan volt addig, amíg élt, láthatatlan lesz azután is, hogy majd nem él, ennélfogva halála után sem szelleme folytonosságán, sem az ő szeretetükön és becsülésükön nem eshetik csorba. Körülbelül mi is ezt

érezzük. Hiányzik barátunk, oktatónk. Fáj, hogy nem találkozhatunk vele itt-ott, és végzetes órákban nem fordulhatunk hozzá, de szelleme ma is betölti hivatását, s a halhatatlanságnak az a szerény, de igaz része az övé, hogy mi, akik szerettük és becsültük szellemét, mindaddig magunkban hordozzuk, amíg meg nem semmisülünk.

Másrészt életéről, földi másáról se tudnék világosan vallani, mert nem látom világosan. A feledés még nem végezte el jótékony, rendező munkáját. Halottjaink egy idő múltán képzeletünkben is elpihennek, a nyugalom örökkévaló lárváját öltik magukra. Vannak halottjaink, akik mindig egy ablakból hajolnak ki, akik mindig egy hintaágyon ringanak, akik mindig egy váncosra könyökölnek. Miután végképp eltűntek közülünk, az a sok-sok millió, változó kép, mely a filmszalagok kockáihoz hasonlóan pörgött, hirtelen megállt, s a képzelet, mely kívülről többé nem kapott tápot, a gazdag gyűjteményből - látszólag önkényesen, valójában azonban belső kényszernek, lelki törvényszerűségnek engedelmessé - kiválasztott egy képet a sok közül, s ezt jelképes erőre emelte, bebalzsamozta, hogy megóvja a romlástól. Az ilyen kép élesebb, mint a többi. Sokszor a valóságnál is élesebb, de meredtebb. Ilyenkor az élet mozgását az emlékekben is a halál dermedete váltja föl. Felőle nincsen ilyen véglegezett képem, alakját még nem csavartam be a múmiák pólyájába. Izgatott képeim vannak róla, mozgó képeim. Még mindig úgy mozog, oly megfoghatatlanul-tünékenyen, mintha élne.

Nem mintázhatom ki tehát nyugodtan, nem reszkető kézzel, mint türelmes éremvésők, kik egy arcélt bronzba, ezüstbe örökítenek. Beérem a krónikás föladatával. Elmesélem életének egy kis töredékét, utolsó napjait, utolsó napjának néhány óráját, mely babonás fénnel lobog bennem, s megvilágítja számomra egész pályáját. Az, amit ezen a küszöbön cselekszünk, mindig megrázó. Valami köd van rajta és csillám, mely az ismeretlen tartományba vezető ajtó résén szüremlik ki. Nincs teremtmény, bármily jelentéktelen is, aki ne válnék jelentőssé végső perceiben. Mennyivel inkább áll ez erre a szilárd, dicső szellemre, aki kis tetteiben is nagy volt. Természetesen csak az író eszközeivel élhetek, aki valakit önmagán keresztül lát meg, s ennek életét összekeveri tulajdon életével. Közös gyarlóságunkból folyik ez. Más úton-módon nem közelíthetjük meg egymást. Egymás által, egymásban élünk. Krónikámban folyton szerepelni fog az elbeszélő is, aki voltaképpen a maga életének néhány óráját mondja el, melyben az ő életének utolsó órái tükröződnek. Ez a följegyzés szükségszerűen zavaros lesz. Csak a gondolat lehet tiszta. Az érzés, ha mégoly „tisztá” is, mindig zavaros.

Hétfő volt, hűvös, őszi nap, de még nem hideg, felhős, esőre hajló, de egy kis bujkáló verőfénnel is. Alig próbálom részletezni ezt a napot, máris elakadok. Csodálkozom, milyen kevés mozzanatára emlékszem. Nyilván olyan nap volt - legalább az eleje meg a dereka -, akár a többi, melyen fölkelünk, teszünk-veszünk, aztán, hogy leéltük, belevetjük abba a szemeteskosárba, melybe múltunk kerül. Arra azonban határozottan emlékszem - mert ezen később rendkívül megdöbbenem -, hogy este hosszú sétára indultam, s miután úgy kilenc felé hazatértem, nem mindjárt öltöttem magamra háziköntösömet, amint szoktam, hanem felöltözködtem, utcai ruhámban sokáig le-föl járkáltam a szobákban, terv és kedv nélkül, ki tudja, min tünődve. Órá nem gondoltam. Semmi esetre se tudatosan. Eszembe juthatott, hogy meg kellene látogatnom. Előzőleg majd egy hétig vidéken tartózkodtam. Később értesültem, hogy egyik barátom körülbelül ebben az időben, míg én így le-föl járkáltam, fölhívta őt telefonon, s közölte vele, hogy szeretné kimenni hozzá, mire azt válaszolta, hogy látogassam meg másnap, holnap. Ezek a látogatások eleinte természetes vágyunkból fakadtak, de aztán fakó kötelességgé lettek. Egyetlen leánya haldoklott. Mindenki tudta, hogy menthetetlen, s az apa leginkább. Vigasztalni őt már rég nem lehetett. Érdeklődni se lehetett a beteg állapota felől. Figyelmességünk abban merült ki, hogy hallgattunk arról, amire gondoltunk. Ez félszeggé tett bennünket. Ő fáradt szeméremmel, nehogy nagyon kitessek a magára kényszerített élenkség,

beszédtárgyakat keresett. Gyötrelmesek voltak ezek a látogatások. Engem annyira levertek, hogy utánuk napokig munkaképtelenné váltam.

Utoljára két héttel ezelőtt jártam nála, egy este. Amikor beléptem hozzá, dolgozószobájában állt, egyedül, fekete télikabátban, hálóingben, fehér vitorlavászon nadrágban, s kezét a télikabátja zsebébe dugta. Fázott. Hideg volt itt, ha fűtöttek is, mert állandóan szellőztettek, friss levegő kellett a tüdőbetegnek. Milyen szürke, kopár volt ez a dolgozószoba. Ékességét, a könyvtárat, melyet egy életem át gyűjtött, aztán adta el, mikor a leányát egy tátrai szanatóriumba küldte, s most a polcokon a kicsorbult sorokban csak pár kötet lézengett. Folyóiratok, újságok dombjai púposodtak a földön, egymásra döntve, s kéziratok apró hegyláncai, holmi rendezett rendetlenségben. Ágya a fal mellett, a díványon, a piros paplannal meg a gyúrt, összemarcangolt párnákkal mindig vetve volt, mint álmatlanoké, akik sohase tudnak aludni. Lenn a padlón, a szoba közepén állt a telefon. Költözködések előtt látni ilyesmit, mikor már semmivel se törődnek.

Ahogy megpillantott, ellágyult a tekintete. Leültetett, szivarral kínált. Halovány arcán kétnapos szakáll tüskéi ezüstlöttek. Szemében az álmatlanság köde. Időt se hagyva, hogy egészsége felől érdeklődjem, mert legfőlebb erről lehetett volna szó, szívemnek szögezte a kérdést, hogy mit dolgozom? Ez a kérdés szeretetből eredt, de a szenvedés oly csillagközi régióiból jött, hogy amíg hozzám érkezett, elvesztette melegségét, s én tétova udvariassággal csak hebegtem valamit. Erre a társalgást általános síkra terelte. Vauvenargues-ról kezdett beszélni, akiről tudta, hogy mennyire szeretem, és Bossuet-ról. Ő is bámulta az ízlés és arány e mesterét, aki a hétköznapi észrevétlenül emeli a fönségesbe. Bossuet volt utolsó olvasmány, s Balzac. Egymás után olvasta el Balzac regényeit, nemcsak a nagyokat, hanem minden írását, a kuszákat és torzakat is, melyekben nincs az az ízlés és arány, melyet imént dicsért. Kérdeztem, nem bántja-e néha Balzac hosszadalmas, avult bölcselkedése, utólagos, lélektani magyarázkodása. Azt mondta, hogy minden író, még a legnagyobb is, sok vegyest, sok szemetet termel. Ha valami rossz, azt leghelyesebb úgy hagyni. Balzac se törődött ezzel, s okosan cselekedett. Az egész számít. Azok, akik munkáiknak eredendő hibáit el akarnák tüntetni, oly céltalanul fáradoznak, mint akik egy halott körmeit csiszolgtatják. Különben is csak ritkán születik remekmű, véletlenül, véletlenek boldog találkozásából, s akkor minden tündérien összejátszik, hogy ez létrejöhessen, még a napsugár is, mely kellő szögben vetül oda az író papírára. Szellemesen beszélt, mint gyakran, de mint mindig: röviden, szinte szavak nélkül, szemének, szemüvegének villanásával. Akkor kopogtak az ajtón.

Egy látogatásom alkalmával se maradt el ez a kopogás. A beteg hívatta, aki az ebédlő által elválasztott harmadik szobában feküdt. Orvosságot kért tőle, vagy csak látni akarta, megsimogattatni vele a homlokát, vagy elmesélni bohó, furcsa ötletét, mert szellemének gunyoros éberségét az utolsókig megőrizte.

Ő a kopogásra fölállt. Mélyet lélegzett, s szemét ijesztően kimeresztette. Mint katona, aki parancsot kap, úgy sietett kifelé, elszántan, de gépiesen is, hiszen ezt az utat innen addig az ágyig, sokszor megtette, kéretve s kéretlenül is, éjszaka, mikor fölkeltek, hajnalban, mikor riadtan talpra ugrott, s napközben is, jaj, százszor meg százszor: mégis, most szilaj fölajzottság mutatkozott egész lényén, aggodalom, melyet hiába rejtegetett, várakozás, remény is, bizony, remény is, hogy ebben a pillanatban esetleg minden jóra fordulhat. Bármennyire ismerte a helyzetet, a lázmérő minden ingadozása izgatta még, s egy tizedfoknyi hősüllyedés fölemelte, egy tizedfoknyi hőemelkedés lesújtotta. A kétségbeesés gazdálkodó öncsalása ez. Amikor már nem változtathatja meg a változatlant, legalább fölparcellázza, egy kis vadászterületet hasít magának rajta, melyen csökkentett módon még átélheti az élet fordulatait, az örömet és fájdalmat.

Amint magamra maradtam, fölkeltem. Azon töprengtem, amiről mi, barátai gyakran beszélgettünk, hogy valamelyikünknek valami formában, tapintatosan, határozottan lépést kellene tenni, elő kellene hozakodnunk azzal, amit sejtettünk. Nem, nem is sejtettük, hanem tudtuk, biztosan tudtuk, hogy leánya elvesztését nem fogja túlélni, s mihelyt ennek a szegény betegnek megáll a fáradt szíve, ő is megállítja a szívét, erőszakosan. Feleségének öngyilkossága után hetekig tusakodott bezárt szobájában. De úrrá lett fájdalomán, mert szüksége volt még rá egy halálos betegnek. Ekkor eltiporhatatlan életerejét, konoksággal határos szívósságát, mellyel hajdan mostoha körülmények közt virágzó irodalmi életet teremtett, minden keménységét, akaratát arra használta föl, hogy segítsen annak, akin segítenie kellett, valamint egykor nekünk segített. Mindig a kötelesség rabja volt, a nagy kötelesség rabja. Szigorát, mellyel boldogabb időkben másokat is megajándékozott, pusztán maga számára tartogatta, a maga fegyelmezésére. Ezt a tragikus szerepet akarta még eljátszani, és csak a végszót várta.

Honnan sejtettük mi ezt, honnan tudtuk oly biztosan? Mióta a beteg átesett egy reménytelen műtéten, az ő zárkózottsága szinte tudományosan tökéletes volt mindenkivel szemben. Minden beavatkozást visszautasított. Érzelmi megnyilvánulásait ridegen elpalástolta. Egyetlenegyszer látták sírni, amikor leányának tüdővészben elhunyt barátnőjét temették. Mégis megannyi jel vallott arra, amitől mi féltünk.

Valaki, aki egyszer váratlanul nyitott be hozzá, karosszékében ülve találta, s fejét a mennyezet felé emelve, hangosan hahotázott, amíg a zörgésre föl nem rezzent, s arcára rá nem szorította szokott maszkját. Napokig tartó autodafén égette el írásait, melyeket nem akart idegen kezekben tudni. Volt egy finom, francia pisztolya, hatlövétű, kakastalan, folytacélból, kékesfekete csillámlású, melyet 1913-ban kapott ajándékba, s azóta jobb alsó mellényzsebében hordozott. Ezt utóbb éjszaka zsebkendőjével leterítve az asztalra tette, mint a rab, aki nyugodt, ha legalább közelében érezheti börtöne kulcsát. Amikor feketéjét hozták, fölfigyelt, maga vette át a findzsát, nem tűrte, hogy motozzanak az asztalon.

Nekem is van néhány tapasztalatom. A kávéházban kezembe nyomott egy nyílt levelezőlapot. Saját írására ismertem. Pár soros, jelentéktelen közlés volt hozzá. Rég megfedekeztem róla. Nem értettem. Kurtán annyit mondott, hogy ez az enyém, tartsam meg magamnak. Máskor tréfás ünnepiességgel fölszólított, hogy sürgősen fejezzem be „összes műveim-”et, amennyiben azt óhajtanám, hogy ő olvassa, mert nem hajlandó sokáig várni. Mindez betegségére is vonatkozhatott, de nem erre vonatkozott.

Aztán jelleme is megváltozott. Olykor féktelenül vidám volt, kacagott, mint egy gyermek. Terveket szövögetett utazásokra, s egyébre is. Ezeket a terveit aprólékosan kidolgozta, át is élte. Amikor már semmi kilátás se volt irodalmi vállalkozások megvalósítására, összehívott néhányunkat, tárgyalt, érvelt, szervezett, éjszakákon át lelkesített bennünket. Megfoghatatlannak tetszett, hogy ily kitűnő ítélőképesség és emberismeret ennyire tévedhet. Helyeselt egy ötletet. De annak ellenkezőjét még inkább helyeselte. Szakadatlanul ellentmondásba került önmagával. Ezen hetykélkedve nevetett. Természetesen csak játszott a tervével, mivelünk s önmagával. De amikor még mindig sugalmazó lelkesedésén fölgnyulladtunk, ő a szivarját szívogatva némán nézte ezt a társaságot, talán a régi indulás szép napjaira gondolva, talán arra, hogy azután is ilyen lesz az élet folytonossága, melyet ő most egy tréfával, kísérleti úton teremtett elő, s mintegy érdektelenül, messziről szemléli, már onnan, ahova készül. Engem ezek a baljós tárgyalások döbbsengettek meg leginkább.

Mindezt szóvá kellett volna tennünk. Egymást vádoltuk, hogy a kellő pillanatban mindig visszatorpanunk. De hogy lehetett megközelíteni ezt a megközelíthetetlen szenvedést, hogy lehetett megvilágítani ezt az égő lámpást, ezt a fényforrást? Remegtünk, hogy otrombák leszünk, vagy nevetségesek. Apámnak is akartam elmondani néhány igen fontos és kényes

dolgot, de mindig halogattam, nem mertem előállni vele, aztán már későn volt. Most elhatároztam, hogy teljesítem megbízatásom, s valahogy az egyszerűség lefegyverző eszközeivel közelébe férközöm. Meg is találtam a módját. Türelmetlenül vártam, hogy nyíljon az ajtó, s kirukkolhassak vele.

Amikor visszatért, látta, hogy a szoba közepén állok. Rám pillantott. Föltétlenül tudom, hogy ekkor kitalálta gondolatmenetemet s szándékomat. Zavarba jöttem. Ezen ő megindult. Hálásan fogadta a fájdalom e burkolt formáját. Részvétet érzett irántam, hogy részvétet érzek iránta. De ez a részvét, mely majdnem könnyes volt, holmi öngúnnnyá alakult át, majd fitymáló szájalommá, mely megszégyenített, s amint azelőtt is gyakran tapasztaltam, arcának érzelmes, mozgalmas játékát átmenet nélkül követte a közöny. Mintha mi se történt volna ott künn és itt benn, folytatta félbeszakított mondatát Balzacról. Az írásnak ez az ismerője, aki talán legtöbbet tudott mesterségünk titkairól, annyira szórakoztatott, hogy elterelte riadt gondolataimat. Egyszerű dolgokat mondott, melyeket hosszú tapasztalat, nyugtalanul forrongó elme érlelt meg, oly egyszerű dolgokat, hogy aki hallja, s nem föltétlenül járatos, meg se érti, annyira magától értetődőnek tartja. Jólesett hallgatni őt, hallani visszatérő, értékmérő szavát, mellyel a vásár egy-egy divatos portékáját jelezte: „olcsó”. Egy óráig időztem itt. Még egy szivart el kellett szívnom. Lassanként cihelődtem. Kezet fogott, szemembe nézett. Kikísért az ajtóig. Ott mind a két kezével szorította meg a kezem. Ekkor láttam utoljára. Bizonyára ebben a pillanatban is arra gondoltam, hogy most látom utoljára. De már régóta minden látogatásomról azt képzeltem, hogy az utolsó, s így ez a látogatás se gyakorolt rám mélyebb hatást, mint a többi, csak visszatekintve innen vált ennyire jelentőssé, miután bebizonyosodott, hogy csakugyan ez volt az utolsó.

Azon a napon, melynek történetét kezdtem elbeszélni, de az időrendet megbolygatva visszakalandoztam a múltba, mert a történések sohase külsők, mindig belsők azok, s fonaluk nem a tények, hanem lelkünk valósága: szóval, azon a napon, hétfőn, 1929. október 28-án, kilenc órakor s később, tíz órakor is, amikor még mindig le-föl járkáltam a szobákban, nem foglalkoztam én sem ezzel, se más ilyen emlékeimmel. De semmihez se bírtam kezdeni. Még egy óráig jártam-keltem. Tizenegykor csörömpölt a telefon. Zokogó, baráti hang jelentette, hogy a leány, a mártír leány meghalt. Régóta el voltunk készülve erre, halálhíre egy hónappal ezelőtt már el is terjedt, de ez a hír most a döbbenet ünnepélyességében mégis roppant hihetetlennek tetszett. Alig ocsúdtam, a hang azt jelentette, hogy ő is meghalt, szíven lőtte magát, a leánya halottaságánál, már nem él. Ez a hír a gyors, páni rémületével másképp hatott rám. Alig nyilallt végig idegeimen, máris réginek, nagyon réginek éreztem, eljövendő századok messzeségéből láttam életének, halálának zárt egészét, s inkább azon csodálkoztam, hogy közöttünk járt, a kortársunk volt. Minthogy útra készen álltam, kocsiba ültem, s a kórházba hajtottam.

A bérautó belerohant az éjszakába, nem is kellett túlkölnie, alig találkozott járművekkel. A kihalt utcákon egy-két hazatérő ballagott. Egyegyed tizenkettő volt. Ifjúságunk tündöklő éjszakája valaha ebben az időben kezdődött, ívlámpákkal, kávéházakkal, pálmatermekkel, füstfelhőkkel, kócos lányokkal, merész ifjakkal, kik kemény homlokukkal vívták a jövőndőt. Mennyire sivár volt mellette a jelennek ez a fakó díszlete, mely mögött elszegényedett, igénytelen emberek alusszák az igazak álmát. Azok a világvárosi rügyek, melyeket huszonöt évvel ezelőtt pattanni láttunk, lefagytak.

A kocsi kényszerű fogságában gondolatokkal hűtöttem még meg nem szokott fájdalommat, s monológokat mondtam. Ki volt ő? Ha valamit elvesztünk, csak tárgyat, egy zsebórát, először az jut eszünkbe, hogy mennyit ért? Szavakat kerestem, hogy jellemezzem majd azoknak, akik nem ismerték. „*A jellemzés: túlzás*” - mondta ő. Túlzás minden jellemzés, hamisítás, általánosítás. Mindnyájan egyszerre ilyenek vagyunk, meg olyanok is, vagyis bonyolultabbak,

összetettebbek, semhogy a szavak megértethetnék. Ha valaki hős, gyávaságát pótolta túl, s ha valaki gyáva, a hősiessége ellen védekezett, kissé túlságos sikerrel. A hallgatag nagyon is beszélni akart volna, s a fecsegő tulajdon csöndjét kiabálja túl. Egyoldalúság, hogy valakit jellemeznek. Végeredményben a legfinomabb jellemfestő is oly durva eszközökkel dolgozik, mint a szobapiktör. Ellentétek bujkálnak bennünk, állandó kölcsönhatásban, át-átalakulva.

Őbenne is ellentétek lakoztak. Kemény volt? Puha volt. Komor volt? Derűs volt. Értelmi volt? Érzelmi volt, ábrándos, mint egy diák, gavalléros, mint egy lovag. Közvetlen volt? Nagyon közvetlen, de senki se kedvelte nála inkább a barátság kedves szertartásosságát, s a komolyság meghitt, férfias ceremóniáját.

Mindenesetre „beállították” őt is, mint mindenkit, s ekkor szükségszerűleg tévedtek. Akit „valamivé tesznek”, azt meghamisítják. Egy adoma kerengett róla. A fiatal írónak megjelent a könyve, nem bírta elérni, hogy ő elolvassa, erre cselhez folyamodott, lemásolta a nyomtatott szöveget a keze írásával, átnyújtotta neki, mint kéziratot, és ő erre tényleg elolvasta. Hogy ez az élclapi beállítás „jellemző” rá, az tagadhatatlan, de csak annyira, mint amennyire minden jellemzés „jellemző”. Valóban az írást tartotta legtöbbre a földön, mint az élet tömény kivonatát, illatpárlatát. Ebből azonban azt következtetni, hogy valaha is hátat fordított egy ragyogó délutánnak holmi kézirat kedvéért, oktondiság. Minden kéziratban az életet kereste. Ezer mérföldnyire állott ő a kákabélű esztétától és a csörgő papirosembertől.

Mi, akik közelében lehettünk, azért szerettük társaságát, mert általa emberibbek, elnézőbbek, igazságosabbak lettünk másokkal szemben, s magunk iránt a legnagyobb követelményeket igyekeztük támasztani. Erkölcsileg nevelt mindenkit. Az igazságról azt írta, hogy „*Isten kicsinyessége*” - majd bűnbánóan visszaszívta megállapításait: - hogy „*isteni kicsinyesség*”. Kétkedett ebben is, ráébredt viszonylagos voltára, de azért sohase tett le erről az isteni kicsinyességről. Személyéből olyan varázs áradt, mint a görög gondolkodókéból, a peripatetikusokéből, akik példálódzva, sétálgatva tanítottak az agorán. Nagy kritikus volt, kétségtelen, de csak azért lehetett nagy kritikus, mert több volt annál. Régi hitem, hogy valaki csak azon téren alkothat maradandót, mely színvonalán, tehetségén, rangján alul van, csakis ott érheti el, szárnyalhatja túl önmagát, amit más szóval úgy fejezhetnénk ki, hogy például Shakespeare azért volt a „világ legnagyobb drámaírója”, mert születésénél, képességeinél fogva több volt, mint a „világ legnagyobb drámaírója”.

Az ő kritikája elsősorban az élet szolgálatában állott. Nem hiszem, hogy élt valaha is ilyen életszerű kritikus. Minden volt számára a kézirat, melyet bírált, akkor nem számított se ő, aki olvasta, se az író, aki írta, csak az érték. Emellett lázasan izgatta az az ember, aki írta, sőt tulajdonképpen csak ez izgatta, ennek az embernek az élete. Érthetetlennek látszik ez, de kérem, értsenek meg. Előzőleg, utólag vagy közben egy lélekűbűvár érdeklődésével tanulmányozta ezt az embert, hogy ne csak kézírataiban olvasson, hanem szívében, veséjében is. Minden foglalkoztatta, ami rá vonatkozott, hónapos szobája, keresete, cigarettája, kalapjának alakja, nyakkendőjének színe, kötése, csatja, egészen a kicsinyességig. Olyan kapcsolatban állt az összes írókkal, legtávolibbakkal is, akikkel sohasem érintkezett, mint más a családja tagjaival, a legközelebbiekkal. Éjszaka, mikor hazafelé kísértem, megállt, mert észrevett egy öreg írót, aki hazafelé totyogott, s mindaddig várt, egy idegen élet lehetőségéről ábrándozva, míg ez a szegény tollforgató el nem tűnt szeme elől. Lélekszerelem volt ez, lélekszerelem. A kávéházba bejött egy ifjú társunk, kopaszra nyírt fejjel. Ez meglepte, nyugtalanította, szinte szenvedélyesen vizsgálta a nullás géppel letarolt, csillogó koponyát, s talán azt hitte, hogy eddig nem látta helyes fényben ennek a koponyának a tulajdonosát, csak most értette meg igazán. Bizonyosra veszem, hogy ezentúl más szemmel olvasta verseit. Nem volt az a kritikus, aki úgynevezett tárgyilagosságát fiókban őrzi bezárva. Engedte, hogy hasson rá az élet, hogy

keresztül-kasul befolyásolja, akár a költő, aki a valóság csip-csup jelenségeiből meríti ihletét, a kisszerűből a nagyszerűt. Ítéletei a legteljesebb személytelenség és a legteljesebb személyesség szerencsés vegyülete, elfogulatlanság és elfogultság, irodalom és élet, elmélet és gyakorlat, ige és tett együtt, eszme, vérrel összeragasztva, s ezért oly helytállóak, jövőbe mutatóak. Kritikus nagysága abban rejlik, hogy titokzatos módon, melynek kulcsa egyéniségében lelhető, mindig helyes mértékkel forrasztja az ellentétes elemeket eleven ötvözzé. Alkotó ítéletei voltak.

Kazinczyhoz mérték sokan, s ezeknek igazuk is volt. Kürtös apostolisága külsőleg hasonlít az irodalmi ébresztőkéhez, akik katonákat toboroznak, kúriákból vagy a mellékutcákból, s egy közös cél érdekében rohamra indulnak velük. Ő azonban nem minden „istenfi”-t szeretett, mint az a széphalmi remete, aki „föl-fölsikongott a gyönyörűségtől”, mikor egy bájdús verselményt olvasott. Haragudni is tudott ő az istenfikre, sőt néha az istenekre is. Más igényesebb korban a föltétlen érték eszményével állott elő, általános emberi csúcok felé feszítette vitorlákat, melyet az idők során idegen, kártékony szempontok is béklyóztak. Ha egy élet tartalmát jelszavakban is ki lehetne fejezni, azt mondhatnám, hogy egy irodalmi „tengerre magyar”-t kiáltott el. Azt óhajtotta, hogy mi, akik itt élünk, bebörtönözve szentséges nyelvünkbe, lélekben legyünk a szabad vizek hajósai, emelkedettségben egyívásúak az emberiséggel. Az, hogy pompás értékeink, melyek a múltban nőttek, nem terebélyesedhettek ki úgy, hogy meg is hódítsák a világot, mint Csehov vagy Ibsen, nemcsak elszigeteltségünknek tulajdonítható, hanem a kemény irodalmi nevelés hiányának.

Ennek érdekében vesszőzte is az írókat, el is nyomta őket. Kinek volt hozzá több joga, mint neki, aki korán meggyilkolta magában az író, mert nem tudott olyan kéziratot átnyújtani, melyet ő „közölhető”-nek tartott volna, s némaságra kárhoztatta a kritikust is, mert munkája „nem ütötte meg” az ő könyörtelenül magas, tiszta mértékét? Néhány tanulmány, bírálat maradt utána, meg pár maroknyi aforizma, mely életművéhez viszonyítva törpe, de óriás magaslat műveltségünkben. Kegyetlenség volna túlozni nekünk, kik az ő kritikai szigorában növekedtünk. Ennek tudatában állítom, hogy ha a franciák évszázadok óta Montaigne pár mondatából élnek, s szüntelen visszatérnek hozzá, nekünk is vissza kell majd térnünk a gondolkodásnak ezekhez az ékszerszavakhoz, az önismeret és önbírálat e remekeihez. Nem csoda azonban, hogy betűben, sorban „csak” ennyit alkotott. Számára az írás az elérhetetlen tökély volt. Sohase bírt belenyugodni abba, hogy minden írás többé-kevésbé szemfényvesztés. Lélekrezzenéseinek pontos tükörmását akarta volna látni maga előtt. Egy ízben vele együtt kellett megfogalmaznunk egy pár soros jelentést. Napokig tartott, míg elkészültünk vele. Amit leírtunk, megsemmisítette egy leheletével. Mondataink széthulltak, mint a kártyavárak. Kiderült, hogy minden szavunk fölösleges, vagy nem eléggé magvas. Beláttuk, hogy igaza van, de amíg elgyötörve meredtünk a papírra, titokban üdvözlöttük a felületességet, s hozsanáztunk az ürességnek is. Az ő cikázó gondolatai és érzései egymással viaskodva születtek meg, miután előzőleg egymást rontva vagy fölfokozva kiáltották a próbát és ellenpróbát, s nem is mérhető kis idő alatt végigkeringtek különböző kémcsöveken, keresztülrohantak bogozhatatlanul összenőtt-font átváltók, vezetékek, villamos huzalok egész telepén, érhálózatán s csillagrendszerén. Stílusán a tömörség görcsös csomókba futott, mint homlok az ómegaránc. Másokra nem ezt az embertelenül szigorú mértéket alkalmazta, de ehhez hasonlót, melyet lehetőség szerint meg kellett közelíteniök.

Épp ezért harcos viszonyban volt minden íróval. Nem is akadt olyan, akinek ne osztott volna sebet. Ezek esetleg elhagyták, de többnyire fölkeresték, hogy kezelje sebüket, akár gyógyító golyócskal, akár hasonszenvi módon, újabb sebbel. Fölfödözöttjeiért semmiféle áldozatot nem sokallt, veszekedett és verekedett érettük, megvetve idejét és érdekeit is. Sokszor hirtelen magukra is hagyta őket, látszólag nem törődött velük, lehet azért, hogy megérjenek a szélben

és fényben. Közöny volt ez? Közöny volt, az a közöny, mely a természet bölcsessége. Amikor hírül vittem neki, hogy egy kiváló író, akit mindig nagyra tartott, letette a tollat, s nem szándékszik többé írni, vállat vont. Nem dajkált ő senkit. Csak apró-cseprő dolgokban buzdított. A nagy, döntő dolgokban senkit se buzdított, mert tudta, hogy ez úgymint hiábavaló. Személytelenül tekintett ránk, mint a természet.

Ha tehát akarom, az ojtogató Kazinczyhoz egyáltalán nem hasonlított, hanem pont az ellenkezője volt. Inkább a gyomláló Gyulai Pállal rokon, s szemehatára szélességét, tragikus öngyilkos-sorsát tekintve Péterfy Jenővel, aki „inkább lett volna toboz egy pínán Itáliában, mint középiskolai tanár Budapesten”. Senkihez se hasonló azonban szellemének korlátlan-sága. A legtöbb kritikusnak, a kiválóaknak is van egy vagy több korlátjuk, mely nem engedi, hogy ellentétes művészi irányokat, eszmeáramlatokat megértsenek, bár sokszor épp ez a korlát - sőt korlátoltság - segíti őket ahhoz, hogy a maguk területén gyökeresen egyénit teremtsenek. Őneki nem volt más korlátja, csak az a tökély, melyet eszményül tűzött maga elé. Ennek keretén belül mindent megértett, mégpedig nemcsak hús méltánnyal, hanem lelkes átéléssel. Egyformán szerette a népiest s a szalonfinomságot, a régit és újat, a keresetlenséget s a vele járó nyersséget, de a rokokó és a barokk művészi keresettséget is, a lírát és szónokiasságot, a mélységet, mely termékenyen zavaros, s a könnyedséget, mely sejtetően áttetsző. Magába fogadta irodalmi életünk csaknem minden megnyilvánulását.

Másutt, a nagy nyugati országokban, a kritika szétagolódik, s a különböző vezérek egymással hadakozva képviselik az igazság egy-egy részét és együtt az egészet. Nálunk egyelőre csak egyetemes kritikus képzelhető el. Ilyen volt ő. Nemcsak „modern”. Gyűlölte ezt a szót, mint mindent, ami tartalmatlan. Egyébként, ha azt mondják, hogy klasszikus, azt felelhetem, hogy romantikus is. Ha azt mondják, hogy hajthatatlan, azt felelhetem, hogy hajlékony, bámulatosan rugalmas. Ha azt mondják, hogy a népek fölött lebegően emberi vagy európai, elismerem, hogy így van, de azt felelhetem, hogy ezen a földtájon, ahol annyi nép és hajlam elegyül, épp az ellentéteket összeolvasztó erejénél fogva a legmiénkebb, a legmagyarabb kritikus. Ellen-tétek csodája volt, ember.

Így szavalgattam magamnak, talán hangosan is, mikor autóm a Rókus-kórház elé gördült. Leugrottam, s bementem az ódon kórházba, melynek falán még a pesti árvíz emléktáblája látszik, s hosszú, kongó folyosói a párizsi történelmi ispotályokra emlékeztetnek. Az ügyeletes szobában nevét már bevezették a naplóba, az adatokkal. „Önlövés.” Az 1434-es számú rendőr jelentette, az Aréna útról 23 óra 12 perckor hozta ide a mentőkocsi, s 23 óra 25 perckor halt meg. A kórházban még tizenhárom percig élt. Ezen a napon ő volt az egyetlen öngyilkos.

Kértem az alorvost, hogy engedjen föl hozzám, engem, s barátaimat, kik még előbb érkeztek ide. „Ennek már nincs semmi értelme” - mondta. Belül igazat adtam neki. Úgy zarándokolunk el kedveseink holttestéhez, mint kárvallottak arra a helyre, ahol elvesztettek valamit, noha tudják, hogy azt ott már úgyse találják meg. De nem ezt közöltem vele. Azt mondtam, hogy „kíváncsi vagyok”. Ezen megütődött. Gondolkozott kicsit, majd fölkiértetett bennünket az udvaron át abba az első emeleti szobába, ahol már többször jártam.

Magas, bádoggal tolóágyon feküdt, lószőr pokróccal takarva. Oldalt villanykörte égett. Miután a szolgál meggyújtotta a mennyezetlámpást, föltekarta övig. Szíve táján rózsaszín tapasszal volt beragasztva a seb. Nyitott szeme a régi tekintettel nézett, de nem ránk, hanem oldalt, az üvegszemek mozdulatlanságával. Mi is mozdulatlanul álltunk. Nekem az a magyarázhatatlan érzésem támadt, hogy ő, aki csak pár percre vált eggyé az élettelen világgal, s annyi mindent tudott itt, most, hogy mindezt egyszerre elfelejtette, még többet tud, olyasmit, ami fölér minden tudással. Majd arra gondoltam, hogy mi mindenre emlékezett azelőtt, hány verssorra, hány mondatra, melyeket évtizedekkel ezelőtt olvasott, hány író munkájára, melyet egyetlen

hallásra megjegyzett, nagy egészében és kis részleteiben, lüktető lávaanyagában, és nyers vázában, árnyalatában és központozásában, akár zongoraművész egy roppant partitúrát. Most kialudt ez az emlékezet, az eleven emlékezet, mely hűségünk, virrasztó lelkiismeretünk volt. Ő volt ebben a feledékeny országban az emlékezet. Úgy rémlett, hogy az amnézia sötétsége borul ránk.

Minthogy itt már semmit se tehattunk, elmentünk lakására, hogy ott talán tehetünk valamit. Ez volt a legelhagyatottabb lakás ezen az éjszakán. Tárva-nyitva találtuk ajtaját is. Az öngyilkos anya és az öngyilkos apa egyetlen leánya feküdt itt, akinek az volt a földi küldetése, hogy nyolc és fél évig sorvadjon az ágyban, s végül csak feketén, almaboron, morfiumon, cigarettnél éljen, és huszonöt éves korában úgy távozzék innen, hogy porhüvelye kilókban alig nyomjon többet, mint éveinek száma. Egyedül állottam előtte. Lázak tündére, szenvedések összerogyott táncosnője. Én, aki csak a földi dolgok titokzatosságában hiszek, azt éreztem, hogy nem viselkedhetem úgy, mintha egyedül volnék. Beszélni kezdtem hozzá. Poharak, tányérok a zsúfolt asztalon, három findza fekete, érintetlenül, két csésze megvörösödött tea, kanalak, porok, orvosságok. Amint léptem, lábam alatt ropogtak az oltópalackocskák üveghegyei, melyeket letördelnek, minekelőtte tüvel fölszívják a tartalmukat.

Közvetlenül az ágya előtt vérfolt piroslott, az apja vére. Benn a dolgozószobában ugyanekkora folt feketedett, egy tintafolt, az apja tintája. Kiontott vér, kiöntött tinta, vér és tinta, e két „különös nedű”, mely nekünk, írónak egy. Mindössze ezt a két nyomot hagyta itt hátra ő.

Az előszobában újságírók várakoztak, tiszteletteljesen, mélyen leverve, mintha családtagok volnának. A háziak elmesélték a történeteket.

Egész nap a leánya ágyánál tartózkodott. Reggel a leány barátnőjét, hú ápolónőjét is elküldötte a hivatalba, nehogy otthonlété gyanús legyen. Csak ő maradt mellette. Későn délután dolgozószobájában az íróasztalnál utolsó levelét írta, mely rendelkezéseit tartalmazza. A többi levelet már hónapokkal ezelőtt lepecsételte, azt a szürke borítékot is, melyben elefántcsont papírvágó kését küldte el nekem, a kezdőbetűivel. Ő, akinek mozdulatai oly kimértek voltak, akkor izgatottan írhatott. Fölborította az üvegtányért, melyen tintatartója állott. Rámeredt erre az értéktelen üvegholmira, sópánkodva kérdezte környezetét, vajon csakugyan összetört-e? Amikor megbizonyosodott felőle, sóhajtozni kezdett, mintha valami jóvátehetetlen kár esett volna, majd leborult az asztalra, a két karjára, s percekig úgy maradt. Ez volt az egyetlen kitörése. Amint folytatta a levélírást, tintatartóját is fellökte, s a tinta lecsorgott a padlóra.

Nyolc órákor a beteget, akit közben másik ágyba fektettek, mert vízpárnája folyt, maga vitte át a rendes ágyába, karjára ölelve. Nyugodtan megvacsorázott, mint egyébkor. Ezen a cselekedetén mérhetjük, milyen kétségbeesés kövesült belé. Megette a lágy tojást. Vajas kenyeren, melyet a tálcán hagyott, még látszott fogainak félkaréja. Átment a betegszobába. Többé nem is hagyta el.

Halottféhéren, elcsigázottan szorongatta egymásra két tenyerét. Folyton ezt suttogetta: „Jaj, kislányom.” A beteg rohamot kapott, fuldokolni kezdett, kihajolt az ágyból. Miután az orvos szívzsongítót adott neki, annyira jobban lett, hogy tréfálózott is, mosolyogva kérdezte apjától, megijedt-e nagyon? Tizenegykor következett a második roham. Ekkor a leány így szólt: „Imádkozzunk”. Kezeit összetéve gyermekkori imáját kezdte: „Én Istenem, jó Istenem, lecsukódik már a szemem.” Itt abbahagyta, s ezt mondta: „Félek, apa.” Ő ezt felelte, csöndesen: „Ne félj”. A haldokló folytatta, ő pedig leányával mondta az imát, melyről tudta, hogy az ő halotti imája is. „De a tiéd nyitva, Atyám, amíg alszom, vigyázz reám.” Közben biztatta, mindig hangosabban, erélyesebben, csaknem kiabálva: „Ne félj, ne félj”, a hátraszegett fejével, a zúzmarásan lobogó hajával, a keményen pillantó szemével, mint mikor haragudott s

roppant erélyes volt: „Ne félj”. A leány bólintott: „Már nem félek. Csak te is imádkozz.” Háromszor egymás után mondták el ezt az imát, együtt. Akkor ő az orvosra nézett. „Adj neki még egy injekciót.” A haldokló fejét rázta. „Már nem kell. Jól érzem magam.” Megint imádkozott. Anyja arcképére tekintett: „Anyához megyek.” Most az apa biztatta: „Imádkozzunk.” Egyre erősebben hallatszott szavának rettenetesen harsány, éles staccatója: „Ne félj, ne félj”, valami önkívületes meggyőződéssel, mintha arról biztosítaná, hogy az élet és halál semmiségének valahol értelme és föloldása lehet. Még egyszer belefogtak az imába. A leány hangja elhalt, csak még az apáé hallatszott. Aztán az se hallatszott.

Patakzó szemmel lépett az orvos az ebédlőbe, intett, s a rokonokért sietett. A környezet bénultan állt. Ő nagy léptekkel a halottaságytól az ablakig sétált, majd vissza, gyorsabban. Hirtelen magára zárta az ajtót. A leány barátnője azt hitte, hogy egyedül akar maradni, tisztelte az apa fájdalmát. De rosszat sejtve a fürdőszobához vezető ajtóhoz rohant. Mire odaért, az is bezárult, kemény kattanással. A következő pillanatban azt hallotta, hogy benn kíméletlenül csattogva engedik le a görredőnyt. Fölkapta a telefonkagylót, de mire letette, eldőrdült a pisztoly.

Valami zuhant, egy feldőlő szék s utána még valami. Erős kiabálás, zúgó nyögés, szavak lármája. Egyik mondatát, az utolsót tisztán hallották: „Kislányom, utánad akartam menni.” Ennek az értelmén tűnődünk. Vajon azt képzelte-e, hogy már nem él, s a halál partjáról szolt át az életbe, végzett bizonyosságnak tekintve, hogy már nem is él, vagy az élet partjáról szolt az eltávozott után, abban a hitben, hogy utána akart menni, de terve kudarcot vallott? Mind a kettőt jelentheti ez. De az utóbbi föltevés valószínűbb. Az öngyilkosok, akik fölépülnek, mesélik, hogy tettük elkövetése után az az érzésük, mintha nem sikerült volna. Végtelennek látszik az a pár pillanat, míg az öntudat el nem borul. Köröttük a valóság képei, egy függöny, egy asztal, a pisztoly, melyet elvetettek, a puskaporszag, a meleg, maszatos vér hitvány naturalizmusa a maga ijedelmes rendkívüliségében is élet, az élet megannyi jele, melytől az akarat egyszerre vágyódott volna elszakadni. A fölhevült képzelet gyorsabbnak vélte a halált, ünnepibbnek, elfelejtve, hogy ezt megelőzi a meghalás, mely még az élet egyik része. Ő is azt hitte, hogy a golyó nem talált, s életben marad.

Mire a mentők megérkeztek, a szobában teljes csönd volt. Föltörték az ajtót, a rendőr jelenlétében. Ott feküdt a földön, hanyatt bukva, halott leánya ágya előtt, nyitott, véres inggel. Öntudatát elvesztette. De még élt. Érverése működött. Gyöngén lélegzett. A mentők hordágyra tették, s elszállították oda, ahonnan mi ide érkeztünk.

Édesanyja arcképe alá ezen a napon is friss virágot tűzött, két őszirózsát. Utolsó kívánsága az volt, hogy a koporsóban helyezték feje alá az ismeretlen tartalmú s előre elkészített csomagot, melyben levelek lehettek, írások, apró tárgyak, az élet szent bálványkái, fétisei. Mennyire nem ismerték áhítatos lelkét. „*A szeretetnek nincs ellentéte*” - írta. - „*Hogy az lehessen, ahhoz minden jelentéktelen*”. A szeretethez mérve minden semmi.

Künn, az utcán, a liget sötét fái előtt még mindig meg nem békélt lélekkel vitakoztunk, kutatni próbáltuk tettének okát. Eszünkbe jutott egyik mondása: „*Ha minden mindennek a függvénye, akkor az indokolásoknak semmi értelmük, mind hiányosak, fölöslegesek.*” Egy dolognak végtelen sok oka van s nem egy, minden az oka, ami eddig a földön történt, s ezeknek láncszemeit nem bogozhatjuk föl. Az ő tettének is végtelen sok láthatatlan oka lehetett, de néhány látható oka is. Egyik valamelyik az, hogy körötte a világ megváltozott. A szellem és lélek hét kövér esztendeje után, melyben munkálkodott, a szellemtelenség és lelketlenség hét sovány esztendeje következett el, összezsugorodott arányokkal, kucorgó igényekkel, csonka szabadsággal. Ami azelőtt kendőzve járkált, az üzletesség, nyíltan vigyorgott az ő birodalmában, s akik azelőtt az éj leple alatt félve surrantak be, a befolyásos,

pénzes műkedvelők, fényes nappal terpeszkedtek el, s birtokba vettek mindent. A szajhálkodó közvélemény egy könyv sikerét azon mérte, hogy írója hány dollárt keresett vele. Idegen világ volt ez. Ő nem hagyta el örhelyét. De tiltakozni ennyi barbárság ellen, egy öt világrészre kiterjedő általános agylágyulás ellen már céltalanság lett volna. Aztán nemcsak tiltakozásának lehetőségét vették el tőle, hanem igazságait is. Az alkotó kritikustól, aki diadalra visz egy nemzedéket s egy irányt, a csőcselék lassanként eltulajdonítja véleményeit is, s fitymálva kérdezi, hogy mi lehet azon új, és mi lehet abban érték, melyet ő is elfogad. Munkáját lehetetlenség volt folytatnia. Ha politikus lett volna, azt írják, hogy a változott körülmények folytán „imposszibilis” lett. Ha fejedelem lett volna, talán hadihajóra rakják, s a butaság és műveletlenség kettős, megbízható fedezete mellett elszállítják egy pusztaszigetre, hogy senkinek se árthasson. De mert se politikus, se fejedelem nem volt, nemigen törődtek vele. Itt hagyták nekünk. Sokszor emlegette tréfásan és komolyan, hogy most igazán szabad az író, miután nincs se közönsége, se tekintélye, se kenyere, most kell megmutatnia, hogy legalább hite van. Ameddig bírta, biztatta is a haldokló szellemet, a haldokló tisztességet, a haldokló költészetet, melyet nem kevésbé szeretett, mint azt a másik haldoklót, aki vér volt a vérből, hogy ne féljen, ha össze is roskad, ha meg is hal, mert számára is van túlvilág, egy elképzelt utókor mennyországa, ahol majdan fölismerik tiszta és igaz arcát.

Hajnalodott, mire hazaértem. Akkor egyszerre láttam őt, azt a képet, mely talán élesül emlékezetemben, s belerögződik örökre. Láttam őt azon az estén, mikor huszonöt éves működése alkalmából ünnepeltük, már szenvedő alakját s ezüst fejét, egy étteremben, körötte sok-sok íróval, patkó alakú asztal körül, amint beszél, poharát a sárga borral magasra emelve, de nem hivatalos nagyságokat köszöntve, csak ennyit mondva, a szófukar emberek egyszerűségével: „Éljen a magyar irodalom.” Amikor ezt a képet láttam, s ezt a szózatot hallottam a múltból, először eredt meg könnyem a lidérces éjszaka után. E szavak mögött egy élet munkája van, egy ember, aki sohase hazudott. Ezekkel a szavakkal búcsúzom emlékeitől. Nem kiálthatom, mint királyok halála után, hogy „meghalt a király, éljen a király”. Nincs utódja. Századok múlhatnak, míg hozzá fogható akad. Csak szavait ismétlem. „Éljen a magyar irodalom.”

Nyugat, 1930. november 1.

RÉVÉSZ BÉLA

Ha Révész Béla embereiről akarok írni, Révész Béláról, az emberről kell írnom. Ha pedig az embert látom magam előtt, megértem az író. Ez az író legrövidebben és legtisztábban az elvontságok általánosító, átlátszó nyelvén úgy fejezné ki a maga hiszekegyét, hogy keresi az embert, és hisz benne, abban az értelemben, hogy mindnyájan egy körülzárt világ vagyunk, amelyekhez valaki más, az író is csak félelemmel, homályos áhítózással közeledhetik. Ez az elcsodálkozás, ez a várakozás, ez a döbbenet egy idegen ember előtt a novellaíró lírizmusa. Másokban megtiszteli önmagát. A mások egyéniségében a saját egyéniségét. Mindenki érdek, aki különbözik tőlem. Látom a határfalat, kíváncsian tekintek a titokzatos, szent területre, de remegve hátrálok, minthogy egy ismeretlen élet nyomását érzem. Minden emberben rejtélyek szunnyadnak. Vágyak, kétségek, erők, egy élet, egy egész világ. Ha meg akarok erről győződni, csak be kell tekintenem egy szembe. Milyen idegen ez a világ. Mennyire elválaszt bennünket mindörökre. Ilyenkor látom, hogy ide nem lehet betörnem, és nem lehetek más, mint én, csak néha, egy-egy pillanatra, ha egy szón, egy mozdulaton vagy egy hidegen belém szűrő tekinteten keresztül megérzem mások csendesen lüktető, tőlem egészen függetlenül folyó életét. Ez a láz az írás perce.

Csak igazi egyéniség beszélhet így, és Révész Béla mondja ezeket - a maga színes, gazdag, barokk stílusán -, aki sok százak életét éli. Az alakjai is egész emberek. Mégis annyira különböznek az írótól, mint mindenki mástól. Nem szoktuk, de nem is igen merjük megkérdezni tőlük, csakugyan élnek-e, vagy csak mímelik az életet, oly határozottan, oly döngő biztonsággal lépkednek elénk a semmiből. Ezek születtek. Az élet kusza vonalhálózatán, a véletlenségek pontosan összevágó koordináta-rendszerébe állanak, és azt hirdetik, hogy vannak, és csakis ilyenek, minthogy nincsen adott eset, sok és sok eset, amely közül ötlet szerint válogatni lehetne, csak egyetlenegy van, és ez az, amit az élet törvénye parancsol rájuk. Emberekkel találkozunk itt, akik tágra nyílt szemmel néznek reánk, s panaszkodnak, milyen egyedül vannak, mily dermesztő magányosságban kell élniök a maguk megváltozhatatlan, végtelenségek közt tántorgó, idegen életét, és tisztán látják, hogy az a valaki, akinek mindezeket el kell szenvednie, csak ők maguk lehetnek, és széles e világon senki más. Szemük kigyullad, orrukba felhullámszik az indulat forrósága, fejük belekábul a sivár biztosságba, hogy mindennek így kell lennie és nem másképp. Az élet determinizmusa követeli. Ilyen kérlelhetetlen, ilyen orvul ránk törő, ilyen bizonytalan. Az olvasó maga is hatalma alatt áll e papiros mikrokozmosz különtörvényeinek. Az íróban a teremtőt látja. Az esztétikus pedig Lips elméletét rángatja elő, és ráolvassa az ő finom szavait. Révész Béla beleérzi magát alakjaiba. A double conscience hajlékonyságával cseréli ki lelkét egy másik emberével, és az öröme öröme lesz, szenvedése a szenvedése, annyira, hogy írása sokszor áttüzesedik, és mániákus szózáporban, haragos jelzőtorlódásban, keményen zuhogó mondatkataraktákban csillapul az önkívületbe emelkedő indulat. Az író valósággal éli a novelláit. Szúrj kést valamelyik alakjába, és ő maga fog felsikoltani.

Ez a determinizmus magyarázza, miért kóborol fantáziája állandóan szegényszagú, félhomályos szobákban, utcai lányok, esett harcosok, küzdelemre készülő szerencsétlenek között. Az ilyen tehetség nem tud mulatni az események játékán és ötleteken. Nincs is játék és ötlet, csak élet van. De valami nagy vágyakozás is él benne. Az ő organikusan kiépített világában szükségesek ezek a vágyakozó emberek. Ha szavaiból nem érzem ki, megmagyarázza Kozma Lajos vonalpoézise, aki maga is évek óta öntudatosan építi dekoratív világát mindenkitől függetlenül, mint egy nyugodt cél felé haladó komoly filozófus. Ez a könyv is a múlt, a jelen,

a jövő összehangolása. Révész Béla három ígéretet hord magában. Olyan, mint egyik alakja, a temesi francia fiú, akit a múlt öröksége egyszerre kiragad a jelenből egy szebb jövőbe. Éles szeme, amely oly határozottan látja a dolgok kérlelhetetlen rendjét és az emberek különvalóságát, természetesen keres vigasztalást ebben a vigasztalhatatlan világban. Magányos, beteg emberei: egytől egyig zárt univerzumok. Sötét sorsuk mintha a külső, zord törvényt tükrözné. Meg akarod ismerni őket? Csak rajta, hatolj beléjük. Az író kalauzolni fog homályos mélységükön. Homlokukon azonban ott a felírás: *Lasciate ogni speranza*.

A Hét, 1909. április 18.

PÁSZTOR ÁRPÁD

Ez a könyv szerény és mégis feltűnő alakban jelenik meg: címlapján egyik napilapunk ismerős betűi és hasábjai láthatók, ezeken van átnyomtatva az írója neve és a könyv címe, jelezve, hogy szerzője - Pásztor Árpád - újságban megjelent cikkeit gyűjtötte össze. A könyv ebben az otthoni kabátkájában, szerkesztőségi munkazubbonyában rokonszenves.

Nem kell különösebb elhatározás, hogy végigolvassuk. Csak meg kell kezdeni. Észre se vesszük, már a végére értünk. Riportok vannak itt, melyek a nyersanyaguknál fogva érdekesek, az író pedig Európa és Amerika közt jó kalauz, ki nem tódít, magyaráz, engedi hatni gazdag anyagát, természetesen. Micsoda furcsa társaság ez, így, együtt. Reményi Edéné, Ohio államban, rongyosan, öregén, a hatvanas évek Magyarországra emlékezik vissza... Egy nyitrai főúr, az utolsó „szunamita”, ki friss, egészséges parasztlányokkal véteti magát körül, hogy meghosszabbítsa életét... Masson, a hírneves díjbirkózó leleplezi magát, hogy sohase birkózott komolyan... Benedek Aladárról, a hatvanas évek ünnepelt költőjéről való rajz... Palkovics József, a mexikói expedíció tagja, volt indiánus kapitány... Lazarevics, a pesti gavallér és lóversenyhős, tönkrementen, Amerikában... Egy rablógyilkos a pozsonyi fegyházban, aki verseket ír... Özv. Thaisz Elekné, a régi pesti nagyvilági hölgy portréja... A pesti bolti szolga háromezer koronát nyer sorsjátékon... Egy régi zsoké, aki meghízott, és vidéken él... Serly Lajosnak, a magyar zeneszerzőnek amerikai élete... Szika Laji, a *Nemzeti Színház* és a *Burgtheater* volt tagja hetvennégy éves korában egy bécsi kávéházban beszél... Wiesenbacher Endre, egy régi magyar építkezési vállalkozó... Magyar emigránsok New Orleansban, kik már nem tudnak magyarul... Casement, az ír vértanú berlini nyomai...

Alapjában mind elkallódott, útszélre került emberek, kik szemükben régi emlékek fényét viselik, s elfeledten éltek valahol a jelen és a múlt közt, a közönyben. Még nem szólt róluk a történelem, és már nem beszéltek életükről. Pásztor Árpád ekkor mentette meg alakjait. A cím „regényalakok”-nak nevezi őket. Olvasás közben arra gondoltam, vajon milyen érdeklődéssel fogadnám a könyvet, ha e kétségtelenül regényes és különös emberek nem éltek volna, és riport helyett valami elbeszélésféle állna előttem? Úgy éreztem, hogy érdeklődésem akkor kissé megrokkanna. Mert a „regényalakok” egyszerűbbek. Csak az élet ily kevésbé összefogó és változatos. Ezeknek a történeteknek igazi varázsa abban van, hogy megtörténtek, az író érdeme pedig abban, hogy régi életek avult és színehagyott kelméit szinte szó nélkül teregeti elénk.

Nyugat, 1917. február 1.

GOMBOCZ ZOLTÁN

Polcok rohannak föl a mennyezetig, telis-tele könyvekkel. Boldog isten, mennyi könyv, mennyi szótár. A magyar szótárak hadirendje, aztán török, orosz, finn, görög szótár. Úgy tetszik, ebben a dolgozósobában találkozót adtak egymásnak a világ szavai, ide futnak be a föld különböző pontjairól, mint valami rendőri bejelentőhivatalba, hogy a tudós, a magyar nyelv európai hírű bűvára, ki közöttük van, fekete lüszter munkakabátjában, hanyag nyakkendőjében egy korall melltűvel, seregszemlét tartson rajtuk, hogy megállapítsa, kik a fölmenő és lemenő ági rokonaik, hogy eldöntse, törvényes-e a származásuk, vagy sem. A csöndet, az édes szemlélődést bolygattam meg, mikor beléptem. Épp írt. Rajzos, nyugodt betűk kékelnek egy ív papíron, friss tintával. Nem kell írasszakértő, nélküle is látni: rendezett fő, tág szemhatárral és hatalmas látókörrel. Gombocz Zoltán negyvenhét éves. Mióta elkergették a kolozsvári egyetemről, édesanyjánál lakik egy budai bérházban. Csontkeretes pápaszemet visel, mely nem professzoros. Így inkább egy orvostanárhoz hasonlít.

Ő mosolyogva veszi le szemüvegét. Azt hiszem, a közönség meglehetősen közönyös a mi munkánk iránt.

- Ne sértegezzük a közönséget. Ha ez igaz lenne, akkor az irodalomnak egyetlen híve sem volna. Littera. Betű. Litteratura, litteratura.

Ő. De nálunk az effajta érdeklődést nemigen tapasztaltam. Inkább a franciáknál. *Hátradől karosszékeben.* Párizsi diákkoromban a *Comédie*-ben egyszer hallottam, amint Georges Berr szavalta Heredia versét. *A kentaurok futása*-t. „Ils furent, ivres de mort et de rébellion...” Aztán beszélgettem vele, miért tetszik neki annyira ez a szonett. A színész percekig rajongott az első sorért. Micsoda gyönyörű egymás mellett e három *r* betű pergése, a ravasz-finom hangkeverés és a hiátus, a szabálytalan, de művészi hiátus.

- Amennyiben nem ezt szeretik a versben, akkor a költészet rideg, értelmi játékká aljasul: az emberek megértik, miről szól a vers - tehát okvetlenül félreértik -, aztán állást foglalnak tartalma mellett vagy ellen, végül pedig jobboldal vagy baloldal átnyújt a költőnek egy hitvány politikai koszorút. Úgy érzem, a szavak, a betűk szeretetéből sarjad minden igaz alkotás. Egyébként ma nemcsak az irodalom közeledett önhöz, hanem önök is az irodalomhoz.

Ő. A mai nyelvészet itthon is a lélektan felé fordul: az utóbbi tíz esztendő öröndes eseménye, hogy a történelem és nyelvtudomány egymásra lelt, együtt vizsgálódik. Vége annak a nagyon is „pozitív” nyelvészkedésnek, mely csak az anyaggyűjtéssel törődött, folyton szavakat hordott, talicskázott...

- Aztán megijedt, mikor végül a téglahalomból építeni is akartak. Házakat, tornyokat.

Ő. Holott az építés is cél: az emberi lélek megismerése a nyelvtudomány által. Ki tagadja, hogy kell adatgyűjtés is? De ez csak eszköz, amint mi nyelvészek a nyelvet is csak a lélek eszközeként tekintjük, s azt tarjuk, hogy fontosabb az, amit ki akarunk fejteni, mint annak külső megnyilvánulási formája. Mindenütt a világon ezen a nyomon haladnak a kutatások: a franciák Durkheim hatása alatt érzik, hogy a nyelv nemcsak egyéni, hanem szociális termék is. Bergson értekezése - *Az erőfeszítés filozófiája* - megtermékenyítette munkálkodásunkat. Az angolok figyelme is erre irányul, a németeké is, bár ők talán túlságosan elvontak. *Kassierer munkájára mutat: Philosophie der symbolischen Formen in der Sprache.* Kazinczy...

- Ön bizonyára nem ellensége a nyelvújításnak?

Ő. Dehogy. Az egész világon nem volt oly nagyszerű, esztétikai nyelvújítás, mint nálunk. Kazinczy a mai értelemben is modern, ihletes nyelvész, ki azt vallotta, amit a legújabb nyelvészek, hogy a lelki tartalom előbbrevaló a szavak alakjánál. Mindig a szó hangulati velejáróját kereste. Például elvetette ezt a szót: *babér*. Azóta megszoktuk, de ő hétköznapiaknak, konyhainak érezte. A *borostyán*-t használta helyette. Borostyánkoszorút a költők homlokára.

- A mai istenfik a babérkoszorúval is megelégszenek.

Ő. Ellenben egy másik szót is ajánlottak neki a babérra, egy erdélyi tájszót, melyet ő borzadva utasított vissza: *hutyoró*. A *hutyorókoszorú* valóban nem hangzatos. Jó füle volt, helyes érzéke a hangok okozta hatások megítéléséhez. *Tűnődik*. Az új nyelvtudomány már Herbart óta tisztában van azzal, hogy a nyelv jó része öntudatlanukban rejlik, az emberek ösztönösen, majdnem tudatlanul beszélnek, szinte nem is hallják azt, amit mondanak, mert a kifejezés erőfeszítése köti le őket. Valaki, azt hiszem, Szarvas Gábor, egy tájszót keresett valamely vidéken: az *asszámára*-t, mely azt jelenti: *körülbelül*. Megszólít egy parasztot. Kérdezi tőle, hallotta-e ezen a vidéken. A paraszt rázza a fejét, és így szól: „Asszámára már huszonöt éve vagyok itt, de még nem hallottam.” Ilyen mélységekből bukkannak föl szavaink. Ezt a mélységet akarják ma megvilágítani. Ezért a jelentéstan már magasabb stilisztikává válik, kutatják a jelentésszűkülés és -bővülés okát. „Megkérlek valakinek a kezét.” Régebben megállapították, hogy „ez rész az egész helyett”, mert nem a lány kezét kérik meg, hanem az egész lányt. Micsoda fölületes magyarázat. Ki tudja, milyen régi jelkép lehetett a kéz, a frigy milyen megpecsételését jelentette a kézáadás.

- Talán egy mítosz elhomályosult emléke.

Ő. Foglalkozom a gondolattal, hogy majd megírom a magyar lelki élet kialakulását a nyelvben. Egy nép világszemléletére döntő az a korszak, mikor eszmélkedni kezd, és a kifejezési ösztöntől sarkalltatva, görcsös erőfeszítéssel megleli az első kifejezéseket a legfontosabb lelki műveletek jelölésére. Itt van ez a szó: *ért*. Az indogermán népek úgy értenek, hogy látnak. Náluk az értés a szem érzékszervével függ össze. Ha a görög látott, már értett. A német is tud és lát egyszerre. *Wissen* annyi, mint a latin *videre*. Mi, magyarok, értünk, tehát hozzájárunk, hozzáérünk valamihez, s máris a miénk az agyvelőnkben, máris tudunk. Tapintjuk, megragadjuk, felfogjuk, ésszel érjük föl az igazságokat.

- Amint mondani szokás, ökölrel is föl lehet érni.

Ő. Értetni, hozzáérni valamihez, gyorsan. Mozzanatos ige. De lelki működéseink egész jelentős sora erre a szóra, erre a világszemléletre alapul. Mi, magyarok, érzünk. Érezni. Gyakorító ige. Tehát már gyakrabban hozzáérünk valamihez. Egészen közelébe kerülünk. Akkor érzünk, akkor szeretünk. Nem fárasztom?

- Dehogy. Érdekel.

Ő. Látja, ez is. Érdekelni, sokszor egymás után hozzáérni valamihez, belső kapcsolatba jutni vele. Hajdan, nem is oly régen, még ezt írták: „A kurucok a labancok fejét fokossal érdekeltek.” Vagyis huzamosabban, tüzetesen foglalatostkodtak a labancok koponyájával.

- Értem. És érzem. És érdekel. És mit következtet ebből a professzor úr?

Ő. Körülbelül azt, hogy a finnugor népek, melyek a tapintás érzékszerve által vesznek tudomást az őket környező világról, mintegy birtokolni igyekeznek, amit tudnak, az akarat ténye nyilatkozik meg ősi szemléletünkben. *Helsingforsról beszélgettünk, hol sokáig élt, nyelv-rokonainkról, a finnekről, kiknek műveltsége hatalmas lendületet kapott, meg a vogulokról, kik valaha hatalmas nép voltak, Mátyás király korában legyőzték az oroszokat, ma csenevésznek,*

vérbajosak, szám szerint ötezer-nyolcszázan vannak, döbbenetes példáját szolgáltatva annak, hogy egy nép pár emberöltő alatt teljesen elpusztulhat.

- Hány ősi finnugor szó lehet nyelvünkben?

Ö. Vagy ezer.

- Csak?

Ö. Még annyi sincs. A többi meghonosodott jövevényszó, szlávból, németből, törökből, latinból, olaszból. Emeljünk le egy szótárat. *Olvass.* Ablak - szláv, abrosz - szláv, akna - szláv. *Becsapja a könyvet.* De azért nem szabad hinnünk, hogy amikor így társalgunk egymással, vagy írunk, az elmagyarosodott kölcsönszavak túlnyomó többségben lennének. Egy másik próbát. Vegyünk le akármilyen könyvet. *Ismét olvas.* „A finnugor, magyar-finnugor, nyelv-finnugor...” *Végigolvassuk az egész oldalt, kiderül, hogy a szavak zöme finnugor. Az első idegen eredetű szó: „tárgy” - francia. Aztán találunk még három szláv, három német származású szót is. A többi mind tősgyökeres ázsiai.* Arany, Mikszáth szókincse is nyolcvan százalékban tiszta magyar. Mert a nyelv mégsem a szótárban van, hanem mibennünk, a lélekben.

Gombocz Zoltán egyik szenvedélye a szó, a másik a zene. Buzgó látogatója az Operának, minden Wagner-operát el tudna énekelni, a békében külföldre utazott egy-egy bemutatóra. Most pihenésül Puskind olvassa, oroszul, az Anyegin-t. Fiókjaiban gyűlnek a cédulakötegek, egy asztalán látom a megrekedt Etimológiai szótár D betűjét. De hogy búcsúzkodom, észreveszem a szavak etimonjai mellett a három cserép muskátlit is, mely, míg csevegtünk, egy háncsasztalon állott előttünk, az élő természet mosolyát hintve szét, és kimenet látom a fényt is, mely rézsút sugarával megaranyozza a tudós szobáját, a fényt, mely előzőnli szellemét.

Pesti Hírlap, 1925. június 14.

NAGY ENDRE

1

Kényelmes és egyszerű volna bohócruhába öltöztetni érzéseimet, s elküldeni hozzá, hogy fricskázzák meg, szórjanak eléje tüsszentőport, nyomjanak barackot a fejére. A humoristákat így szokták ünnepelni.

2

Kétségtelen, az álruha fölszabadít bennünket. Ebben az udvari bolond vaskos gorombaságokat mondhat a királynak. Nekem is megadná a jogot, hogy vele szemben, aki a fölény, kedvemre érzelmes lehessek. Az álarc alatt nem látni, hogy pirul el az arc.

3

Mégis illendőbbnek tartom, hogy álarc nélkül szóljak róla. Úgy igyekszem őt szemlélni, oly frissen, mintha először találkozónék vele, s oly messziről, mintha már rég lezajlott volna az idő, melyben éltünk. Vajon, ha több évszázad múlva fölzörgetnének síromból, s megkérdeznék tőlem, hogy kicsoda volt, mit felelnék?

4

Mindenekelőtt egy képet látnék. Szikár, férfias alak a színpad peremén, bordó függöny előtt, hadonászó kézzel, erős villanyfényben. Majdnem cigányos jelenség a szmokingjával, a fehér ingmellével, a sötét arcbőrével. A haj és bajusz fekete. Bozontos szemöldök alatt feketén szikrázik a szem. Dacosan, görcsösen veti hátra a fejét. Úgy rémlik, hogy mindig kissé erőlködik, s mindig kissé zavart.

5

Valóban csodálkozik is: hogy került a színpadra, a dobogóra ő, aki vérbeli író? Bizony, a fölöslegéből ad. De meg van írva, hogy mindnyájan csak fölöslegünkéből alkothatunk, becses anyagunk többnyire elhasználatlan és felhasználatlan marad egy életen át - ez az a készlet, melyhez nem nyúlhatunk -, s morzsáinkból teremtünk valamit.

6

Sok mindenre emlékszem. Emlékszem a *Bonbonnière* csöpp cukorkadobozára, amelybe bele tudta gyömöszölni egész századát, erre a kabaréra, mely úgy hozzátartozik újabb birodalmunk történetéhez, mint a franciához a *Chat noir*. Emlékszem, hogy mikor még - látszólag - minden ép és szép volt körülötte, ő ennek a társadalomnak egyes beteg szerveit - a szívét, a lépét, az izmait - külön-külön behozta ide, akár egy kórbonctani intézetbe, s előttünk boncolgatta. Emlékszem megjegyzéseire, melyben az előkelő szellemesség a kedves igénytelenség alakjában mutatkozott meg. Emlékszem mondataira, melyeket akkoriban, amikor írni is úgy írtak, mintha fecsegték volna, oly gondosan és művészin épített föl, mintha nem is papírra,

hanem kőtáblára kellene róni, s mégis a semmibe dobta pazarul, a nézőtér dohányfüstös levegőjébe. Emlékszem sok-sok estéjére, többek közt egy régi, nagyvárad hangversenyére, melyen néhányadmagammal én is szerepeltem, aztán hangverseny után egy éjszakai vonatútra a zsúfolt fülkében, amikor a barátai, de főképp a maga mulatságára, kifosztotta írói műhelyét, s egymás után vetette elé az aranyforgácsokat, a finom, értékes, emberi megfigyeléseket, egyik pillanatban duhaj kasznár volt, másik pillanatban „bolyhos” újságíró, könyvügynök, porosz katonatiszt, dörmögő öregúr, mindaddig, míg ránk nem virradt, míg meg nem érkezünk, s a kacagástól betegen el nem váltunk egymástól. Az ő műsora sohasem kezdődik el, és sohasem végződik be, mert ez maga az élete.

7

Egyszer valaki humoristának nevezte. Erre ő halkán ezt mondta maga elé: nihilista. Az igazi humorista nihilista. Erkölce a dolgok örök viszonylagossága. A világ tragikus kicsiségét látja, amint a költő a világ tragikus nagyságát. Ha a Himaláját dicsérem, okvetlenül arra gondol, hogy nem is olyan nagy, s lázasan dolgozó képzelete máris hajlandó egy porszemet a Himalája törvényes ellenjelöltjéül fölléptetni. Ő is a végtelennel foglalkozik, akár a költő, de nem a végtelen nagy számokkal, hanem a végtelen kis számokkal. Fagyban ég el, amint a költő lángban. A humorista jéghegyek hátán didereg a világ végén, s a semmibe lógatja lábát.

8

Ha az arcára gondolok, legjellegzetesebb nekem a szája, ez a gúnyos, folyton megrebbenő, kajánul fodorodó száj. Amikor hallgat, akkor is olyan, mintha szólni akarna. Rajta a szavak megelevenednek, szívesen időznek ott, szinte el sem akarnak mindjárt szállani. Leírhatom gyorsírással, amit mond, átadhatom egy elsőrangú beszélőművésznak, aki a tetejében kitűnően utánozza is őt, de a hatás, mihelyt nem ő maga adja elő, semmi. Ehhez az ő lélegzetvétele, az ő vérkeringése kell. Mint minden nagy művésznak, a formája mesteri. Titka nyilvánvalóan az, hogy oly súlyosan, jelentősen és bájosan tudja ezt kiejteni: „Tisztelt közönség”.

9

Egy kor élő szava ő. Akkor, amikor még csak olvastunk őbenne, őáltala élveztük az ember szót, a *vox humana* varázsát. A rádió fölfedezése előtt ő volt a mi rádiónk.

10

Hány könyv röppent el nyomtalanul, mióta ő beszél. Szavai azonban még mindig élnek. Nemzedékeket termékenyített meg velük. Minden viszonylagos. Úgy látszik, néha jobb a láthatatlan lelkekre építeni, mint a sziklákra. *Seripa volant, verba manent.*

Nyugat, 1931. május 1.

ADY ENDRE

I

Vér és arany!... A reneszánsz véres és aranyos kora ragyog a szemembe, Benvenuto Cellinit, a kacagó, törőn, véren és aranyon keresztül szeretkező és alkotó reneszánsz művészt látom, a túlfeszített, izmos élet diadalmas, dagadó teljességét. Arról van szó, hogy Ady Endre versekben ugyanezt az életet éli, a vér és arany életét. A mi izgatott sietségű modern korunkban ő valósággal fürdik, s tárt kebelével, nekiszegzett, dacos fővel megy neki mindennek, ami szép, ami új, ami élet. Ebben és nem holmi furcsa külsőségekben s bizarr eredetiségben van az új kötet súlya, s ez az út jelzi Ady Endre mindig följebb kanyarodó hegyi pályájának magas céljait és meg-megújuló fejlődését.

Az emberi gondolkodás őrszemei a világ minden pontján észrevették a modern kor fuvallatát, sőt már a filozófiát is meglegyintette. Az amerikai pragmatizmus, amely intuitíve nézi az életet, és csak az emberileg érdekes és értékes momentumokat keresi, egyszerre átcsapott Európába is, s az olaszoknál Giovanni Papini, a franciáknál Ravaisson, de főleg Bergson, a legújabb filozófia mestere, távol minden holt formától, már a véres, izgalmas életet formulázza, s a *vécu*-t, az átéltet, a mozgalmas cselekvést ragadja meg. A líra ugyanezen az úton halad. Nem véletlen, hogy Ady Endre is új isteneknek gyűjt tömjént, és kegyetlen halványukat, az aranyborjút őrző tánccal keringi körül. Nem azt írja, amit megtud, hanem amit tud, érez és lát, mert agyán ragyogó sorozatban villannak el az élet kinematográf képei egy lírikus intuíció önkívületében. Ekkor azután szavakat keres, csengő, különös, sejtető szavakat, melyekkel mondani semmit sem akar, csupán a fantáziánkat izgatja, hogy mi is lássuk, amit ő látott a lelke mélyén. Éterinjekciót ad a képzetnek. Sejtet és elhallgat. Az igazi érzés távol, sötétben nyíló virágként illatozik felénk.

De sokkal gyöngébb a lámpásom, semhogy be tudnék világítani abba az izzó konyhába, ahol ezek a keserű, lángoló, új versek születnek. Ki vállalkozik arra, hogy még egyszer papírra lehelje ezt a bíborpiros életet, ezt a szilaj, szent szerelmet, ezt a sok hideglelős, holdfényes látományt összes finomságaival, kaján merészségével együtt? Írjuk le, hogy egy új arc néz ránk. Írjuk le, hogy míg a fiatal franciák és olaszok kétségbeesetten majomkodnak, hogy megrikassák a világot egypár Verlaine-utánzattal, addig a mi náboblelkű fajtánk egy erős, eredeti új költőt szült meg. Csak a mi földünkön történhetik csoda, ezen a túlzó, pazar, keleti magyar földön, ahol még a mocsarakba is csillagok hullnak...

Mert Ady Endre fájdalmasan, sírnivalóan - ez a helyes szó - *tragikusan* magyar. Még sírása, még duhaj mulató kedve is magyar, még örök tiltakozása is a kevély Kálvin protestálására emlékeztet. Egy született lázadó, aki tettek hiányában verskatonákkal harcol, s formák bilincsét törli. Fejedelmi öntudata, gögös hite a méltóságos magyar paraszté, aki érezve lelki nemességét, nyugodtan és bölcsen megveti a világot, és senki különbet nem ismer el maga fölött. Az asztaltrónuson ül ő, a mámorfejedelem, s az élet, a vágy, a gyönyör lakomáján száz szál gyertyát, száz icce bort tétet maga elé, és siratja magát és a népét. Petőfi óta poéta ily sokat és ily komolyan még nem foglalkozott a magyarság végzetével. Ámde Ady Endre a meghiggadt idők árjában már másként lát, másként kell látnia, és így nem kerülheti el a Byronok, Shelley-k és Browningok sorsát, hogy nemzetgyűlölőnek bélyegezzék, holott csak a

kis népek általános tragikumát dalolja, s annak a kifordított, de nagyon igaz közmondásnak ad lelket, hogy az igaz költőnek mindenütt rossz, de otthon a legrosszabb.

Vajon merre halad útja a jövőben? Ez az új kötet egy egész embert és egész költőt mutat be, aki millió és millió szállal kapaszkodik be az élet kerékfogaiba, s mindig emberibb lesz. Egyre közelebből látja a halált, az ősi, legnagyobb problémát, és egyre jobban szereti az Életet, amelyet titkos szimbólumává emelve, fogalmi szférákban mélyít el. Távolból egy asszony örök szerelme s a közeledő falu fehéres árnya kísért. Mintha egy ékes kürthang lenne a „leitmotiv”, mely később lassan-lassan könnyes zokogásba, fájdalmas és bölcs lemondásba fullad.

E gazdag gondolat- és érzésvilág mögött pedig egy diadalmas poéta áll, egy oroszlánszívű, nemes napember lép ki a könyvből.

A kritikus itt leteszi a pontot, mert érzi, hogy kezében megbotlik a toll, és akarata ellenére lírát ír.

Ady Endre annyira lírikus, hogy róla csak lírát tudok írni.

A Hét, 1907. december 29.

II

Hadd jellemezzem Ady Endrét a saját ajkával, hadd írjam le a szót, aminél hamarjában jobbat nem tudnék lelni az ő harcos költő-egyénségének megérzéskeltetésére. „Pacsirta-álcás sirály”: ez Ady Endre. Mintha megismétlődnék a múltak játéka, ő sem lehet el a harc és kard nélkül, amint nálunk senki sem, aki valami újat akar, a poéta legkevésbé. Katonái vagyunk a gondolatunknak és érzésünknek, s nem tréfa és olcsó szellemeskedés, hogy mi, lovas és szittya hősök utódai, még a szalonkabát alatt is kardot rejtegetünk, mert az álmaink jogáért is viaskodnunk kell. Félig-meddig talán a reneszánsz humanistáihoz vagyunk hasonlatosak ebben, akik egyik kezükben kardot, a másikban író tollat szorítottak, csak hogy mi nem heroikus pózból, hanem keserű szükségből, a magunk és igazunk védelmére tesszük ezt, úgy, hogy sokszor a jobb kezünkbe kell vennünk a kardot, és - izgató harcok után, a béke treuga Dei-jén - csak a balunkkal írhatjuk meg azt, amit sietve el kell mondanunk.

Ady Endrének is így kellett írnia, az új költészet küzdelmében, s minden szépség és elnagyoltság, nagyszerűség és naivság, befejezettség ebből a harcból született. A fegyverek közt nála nem hallgatnak a múzsák. Sőt, éppen ez, a szimbolikus líráért való hosszú és szívós csatázás fejlesztette ki szinte betegesen nagy költői öntudatát, amellyel még a versírás pillanatában is látja magát, és azt az acélkemény hitet, amely a *Vér és arany* minden sorából felénk kiált. Ady Endre új poéta, szimbolista költő. Nem az elsődleges érzést teljesen fedő legelső kifejezést keresi, hanem valami távolabbat, igazabbat, az érzelmet a szavak perspektívájába helyezőt, s szavai, ezek az új veretű, nagyon benső, a csiklandó érzelmek szüksége szerint átmódolt szavak, tisztán arra szolgálnak, hogy - Tancrède de Visant idézzem - a legintimebb lelki folyamatokat betűkkel és hangokkal külsősítse. Valami van benne Verlaine könnyes, fátyolos, letompított, szentimentális realizmusából, a befejezetlenség befejezettségéből, a tökéletlenség tökéletességéből, amely sohasem mondja ki az utolsó szót. Néhány hangból, pár álmos koppanásból korhadt vén deszkák reccsenéséből boszorkányos finomsággal szűri össze az őszi lármát, és mindnyájan érezzük az őszt. Párizsban pedig búcsúzó, sápadt nyáron tréfás falevelek zörgése közt találkozik az ősszel. Igazi Rippl-Rónai-kép. Más talán

jobban kisikálta volna a verssorokat, de mi érezzük, ha csak egy hangot tennénk is hozzá, vagy csak egy betűvel lenne csonkább, már nem lenne oly egész, mint így, vázlatos befejezettségében. Neuraszténias álma a jó Csönd-hercegről, a vér és arany misztikus zenéje, s könnyel és vérrel átítatott legnagyobb verse, *Az ősz Kaján*, mind erről az új művészetről beszélnek. Magyar versei, melyekkel újabban leginkább exponálta magát, visszaéléseivel és merész előrenézésével új variációkat remegtetnek át a magyar lírán. Sok strófája oly ősi komolysággal, oly komor-búsan zúg fel, mint egy elnémult Rákóczi-kürt.

Ady Endrénél, aki igazán egész költő és egész ember, különösen veszedelmes ez, mert poézise nem ott kezdődik, ahol az írás mestersége, és nem ott végződik, ahol a nyomtatott szó hatása. Versei gyakran annyira hipnotikus hatásúak, hogy médiumai leszünk, s behunyt szemünkkel tapogatjuk ki költői alakját, és ha szeretjük, érezzük őt egészben. A kritikai spektrálanalízis ilyenkor csődöt mond. Az ultraviolett sugarak halkán, láthatatlanul elillannak az esztétika nagyítóüvege alól. Egy embert látunk, aki itt élt közöttünk a XX. század elején, és viharos, szenvedélyes, fájdalmas életével, új verseivel egész szeretetet és egész gyűlöletet kap a kortársaitól. Szeretetet és gyűlöletet kérek én is a számára. Egész szívet és egész kardot!

Új Idők, 1908. február 9.

III

Nézem a halott fejét, melyen - hirtelen és érthetetlenül - egyszerre megfagyott az élet.

A halál döbbenetes látványát sohase szokhatjuk meg. Minél több halottat nézek, annál idegenebb és különösebb. Mert mihelyt a szem másfelé tekint, az agy, mely mindig, még a koporsónál is az életet akarja, elfelejti a halált, és újra meg újra meg kell tanulnunk, mikor egy-egy halottat látunk. Ady feje a koporsó párnáján megszépült. „Megszépül szatír-arcom...” - írta egykor. Súlyosan és komolyan hever ez a fej dús és gyönyörű sörényétől övezetten, melyben nincs még ősz hajszál, a sárgás fehérségben is élően, dacosan, forradalmian egy el nem békülő magyar rebellis nyakasságával. Szinte még mindig villamosság szikrázik a hajból, mely a halál után is él. A két ajak pedig keményen harapózik össze - ami szeszély és ideges rángás játszott körülötte, mind elbékült -, és egy római imperátor fönségét idézi. Babonás költő, ki nemcsak a költészetével, de az érzéki és testi mivoltával, az egyéniségével is hódít, azzal, hogy ő volt ő.

Legenda keletkezett róla már életében is, s vidéken, mikor messze az isten háta mögött felolvasásokon jártam, sehol se akadt olyan szomorú városka, hol a hívei ne szőtték-fonták volna tovább - önkényesen is - ezt a legendát. Mindez belőle áradt és szikrázott és sugárzott. Ritka találkozás, egy volt a teste a verseivel. Ha valaki sohase látja őt, és csak a költeményei után képzelet el, akkor is szükségképpen csak ilyen lehetett, a fantáziában is, dióbarna szemű, hatalmas fürtű, barnás arcbőrű, egész mivoltán a szenvedély és szenvedés titkával. Halála előtt két hónappal szomorúan mutatta lábszárait, melyek vékonyak és finomak voltak, akár egy négyéves gyermekéi, de a feje akkor is hatalmasan trónolt a testén, a szeme akkor is valami barbár tüzzel lángolt. Majdnem külön életet élt ez a szép oroszlánfej, mely életében, de most halálában különösen hasonlított Beethoven fejéhez. Az Ady-maszkot össze lehet majd tévesztetni a Beethoven-maszkkal.

A tudós meghal, és utána maradnak a művei. De a költőnek a halála, ki egy a természettel, az alkotó ösztönérettel, oly tragikus, mint egy gyönyörű nőnek az elmúlása. Valami titáni összeomlást érzek itt, ennek az alvónak a láttán. Utolszor, mikor beszéltem vele, az altatókat

szidta, a Veronált, a Trionált, a Dionált, mert már régóta nem hatottak dúlt idegzetére, és csak a morfium említésére mosolyodott el hálásan és melegen. Ez volt az utolsó mosolya, melyet láttam. Az utolsó vágya az, hogy aludni tudjon. Most a halál, a vad és iszonyú altató hat rá.

Délután a Nemzeti Múzeum ravatalához megyek. Légmentesen elzárt érckoporsóját már leólmózták, és a kálvinista hagyományhoz megfelelően tölgyfa koporsóba tették. Még nem jöhet be a gyászoló közönség. Hangosan beszélnek, létrákat cepelnek, az ívlámpákat gyászfátyollal vonják be. Egyik gyászhuszár a sarokban cigarettázik. A koporsón ezüst betűkkel ez áll: *Ady Endre, élt 41 évet*. Ami itt befejeződött, az gyors és tragikus volt. De ami itt kezdődik, az hosszú, nagyon hosszú. Olyan hosszú, mint a legenda és a halhatatlanság.

Pesti Napló, 1919. január 29.

IV

*Hajh Erdélyország határszéle
Hajh régi, híres, bús Magyarország
Jól hal meg ott a lantos-féle.*

Ezen a havas délutánon, hogy ravatalának vörös fáklyái csonkig égtek, és testét elegyítették porral - úgy rémlik -, hogy valami elkezdődik. Az, amit halál után való életnek, örökkévalóságnak neveznek. Aztán egy irodalomtörténeti korszak, melynek körülbelül ez lesz a jelzete: „Ady nélkül.”

Egy versét olvasom a szobámban a temetése után, melynek ez a címe: *Ha a szemem lefogták*.

*Óh, elégtétel éjszakája
Óh, gyönyörűség éjszakája:
Szememet már lefogták szépen
És senki sem emlékszik rája.

Senki se tudja, mint néztem rá,
Kire haraggal, kire kéjjel?
S ostoba kis emlékezések
Indulnak útnak szerteszéjjel.*

A második könyvéből, a *Vér és arany*-ból való ez a költemény, melyet akkor írt, mikor a hírneve még nem verte fel lármás és ujjongó szárnnyal az országot, de ő tudta magában a hivatást, a halhatatlanságot, azt az életet, mely halála után kezdődik. „Kis emlékezések indulnak útnak szerte-széjjel...”

A mai forradalmi költői nemzedék e halál után egyszerre úgy érzi, hogy elárvult és megvénült. Mindenesetre, egy nagy irodalomtörténeti korszak zárult be, melynek kezdetét 1905-re lehet tenni. E tizennégy év alatt újhódott meg a magyar líra és a régi magyar szellem, s vívta meg minden izgága táborok és érdekszövetkezetek ellenére az impresszionizmus és a szimbolizmus diadalmas harcát. Ki-ki hódított magának itt kisebb nagyobb területet. A költők már évek óta csak belterjesen gazdálkodtak ezen a földön, megművelték, parcellázták, szépítették, amit megszereztek, szóval gyarmatosították. A honfoglaló kétségtelenül ő. Nélküle kopár és hihetetlen a harc, és akik vele indultak, most hiszik el igazán és komolyan, hogy ők is meghalnak.

A Révai Lexikon első kötetében, mely 1911-ben, nyolc évvel ezelőtt jelent meg, ezt olvasni: „Nem a hazai hagyományok alapján »költ«, sőt inkább ezek ellen fordulva, hanem a francia dekadensek nyomán.” Egykor bizonyára az iskolákban tanítják majd ezt a mondatot, mint az irodalomtörténeti rövidlátás és a balértékelés egyik márványba kívánczozóan klasszikus példáját. Ady Endre forradalma tulajdonképpen az, hogy újra magyarrá és fajivá tette a líránkat. Hittel állítom, hogy egyetlen magyarul író költő - Csokonait, Petőfit és Aranyt is beleértve - sem foglalkozott annyit (közvetlenül és közvetve) a fajtája kérdésével, mint ő. A világ neki csak a magyar világ. Még a halált is „felpántlikázott kaszával” látja, mint egy magyar parasztot. Jelképpé, szimbólummá tette ezeket a szokat: magyar és kuruc.

Ellenben nála - és ezt nem vették észre, még mai napig sem, az ellenfelei és a felületesebb hívei - nemcsak a mi, hanem a hogyan, a mód is ízig-vérig és tragikusan magyar. Mindent magyar szemmel néz, és írhat párizsi körutakról, beteg krizantémokról vagy úri bálokról, egyaránt kisugároztatja a fajtája tüzet és titkos életerejét. Még sírása, még duhaj mulató kedve is magyar, még örök tiltakozása is a kevély Kálvin protestálására emlékeztet. Egy született lázadó, aki tettek hiányában verskatonákkal harcol, s a formák bilincsét töri. Fejedelmi öntudata, gögös hite a méltóságos magyar paraszté, aki érezve lelki nemességét, nyugodtan és bölcsen megveti a világot, és senki különbet nem ismer el maga fölött. Az asztaltrónuson ül ő, a mámorfejedelem, s az élet, a vágy, a gyönyör lakomáján száz szál gyertyát, száz icce bort tétet maga elé, és siratja magát s a népét. Természetesen, a meghiggadt idők árjában már másként látott, másként kellett látnia, és így nem kerülhette el egy ideig a Byronok, Shelley-k sorsát, hogy nemzetgyűlölőnek bélyegezzék, holott csak a kis népek általános tragikumát dalolta, s annak a kifordított, de nagyon igaz közmondásnak adott lelket, hogy az igazi költőnek mindenütt rossz, de otthon a legrosszabb.

Csikorgó foggal, zokogva kiabálta egész életében, minden dalában: „Itt élned, halnod kell!”

Pacsirta-álcás sirály: ez volt. Mintha megismétlődnék a múlt játéka, ő sem lehetett el a harc és kard nélkül, amint nálunk senki sem, aki valami újat akart, a poéta legkevésbé. Zrínyi hadvezér és költő. Katonái vagyunk a gondolatunknak és érzésünknek, s nem tréfa és szellemeskedés, hogy mi, lovas és szittya ősök utódai még a szalonkabát alatt is kardot rejtegetünk, mert az álmaink jogáért is viaskodnunk kell. Félig-meddig talán a megújulás humanistáihoz vagyunk hasonlatosak ebben, akik egyik kezükben kardot, a másikban író tollat szorítottak, csak hogy mi nem hősi pózból, hanem keserű szükségből a magunk és igazunk védelmére tesszük ezt, úgyhogy sokszor a jobb kezünkbe kell vennünk a kardot, és - izgató harcok után, a béke treuga Dei-jén - csak a balunkkal írhatjuk meg azt, amit sietve el kell mondanunk.

Ady Endrének is sokszor így kellett írnia, az új költészet küzdelmében, s minden szépség és nagyszerűség ebből a harcból született. A fegyverek közt nála nem hallgattak a múzsák. Sőt, éppen ez, a szimbolikus líráért való hosszú, szívós csatázás fejlesztette ki roppant költői öntudatát, mellyel még a versírás pillanatában is látta magát.

Kik hatottak erre a rendkívüli szellemre?

Akik nem értették, azok a külsőségek után a francia dekadensekhez mérték, Verlaine-hez és Baudelaire-hez.

Teremtő eredetisége azonban minden ponton eltér tőlük.

Kezdő éveiben Nietzsche ihlette meg, kinek az Örömről és az Életről, a keresztény élettagadásról és a pogány teljességről való nézetei valósággal megbabonázták. („Pogány erőtől, daltól, vágytól, A lelkem immár nem buzog, Megöltek az evangelisták, Az életbölcsek, krisztusok.”) Aztán Jászi Oszkár új magyar politikája, melyből a magyar verseinek gondolati vázát kapja, és távol minden racionalizmustól magasba emeli, a faji érzés forráságában feltündökölteti új magyarságát.

Úgy halt meg, mint egy magyar kálvinista. „Semmit se fordíthatok vissza” - mondta a feleségének, mikor a szanatóriumba vitték.

A kálvinista predestináció, az eleve elrendeltetés ígéje volt ez. Csodálatos, hogy itt találkozott legnagyobb ellenfelével, a kálvinista magyarral, Tisza Istvánnal, akinek utolsó szava ez volt: „Ennek így kellett történnie.”

Ha valaki meghal, akkor sietve rögzítjük meg életének egy pillanatát, nehogy a képe elmosódjon a semmibe. Én úgy látom őt, amint az Andrássy úti Három Holló nevű vendéglőben éjjel után ír, a boros, szivarhamus abroszon, lázzal és önkívületben egy verset, mely egyszerre, pillanatok alatt, készen szakad ki belőle, és olyan tökéletes, hogy egyetlen betűt se lehet változtatni rajta. *Beszélgetés egy szekfűvel.*

Akkor huszonhét éves volt.

Valaki, aki mellettem áll a temetésen, másként emlékezik. Mindenki mást és mást mesél. Annyi Ady Endre él a lelkekben, ahány ember van. Íme, így kezdődik a halhatatlanság.

Egy regényes költő halt meg, ki a XX. század első éveiben túlszárnyalta a fajtáját, és az európai zenitre ért. Ő volt a magyar túl-ember, a magyar Übermensch.

Figaro, 1919. február 5.

V

Ady Endréről, a régiről, a huszonhét évesről írok, kit húszéves koromban ismertem.

Különös, hogy most, mikor emlékezni kell, csak ez jut eszembe. Ha valaki meghal, akkor a róla való emlékképek nem szaporodnak, de megkevesbednek. Az agyvelő az emlékkerjesztő személy távollétében idegesen védekezik a feledés ellen, és sebtében megrögzít egy-egy képet, egy-egy helyzetet a többiek rovására, melyeket aztán kiselejtez. Innen van, hogy a halottak lelkünkben levő képei merevek, mint a fotográfiák, ellentétben az élők képeivel, melyek sohase készek, és napról napra változnak. Valójában tehát az ellenkező történik, mint a közhit tartja. Az élők képei elmosódottak, de tágak, mindent magukba foglalók, a halottakéi pedig élesek, határozottak, de pusztán néhány jellemző esetre vonatkoznak, melyet az emlékező a vérmérséklete, a szeszélye szerint többnyire önkényesen határoz meg.

Így látom én is a huszonhét éves költőt, mindörökre. Mire emlékezem? Vészi József és Kabos Ede lapjánál, a délután megjelenő *Budapesti Napló*-nál reggelenként morcosan, idegesen leül egy íróasztalhoz, egy korsó sört hozat a szolgával, és glédába állítja maga elé a cigaretták

rendjét. Megjelenésében van valami varázsos és rábeszélő. Nem túlzott gonddal, de csinosan öltözködik, és sohase borotvátlan. Barna zsakettje karcsúan simul testére, sűrű haját - eltakarva vele boltozatos koponyáját - rácsapja homlokára, melyet bevilágít dióbarna szemének tüze. Ismeretlenül is fölkelte a figyelmet. Ő a költő, az „új költő”. Szenvedélyek áradnak belőle, melyek rokonszenvessé teszik mindenki szemében. A kézfogás, mely másoknál afféle henyé társadalmi szokás, nála szertartás, mohón, kétségbeesetten nyúl a feléje nyújtott kézhez, mind a két kezével egyszerre, szinte reárogy. Perzselő melegséget tudott magából árasztani, egy-egy pillanatig. Mert ez a bűvölet azonnal eltűnt, mihelyt valaki (akárki) igazán a közelébe igyekezett férközni. Akkor visszavonult, elrejtőzködött, üvegfallal vette magát körül. Mindig éreztem végtelen egyedüliségét. Esténként néhányszor vacsoráztam vele az Andrássy úti Három Holló vendéglőben, egy spanyolfallal elkerített asztalnál, mely hamarosan irodalmi központtá vált. Rendszeresen kora hajnalig tartottak ezek a vacsorák. A vendéglőbe, mely ma a régi, boldog-budapesti életet idézi, káposztalevesre és forralt borra szoktak bevetődni az éji munkások, kis színészek, sáros, sötét és sápadt alakok, s - szomorú munkájuk végeztével - a kóbor leányok is. Itt írta a szemünk láttára a *Beszélgetés egy szekfűvel* című versét hajnal felé, a szivarhamus és boros abroszon, s a költemény, mely percek alatt született meg, a bonyolult és megmunkált versformájával annyira készen szakadt ki belőle, hogy később se változtatott rajta egyetlen hangot sem.

Ezek a kézzelfogható emlékeken kívül van egy érzésemlékem is, mely a maga elvontságában nem kevésbé éles és határozott. Ismeretségünk első másodpercétől láttam, hogy bámulatosan öntudatos és biztos. Ekkor még kevesen figyeltek a nevére. Ő azonban teljes tudatában volt a jelentőségének és a súlyának, érezte, hogy minden szava, nyilatkozata, betűje fontos, és sohase mutatkozott se kétkedőnek, se bizonytalannak. Kéziratait (melyeket mindig vékony, finom selyempapírra, ceruzával írt) s autogramjait királyi mozdulattal osztogatta rajongóinak. Némelyik író a művész örömeivel állapítja meg, hogy ezzel a munkájával meg van elégedve, amazzal pedig nincs. Ady Endre ritkán nyilatkozott a verseiről, mert tartott attól, hogy szépléleknek látszik. Gyűlölt és megvetett minden „esztétát”. Többet követelt az emberektől, mint az írók, kik egyes könyvük elismerését sürgetik, azt akarta, hogy higgyenek benne, teljesen és egészen, abban, amit megírt, és abban is, amit elhallgatott, vagy csak megírandó volt, az egyéniségében és a küldetésében. Küldetésének ismerte a szereplését. Az, hogy tollat fogott, „praedestinatio”, eleve elrendeltetés volt. Később, évek múlva, legenda keletkezett a személye körül, de ő már ekkor ebben a teremtő legendában élt. Öntudata kemény volt, mint a gyémánt.

Nekem több ízben említette, hogy az úgynevezett „művészettel” keveset törődik, s a versei életmegnyilatkozások, melyeknek értékét a bennük foglalt élet határozza meg, az életet pedig egyszer többre becsüli minden tintás és papiros művészetnél. Akkoriban nem értettem meg. Ma már tudom, hogy ez a viselkedése csak védekezés hatalmasan lüktető írói ösztönével és nábob-i becsvágyával szemben, melynek mindent alárendelt, még az életét is, s a világszemlélete sokkal inkább, mint bármely más írónknál, művészetközponti. Az író néha áldozatot hoz az életnek. Ő mindent a művészetének áldozott. Párizsba bujdosott, sohase mutatkozott szívesen emberek előtt, nagy társaságban. A halhatatlanságra készülőnek önsanyargató erkölcsi életét élte. Melegségét, lázát, kedélyét a verseinek tartogatta. Az „Élet”, melyet verseiben annyiszor szólogatott, valami álmodott tökéletesebb és egészségesebb, összefogottabb, tehát költőibb élet volt, s az igazi elől, mely a sárba húz, ösztönösen elzárkózott. Igen, ő a született alkotó, ki mielőtt írni kezdett volna, meghalt, megszűnt az élet számára, hogy függetlenül, tárgyilagosan és bátran láthasson. Ez az igazság.

Épp ezért fájónak és sértőnek találom, hogy a mai kor, mely éppannyira politikai, mint az, melyben indult, szereti bizonyos sallangokkal körülvenni nagy alakját, holott ő a pályája

kezdetén az akkor jelentkező írókkal és költőkkel együtt legszenvedélyesebben azok ellen küzdött, kik az irodalmat politikával mérgezik el, és hazafias (tehát gyakorlatian-hasznos) szempontok szerint ítélnék meg egy-egy művészi terméket. Mindegy, hogy ez a politika fekete-e vagy fehér, az irodalomnak egyaránt ártalmas. Vallom, hogy jelentőségét csak a művészet mércéjén lehet megállapítani. Érdeme nem az, hogy „megérezett” valamit előre, de az, hogy érzett, és hiánytalanul tudta kifejezni. A költő nem időjós. Petőfi például egyik versében megjósolja a harctéri halálát, a másikban pedig azt, hogy aggkorában hal el, és unokák állnak akácos sírjánál. Ma természetesen csak az előbbit emlegetik, az utóbbiról hallgatnak. Ady egy helyütt arról álmodik, hogy Párizsban hunyja le szemét, másutt, hogy „breton parton süjt majd az álom”, ismét másutt, hogy „csúf Budapest lesz a ravatala”. Mind a három vers igaz. Mert az érzés igazsága van mögötte. De a költeményekben az avatatlanok - bizonyos újságírói romantika hatása alatt - még mindig előszeretettel keresik a valóság elemeit, a jóslatok beteljesülését, és mikor egy-egy rokon kijelentésre bukkannak, úgy megörülnek neki, mint a gyermek, aki a versből kihallja a „cukor” és „csokoládé” szokat. A költő önmagáért az alkotás emberfölötti öröméért alkot. Áll ez Ady Endrére, egyik legfajibb költőnkre is, ki küldetést érzett magában, mint magyar és újító is, csak hogy mikor írt, minden fajisága, újra vágyása puszta anyag lett a számára, és a művészi megfogalmazás által vált értékké. Tiltakozom tehát az ellen, hogy a politikusok, az apró-cseprő emberi ügyeknek ezek a kishivatalnokai, ártsák be magukat a művészet dolgába. Ady Endre értéke nem változik, a politika ellenben minden pillanatban más és más lehet.

Egy tisztulatlan és művészetet felejtő korban ezzel a megjegyzéssel is tartozom emlékének.

Nyugat, 1919. március 1.

VI

Az Amicus kiadóvállalat megjelentette Ady Endre első verseskönyvét, mely 1899-ben látott napvilágot Nagyváradon Ábrányi Emil előszavával. „Ön nem az ügyes verselők, hanem a poéták számát szaporítja ezzel a kötetével” - írja az előszó szerzője. Értőknek, a nagy költő alapos ismerőinek érdekes és becses ez a kötet, mert mindenre kíváncsiak, amihez az elnémult író keze nyoma ért. Kezdő versei is ereklyék. De mint ereklyékre kell tekintenünk, vagy tudományos anyagra. Az azonban, hogy a mai üzleties világban, bevezető és jegyzetek nélkül adták közre, úgy, hogy a tájékozatlan nagyközönség esetleg az utóbbiakkal egyszintű kötetet sejtethet benne, legalábbis gondatlanság. Huszonkét éves volt Ady Endre, nagyváradi jogász és újságíró, mikor ezek a versei megjelentek, melyek közül többet bizonyára tizenhét-tizenkilenc éves korában írt. Itt még egyáltalán nem látjuk a költő később jellegzetes kemény arcélét. Ezek az évek a költő csecsemőkorát teszik. Vonalai elmosódók. Művészi formája - igazi mivolta - még csak nem is sejlik. Olyan verseket ír, mint akárki, aki ezekben az években versel, Petőfi, Ábrányi Emil, Reviczky és Makai modorában. „A múltkor, hallom, rólam beszélt, édes. - Szép magától, hogy emlékszik reám.” Egyik versének címe: *Jégpályán*, másiké: *Finita*. Négy év múlva a *Még egyszer* című kötetében már halljuk az ő hangját, aztán három évre, az *Új versek*-ben kibomlik varázsos egyénisége.

Az, hogy valaki készen, teljes vértetben jelentkezik, irodalomoptikai csalódás. Ha asztalfiókjába zárja kísérleteit, melyekben formáit csiszolgatja, akkor egyszerre robban ki, ha nem, akkor látjuk indulását. Ez a kötet nekem művészetbőlcseleti szempontból végtelenül értékes. Mi tesz valakit nagy költővé? Semmi esetre se érzéseinek vagy gondolatainak színe, hanem a kifejezés, a művészi közlés tökéletessége. Mert ha szemlét tartok itteni érzéseinek és gondo-

latain, azt látom, hogy viszonya világhoz, emberekhez, körülbelül ugyanaz, mint később, és a jövőben csak tágul, gazdagodik, megvilágosodik, ami itt csírában megvan, formát lel a kifejezhetetlenhez. Első verse édesanyjához szól, mint a *Vér és arany*-ban. Itt: „Édesanyám lelkem, sirasson meg engem”. Ott: „Csak azért volt ő olyan szép, Hogy ő engem megteremjen, Hogy ő engem megfogadjon S aztán jöjjön a pokol.” A faluját is szereti: „Az én kedves kis falumban Karácsonykor Magába száll minden lélek.” Később: *Hazamegyek a falumba* című verse a *Vér és arany*-ban: „Vagyok tékozló és eretnek. De ott engem szánnak, szeretnek, Engem az én falum vár.” Kuruci magyar hangja is hallik már: „A Rákóczi vén harangja Panaszosan szól a hangja, Ha megkondul, Elfelejtett, hősi korrul.” *A minden-Titkok verseiből*. „Nincsen egy barátom S vércsillogva látom Utolsó kurucnak Érdemelt csúf sorsát Ott az árokpart alatt. Nincsen Lengyelország. Nincs hely a kurucnak S jaj annak, ki megmaradt.” Egypár hang a fáradtságról és esendőségről. A nőt így szólítja meg: „*Tettető* Madonnám.” Első verse debreceni kötetében így kezdődik: „Rossz útra tévedtem, világ csúfja lettem...” Utolsó verséből ezt a két sort: „Jobb nem vagyok, mint annyi sok más, *Egy beteg kornak dalosa...*” Az első és utolsó dolog mindig jelképes, és a fiatal költő, mikor sajtó alá rendezte kötetét, bizonyára nem ok nélkül tette oda nyitó és záró versnek ezt a két költeményt, mely hanyatló koráról emlékszik meg. Íme, az anyag - az érzések és gondolatok anyaga - már készen van, csak a diadalmas kifejezésre, a formára vár.

Másik kötetét is az Amicus adta ki, szintén minden tájékoztató nélkül, és elszórt újságcikkeit tartalmazza, melyek a nagyváradi lapokban s később a *Budapesti Napló*-ban jelentek meg. A gyűjtemény közel se lehet teljes. De belőle megismerhetjük a hadakozó újságírókat. Ady Endre újságírónak is kitűnő volt. Gyorsan dolgozott, közel hajolva a papírra, mert rövidlátó volt, s ceruzával írt sorait törlés alig tarkította, akár vezércikket, akár fejcikket írt. Alkalmi jegyzetek ezek, melyeknek tárgya már sokszor homályos nekünk, vagy tüzes irodalmi csatározások az akkori hatalmasok ellen. Gyakran fölbukkan benne a zsidó-keresztény világszemlélet és a hellenizmus ellentéte, úgy, ahogy Nietzsche megfogalmazta. Később Párizsba utazott. Hetente két cikket tartozott küldeni, szerződése szerint. Ezeket a Clunyben, a Vachette-ben, vagy a Source márványasztalánál írta délelőttönként, egy világos „bock” előtt, s a párizsi posta rendesen hozta ritka sorú, álló betűs kézirateit, hártavékony papíron. Akkoriban már fölkapta nevét a hír, s szerkesztőségünkben, emlékszem, gyakran tünedeztek föl félénk, áhítatos fiatalemberek, kik a kézirateit elkérték és hazavitték.

Ezek a könyvek a régi idő emlékét gerjesztik föl bennem, mely az új-magyar irodalom aranykora volt. „Valaki az Értől indul el S befut a szent, nagy Óceánba”. Az olvasó úgy érzi, hogy az Érnél áll, s az óceánra gondol.

Nyugat, 1921. február 16.

VII

Tisztelt hallgatóim,

Egy csodáról akarok beszélni.

Mert vannak még csodák.

Mi, akik annyi pusztulást néztünk végig, világok összeomlását, milliók halálát, tanúi voltunk egy természetfölötti erőnek is: tulajdon szemünkkel láttuk, hogy alakul ki a mítosz egy ember körül, ki eszmévé válik és fogalommá finomul, hogy kezdődik el, szinte mindnyájunknak érzékelhetően, a legenda, Ady Endre halhatatlansága.

Íme, önök itt vannak, összejöttek, egy névben, mindannyian egy halott vendégei. Többen sereglettek ide, mintha élő hívta volna önöket lakomára.

Ez csoda egyik része.

A másik része - a nagyobb - az, hogy akik itt ülnek, az ő jajától, dallamos, sírásától-terhesek, s a levegő telítve van egy elviharzott élet hatalmas villamosságától. Nem kell idéznem a szellemet. A szellem, az itt van, nem sejtelmesen, hanem valóságban, emlékekben, verssorokban. Ha kiejteném egy szavát, ezen a termen delejes áramok futnának végig, és visszhangoznák a többit. A *séance* már áll.

Nem is a túlvilági erőt szölongatom, hanem eltűnő alakját, hogy a lélekkel valami kapcsolatot találjak, és megmagyarázzam a távolit, hogy támaszkodó pontokat találjak egy legendában.

Húszéves koromban találkoztam vele, mikor ő még huszonhét éves volt. A *Budapesti Napló* szerkesztőségi asztalára görnyedt, hártavékony selyempapírra írt, s rövidlátó szemével nézte a betűt. Láttam a kezdet kezdetén, akkor még nem beszéltek róla, poharak közt, fehér asztalnál, nyári hajnalokon, a világosodó Budapest ege alatt, a régi Párizs-szálló udvarra néző kis szobájában, a második párizsi útja előtt, sörényesen és ifjan, majd a dicsőség emelkedőjén, vörös bélésű télikabátjában, fényben és összetépve, lángolva és rekedten nevetve, az ünnepeltetés estéin, végül csüggedten, a halála előtt, a Veres Pálné utcai lakásában, mikor karja már olyan vékony volt, mint egy kisgyermeké, s szája megnémult.

Mennyi emlékfoszlány és mozaikroncs.

Mégis megkérdezem, vajon ez-e ő? Nem, ő az, aki itt van, a láthatatlan és titokzatos jelenlevő.

Minden halott titokzatos. Ott van valaki, ahol mi nem vagyunk, átesett azon, amin mi még nem estünk át, és tudja azt, része annak a rejtélynek, melyet mi nem ismerünk. Ez az a szál, mely összeköti a várost a temetővel, a halottakat az élőkkel, és megindítja a legendát. De az a költő, kit ma ünnepelünk, már életében, közöttünk járva is legendás volt, és nagyon fiatalon, még a tömegektől, olvasóktól ismeretlenül is olyan varázst árasztott magából, a közvetlen érintkezésben is, hogy nem tudott neki ellenállni senki, se barát, se ellenség. Hiszem azt, hogy testi mivoltunkban kifejeződik elhivatottságunk, s arcunk, szemünk jel, a lelkünk ábrája. Ő ebben a tekintetben is költő volt, mágus volt. Aki meglátta, attól már az első pillanatban hitet követelt, s lázas kézfogásával, dióbarna szemének bűvös tekintetével, biztos szavaival, rengeteg levelével rabjává tette környezetét. Szellemidéző volt mindennapi életében, a saját szellemének elfáradhatatlan, makacs, könyörtelen hívogatója.

Vannak költők és művészek, kik csak írásaikban hisznek, gyötrődve, millió kétség közepette alkotnak, s egyik munkájukat fölébe helyezik a másinak. Ő, a kálvinista, mindenekelőtt sorsában és eleve rendeltetésében hitt föltétlenül, az életét tekintette költői és művészi egésznek, mert tudta, nagyon tudta, hogy ez az élet több, mint élet, jelent valamit ezenkívül is, ősi és hősi példa, világító jelkép, melyet a halhatatlanságnak élt.

Itt az a csoda forrása, melyről előbb beszéltem. Az emberek pedig, művészethez értők és nem értők, nem is agyukkal, talán nem is szívükkel, hanem egész testükkel, közvetlenül, átvették tőle ezt az állati-isteni kisugárzást, az ő nagysága meggyőző parancsát, s a nagy jelek, melyek a legendát éreztetik, a halhatatlanság elejét, már életében megtörténtek. Carlyle hőse, *the poet as hero*. Egyszerre itt és ott suttoztak róla, az ország legtávolibb pontjain, kapcsolódott mindennel és mindenkivel, az irodalmi harccal, közélettel, politikával is, s dicséret, kifogás, elismerés, támadás, istenítés, rágalom csak az ő koszorúját fonta. Alig van magyar költő, ki már életében ilyen egyetemes hatást gyakorolt mindenkire, s nagy tehetsége révén népszerűbb és becsültebb lett volna. Hívei a legjobbak voltak, az igazi írók, neki nem akadt olyan

ellenfele, mint például Berzsenyinek Kölcsey. Ismeretlen fiatal emberek lopóztak közelébe, és elvitték erekyeként a még ismeretlen költő kézíratait, s utánafordultak, mikor továbbhajtatott egy kocsin. Mert nemcsak jelképes költő volt, hanem jelképes élő is, misztikus születő és misztikus meghaló, kinek élete és halála úgy összezsugorodott, mint két verssor. A haldokló magyar aranykorban született, s vele halt meg.

Engem ebben a pillanatban csak ez az érzés tölt el, s ezt akarom átadni egészen, anélkül hogy teljesen megmagyarázhatnám. Mi, akik közelebbről láttuk őt és ismertük, ma éppoly lelki távolságban vagyunk tőle, mint attól, akit sohase ismertünk, mint minden régi halhatatlantól. Az, aki szoborrá merevedett, itt járt, de nem tudjuk, meddig szobor és meddig ember, meddig, legenda és meddig élet, meddig tüzes iram a földön és meddig eltűnő lebegés a végtelenben. Most itt van, mindennél valóbban, a megfoghatatlan, mindenkit izgatva, vigasztalva, könnyeztetve, nyugtalanítva, kezdete annak, aminek nem lesz soha vége. A csoda megtörtént. „Valaki az Értől indul el, S befut a szent, nagy Oceánba.”

Nyugat, 1922. június 1.

VIII

Ma öt esztendeje halt meg. Mi az értelme annak, hogy az élők, kik itt maradtak, összegyűlekeznek, halálról és róla együtt beszélnek, s egy gyászünnepeken az ő verseit mondogatják, ki a halottak élén jár?

A halál az egyetlen múzsa. Őt nevezték hajdan a gondolkozók megihletőjének, ki sötét ujjával figyelmezteti őket a határra, a küszöbre, hogy minden ihletüket hozzá viszonyítsák. Mérték az, mely nélkül hamisan mérünk. És fájdalom, mely nélkül hamisan érzünk. Átala találjuk meg helyünket a világban és egymás között. Gondolj arra, hogy száz év múlva mi lesz itten, ezen a helyen és künn az utcán és lakásodban, tenélküled, tinélkületek, minélkülünk, hogy micsoda arcok emelkednek majd a nap felé, és nézik az eget, s akkor hirtelen megérted, hogy minden hazugságon túl ez az a testvériség, mely összeforraszthat bennünket.

Ha sohasem halnánk meg, akkor boldogok lennénk. De nem hiszem, hogy dalolnánk, és nem hiszem, hogy a többiek figyelnének a dalra. Csak az istenek élnek örökké, kik tudják, hogy nem hálnak meg, és az állatok, kik nem tudják, hogy meghalnak. Ők a soha el nem múló jelenben mozognak, s nincs se múltjuk, se jövődjük. Az ő örökkévalóságuk azonban dal-talan. Pusztán az embereknek adatott meg, hogy beszédes dalt mondjanak, szavakkal énekeljenek, melyekkel egyébként hétköznapiak apró-cseprő dolgaikat közlik. Így történik meg a varázs, hogy a szavuk, melyek csak a fogalmak jegyei - személyek, tárgyak, cselekvések váltói - a mi szájunkon mást is jelentenek, mint amit jelentenek, szebbet, nagyobb, mindent egyszerre, mert távlatot nyernek attól a végtelen titoktól, mely mindnyájunkra várakozik, csillogását és árnyékát a rejtélynek, melyet mindnyájan magunkban hordozunk, mikor a világra születünk, csodálatosan élni egy darabig, s aztán nemsokára csodálatosan elpusztulni. Ez oldja föl nyelveinket. Nélküle a költészet értelmét vesztené, és szemérmertlenség lenne vallani ezer magánügyünkről, csókról és sebről, mámorról és fejfájásról. Dalolhatunk, mert elmúlunk. Zarándokok énekei az emberek énekei. Mindig több rejlik bennük, mint amit érzékelünk. Cserébe azért, hogy a megsemmisülés gondolatát átfogjuk, s emlékezünk kezdetre, végre, az egész életre, a változó ígét, az ezerszínű jelbeszédet kaptuk, melynek édességéhez mérve keserű az ambrózia, és savanyú a nektár.

Ne hívjuk tehát a költőt halhatatlannak. Régi szólam ez. Hívjuk inkább halandónak, mert ő az igazi halandó, ki mindenkivel jobban tudja, hogy meghal, és naponta meghal mások helyett is. Aki a halállal szemben bátor, annak nincs képzelete. De a költő, ki maga a képzelet, mégis szakadatlanul farkasszemet néz vele, s merész félelemmel, gyönyörű rettegéssel, hősi gyáva-sággal tekinti a veszedelmet, mely oly iszonyú, hogy nevet sem lel rá. Céltalanul viaskodik azzal, akit lebírni úgysem lehet. Sírkövet akar állítani önmagának, akár az óegyiptomiak, kik a szarkofágok fedelére a bolyongó léleknek kimintázták a múmia hasonmását.

Ő is így tusakodott vele. Félt tőle, de eléje ment, megnézni. Nem állhatott ellen a nagy hívásnak, melyben fölismerte a végzet szózatát. Az Úr nagyon szerette őt, és „tüzes gyors” szívet adott neki. Testét rontva, önmagát perzselve, öntudatosan-öntudatlanul majdnem öngyilkos lett, hogy egészen meg ne haljon az időben. Hasonlított ahhoz a bíbor köpenyes, koszorús püthagorikus filozófushoz, ki beleugrott az Etna lángoló torkába, csak azért, hogy hírt hozhasson az embereknek a halálról.

De a görög bölcs nem jött vissza. Csak ércsaruit találták meg a kráter peremén. Ő azonban itt hagyta dalait, s bennük visszajön, vall a titokról. Most is beszélni tud. Mindjárt meghallják, mit látott ottan.

Nyugat, 1924. február 1.

IX

Tisztelt szerkesztőség,

Eleget teszek felszólításuknak, s elmondom hogy vélekedem Ady Endre költészetéről. Én ebben az ügyben eddig hallgattam. Mindössze három megnyilatkozásomra emlékszem.

Amikor a *Vér és arany* megjelent, s Ady nevét még csak kevesen ismerték, két bírálatot írtam róla, fiatalon és lelkesen. Rámutattam, milyen gazdagodást jelent ez az igazán kivételes verseskönyv. Később, a halálakor egy cikkben számoltam be ifjúkori emlékeimről, a *Buda-pesti Napló*-nál töltött közös éveinkről, de már ekkor fölemeltem szavam az ellen, hogy ravatalát egyesek dobogónak használják. „Fájónak és sértőnek találok - írtam 1919. március elsején a *Nyugat*-ban -, hogy a mai kor, mely éppannyira politikai, mint az, melyben indult, szereti bizonyos sallangokkal körülvenni... Mindegy, hogy ez a politika fekete-e vagy fehér, az irodalomnak egyaránt ártalmas. Vallom, hogy jelentőségét csak a művészet mércéjén lehet megállapítani... Tiltakozom az ellen, hogy a politikusok, az apró-cseprő emberi ügyeknek kishivatalnokai, ártsák bele magukat a művészet dolgába.”

Harmadik föllépésem már merőben sajátos volt. Pár évvel ezelőtt egyik napilapunk kézírásos hasonmásban tett közzé egy „eddig ismeretlen Ady-verset”. Mindjárt a közlemény alatt megszólaltatta a kritikusokat, a költő barátait, az irodalomtörténeti szakértőket, hogy mit tartanak felőle. Ezek a verset neki tulajdonították. Egyértelműen úgy vélekedtek, hogy ez a költemény irodalmunk gyöngye, a költészet remeke, sőt egyesek azt hirdették, hogy vele új korszak kezdődik értékelésében és irodalmunk történetében. Én, aki a verset nyomtatásban elolvastam, afféle csinos formajátéknak tartottam, amilyent naponta többet lehet gyártani, fogadásból, puszta időtöltésből. Amint a kézírásra esett pillantásom, fölismertem Juhász Gyula keze vonását. Nyomban megírtam, hogy a vers csak hamisítvány lehet. Cikkem másnap megjelent. Utána Juhász Gyula is közölte, hogy a verset tényleg ő írta, tréfából, egy nagyváradai szerkesztőség íróasztalán, alákanyarintotta Ady nevét, aztán a kézirat annyi más ilyen szeszélyes rögtönzéssel együtt elkallódott. Kétségtelen, hogy én nem tévedtem. Igazamat megerősítették

az írásszakértők is. Aztán következett azonban az érthetetlen. Az ügy fölött egyszerűen napirendre tértek. Az a vers, mely a minap még gyöngyszem volt és csoda, nem jelzett többé új korszakot irodalmunk történetében, elfelejtődött, a semmiségbe süllyedt. Ellenben a vidéki újságok hónapokig ádázkodó cikkekben támadták szegény ártatlan Juhász Gyulát, s kegyelet-sértő plagizátornak nevezték őt, aki végtére az irodalmi orzár ellenkezőjét követte el, amennyiben egyik versét titokban - ajándékol - átnyújtotta költőtársának.

Ekkor kissé gondolkozóba estem. Úgy láttam, hogy az a divat, mely Ady személye körül tombolt, immár elvált munkáitól, független tőlük, s azoknak, akik néger lármával körül-táncolják, egészen mindegy, hogy mit alkotott és mit nem, csak az a fontos, hogy unos-untalan tápot leljenek ideges lelkesedésük szítására. Egy legenda keletkezett, mely ártalmára van neki is, az irodalomnak is. Akkor szóvá akartam tenni mindezt a sajtóban. De oly ingerültséget tapasztaltam hívei részéről, hogy mást határoztam. Fölkerestem egy könyvkiadót. Közöltem vele, hogy írok egy tíz éves könyvet Adyról, szembeszállok az őt körülfelhőző divathóborttal, az írástudatlanok árulásával, a halhatatlanság puszipajtásaival. Közben természetesen igyekszem majd megkeresni helyét irodalmunkban „tárgyilagosan”, amennyire egy embertől kitelik, s kimutatni nem csekély művészi értékét és óriási művészi fogyatkozásait, költői fejlődését és hanyatlását, a modorosságban való megrekedését és a politikától való elkorcsosodását. A kiadó ajánlatomat örömmel fogadta. Azonnal szerződést kínált. Meg volt győződve, hogy az üzlet jó, a könyvet kapkodni fogják. Amint azonban elváltunk, hosszan szorongatta kezemet, meghatottan, majdnem könnyekkel szemében figyelmeztetett, hogy gondoljam meg a dolgot, végre nekem családom és gyermekem van.

Ez a jóindulatból fakadó tanács előbb megmosolyogtatott, aztán megdöbbenett. Rájöttem, hogy egy vallással állok szemközt. A vallásos érzést tilos sérteni. Azokkal, akik hisznek, nem lehet és nem szabad vitatkozni. Közvetlen a háború utáni korszak mindenütt a világon, a rajongó, türelmetlen, félművelt emberek Eldorádója volt. Egymás után tűntek föl Ady bibliamagyarázói. Ezek a verseit részint fizikai, részint metafizikai szempontból osztályozták, elsavanyodott, ködös agyukkal belepapoltak tücsköt-bogarat, minden zenére süket fülükkel tagoltatták ütemeit, s színes, dagályos visszaemlékezésekben örökítették meg azt a mozzanatot, mikor találkoztak vele. A szemtanúk és életrajzírók könyvei előtéssel fenyegették könyvtárszobánkat. Arany Jánosról, költői nyelvünk törvényhozójáról egy félszázad alatt huszadannyi könyvet sem írtak, mint róla pár év alatt. Jóslatokat olvastak ki verseiből. Ámuldoztak azon, mennyire valóra vált az a megrendítő jóslata, hogy egykor minden rosszul fog majd végződni. A csecsemő bölcsője mellett pedig akárki megjósolhatná, hogy az végül biztosan meghal, és koporsóba kerül. Délelőtt Ady-matinék voltak, délután Ady-délutánok, este Ady-esték. Izgatott tömegek öklelöztek jegyekért, s a zenekari ülések pótszékein gyakran lehetett látni kisfiúkat a dadájuk kíséretében, míg a Petőfi-centenárium alkalmával hangversenytermeink kongtak az ürességtől. Egy ügyvéd barátom azzal örvendeztetett meg, hogy ötéves kisleánykája értelmesen, helyes hanghordozással elsavalta nekem a *Léda ajkai között* című verset. Egy belgyógyász valamelyik vidéki újságban kijelentette, hogy Ady „nemcsak ennek az országnak, hanem talán az egész világegyetemnek is legnagyobb költője”. Politikusok hasznos irányelveket vontak le költeményeiből. Szemünkre lobbantották, mért nem követjük „Ady Endre *tanait*” s „mért nem váltjuk *azonnal valósággá*”. Általában nem múlt nap, hogy ne nyilatkozott volna valaki, aki nálunk irodalomról nyilatkozni szokott: egy képviselő, egy államtitkár, egy püspök, egy vezérigazgató vagy egy bankár.

A vita rendesen akörül forgott, hogy Ady hazaáruló-e vagy sem, nemzetközi-istentelen, vagy fajához szító, hű magyar. E vitatkozók nagy része évszázados betűiszonyban szenved. Nem szeretik őket a betűt annyira, hogy önmagáért szeretnék, hogy elfelejtenék azt, mit jelentenek a szavak, hanem mindenáron valami nekik hasznost óhajtanának belőlük kihámozni. Meg-

rémülnének, ha közölném velük, hogy a latin népek az irodalmat a betűről keresztelték el literatúrának. Sohase lehet őket meglepni, amint Aranyt olvasnák, Petőfit idéznék, vagy Berzsenyivel aludnának el. Annál többet emlegették Ady nevét. Vitéjük során nem tudtak megegyezni egymással. Mindkét fél körömszakadtig ragaszkodott politikai meggyőződéséhez, mert az tényleg fontos volt nekik, de végül készségesen megegyeztek abban, hogy Ady költői mindenekfölöttisége nem lehet vitás, mert az irodalom nekik egyáltalán nem volt fontos. Akadtak olyanok is, akik megtértek. Nyilvánosan, bűnbánóan bevallották tévedésüket. Tudván, hogy Ady föltétlen, minden bírálat nélküli elismerése, egyedül üdvöztetőnek való kikiáltása a legolcsóbb alibiigazolás a műveletlenség ellen, s a legjutányosabb tagsági jegy az értelmiség úri kaszinójába, hangjukat rezegetve, bizonyos álpátosszal jelentették ki, hogy nem bánják, négyeljék föl őket, de mégis kimondják, hogy Ady a földgolyó egyetlen poétája.

Az írástudók, a költők és írók, akik egyedül vannak hivatva ilyen pörökben dönteni, távol állottak a műkedvelők e szomorú játékától. Néha borzongva, néha mosolyogva szemlélték, hogy fonódik egy koszorú csupa félreértésből. Nem vettek részt a népünnepélyen. Egyre inkább növekedett azoknak a száma, éppen a modern, európai szellemű irodalom legkülönbjeiből, akik a fékevesztett tömjénezők magasztalását gyermekesnek találták, s úgy érezték, hogy Adyt mint költőt és művészt példátlanul, igazságtalanul, oktalanul túlbecsülik. Kritikájuk jobbra megegyezett. Azok a szempontok is, melyek alapján meghozták ítéletüket. Mindezt szerették volna kikiabálni. Ellenben a divat háborgása megakadályozta szándékukat. Így sohase mondhatták ki róla csorbítatlan véleményüket, mely bizonyára tiszteletre méltó, mint minden csorbítatlan vélemény. Hallgatniuk kellett, mint egykor, régen.

Akkor más volt az akadály. Annak idején, hogy Ady gyönyörű indulása után egyre-másra ontotta egyes értékű verseit, majd zuhanni kezdett abba a túrhetetlen modorosságba, mely végül teljesen elnyelte, ellenségei oly alantas szempontból, oly barbár politikai ürügyek alatt kapcsáskodtak bele, oly cudarul megtagadtak minden értéket kitűnő verseitől is, hogy a jobbak, a lelkiismeretük s az ízlésük nevében áttaláltak kifogást emelni ellene, még magas, művészi okokból is, különben még úgy tetszhetett volna, hogy az írástudók az írástudatlanokkal cimborálnak. Az, amit hajdan ez a belátásuk tilalmazott, később elvakult fullajtárjai miatt vált lehetetlenné. Nálunk pedig az irodalmi vélemény szabadság elég erős lábon állott. Egyik kritikuskunk megírta, hogy Madách nem tehetség, és *Az ember tragédiája* fércmű. Ady egyik újságtárcájában megállapította, hogy Arany János - az *Őszikék* költője, ez az ideges és szent rémlátó, ez a szeplőtelen művész, kinek kezében minden rög gyémánttá válik, nem is költő, hanem afféle „verselő nótárius”. Sokan homlokegyenest más nézetet vallottunk és vallunk. Mégis tiszteljük az ellenvéleményt. Ady köre azonban mindig idegrohamot kapott, mihelyt egyesek arra céloztak, hogy a vezért kissé túlértékelik. Határozottan szerencséje volt mind az ellenségeivel, mind a barátjaival. Nekik köszönhetette, hogy róla soha egyetlen sor irodalmi kritikát nem írtak, csak otromba ledorongolásokat és hozsannás beszámolókat, csak pártköri förmedvényeket és émelgő áradozásokat, melyeknek hőfokát nemegyszer maga a költőfejedelm szabta meg. A kritikát, a legendyebbét se bírta el. Amikor egyik kitűnő kritikusa történetesen tárcát írt Babits Mihályról, kétségbeesetten panaszkodott levelében, hogy a kritikus „elhagyta”. Akik körülvették őt, érzékenységet óvatosan kímélték. Sikert úgy beállítani, hogy egész életében tiport, félreismert lángész volt, akit mindenki üldözött, s míg hiába házalt becses kézírataival, másokat, silány féltehetségeket, rongy verselőket emeltek fölébe. Ez a beállítás, mely gyökeret fogott az ellenzékieskedésre hajlamos nagyközönségben, szemenszedett hazugság. Tragikus élete volt. Sokat szenvedett, betegeskedett, nem találta meg a harmóniát magával, s fiatalon halt meg. Egy költői pálya boldogságát azonban nem lehet polgári mértékkel mérni. Mint költő szerencsés volt, talán minden magyar költő közt a legszerencsésebb, mert kortársaira jelentős hatást gyakorolt, mely gyakran ugyan nem volt

művészi, inkább társadalmi és politikai, de hatásnak tagadhatatlanul nagy volt. Költeményeit szívesen közölték, mint ritka ékességeket. Már életében divat, láрма, dicsőség vette körül. Valószínűtlen, hogy ebbe vagy abba az irodalmi társaságba kíváncszott volna. Utazott, külföldön is élt huzamosabban, s végül a csucsai kastélyból keltezte írásait. Kis hazája többet nem adhatott neki. A költőknek általában fukarul osztogatják a földi javakat, nemcsak nálunk, hanem más, gazdagabb népeknél is. Verlaine öregkorában lakás híján kávéházakban hált. Az álromantika tehát ne tartson vissza a kritikától.

Mi is tarthatna vissza? Talán az a meggondolás, hogy halottakkal udvariatlanság harcolni. De vajon halott-e? Neve biztos fénnel ragyog. Sokan, akik ma élnek, nem élnek annyira, mint ő. A másik meggondolás az lehetne, hogy féltékeny vagyok rá. Ez igaz. Féltékeny vagyok egy olyan mérhetetlenné dagasztott hírnévre, melyet jogtalannak és hazugnak, kártékonynak és megtévesztőnek érzek. Minden nagy költőnk, minden értelmes, művelt olvasónk nevében vagyok rá féltékeny. Letagadnom ezt álszemérem volna. Ez a féltékenység jogos. Minden kritika első, ősi mozgója a féltékenység. Ha versei, amint kürtölik, mind remekművek, a kritika úgyis visszapattan róluk. De ezt a kritikát most állnia kell. Kevés író van, aki oly elmerülő szeretettel foglalkozott élők és halottak, fiatalok és öregek munkáival, s annyira nem szégyellte, hogy rajong azért, amit jónak tart, mint én. Mi, írók, olyan pályán mozgunk, ahol mindenki a vetélytársunk, aki évezredek óta valami nagyot alkotott. Esztelenség, hiábavalóság volna rájuk irigykedni. Az érték mindnyájunk érdekét szolgálja.

Érdekem sincs más, hogy közzétegyem ezt az írásomat, csak az igazság érdeke. Érdekem ma is inkább az volna, hogy hallgassak. Ha egy költő letessékel egy másik költőt arról a trónusról, ahová ültették, a támadót nem szokták megkérni arra, hogy ezek után kegyeskedjék elfoglalni a helyét. Inkább arra van példa, hogy a korszellem azokat kegyeli, akik hízelegnek neki. Ezeknek esetleg hajlandó egy-egy helyet adni Ady elképzelt szobra körül, ha nem is közvetlen mellette, mint főalakoknak, hanem mint szerény mellékalakoknak, akik valahol lenn a lépcsőn, mint nemtők vagy kis apródok, vánkoson nyújtják fölfelé a babérkoszorút a költőfejedelemnek.

Pontról pontra elmondom, úgy, ahogy bennem él, mi idegenít el ettől a költészettől. Véleményemet nem tartom csálhatatlannak. Csak egy ember szava ez. De egy olyan ember szava, aki pályája során elégszer tanúságot tett arról, hogy hű egyetlen meggyőződéséhez és hitvallásához, az irodalomhoz, s a jobb- és baloldal íróit pártatlanul ítéli meg. A vitairat természetéből folyik az is, hogy nem időzöm ama versei mellett, melyeket az elsők között ismertem el, hanem azokat a különbségeket emelem ki, melyek elválasztanak tőle, s munkásságát a szememben inkább ellenszenvessé, mint rokonszenvessé teszik, inkább korccsá, felemássá, mint egészsé és tökéletessé. Természetesen azon igyekszem, hogy kisebbitsem költői hírnevét, melyet túlzottnak tartok, és azokkal, akik még gondolkozni hajlandók, szintén elfogadtassam álláspontomat. Elejétől végig egyoldalú maradok, szeretetlen is, mert - amint kijelentettem - nem szeretem őt, de remélem, hogy nem leszek sem pártoskodó, sem igazságtalan.

Gondolatvilágának főtengelye: a messianizmus. Az a tudat, hogy a világ boldogtalan, s az a hit, hogy valakinek, egy új megváltónak kell jönnie, s az majd mindent egy csapásra jóvátesz és rendbe hoz. Ezt a keleti miszticizmust átveszi minden prófétáló kenetességével, s megfejelve újabb szózatokkal, valami ellentmondó bölcselletté gyúrja. Állandóan szólogatja a Holnapot, mely szebb lesz, mint a Ma vagy a rút Tegnap. Az a huszonnégy óra, mely az időhatárok között elmúlik, döntő. A nagybetűs szavak titkos jelképek gyanánt szakadatlanul ismétlődnek verseiben. Nemegyszer ezt olvassuk: *Mák*, ami nem az ismert növény, hanem a „ma” többes száma, s egy ízben ezt is olvassuk: „életemnek csak *mája* fázik”, ami nem az ismert epeválasztó szerv, hanem a „ma” egyes száma. Úgy látszik, hisz abban, hogy a Ma,

mely tegnap még dicső Holnap volt, és holnap már rút Tegnap lesz, nem hasonlít lényegében minden siralmas naphoz, mely a világ teremtése óta lepergett a boldogtalan, szenvedésre és halálra rendelt emberiség fölött, s abban is hisz, hogy évezredek lesújtó tapasztalata egyszerre semmivé válik. Tehát ha nem is huszonnégy óra, de kétszáznegyven nap vagy kétezernégszáz esztendő meghozhatja a végleges, öröndetes megoldást. Pesszimizmusa ennél fogva nem mély, csak külsőleges. Alapjában egy felületes, könnyen hívő optimizmus lakozik benne.

Lehet, latin műveltségem és hajlandóságom tesz képtelenné arra, hogy bármely ilyen mítoszt, bármely ilyen bölcséletet elfogadjak. Szeretem az élet tragikumát színről színre, a maga nyersségében, a legnagyobb fényben szemlélni. Logikai ellentmondásai talán ezért bántanak. Tudom, egy költőtől nem szabad betű szerint való logikát követelni. Végre ő nem az értelemre, hanem az érzésre föllebbez. Világnézete azonban annyira sérti értelmemet, hogy érezni is képtelen vagyok vele. Hangja nem oly meggyőző, hogy bírálatomat el tudná némítani. E messianizmus által elveszti az idegrendszeremmel való kapcsolódást. Nem meri tudomásul venni a könyörtelen, pogány természetet, melyben sokkal több rejtély van és rémület, mint efféle kölcsönként kabbalisztikus építményben. Ez eltakarja előle azt, ami igazán fontos, létünk változhatatlan siralmát, s kisebb dolgok felé irányítja figyelmét.

Ő maga is „küldetést” érez, mégpedig többfélét. Az első körülbelül az, hogy ennek a földnek a Messiása legyen. Hogy miből áll az ilyenfajta küldetés, nem tudjuk. Gyakran halljuk, hogy „harcol”, és fajtáját ostorozza a jövő felé. A beállítás kissé az irodalomtörténeti könyvek mintáira emlékeztet. Hiszen a politika manapság mindenütt mesterség lett és tudomány. Éppen ezért a politikai költészet pusztulóban is van. Egykor, mikor az élet még nem hasadt rétegekre a munkafelosztás elve szerint, a társadalmak régi szervezetlenségében, mikor a sajtó, vezércikk, kortesbeszéd, parlament nem szippantotta el minden mondanivalóját, még lehetett tárgya és értelme. Túrteiosz, aki egy kezdetleges ókori társadalomban „lanttal kezében buzdítja a csatát”, azért megrázó, azért nevetséges, mert van reménye arra, hogy szavának közvetlen hatása is lesz. A modern költőnek alig. Vajmi kevéssé valószínű, hogy egy költő, a jelenkor reklámparkjai, kormányrendszerei közepette mindaddig követeli verseiben az általános, egyenlő, községekre is kiterjedő, titkos választójogot, a hadikölcsönök valorizációját, a munkáskórházakat és napközi otthonokat, míg azokat meg is adják. Aki komolyan és őszintén ilyen hivatást érez magában, az helyesebben teszi, ha hatásosabb eszközökhöz folyamodik. Mint képviselő vagy utcai agitátor inkább előmozdíthatja célját. A költő a kifejezés művésze. Hivatása az, hogy a benne alaktalanul forrongó természeti erőket, melyeket értelemmel nem lehet megközelíteni, érzékletesen megformálja, mintegy létezőt teremtve a megfoghatatlanból, s ezzel a roppant munkával véget is ér hivatása. Ha politikai költészetre vetemedik, két veszedelem fenyegeti. Vagy néven nevezi, hogy mit akar, s akkor tartalmas, de művészileg lapos és unalmas. Vagy pedig csak céloz erre, messziről, tétován, s akkor pufogóvá, frázislépcsővé, jelszavassá válik, afféle dörgedelmes néptribunná.

Ady - ez tagadhatlan - elsősorban mint politikai költő híres, emlegetett. Művészi szempontból itt támadható legerősebben. Az írástudatlanok, akik egy költőt mindig az életkörülményei s a témái szerint ítélnék meg, nem pedig a belső mivolta, vagyis a művészete, a formája alapján, szeretik Petőfivel együtt emlegetni, melléje, sőt sokszor magasan föléje helyezni. Ady nem bírja ki az összehasonlítást ezzel az isteni zsenikölyökkel, aki a világirodalom legáradóbb, legtermészetesebb, leggazdagabb, legrokonszenvesebb, legösztönösebb, legfrissebb, legcsodásabb lírai lángelméje. Petőfi huszonöt éves korában hal meg, s akkor be is fejezi megmagyarázhatatlan, őseredetiségéből táplálkozó fejlődését. Ady ebben a korában még kortársainak zsúrversikeit utánozza. Petőfi magába öleli az egész életet, minden nagyságot és kicsiséget, minden tragikumot és komikumot, aminthogy ez a kettő soha külön-külön, hanem együtt, örökös kölcsönhatásban. Ady attól kezdve, hogy párizsi tartózkodása alatt megleti

hangját, a politikai küldetés és halál pózában áll, anélkül hogy kimozdulna belőle. Petőfi a legmélyebb értelemben humoros is. Ady humortalan, száraz és izzó. Petőfi ragyogó megfigyelő, éles elme, a valóság érzékletes művésze, alakjai lélegzenek, tájképei élnek, még prózája is folyékony. Ady prózája csak a hírlapi vitában melegszik föl, különben csikorgó, kurta lélegzetű, emberei papirosfigurák. Petőfi tanult fő, literátus, a betű tisztelője, Shakespeare ihletés fordítója. Adynak a francia szellem a pórusaig se hat, műveltsége újságíró, értesültsége kávéházi. Petőfi, aki sohase látta a tengert, és Ausztrián kívül nem járt külföldön, világvárosi jelenség. Ady, minden Párizs-rajongása ellenére, nem az. Petőfi nyugat-európai formában fejezi ki, hogy magyar. Ady melldöngető, magyarkodó formában fejezi ki, hogy nyugat-európai. Petőfi bátor, lehorgadó, bohém, családias, zord, bájos, hetyke, meghitt, kitartó, szeles, sötét, vitor, bölcs, izgága, csüggedt, szilaj, tartózkodó, kandi, hű, csapodár, önérzetes, öngúnyoló, egy élő, szeszélyes, örökké változó ember. Ady mindig csak a szomorú Vátesz. Petőfi egyszerűen a nép fia, törőlmetszett demokrata, senki más. Ady szintén demokrata, de túlon túl sokat emlegeti, hogy úr is, Ond vezér ivadéka. Petőfi forró egyéniségében minden ellentét, minden ellentmondás szervessé olvad. Adynál néha csodálkozom, hogy a dekadens énekes Esze Tamás és Tyukodi pajtás kuruc „komája” is. Petőfi hazafisága a földé, a gyermeki, ősi kegyeleté, egy néppé tágult családé, az ösztöné. Ady egy tudományos értelmi tételre esküszik, az ő „szent jásziság”-ára. Petőfi forradalmi heve, az úri renddel való vagdal kozása, királygyűlölete, fennkölt világpolgársága az őszinteség elsöprő erejével hat, mert mögötte egy gyermeklelkét érzünk, a hit ércfedezetét.

Csak egyetlen dolog indokolja és fogadtatja el a politikai költészetet: a teljes elfogultság. Az az elfogultság, amely nem tekint se jobbra, se balra, hanem vakon hisz abban, amit hirdet, végletek közt hánykolódik, nem bánva, hogy fölszakad belőle a természet minden sara, önzés, gyűlölet, harag. Efféle kitarulás megrázó, mert emberi és szép is lehet, mert a költőnek művészi lendületet, teremtő erőt adhat a dühe.

Adynál ezt ritkán tapasztaljuk. Politikai verseit többnyire megrendelésre írta a napilapok tárcarovatába, vagy a Galilei-kör március 15-i ünnepére, mintegy versenyezve Ábrányi Emilrel, aki ezen a napon csengőbb rímekben, és ötletesebb formában a másik, jobboldali táborot szolgálta ki. Ezek a versei nagyhangúak, döcögősek, fáradtak. Olyan általánosságokon nyargal, melyeket egy névtelen vezércikkíró is átallana vállalni. Emellett kételkedő. Vajon hogy gyűljak lángra ezeknél a formában is ósdi rigmusoknál, melyekben a szavak kacér magakelletéssel handabandáznak, mikor csak így biztatja ifjú társait:

*Indultok? jó, ideje már bizony,
(Tartok veletek, váltig, holtig, persze)
Bizom egy kicsit és mégse bizom.*

(Levél ifjú társakhoz)

Máskor ilyen suta:

*Igaz álom a merész álom,
Hol megnő az álom mezője
S ahol minden ember, ki igaz,
Másiknak dacos szeretője
S ahova majd vérhajók visznek.*

(Igaz, uccai álmok)

Ez az erőteljesebbek közül való:

*Minden a Sorsé, szeressétek
Őt is, a vad, geszti bolondot,
A gyújtogató, csóvás embert,
Úrnak, magyarnak egyként rongyot.
Mert ő is az Idők kiküldöttje,
S gyújtogat, hogy hadd hamvadjon össze
Hunnia úri trágyadombja,
Ez a világnak nem közösse.*

(Rohanunk a forradalomba)

Végül álljon itt ez a szak, szintén egy az úgynevezett „harcos” versekből:

*Tavaszi van, hajh, ujjé, Tavasz van
S kik szomorúk magyar honban
Nagy keserű cukros szorgalomban,
Búsan és bátran tartsák a fejük,
Ha nincs is ez mindenütt
De mi vagyunk.*

(Költők Tavaszkor énekelnek)

Bocsássanak meg nekem, de ezek a költők tavaszkor éppoly lazán és üresen énekelnek, mint valaha néhai Hazafi-Veray János a megrovási kalandjaiban. Lépten-nyomon élénk bukkannak ilyen helyek. Aki nem sajnálja a fáradságot, cifrábbakat is találhat, százával. Tudjuk, minden költőnek van több-kevesebb gyöngye alkotása. Adynál azonban egyenesen ijesztő a sok holt anyag.

„Krisztuskodása”, messiási elhívottsága, politikája csak az egyik küldetése. A második küldetése a költői. Valójában az első és egyetlen. Nemrégén közzétett leveleiből kiderül, hogy életének becsvágya, aggodalma kizárólag a hírneve volt, melynek ébren tartásához minden eszközt igénybe vett. Szinte megindító olvasni, hogy alázkodik barátjai előtt, hogy kapkod fűhöz-fához, hogy kel föl álmatlan éjszakán föladni egy jól irányzott irodalmi sürgőnyt, hogy hoz működésbe egy emeltyűt, mely majd őt lendíti magasba. Őszintesége ezen a téren lefegyverező. Legtöbb mai író magánélete ilyen. Végre munkája áll a képzelete központjában, s ez természetes és tiszteletre méltó. De ő a harcot átviszi verseibe is. Ott is „harcol”, a dicsőségért. Ezt is csak harc alakjában tudja elképzelni. Célja elismertetni, hogy ő a legkülönb költő. Irodalmi ellenlábasait csípős, névre szóló bökversekben támadja, elméskedő, de nem elmés gúnnyal, mert ehhez nem volt képessége. Később diadalmasan állapítja meg: „Kezdenek nyakukba venni.” Másutt szintén egy költeményében ezt írja: „Ma én vagyok a legkülönb”, ami azt jelenti, hogy ő a legelső magyar lírikus, s nem a második, vagy esetleg a harmadik. *Nur die Lumpen sind bescheiden.* Mi is szeretjük a büszkeséget, és megvetjük a kucorgó szerénységet. De ez a rímes vallomása kevésbé rokonszenves, mint leveleinek prózai vallomása. Az ilyen irodalmi önszemlélet egy költeményben föltöbb felszeg. Egy költő az ihlet önkívületében láthatja magát félistennek, lángfelhőnek és leopárdnak, de nem láthatja magát az íróasztalnál, amint megírja azt a gyönyörű versét, melyben azt írja meg, hogy a többi verse szintén olyan gyönyörű: nem méríckélheti pályája mérföldköveit, nem adhat magának érdemjegyeket, és nem nevezheti magát egy önképzőkör legelső növendékének. Milyen felületes lehetett annak az ihletnek delejes álma, melyben efféle költemények létrejöttek.

Mindenesetre súlyos vád egy költő ellen, ha valaki azt állítja róla, hogy nincs benne ízlés. Adynak, különösen a kezdő korszakában, gyakran vannak ihletes pillanatai, amikor az alva-

járó ösztönével biztosan leli meg a hangját, s diadalmasan végigéneklí nótáját. Művészi ízlése rendes körülmények között ki-kihagy. Ekkor riadtan észbe kap. Leplezni próbálja póreségét. Valami kacskaringós, agyafűrt, elkényszeredett stílust húz magára, mely alól mindinkább kikandikál ízléshiánya. Mindenáron eredeti akar lenni. Ez a vágy az eredetiség halála. Fél az egyszerűségtől. Attól tart, hogy ezzel üressé válik. Az egyszerűség valóban csak akkor tartalmas, ha mögötte van is valami. Ehhez igazság kell és alázat. Verseit egy költőprimadonna világbolondító mozdulatával „küldi” - nem „ajánlja” híveinek. Egyik ajánlás szóról szóra így hangzik: „Lesznai Annának, *ennek a nagyszerű nőnek, de sokkal inkább valakinek és nőnél különb nagyszerű embernek* kezébe helyezem e verseket, melyek *egy vagy több fiatal nőhöz búgnak, epekednek*, de vétkesek, *tehát* egy korrekt Lesznai Anna védelmére *bizony* rászorulnak, *s ez így van jól.*” Nehezebb volna egyetlen mondatban több ízetlenséget összehordani. Ilyen részletek után lesütjük szemünket, elpirulunk, igyekszünk másra gondolni.

Minden költőben van egy modor, melyet magára öltött. Voltaképp ez a modor a lényege, az értéke. Természetes költő nincsen. A természetes költő az, aki nem ír. Az, aki ír, szükség-szerűen alakoskodik, egyéniségét vetíti ki, redőzi előttünk, azokat az érzéseit ismételteti, melyek parancsoló rögeszmékként kísértik, azokat a szavait visszhangozza, melyek meghatározzák őt, maga és mások előtt. Shakespeare modora is áttetsző. Előre lehet sejteni, hogy mit fog művelni: most muzsikál a szerelemről, most mély lélegzetet vesz, és egy briliáns hasonlatot vág ki a holdról, most elsiratja a bukó hőst, majdnem mindig ugyanazzal az ütemmel, ugyanazzal a szócsoporttal. A nagy költőknél ez a modor jóízű. Egyenesen várjuk a dallamokat, a betéteket, a zeneszólamokat, és mikor visszatérnek, mindig meglepnek, mindig fölfrissülünk általuk. Adynál ez a modor rosszízű. Rettegünk attól, hogy visszatérnek kedvelt lemezei. Zörögve jönnek elénk: a Mák, a Holnap, a Tegnapok, a szent Élet, a nagy Élet, a véres Élet, a bús Élet, az életes Élet, a Harcok és Hullások, a Bizonyok és Háthák, az új Krisztusok s a régi Krisztusok is. Ez már nem modor, hanem - érzés és gondolat híján - modorosság.

Amint vallja, az életben kettő érdekelte igazán: „Csupán politika és Szerelem.” Szerelmi költeményeinek zöme beállított. Az *Új versek* elé ezt az ajánlást írta: „Ezek a versek mind-mind a Léda asszonyéi, aki kedvelte és akarta őket. Én el szoktam pusztítani verseimet, *fogyó életem* növvő lázában, mély viharzásban, a poklok tüzeiben. Ennek a néhány versnek *megkegyelmeztem. Engedtem őket életre jönni*, és átnyújtom őket Léda asszonynak.”

Egy kissé vidékies trubadúr hangja ez. Ebben az édeskés lovagi formában udvarol, intézi szakadatlan vallomásait a nőkhöz. Mindegyik ilyen szerelmes versének legmegfelelőbb címe ez lehetne: „Hozzá”. Megverseli az ideálok haját, fehér vállát, kék vagy barna szemét. Rend-szerint keresztnévüket is szerepelteti, mert az ideált valahogy meg kell szólítani. Érzelmesnek ritkán érzelmes. Annál gyakrabban érzeltgös.

Ha durcás kis arcod
Egészen az arcomra
Fekteted, Te, én kicsi lányom:
Nem bánom:
Csak a könnyeink folyjanak össze.

(Szerelem és ravatal)

Ennek az avult romantikának olykor maga is érzi a komikumát. Ezért ellensúlyozni igyekszik a túlon túl édeset. A nők: kis senkik és éhes csukák. Egy zszurnaliszta fölényével szól róluk:

*Úgy kellene a meghagyásaid,
Mert megint bűnbe estem,
S kérdelem: szeretek, ím, egy új leányt,
Szeressem, ne szeressem?*

(Kérdés kék szemekhez)

A keverék ismét nem sikerült. Ha a szerelemből hiányzik az áhítat, akkor az olvasót untatja ez a magánügy. Ilyenkor csak ördögi, cikázó kajánsággal lehetne fűszerezni a verset, mint Heine szokta. Ehhez ő nem ért. Tetszeleg tobzódásában, hűtlenségében. Az erotikával is meg akar döbbeníteni, minket és önmagát. Én szeretem az erotikát, a legvakmerőbb megnyilatkozásaiban is. Nála az erotika kínos. Az ilyen szakok például egyenesen az erotika ellenszeréül használhatók:

*Csókoson s szűzen akarnék én válni
A fejedet csókolván,
Azt a két kies völgyet:
Szeretnék egyszer a lelkeddel hálni.*

(A lelkeddel hálni)

De bizonyára ezt a matériát is elfogadtathatná egy nagy művész. Ezekből az idézetekből legelsőbb az szökik szembe, mily szegényesek művészi eszközei. Lézengő sorai nem a keresetlenségről tanúskodnak, csak az összefogás hiányáról, a pongyolaságról. A művész férfiassága nem abban van, hogy a tomboló fürgetegről ír, hanem abban, hogy mily keményen munkálja meg anyagát, ha akár egy pillangóról is ír. Ady ragaszkodott a kötött formához. Ez gyakran ellaposította. Nem sűrített, hanem hígított. Így:

*Boldog új évet kívánok,
Mindenki tovább bírja
E rettenetet
E számárságot,
Mint szegény, mint birom én, én,
Gyönyörködve,
Óh, én szegény
Lelki kémény
Boldog új évet kívánok.*

(Boldog új évet)

Egy kritikus ezt írta róla: „a magyar nyelv sohase hallott zenéjét szólaltatta meg”. Fölháborodva kérdezem, hogy ezt a megállapítást, melyet Vörösmarty wagneri zenekara, Petőfi harsonája, Arany andalító mélyhegedűje után tett, vajon erre is vonatkoztatta-e, erre a süket citerára, erre a nyafogó csimpolyára? Kötetei hemzsegnének ilyesmiktől:

*Jaj, be szép, hogy vagyok,
Jaj, be szép, hogy vagynak,
Jaj, be szép, hogy minden Való szép,
Jaj, be szép a Szép..*

(Szép a Szép)

Nem, tisztelt uraim, ez nem szép: ez rút és ostoba. Ez nyelvünk mélypontja, melynél mélyebbre már nem zuhanhat. Nem az a baja, hogy „érthetetlen”. Az a baja, hogy érthető. Gondolják meg, hogy ezrével és ezrével vannak lelkes gyerkőcök, akik önöknek, komoly, felnőtt

férfiaknak tanúbizonyságára elhitték, hogy remek írójuknak minden igéje a legnagyobb mélység és a legmagasabb művészet, s amikor az iskolapad alatt láztól zöld arccal és piros füllel olvasnak ilyen klapanciákat, akkor úgy tekintenek rájuk, mint egy oromra, melyet egykor nekik is el kell érniök. Emlékezzenek vissza, hogy amikor a külföld többszörös kísérletezés után jóakarató vállvonogatással fogadta verseit, akkor önök azt mondták, hogy „ezt a sohase hallott zenét nem lehet semmiféle más nyelvre átültetni”. Hát itt az eredeti. Legyen vége ennek a hazugságnak, ennek az áprilisjáratásnak. Legalább én mindaddig, míg meg tudom különböztetni a merészséget az ízléstelenségtől, az erőt a nagyhangúságtól, a rejtett, nemes célzást, a gondolatok titáni ugrándozását a tartalmatlanságtól, ellenszegülök ennek a léha divatnak.

Hallom a vádat, hogy kipécézett idézetekkel bármely költőóriást meg lehet semmisíteni. Hajlandó vagyok a kétkedőket több óráig hasonló idézetekkel szórakoztatni. Most pedig azt az ellenvetést hallom, hogy a részletek nem számítanak, csak az egész, s egy igazi zseni nem is törődhet a szókkal, mint holmi szóbogarasz. Kérdezem: mivel törődik az az igazi zseni, aki véletlenül ír is, ha nem a szókkal? Talán a lombfűrészeléssel? Vagy a lóidomítással? Vagy talán az Élettel, a nagy, véres Élettel, melyről sohase tudni, hogy zenés kávéház-e vagy szerkesztőség? Az írástudatlanok eddig mindig azzal állottak elő, hogy csak az élet fontos, az élmény. De miben van az író élete, élménye, aki egy papírlaphoz szögezte magát, ha nem a betűiben? Mi ad fogalmat életéről, élménye izzásáról, ha nem a betűi? Nincs-e minden teremtetten embernek élete és élménye, anyja, kedvese, fájdalma és halála? Nem mindegy-e, hogy az, aki az álmatlanságról vall, tizenöt éjszaka nem aludt-e, vagy csak egy éjszaka? Mit ér az élet, az élmények száza, ezre, ha azokat nem tudja kifejezni? Hát nem a kifejezés eredetisége, ereje által magasztosodik valaki költővé?

Az, amit a garázda írástudatlanok elkövettek, bűn volt az irodalom, az ifjúság, a jóhiszemű közönség és maga Ady ellen is. Lehet, hogy ez a kritika kegyetlen. Olyan kegyetlen, mint az igazság. De ők kegyetlenebbek voltak hozzá. Olyan kegyetlenek, amilyen csak a langyos puhaság lehet. Amikor pápává emelték, s minden sorát kéjelegve szürcsölték a nagy nyilvánosság előtt, amikor a költőt kilökték az utcára, az irodalmi sehonnaiak bálványául, a „szürkék hegedősévé” tették őt, azzá, amivé nem akart lenni. Van azonban egy másik Ady is. Ez még mindig az előkelő szellemek, a szenvedő lelkek lírikusa. „Iskolát” nem teremtett. Mindez a politikai hűhó folytán került a köztudatba s néhány szajkózó könyvbe. Sok hangos híve volt, de tanítványa, követője alig, néhány korán letűnt, értéktelen epigont kivéve, aki nagybetűit, hányavetiségét majmolta. Azok, akik vele együtt jelentkeztek, a maguk útján jártak. Lendülete bátorítólag hatott egyesekre, de vezérkedése csak társadalmi jellegű volt. Az irodalmi matéria, melyet hozott, nem alkalmas a folytatásra, mások fejlesztésére. Csak jeliszavai keringenek, de szavai nem váltak vérré, mint Petőfiéi vagy Aranyéi. Nyelve sokszor ízesen magyar, de szókincse nem gazdag. Azok az újítások, melyekkel kísérletezett, összetételei, elvonásai nem szerencsések, többnyire kiagyaltak, mesterkéltek. *Tavaszhárás*, *Csók-kunyhó*, *göth*, *hars* stb. Kevés költő hagyott maga után annyi selejtest, művészileg idétlent, és modorost. Mégis jelentős tehetség volt. Maradandót alkotott azzal a harminc-negyven versével, mely pályája szerencsés termékének tekinthető. Nem tündökölt a lángész kápráztató fényével. Helye nincs is se Petőfi, se Arany, se Vörösmarty, se Berzsenyi mellett, csak az érdekes, csonka nagy tehetségek között. Akadhatnak olyanok, akik ezután is sokkal elnézőbben látják alakját. De lehetetlennek tartom, hogy a művészetre fogékony, tisztafejű emberek között nagy különbségek tátonganának megítélése tekintetében.

Most pontot teszek erre a hosszúra nyúlt vitairatra. Azért, amit itt írtam, vállalom a felelősséget. Hogy beteges rajongói miképp vélekednek cikkem felől, nem érdekel. Hogy a rosszhiszeműek milyen rugóknak, milyen érdekcsoportok közbelépésének, milyen titkos és

aljas sápok kecsegtetésének tulajdonítják váratlan jelentkezésem, közönyösen hagy. Nem hirtelen támadt, sokáig érlelődött elhatározásom azt sugallta, hogy kötelességem tiltakozni egy olyan divat ellen, mely már balkanizmusba fullad, és irodalmunk európai szintjét veszélyezteti, akkor, amikor talán a hivatalos, irodalmi fórumok is hajlandók volnának becikkelyezni Ady közkeletű értékelését, csak politikai magaviseletére kaphatnának kissé jobb bizonyítványt. Lelkiismeretem parancsára vallottam. Vajmi kevés reményem van arra, hogy fölszólalásomnak azonnal fogantja lesz. Tapasztalat szerint nálunk nemigen szokták átértékelni az irodalmi ítéleteket. Egyes költők megrögződnek azon a helyen, ahová egyszer beskatulyázták őket. De az idő a lelkekben talán mégis megérleli szavaimat. Nemcsak a jelennek írtam ezt, hanem a jövőnek is. Attól várom igazolásomat.

A Toll, 1929. július 14.

A HOLNAP

Ma mindnyájan sietünk. Haragszunk a tegnapi, gyűlöljük a máit, és egyenesen mind a holnaputánba akarnánk beleugrani. Még az órára is haragszunk, hogy egy óra alatt nem jár két órát. Bűnös a kismutató, hogy nem éri utol a nagyot, és a nagy, hogy megelőzi a másodpercmutatót. A vérünk pedig még ennél is gyorsabban pezseg. De magunkra is haragszunk ebben a vad versenyfutásban, és fáj, hogy nem vagyunk még fiatalabbak. Szeretnénk előre-rohanni az időben legalábbis két évnnyit, hogy közelebb érvünk fejlődésünk céljához, anélkül hogy megöregednénk. Sziszifuszi vágyakozás. Ez a vágy és a kudarc fiatalos haragja lüktet ma körülöttünk a város kölekében s új verseskönyvek papírlapjai között. Mi, hiába, nem tudjuk megérteni a lomha természetet, mely még a régi módra egész nyár alatt érlel meg egy szőlőszemet.

Ez magyarázza e verseskönyv címét, s azt, miért nyújtott kezet egymásnak most hét bihari poéta. Az új líra jelentkező öntudata ez. Ez az öntudat mindenkor erős volt nálunk. Ma annyira erős, hogy már a versek eresztékeibe is beszivárog, és poéták rímeiben és mértékben vitatkoznak egymással: kicsoda a legény igazán a magyar líra csárdájában? A vita fölösleges és terméketlen. Azt hisszük: ízléstelen is. A lírának nincs joga ahhoz, hogy mindjárt a maga kritikusa legyen. A fiatalság pedig csak addig fiatalság, amíg naiv. Azután költői jelszó, üzlet vagy legjobb esetben szenvelgés. Soha igazi költő nem skatulyázta be magát ilyen jelszavakba, hanem futva futott tőlük, hogy szabadon semmisüljön meg az objektív világszemlélet gyönyörében.

Mi sem osztályozunk. És ha a tanult és ízléses cicerone költői iskoláról beszélt, azzal tiszteljük meg ezt a bohémkedvben összeverődött, szimpatikus csoportosulatot, hogy tiltakozunk ellene. Nem költői iskola ez. Csak néhány közös vonás, többnyire a fiatalság és a bátorság kapcsolja őket egybe. Lehet, hogy olykor a modorosság is. Ámde azért magával szemben igaztalan, aki nem szereti ezt a kócos, merész és fiatal könyvet. Nemcsak azért, mert szép versek vannak benne. De a sok gazdag és bőkezű ígéretért is. A művelt ízlés még kissé egyhangúnak találja, és igaza van. Sokan valóban csak a külsőségeket látják. Többre becsülik a fekete magnál a színes virágot. A gondolatok mély és halk játékánál a cifra szavakat. Ezt a társaságot azonban már nem lehet semmibe venni.

Nem Ady Endréről és Juhász Gyuláról beszélek, kiknek nevéhez nem is kell epitheton ornans, hanem a serdülő fiatal csapatról. Mindenekelőtt Balázs Béláról. Úgy látszik, ő az egész társaságban a legkevésbé francia s a leginkább német. Az ősgermán elmélyedések embere. Egy verse, *Az órák*, nagyszerű mélységekről lebbenti le a fátyolt. Mellette a hárfalelkű Miklós Jutka ígér legtöbbet. A nagyközönségnek egész ismeretlen Babits Mihály, egy keserű, ideges, kissé bogaras, filologizáló és filozofáló, de ízig-vérig modern poéta, helytelen válogatásban jelent meg, és így, sajnos, sokaknak majd úgy tűnik, hogy csak a „pour épater les bourgeois” elvét szolgálja. Ha több verset gyűjtenek tőle össze, mindenki láthatta volna, micsoda csodás gondolat-nuance-ok szunnyadnak ebben a szóficomító, különködő, Nietzsche új nyelvére emlékeztető idiómában. Ez a poéta mintha - szemében a hindu világrejtély mély misztikumával - feketekávé-részegegyben írta. *A Holnap* társaságát Dutka Ákos és a fiatal Ernőd Tamás egészíti ki, aki egész irodalmi felszerelését, még a nevét is *A Hét*-től kapta. A versek elé Antal Sándor írt sokszor művészien átgondolt és melodikus, sokszor megmosolyogatóan nagyzó szavakat.

A Hét, 1908. szeptember 13.

KRÚDY GYULA

I

Budán a Vízivárosban van nekem egy titkos szerelmem, egy kis utca, s abban egy biedermeier korból ott felejtett házacska - öntött vaserkélyvel, virágcserepes, halványzöld ablakokkal -, amit mindig felkeresek, ha a fákon akácfürtök és hóvirágok nyílnak. E babaházacska előtt rendesen egy ezüst hajú néni ülsz, kopott, arabeszk díszített kendőben, óriás okuláréval, s beszél az unokáinak, bizonyára a régi vitézlő időről, régi emlékekről, Napóleon császárról. A múlt illatos terhet érzem a szívemen, ha itt járok, s - nem tehetek róla - ugyanez az érzés fojtogat, ha Krúdy Gyula illatos, finom, álmokból és párából szőtt novelláit olvasom. Mintha ódon, drága poharak csendülését hallanám, mintha vagyont érő selyemcsipkék, ábrándok aranyos pókhálósálai ragyognának szemembe halvány, áttetsző aranykőben; Krúdy Gyula szereti a múltat, s ez már majdnem azt jelenti, hogy költő. Csak egy túlfinomult, friss és egész lélek érezheti vissza így a letűnt századokból mindazt, ami archaikus szépség, bájos és intim ódonság: a nemesi kúriák bőséges gazdagságát, a mi hétszilvafás keleti fajtánk úri gögjét, a csokoládés uzsonnák, a borba fulladó dáridók és végtelenné nyúló éjszakák poézisét. Mi nem szeretjük az anekdotázó irodalmat, mely zsíros magyarossággal teremtetézi körül igénytelen, lapos kedélyességeit. Krúdy Gyula azonban sohasem anekdotáz, hanem mesél, mindig mesél, és magyarsága ősi, vérségi, a legjobb fajtából való szilaj és mégis európai magyarság. A múltat mindig a jelenen keresztül érzi át, s ha régi portrékat fest, színt, ecsetet a mától lop, és széles vonásokkal, modern, merész színrakással pingálja elénk a sokáig élő, boldog kurta-nemesek, a zugódi Gaálok arcát. Mit szaporítsuk a szót? Nála a múlt mese. A mese pedig szent, mert belőle gyerekkorunk megvásárolhatatlan naivsága, a szív örök lírja buggyan ki. Vagy nem ezt a mesét szerette minden nagy elbeszélő, Anatole France, sőt Maupassant is, akiről csak nagyon kevesen tudják, hogy a lelke mélyén mennyire lírikus volt? Krúdy Gyulából is napról napra jobban kiszól a *Nyíri csend* halk szavú poétája, és művészete mindig erősebben billen Andersen stilizált, kedves zamatú mesevilága felé. Mindezeket, melyek éveken át féltve őrzött titkaim voltak, csak kedvetlenül árulom el másoknak is, abból az alkalomból, hogy Krúdy Gyulának egy vékony elbeszélésfüzetét jelentette meg a Magyar Könyvtár.

A Hét, 1907. december 22.

II

Ha utazom, és új tájak rohannak elém, és új embereket látok, mindig eszembe jut egy-egy író. A párizsi körutakon megismertem a francia regények alakjait, az olaszok közt a színt és ragyogást, amit olasz könyvekből szívtam magamba, a németek közt a német írók álomi figuráit, s visszajövet a magyar hegyek közt, a Felvidék liliputi bányászvároskaiban, a vidéki csendben megeltem Krúdy Gyula világát.

Akkor szerettem meg igazán és nagyon, mikor hosszú külföldi útról jöttem. Ebben a pillanatban minden újságként hatott rám, ami a miénk. Külföldi szemmel néztem a magyar földet, és ezért volt új. Lekoptak róla a frázisok, a nemzeti zsinórok, a hitvány sallangok, amiket a politika és a cégéres, becstelen irodalom aggatott rá. Ez a föld élt, mint a többi. Az emberek is

egy ősi, idegenszerű álombirodalomból léptek elé, mintegy sok száz és ezer év távolságából. Új emberek, rontott nyelvvel, fővárosias taglejtéssel, angol ruhában és szalmakalapban, s ezek az új emberek mégis milliárd szállal kötődtek a földhöz, a múlthoz, és mégis magyarok voltak. Más irodalmat akartam, mint az eddigi. Egy magyar literatúrát, amely ment a programtól, az adománytól, a magyarság hangoztatásától, és akarata ellenére is magyar. A magyarság dekoratív vonalait kerestem minden művészetben. Az irodalomban pedig egy olyan művészt, aki szemérmesen magyar, s nem egy ember ereje van benne, hanem mindenkinek az ereje, aki itten él. Szószólóját kerestem az özvegy faluknak, az elárvult kisvárosi embereknek, a lápok, a mezők, az erdők némaságának. Egy író álmodtam, akire oly elevenen hat mindez, akár csak a külföldi átutazóra, valakit, akinek ez a megszokott nép nem unalom, de örökfriss szenzáció, és mindenekelőtt egy európai művészetet. Akkor éreztem, hogy a mi különös életünknek krónikása, művésze és poétája Krúdy Gyula.

Krúdy Gyulát megbabonázta a föld és a múlt. Minden novellája és regénye idilli természetű. Csendes élet csergedezik az embereiben és az írásaiban. De őszerejét is a múlttól kapja. A múlt nagyhatalom. Ami elmúlt, örökre él. Minden szép, ami elmúlt. Itt vannak a gyökereim, és ha meg akarom érteni az életemet, amely már eredmény, vissza kell mennem a múltba. Mindenki, aki egyéniség, tisztelettel zárandokolt el hozzá, mert önmagát is tisztelte. A romantikusok, az irodalmi forradalmárok, a nagy felforgatók is. Hiszen ez egy birodalom, egy világ, egy gazdag temető, mesés kincsekkel, porló csontokkal, egy letűnt emberiséggel, amely nagyobb és hatalmasabb, mint mi. Ez végzi a mostani életünket. Fátyolokkal, évekkel, távolságokkal megszépíti mindazt, ami letűnt. A szegénységem, amely a múlté, már gazdagság. A fájdalom öröm. A sóhaj már egy sikoltás. Erősebb itt az élet és mélyebb és titokzatosabb, mint másutt, és egy semmi emlékből történet szövődik, és egy történet regénnyé dagad. Krúdy Gyula is az élet leghalkabb neszeire rezzen fel. Kímélő kézzel nyúl emberekhez és korokhoz - csendesen és félénken -, mintha szemfedőket emelgetne.

Nem megfigyelő. Inkább visszaálmódó. Nem rajzol, hanem mesél, és ránk bizza, hogy a képzeletünkben teljesítsük ki pedzett vonalait. Alakjai csak ümmögnek, többnyire ő beszél helyettük. Minden, még az is, ami előttünk történik, halvány és legendás, mint a régi nemes képek ragyogása. Az emberei jelenségek, akiket a családjuk keretez. A családot bámulja és szereti ő, a családok csendes életét. Ezen a körön ritkán emelkedik túl. De nem a nyárspolgári család krónikása, hanem a misztikus családe. Annak a rejtélyes emberi szövetkezetnek, amely a kedély és a titkok melegágya, születések és halálok szemlélője, bemutatója a fiatalok kezdő csókjainak s az aggok utolsó pillantásának és hordozója az életnek, minden édes és mély emberi misztériumnak. Letűnő és visszatérő generációk veszik körül. Melegsége a kályhatűz egyszerű és szelíd sugárzása. Még a kísértetei is családi kísértetek. A halál is családi. Az elzúllás is csak a családtól való elrugaszkodás. Meséi pedig alvó udvarházakban ébrednek fel. A címerpajzsok rajzai vibrálni kezdenek, az ősi képek lelépnek a falról, és elénk áll valami torzonborz, kackiás régi úr, cinóber orral, hálósapkában, egy fantasztikus vitéz kopott dolmányban, egy vérző hős vagy egy deli lovag romantikus aranyban, hódítóan, ragyogva, régi szerelmektől körülillatozva. Semmi kiabáló magyarság sincs rajta. Az idegen mégis azt mondaná, hogy ez az ember magyar. De mi is azt mondjuk.

Az olvasónak talán feltűnt, hogy egy különösen termékeny íróról írván, eddig cím szerint egyetlen regényét, egyetlen novelláját se idéztem. Nem is akarom. Azt szeretném, hogy csak nagy vonalakban lássák őt, mint egy XX. századbeli magyart, aki - félig szeretetből, félig hitetlenségből - a múltba mered vissza. A témái a múlté, de a művészete a máé. Egy szegény, kis nép gazdag, romantikus álmodója Krúdy Gyula. A váltakozó erők lüktetése, a visszatérő élet edzi és biztatja, mert ő is benne áll abban az acélozó körfolyamban, mint a novellahősei. Egy folyton megújuló és folytatódó regényt ír. Az egyes könyvei csak részei ennek, és kis

töredék minden írásuk, amely beletorkollik abba az egységbe és egész álmvilágba, amelyből szükségszerűen, végzetesen, majdnem öntudatlanul szakadt ki. Nekünk történeteink vannak. Neki csak egy története van, de ez összekapcsolódik az étellel, az ő életével, az örök regénnyel, és ősi, kedves és meleg, mint az emlék, a múlt és az álom.

Ennek a történetnek pedig nincs se kezdete, se vége.

Élet, 1910. október 2.

III

Tíz-tizenöt évvel ezelőtt ez a név, amelyet most a cikkem fölé írtam, úgy ütközött elém a szürke betűsorokból, mintha piros nyomdafestékekkel lenne nyomtatva. Akkoriban alighogy elkezdődött nálunk az irodalmi értékelés és a kritika. Nekem azonban ő volt a kedves költőm. Vidéken, mindenkitől távol, szerettem volna elbújni egy filagóriában, vagy az elhagyott utolsó szoba egyik sarkában, hogy kedvemre álmodozhassam a mondatainak fátyolos muzsikájánál. Milyen szépen tudott ez az író visszaemlékezni. Nobilis mélabúja, amelyet valahonnan a Felvidékről, a tót hegyek közül hozott nekünk, egyben cukros volt és fanyar, mint az édes gyökér. Azóta sok-sok ezren megszerették. Én pedig hallottam őt késő éjszakán mesélni, bornál és szivarszónál folytatta a régi mesét, amit abbahagyott. Legutóbb, ha jól emlékszem, Indiában jártunk. Visszapillantott oda, ahol sohase volt, és szólt nekem gyémántokról, mérges kígyókról, amelyek éjjel sziszegve kúsznak be az alvók ágyába, míg az indusok tejjel tova nem fröccsentik őket. Onnan jut eszembe ez a fantasztikus éjjeli beszélgetés, hogy mostan vettem az újabb könyvét, amelynek hőse az *Ezeregyéjszaka* hőse, Szindbád, azaz Krúdy Gyula, a romantikus. Mert újabban már nemcsak a megtörtént dolgokra emlékezik vissza. Ez az érett, mély könyve, amely alkotóereje teljében mutatja be, új dimenzióban lebegteti az alakját. Emberei túlnőnek téren és időn. Édes tétlenségben adják oda magukat az álomnak. A költő már olyan dolgokra is emlékszik, amelyek sohase történtek meg. Krúdy Gyulának kopik az emlékezete, és egyre tündéribb a meséje és a fantáziája. Ma kisebb historikus, de nagyobb lírikus.

Krúdy Gyulát megbabonázta a föld és a múlt. Minden novellája és regénye idill. Csendeskes élet csergedezik az embereiben és az írásaiban. A visszatérő élet edzi és biztatja, mert ő is benne van abban a körfolyamatban, mint a novellahősei. Egy folyton megújuló és folytatódó regényt ír. Az egyes könyvei csak részei ennek, és kis töredék minden írása, amely beletorkollik abba az egységes álmvilágba, amelyből végzetszerűen kiszakadt. Nekünk történeteink vannak. Neki csak egy története van, de ez összekapcsolódik az étellel, az ő életével, az örök regénnyel, és ősi, meleg, mint az emlék és az álom. Krúdy Gyula a leghalkabb neszekre rezzen fel. Kímélő kézzel nyúl az emberekhez és korokhoz, csendesen és félénken, mintha szemfedőket emelgetne. Minden, még az is, ami előttünk történik, halvány és legendás, mint egy tejüvegen át. Az emberek jelenségek, akiket a családjuk keretez. A családot bámulja és szereti ő, a családok végtelen életét. Ezen a körön ritkán emelkedik túl. De nem a nyárspolgári család krónikása, hanem a misztikus családe. Azé a rejtélyes emberi szövetkezeté, amely a kedély és a titkok melegágya, születések és halálok szemlélője, bámulója a fiatalok kezdő csókjainak és az aggok elhanyaglásának, minden édes és mély emberi misztériumnak. Még a kísértetek is családi kísértetek. Az elzúllás csak a családtól való elrugaszkodás. Meséi pedig alvó udvarházakban ébrednek fel, szegény olajnyomatok, lehangolt, poros zongorák között. A címerpajzsok vibrálnak, a családi képek lelépnek a falról és élénk áll valami torzonborz, kackiás úr, cinóber orral, vidrasüvegben, egy fantasztikus vitéz kopott dolmányban, egy vérző hős vagy

egy lovag romantikus aranyban, régi szerelmektől körülillatozva. Alig árulja el a magyarságát. Az idegen pedig az első olvasásra felkiáltana, hogy az író magyar.

Mi is ezt a szót szeretnénk elmondani, de valami új hangzással, valami diszkrét és megtisztelő ejtéssel. Mellette pedig két szót. Az egyik ez: ábránd. A másik: lovag. Valahogy hozzátartozik mind a kettő, két motívum az életében, két visszatérő komplexum a képzeletében, és mutatja, milyen utakon jár az álma és a művészete.

A Hét, 1912. január 14.

IV

Krúdy Gyuláról sokszor és sokat írtam. Új kötetét új szavakkal jellemezni nem lehet, de nem is szükséges. Elbeszélései mögött gyönyörű és boldog monotonitással vonul a lírája, hegedűkkel, színes zászlókkal, egy ünnepi precesszió apró csengettyűivel. Ezúttal fel vagyunk mentve a jellemzés kötelessége alól, nem is kiáltunk fel a meglepetéstől, csak csendesesen és örülve konstatálunk valamit. Azt, hogy egy író egyszínűsége és egyhúrúsága mindig gazdagság és becsület, s az olvasónak (ez paradoxonnak hangzik) változatosság. Semmi se oly untató, mint az író becstelen kapkodása, új témáért (mások témájáért). Ez a felfedezés, hogy régi mesék új és friss gyönyört hoztak, a kötet szenzációja. Minden sornál elénk tolatódik egy érzés: az, hogy aki írta, költő. Költő: azaz választó; a szavakban, a tárgyakban válogató; mindent valami különös szemszögből néző, amely csak az övé; tömörítő, egy dologgal százat mondó; sűrítő. Hányan írnak már „jól”, azaz könnyen és ötletesen, színesen és fanyarul, simán, egyéniség nélkül. Ezek mindent megírnak, kávéházi adomát, vadászhistóriát, halottrablást, stílszerűen, mulatságosan, egyformán „jól”, azaz egyformán rosszul. Holmi uniformitás és szegényszag van rajtuk. „Szeretnénk látni azt a sujet-t, amit mi nem írunk meg jól” - üvöltik kórusban. „Nem, ne írjatok ti jól, írjatok úgy, ahogy csak ti tudtok, pimaszok” - feleljük nekik. Erre azonban nem képesek, sohase lesznek képesek, mert nincs egyéni életük, mert nem írók. Krúdy Gyula még ma is szimbolikus modern meséit rója, Szindbádnak, ennek az álmodó, különös, fáradt magyarnak a történetét. Nincsenek végén csattanós témái, ötletei sincsenek. Csak az élet gazdagsága az övé, az a kincs, hogy mindent másképpen lát, mint a többiek. Nem vették észre, hogy ennél az írónál minden fontos? A haldokló polgári és patriarchális élet misztériumát és ceremóniáját siratja. Talán innen a gyógyíthatatlan melankóliája, az őszi színei. Ez a világ, amit ő álmodik, a bánatos, egyszerű frizurájú nőkkel, a kisvárosi alakokkal, a legendás hercegekkel, máris mese és történelem, a szemünk előtt sóhajt el innen. „Gyönyörű regény” - mondotta valaki, mikor letette a novelláskönyvet. „Ez nem regény” - feleltem neki. „Regény - mondotta még egyszer elgondolkozva -, a hőse egy ősz és fiatal költő, egy ábrándos bölcs...”

A Hét, 1912. július 21.

V

Delnő... gavallér... rabló... énekesnő... gyilkos... aranymívesné... kékfestő... köcsögkalap... bőrbekecs... csipkefodor... fátyolfoszlány... kakasosóra... mézespálinka... torony... csóka... jegénye... dér... parfüm... sárkányfejes erkély... Szavak zsonganak most körülöttem. Hogy ki írta le ezeket a szavakat, arra nem kaphatok két feleletet. Krúdy Gyula kezében régóta úgy forognak, mint apró kis bálványok. Fétiseknek tekinti, és az írásművészete majdnem fétisizmus már.

Ezekben a szavakban nyugszik az élete. Ő pedig ázni kezd nyomukba, régi emlékek után. Babonás, különös kincseket hoz fel a mélyről. Hogy milyen úton, azt nem látjuk. Az asszociációk nagyon távoliak, az út, melyen hozzánk jön, nagyon homályos előttünk és bizonyára őelőtte is. Szereti a tétova hangulatot. Ellenkezője az analitikus írónak, ki öntudatosná emeli az öntudatlant. Ő nem bontja ízekre észrevételét. Fejlődése során nem világítja át érzéseit. Az a fejlődése, hogy egyre összetettebb, kibogozhatatlanabb rétegekre bukkan. Nincs a hétköznapi életnek oly érzéstárgya - egy pipaszurkáló vagy túpárna -, mely szemében ne jellemezne egy helyzetet, egy-egy embert, egy egész sorsot, nincs olyan háziszerszám, melyet ne tekintene az egész élet szent szerének, és ne vonná be a polgári misztérium aranyfüstjével.

Itt biedermeier novelláit fogta össze. Senki se gondoljon arra, hogy jellemezni óhajt egy régi kort, mint azok a regényírók, kik pontos forrásmunkák és hosszú tanulmányok nyomán dolgoznak. Ez a kor nem „történelmi”. Inkább arról van szó, hogy az író elképzel egy régi kort és a maga mulatására - bevallottan - játszik vele. Az, hogy régen történt, nem jelent történelmi dátumot, csak a fiatalság idejét, mely mindig régen, nagyon régen volt. Krúdy Gyulának tulajdonképpen csak egy története és egy alakja van. Ez az alak kicsit ábrándos, kicsit cinikus, kicsit boldog, kicsit csalódott, kicsit szent, kicsit csirkefogó, egy regényes régi költő, aki éjjeli zenét ad a nők ablaka előtt, és közben jövedelmező gyilkosságokon gondolkodik. A keret - minden novellájának szinte kész kerete - alkalmas arra, hogy a benne lakozó ősi lírizmust megszólaltassa. Minden ezt a célt szolgálja. Gyakran már az első mondatban elmondja történetét. De ha egy története és egy alakja van, millió hangulata és millió emléke van, melyek forrongó, gazdag színekkel habzanak a régi keretben.

A könyv azonban még annak is meglepetéssel szolgál, aki ismeri e regényes és nábobí magyar költőt. Megismerjük belőle Krúdy Gyula satírátját. Ez az angyali kor alapján romlott volt, a polgári szobákban merész kalandorok ostromolták a hölgyeket, kik a kényelmes díványon hátradőlve szürcsölték sikamlós, istentelen bókjaikat. Burkolt erotika szötte át az idillt. Némely novella olvastán eszünkbe jutnak azok az egyáltalán nem iskolakönyvekbe való képek, melyeket kortörténetekben látunk. Az író is kaján kedvvel aknázza ki az ellentétet, ami az ilyen álszent szépelgés és az őszinte vágy között van.

E tekintetben könyve hasonlít Anatole France-nek arra a színes rajzokkal díszített kötetére, amelyben Coignard Jeromos abbé kis kalandjait gyűjtötte egybe. A Tevan-cég pompás köntöst adott rá. Major Henrik maliciózan költői pesti fametszetei pedig stílusos kísérei e drága, naiv és kegyetlen szavaknak.

Pesti Napló, 1916. október 8.

MIKLÓS JENŐ

I

A kommuniké, amelyet e könyvhöz mellékeltek, azt mondja, hogy ez az írójának a legelső könyve. Miklós Jenő érett írásait ismerjük. Aki fellapozza ezt a könyvet, érzi, hogy mögötte sok megíratlan kötet van, elvetélt terv, izgató tanulmánykincs, amelyeken tanult, fejlődött, művésszé serdült, s most - túl az első fiatalságán - mindjárt készen lép a közönség elé. Első azonban ez a könyv abban az értelemben, hogy az író sokat mond el, sok követ és titkot gördít le a szívéről, azokat a kibeszélhetetlen emlékeket és kikiálthatatlan, soha el nem mondható nagyszerűségeket, amelyek az ember lelkéhez nőttek, és a testéhez is odanőttek, s együtt nőnek vele, mint a bibliai szőttes köntös. Ha új könyvet ír Miklós Jenő, ezt a kis kincses füzetet szereti majd meg jobban, olyan mélységes, már nem is kritikai szeretettel, mint ahogy mi szeretjük a vallomások és a fiatalság e könyvét, a gyermeklára ezüst szopránját, a fülledten-teljes, önmagát jelentő és önmagát magyarázó gyermekkori élményeket. A friss gyermekléleknek minden esemény és minden élmény szimbólum. Nem valami véletlen történés, amelynek neve és helye van a gondolkodás szótárában, de jelenés, parancs, és kinyilatkoztatás, amelyet nem lehet kritizálni, kisebb, vagy nagyobb kategóriába szorítani, egy elvont tétellé, egy hideg bölcsességgé általánosítani. Reflexív lélek. Még az esték színét és ízét, a tavaszok illatát, az embereinek a megrezzenését is úgy festi, hogy a múlt palettájáról czeni a színeket. A család költője. Perspektívája nem tág, de intim, a melegsége vallásos, egy túlfűtött polgári szoba melegségéhez hasonlatos, ahol a kályhában parázs ég, s az izzó tűzlapáton virágfüstölő párolog. A kispolgári emberek itt félistenekké nőnek. (*Corsini.*) Egyik legszebb novelláját nem is emberekről írja, de két fabáburól, a nagy szakállú időjósról és a feleségéről. (*A fababa.*) Ízes és nemes humora van. (*A szent.*) Hervadt nászkoszorúk, nefelejcskek és gyöngyvirágok a romantikus szimbólumai, kedélye és melegsége néha turgenyevi. Északról való ez a magyar író, az északi hegyek, az északi erdők tájáról, ahol az esték már misztikusak, s az emberek az idegen szláv tenger gyűrűjében babonások, befelé élnek - szótlantul -, hamarabb könnyeznek, és a nevetésük is mélyebbről buggyan ki. Minden észak-magyarországi írónkban van valami oroszos. Miklós Jenőben is. A déli íróink hevesek, a tiszántúliak magyarosan kemények és temperamentumosak, a dunántúliak lágyak, de az északiaké a könnyű, a líra, az oroszokkal rokon mélézás, a millió cifra szín és a misztikum. Miklós Jenő egyszerű és átlátszó történetei is misztikusak. Akkor lát, hogyha lehunyja a szemét, és álmodik. Akkor él, hogyha emlékezik.

A Hét, 1913. június 15.

II

Harmincéves koráig majdnem minden író lírikus. Lelki berendezettsége olyan, hogy eddig önmagával van elfoglalva, annyira izgatja belső valósága, hogy figyelmét képtelen kifelé irányítani, azok az alakok pedig, melyeket rajzol, többnyire tulajdon érzésvilágának vetületei. Csak később vesz észre egyet-mást a külső világból is. Akkor, mikor a lélek forrongása véget ért, és az erők valahogy egyensúlyba helyezkedtek. Az, ami megakadályozza a biztos és nyugodt észlelésben, többnyire a körülötte mozgó emberek túlbecsülése, akikben ugyanazt a lelkeséget, sokszínűséget, írói gazdagságot keresi, melyet magában szemlél. Lassanként azonban rájön, hogy az emberek egyszerűbbek, sokkal egyszerűbbek, mint vélte. Nem ritkán egyetlen kézzelfogható és durva indítóok magyarázza egész életét. Minden emberismerő pesszimista volt. A lírizmustól a tárgyilagossáig csak ez a csalódás vezethet, a dolgok és emberek fölött álló pesszimista humor.

Miklós Jenő, aki fiatalabb éveiben kisebb elbeszéléseiben a szivárványló, lírai próza művelője volt, kellemes és finom regényében, *A piros mókus*-ban közeledik a valósághoz, a humor által, melynek fénytörő közegén át nézi alakjait, csak a tárgyakat látja még mindig a lírikus szemével, erősen stilizáltan. Budát, a regénye színhelyét, a citadellát, a régi fűszeresboltokat, a hepehupás utcákat, német és olasz emlékeivel, belestilizálja a múltba, egészen Mátyás király korába, úgy, hogy a múltat és jelent egyszerre megérezélteti. A befőttek „cukros szemmel” tekintenek reánk. Minden tárgyon a lírizmus hangulatköde lebeg. Ebben a költészetben a prózát az emberek képviselik. Zsálya János, pesti minisztériumi hivatalnok, a budai regevilág rajongója, Amaranth Mátyás építőmester és sashegyi szőlőtulajdonos, Benigna, a leánya, ki budai létére csupa pestiesség, és a körutak csibésznyelvét beszéli, Csimota Péter, az országos levéltár hivatalnok, Duft Eduard, a fűszeres s borkóstoló, Fuga Jakab, harmadorgonista és a Hollós Mátyás Társaság egyéb tagjai.

Maga a regény idill a budai boldogságról és pesti nyomorról, bonyodalma idilli félreértés, mely vígjátéki, kedves fordulattal oldódik meg. A hős szegényesen és regényesen egybekel, a budai költészetből átjön a pesti prózába, aztán egy derűs vihar után újra találkozik kedvesével-feleségével az örök idillen. Az alakok minden bábszerű voltuk ellenére is élők, tapinthatók, mert a humor megragadhatókká és érzékletessé tette őket, és a kis eseményt egy meleg kedély állandó, kellemesen áradó fénye sugározza be. Ami történik, az tulajdonképpen jelképes, az életet példázza, és mögötte lezajlott lelki küzdelmek, elbékült kétségek méla bölcsességét érezzük. Az író az egyik alakjával elmondta az időjosházikóról, az időjósról és feleségéről egy szellemes és finom történetet, mely hatóerejét az egész regényre reabocsátja. „Odabent a házikóban férj és feleség egy húron pendülnek ugyan, de valahogy mégis idegenül éltek. Önagysága a ragyogásra, napfényre termett, finom selyemruhát viselt, azt hiszem, hogy éppen florentin kalapot és máslis lakktopánt. De urának a fején hegyes süveg ágaskodott, orrán pedig okuláré gubbasztott. Önagysága mindig kiugrott a fénybe. Akkor az ura visszacammogott. Láttam, hogy az asszony, hogy mondjam csak, meg nem értett asszonyi lélek. De én tudni akartam a lelkük titkát is. Felfeszítettem a zöld házikó vékony alját, és belenéztem. És mindössze egy csavar meg egy húr. Ez volt lelkük belseje. Fogtam a késemet, és mély nyisszentéssel elvágtam a húrt. És mind a két emberke az ölembe hullt. Felvettem az asszonyt. Próbálom az asztalra állítani, hát mindig csak felborul. Nem volt benne már semmi értelem. Mert amíg valami hozzákötötte az emberkéhez, legalább csinált valamit, ha ellenkezőjét is, amit az ura. Most elvágtam az urától, és mozdulatlanul feküdt az asztalon. Mégis érte kellett elpusztulnia a szegény időjósnek.” Ez a gyengéd és meleg szemlélet hatja át a kis regényt is, ez a kiegyenlített és mosolyos bábszínházi filozófia érvényesül az emberekkel szemben is. Nemes és édes érzelmesség, egy csipetnyi pesszimizmus, mely fanyarságával felüdít, sok szeretet és lemondó jóindulat. Ha Miklós Jenő helyét keresem a magyar földabroszon, akkor ama két délkör közt lelem meg, mely Mikszáth Kálmántól Krúdy Gyuláig ível.

Ennek a könyvének főértéke az egységes hangulat, mely a szerkezet hellyel-közzel mutatkozó, látszólagos és talán készakart tétovaságáért is kárpótol. Mikor könyvét elolvasom, az az érzésem, hogy ünnepnap kirándulásról érkezem haza, kedves helyekről, kedves emberek társaságából. Nem voltam turistautakon, nyaktörő meredélyek mellett, de amit láttam a tabáni lankán és a kis szobákban, finom emlékként él bennem, és amit hallottam, azt okosnak és megnyugtatónak vélem. Kevés történt, de az kielégített. Nem vagyok fáradt, de éhes és szomjas sem. Az író, aki vendégül látott, könnyű és finom habbal verte el éhemet, és mintha egy korty kis pezsgőt is ittam volna, mámoros vagyok.

Nyugat, 1021. szeptember 16.

MOLNÁR FERENC

I

Neve teljesen beleágyazódott a világ köztudatába. Ez - állapítsuk meg - eddig ilyen arányban még nem fordult elő irodalmunk történetében. Másrészt - ezt is állapítsuk meg - a kritika itthon sohase kényeztette el, sőt sokszor azt sem adta meg neki, ami joggal megillette. Mi lehet ennek az oka? Erről beszéltek egy társaságban. Én így szóltam:

- Barátaim, képzeljétek el - s ahogy ismerlek benneteket, ezt ti szívesen el is képzelitek -, hogy a XX. század első felében ínséggel küszködve, egy józsefvárosi hónapos szobában édegett egy Molnár Ferenc nevű drámaíró, aki egymás után írja meg darabjait, *Az ördög*-öt, a *Liliom*-ot, *A Testőr*-t, mindazokat, melyeket megtapsolt Budapest, Bécs, Berlin, Párizs, Róma, Madrid és New York, de véletlenül nem tudja elhelyezni, sem elfogadtatni a hazai és külföldi színigazgatókkal, sem kiadatni könyvalakban, hanem arra van kárhóztatva, hogy önmagának körmölgjön. Mi történik ekkor? Biztosra veszem, hogy ti, akik ezeket a darabokat kéziratban olvastátok, lelkiismeretetek szavára hallgatva kiálltok az utcasarokra, fölálltok a kávéházi asztalokra, s onnan torkotok szakadtából hirdetitek, hogy olyan tehetség van közöttünk, akihez sem most, sem a múltban nincsen fogható, a világ legnagyobb, legfinomabb, legelmésebb drámaírója. Nem lett volna igazatok. De így sincs igazatok. A kritika természetesen gyarlóságában tehetetlenségül számítja föl az író diadalmas sikereit. Igazságtalan azok rovására, akiket elismernek. Igazságtalan azok javára is, kiket nem ismernek el. Nem vitatom, hogy ez az eljárása inkább nemes, mint nemtelen, mert emberi. De mégis igazságtalan. Az az ércszobor, melyet sokan megkapnak a hálás utókortól, nem ritkán abból a millió és millió ércfillérből verődik, melyet az írók életükben nem vettek föl tiszteletdíj alakjában. Hiába, természetünk olyan, hogy a mellőzöttet bizonyos idő múltán gyámolítani, a kitüntetettet viszont mellőzni szereti, s buzgalmában túlzásokra ragadtatja magát. Nemcsak a hálátlanság lehet igazságtalan, hanem a hála is.

Most, mikor beszámolok azokról a sorozatos felújításokról, melyeket a Vígyszínház rendez Molnár Ferenc darabjaiból, azon igyekszem, hogy az igazságtalanság egyik fajtájába se essem bele. Az ilyen fölújítások üdvösek. Mintegy magabaszállásra, lelkiismeret-vizsgálásra készítetik a nézőt. Mit érzünk? Elsősorban azt, hogy egy író szerencsésen találkozott a korával. Ezek a játékok féltragédiák, félkomédiák, elmés kiegyezések tragikum és komikum, ösztön és okosság, érzés és értelem között, ötven százalékra. Éppen ez bennük az érték. A mai emberek zöme ilyen. Olyan időben mozognak, mikor az öntudat mindenkiből - nemcsak a dán királyfiból, hanem a pesti ügyvédből s a ligeti csirkefogóból is - gyávát csinál, „s az elszántság természetes színét a gondolat halványra betegíti”. Papolhatnak akármit, ez így van. Az ész kormányozza, csatornázza életüket, nincs módjuk összecsapni, szilaj helyzeteket teremteni, kiélni a bennük lakozó ősi és hősi lendületeket. Lélekbúvárjaink észrevették, hogy boldogtalanságunk egyik főgóca ez, és sokan, nagyon sokan betegszenek bele abba, hogy egy látszólag csip-csup okot nagyítanak óriássá, úgyhogy ma voltaképp az idegbetegek ezek a elvetélt, tragikus hősök - élnek igazán önmagukat gyötörve. Molnár Ferenc ezt már a pályája kezdetén észrevette. Itt látta meg a drámai lehetőségeket. Nem a nagyot kicsinyítette tömör remekművé, mint elődei, hanem a kicsinyt növesztette nagyra.

Ebből származik előadásának rokonszenves szerénysége. Tartózkodva bújik el alakjai mögé, s egy apró témában nyújtja a tartalmat. A mélységet csak felületek csillogásával érezteti. Ott,

ahol a nagyot mondani akarás, a szülési görcs fitogtatása a divat, ez nem sok méltánylóra találhat. Ura a mesterségének. Nemegyszer szemére lobbantották, hogy túlságosan kihasználja a színpad eszközeit, de ez nem sokkal bölcsebb kritikai vád, mintha egy költőt amiatt rónának meg, hogy szonettjei tizennégy sorból állnak, s a sorvégeket össze is rímelteti. „A szent, vérző Élet” szegény szajkói nem is sejtik, mennyi igazi életre, fegyelemre, önvesszőzésre van szükség ahhoz, hogy valaki leírjon egy talpraesett mondatot. Ő becsületesen sáfárkodott tehetségével. Kitermelte magából mindazt, amit lehetett, amit tudott. Szerszámát, a vékony acéltollat megbecsülte. Könnyű legénykedni a gáton, állandóan ellenzékeskedni, vállat vonogatni, de az ábrándokat valósággá váltani, szakadatlanul dolgozni, a világnyilvánosság fényszórótüzeiben állni egy életen át, már jóval nehezebb. Tessék megpróbálni, uraim.

Új Idők, 1928. december 8.

II

Beérte azzal, hogy drámaírója legyen egy kornak, melynek voltaképp nincs is drámája. Ha magunk köré tekintünk, azt tapasztaljuk, hogy kortársaink lelke tele van töréssel, repedéssel, gyűrődéssel, sok apró boldogtalansággal, anélkül hogy belőle ez valaha is kirobbanna. Mindent parcellázunk, még nyomorúságunkat is. Minden szennyvizet egészségügyileg zárt, láthatatlan csatornákon vezetünk le, még könnyeinket is. Kevés alkalmunk nyílik a nagyszerű kielésre manapság. Vajmi ritkán fordulnak elő igazi drámák, mint az ókorban, vagy a reneszánszban. Az ideggyógyintézetek beteglétszáma egyre növekszik, de kívül a „rend teljes”. Befelé szenvedünk, önmagunkat emésztve. A hadszíntér az utcáról, a porondról, a szószékről az öntudatba helyeződött át. Hajdan a tudás, a hit, a szerelem, a szeretet erkölcsi kérdéseit vitatták meg. Ezeket a haladó tudomány görcsö alatt mutatta meg nekünk. Majdnem mindent megértünk, mert értelmünk rugalmas, mint a gumi. Egyetemes szenvedésünk talán csak hitetlenségünk, az, hogy látva látjuk minden dolog viszonylagos, hiábavaló voltát, az, hogy a látszatot nem bírjuk megkülönböztetni a valóságtól, az álmot az ébrenléttől, a jóságot a rosszaságtól.

Ő ebben az értelemben ízig-vérig drámaíró, mert indulása óta csakis ezzel a súlyos kérdéssel foglalkozik, könnyed formában. Mint művész szerény. Föl tudna emelni egy mázsás súlyt is, de többnyire csak húszkilós súlyokkal labdázik, tüneményes biztonsággal. Ellentéte annak a művésznak, aki csak húszkilós súlyt tud fölemelni, de következetesen mázsás vastömböket gurítat a közönség elé, fontoskodva körültáncolja, izzad, tajtékzik, vérzik, s végül is összetörve távozik, és a súlyt meg se tudja mozdítani. Ha választanom kell a kétfajta művész között, akkor határozottan övé a rokonszenvem és tapsom. Az az aranymondás, hogy *In magnis et voluisse sat est*, sohasem állt művészre.

Tehetségét sok mindenért szeretem. De egyért nagyra becsülöm: tudja határait, és sohasé vállalkozik erejét felülmúló föladatokat megoldására. Minden tehetségnek megvannak a határai. Még az olyan nagy tehetségnek is, mint az övé, mely - többek közt - meghódította a világot is.

Darabjai egy kis ötlet mustármagjából sarjadzanak. Ez hirtelen hajtani, lombosodni, terebélyesedni kezd, emberek nőnek ki belőle, alakok és lelkek, s ő kedvére elmulat velük. Erőssége nem a színpadi ezermesterség, mint sokan hiszik, hanem az a gyermeki kedvesség, amellyel oda tudja magát adni egy ötletnek, az a gátlást nem ismerő bátorság, amellyel követni tudja ösztöneit. Egy költő erénye ez. Ritka érték, világérték. Emlékezem első karcolataira, melyeket

nagyon fiatalon írt, s -o-val jelzett. Micsoda szabad, féktelen, szeretetreméltóan vásott szókimondás volt bennük, micsoda gonoszság, a huncutság micsoda őszintesége. Őszen is hű maradt kamaszálmaihoz, s nem züllött se merevvé, se félénkké.

Amint tehetségét mintaszerűen kibányászta, azonképpen a sikereit is egészen kiélte. Fölvette az értük járó összes tiszteletdíjakat és szerzői illetékeket. Ezzel pedig nem kisebbedett. A dicsőség csalóka játék. Néha értékelés, de néha csak kárpótlás. Az utókor gyakran azokból a kis bronzfillérekből öntet szobrot a költőknek, melyeket életükben megtagadott tőlük.

A Toll, 1934. november 15.

BARTA LAJOS

I

Egyszerű szívek. Ezeknek az egyszerű szíveknek a viselői: egy barna lány, meg egy szőke, méla szerb legény, egy vidéki asszonyka, aki a vasúti pályaudvarban hervad el, kopott újságok közt, egy tanító, egy bádogos, egy zsinóros mentéjű zsidó korcsmáros. Első pillanatra nagyon egyszerűek ezek a szívek. Ha azonban közelebbről megnézzük őket, észreveszünk rajtuk egy vékony, alig látható repedést, mint a családi poharakon, amelyeket még használnak, még isznak belőlük, csak éppen gyöngédebben fogják kézbe és halkabban nyomják az ajkakra. Az író is körülbelül ezt teszi velük. Felemeli őket, gyengéden, nehogy eltörjenek szegénykék, és aztán halkan, csendesén a szájához szorítja. Nem akarja orvosilag megvizsgálni, górcső alatt. Minek is az. Többet lát gyakran a puszta szem, amelyet a szeretet forrósága önt el. Nem keresi a betegségek nevét. Akármilyen is az, ezek a szívek fájnak, fuldokolnak, véreznek a porban, érdemes őket felemelni és megmutatni a világnak. Az író pedig tovább megy. Mit is tehet egyebet?

Úgy érzem, hogy itt van - ebben a nagy-nagy egyszerűségben - Barta Lajos írásművészetének a varázsa. Tegnap délután elolvastam a könyvét. Utána könnyű és tiszta maradtam, csak talán kissé szomorúbb és kissé mosolygóbb, mint annak előtte. Semmi nyomdafesték se tapadt hozzám. Mintha nem is könyvet olvastam volna - betűket, lapokat, íveket -, csak járkáltam volna itt-ott és láttam volna ezt-azt, megteltem az élet hatalmával. Minden szép, ami élet. Körülbelül ez ennek az írónak a hitvallása. Vannak más írók is. Azok számára az élet csak anyag, s úgy gyúrák-formálják, hogy alkotásukból az életről való távoli mondanivalójukat tündököltetik fel, mint egy tűzrózsából. Ő azonban a boldog költők közül való. Mélyen be tud férközni a szívek pitvarába. Már egy tárgy is ismeretlen hangú csengettyűket üt meg benne. Övé a gazdag élet. Semmi más célja sincs, mint életet és embereket ábrázolni. Nem illusztrátor, de alkotó. Választ nem is kapunk a kérdéseinkre. Vajon milyen az élet: édes-e, keserű-e, kék-e, vagy zöld-e, kötelesség-e, vagy élvezet-e? Csak azt feleli, amit a drága, gyönyörű, közönyös természet, amely hallgat és szép.

Az olvasó pedig nem is firtatja ezeket, minthogy az első mondatok után olyan világba került, amelynek a valóságát az érzékeivel érzi:

„Színes cserépben zöld növény. Szomorú, széles, lándzsa alakú növények; rég megunták már a reprezentálást, és inkább szeretnének sárgán és hervadtan pókok és kukacok közt valami nagy kupac avarban holtan feküdni, mint a délies tenyésztésre itt búsán és betegem emlékezni...”

Hiszen ez a kert van. Már benne járunk, magunk is eligazodunk, s behunyt szemmel megtaláljuk az öngyilkos palántákat. Szobáival is rögtön ismeretséget kötünk.

„A kocsmaszobában, a nagy gerendáról vékony drótrámában függő petróleumlámpa égett, ikszlábú asztalok és olcsó, sásból fonott székek iromba árnyéka feküdt a falakon; a sporherd-ben lángolt a tűz és néha pirosra izzott a vasplatni, ha egyszerre sok marok kukoricacsumát hajítottak a tűzre; nagy zsákokban állt a csuma, a tűzhely mellett, a sarokban, elől kemény tölgyfadarabok heverték, egy-két darab elég volt, hogy kiadós meleget élesszen. A kéményben muzsikált a szél, és a tűzhelyben pöröltek a lángok a széllel. A sütőben kiválasztottan jó

bundástök sült, és a kocsmaszoba tele volt a tűzön édesre érő földi gyümölcs sárga húsának szagával...”

Emberei, a magyar élet kedves alakjai, akik itt mozognak, nem annyira cselekszenek, mint inkább élnek. Kissé szegényesek és fáradtak, de milyen jószágosak és érdekesek. Barta Lajos semmit se „talál ki”. Nem ötletekkel operál. Minden története így kezdődhetne: „hol volt, hol nem volt...” Az olvasó azonban tudja, hogy a mese igaz. Sok-sok alázatos humor van benne, hogy észrevegye a port és a szeplőt, az az apostoli szeretet, amely a művészien még nem kész, de gazdag és forrongó népek nagy íróiban. Úgy fedezem fel általa az életet, mint mikor rossz könyvet olvasok és feltekintek a lámpára, vagy egy unalmas színdarab után a ruhatáros kisasszony egyszerű, tiszta szemébe nézek. Milyen megnyugtató, hogy a papírművészet után van élet is, s egy igazi írónak néha-néha teljesen sikerül rámenteni a papírra.

Barta Lajos pályafutása nem hasonlít a többi magyar íróéhoz. Sokáig hallgatott, bolyongott a vidéken, az ország minden részében, s mikor megszólalt, már érett volt. Ez a könyve a művészetének csak kis részét jelenti. Íróasztalfiókjából még kitelne két-három könyv, s mind más lenne s mind egész. Patakozatos és eredeti tehetségével arra hivatott, hogy bőszavú és mély krónikása legyen az egész mai magyar társadalomnak. Csak vázlatosan rajzoltam meg ezen a helyen nemes írói profilját. Hat elbeszélését adja ebben a könyvben, amely közül kettő (*Mint a páva a porban...*, *Régi novemberi este*) kész remekmű. Annyi hiábavaló betű, papír forog közkézen, hogy az ember néha - ünnepi alkalmakkor - szeretne nem hangosan, de nyomatékosan valami titkos jelet adni azoknak, akik értenek az íráshoz és tudnak olvasni.

Ez itt egy eleven könyv.

Világ, 1915. szeptember 5.

II

Két estén át magyar novellákat olvastam: Barta Lajos két új könyvét, *Az élet arcá-t*, melyet a *Nyugat*, és a *Cinzeri és Cinzerá-t*, melyet a Légrády Testvérek adtak ki.

A magyar novella sajátos műfaj. Bölcsője az újság volt, a napilap, mely a „vonal alatt”, a vezércikk tözomszédságában vendégül hívta meg - naponta - az irodalmat. Tulajdonképpen a francia novellára emlékeztet leginkább. Európa-szerte a francia forma adta meg az összes irodalmaknak a bátorságot, hogy könnyen és frissen, sokszor pár sorban is vázoljanak egy életet, föltárják az élet egy darabkáját, a nagy regények komolyságával és elmélyedésével. Körülbelül ötven éve annak, hogy a novella mindenütt virágzott. Azóta legtöbb irodalomban erős hanyatlást mutat. A franciák láthatóan kifáradtak, azok a novellák, melyek ma teremnek náluk, többnyire csak a hírlapok laptöltelékei, a szakácsnők és a liftkezelők olvasmányai. Németországban hasonlóan lenézett műfaj. „Skizze”-nek nevezik, rajznak vagy vázlatnak, s nem méltatják szívesebb figyelemre. Ma már ez a nemes műfaj igazán csak két helyen virágzik, az oroszoknál meg nálunk. Ezt sokan sajátos irodalmi viszonyunkból magyarázzák, gazdasági okokkal, melyeknél fogva a magyar írók zöme kénytelen sokat termelni és apró mozaikokra tördelni a mondanivalóját. Magyarázhatom azonban még inkább a mai ember idegrendszerével is. Kinek van ma ideje nyolckötetes regényeket olvasni és - legyünk őszinték - írni? Én nem siratom a régi, hosszú regényt. Egy jó novellában megtalálom az élet hús- és vérvonátát. Poe Edgar annak idején forradalmi igazságként mondta ki a kötetes hőskölteményekkel szemben, hogy csak az a jó vers, melyet egy ültő helyünkben végig tudunk olvasni. Mi már a regényeket is szeretnénk elolvasni egy ültő helyünkben. Ezért terem annyi novella.

Hogy mindez ezzel a két könyvvel kapcsolatban jut eszembe, az jellemző a könyv írójára. Barta Lajos alakjai nem pusztán egy adomának, vagy egy érdekesítő történetkének szereplői, de emberek, kik bár rövid időre tűnnek föl, magukkal hozzák messze évek, messze tájak lehetét. Minden elbeszélése egy-egy regényfejezet, melynek előző és utána következő fejezetei - a műfaj szűkszavúsága folytán - nincsenek megírva, de olvasva a novellát, érezzük, és el tudjuk képzelni. Realista író? Impresszionista? Szimbolista? Milyen nehéz őt beskatulyázni, mert egyik sem, és mindegyikből van benne valami. Realista: a részletek pontos és alázatos észrevezésében, impresszionista: a gyors és izgatott színrakásban, szimbolista: a mondani-valójában, s főként abban, hogy nem históriákat mesél el, a maga mulattatására, de eseteket, melyek - jelképek - az egész élet helyett beszélnek. Egyik becses s nekem nagyon kedves és mély elbeszéléseben, *A jó üzlet*-ben egyszerre - ábrázolóan - tárja föl ezeket a tulajdonságait. Megrajzol egy kis falusi üzletet, mely a forgalom növekedésével virágzóvá és jövedelmezővé válik, de ugyanakkor egymás után nyüvi el a boltosnemzedékeket. Maga a bolt rajza keményen realista, az embereket már ihletes impresszionista ecsettel festi, és az egész szimbolista kép. „Az Üzlet kirakati ablaka - írja - olyan volt, mint egy nagy szem, a széles ajtó olyan volt, mint egy nagy száj.” Ez a nagy száj falja föl azokat az embereket, kik meggazdagodnak, de nem bírják el a munka terhét, s mind elpusztulnak belé. A boldogság után való hiú emberi törődést jelképezi a falusi üzlet, mely megmarad és virágzik, mikor az emberek már rég elrongyolódnak.

Ebben az íróban szerencsés elegyülésben lelem meg a régit és az újat, a régi kúriák csökevény életét és az új fővárosi alakokat, a vidéki különcöket és a tegnap meg a ma friss újságjait. A *Mátyás király lovagjai* művészi megmarkolása az örök magyar tárgynak, az *Irgalom dala* pedig oly kész és biztos, hogy bármelyik nagy orosz vállalhatná. Különösen jó megfigyelőnek tartom őt. Mennyire érzi egy idegen élet ízét. Szinte az alakjai ruhájába és húsába öltözködik, hogy a szemükkel nézzen, és a kezükkel integessen. Gyermekkorunkban néha ámulva meredünk egy ismeretlen emberre, egy öregúrra, kinek szemölcs van az orrán, vagy egy piszkos suhancra, s izgatattva attól a különbségtől, mely köztünk és köztük van, elképzeljük, mi történne, ha mi lennénk ők, mit mondanánk, és mit cselekednénk. Körülbelül ily ösztönös az ő emberlátó művészete is. Nem tényezőket teremt, kik jól-rosszul pörgetik az elbeszélést, hanem embereket, kik a novella keretén túl is élnek, hogy milyen mértékben, azt legjobban a *Macskazugban* című elbeszélése bizonyítja, melyet hiánytalanul át lehetett tenni a színpadra, a *Szerelem* című darabjában.

Ezt kell ismételnem: Barta Lajos novellái mögött az élet hömpölygő hőségét érezni. A foglalat, a novella kerete szűk, de az, amit belémerít, nem sekély tavakból vagy pocsolyákból való, hanem az élet óceánjából, egy rész a tengerből, titokzatos és villamos, eleven tengervíz.

Pesti Napló, 1917. december 9.

MÓRICZ ZSIGMOND

I

Az íróasztalom fiókjában találok ezt a jegyzetet:

- Múltkor a Balaton partján arról gondolkoztam, miért nincs költészete ennek a nagyszerű pocsolyának? Elnéztem a csendes, tejszerű vizet, a körülötte élő előkelő népet, a barna-piros magyar gyerekeket, akik otthonosan hancúroznak a hullámokban, s szinte lázongtam ama gondolaton, hogy ennyi szépség és gazdagság nyomtalanul vesz el, anélkül hogy írásra billenene egy igazán érdemes tollat. A magyar Quarnerónak nincs D'Annunziója. Pedig hajók mennek rajta, s este a vízen talán furcsa-szép regények és drámák játszódnak le egy-egy magányos csónakban és lélekben. A víz azonban, és körülötte a föld, resten hever. Különösen akkor érzem ezt, ha néha nyáron, fullasztó porban és napfényben végigzörgök a rónán, s elém kerül egy feketére pörkölt, nemes arcú, remek magyar. Olyan, mint a mese és a babona: egy eleven egzotikum. Szeretném elfelejteni mindazt, amit eddig összeírtak róla, hogy a maga különösségében, mélységében, frissen, kíváncsian és mohón szemléljem, mint egyik idegen a másik idegent. Hallom a szavát, amit nem mond ki. A vére lüktetését érzem. Megnyitja arany gazdagságát a búzaföld is, amely felnevelte. Egy író várak, aki szót tud adni ennek az elbámulásomnak. A magyarság új hangját várom, ami nem szószátyár adoma és idealizálás többé, de élet, mély, egyszerű és művészi, s nem utáltatja meg velem, amit annyira szeretek. Körülbelül arra célozok, hogy egy írónak kell jönnie, ízig-vérig művésznek és keservesen-igazán magyarnak, aki úgy megírja a népünket és földünket, mint ahogy megírták az orosz kispolgárt, a francia világfit és a norvég magányosokat, hogy jobban a miénk legyen, művészi kincsünké váljék, nekünk és az egész világnak. De hol van ez az író?

Most, hogy Móricz Zsigmondról írok, és parasztnovellái után írói fiziognómiáját rajzolom, kapóra jön ez a sietős jegyzet, s úgy hiszem, nagyon is helyén van itt a róla szóló írás kezdetén. A magyar és népies hang, ami különben oly távol áll tőlem, könyve olvasásakor egész hatalmas erejével reám nehezedett, és megmámorosított. Viszontláthattam azokat az embereket, akikkel eddig találkozásom volt valahol a pusztán vagy messze-messze egyfalú csendes éjszakáján. Most már ismerem is őket. Szikárok, szívósak és feketék. A szavuk ejtése bölcs és nyugodt. Nem kell hozzá tájszótár. Ilyen az életük is, minden sallang nélkül való, de bonyolult, keserű és nehéz, mint a miénk. Kemény karakterek. Szótlanak, éhesek és kegyetlenek. Mosolygásuk a rózsás kalap alatt nemcsak cukros és naiv, néha epés és csúfondáros is. De erősek. Annyi erő lakozik bennük, mint a földben és sziklákban. Ezen az erőn át rémlik a jóságuk és nemességük, és az ő érdes tenyerükben kell keresnünk a lelkük végtelen puhaságát is, amit szótlanságuk és keleti méltóságuk takar el. Már tán nem is a toll alkot, hanem a véső. Durván, komoran mered elénk egy-egy paraszt szobra. Mintha faragva lenne valami fekete-barna fából, írja a novellaíró. Mintha kősziklából vagy vasból lenne faragva.

Ebben az új, bátor, természetes magyarságban ujjongó művészet rejlik. Az egyszerűséget a plasztika adja. De csak a külső ilyen durva, viharosan-szaggatott és elnagyolt, belül ők is sok-sok finom törést, elharapódzó repedést titkolnak, s emlékeiken búsan suhan át az örömek és fájdalmak lírája. Egy egyszerű szent asszony, a magyar anya haloványodó képe. Messze tájak, múltak és intim gyermekkorok búcsúszava. Itt van például egy rátarti paraszt Don Juan, aki vénségére is éppolyan kegyetlen a ráncos anyókéval, mint valaha a mosolygó gyereklánnyal. Magam is elhűlök, ha reátekintek mozdulatlan faarcára. Ott egy édes öreganyó portréja, a

Sátor Sáríkáé. Csupa emlék és napsugár. Akár a szentkép, imádkozni is lehet előtte. Emitt a vén Márkus, az isten kivénült cseléde, aki töprengve viszi magával a szíve terhét, és nem mutatja a világnak, amíg meg nem hal. Az *Éducation sentimentale* jut eszembe.

A magyar úgy tartja, hogy nemigen sietős a beszéd sorja. Ezek az emberek is okkal-móddal intézik a mondókájukat, és valami nagy-nagy filozófia van a szavak e lassú vonzolásában. Csak megülnek, évédnek, és amúgy keletiesen lustán és bölcsen bökik ki az ígét a szájuk szögletéről. Mi meg elhallgatjuk, s észre sem vesszük, hogy míg unott dolgokról van a vita, lelkük az egek egébe járkal, és meséket, költeményeket hímeznek, és gyönyörű példákból kötnék csokrot. Hány hét a világ? Uramisten, erről órákig el lehet beszélni. Felkapják a semmis szót, becézgetik, forgatják és ráncigálják, cifrázzák és ragyogtatják, tódítják, tetézik, koszorút fonnak rá, felrózsázzák és körülpántlikázzák. Ha olvasom, magam is egészen beleveszek, érzem, és olyan jólesik, és csak később mosolyodom el, hogy felocsúdtam. Igen, ez a magyar novella eddig nem ismert stílje. Ez az andalító nyugalom, ez a mértékes és okos, de kötekedő beszéd, furfangjával, kacskaringóival és talpraesett válaszaival a minden népszínműtől ment magyarosság. Ez - mit habozom kimondani? - a magyar esprit.

Nekem úgy tetszik, hogy most egy olyan valaki érkezett meg, akit már régen-régen vártunk.

A Hét, 1909. július 25.

II

1. Rég olvastam ezt a regényt.² Mielőtt újra kezembe veszem, hogy fölidézzem egykori benyomásaimat, azt kérdezem magamtól, mire emlékszem belőle. Az ilyen könyvemlékek érdekesek. Minden jó munka egy utazás élményét kelti föl. Mintha elhagytam volna egy tájat, melyet már évek óta nem láttam, és találgatnám az emlékezet éber álmában: vajon hol is volt az a ház, az az ajtó és az a kilincs?

2. A mesét elfelejtettem. Mindig az érdekel a legkevésbé, s leghamarabb kipárolog fejemből. Megmarad azonban utolsó, döntő értékül egy életérzés, mely más színben tünteti föl a világot, embereket, s átcikázik idegrendszeremen, valahányszor rágondolok. Itt arra emlékszem, hogy nyár van.

3. De nem közönséges nyár. Ez a nyár nem pusztán egy időszak, nem véletlen és esetleges, hanem végzetes és jelentős, láng, mely csontig-velőig hatol, forróság, mely elállítja lélegzeitem, bőség, mely megkoszorúzza a földet. Ott a faluban, szegény alakok lelkében, kispolgári szobák gőzében valami örökkévaló történik. Igen, liheg a természet. A tűz mindenütt egyforma. Valami egyetemes ez: szerelmes emberek, a szerelmes bikák és tehenek, a szerelmes kakasok és jércék között, az evés-ivás lázában vágyakozva a fiatalságra és csókra, úgy, hogy bőrükből villamos szikrák sercennek, kopottan, igénytelenségükben is egészek. Teljes, diadalmas „magyar panteizmus”.

4. Tudom, ezt kiáltottam, mikor először került elém e pogány regény, s tökéletessége láttán elámultam. Már más is eszembe jut. Az az asszony, ki a hőségben ül egy tornácon, a tiszteletesné, a debreceni szűcs leánya, három gyermek anyja, a sűrű, fekete szemöldökével, ki már nem fiatalon, tompán sajgó érzékekkel nézi az unalmas falut, s megfeszíti izmait. Innen betalálnék az első szobába. Megismerném urát, a tiszteletest, zengő hangjáról, kenetes-hazug

² Móricz: Árvalányok

szólamairól, s szivarjáról is, melyet beszélgetés közben élvezve szívogat. Utána majd elmennek az esperesek pompás vacsorájára. Az asszony kétségbeesésében megiszik egy liter bort, kacérkodik a Kisfaludy Társaság népdalgyűjtő ifjával, s aztán egy ma sem feledhető hajnalon az urához édesedik. Minden dereng. Arcélek látszanak élesen. Mint az útítársaké, kikkel valaha csakugyan találkoztam.

5. Abbahagyom a játékot. Újra a könyvet olvasom. Az egykori olvasó visszaemlékező képzelete mindenekelőtt óriási képet látott, a nyárét. De az író képzelete, mely teremt és összerak, lassan, öntudatosan, lépésről lépésre, más. „A falu hosszú uccája úgy nyúlik el, mintha a házak is, az apró sárépítmények végképp megutálták volna a létet.” Csupa ilyen kis részlet. Kis részlet? Nagy részlet. Nem beszél céljáról, hanem épít, s az, amiről szóltam előbb, kifejezve, közvetlenül sehol sincs, hanem, úgy látszik, az egész hatása.

6. Micsoda fény. „A kisasszony megzavarodott az erős nézéstől, s piros kis nyelvével nyalagatta a felső szájaszélét.” Micsoda központosítás, összefogó álom-öntudat, alvajáró írói ösztön. „Megfogta a lány mellét, mely lágy volt, de bő...” Ez a nő előbb kerítő vággyal mindenkit össze akar adni, majd a patak partján hallja, hogy fiai édes-mézes trágár szókat kiabálnak, s véresre veri őket. Egy lánnyal ábrándozik, kezét-derekeit fogdosva, a testiség veszedelmes mezsgyéjén, anélkül hogy félreértésre adna alkalmat. Később a tiszteletessel való jelenet után váratlanul beszalad a fiúk szobájába, s megcsókolja a szerelmes sebet, mellyel az ő vágya jelezte meg ifjú testüket. Egymásba kulcsolódnak a jelképek, de nem halmozódnak. Jelentéktelennek tetsző eseményeken át zuhognak a vég felé. Egy önkívület rajza, mely oly hibátlan, hogy kacagunk az örömtől. Itt az agyalágyult esperes, vizes szemével. Az író tudja, mikor mit kell folytatni, abbahagyni. Így csak a természet alkot.

7. Megleltem a házat, ajtót, kilincset. Járkáltam a tornácon, a patak partján. Utaztam parasztszekéren. Láttam megint őket. Boldogság tudni, hogy vannak. Még mindig itt ülnek, állnak, mozognak a nagy világosságban, addig, míg írjuk él, és mi élünk, s aztán is, mikor már sem ő nem él, sem mi nem élünk, a könyvbe zárva, csodálatosan, el nem múlóan.

Nyugat, 1924. február 16.

III

1908-ban, a *Nyugat* október 16-iki számában jelent meg a *Hét krajcár*. Ez volt az első írás, melyet tőle olvastam. Egy napszámos fia az anyjával együtt elő akar teremteni hét krajcárt. Szappanra kell, mosni. Gyermekek és anya tűvé teszi a szobát, kacagva, játszódva kutatja a pénzt. Idegcsigázó, csiklandó, baljós hajsza ez - félig játék, félig harc, félig tréfa, félig élet - a nyomorúság tanyáján, ahol a krajcárok mindig elbújnak, szétrebbennek, mint a lepkék. Hármat azonnal találunk a gépfiókban, később egyet az üveges almáriumban, majd egyet az apa valamelyik kabátzsebében, végül egyet az anyánál. Csak még az utolsó hiányzik. Már végére hajlik az izgatott délután, alkonyodik. Úgy látszik, mégse vehetik meg azt a szappant. Akkor arra vetődik egy koldus. Attól kéri el a hetedik krajcárt. Ezen újra nevetnek mind a ketten, oly lázasan-vidáman nevetnek, hogy az anya áldott száján egyszerre kibuggyan a vér.

Miért meséltem el ezt? Hiszen azok, akik itt ülnek, mindnyájan olvasták, nyilván éppoly elevenen emlékeznek rá, mint én. Tudom, hogy egy alkotásról sete-suta szókkal aligha lehet fogalmat adni. Mégis szükségem van erre. Idéznem kell akkori érzésemet, tisztáznom kell, hogy mi hatott rám annyira. Mindenekelőtt meglepett a hang biztossága, a szükséztűség, mely művészre vall, az erő és egyszerűség, mely nem magyarázza, hanem varázslatosan megláttatja,

érzékelte az életet. Ugyanekkor azonban megdöbbenett valami más, ami túl van a mester-ségen, a szemérem előkelősége, a kacaj és vér együtt. Ezt az elbeszélést többnek tartottam művészi munkánál. Egy nagy költő jelentkezésének éreztem, aki hétköznapi tárgyak között a XX. század népmeséjét írja, egy szürke tündérregét.

Nem bírok szabadulni ettől a benyomástól. Móricz Zsigmond szememben ma is a *Hét krajcár* írója. Ez a hét krajcár, mellyel elindult, jelkép: az ő öröksége. Mindegyik krajcár jellemző írói elhivatottságára. Néhányat a gépfiókban lelt, a munka oltárszekrényében, egyet valahol elrejtve az üveges almárium bűvös zugában, ahol a múlt emlékeit, az ereklyéket őrzik, kettőt az édesapjánál és édesanyjánál, az őseinél, akiktől származik, s az utolsót, a legértékesebbet egy koldustól kapta, egy magyar koldustól, aki poros országútjainkon reménytelenül ballag, a szenvedők szenvedőjétől, akinek cserében érte, ezért az egy krajcárért, mindörökké odaadta szívét és szavát. Idők során sokat gondolkoztam erről. A csodálatos mese jelentősége folyton-folyvást nőtt. Az az ütött-kopott szoba, melyben megtörtént, egyre szélesedett, tágult, mélyült, s most úgy rémlik, hogy már akkora, mint ez az ország, és az a halovány anya, aki mártírmossollyal figyeli fiát, a játszó és harcolót, a tréfázót és élő, őt, aki kincset keres ott, ahol oly kevés a kincs, mindnyájunk közös édesanyja.

Azóta a *Hét krajcár* írója üres fiókok és vásott kabátok közt szakadatlanul hajszoja az elgurult krajcárokat, szegénységben a gazdagságot. Talált is megannyit, hétszázat vagy hétezeret, már számon se lehet tartani. Én csak megcsörgetem önök előtt, és fölmutatom. Szegényes a portánk. Alig pislákol benne valamicske fény. De azért meg kell látnunk itt a homályban, nagy-nagy ínségünkben is, hogy az a sok krajcár arany, egytől egyik sárány.

Nyugat, 1927. június 1.

IV

Irodalomról leghelyesebb nem beszélni. Okosan arról csak hallgatni kell. A verseket dalolni kell, a prózát ízlelgetni, nyelvünk hegyével. Amit ösztön teremtett, azt csak egy másik ösztön foghatja föl egészen. Értelem aligha.

De ha már beszélünk irodalomról - s néha valami ellenállhatatlanul arra sarkall, hogy mégis-csak beszéljünk róla -, akkor lehetőleg értelmesen beszéljünk szakemberek módjára, akik megvitatják egymás közt mesterségük csínját-bínját. A kritika célja, hogy megértesse azt, ami voltaképp érthetetlen, hogy egy alkotást ízeire szedjen, hogy föltárja szerkezetét, hatóeszközeit, leleplezze művészi titkait. Hogy ez értelmi működés, az kétségtelen. Ezen a téren azonban másra, mint értelmünkre, nem támaszkodhatunk. Tőle kapunk legtöbbet.

Mit kapunk? Újabban például kimutatták, hogy Shakespeare minden egyes drámájában a tudásnak, az érzéklésnek bizonyos tárgyköreit is elintézte, melyek annak idején különösebben foglalkoztatták. Az *Athéni Timon* írásakor a táplálkozás áll neki gócéban (hús, kenyér, tej, ételek íze és szaga), a *Rómeó és Júlia* írásakor az idő csillagászati váltakozása (nap, hold, hajnal és éj), a *Hamlet* írásakor az orvostudomány (fekély, genny, bűz, pokolvar, rothadás, testiségünk minden váladéka és rondasága). Ezek a gondolkörök életének ebben és abban a szakában valósággal megbabonázták, nem bírt szabadulni tőlük. Minden képét, hasonlatát, célzását csodálatosan ebből és abból a központból ragadta ki. Erről a költő természetesen semmit se tudott. De mi sem tudtunk eddig semmit. Azzal, hogy a bíráló ezt észrevette - a szó szoros értelemben: az eszére vette, ami eddig csak fülében és szívében volt, s ezáltal átadta nekünk, a mi eszünknek is - az öntudatlan egy talpalatnyi területét hódította meg. Mindez

vajmi kevés. Mégis több a semminél. Hálásnak kell érte lennünk. Az igazi kritika, mely a mű keretében mozog, szerény. Ez a szerénysége egyúttal önérzete. Törekedjünk erre mi is.

Móricz Zsigmond új könyvének élén a *Barbárok* áll. Afféle kisebbfajta elbeszélés ez, mindössze huszonkét oldal. Miután újra és újra elolvassuk, izgalom fog el bennünket, hogy a művészi gyönyörűséget, mely minden alkalommal fokozódik, nem tudjuk megmagyarázni magunknak. Feledjük a többi nyolc elbeszélést, és ezúttal csak a *Barbárok*-kal foglalkozunk, hogy rájöjjünk nyitjára, s vizsgálódó szavak által hűljön izgalmunk. Miről van itt szó? A csobori pusztán két juhász agyonver egy harmadikat, Bodrit, aztán a fiát is, mindkettőjüket egy gödörbe temetik, elhajtják háromszáz birkáját, két szamarát, az asszony tíz nap múlva keresni indul urát, keresi egész nyáron, ősszel, télen, végre tavasszal a puli kikaparja a gödröt, s az egyik gyilkos, akit közben különböző lopások és gyilkosságok miatt már letartóztattak, bevallja bűnét. Ennyi a meztelen meseváz. Egy eset ez, a véletlen szeszélyével színezve, napihír, vértől csöpögő rendőri tudósítás valamelyik lármás újságban. Ha valaki azt állítja, hogy a művész más egyebet akart megírni, mint az esetet, annak ellent kell mondanunk. Nem „korfestés” ez, és nem is „erkölcsrajz”. Állásfoglalás, bírálat nélkül vetül elénk a történet, s fölötte a természet ijedelmes közönye. Nincs benne „eszmei mag”, nincs mögötte „jelképes értelem” sem. Csak az, ami, és annyi, ami, semmivel se több. Célja nincs. Önmaga a célja, öncél. Az elbeszélés ősi-gyermeteg öröme abból a vágyból fakad, hogy közöljünk valamit, amit mások még nem tudnak. Ez tökéletesen kielégíti az elbeszélőt és az olvasót is, aki egyszerre azonosítja magát vele, figyelni kezd rá, életet lát, idegen életet, melyek jobban érdeklik tulajdon életénél.

Azokat az írókat, akik a „valóságot festik” - olcsó szóval - realistáknak, naturalistáknak nevezik. Sokan szentül meg vannak győződve, hogy ezek a valóságot egyszerűen „lefestik”, vagy kodakjukkal fényképet készítenek róla, aztán becikkelyezik könyveikbe. De mi a valóság? Hol van ez a valóság? Átmenthető-e csak egyetlen göröngye is a művészetbe, anélkül hogy előbb az a göröngy belső élménye lett volna egy alkotó szellemnek, ráhelyezhető-e ez a göröngy a papírra, anélkül hogy onnan legurulna? A valóság az írónak éppoly messze, idegen terület, mint a Tündérország vagy egy holdbeli táj. Előbb meg kell hódítania. Semmit sem lehet „leírni”, ami kívül van, és nincs bennünk. Ha megbízunk valakit, hogy „írjon le” egy göröngyöt, amennyiben nem tudományos meghatározást követelünk, mely korlátot emel eléje, az illető zavarba jön, és visszatorpan. Hogy kapjon belé? Melyik oldalról közelítse meg? Meddig haladjon, és mikor hagyja abba? Egy leírás lehet tíz sor, de lehet tíz kötet is. A föladat merő képtelenség. Csak akkor nem az, mikor a költőt az ihlet vezeti, és azt mutatja meg neki, merre és meddig, az a csalhatatlan, alvajáró sugallat, mely a valóságot újraalkotja, s életet teremt: víziókat, hallucinációkat.

Ez az elbeszélés is csupa vízió és hallucináció. Hallucinációval kezdődik. A puli ugat. Utána „belekondul” két komondor. Valami rosszat szimatolnak ezek a mérges ebek, csaholnak, vicsorogva, acsarkodva, visítva. Ők szolgáltatják a barbár nyitányt. Sokáig halljuk a rekedt, éles ugatást a leégett mezőn. Aztán nem halljuk többé. Fülünk azonban már süket a lármától, tovább csöng, és képzelődünk, mintha hallanók. A pusztá hallucinál. Már is egy víziót látunk. „Az egyik juhász a szamaráról rájuk bögött, a botját is felemelte, hogy mindjárt agyoncsapja valamelyiket, de aztán csak hagyta, és bedöcögött a baktatóval a bunda felé.” Ez a juhász lesz majd az egyik gyilkos. Nem kiabált a kutyákra, nem ordított, nem is üvöltött, hanem „bögött”, a borízú hangjával „rájuk bögött”, a vad gugájából, rettenetesen. Lehet-e jobban megrajzolni valakit egy éles vonással, egy szóval? A csikorgó, baljós zűrzavar növekszik. Torkon kapják egymást a kutyák, marakodnak és vérzenek, pöcsik csípi a szamarak hátát, „muslincák kavartak a fűből”, „tücskök peregetek”. Most egy új vízió: az áldozat, a juhász. „Felállott a becsület kedvéért, pedig a vendég nem érdemelte a megbecsülést.” Majd egy másik vízió,

döbbenetes és tökéletes: a juhász kisleány. „Tizenkét esztendősi sihederke, csak egy nagy kalap meg egy kis szűr, ennyi volt az egész gyerek, meg egy kis kíváncsiság.” Itt az elbeszélő a leírást hirtelen megszakítja. Érti, hogy eddig elég. Igaza van. Ezt a képet sohase felejthetjük el. Végül a leglázasabb vízió: a veres juhász. „Nagy, veres ember volt. Szeplős, nagy, kemény ember. Kék szemű és verhenyeges bajszú. Hogy a haja milyen volt, nemigen látszott, mert a kalap egész szemöldökére volt akasztva.” Milyen szép az, hogy „a haja nemigen látszott”, milyen izgatón és valószerű. Megint hallucinációk következnek. A juhászok hallgatnak - és mi halljuk a csendet -, a juhászok beszélgetnek, lassan, pár szót vetve egymásnak - és mi halljuk beszédüket. Majd víziókat látunk. Egy kőrő: vízió. Egy vadkörtefa: vízió. Gyorsan besötétedik a pusztán. „Olyan hirtelen lett sötét, mintha elfűjtak volna egy gyertyát.” Szavak varázslata, a gyertyafűtés szegényes, magyar hasonlatával: vízió. Minden vízió és hallucináció itt.

Ekkor esik meg a gyilkosság. Az elbeszélés művészete nyilván az adagolás művészete. Minden helyen csak annyit szabad adni az olvasónak, amennyit figyelme ott, abban a pillanatban - az előzményeket is tekintetbe véve - könnyűszerrel, szívesen, mohón fölvesz. Többet nem: akkor figyelme elfárad. Kevesebbet sem: akkor figyelme lankad. Ráműtötték arra, hogy sok, különben kitűnő regényíró túlságosan leírta alakjait, és ezért nem látjuk őket világosan. Magának a képzeletnek is munkát kell hagyni, másképpen az nem működik. Általános, emberi tulajdonság ez. A figyelem törvényeit azonban eddig még nem sikerült kipróbálni. Nem tudni, hogy ez miért érdekli mindnyájunkat, és az miért untat. Régióta vizsgáljuk, forgatjuk jobbra-balra ezt az elbeszélést is, latolgatjuk, egészében nézegetjük mondatait, sőt közpon-tozását is, s mindössze annyit állapíthatunk meg, hogy azért hat ránk, mert olyan, amilyen. Minden szó ott áll, keményen, ahova éppen való. Másutt, pár sorral alább, vagy pár sorral feljebb már egyáltalán nem hatna ránk ugyanaz a szó. Akkor csak szó volna, nem az, amit jelent, nem az élet víziója és hallucinációja. De így az elbeszélő jól érzi magát, s az olvasó is igen jól. Ennek az írónak nincs rendszere és módszere. Olykor csigázza a figyelmet, olykor kerekén kimondja azt, amit akar, semmit se hallgat el, s ezzel nyer meg bennünket. Sehol se „remekel” részletekben. Fortélyal nem él. Úgy dolgozik, mint a természet, biztosan, bátran, gyakran elhanyagoltan, és gyakran pongyolán is. Maga a gyilkosság másfél sor. A juhászfúval levéttetik a gyilkosok a már halott apja rézveretes szíját, és amint babrálnak vele, őt is agyon verik. Gödröt kapartatnak a kutyákkal, elföldelik a két holttestet. „A kisebb juhász fogta a gyereket, beletette. De az ember nagy vót.” Csak akkor borzadunk el igazán, ettől a két remek szótól: „gyerek, ember”. Ezeknek a barbároknak a holttest még „gyerek, ember”. Nem tudják mit műveltek. A juhásznő jellemzése ennyi: „egy magas, fekete asszony”. Mégis, hogy látjuk őt, amikor járja a pusztát, és keresi-keresi halott urát. A veres juhász, a gyilkos, három bojtárral bográcsos gulyást főz, odamegy az asszony, „leguggolt, úgy batyustól - ő is »juhászgyerek« volt -, s a két bokájára guggolva, juhászosan pihent”. Váltig kínálgatják, de ő nem eszik. Föl- ismeri az ura nyáját. Balsejtelmek bujkálnak egyszerű fejében. „Csak nézte, csak nézte mere- ven, mintha a magáét nézné.” Tavasz nyíltán a puli egy kalapot hozott neki, az ura kalapját. „Aztán egy kezét kapart ki. Az asszony tíz körmeivel esett neki a homoknak. Nemsokára ott volt előtte az ura... a fiát is meglelte. Úgy feküdt a gyerek hason, fejében volt a nagy kalapja, ahogy azt megemelte, ott volt a fejcskáján a nagy szakadás. Nézte az anya száraz szemekkel. Csak egy botlás, és vége”. Így gondolkodik egy juhászasasszony a pusztán, a nagyságos pusztán ilyenkor, nem körülbelül így, hanem szóról szóra így. Belső szavának kísérteties lekottázása ez. „Egész nap elült a sír mellett, estére bekaparta a homokot. Kis dombot rakott rá, s a dombra két kőrőt tűzött keresztformán.” Ez maga a csoda.

Csoda az is, amint a vizsgálóbiztos vallatja a gyilkost. Amint ez a két magyar szembenáll egymással, kényelmes, nem szenvedélyes, inkább évődő akaszkodással, amint ravaszkodik mind a kettő, kerülgetve az igazságot, amint a vizsgálóbiztos rászól a vádlottra: „Magának

már úgylis kész az igazság”, amint a veres juhász védekezik: „Nem illet, uram, nem vótam kíváncsi a máséra”, aztán, amint a bíró lehordja őt: „Nyájajuhász kend? Csorvasz himpellér!” - és amint a gyilkos erre meginog, szája habot tűr, bevall mindent s még a huszonöt botra is ezt mondja, tisztességtudó alázattal: „Köszönöm alássan.” Csoda ez a nyelv, a gondolatok sajátságos, utánozhatatlanul-keleti tagolása, a szavak ázsiai tempója s messze-messze muzsikája, a pusztai emberek alanytalan, korcs mozdulatai, s olykor az elbeszélő hanyagsága is, aki hőseinek lelkiállapotába helyezkedve, öntudatosan vagy öntudatlanul, a pusztai barbár nyelvten szerint nem egyeztetni az értelmező-jelzőt az előtte álló szóval, és ezt írja, amit kijavítani hiba volna: „Elszáradt, régi nyomok, kéthetes.” Csoda ez az egész így együtt, mert szándék és beteljesülés, betű és lélek, természet és művészet eggyé válik, s a költő embereket formál, életet varázsol a semmiből, ennél pedig nincs nagyobb csoda.

Körülbelül ennyit mondhatunk a *Barbárok*-ról. Amint fentebb jeleztük: a kritika általában keveset markol, és keveset fog. Ha azonban sokat markol, akkor semmit se fog. Úgy szóltunk, mint a mesterember a mesteremberhez. Láttunk egyszer egy asztalost, aki kezébe vette társának rózsafából remekelt reteszes dobozát. Mustrálgatta, simogatta, még meg is szagolta. El volt tőle ragadtatva. Tárgyilagos lelkesedése kizárólag abban nyilatkozott meg, hogy dúcokról, csapágyakról, csavarolásról meg a kötés fecskefarkjairól beszélt. Aztán még egyszer tenyerére ültette a drágalátos dobozt, s kacsintott egyet, hamiskásan. Mi is ezt műveljük. Észleltünk ezt-azt, ami a szakmánkba vág, de ezzel közel se vagyunk megelégedve, mert alig érzékelteti meg magát a munkát. Ennélfogva most magasba emeljük az írásnak ezt a mesterdarabját, hogy lássák, főképp a céhesek, akik értenek hozzá, s becsipentett szemünk szögletéből odaintünk mestereknek, inasoknak: ide nézzetek, szaktársak.

Nyugat, 1932. március 1.

SZABÓ DEZSŐ

Kaptam a következő levelet:

Vidéken élek, csöndes visszavonultságban, de azért időm és módom szerint foglalkozom irodalommal is. Múltkor kezembe akadt egy regény, melyet egy jobbnevű írónak, Szabó Dezsőnek nevén hozhatott forgalomba valamelyik vállalkozó, de elolvastam azonnal megállapítottam, hogy nem ő írta. Nem írhatta ő, kiről pár elismerő cikket olvastam fővárosi lapokban, hanem valamilyen kezdő, aki nem átalította az ő nevével kiadni. A regényhamisítvány itt közkézen forog. Ilyen időket élünk. Nemcsak a tejet és lisztet hamisítják, de a regényeket is.

Figyelmessé teszem önöket erre a visszaélésre, mert példátlan dolog, hogy ilyen munkát ismertebb írók nevével jelentetnek meg. Kérem, értesítsék róla Szabó Dezsőt is, aki, meg vagyok győződve róla, fölháborodással venne hírt a csalafintaságról, hogy neve varázsával kereskednek mások, kikben halvány szikrája sincs az írói ösztönnek. Mert az, aki ezt a regényt kiagyalta, pontosan ilyen ember. Rengeteget összeolvastott, ami megfeküdte agyvelejét, most aztán visszakérőzdi ebben a könyvben, izzadságosan kigondolt mondataival és jelzőtorlatával együtt. Szabó Dezső irodalmilag biztosan bátor, de ez csak ízléstelen, az eredeti regényben erő lehet, de ebben csak erőlködés, handabandázás van. Érdekes, a szerzője gyűlöli a tanárokat és a filológusokat. Ez nyomra vezetett. Úgy látszik, még nem intézte el lelki tusáját, és a tanárokból tulajdon tanáros túlbuzgalmát és papirosköltészetét ostorozza. Nem vagyok detektív, de a könyvben előforduló nyelvi cafrangok után ítélve - melyeket írónk a francia szimbolistáktól és dekadensektől vesz át, mint uraságoktól régen levetett ruhát, és aztán a szimbolikus öltönyt nyomban fölhúzza magyar parasztjainkra -, úgy gondolom, hogy az, aki átírta Szabó Dezső előttem ismeretlen remekművét, valaha a francia nyelv tanára lehetett, akit most elfogott az irodalmi szédület. A francia szimbolizmus pedig éppen úgy nem illik ebbe a paraszti és egyszerűnek szándékoltnak környezetbe, mint ahogy nevetséges volt Maeterlinck álomnyelve Balázs Béla székely balladáiban.

Be kell azonban vallanom, hogy ez az irodalmi pastiche is jó szándékkal készült. Vannak benne lendületes vezércikkek, vannak sikerült részletek, melyekben a szerző íróársaira féltékenykedik (ezek a legjobbak), vannak megható oldalak és talpraesett szónoklatok is, melyek érdekesek, magukkal ragadók, és arról tesznek tanúságot, hogy az, aki összehozta őket, egykor jobb szónokaink, sőt talán íróink között is helyet foglalhat. Csak éppen regényírói alkotóképességet nem lelek sehol. Az, aki írta, mindig nagyobbra nyitja ki a száját, mint mondanivalója megkívánja. Nem tud embereket láttatni. Eléjük vág, az irodalmi műkedvelők türelmetlenségével. Minden alakja, kivétel nélkül viaszszobor, mely könyvtárszobájában éli személytelen életét, fölcifrázva a vademberek ékszerével és barbár fülöngüggöivel. Szinte különös, hogy két vastag kötetben tévedésből sem kerül elénk hús-vér ember, aki érdeklődést tudna kelteni. Főhőse folyton szavaló és erőt, egészséget hirdető figura, aki nem tud cselekedni és gondolkodni, mellékalakjai pedig olyan züllött lények, akik *önkéntelen komikum erejével* hatnak ránk. Egy három előneves, ősmagyar barátom múltkor délután hangosan kacagott, mikor beléptem hozzá. Kiderült, hogy a regény legszomorúbb részletét olvasta. A műkedvelőre semmi sem jellemzőbb, mint az a részlet, melyben a hős a kedvesét más karjaiban szereti meg meztelenül. Milyen földrengetőnek képzelhette ő ezt a kis diákos malackodást. Ha Flaubert élne, aki tudvalevőleg gyűjtötte az orvosok lírai verseit és a rossz írók ízléstelenségeit, igazi kedvét lelhetné benne, homéri kacajjal köszöntené.

Döntő bizonyítékaim vannak arra, hogy ez a könyv nem Szabó Dezsőé, a jeles íróé, hanem hamisítvány. Gyengébb magyarsággal megírt könyvet nem olvastam. Tudniillik nincsen stílusa. A stílus a dolgok lelkéből lelkedzett valami, amit minden író maga alkot, a mondanivalója szüli meg. Itt pedig a stílus kölönc, sallang, idegen írókból, jórészt Victor Hugótól, francia szimbolistáktól és dekadensektől kölcsönzött ékítmény, mely teng-leng, semmiképp sem olvad össze a parasztos, magyaros tárggal. Nem ragaszkodom okvetlenül a jellemzetes, színes nyelvhez. Ha valaki nem tud így írni, ne írjon így. Nagyon szeretem például a fanyar és szürke stílust, még a darabost és a döcögöst is, hogyha igazi mondanivaló és alkotó lélek lakozik mögötte. De a szerző *mindenáron és lépten-nyomon* „költői” óhajt lenni, „eredeti”, ami bizony csak hébe-hóba sikerül. Világért sem írná le azt a mondatot: „az ég kék volt”. Cifrázza és nyaggatja nyelvünket, mert nem tud távlatot adni szavainak, és képtelen arra, hogy eszközeit a született írók egyszerűségével használja. Hogy micsodát terjesztenek Szabó Dezső neve alatt, arra vonatkozóan csak ezeket az adatokat közlöm a nyilván hamisított könyvből, a lapszám pontos feltüntetésével.

(I. 15.) „Hogy *bomlott remekbe* teste, diadalmas fölszökkelése az emberhúsnak, mely évezredes *szakadásban* ontotta a földérős (*erdenstark*) derűs, akaró emberéletem.” Jellemző utánzó modorára, hogy egy parasztbál után hogy írja le a hajnalt, mely a *székely* falura száll. (I. 70.) „De, mikor a reggel zöldesszürkén, mint valami *beteg abszint*(!) becsurgott a szobába” - úgy látszik, a székely kocsmákban a francia dekadensek hatása alatt abszintet is mérnek, különben a kép lóg. Iskolákban kellene tanítani ezt a zenei mondatot: (I. 79.) „A férj, a lány, a nagyobbik fiú mint egy (ein) örökös Számum *előtt*(!), mely *csontuk velőjük átsüivítette, reszkettek a folyton körmükbe hemzsegő*,(!) izzó élet előtt.”(!) Minden szónak *átlag négy jelzője van* (mert nem tud egy jót találni) és a könyvben, megolvastam, *9517 hasonlat fordul elő*. A hasonlatokat szeretem, még a legkülönösebbeket is, melyek első pillanatban talán érthetetlenek, de később egyre világítóbb erejűek és meggyőznek. Az ő hasonlatai azonban annál üresebbek, minél tovább gondolkozunk rajtuk. Egy részlet az író ízlését illetően: (I. 91.) „A felmelegedett levegőben már párázás volt, s a legzajosabb sikert Sipos Elek tiszteletes úr érte el ezzel a kérdéssel: - Mondja csak, komámasszony, mi az: *elől lenyomják, hátul nyalják?* - aztán maga ráfelelte: *bélyeg*”. Meg kell állapítanom, hogy nálunk az író is ezzel ért el legzajosabb hatást. Hasonlóan nemes ez a kép (I. 98.) „Kapálatlan, ősi lelkükből a halhatatlan virág belenyílt a *zuhanó* időbe.” Az idő zuhan és a virág *belenyílik*. Hogy örülhetett ennek, mikor kisütötte. Egész könyvtár van ezekben a sorokban, összevevésre hányva, nem katalogizálva: (I. 144.) „És most *mélyén*, hol gondolat és akarat *nem torzíja a külön emberré szakadt őséletem*,(!) *nagy kivégzés volt*.(!) *Vörös hóhér fekete* ravatalon süjtött le valakit örökre. De családja, nyomorult, belőle hasadt szomorú végzete, most felfájt egész életébe, s ezekért a végsőig erős akart lenni.” Hasonlóan átveszi Wilde Oszkár ezerszer lepergetett és a „destruktív” írók által unalomig elcsépeelt képeit (I. 164.): „A *nagy keringő* mezőn az éjszaka *ezüst* lábon járta *puha* táncát. *Mint ékes Salome*(!) táncolt az *örökkévaló* mezőn.” Jellemző azonban, hogy utána ez állott: „Most író társait, akik úgy vadászták a benyomásokat, mint viszkető koldus a balhát, meghívta aratásra.” Vajon kire gondolt? Folytonosan olvasmányokba botlunk. (I. 171.) „És a tudatlan nagy gyermek keze megint szétrevedezett a *vak zongorán*(!), a természetben.” Páratlanul áll ez a képzavar: „Életünk, mint *nagypelyhű hó* csendes *hullása*(!) *pergett*(!!) az egyféle időbe.” A hullás pereg. A tüzről való rajza (I. 179.): „A tűz, mint egy (*eine*) mérhetetlen örült *hiszterika sikongva*, röhögve, heje-hujásan, jajgatva és ezer hangon roptá táncát.” Utána egy mondattal: „Kacérkodott (a tűz), lehajolt, végignyalta a földet, s azután, mint egy (ein) *mérhetetlen vitorla* nekilobogott a sápadt égnek.” A mérhetetlen hiszterikából, íme, mérhetetlen vitorla lett. (I. 181.): „Az emberek összeszedték elszórt ruhájukat, ételtartóikat, és testükbe felmosolygott a *pihenő vacsora*.” Erre büszke lehet. Kedves mondatom ez (II. 21.): „Borzasztó, hogy annak az Ilonkának mennyire nincs ízlése!” Bizony borzasztó, hogy

mennyire nincs ízlése annak az Ilonkának. Lukács Györgyre, az esztétikusra gondolok, mikor ezt a mondatot olvasom (II. 54.): „Szavai szállottak a felgerjedt nőkbe, s mindenik önmagát, *elvvé finomított énjét(!)* szerette, *lökött erővel(!)* minden szótól.” Egyetlen kimustrált hasonlat sem eléggé rossz neki. (II. 73.) „Miklós rángott, *mint egy elsodort fekete bárka.*”(!) Erőltetett és könyvek fölött verejtékező képzeletére jellemző ez a hasonlat (mert mindenütt csak hasonlatot találok) (II. 90.): „Fenn a vén templomban még reszketett a zsoltár, mint *omlós partba kapaszkodó öreg kar.*” Föltettem a kérdést többeknek, hogy mi reszket úgy, mint omlós partba kapaszkodó öreg kar, és egyértelműen azt a választ kaptam, hogy a zsoltár reszket úgy. Mindegyik hasonlatot azonban veri ez (II. 154.): „A sápadt arc, a *nagy fekete szemek(!)*, a kitörő szavak úgy tele voltak lélekkel, hogy hívására a testek *mélyén feljött(!)* a lélek, *mint tiszta nagy szem(!)*, *mint(!)* fehérkelyhű csodás virág.”(!) Végre rájön arra, hogy a szemek (többesben: die Augen) olyan, mint a szem (egyesben: das Auge). Egyetlen oldalon - regényben, elbeszélő nyelven - (II. 214.) csak a következő idegen szavak fordulnak elő, melyeket magyar író bizvást nyelvünkön is ki tudott volna fejezni: *heroizmus, maszturbáló, eposz, profit, praxis*, s pár sorral utóbb *mártír, legintenzívebb, individualizmus, altruizmus*, Jászi Oszkár legszebb lapjai jutnak eszembe.

Abbahagyom, mert az egész könyvet végig kellene idéznem. Úgy látszik azonban, hogy az, aki Szabó Dezső nevével visszaélt, más könyveket is neve alatt jelentet meg, mert újabban kezembe kerül az ő jegyével két tanulmánykötet, melyben ugyanaz a szellem nyilatkozik meg. Itt is acsarkodik az író és az Élet fekete bárkáján, életes Életet toporzékol az objektivitások kliséjébe, az energiahullám possessziójába, a cinikus és konkrét konfessziókba, a zseni intenzitásába, a zseniális félimpotensekbe, az etikai „determinációba”, „generalizálja”, és a „beléje-hullott Életet” szubsztrahálja, kidöbbenti problémáit és speciálisan primitív emócióit, majd megveregeti Péterfy Jenő titánvállát, lesajnálja a finom és bölcs Riedl Frigyes és az esztétikai erudíció abszolút étape-jait és attitude-jeit keresve, „a fejlődésbe bomló”(!) Petőfi „intuícióit és komplexumait, deskripcióit és dekorációit, vitális possibilitását és toxikumát, valamint „pszichéjét” vizsgálva, „bizarr analízisével” megállapítja, hogy még eddig „nem látták meg a *Szeptember végén*-nek erőltetett harmadik strófáját(!): olcsó romantikájával(!), a halottal, ki a fejfájára aggatott fátlyat becipeli sírjába, s ott törölgeti vele a könnyeit. Milyen közönségesen szentimentális(!), lehetetlenül romantikus ez a harmadik strófa(!)” - ezt mondja ő. Itt a döntő érv. Csak teremteni képtelen okvetetlenkedő méri a tárgyak újságán a költészet értékét. Hiszen minden tárgy egyaránt régi is, új is. Minden az írón múlik. Ezt a futó mondatát különben szintén Flaubert-nek szánnám, aki biztosan bevinné a *Bouvard és Pécuchet* új fejezetébe.

Íme, a bizonyítékaim arra vonatkozóan, hogy Szabó Dezső neve alatt egy buzgó, de nem jó író, egy szívós, szorgalmas, különben rokonszenves műkedvelő kalózkodik, s kérem a tisztelt szerkesztőséget, küldje meg nekem összes igazi könyveit, melyek bizonyára kárpótolnak azért, hogy átrágtam magam ezeken a munkákon.

A levelet változtatás nélkül közlöm, s én is kérem Szabó Dezsőt, a kiváló író, az összes francia szimbolistákra és dekadensekre, Jules Laforgue, Jean-Arthur Rimbaud, Paul Verlaine, Francis Jammes és a többi hasonlatfejedelmek szellemére, valamint elsősorban az általam nagyon tisztelt és szeretett Rainer Marié Rilke-re is, vessen véget annak, hogy írói nevével mások ennyire visszaéljenek. Addig, míg ezt meg nem teszi, bármennyire bámulom oroszláni erejét, közéleti érdemeit, hajolni sohasem tudó férfigerincét és sok kezdeményezését, vele, mint íróval nem foglalkozhatom és irodalmi kijelentéseit komolyan nem vehetem.

Új Nemzedék, 1920. november 3.

ERDŐS RENÉE

I

Néha találkozom emberekkel, akik pár év alatt egészen megváltoztak. Szemük valamit veszített a tűzéből, arcuk elsápadt, s a beszédük halkabb, nyugodtabb és szomorúbb lett, kézmozdulatuk pedig oly távolinak tetszik, mintha nem is az övéké lenne, hanem valami más, fáradt és előkelő emberé, akit mi nem ismerünk. Ez a fehér, sápadt-aranyos könyv ugyanezt az impressziót kelti bennem. Egykor hallgattam Erdős Renée líráját. Akkor csupa villám volt, tüzes cikázatok és robbanások. Egy túlzó, mohó és új temperamentumban az élet energiája muzsikált. Egy bátor és őszinte leány tele torokkal dalolt a kék égről, a piros csókokról s a mámoros élet gyönyörű szépségeiről. Most ez a megtörhetetlen temperamentum elfáradt. Magára eszmél. Megnemesül. A fáradtságában új gazdagságok, titkok előkelősége lappang, a szavak elhalkultak, de mélyebbek, a sírás csak egy sóhaj, s a kacagás olyan, mint a lábadozó betegek finom mosolygása. Erdős Renée lírája újjászületett az olasz földön.

Itália nyugodttá és bölcsé tesz. Csak az angol turisták és a német Baedeker-utasok vérével forralja fel percnyi mámorra. Csak a filológusokat bolondítja meg. Aki azonban igazán megszereti, és örökre ott marad rabul, szelíd, ábrándozó és nyugodt lesz, s szemét nem a napfény, nem az ég sötétkéksége, nem a múzeumok kincsei kápráztatják, hanem a múlt és a földben alvó energia, s ebben önmagát tanulja megbecsülni. Ezek a szunnyadó erők arra intenek, hogy nézzünk saját mélységeinkbe. Egy velencei kilincs mellett, melyen az ötvös talán egész életét koptatta el, semmivé törpülnek a mi kis hangos, rakoncátlan bánataink, s a római templomablak fájó sejtelmeket ébreszt bennünk. Azt keressük, mi van az ég, a csók és az élet mögött. Elbámulunk, magunkba révedünk és dalolunk.

Erdős Renée új dalai is sejtelmektől terhesek. A régi népek, korok és kövek ihlete zendül meg gyengéd strófaiban, s az ősi érzések finoman, bizarr érdekességgel simulnak az újszerű keretekbe. A szentséges új titkokat keresi. Némelyik verse hosszú-hosszú évek fojtott bánatáról, intim mélységéről lebbenti fel a fátyolt. Hallunk egy különös hajnali kóborlásáról, s úgy tetszik, hogy ezt a tétova érzést mi is ismerjük, és öntudatosan vagy öntudatlanul már ezerszer átéltük. Másutt az irodalmi rinascenza hangjai kísértének, de mégis az ő ezerszeresen átélt élete fájdalmáról beszélnek. Egy kétezer éves gyönggyel találkozik, s visszaeszmél a múltjára. Alvó kertek bezárt kapui előtt bódorog. Holdfényes víziókat lát s este, ködben, bozótban, sejtelmesen suhanó fehér hattyúk után fut. Stecchettire, D'Annunzióra gondolunk és Erdős Renée-re.

Nekem az a legkedvesebb verse, amely leginkább olaszos. A kezekről beszél, s mint egy bűvös kiromantikus, kiolvassa belőle a vágy, az élet és a szerelem minden misztikumát. Szeretem ezt a verset, minthogy zene van benne, olasz levegő és végtelen, lemondó, prózában soha ki nem fejezhető fáradtság. Elmúlt életek szenvedése és öröme. A mindennapi élet titkozatosága.

*A kéz, amely gyászol és bőjt-re kész?
S amelynek minden drágakő kevés
És minden csók és minden napsugár?*

*A kéz, amely éjente lopni jár
S a Mámor kincstárát kifosztja
És reggel megtér s mint a szentelt ostya,
Oly tiszta, hófehér és harmatos?*

Milyen szépen, egyszerűen és nemesen tudott kifáradni.

A Hét, 1909. február 14.

II

Erdős Renée első nőíróink közé tartozott, ki már 1890 tájt, harminc évvel ezelőtt, más nőírókat megelőzve, biztos és új hangon szólt. Kezdő verseiben az élet cifra farsangját énekelte, regényesen lobogó színekkel, többé-kevésbé szabad versekben. Azóta nagy utat járt. 1910-ben megjelentette *Arany veder* című kötetét, melyben a hamvazószerda remeteségét, a hit szellemiségét és önkívületét hirdette. 1921-ben teszi közzé új kötetét, mely - a két véglet után - az áldott gondé, a gyermeké, az életé, mely mély örömmel és szenvedéssel teljes. Formája a régi, melyet ő hozott: szabad lejtésű sorok, melyek rímbe kulcsolódnak, semmi parnassien pontosság, inkább a romantika szeszélye, az újabb művészet különösebb hatása nélkül. Csak olykor egy-egy verszáró sorban, egy mondat megismétlődésén („Neked adom a lelkem, neked adom a lelkem”, vagy: „És várom az utak elborulását És végét...”) s itt-ott istenversein érzik - távolról - Ady. A kitűnő költő finoman és hatásosan építi föl költeményeit. Nem ritkán ékesen szóló, a szavak szenvedélye elragadja, kifejti verseit. „*Anélkül*, hogy a kezem érintenéd kezeddel, *Anélkül*, hogy a nagy szót kimondanád, Add nekem a lelked. -” Ez a nyelv - kemény kötéseivel, nyelvtani vonzataival - inkább a regénystíltre emlékeztet. A líra beszéde laza, kapcsolat nélküli, mozaikmunka, az álombeli szavakhoz hasonlatos. Vagy kimondja a gondolatot, megmutatja a vers magát, ahelyett hogy abból csíráznának ki szavai: „Mert én és a testem már külön élünk.” Voltaire a vers ellenpróbájának azt ajánlotta, tegyük át prózába, s ha akkor is hiánytalan és szép marad, a vers jó. Ma tudjuk, hogy az ellenkezője igaz. A forma nem lehet járulék, szerves alkotórésznek kell lennie, mely a költemény tulajdonképpen értelme, nélküle az egész megsemmisül. Ilyen versek is vannak ebben a kötetben - különösen *A gyermek* és *Az idő rabja* című sorozatban - és ezek természetesen a legértékesebbek. Az *Egy perccel alkonyat előtt* lángoló befejezésével remekmunka.

*Ám a te gyermeked - ki most álmából ébred
A drágakőszemekkel, az aranyfényű hajjal
Emeld föl magasan és mutasd meg az Égnek
És Isten örömeire táncoltasd diadallal
Gyönyörű gyermeked, az aranyfényű hajjal!*

Az idő rabja líraisága meleg és egyenletes. Az *Altatódal* legnemesebb családi verseink közé tartozik, a *Második gyermekségem* című - franciás csattanójával - megrázó.

Nyugat, 1921. február 1.

MÓRA FERENC

1

Ha a hazai kenyeret eszem, régi, elfeledett ízek csiklandják ínyemet. Ennek a kenyérnek nyilván megvan a maga receptje. De a receptet hiába adnám oda egy itteni péknek, az a kenyér, melyet így sütni, nem lenne ugyanaz, mint az, amit otthon ettem, sok-sok éven át. Lemérhetné gyógytári mérlegen a sót, a lisztet, a kovászt, ügyelhetne a keverés vegyi folyamatára, a dagasztásra, a sütésre, mégse sikerülne úgy, mint édesanyámé. Minden csip-csup dologban van valami rejtély. Az értelem, a képzelet, a tudomány boszorkánykonyhája céltalanul igyekszik ellesni annak a titkát, amit évszázados, nemzedékekről nemzedékekre öröklődő, öntudatlan hagyomány alapozott meg.

2

Erre gondoltam, mikor kézhez kaptam ezt a hat, dohányszín vászonba kötött, takaros kötetet, melyet közeli földim írt, a „vidéki író”, a szegedi múzeum igazgatója. Valamelyik kötetét taláломra kinyitottam. Olvasni kezdtem egyik kis rajzát. Mindjárt az első percben valami bűvös egyetértés támadt közöttünk. Éreztem, hogy én is ezen a vidéken nevelkedtem, itt töltöttem el életem döntő szakát, gyermekkoromat. Ez a közösség több minden véralkati hasonlóságnál, egybehangzó véleménynél, elvbarátságnál. Minden szó annyira ismerős, akár atyafiaim szava. Noha nyomtatva van, amit olvasok, hallom a hangzóit, ahogy parasztjaink ejtik, hallom a szöveg ólombetűin túl a beszéd komoly, lassú muzsikáját, hallom a hangsúlyt, melyet az író fölemel vagy leenged, s azt is, amint írás közben lélegzetet vesz. Ütőereink egy ütemre vernek. A képeket az alföldi búzaföldek, akácosok, kisvárosi utcák festéktáblájáról veszi, melyeken hajdan játszadoztam. Nálunk is pipacs, kék katáng és fehér csomorika inog a szélben a vasúti sínek mellett, nálunk is éppígy hull délután hatkor rézsút verőfény a kunyhók zsúpfedelére, a semlyékre, a temetőárokra, s a visszhangos lárma, melyet a poros úton egy parasztszekér ver, a csönd, mely a holdfényes tarlón reszket, szóról szóra ilyen. Minden embere a bátyám, a néném, az öcsém, a húgom. A kapcsolat családi, szinte rokoni. Iskola vagy búban-örömben eltöltött évek nem teremtenek két lélek között olyan testvériséget, mint az, hogy egy helyütt gyerekeskedtek. Fölkiáltok: „ittthon vagytok”.

3

Vajon miben lakozik ennek az írónak a varázsa, aki utóbbi esztendőiben egyike a legolvasottabbaknak, legnépszerűbbeknek? Mindenekelőtt abban, hogy nádihegedűjén kedvesen és természetesen tud játszani. Ismeri és megbecsüli zeneszerszámát. Zenésze prózáknak. Ösztönösen tudja, hogy a magyar próza gyökerében és mivoltában népies, s más nem is lehet. Nincsen „tudós” stílusunk. Minél elvontabb, minél finomabb, légiesebb árnyalatokat keresünk, annál inkább vissza kell nyúlnunk a népnyelvbe. Aki a múltban valami nagyot alkotott a próza terén, Pázmány, Mikes, Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, az egytől egyig népies volt. Arany János a *Hamlet*-et szalontai parasztok nyelvén szólaltatta meg, oly világosan és kézzelfoghatóan, hogy mikor évekkel ezelőtt kísérletül felolvastuk egyik cselédünknek, az a tragédia minden helyzetét és szépségét megértette. Városi nyelvünk még mindig csenevész, szegényes. Nekünk nem voltak a középkorban „grammatikusaink”, mint a franciáknak, kik elméletek alapján hozták meg papirostörvényeiket, melyek ma is jórészt érvényben vannak, s kötelezők

a tollforgatók részére. Mi nem építünk csúcsíves mondatszékesegyházakat, mint a németek. Semmi szakadék nincs az írott és beszélt nyelv között. Úgy kell írunk, ahogy beszélünk. Csak kevés, egymástól alig különböző nyelvjárás fejlődött ki az aránylag nagy magyar nyelvterületen. A nyelv rugalmas egysége mindig megmaradt. Tájszavainkat előbb-utóbb magába hasonította, földolgozta az irodalmi nyelv. Vegyük kezünkbe Szinnyei *Tájszótár*-át, melyet 1893-ban adtak ki. Meglepődve állapítjuk meg, hogy a tájszók java része ma már ismeretes előttünk, lépten-nyomon halljuk az utcán, olvassuk újságokban, könyvekben, mert az azóta eltelt harminc esztendő alatt lassanként átszivárogtak irodalmi nyelvünkbe. Eleven hajszálereken át közeledik irodalom és nép. A folyamat pedig szakadatlanul tart.

4

Móra Ferenc hatásának másik magyarázata az, hogy testileg-lelkileg példája a magyarnak. Egészségesen sötétpiros arcát mintha a szabad puszták szellője fújta volna ki. Dús, zúzmarás haj csapzik nyílt férfihomlokára. Száján mosolygó bölcsesség. Szemében mélézés, figyelem. Nagyon szerény, de nagyon önérzetes. Fáradhatatlan munkás, aki a vidéki szerkesztőségekben évtizedek óta vágja a rendet. Világnézetét derűsnek szokás nevezni. Én nem tartom annak. Derűs ez, de borús is egyszerre, az édest vegyíti a keserűvel, a nyájasságot a gúnnyal, a politikai hitet a mindenbe beletörődő közönnyel, az andalgást a teremttével, a szomorkodást a duhajssággal, a megbékélést a dohogással s egy csipetnyi, rokonszenves lázadással. Ezek a tulajdonságok azonban nem mondanak egymásnak ellent, hanem szervesen, arányosan összeolvadnak a „humor” nedűjében. Csak a humor tud megérteni egyszerre kettőt, csak az képes fölfogni egyszerre a dolgok kicsiségét és nagyságát, az egész élet viszonylagosságát. Úgy beszél, mint a tápéi paraszt, de valójában szenvedélyes könyvbúgó, talán az utolsó polihisztor. Nyelvészet, útirajz, állattan, növénytan, történelem, régészet egyformán érdekli. Legszébb lapjai azok, melyeken virágokról, állatokról ír. Mindennek ki akarja szívni a mézét, csupa kíváncsiságból, csupa alázatos emberiességből. Első pillanatra úgy rémlik, hogy egyszerűsége és tudásvágya között valami ellentmondás van. De nincs. Én tudom, hogy ilyen a népem. Szeret az tanulni, furni-faragni, ezmesterkedni, csak épp nem rakja ablakba tudását. Szemérmesen rejtegeti. Minden csak maga mulatására való. Kinek mi köze hozzá. Budapesten évekkel ezelőtt eladtak egy nagy könyvtárat, melyben volt vagy száz spanyol könyv is. Egymás után utaztak föl vidékről földbirtokosok, jegyzők, tanárok, bírák, és megvásárolták. Álmomban se hittem volna, hogy ezek titokban spanyolul olvasnak. Nyáron faluhelyen láttam egy húszesztendős parasztléányt. Esténként, béresmunkája után, cimbalmot ácsolt magának a két kezével, és föl is húrozta. Ezeknek vér szerint való testvére Móra Ferenc.

5

Leginkább annak a műfajnak a mestere, melynek eredete távoli századokba nyúlik vissza irodalmunkban. Ezt a maga képére és hasonlatosságára alakította. Őseit a báró Apor Péterek, Eötvös Károlyok, Tóth Bélák között kell keresni, akik értették a módját annak, hogy minden apróság arannyá váljék, amihez hozzáérnek. Semmi alkalom se kicsiny ahhoz, hogy bölcssek, vonzók, talpraesettek legyünk. Az egyéni szeretetreméltóság csodát művel. Egy adomába belefér az egész világ. A harmadik osztályos utazás, a sáska vagy a kettőspont, minden-min-den méltó arra, hogy emberi voltunkban megnyilatkozzunk. Kedély által értjük meg az Életet. Ezt a szemléleti formát a barkácsoló, vajákos magyar fajta teremttette meg. A francia cseveg, szikrázik, pontosan kiszámított csattanókat helyez el, a német taglal, fejteget, elemez, boncol, latol, mindig tudományosan, az angol az *essay* megalkotója, valami szigorú, de közvetlen

tárgyilagossággal világítja meg tárgykörét. Mi mesélünk, s közben szemlélődünk, vállunkat vonogatjuk, el-elkalandozunk, végül mosolygunk. Móra Ferenc az önmagáért való „beszéd” e pompázatos, keleti módját műveli ki, mely oly általánosan és megindítóan hat mindnyájunkra, annyi távoli emléket ébreszt bennünk, mint a cigányzene. Szeret meg-megállni, vargabetűt tenni, zárójeleket nyitni. Éppen eszébe jutott valami. Mégis mindig célhoz ér. Mondatai természetesen göngyölődnek le egymásról. Tiszteli a betűt, mértékes művésze az írásnak. Önmagában rendkívül megvetheti a teliszájúságot. Markolj keveset, és fogj sokat. Csak az való papírra, ami ma már formailag is megérett. Joubert írja, tanácsul minden tollforgatónak: „Nem a mondatomat csiszolgom, hanem a gondolatomat. Várok mindaddig, míg az a fénycsöpp, melyre szükségem van, ki nem alakul, s le nem pottyán tollam hegyéről.”

Új Idők, 1927. október 2.

BIRÓ LAJOS

Sohasem hallottunk kétségbeesettebb és igaztalanabb sopánkodást a magyar irodalom jövőjére nézve, mint ma. Az öregek, öregedők és koravének hitetlenül tekintenek a jövőbe. Homályos célzásokkal és félreérthetetlen kifakadásokkal adják tudtunkra, hogy a magyar irodalom Arany halálával nagy időre lezáródott, s el sem tudják képzelni, hogyan lehet a múlt hagyományait átformálni, továbbfolytatni a jelenben.

Ezzel szemben a tény az, hogy a magyar irodalom sohasem állt sem az írók, sem az egészséges és üdítő hullámvázak tekintetében Európához közelebb, mint ma. Ma benne vagyunk az egész világot átjáró irodalmi áramlat fősodrában. Az, aki a magyar irodalomtörténetet nemcsak olvasta és ismeri, hanem érti is, tudja, hogy abban az időben, midőn nálunk külföldi áramlatok érvényesültek, mily gyenge utánzókra talált például Voltaire vagy Goethe, s mennyire át nem itatódott eszméjük, szellemök a magyar lélekbe. Most azonban oly íróink vannak, kik a szó legnemesebb értelmében magyarok, s mégis világáramlatoktól veszik a lökést, és immár az egész világ élvezheti írásaikat. Mikszáthot, Gárdonyit, Ady Endrét - és tegyük mindjárt hozzá - Biró Lajost csak le kell fordítanunk, s éppúgy megérti őket a francia, az angol, mint mi. Szűk elszigeteltségünkben egy megváltó irodalmi kozmopolitizmus van fejlődőben.

„A régi nemzeti irodalom felett a halálharangok konganak!...”

Ez a gondolat Biró Lajos könyve olvasásánál jutott eszembe. Ő ennek az Európa felé gravitáló, újonnan felszínre jutott ízlésnek egyik legjelesebb reprezentánsa.

Most harminc novelláját gyűjtötte egybe. Ismerjük őt. Azok közé tartozik, akiket első olvasásra felismertünk, de sohasem ismerünk meg annyira, hogy valaha is unalmassá váljanak. Erős vonású, karakterisztikus írói fiziognómia, melyet sohasem felejtünk el.

Biró Lajos par excellence elbeszélő. Egy bírálója gall tüzet, maupassant-i mesélő kedvet fedez fel benne, s ezt egészében el is fogadhatjuk, mert Biró saját bevallása szerint csakis a szintézist becsüli az elbeszélés művészetében, s semmitől sem fázik jobban, mint a Bourget-féle analitikus pepecseléstől, melyet a közönségnél jobban talán csak maga az író un. Szereti a színt, a pittoresque-et - ezt be is ismeri -, keresi a hatást, de oly művészettel, hogy az olvasó társává szegődik, s maga örül legjobban, amikor a pointe sikerülten csapódik rá a történetre. A modern irodalomra újabban nagyon nagy hatást gyakorolt a festészet, s ez alól Biró sem tudja magát kivonni, s - talán nem is akarja. Az élet változó jelenségeit szemléli, s a konfliktusokról művészien éles pillanatfelvételt ad.

Ezzel azonban még nem merítettük ki tehetségének jellemzését, sőt, nézetünk szerint e fiatal elbeszélőt a maupassant-i leleményesség, a helyzetek új felfogása és meglátása előtt egy más előkelő kvalitás jellemzi, mely eddig Csehovnak utolérhetetlen kiválósága és kiváltsága volt: az elbeszélésnek maga-magáért való szenvedélyes szeretete és boszorkányos művészete. Feltétlen ura a mesének. Témái sokszor nem is igen meglepőek, de olvasva, mindenkor mély hatást tesznek ránk. Biztosra veszem, hogyha sujet-it írói társaságban a kidolgozás előtt elmondja, sokan lebeszélték volna őt a kidolgozásról, annyira lehetetlennek, merésznek látszott volna a feladat megoldása. Fantáziájával, buján színes nyelvezetével azonban fiatalos harc-kedvvel vág neki minden feladatnak, és - győzedelmeskedik.

Az egyszerűben és igénytelenben megtalálja a nagyszerűt. Ott, ahol a többiek semmit sem látnak, problémát fedez fel, mert rendelkezik azzal a képességgel, mely Schopenhauer szerint a tehetség s a lángész fő jellemvonása. Észreveszi, hogy a nap süt, az ég kék, az emberek szerelmesek - mindmegannyi probléma, melyen a köznapi lélek átsuhan! -, mindezt elbeszéli, s mi kíváncsian hallgatunk rá, és egy cseppet sem unatkozunk.

Vérbeli író, született elbeszélő!

Bíró Lajos elbeszélői finomságának jellemzésére csak egy példát hozok fel. *A görög katona* című novellájában a pompeji hamuesőben kővé dermedt katonáról is ír. Ezt a katonát kiásták a kemény lávarétegből, tudósok rubrikálták, s két évezred archeológusa és írója mint a kötelességérzet szoborrá vált hőroszt dicsőítette. Bíró mást tesz. Ebben az élettelen kötömegben finom bonckésével a szívet keresi meg. Eszébe jut, hogy ez a markáns, szívós katona ember volt, s talán szeretett is. S vajon ki állhatatosabb, mint a találkát váró szerelmes? Valóban, látjuk a barna arcú, sötét hajú vitézt, amint a földindulás pokoli zajgásában is az imádott nőt, Klonáriumt várja, ki nem jön el, az ég pedig dörög, s a láva sustorogva rohan feléje és elborít mindent.

Ilyen zseniális kitalálás, melyben egy egész kor elevenül meg azáltal, hogy más világosságban mutatódik be, mint eddig láttuk, csak Anatole France néhány novellájában van. Gondoljunk arra, melyben Krisztusról beszélve, Pilátus egyszerűen kijelenti, hogy nem emlékezik rá...

A természetet, a világot egy egyéniségen át mutatják be, úgy, amint Zola követeli.

Van Bírónak több markánsul megrajzolt alakja, mely akaratunk ellenére letükröződik, lefotografálódik lelkünk mélyére, úgy, hogy mindég magunkkal kell hordanunk a képet. A sors szimfóniáját zúgó halvány Beethoven-maszk, a büszke magyar öngyilkos főúr, az öregedő színésznő, a gögös zsidó püspök alakjait sohasem tudom elfelejteni. Mindnyájan vannak. Élnek.

Előadása szaggatott, művészien rövid, s anélkül hogy modorossá válnék, franciás. Style coupé. Minden szakaszában van hullámszás és ütem. Sürgőnystílusban ír, mert hajh, a gondolat, az érzés oly könnyen repül el. A fejtől a kézhez való út nagyon hosszú.

Csak le kell hunynunk a szemünket, és kész a novella. Az idő azonban repül, s azt, amit az önkívületes ihlet egy rövid, boldog percében éreztünk, meg is kell rögzítenünk, lehetőleg úgy, hogy ne igen sokat hazudjunk. Az igaz elbeszélő minden hazug festést és elemzést félrelökve biztosan halad célja felé.

Ezért szeretem Bíró Lajosnak rövid telegramstílusát. Tömör mondatai mögött mindég egy elhallgatott gondolat és érzelmvilág lappang.

Sürgőnyt kapunk...

Sápadtan roskadunk le egy székre, kezünkben remegve tartjuk a vékony papírt, melyen csak két szó van: anyánk meghalt. És mégis látunk mindent. Előttünk van a betegszoba, a régi bútorok, és látjuk a felkötött állú, halvány asszonyt, ki a gyertyafényes, fehér ágyon fekszik, s immár nem ölel meg bennünket soha. Körötte sírnak. Az éjjeliszekrényen orvosságosüvegek állanak. A gyertyák égnek. Levertség, sápadtság és szomorúság van, amerre csak tekintünk. S mindezt a sok színt, hangulatot és komor gondolatot abból a két szóból olvassuk ki: anyánk meghalt!

Ily intim Biró sürgőnystílusa is. Minden betűje él. Mint Emerson mondja a jó stílusról: vágd meg, és vérzik!...

Biró Lajos még fiatal ember. Boldogan gondoljuk el, mit fog még alkotni ezután. E kötetben művészetének minden motívuma benne van, mely ma lelkesíti és írásra készíti.

Nyugodt örömmel, felcsigázott várakozással hallgatjuk meg novelláit, mint az opera nyitányát, melyben minden szólam vázlata megvan, s mely később bontakozik csak ki hatalmas erejében és érces fenségében.

Neki azonban már most is tapsolni kell!...

Bácskai Hírlap, 1906. június 3.

BARTÓK BÉLA

Ezüstfej. Egy ezüstsztobor finom feje, melyet az ötvös pirinyó kalapácsokkal dolgozott remekbe, esztendőik munkája során. A test, mely a negyvennégy éves fejet emeli, törékeny, kicsiny, szinte eltűnik a szobában, hol nappal is lámpa ég. Taglejtései alig vannak. Mire valók is lennének ezek? Minden erő, lendület kell hogy művészetébe fusson, a zenébe, hol szabadon lehet hadonászni, égis nyúló karral, mozogni, önkívületes álomban. Legfőleg a szem él még az arc nyugodt síkján, a homlok fiatal hava alatt, a villogó, figyelő, sötét szem, a látó agyvelő, mely kiugrik koponyánk legmesszebb levő hegyfokára, s az ismeretvagy kétségbeesésében két kukucskálóllyukat tör magának, hogy a világba nézzen, lássa, mi van körülte. Én utálok azt a felfogást, mely a művészt keresi a hétköznapi életben. Tudom, voltak hatalmas zeneszerzők, kik inkább potrohos sekrestyésekre hasonlítottak, vagy tehénhajcsárokra, vagy díjbirkózókra, mint arra a képre, melyet a műkedvelő ábránd kirajzolt magának. De ez az ember, ki előttem ül, testi mivoltában is arányos, felhúrozott, zengő, és alkotásaira kell gondolnom. Környezete: Bösendorfer-zongora, melyet a Bösendorfer-cég bocsátott rendelkezésére, kalotaszegi asztal, melyre a székely atyafi kifaragta akkurátusan: „Bartók-Béla”, meg fölön a falon hupikék állványon három hupikék magyar paraszttányér. Ezzel felesel lenn a zongorán néhány külföldi zenei folyóirat. The League of Composers' Review, Der Auftakt stb.

- Milyen hangszeren játszott először?

Ö. Dobon.

- Dobon?

Ö. Azon. Dobot kaptam két éves koromban. Anyám meséli, hogy folyton doboltam. Rajta próbálgattam a ritmust.

- Később?

Ö. A zongora. Négy éves lehettem - ezt is anyám meséli -, magyar nótákat pötyögtettem ki, egy ujjal.

- Aztán?

Ö. Az első kotta. Ötödik születésnapomra kaptam. Erre már emlékszem. Apám - Gömör megyei kisnemes, földművelési-iskolai igazgató volt Nagyszentmiklóson, Torontál megyében - maga is szerette a zenét, maga is szerzett zeneműveket, anyám szívesen zongorázott. Mindketten biztattak. De én untam a gyakorlatozást, a skálát. Mint minden gyerek. Halálosan untam. Anyám így szólt: „Tanulj, fiam, zongorázni a tánchoz, milyen szégyen azt mondani, hogy nem tudsz. És milyen szép, ha valaki zongorázik.” *Szünet.*

- Mikor kezdett komponálni?

Ö. Kilenc éves koromban. Afféle táncdarabok ezek, bécsi keringő, csárdás, szonatinák, Mozart-utánpótlások. Anyám örzi őket, Pozsonyban.

- Ma a Bösendorferre pillantok, mely elzengett, és szunnyadó viharokkal teli, jelentősen hallgat a szobában gyakran zongorázik?

Ö. Ha szükségem van rá. Néha elmúlnak napok - nem - hetek is, hetek, s nem ülök le. Ő is a zongorára néz. Csak hangversenyeim előtt. Kénytelen vagyok hangversenyekeket adni. *Hangja halk, minden színezés nélkül.* Most Prágából jövök. Itt koncertezett, s a zene nemzetközi versenyén ő képviselte, diadalmasan, a magyarságot.

- Melyik az első műve, melyet igazán magáénak érez?

Ö. A tizennégy zongoradarab. Az első kvartett.

- A Kossuth-szimfónia?

Ö. *int.* Az nem. Formailag még nem érett. *A fából faragott királyfi*-t ilyen szempontból legkevésbé szeretem.

- Hogy dolgozik? Rendszeresen?

Ö. Ezt mondhatom: nem szeretem keverni a munkát. Ha belefogok valamibe, akkor csak annak élek, míg be nem fejezem.

- Íróasztalnál? Zongoránál?

Ö. Íróasztal, zongora között.

- Folyik még a magyar népdal gyűjtése?

Ö. 1918 óta nem voltam gyűjtőkörúton.

- Az önök föllépése előtt a magyar zenének afféle Kazinczy-korszaka volt - nemzetközi, európai epocha -, melyet az önök működése zenei Petőfi-Arany-korszakká emelt. Érdekes, hogy ez a mozgalom a zenében csak félszázaddal később jelentkezett, mint az irodalomban.

Ö. Holott - azt hiszem - a zenére nézve még fontosabb a népzene ismerete, mert itt jobban fejleszthető. Úgy értem, hogy a zeneszerzőt állandóan megtermékenyíti a parasztzene hallása. Nem szabad azt képzelni, hogy mi a parasztzene átültetésére, beolvasztására gondolunk, a zenekincsbe való bekebelezésére. Nem, nem. Hanem erre: a mi muzsikánk jellegét a parasztzene adja meg. Meg erre: hogyha valaki az eredeti környezetben, a néptől hallja dalait, sokkal inkább megérti-megérzi, sokkal inkább megihleti őt, mintha hangjegyekből, gyűjteményekből ismerné. A légkör is hat rájuk. A népzene szerepéről zenénkben külföldön is sokat írtak. De újabban - főleg Amerikában - olyan (szerintem helytelen) vélemények is hallatszanak, melyek a népzeneire való támaszkodást károsnak mondják.

- Hogy viselkedett a nép a gyűjtőkkel?

Ö. Bizalmatlanul. A gyűjtés természete magával hozta, hogy csak öregebbekhez, főként parasztasszonyokhoz fordultam, mert régi dalainkat csak ők tudták. Bele kellett énekelniük a fonográfba, én pedig írtam a hangjegyeket. A magyarok meg a székelyek hamarosan megértették, miről van szó. Pénzt szimatoltak, de nem kértek. Szeméremből, úriasságból. De milyen nehéz egy öreg nénikét éneklésre bírni! Hogy ő figurázzék, hogy az urak esetleg csúfot üzzenek belőlük. Mindenik valami sandaságot sejtett, kelepécét, melybe nem akart beleesni. Nekünk is ravaszsághoz kellett folyamodnunk, beszélni-beszélni. Végre az öreg parasztasszony beadja a derekát. Dalolni kezd. De a közepén hirtelenül abbahagyja. Meggondolja magát. Mégse dalol. Minek? Akkor új támadást intézni, más úton, más ürüggyel, míg a fölvtétel sikerül. A nép mindenütt tartózkodó az úri osztállyal szemben. A tótoknál valamivel könnyebben megy a gyűjtés, viszont a románoknál még a fiatalokat is alig lehet éneklésre bírni. Ennél a két népnél azonban már „szabott ára” volt a dalnak. Mihelyt megérkeztem, híre futamodott, hogy valami „hangban utazó” jár közöttük, hát megfizették éneküket. Legsimábban az araboknál ment. 1913-ban Biskrában gyűjtöttem, a sejkhez ajánlólevelem volt, az kirendelte arabjait, kik úgy fújták a dalokat, mint az operaénekesek.

- Milyen folyóirat ez? *A League of Composers*’-t veszem föl a zongoráról, melyben „*Magyar Explorers*” címen terjedelmes-lelkes cikket lelek Bartók Béla s Kodály Zoltán úttörő munkájáról. Ő egy szakaszra hívja föl figyelmemet. Együtt olvassuk. „...Mert tudvalevő, hogy egy nép sem oly kevésbé muzikális, mint a magyar...”

Ő. *Szinte bosszúsan.* Micsoda vastag tudatlanság. Még Amerikában is az. Minden paraszt énekel, az emberi természetben lakozik, hogy szereti a dalt. Hogy a mi parasztjaink nem ismerik a több szólamú éneket? Az arab, román, tót s még egy csomó más nép szintén nem ismeri. Egyáltalán, mi az, hogy egy nép muzikális? Az, hogy a parasztzenéje értékes, vagy az, hogy nagy zeneszerzőket adott a világnak? Ha az elsőt tekintem, akkor az angol nép muzikális, ha a másodikat, akkor nem. A mi gyökerünk igenis a parasztzenében van, ez őrizte meg az ázsiai öthangú skálát, a pentatonikát.

- Ha lenne ilyen ősi emlékünkhöz az irodalomban is! És ez a rokon népeknél, a finneknél is föltalálható?

Ő. *Legyint.* A finn népzene semmi érdekeset nem nyújt. Csupa svéd-európai visszhang. Zenénkkel az itteni népek között egyedül állunk, mint sziget. Európában legfeljebb csak olyan ázsiai eredetű népek zenéjében van pentatonika, mint a cseremiszek. Íme, például ebben a cseremisiz dalban. *Hónapokkal ezelőtt jelent meg a magyar dalról szóló alapvető munkája, több évi művészi-tudományos bűvárkodás eredménye, hangjegyekkel, számoszlopokkal, kimutatásokkal. Mi még nem hallottunk felőle, de már az asztalon hever a német kiadás kefelevonata, ott künn majd ismertetik bő tanulmányokban, melyeket talán számunkra is lefordítanak.*

- Milyen cél felé halad az új zene?

Ő. Ez az egyik jelszó: el a romantikusoktól! A másik: neoklasszicizmus! Romantikusnak tartják még Beethovent is. Az áramlat már Debussyvel kezdődik, és tetőfokát éri el Sztravinszkijjal, ki azt állítja, hogy Beethoven lehetett nagy ember, kitűnő jellem, ellenben egyáltalán nem volt zenész. Ezt én természetesen nem vallom. Az talán állítható, hogy nem úgy hangszerez, mint Mozart, de az *Eroica*-t ma is úgy élvezem, mint annak előtte. Tagadhatatlan, nagy a visszahatás a romantikusokkal szemben, az egész világ „megállj”-t kiált, Bachhoz tér vissza s a még előbbi zeneszerzőkhöz, tárgyilagos, irodalomellenes muzsikát kíván, mely nem ábrázol határozott érzést, feltétlen zenét ad. Háború előtt a németek jártak a mozgalom élén, Schönberg, az expresszionista, de háború után mintha pangás mutatkozott volna a német zenében. Most új tehetségek bukkantak föl, a huszonnyolc éves Hindemith, a huszonnégy éves Krenek, kinek egy szerzeményét most hallottam Prágában. *Concerto grosso.* (A Händel-féle cím is a neoklasszicizmust hangsúlyozza.) Ami Sztravinszkijt illeti, előző dolgaiért lelkesedem, utóbbi munkáit azonban száraznak érzem, nem tudnak fölmelegíteni.

- Ez a forradalom a festészetben már évtizedekkel ezelőtt lezajlott, mikor a „föltétlen festészet” jelszavára föltűntek a vásznan a mértani formák. De itt is kiderült, hogy minden művészet szükségszerűen emberi. Nem lehet az embertől - az érzéstől, az érzés tárgyától - teljesen függetleníteni.

Ő. Ez természetes. Különben a zene gépzenévé válik. Bach is kifejez valamit, az élet egy-egy mozzanatát, szöveges kompozícióin észlelhetjük, hogy igyekszik is kifejezni. Ha egy mély hangot leírok, aztán egy magasabbat, az már emelkedés, ha egy magas hangot megütök, aztán egy mélyebbet, az már süllyedés: az egyik okvetlenül vidámság, a másik csüggedés. El kell azonban ismerni, hogy ennek az elfordulásnak bizonyos haszna is van, mert a zenei romantizmus kinövése Wagnerrel és Strauss-szal már tűrhetlenné vált. Ezért keresnek, kutatnak mindenütt. Ez a prágai szaklap hírt ad egy találmányról, a *Farbenlicht-Musik*ről, mely a zenét a színnel együtt mutatja be, mégpedig gazdaságosan - amennyiben a szem lassúbb felfogó-

képességét tekintetbe véve, több hangra adagol egy színt -, s a térbeli festészetet időbelivé teszi. Tehát a hangszerrel egy időben működik a fény-szer is. *Tűnődik*. Fény-szer. Furcsa szó. Úgy foglalkoztatja a szemet, mint a fület a zene. Fölfedezője különben magyar, László Sándor.

- Nem gondolja-e, hogy a stílusok e vegyítése, ez a lombikmunka, ez a nagy öntudatosság - zenében és egyéb művészetekben is - a kor meddőségére mutat?

Ő. Nem. Az öntudatosság, úgy vélem, nem baj. Hiszen sok példa van arra, hogy nagy művészi korszakok is öntudatosak voltak, már meglevő formákhoz, kialakult stílusokhoz menekültek, azokba öntötték tartalmukat. Csak egyet említek: - a reneszánszot.

Az előszoba keretében áll Bartók Béla, mozdulatlanul, úgy, ahogy arcképein látni, a Manchester Guardian-ban, vagy az El Sol-ban. Nyitom az ajtót, nyikkan a kilincs, valamelyik emeletről ide émelyeg egy orfeumdal, melyet polgári zongorán nyúznak, irgalmatlanul. E zörejek, zeneietlen recsegések között él az az alkotó, ki fejében a muzsikát hordozza, az élet lármája körülveszi, melyet ő, a benne levő rendre figyelve, visszatol magától, elfelejt, akár az író, ki két verse között az utcán sétálva elolvasott a falon egy szigorú tömörséggel fogalmazott, hatásági ebzárlat-meghosszabbítást.

Pesti Hírlap, 1925. május 31.

DUTKA ÁKOS

Teleszórják arcomat virággal, csupa szagos és színes, kék, fehér, fekete-piros rózsával, hogy szinte fulladozom alatta. Szemkápráztató színeket látok és hangokat hallok, dallamosan előrekígyózó verssorok hízelegnek fülemnek. Dutka Ákos kétségtelenül ügyes artista. Lantját, ha kell, ecsettel és zeneszerszámmal toldja meg. Színesen vibráló szavak önmagáért való zenéjétől, tökéletes szómuзикától, verssorok zengő tűzjátékától ittasodik meg. Akarja a zenét. Benne van abban az új áramlatban, amely a zene és a poézis közeli atyafisága révén harcot üzen minden bárgyú és lapos prózaiságnak, és Verlaine-nel együtt hirdeti: „de la musique avant toute chose”, a zene, a beszéd titkos lüktetésű muzsikája mindenekelőtt való.

Ennyi bizonyos. Dutka Ákos betéve tudja a mai költészet kis és nagy kátéját. Ámde mindjárt le kell írnom, hogy ritkán tévesztett meg valakit annyira az új papok ígéje, mint őt, aki a zene keresésében mérges és lápos bozótokba tévelyedik, s tarka külsőségekért feláldozza a vers daloló lelkét, a gondolatot. Nem csoda, ha ezek után állandóan ismételnie kell önmagát, s szűk skáláján szomorúan setteng az egyhangúság, a modorra savanyított modernség ásító géniusza. Szavai levegőben lengenek, nincs semmi sem mögöttük. Aki statisztikus, megoldvashatja, hányszor fordul elő nála a *szomorú* szó, és szomorúan mosolyoghat rajta. Mintha lombokat látnék, afféle báltermi ékességeket, melyeknek nincs gyökerük, mintha virágok illata bódítana, melyeknek mesterséges tüllszirmára a gyógyszerész üvegéből permetezték a mezőszagot hazudó parfümöt. Ebből áll az ő modernsége.

Néha, mikor elfelejti a kis és nagy kátét, a revüket és főleg azt a poétát, akinek szemmel láthatólag nyomában jár, félőntudatlanságban, álom és való közt ringatózva sikerül egy-egy igaz hangot megütnie önmagáról is, tud egy csipkefinom, boszorkányos hangulatot lerögzíteni. Bánt ugyan, hogy a Szajna partján termett ő is, s az új idők „szomorú” új dalaival akar betörni, és csak a könyvespolcra kell felnyúlnom, hogy ráolvassam egy másik poéta nevét; Dutka Ákos azonban ezek ellenére is annyit és oly ízléssel ád magából, hogy bűn lenne mosolyogni bombázó, hangzatos szavain és szalonkabátos, de telivér magyarságán. A názáreti éjszakák, ha egytől egyig Benzmann színrakására is emlékeztetnek, lágyak és finomak, s rögtön elárulják a formaművészt. Pár képe, pár új veretű sora, trouvaille-ja és mindig örökdő ízlése egy igazi poétát sejtetnek, aki már útban van, de még ma nem érkezett meg.

Dutka Ákos egykor, ha legyűri majd eredendő vétkeit, és megtanul gazdálkodni a szavakkal, arra lesz hivatva, hogy a legfinomabb, selyemlágy és pára-könnyű érzések csipkeverője legyen. Ma azonban még bántó szimbólumként hat reám, hogy verseskönyve címét is macskakörömök közé rakja...

A Hét, 1908. április 5.

GELLÉRT OSZKÁR

I

Mindig hittem az első benyomásnak, akár emberrel, akár írással találkoztam.

Megtörtént, hogy később a tapasztalás egy-egy észleletet kiigazított, vagy látszólag rá is cáfolt, de az idő aztán igazolta, amit a megismerés percében tapasztaltam, és vissza kellett térnem hozzá. Bebizonyosodott, hogy emberismeretben, léleklátásban az első futó tekintet, mely egyszerre osztályoz, selejtez, ítél, s egy pillanatig tartó ihletes munkában összefog alig érzékelhető jeleket és tulajdonságokat, sejtelmeket és lehetőségeket, melyek még az öntudatba se kerülhettek, mélyebb bűvár és jobb bíró, mint a gyalogosan járó, módszeresen haladó értelem.

Gellért Oszkár egyik versét 1903 körül olvastam először, vasárnap délelőtt egy diákkávéházban, hol föltornyozva élénk tettek egy csomó újságot, folyóiratot, köztük a *Magyar Géniuszt* is. Emlékszem, hogy hatott rám. Egy költőt ismertem meg, kire régóta vágyakoztam én is, s velem együtt az a sok fiatalember, aki ekkoriban már türelmetlenül, a múlttal elégedetlenül járkált. A művészi eszközök elkoptak. Az édes nem volt eléggé édes, és a keserű nem volt eléggé keserű. Ez a vers, félrevetve régi tárgykört és modort, valahogy más hangon szólt hozzánk, s nyomban megtalálta a felénk vezető utat. Minden eddigi költeménytől különbözött. Talán nem is volt újszerű. Hiszen formája régi, akkor is az volt, ma is az. Nem kedves és behízsgáló, nem dallamos, nem könnyű, nem színes, nem mutatványos, nem olyasmi, ami föl hívja a tömegek figyelmét. Inkább tartózkodó, előkelő és szűkszavú, az örökkévalóság felé forduló. Távol állott minden regényességtől, mely akkor divatozott, messze az akácvirág lírájától s a holdfény varázsától. Semmi „hangulat”, mely magán viseli az élet esetleges voltát. Ezenkívül azzal a merészséggel sem élt, mely megdöbben, nem kereste a különöset, nem lepett meg nem várt fordulatokkal vagy egy élmény rikítóan kérkedő beállítással, mely ellentmondást keltve fölcsigázza a fáradt képzeletet. A régi költészet festékeit éppoly kevésbé használta, mint azt a dús palettát, az újonnan kevert, hálás színeivel, melyeket a kor kínált mindenkinek. Szavai egyszerűen jelentkeztek, minden dísz és jelző nélkül, majdnem kopáran.

Mi támasztotta mégis azt a meglepetést és kielégülést, melyről szóltam? Az, hogy a költő komoly áhítattal állott az élet előtt, s jelentősnek érezte önmagát és azt, amit körötte látott. Ez a bölcséleti elszigeteltség, vagy inkább elvonultság volt az, ami kiemelte munkáját a többi közül, sok jeles vers tömegéből, mely a múltban termett. Egyedülvaló ember volt mindig. Nem teremtett „iskolát”, nem akadtak kisebb vagy nagyobb mellékbolygói. Annyi azonban bizonyos, hogy az új költői nemzedék, mely már lelkében hordozta a maga mondanivalóját, évekig termékeny lelki közösségben élt vele, s példája, az étellel szemben való nemes mozdulata, művészi tartózkodása és öntudata nevelően hatott mindenkire. Vannak otromba, felületes hatások, melyeket fontszám lehet mérni, s szavak és sorok érzékeltettek meg. Ő nem hatott így, hanem távolabbról, egyetemesebben, egész szellemével, a költészet szentebb értelmezésével. Nem tagadható, hogy akik később érkeztek, és más módon, színesebben, zeneibben valósították meg művészetük álmát, mind tanultak tőle, bátorságot, művészbüszkeséget, egy taglejtést, mely a meddő epigonizmus korszakában új időt ígért. Abban az időben a régiek közül főképp Vajda Jánost emlegettük, a váli erdő halálremetét, ki értéke folytán természetesen elszigetelődött, s komor társtalanságában példaképe lett azoknak, kiknek szintén

nem volt társuk, az élők közül pedig Gellért Oszkárt, ki szintén idegenül mozgott a divatos, társadalmi irodalomban, s erkölcsi magasában a költő volt.

Most Kner gyönyörű gyomai kiadásában régi és új verseit fogja egybe, melyeket 1900-tól 1922-ig írt, csaknem egy negyedszázados költői pálya munkáját. Az idő alkalmas a visszatekintésre, mert ma már összefüggőbben látjuk a modern irodalmat, s kellő távolba tudunk állítani egyes alkotásokat, melyeknek annak idején első szemlélői voltunk. Hogy azonban végigtekintjük ezt a mennyiségre nem nagy, de milyenségre gazdag költői termést, és el akarjuk helyezni azokba az osztályokba, melyeket az irodalomtörténet elrekeszt, s megkérdezzük magunktól, vajon a klasszicizmust, impresszionizmust vagy a szimbolizmust képviseli-e a költő, nem tudunk mindjárt szabatosan felelni. A refrénes költeménytől a szabad versig mindent találunk itt, az ő erősen egyéni veretével. De nem is ez a formai sokféleség, a XX. századbeli hang és a régies verselés, néhol a szabad ritmus s a rakott rím sajátos alkalmazása gondolkodtat meg, hanem a költő egyénisége, melyhez nem találunk sem itthon, sem egyebütt hasonlót. És nem csak művészi irányára vonatkozóan nem tudunk rövidesen válaszolni, hanem szellemének mivoltára sem. Idegen neki a latin szemlélet, mely érzékletesen ragad valamit, s a derűs felületről tükrözi felénk a világ mélységes képét. Nem franciás. A germán szemlélethez éppoly kevés köze van, nem ködös és nem titokzatos, sokkal egyszerűbb, semhogy ezen a helyen kereshetnénk a rokonait. Nem németes. E két sarkpontra a legtöbb művészt el lehet helyezni. Őt nem. A sarkpontok között sincsen, hanem valahol mögöttük. Ha föl tesszük, hogy a mai kifelé tekintő francia szemlélet őse a görög volt, és a befelé tekintő északi német-skandináv szemlélet őse az indus, akkor leginkább az indus látók között lelem meg azokat, kikkel összemérhetem.

Mindenekelőtt állandó kapcsolatban áll a halállal. Ez egész költészetének sugalmazója. Anélkül hogy kacérkodna vele, és kéjelegne az elmúlás gondolatában, mint a regényes költők - a dekadensek is, ezek a kései romantikusok -, folyton szem előtt tartja. Nincs itt sehol csontváz, posztóval takart koporsó, s a rémítés egyéb ismert kelléke. A halált úgy hívják, halál. Véletlenül toppan utunkba, akkor, mikor legkevésbé várjuk, úgy, mint a valóságban, de sohase meglepetésszerűen, mert a valóságban sem meglepetés. Tükröbe néz, és akkor eszébe jut:

*E percben tisztán éreztem, hogy egykor
A föld alatt épp annyival leszek csak,
mint mostan: fölötte.*

Ez a mondat villanásszerűen világítja meg a költeményt és íróját. Minden versében van ilyen mondat. Nincs verse, mely ne azzal lenne összefüggésben, amit név szerint csak ritkán említ. És mindenütt ezzel az egyszerűséggel, mely nem ér rá ötletekkel bíbelődni, kibontani az eszmét, tetszetőssé tenni. Azt írja: „tisztán éreztem”. Az olvasó is azt mondja: „tisztán éreztem”. Néhol játszik, halk viaskodással. *A harmadik emeletről* című verse: „Fönn a harmadik emeleten... A mélybenézést ijedőn szeretem.” Biztos építész. Aztán: „Ha én most innen... régi gondolat. De soha, soha még nem éreztem, Magamat ennyire a föld alatt.” Itt sincs részletezve semmi külsőség, csak a lelki történés vonala rajzolódik meg, de oly megrázóan, hogy mi olvasók is belesápadunk, a képzelővel együtt, mi is kicsit meghalunk. Ennek a titkát másképp nem fejthetem meg, mint azzal, hogy a sorok mögött van az átélés páratlan becsületessége, mely varázserőt sugároz ki magából. Ő írta közeli ismerőséről a legszebb szavakat:

*Hold halványul, hűsszelű
Hajnalban hajlik...
Csak szelíden,
Csak halkan érintsd gyöngé szívem.
Halál! kemény vagy s egyszerű.*

Egy indus, aki ma él, itt közöttünk, városi álmodó, s a mi öntudatunkkal szemléli magát. Ez a legfontosabb jellemző vonása: önmagának szakadatlan és megható figyelése. Amint él és mozog, elmegy kenyeret keresni, verset ír, szájához emeli a poharat, folyton lesi az embert, író, szerelmest, családapát, egy túlfinomult idegrendszer, egy értelem kutató, lírai kíváncsiságával s az öntudatlanság póza nélkül. Öntudatosságát el lehetne palástolni. Ő azonban nem teszi ezt. Ez az őszintesége. Milyen kitűnő példa erre az *Eresz alatt* című verse, mely az ő meleg és nem nyárspolgári, gyermekimádattól terhes, szerelemtől viharos családi költészetében is különös helyet kér, vagy ezek a sorok:

*Nem rázott meg engem, nem tépett meg engem
Romboló, sivitó, döngető, hatalmas
Szél az életemben.
Nem szél hasított szét... te szeltél simán át,
Könyv! te gyilkos szerszám, élesfogú fűrés.*

A könyv sápadt emberének döbbentő vallomása, melynek közvetlenségét megindítóbbnak érzem minden vörös tintával festett életsebnél, minden gondosan hamisított mezei vadvirágnál.

Valóban, őszinte, nem hazug költő, és szókimondó művész. Ő gyakorolja közöttünk a legnagyobb önmegtagadást, lemond a bűvös hatáskeresőkről, a közvetett közlésről, s közvetlenül tárja elénk érzéseit, a sejtést, a ki nem mondott szó furfangja nélkül, hogy a leírt sorok magában hassanak, gyakran egyedül, a gondolat erejével. Nem kis merészség ilyent vallani, hihetetlen próba, melyre csak nagyon erősek képesek, mert az a veszedelem fenyeget, hogy az érzés eltűnik a világosságban. Az új költészet annyira magába hasonította a zene és festészet elemeit, hogy ezeket elvetni tékozlásnak látszik. Hang és szín, érzéki inger nem annyira fontos neki, mint nagyon sokunknak. Tudná, de nem akarja. A szép az ő számára a gondolat a maga ősi kútfejenél, ezt közvetlenül menti át verseibe, kerülőutak nélkül. Nincs semmi izgatószer. Kenyeret és vizet tesz elénk, egyetek és igyatok. Nyelvezete ennél fogva nem az a töredezett mozaikmunka, melyet az új líra mutat, nem lázas álomkapcsolatok szövedéke, hanem egyszerű építmény, pontos nyelvtani vonzatokkal, amint kiszakadtak belülről:

*Szeretném, ha nekem is jutna egyszer,
Mikor kínozni vágyó vágyakkal verekszel,
Szorításaidból egy olyan lendület,
Amellyel a kisfiamat átöleled,
Amellyel a kisfiamat karolod,
S amelyet továbbfolytat az ajkad mögött
Két összeszorított fogsorod -*

Mélyebb erők dolgoznak benne, semhogy elaprózhatná mondanivalóját a külső csín miatt. A lemondás az igazi irodalom javára történik. Vezetője ebben a viaskodásban biztos ihlete, melyet hunyt szemmel követ. Nagy és örök versei, tiszta hangjukkal, szeplőtelen cicomátlan-ságukban egy diadalmasan megvívott harcról beszélnek. Olvassák el az *Ima a szélhez* címűt, ezt a költeményt, mely csupa levegő, és lélek, a *Babavásár*-t, mely külsőségek felsorolása s mégis mélyre nyúló jelkép, egy készakarva kiaknázatlan ötlet gazdagságával, minden kabarés szellemeskedés kerülésével. A *tolvaj*-t, ezt az egyedülálló remeket, a *Köhögő fiúcská*-t, vagy a háborúban és forradalomban írt bibliai verseit, a *Múmia Ozírisz ítélőszéke előtt*-et, a *Testvérbánat csillagá*-t, melyekben vallásos testvérszeretet szólal meg. Nem kívül van a titok, hanem belül. Mindent kimond, és mégsem átlátszó. Itt a goethei tanítás jut eszembe: „Alles Lyrische muss im Ganzen sehr vernünftig, im Einzelnen ein bisschen unvernünftig sein.”

Nem céloom követni a költőt minden állomásán, s arcképét adni. Részletekbe mentem, mert magyarázni akartam az ünnepi tiszteletet, melyet ez a költészet, mindjárt feltűnésekor, keltett bennem, s tartózkodni óhajtottam a szólamoktól. Az első, osztatlan érzésemet szerettem volna átadni az olvasónak.

Nyugat, 1922. június 16.

II

Barátom,

hadd nevezzelek így, hogy a szó pusztán és büszkén álljon, tulajdon ékességében, amint te szoktad leírni és kifejtetni, mindig tisztelettel, meghitt körben, vagy telefonbeszélgetés során, értéket adva minden betűnek.

Beteg vagyok. Köröttem verseskönyveid hevernek, a legelsőtől a legutóbbiig. Napok óta veled foglalkozom. Régen, évekkel ezelőtt tanulmányban mondtam el, mit tartok munkásságodról. Ezt nem akarom ismételni. De el kell mondanom, hogy most, mikor hónapok óta távol esik tőlem minden könyv és betű, milyen közel van hozzám költészeted. Újra próbálom elemezni varázsát. Könyveid szélére jegyeztem föl észrevételeimet. Ezeket küldöm el neked.

Amikor írni kezdél, az ég annyira tele volt repdeső költőkkel, a felhők, a csillagok annyira megfertőződtek a különböző iskolák leheletétől, mint ma a levegő, az egykori *aether* a repülőgépek benzinjétől. Le kellett szállnod a földre. Megint érdemes volt fölfedezni a *terra incognita*-t.

Egy felfűtött regényesség után, mely már mindent másnak hívott, mint ami - úgyhogy a hasonlított tárgyak nevét rég elfeledtük, csak a hasonlókra emlékeztünk -, bátran nevükön nevezted a dolgokat. Meglepetés volt verseidben látni az ilyen egyszerű szavakat: *ember, kenyér*.

Új, teremtmény, izgatott józanság ez, mely megmenti a zsibbadt költészetet a szokványossá vált, kötelező láztól. Dac egy lagymatag divattal szemben. Ellenméreg olyan kor számára, mely málnaszörppel rontotta el gyomrát.

A melódiától, a kintornaritmustól, a szajkórimtól már nem hallották a szöveget. Lebontottad, ami körülvelt. Lebontó vagy.

Sohasem volt oly nehéz költőnek lenni, mint ma. Az emberiség kiábrándultan, nagyon okosan, önmagát figyelve járkál, kopott jelképek, elvetett, izzadt álarcok között, színes fűrészpörben, mint egy farsangi álarcosbál hajnalán. Te itt is meglelted az igazit és örökkévalót.

Ez pedig most is nyugtalanít, izgat, megráz. Közönyösen hagy a világ. A te költészeted nem. Úgy látszik, a vers tovább él bennünk, mint a világ. Alkotó vagy.

Nyugat, 1928. április 1.

SOMLYÓ ZOLTÁN

I

Ennél a kötetnél okvetlenül vitatkozni kell. A verseknek, amelyek a teremő és erjesztő homályból nőttek ki, jellemzése, kritikája és dicsérete a vita, még azok részéről is, akiknek (mint nekem) a kötet feltétlenül tetszik. Van itt vagy tíz egészen tisztult vers. Mélyen bűgő hegedűhangok, vagy még inkább komoly és beszédes gordonkahangok, amelyek emberi baritonra emlékeztetnek, s menten minden sallangtól, a tiszta lírát idézik. A szavak már nem gyakorlati közlőeszközök, nem jelenségek, de önmagukért való jelképek, szimbólumok. Somlyó Zoltán előző könyveiben fekete szénrel rajzolta meg önportréját. „Versek bús csavargója én” - írta, s ezt a hangot nem feledtük el. Sötét, forró vér lüktet strófáiban. Egy csapzott élet hánykolódik kávéházakon, penészes szobákon, mulatókon át, valami homályos célíg, hitetlenül, de belül egy mélységes hittel, a művészet vallásával. Meggyőző az élete. Szerelmes versei bársonyos tapintatúak, forróságot lehelnek, tele édes és fanyar fűszerekkel, szegfűszeggel, ánizzsal, és gyömbérrel. Az új költő - mondta egykor Lemaître fitymálva és kissé fanyalogva - nem egyéb, mint egy nagyon érzéki és finom barbár. Íme, egy érzéki és finom barbár. Szeressük őt. A tisztult és megnemesült verseken kívül van egy csomó verse, amely csak vázlat, izgató tanulmány, színek és szavak keveréke, de nekem végtelenül becses anyag, mert megsejteti, hogy a költő a hasonlatok és a metaforák pillétancán, az egymást emelő és rontó képek tömkelegén át hogyan jut el a kész kis remekművek igazságához. Olvasok szavakat, amelyekről nem tudom, hogyan kerültek a versbe. Bizonyára egy lázas másodperc élményei. Az író nagyon hisz magában, s hiszi, hogy minden, amit lát, az kánon. Nem gondol arra, hogy az ő nagyon személyes élményét lefordítsa nekünk, akik egészen más nyelvet beszélünk, s a távoli asszociációkat, az ember és ember között való mérőföldes idegenséget sem hidalja át. Szikláról sziklára ugrik. Egy papíron ott hagyja az élete nyomát. Hanyagul és fölényesen, mint ahogy az itatóspapíron is ott marad az írásunk lenyomata. Ez azonban mégis élet, mégis igaz művészet, rábeszélő és tiszteletet parancsoló. Nincs jogunk mikroszkóp alá tenni a verseket. Egy francia kritikus évekkal ezelőtt kimutatta, hogy Verlaine legszebb versei sült számárságok. Őn szerint, Verlaine úr, a „bádogfényű hold” alig világítja meg a házakat, s mégis látja, hogy távol egy macska mászik a háztetőn, az első strófában fűj a szél, s a második strófában a kémény füstje nyílegyenesen emelkedik fölfelé. Hogyan lehet ez? Mosolyoghatunk a költőn, de én inkább a kritikuson mosolygok. A kritikusnak nem lehet más feladata, mint hogy konstatálja a művész egyéniségét, bemutassa a dolgozási rendszerét, latra vesse a mondanivalója súlyát, és ha az egyénisége erő, az írása karakterisztikus, új bátorságra kapassa. Gyomlálni nem merek. Attól félek, hogy a gyommal együtt a ritka virágokat, a másodperc csodarózsáit is kitépem, és az egész kertet elfakítom. Tudom, hogy hellyel-közzel egy tollvonással világosságot teremthetnék a félhomályból. Egy vesszővel egészen érthetővé tenném azt, amit az író csak ösztönösen mutat meg, két és három értelmet adva, ködbe burkolva, határozatlan tájakat és távolságokat sejtetve. Ha Somlyó Zoltánt arra kárhoztatnám, hogy olvasson át néhány pszichopatológiai könyvet, és ismerje meg igazán önmagát, az okot, amely írásra készíti, s ha követelném, hogy tanuljon át pár iskolai verstant, és nézzen meg minden szót a Magyar Nyelv Teljes Szótárában, akkor versei bizonyára világosabbak (nem tökéletesebbek) lennének, és kigyógyulna a betegségéből is, de akkor talán a költészetből is kigyógyulna. Neki a termékeny homály az inspirátora. A művészet gyönyörű különbségét, a szavak virágzó zűrzavarát szereti. Mit bánja, hogy versei nem kíváncsoznak akadémikus

márványlapokra. Úgy, ahogy vannak, a fülbe hízelgik magukat, megvesztegetnek bennünket, azon forrón a szívekbe kíváncznak. „A tudás nagyhatalom.” De minő nagyhatalom egy kritikusnál a nem tudás, az elfelejtés, a tudottnak az érzése, a primitív és nagyszerű fölény, hogy azt, amit mások pontosan tudnak, mi csak sejtjük, de annál intenzívebben, annál hatványozottabban, a tudás megszázsorozott erejével sejtjük. Ekkor az én az egyetlen világító pont a végtelenben, a kritika övlángja, a minimumra srófolódik, az élet öntudatát a mámor, az üterek kopogását a ritmus veszi át. Mások parancsolóan veszik a tollat. Somlyó Zoltánt a toll vezeti. Ez a toll megindul, az író utána rohan, öntudatos és öntudatlan transzban követi, reábízva magát, és hisz neki, mert tudja, hogy ő kezében a végzetet, a törvényt, egy magasabb világ igazságát rója. Írjuk le: ennek az érdekes és rendkívül lírikusnak szárnyas tolla van.

A Hét, 1912. június 30.

II

Mi az: „végzetes verssorok”? Az író a címmel élesen jellemzi önmagát: nem a verseinek a tárgyait, az érzései körét, inkább az alkotási módját. Verssorait a „végzet” hozza létre. Szóval, ez a költő - mikor ír - *fatalista*. Tudja, hogy egyet-mást elérhetünk rideg ésszel is, számítással is, tudással is, de az nagyon kevés, majdnem semmi, a költőnek szüksége van a végzetes véletlenre, a lázra, az igazság és szépség találkozására, és kicsit a szerencsére is, mely valami tömör és örökkévaló egészbe rántja verssorait. Somlyó Zoltán prózában sohase fejtette ki ezt a nézetét. A címmel vall. És minden egyes versével. Ő a tiszta impresszionista és szimbolista. Verlaine „art poétique”-je szóról szóra kiolvasható. „Kell, hogy szavaid bizonyos *megvetéssel* válogasd...” Vagy: „Mi az Árnyalatot akarjuk, nem a Színt, csak az *Árnyalatot*”. És: „Versed legyen a jó kaland...” Minden verse csakugyan szeszélyes és nagyszerű kalandja a tétován ugráló szavaknak, melyekből részint az alkotó ösztöne, részint ama titokzatos véletlen folytán, mely csak a született és igazi költőket pártfogolja, izgató kaleidoszkóp alakul ki. Minden, ami regényes, megbabonázta, mint azokat a vad költőket, kik valaha a XIX. században éltek pokol és menny között, majd mint koldusok, majd mint királyok. Abban is regényes, hogy az életét - ezt az ellentétekből összeszövődő keserű és érdekes életet - párolgó forrósággal hozza elénk. Nem tud egységesíteni. Élményeit nem tömöríti valami hideg és kemény axiómává. Szerellem... halál... angyal... ördög... dicsőség... és kudarc, - ezek a szavai. Kötetének egyik része ezt az alcímet viseli: *A jó asszonyinak*. A másik: *A rossz asszonyinak*. És e két részben öröm és öröm oly fülletleg és pikáns elegyben vegyül, hogy azt kell hinnünk, a tárgya mind a kettőnek egy, és művészete éppen abban áll, hogy ezeket az ellentéteket összefogja, és ritka ösztönnel az élete és a világérzése kifejezőjévé teszi. Pár nagyon jellemző sorát ide iktatjuk:

Anizia! Szolgád leszek s felejtelek.

*Ez jó neked,
ha látogatód érkezik, s szomjas reád:
hozok teát.*

Leszek - mint az első csók előtt - alázatos.

...Gyalázatos!

Az új magyar literatúrának már vannak klasszikusai. Somlyó Zoltán ennek a frissen serdült irodalomnak egyik igen jellegzetes romantikusa.

A Hét, 1916. október 29.

III

Tisztelt hallgatóim,

mielőtt írni kezdtem, sokáig tétováztam, kezemben a kicsavart töltőtollal. Percek, negyedórák tűntek el, anélkül hogy egy betűt róttam volna. Az a valaki, ki bennem emlékezni tud arra, ami régen elmúlt, otthagyta a testet, mely az íróasztalra görnyedt, e kezét, mely írni készült, s csukott ajtón, zárt kapun át kiszökött az utcára, falakat áthágva, városrészeket keresztülrepülve haladt zárandoklatján, hogy megkeresse azt, ki életének egy darabja. Nem egy helyütt találta meg. Szétszórva, itt-ott bukkant rá. Vidéki szerkesztőségek lepkelángja alatt, majd a pesti Mária utcában, aztán a régi New York-kávéház karzatán, az irodalmi halhatatlanság erkélyen. Itt látta őt legtisztábban, szinte képpé merevedve. Viharvert fejét látta, egy aranyozott barokk oszlophoz támasztva, sápadt arcát, keményre kovácsolt, erőszakos homlokát, kék állát, melyet sohasem lehetett egészen megborotválni, a száj bíborvonalát és a két szem haragos szurokfényét, egészségesen villogó fogait, melyek közé cigarettát szorított, vad, fekete haját, fekete lakkcipőjét, fekete ruháját, meggyzín mellényét, melynek széles, művészi kivágásán az ingmell ragyogott. Sötéten nézett maga elé, amint csak a magabízó fiatalság tud, s úgy írta mindegyik versét, mint öngyilkos az utolsó levelét. Ez a csodálatos ember Somlyó Zoltán volt, a költő.

Most, hogy visszaérkezem vándorlásomból, megindultan állok előtte. De mit mondhatok, amit mások is megértenek? Húszéves korunkban kerültünk össze, mikor fölkiáltásokkal, izgatott taglejtésekkel közöltük egymással gondolatainkat, abban a korban, melyről már beszélni sem érzem magamat méltónak. Micsoda friss szemmel veszünk észre ilyenkor mindent, a telet és nyarat, melyet még csak hússzor láttunk, s micsoda szűz rezzenéssel fogadjuk magunkba a szót is, melyet még nem untunk meg hallani, s talán először írunk le. Ő pedig különösen megtestesülése volt mindannak, ami ifjúság. Ámulva turkált az élet gazdagságában. Nem ismert alapfokot, középfokot, csak felsőfokot. Azok a fogalmak, melyekről azóta mind a ketten megtudtuk, hogy többnyire csak nagybetűvel írt szavak: Dicsőség, Szerelem, Barátság, eleven valóságként éltek tiszta szívében, s meg volt győződve, hogyha az utcára kilép, föltétlenül találkozik majd valamelyikkel. Minden új verse a Dicsőséghez vezette közelebb, minden nő, aki elsuhant előtte, a Szerelmet jelentette, s minden férfikéz, melyet az ő hű kezébe zárt, a Barátság reményét ígerte. Ezeknek az álmoknak teljes megvalósulására vágyakozott. Szemében a Dicsőség nem silány hírnév volt, melyet újságok hirdetéseai kürtölnek világgá, hanem fölistenülése önmagának, egy végeláthatatlan, fáklyás lobogtató tömeg, mely ablaka elé jön, s babért dob feléje és rózsát, a Szerelem nem olcsó ábránd vagy gazdasági szerződés, hanem dac minden veszéllyel s a beteljesülések beteljesülése, a Barátság nem érdekek okos összeegyeztetése, hanem férfiszövetség, életre-halálra. Naponta meghalt volna ezért a Dicsőségért, ezért a Szerelemért, ezért a Barátságért. Másféle nem kellett neki. Túlzó, mindig egyforma lázban sistergő lelke később aztán csodálkozott, hogy az élet legfőbb kisebb-nagyobb megalkuvásokra hajlandó. Nem arra született, hogy ezt megértse. Érzései túlságától különben sem volt módja, hogy ilyesmin gondolkozzék.

Így fogantak versei is, az élet és halál jegyében. Csak verseket írt. A kifejezés e tömör formáját tartotta legtöbbre, mely pár szakban - s minden sorában külön-külön is - az egész létezés csodálatos voltát összesűríteti. Mindig verseket írt. Vagy befejezett egyet, vagy újba kapott. Nem vonulhatott vissza dolgozószobájába. Amint ült ott a kávéházi zajban maga elé meredve, bámulva egy gyufatartót, nyilván a valóság igazi arcát fürkészte, s a szaiszi fátyolt hajtogatta róla. Ihletnek hívják ezt, köznapin nyelven. A japán költők az ihletnek, akár az álomnak több mélységi fokát különböztetik meg, kezdve az első mozdulatlanságtól az éber

figyelemig, mikor már a világ belénk hull, s közvetlenül hat reánk, egészen addig a feszülésig, mely boldog kirobbanással enyhíti magát, s a mozdulatlanságot a szavak játszi mozgásává varázsolja. Mennyire ismerhette ezt az állapotot ő, ki látszólag öntudatlanul alkotott. Némely költeményének egyes sorai arról tanúskodnak, hogy e révület legmélyebb delejes álmát aludta.

Olyan vakmerő kapcsolatokkal találkozunk itt, melyet értelmünk talán nem mindjárt ért meg, de érzésünk eleve elfogad, a sorok mögött megnyilatkozó belső rend, a mögöttük áramló elemezhetetlen sugallat alapján. Van neki egy bűvös szótára, mely magában foglalja a magyar nyelv ékköveit. Ez a legkisebb benyomásra rázkódni kezd, mint a kaleidoszkóp. A szavak személyesen - s úgy rémlik, véletlenül - egymás mellé hullanak - gyöngy és emlék, virág és szív, szalag és seb -, majd fehéren, mint a fagyott könnyek, majd pirosan, mint a vérrögök, s olyan színesen mozgó, eleven ábrákat raknak ki, hogy e meglepő találkozás láttán följuggunk, a teljes sikert üdvözölve. Senki, ki újabban verset írt, nem követte ily ösztönösen a jelképes költészet tanítását, mely a verset „jó kaland”-nak tekinti, és senki sem köszönhet ennyit a véletlen ez áldott és termékenyítő szerencséjének, mely már nem szeszély többé, hanem maga a szavak végzete. Ez a végzet adja ajkamra a *Könyök utcá*-ról szóló versét, valahányszor nagyon szomorú vagyok. A *Nyitott könyv* pedig számomra ma már a Ferenc József-i idők érett napsütését, messze ezüsthényt, hősi-irodalmi nyomorát őrzi lapjain, oly varázsosan, mint *Anyegin Eugén* egy másik kor hangulatartalmát.

1900-tól 1910-ig, az új irodalom fénykorában - homályban - írta legszebb kötetait, egyik hónapos szobából a másikba vándorolva. Bohémnak nevezik. Nem tudom, mit jelent ez a szó. Ha azt jelenti, hogy igaz ember, akkor bohém. Romantikusnak is nevezik. Ha a romantika azt jelenti, hogy az életet az író a maga teljességében akarja megmarkolni, akkor romantikus is. Egyik régi romantikus azt mondta, hogy a világot az éhség és a szerelem kormányozza. Ő csakugyan az éhség és a szerelem éneklője. Nagyon sokat szenvedett a kenyér és csók miatt. Talán olykor változtathatott volna élete során. De ki-ki olyan sorsot teremthet magának, amilyent kíván. Somlyó Zoltán annyira szerette a fájdalmat, hogy nem tudott tőle megválni. Tőle kapta legnagyobb kincsét, azt, hogy amit magáról dalolt, az ő magánügyeit mások is átérezték. Úgy hiszem, hogy az embereket igazán csak a magánügyek érdeklik, csak ezek valók a nyilvánosság elé. A közügy, az, hogy milyen sínpárokat fektessünk le, végeredményben sok-sok ember kis magánügye. De egy lélek magánügye a költészet csodája folytán sok-sok ember nagy közügyévé nemesedik. Ezért figyeltünk rá élete minden szakában. Mindig ezt a csodát kereste. Mindig üresen hagyott asztalánál egy helyet, mert várt valakit. Mindig éhes volt. Éhes volt a szerelemre. Mindig szerelmes volt. Szerelmes volt az éhségbe. Mindig költő volt.

Nyugat, 1926. január 1.

GULÁCSY LAJOS

Gulácsy Lajosról sokat beszéltek ezen a héten. Most zárult kiállítása, s Lehel Ferenc érdekes tanulmányt adott ki róla. Képeiből a régi mákonyos álmok gőzölögnek. A könyv pedig egy másik kísértetet idéz, azt, ki közöttünk járt, és ezeket a képeket írta. Azóta ő is kivándorolt innen, elment, nagyon messzire. Egy elmegyógyintézet lakója.

Néhányszor láttam itt, új vászon egyenruhájában. Halántéka megderesedett, az alak azonban, amelyik emlékemben él, csodálatosan hasonlít rá, s modora - az, ami emberben a lélek - alig változott. Arcán a kedves, szirupédes mosoly. Szája, ez az érzéki, festői száj, most is olyan bíbor, mint valami késsel vágott vérző seb.

Igaz, pluralis majestaticusban szól, akár a fejedelmek, de szerény, s úgy dicséri orvosait, ápolóit, ahogy valaha vetélytársait, a festőket. Általában nem hiszem, hogy azelőtt sokkal több kapocs fűzte volna a társadalomhoz, az úgynevezett „közélet”-hez, mint ma, mikor végképp lángoló futurista egekben gázol, és a dadaisták nyelvét beszéli.

Azt mondják, az az ember próbája, milyen részeg korában. Az örület, mely az önfegyelem teljes bomlása, még nagyobb próba. Micsoda pipogya részegek vannak, s micsoda józan, szürke örültek. Ő azonban finom, szertartásos, nemes úriasságát nem vesztette el. Most tetszik ki, e dicső romok közt, hogy a mindig természetes, nem szenvelgett finomság volt ősi lényege.

Amint mosolyog furcsán - nem furcsábban, mint egykor -, és meghajlik, érzem, hogy költő és úr, ki az utolsó etikettől nem feledkezett el.

Ez a költő, ki ecsetjével verseket festett, és céhbeli volt az írók között is, valamikor, ifjúságának éjszakáján, elmondott nekem egy történetet, mely annyira megható és jellemző, hogy átadom azoknak, kik az ő egyedülvaló, regényes életét írják. Firenzében, nagyon fiatalon, bonctant akart tanulni. Vajmi kevés szüksége lehetett rá, öneki, ki mindig látomásait pingálta, de belekezdett. Verlaine is elolvasott talán egy verstant.

Engedélyt kért a bonctani intézettől, hogy időnként bejárhasson, és a reneszánsz festők módján a hullákat tanulmányozza. Egy este - köd volt, gyertyagyújtás után - elindult. Végig-haladt egy nyirkos, sötét folyosón, melyben kongottak a léptei, s hahotázott a visszhang. Aztán a boncterembe ért.

Itt csak egy öreg, közönyös szolga tett-vett az alacsony, bádogasztalkák között. Az egyiken egy leány feküdt. Leült melléje, elővette vásznát, ecsetjét, és munkához látott. Az izmok vonalát festette, a csontot és húst figyelte, az arányokat, összeszorított szemmel, pontosan, a szakember érdeklődésével.

Sokáig dolgozott. A szolga közben kitakarított, eltűnt valamelyik ajtón, s ő a lobogó éjszakában, a gázlángok alatt, egyedül maradt az ismeretlennel, a legtürelemesebb modellel, ki órákig, napokig, évszázadokig nem mozdul. Fölkelt, és mintegy társaságot keresve, közelebb ment hozzá. Tizenhét-tizennyolc éves gyári nő lehetett, vagy egy kósza lány, ki virágokat árult a virágok városában, s aztán - nem tudni miért - megölte magát. Szőke haja glóriájában aludt. Talpán - gombostűvel odatűzve - egy cédula, rajta a neve, csak ennyi: Aurelia.

Luigi, a magyar piktor, hosszan bámulta Aureliát. Egyszerre aztán átborzongott rajta a gondolat, hogy ezzel a szegény leánnyal soha senki nem foglalkozott annyit, mint ő e pár perc alatt, itt, a firenzei boncteremben, és szeme elfátyolosodott. Ha valaki életében ily figyelemmel, gyengédséggel néz rá, csak egyszer is, akkor bizonyosan nem kerül ide, nem hal meg. Ő volt

az első és utolsó. Ettől az érzéstől megriadt. Összecsomagolta a holmiját, és aznap nem tudott többé dolgozni.

A költő vette ki az ecsetet a festő kezéből. Máskor pedig, gyakrabban, ez a költő nyújtotta oda neki, hogy fessen.

Pesti Hírlap, 1922. szeptember 24.

ZERKOVITZ BÉLA

1

Zerkovitz Béla ezeknek a nagy időknek egyetlen igazán népszerű embere.

Ha szoros inkognitóban akarsz maradni a népes utcákon, korzókon, sétatereken, leghelyesebben teszed, ha vele sétálsz. Akkor tudniillik minden szem csak őt bámulja, s téged észre se vesznek. Annyira, hogy mellette nyugodtan csinálhatsz, amit akarsz, akár cigánykerekezhetsz, és nem látnak, többször a levegőbe lőhetsz, és nem hallanak, mert mindenki csak őt lesi, és az ő dalainak, kupléinak, orfeumi nótáinak dallamát zsongatja merengő vagy vidám lelkében. Köztudomású, hogy a kávéházakban a tükör alá ülnek, kik észrevétlenül akarnak maradni, bizakodva az emberek hiúságában, kik okvetlenül beletekintenek a tükörbe, és mindenekelőtt magukat nézik meg, akinél nincs érdekesebb. Zerkovitzal is így van a tömeg. Önmagát nézi és hallja benne.

Még a nevét is átalakította, a maga használatára. Amint a pesti nép a Rókus-kórházat Rókusz-nak, a Kazinczy utcát Kazinczkynak nevezi, Zerkovitz Bélát is röviden csak Cserkovicnak hívja.

2

Híre nem ismer határt.

A komor hadi idők pedig, melyek - mint a régebbi szép vezércikkekben olvastuk - az egész emberiséget öntudatra serkentik és élet és halál végtelensége előtt csak növelték páratlan sikereit. Ő maga is mosolyogva beszél erről, és némi igazi büszkeséggel, hogy nemcsak a csőcselék szereti, de az úgynevezett úri közönség is. Egyes kiadók, kikkel nem akar leszerződni, a háta mögött váltig jósolgatják, hogy még egy év, és „lejárja magát”, sutba kerül, „nem veszik többé komolyan”, de mint maga mondja, évről évre szilárdabb a sikere. Az íróasztalra teszik a hírt, az elismerést, az aranyat, az ezreket, sőt a százezreket, még akkor is, ha kidobná az ablakon, mindig visszahozzák, mint valami végzetes Polükratész-gyűrűt.

Komoly hitem, hogy az ilyen arányú népszerűség megvizsgálása emberi és művészeti szempontból egyaránt érdekes. Vajon minek tulajdonítja maga Zerkovitz? Kicsit gondolkodik, majd azt mondja, hogy az őszinteségének, a melódiák tudniillik a szívben keletkeznek, és a szívhez szólnak, a dalok is, a szövegek is innen indulnak, és oda tartanak. Úgy vélem, ezzel fején találta a szöveget. Ő hisz, véresen és szentül, abban a holdfényben, mely dalaiban rezeget, a szőke fiúban, a sápadt poétában, a tükrös kávéházban, az őszben, mely az elmúlást és a szerelem oly bánatos tovaillanását jelképezi, és épp ezért a tömegnek mintegy jelszavakból és hangokból is vázat tud adni, hogy a pesti orfeumban, vagy valahol messze, az elátkozott vidéken megtölthesse a maga komoly és mély, fájó írásaival. „Gassenhauer”-eket, utcai nótákat, melyek ma, úgy látszik, a népdalt pótolják, nem lehet írni annak a hite nélkül, hogy néha-néha visszatérnek a tavaszi álmok... és hogy „az élet csak muzsikaszó”, vagy, hogy az író tudja is az okát, tulajdonképpen „mért is szeretne sírni”, itt a legkiválóbb költő és zeneszerző se ér el semmit azzal, hogy „leszállítja a színvonalat”, nagyszerű tehetségek próbálkoztak ezzel, és kudarcot vallottak. Ebben a műfajban csapnivalót alkottak, sokkal rosszabbat, mint a mélyen alattuk állók.

Zerkovitz azonban sohase szállítja le a színvonalat, ő mindig a saját színvonalán marad.

Szegeden született.

Családjában - felmenő ágon - sok zenekedvelő volt, a szülői háznál folyton muzsikaszót hallott, főképp Goldmark operáit. Tízéves korában hegedülni tanították, de a bal kezének hibája miatt nem sokra vitte, abba is hagyta. Inkább a zeneszerzésre adta magát, hol ez a fogyatékosága nem zavarta. Mint nyolcadik realista, harminctagú zenekart vezényel. A műegyetemen, a rektori ünnepélyen az *Integrál Böske* című helyi zamatú kupléval tűnik fel, melyet Nádor kiadott, s azonnal felkereste őt Baumann Károly, az akkor közkedvelt komikus, arra kérte, írjon ilyesmiket. Második kupléja, a *Kató, szívem kis Katója...* már szédületes sikert ért el. Csak dalokat szerez, operát, szimfóniát vagy szonátát sohase tervezett, nem is tervez, még az operettől is idegenkedik, mert legjobban a rövid dalformában éli ki magát. Dalainak szövegét mindig ő maga írja, aztán lassanként alakul ki a melódia a zongoránál. Kérdezem, mikor dolgozik, reggel-e, délben vagy este. Mosolyogva feleli, hogy a műsát nem hivatalos órában fogadja, akkor ír, amikor megszállja az ihlet. Délután csöng a telefonja, százan és százan keresik, impresszáriók és előkelő hölgyek ostromolják különböző ajánlatokkal, de rendelést sohase fogad el.

Nem tesz erőszakot a művészetén.

Claude Debussyről mi a véleménye? Ismeri, és szerinte ismerni is kell, mert „egy más zeneszerző is rokon hangot ébreszthet lelkében”. Strauss Richárdot maga említi, kinek operáit többször meghallgatta. Löwét és iskoláját nem kedveli. Szorgalmas hangversenylátogató. Rossz nyelvek azt rebesgették, hogy nem tud zongorázni, de az utóbbi években sokat tanult, képezte magát, és - bár hangszerelni nem tud, az összhangzattant nem ismeri - örömet játszik klasszikusokat. A kedves írói? A németek, azok közül is a klasszikusok. Schiller... Heine... Goethe... Főképp Goethe, mondja, Goethéért él és hal.

Itt említem meg előtte azt a vádat, melyet annyiszor hangoztattak vele szemben, tréfás és komoly formában, hogy dalainak melódiája helyel-közzel erős hatásokat mutat. Zerkovitz erről is részletesen nyilatkozik. Egyik cinikus jó barátja azt állítja, évekkel ezelőtt Lopkovitznak nevezte el. A név valahogy rajta ragadt. Nyáron például Lomnicon két mágnáslány rajongó lelkesedéssel futott hozzá, mert felismerte benne a *Böksi, ne sírjon...* szerzőjét; de az apa - egy monoklis arisztokrata - mosolyogva a régi tréfát hozta fel, a Lopkovitzot. Ez azonban - teszi hozzá - nem árt sem erkölcsi, sem anyagi sikerének. A magyar arisztokrácia, mely mindig annyira kedvelte a művészetet, megtisztelti rokonszenvével és barátságával.

Eleinte csak komoly és szomorú dalokat szerzett. „Melankolikus kedélyű vagyok” - szolt, és a *Sokszor úgy szeretnék sírni* című dalára célzott. Egy alkalommal felkérték, hogy írjon Fedák Sárinak valami vidám, pajkos szöveget. Azóta a könnyedebb hangnak is mestere. Táncdalai, kupléi az amerikaiakkal vetekednek. Minden nyelven egyformán éneklük. A párizsi kávéházakban béke idején a piros frakkos álcigányok húzták a *Hulló falevél-t*. *Falling leaves*, olvasom egy lila hangjegyfűzeten, Shakespeare nyelvén. *Fliederlied*. Az őszi levélről csakugyan két szállóige van: Az egyik ez: „Mire a levelek lehullanak...” A másik: „Hulló falevél suttogva beszél...” Annyi bizonyos, hogy a *Hulló falevél* szövegét minden nyelven éneklük, ellenség és jóbarát egyformán, a szövetségesek és a központi hatalmak, ami szép példáját szolgáltatja annak, hogy a gyűlölködésen kívül még egyéb is összefűzheti a mai, méltóságról megfélekezett emberiséget.

Ma harminchat éves. Első daláért, *Kató, szívem kis Katája...*, húsz koronát kapott. Ma, azt mondja, annyit keres, amennyit akar. A Rózsavölgyi-céggel megállapodása van, hogy minden munkáját neki szállítja, ezért évi százötvenezer koronát kap, de csak azt és annyit ír, amennyit kedve tartja.

Vigasztaló haladás a művészet terén, ha figyelembe vesszük, hogy valaha éhkoppon maradtak a legnagyobb művészek is, és Beethoven egy napon szögletes és göröngyös gót betűivel ezt a dermesztő mondatot írta a naplójába: *Nicht gegessen!*

5

Két gyönyörű fia van.

Az egyik hatéves. „Papa, rajzolnak?” - kérdezi, mikor belép. Bárczy István főpolgármesternek, az ismert zenerajongónak a keresztfia.

A kisebbik, József Ágoston, két és fél éves. József Ágostonnak József főherceg a keresztapja. Németül mutatkozik be. Németül és magyarul egyformán jól beszél.

Zerkovitz Béla építész-mérnök.

Bútorait, remek, tömör karosszékeit maga tervezte. Már műegyetemi hallgató korában megakadt rajta tanárainak a szeme, és Ziegler, mikor a műegyetemet építette, maga mellé vette. Hausmann mellett pedig a királyi várpalota építésénél segédkezett. Most a magyar államvasutaknál mérnök.

Büszke erre még mindig, szeret mérnöki kérdésekkel foglalkozni, olvassa a mérnöki szaklapot. A technikusoknak van egy humoros újságja, *A megfagyott muzsikusz*. Az építészeti tudvalevően megfagyott zenének nevezik, arra célozva, hogy a zene ütemei és hullámzó matematikai egységei mintegy megmerevednek, örök formává fagynak benne.

Ha a kis diáktrefát szabad folytatnunk, akkor azt mondhatjuk, hogy népszerű zeneszerzőnk a metamorfózis új példáját adja, egy felengedő „megfagyott muzsikusz”.

Egy építész, ki orfeumdalokban olvad fel.

Figaro, 1918. szeptember 25.

LAKATOS LÁSZLÓ

Sokaktól halljuk mostanában, hogy szeretnek régi könyveket olvasni. Ösztönösen a múltba futnak vissza, és elmélyednek egy-egy regényben vagy beszélyben, amelynek semmi, de semmi köze a jelenhez. Ez a lélek védekezése. Ódon könyvtárakat nyitnak fel, kikotorják a polcok aljáról azokat a füzeteket, amelyeket még nagyapáink olvastak, és a fedelükön ez áll: *nyomattatott Pesten. Emich Gusztáv betűivel. Zsongító fűszer itt minden mondat, minden rész, minden betű.* A múltnak ez a bánatos zarándoka igazi örömét találja majd Lakatos László kis háborús füzetében is, amely modern írások, a jelenből lelkezett és a mai művészet tüzetől átfűtött kis jegyzetek, elbeszélések gyűjteménye, de olyan levegő lengi körül őket, mintha már régen megtörténtek volna. A jelen is úgy szerepel itt, mint történelem. Ha például olvassa az ember a *Polonaise*-t - ezt a szerencsés pillanatban fogant capricciót -, az az érzése, hogy régi, színes írást olvas, valami régi memoárt, messze-messze a jövőben, a XXV. században, és visszatekint, hogy éltek és szenvedtek a XX. századbeli emberek, hogy éltünk és szenvedtünk mi. E könyv írója elegáns és friss stílusával múlttá - már megtörténtté - teszi a jelent, és rálehel valamit az örökkévalóból. Papírja, amelyre ír, már sárga, csontosan és porcelánosan sárga, mint a vén pergamenek. Erre a papírra pedig olyan modern és eleven színeket pingál, mint egy japán impresszionista. Szobái, amelyeket élénk bűvöl, olyan régiek és furcsák, hogy az ember áhítatosan lép beléjük, mintha a küszöbük az éj lenne, és pádimentumuk a szomorúság. Nem a villany szikrázik, csak a régi, arisztokratikus fény, a gyertya. Lakatos Lászlónak a Tevan Könyvtárban megjelent kis füzete irodalmi csemege, mindenki számára, aki a szavakat finom mérlegen méri, és szereti a muzsikát meg a parfümöt.

Világ, 1915. június 20.

BABITS MIHÁLY

I

Erről a kötetről és erről a költőről nem szabad általánosságokat írni. Mégis egy általánossággal kezdem. Azzal az általánossággal, amely kiemelődik a teljességekből, a fogalmak tisztultabb világa felé tör, s nagy távlatokba mossa el az életet. A régi kötete megjelenésekor majdnem mindenki egy kis általánosságot vett észre. Azt, hogy ez a költő csodaverselő, kígyóbűvölő, operairó, szimfonikus zenész és filozófus egyben. Szeretném, ha ezúttal letompulna ez a szenzációnk, amely csak külsődleges, és csak a laikusnak szenzáció, s továbbmennénk, és nem a műhelye titkait lesnénk, de az idegrendszere rezdülését, a szíve és a verse enunciációit. A poézis a földi lármában az utolsó szó. Ez a hite. Mások azt mondják, hogy az első szó. Ez a parasztköltészet hite. Kedvesen korlátolt emberek papolják, hogy csak mondd ki, ami a szíveden fekszik, azon melegében, és művész vagy, igaz és közvetlen, s vedd ki az érzéseid piszkosan, véresen, a köldökzsinórral és méhlepénnyel együtt. Izgató elmélet. A teóriák eldorádója, de csak a művészek érzik, hogy mennyire hazug és mennyire nem közvetlen. Az első szók arra valók, hogy orvosért és segítségért kiáltsunk. Laposak, unalmasak ezek és üresek. Nekünk igenis várnunk kell. Meg kell kísérelnünk mindent, hogy másképpen fejezzük ki magunkat, és ha sikerül ez, akkor nem írunk verset. Addig, amíg a próza is elég, nem mozdul a toll; amíg a logika segít, nincs ihletünk; amíg beszélni tudunk, vagy gesztikulálni, vagy dadogni is, egyetlenegy ütem se születik meg. Csak ezután, a termékeny homály árnyában, mikor ez az egyetlen lehetőség, menekülés és enyhület, mikor más kibúvó nincs, akkor zendülnek meg az utolsó, értékes, megváltó szavak, amelyekben arany és gyémánt van, a földi és az égi élet illata és bölcsessége. Ezért tartom ezt a poétát közvetlennek. A szükséztűsége teszi azzá. Innen van, hogy minden szava, a jelenségek tarka színei is, a hevülete, a keserűsége kinyilatkoztatásként hatnak reám. Nem volt más megoldása már, és verset írt. Becsületes volt.

Babits Mihály tragikus ember; tragikus érző; tragikus gondolkozó; tragikus laikus. Nem tudom, hányan élnek ilyenek? Ha este egy sötét utcán karon ragadnánk az íróinkat, s orvul megkérdeznénk tőlük, hogy miért írnak, legtöbbször zavartan dadognának, s nemigen tudnának mire hivatkozni. Babits Mihály a türelmetlen, keserű és muzsikás vérére hivatkoznék, a tragikus világnézetére, a békétlenségére. Senkit ostobábban nem vádoltak meg azzal, hogy játszik a szavakkal. Halálos játék ez, komoly játék, kétségbeesett játék. Az ütem itt az ősi lényeket takarja. Haladunk valami felé a versek sínein. A zakatolás, az ütemek kopogása az ütőerek percegését mímeli. Ha megállna a ritmikus kopogás, meghalna a vers is. Olvassák el akármilyen költeményét (akár a legigénytelenebbet is), s észreveszik, hogy ez a költő sohase akar múltot, mindig valami örök köti le az érdeklődését. „Örök dolgok közé legyen híred beszótt” - írja egy helyütt a kedveséről. Minden versének a színtere az egész világ, a staffage-a egy bölcselő és egy koporsó, az egész élet színes vászna. A szavai pedig szimbólumok. A tücsök, a „vak lélek”, az őszi csengő vagy a nap a fellegek közt többet jelent, mint kép, magasabbat és tisztábbat minden jelenségnél. Ő nem verset ír, valamiről, de verset ír. Anyagtalan a lírája, önmagáért való, tiszta líra. Mégis meglepő, hogy milyen pedáns és gondos. Találtam ebben a verseskötetben pár olyan aggályosan végiggondolt, részletező hasonlatot, amely egy klasszikus latin poétának - Vergiliusnak is - becsületére válnék. Mindent tud ez a költő, de a láz idején mindent elfelejt, s akkor a láz és a jég, a mámor és a józanság ölelkezik, s ha klasszikus és pedáns, az első pillanatban egyszerre megváltozik, és modern lesz, belebonyolódik szeszélyesen a láz túlsága folytán a szavak örült tarka színeibe, a hangok isteni

zenebonájába, s egy szó muzsikája veszi át a főszerepet. Mintha sok feketekávé ivott volna, s berúgott volna a koffeintől és nikotintól.

Babits Mihály précieux. A précieux kedves. Ő nem kedves, de mély. Egy különös antagonizmus él benne. Mikor ezt a kötetét elolvastam, aláhúztam azokat a sorokat, amelyek végzetesen reáutalnak az egyénisége mivoltára. Majdnem az egész könyv alá van húzva. A lapokon felkiáltójelek, indulatszavak, s vastag ceruzanyomok, mindenütt, amelyek azt jelentik, hogy egy egész ember írta, egy poéta, aki bármit mond, értékes lesz elárulja magát. Keresem a színe. Millió színe van, a színek azonban egy különös, fanyar, mérges feketeségbe olvadnak bele, mert a színrakás nem henye, de végzetszerűen szükséges, s a színrakásnak a módja megközelíthetetlenül egyéni. „A fáradt lélek rest teve.” Vagy: „Márványdarázsként zsongasz méla nyáron.” Vagy: „Mint mérgezett patkányok összevissza futkosnak.” Erről a pár mondatról ráismerek. Ha más ilyent ír, az füllent. Baudelaire-t említették vele kapcsolatban, Swinburne-t és Poe-t, s úgy látom, hogy Baudelaire hideg pedantériáját magába hasonította, és tényleg rokon vele Swinburne klasszikus modern stilizáltsága és Poe beteges rezdülékenysége, de ha az ő nevét ejtem ki, egy negyedik költő áll előttem, aki egészen más, s nem kisebb ebben a társaságban sem. Közel áll mindazokhoz, akik végigjárták a gondolkozás minden világtáját. Mert a végső tanulságok levonója. Érdekes, férfias, tüskés. Férfiköltő. De keresett is, finom s édes mérekkel szakácskodik, bódító parfümökkel cukrozza a verseit, s talán ebből magyarázhatom, hogy a nők különösen szeretik az ő nem nőies és nem nőknek való költészetét. Ez a kettősség mindenütt kísért, egész egyénisége vonalán. A nyelve színmagyar, csodálatos gazdagságú, ősi s mégis rafinált, anélkül hogy szótárszerű lenne. Mit írjak róla? 1911-ben magyarul ő fejezi ki legmegrendítőbben a modern lélek ideges, beteg hánykódását, harmóniával a disszonanciát és mindazt, ami örökkévaló bennünk. Mivel jellemezzem? Ő a sötét précieux.

Aurora, 1911. április 8.

II

Annyit írtak már róla, hogy ezúttal csak a keret marad számomra, az életének és a művészetének a kerete. Írhatok a szobájáról, ahol ez a magányos és csendes zseni dolgozik. A hangjáról, a modoráról, a sápadt arcáról és a szurokfekete szeméről, amelyből az intuíció elektromossága szikrázik, a bútorairól, amelyek engedelmesen hozzáidomultak, és már felvették karakterét. Az ágya feltűnően kicsi, és a könyvtára feltűnően nagy. Talán ez jellemzi leginkább a környezetét. Mióta ismerem őt - tíz év óta -, semmit se változott. Sohase láttam sápadtabbnak, pirosabbnak, soványabbnak vagy kövérebbnek, a teste, akár a karaktere és a művészete, gyémántszilárd. Ő telíti meg az embereket és a tárgyakat változásokat parancsoló egyéniségével. Ebben a szobában minden csak róla, a visszafojtott, kemény akaratáról beszél. Itt minden gesztus és szó jelentős. Látom a könyvespolcán két verseskönyvét, amelyben a legszebb modern versek vannak, de érzem, hogy itt még egy másik jövő is szunnyad, munka és láz, tudás és eksztázis, azok az értékek, amelyek oly súlyossá teszik fűszeres, fülledt és sötét művészetét. Ma délután Dante könyvei közt találom őt, egy kefélenyomatot olvas, és az utolsó simításokat végzi dallamos terzináin. Ezen az őszön jelenik meg magyarul a *Pokol*.

Hogyan él itten? Egy térkép van az asztalon, az *Inferno* mappája, amelyet bizonyára sokáig nézegetett, mint turista, egy kockázatos hegymászó út előtt. Nézem a térképet, a limbusok titkos csavargásait, a purgatórium lépcsőit, a paradicsom fényrózsáit, amelyek mint messze úti lámpák, színes lángok a sínek mellett, jelzik a célját, tanulmányozom az útvonalat, amelyen

egy hosszú-hosszú utazás, évek munkája után majd berobog a céljához, egy boldog és rózsafényben égő pályaudvarba. A *Purgatórium* és a *Paradicsom* is készül már. Hogy mit jelent ez a munka, arról itt - egy cikk szűk rámájában - lelkiismeretlenség beszámolni. Én azonban biztos vagyok abban, hogy ha Babits Mihály ma véletlenül nem nyúl az olasz költeményhez, akkor a magyarságnak soha, az idők végzetéig sem lesz meg a *Divina Commediá*-ja, mert csak véletlen és szerencse, hogy két költő olyan egytestvér legyen, mint a középkori olasz és a modern magyar. Csakis az újmagyar nyelv legnagyobb művésze szólaltathatja meg az újolasz nyelv megteremtőjét. Dante fantáziája vizuális és plasztikus, egy költő és egy mérnök egyesül benne. Amit mámoros eksztázisban mond, azt le lehet rajzolni cirkalommal és háromszöggel. Ez az önkívület és precizitás megvan a fordítójában is. Hajlékony, fényes és daloló nyelve egyenesen kiált a titáni munka után. Szász Károly, a református püspök, a magyar irodalom mindenese, annak idején - két munka közt - papírra vetette az egészet, de ezt csak Babits Mihály tudja majd elfelejtetni velünk. Ő fogja expiálni a puritánságát pompával, a józanságát misztikummal, a rozsdás, református biblia nyelvét illatos katolikummal, a rímeit szárnyakkal és dallal, az erdélyi tájszavait azzal a lágy és édes magyar nyelvvel, amelyet Dunántúl beszélnek, a szekszárdi piros bort csorgató szőlőhegyek alatt.

Ehhez a munkához csend és áhítat kell. Az életünk egy részét követeli egészen. Dante, miután befejezte a költeményét, megsoványodott, a szeme tüzesen égett, firenzei barátai meg sem ismerték. Az, aki most visszazengeti idegein fantasztikus álmát, saját vérével él át egy idegen életet, egy kort, egy isteni *Commediát*. Ez a rákospalotai vidék, amely már nem főváros, de még nem falu, hanem szomorú, mint a főváros, és szegény, mint a falu, alkalmas arra, hogy a poéta, lámpája mellett, visszautazzon a múltba. Jól érzi-e itt magát? Azt mondja, hogy jól, nem is akar eljönni a fővárosba, neki szüksége van arra, hogy teljesen egyedül tudja az életét. Egy elátkozott kastélyban vagy egy világítótoronyban, az óceán közepén, nem lehetne jobban egyedül. Ablakából egy palánkra látok ki és egy fára, mely a szeles égbe mered fel, egyedül. Elhagyott ágain lebeg a magány és a meditáció.

Élet, 1912. október 13.

III

Babits Mihály új könyvét olvasva gyakran bukkanok olyan versekre, melyeket több mint tíz év óta ismerek, és a levelesládámban őrzöm őket, azokkal a hosszú, drága levelekkel együtt, melyeket még Szekszárdról írt, húszéves korában, nekem, a húszévesnek, abban a korban, mikor az útnak induló írók keresték egymás kezét. E versek mellett nincs évszám. Elkeverednek azokkal, melyeket tegnapelőtt írt. És senki se tudja kitalálni - a lélektan minden boszorkányossága kudarcot vall -, hogy melyek születtek tegnapelőtt, és melyek tíz évvel ezelőtt. Mind a kétfajta vers egyformán egész és babitsi. A fejlődésről beszélnek? Nagyon nehéz kimutatni az évgyűrűket. Az *In Horatium*, *Óda a bűnhöz*, *Sírovers*, *A világosság udvara*, *Vérivő leányok*, *Névjegyemre*, *Vile potabis*, *Nincsen kísértet* című versei, melyek hét éven belül megjelent három el nem múló kötetében kerültek a közönség elé, és mind méltóan hangsúlyozzák egyéniségét, úgyszólván egy időből származnak, a legkorábbi fiatalságából. Egyenletes mélység hullámszik mindegyikben. Önkéntelenül az arcára kell gondolnom, mely - mióta ismerem őt - nem változott. Szelíd keserűség, sápadt, férfias vonások, idegesen eleven, mélyfekete szemek, mint azoké, akik sok kávéat isznak, és valami éber, virrasztó tiszta mámor a homlok körül.

Ez az arca - éles, mint egy rézkarc - a nyilvánosság előtt először a Tudományegyetem egyik zsúfolt tantermében tűnt fel, ahol az 1900-as fiatalság irodalmi tornát tartott, s rám, aki először láttam, éppoly mély benyomást gyakorolt, mint verse, melyet felolvasott. Mind a kettő megrögződött a változó időn át, mint egy kép, mely nem mozog. Spinozáról szóló szonettjét mutatta itt be, mely - tudtommal - eddig még nem jelent meg nyomtatásban. Ez a költemény azonban a gondolati frissességével, kemény és bátor készségével már egészen ő volt. Az a mag, mely később egyedülálló költészetévé lombosodott ki. Minden meglepetést és értéket magában zárt már. Maga a hallgatósága is újszerű volt, forrongó, egyáltalán nem egységes. A padokban elszórtan a hívei, a leendő olvasói és barátai. Csöndes, szerény fiatalemberek, kik egy új és igaz irodalom lehetőségéről álmodoztak. De akadtak itt csodabogarak és különcök is, kiket már meglegyintett a századváltozás rendkívülisége, tejarcú gyermekek szakállasan, szandállal, tolsztojánusok, angol pipával, szocialisták, kik tudományos könyveket bújtak, és éjszakákon át vitatkoztak az utcán, gázlángok alatt, spiritiszták, metafizikusok a másik oldalon pedig a régiek, az álmos költészet és politika őrei, kik féltékenyen neszelték minden új jelre, kezükben tülköklökkel és füttyölöklökkel. A leendő magyar társadalom makrokozmoszát tükrözve látom e tanterem mikrokozmoszában. Babits Mihály, a húszéves, e széthúzó vágyak és irányok közepette is csak költő volt, új, nagy és izgatóan-magyar. Verseit a belső ritmusnak azzal a mély érzésével, azzal a vonzó, egyéni, stílusérző dallamossággal adta elő, mint most és utóbb a *Nyugat* irodalmi délelőttjén is.

Azóta - ezen a délelőttön éreztük - a nemzet költője lett, olyan verseskönyvei jelentek meg, melyeket egyenként számon tart az irodalomtörténet. De mindenkor, pályája diadalmas emelkedőjén is, a régi képet látom, a fülletleg tantermet, a várakozó arcokat és a gerjedező jövőndőt. Hogy nemrég néhány füttyülő - a régi testvére - működni kezdett körülötte, és még a magyarságába is belekötöttek, azon gondolkodtam, közreadhatom-e egy régi levelét, melyet 1904. február 2-ről keltez hozzám, az engedelmé és a büszkesége sérelme nélkül, egy régi, tizenkét évvel ezelőtt írott levelet, melyben vallomást tesz a magyarságról, önként, nem politikai tüntetésből, de valami bensőséges sugallatra. Most, miután felbolygattam a múltat, nem tudok ellenállni a gondolatnak, és itt közlöm e levél pár életrajzi is érdekes mondatát: „Magyar vagyok - írja -, magyar nemesi családból származom úgy apai mint anyai részről; s mindkét részről a nagyapám emberemlékezet óta megyei tisztviselők voltak (van-e magyarabb foglalkozás?), apám volt az első, aki az Állam szolgálatába lépett; de még ő is valóságos típusa volt a régi magyarnak és a jogásznak. S én, aki úgy életpályámmal, mint nagyrészt műveltségemmel is (bár apámnak is - igaz, hogy csak tudományos téren - nagy modern nyugati műveltsége volt) annyira elszakadtam a családi tradíciótól, az évszázados szellemtől: napról napra jobban érzem, mily természetes és szoros folytatása vagyok becsületes őseimnek... Nem tudom, van-e másutt annyi csillogó szem, él-e, igazán él-e másutt annyi lélek, mint itt? Én úgy tudom - úgy tapasztaltam -, hogy az igazi magyarság többnyire bizonyos nemességet is jelent... S ha mi átok, ha mi nehézség, mélaság tényleg rajtunk ül: nemcsak nemességünkől ered, nemességünket bizonyítja-e? nem értékesebb-e, mint sok könnyűség, mozgékonyosság?...

Babits Mihály könyve, íme, emlékeket zaklat fel berniem. Bocsásson meg érte: eltévedeztem a múlt gazdagságában, s régi koszorúkat nyújtottam neki, kit friss koszorú illet, és emlékeket adok át - az én emlékeimet - a *Nyugat* olvasóközönségének is.

Nyugat, 1916. június 1.

IV

... *il tuo orecchio udiva*
quel silenzio e la sola Parola che doveva esser detta...

D'Annunzio

Dante *Isteni színjátéká*-nak második része, a *Purgatórium* (miért nem *Tisztítótűz*?) Babits Mihály fordításában nyolcvévi késedelemmel jelent meg, a *Pokol* után, melyet 1912-ben adott ki. Elszegényedett, szomorúan pangó irodalmunknak újabban egyetlen eseménye, s ha a pártvacsorákkal és silány politikai szigorásokkal bibelődő magyar sajtó valóban „nemzeti” lenne, nemcsak színleg, akkor papírnymorúságában is föl kellene figyelnie erre. Eddig hallgatás fogadta. Áhítatosan veszem kezembe a könyvet, melyben évek láza és gondja pihen. Az előszó még jobban csigázza érdeklődésem, mert a fordító azt vallja benne, hogy a *Purgatórium* „legközelebb áll szívéhez”. Az *Isteni színjáték* három része közül tudvalevően mindenütt a *Pokol* keltett figyelmet, nyers, drámai erejénél, vörös-fekete színezésénél, szinte látványosság-szerű voltánál fogva. Külföldön, a nagyközönségben alig is fogott gyökeret a másik két rész, melyet mintegy az első függelékének tekintenek. Csak a pokol rőten izzó kapuját látták meg, nem vették észre a purgatórium andalító rózsaszínét és a paradicsom tűz-rózsafényét. Így nem avatott szemeknek rejtve maradt a giottói képek egész sorozata is, az égi ladik, melyet vitorla helyett angyalok szárnya hajt, a víz, mely hajó jártán se vet fodrot, a keskeny sziklalépcső, melynek minden fokát angyalok őrzik, kik napfényben se vetnek árnyat, az átlátszó lelkek a tűzben és Beatrice megjelenése a földi paradicsomban, kihez a XXX. és XXXI. énekben a rajongás legégibb és leglégibb ódáját írja a költő. Még Szász Károly is azt mondja fordítása előszavában, hogy a „*Divina Commedia* három része közt a középső... a legkevésbé megnyerő, az olvasót legkevésbé lebilincselő...” Ezt a megállapítást a közkeletű tévedés visszhangjának tartom. A nagyközönség művészi alkotásokat szeret tárgyuk és nem művészi kivitelük szerint osztályozni, s annak hajlandó odanyújtani az elismerést, mely anyagával, külsőségeivel leginkább lebilincseli. Dantéból csak a *Pokol*-t ismeri, Dosztojevszkijből csak a *Raszkolnyikov*-ot.

Babits Mihály értékelése bizonyára szigorúan művészi szempontokon alapul, és alkalmas arra, hogy az olvasót is helyes útra terelje. Valljuk be, hogy nálunk meglepően kevés Dante igazi értőinek és bámulóinak száma. Nincs költő, ki oly idegen lenne magyar földön, mint ő, nemcsak a nagyközönség, de igazán értő művészek előtt is, kik őszintén beismerik, hogy fáznak tőle. Ennek egyedüli oka az, hogy rossz tanítómestereik voltak, és úgy akarták velük olvastatni az *Isteni színjáték*-ot, mint hosszadalmas történelmi könyvet, mely a guelfek és ghibellinek harcát tárja eléjük, a feketék, fehérek, és a pápahívek és császárpártiak, a száműzöttek és száműzők patvarkodását. Nem csoda, hogy hamar kedvük szegett ebben a XIII. századbeli káoszban, mely erősen a mai világhelyzethez hasonlít. Ha politikai torzsalkodásunkról most egy költői lángelme pokoli és mennyei riportot írna, ki tudna benne eligazodni hét évszázad után, különösen, hogyha a szöveget hét évszázad tudósa százszor annyivá duzzasztaná jegyzeteivel és magyarázataival? Az olasz olvasó még érezheti a költemény hazafias ízét, az olasz egységet. Mi azonban nem. Azt is kimondhatjuk, hogy a pogány klasszikus költők alakjai éppoly kevésbé izgatnak, a teológiai viták meg a skolasztikai szórshasogatások pedig egyenesen fárasztanak. Ezeket tudnunk kell, és hangosan kell hirdetnünk, mielőtt az *Isteni színjáték* olvasásába fogunk. Minden álszent és tudálékos kegyeletet vessünk sutba. De akkor mi marad a költeményből? Minden, ami fontos, a stíl, a muzsika, a költő, aki egyedülvaló és halhatatlan. Rossettinek van igaza és Babits Mihálynak, aki Dantét pusztán mint költőt akarja átadni az utókornak.

Ennek a költőnek pedig minden időn és koron túl való tulajdonsága, hogy el nem évülően érzéki. Őt érzékével, mely minden emberénél különb, számunkra is megragadja a világot. Amit lát, hall, szagol, ízlel és tapint, az azon frissen van meg írásaiban, melyek az összes művészetek egyesített erejével, a festészet, szobrászat, zene, építészet varázsával bírják működésre képzeletünket. Úgy élnek ezek a versek, mint a természet, külön törvényeik vannak. A költőben pedig csak a természet titokzatosságát lelem meg, mely kifelé, a szemnek, a maga nedvtől buzgó fáival, mozgó vizeivel, örök hegyeivel, ragyogó, csak az értelemnek rejtély, s élete, mozgása és termékenysége a titokzatosság. Misztikus, akinek csak léte misztikum, részleteiben annyira világos, hogy szinte sérti szemünket fénytúlságával. Száz énekben írta meg a világmindenségről való vízióját, azt, amit nem látott, *Pokol-t*, *Purgatórium-ot* és *Paradicsom-ot*, de oly aggályos-pontosan, hogy vándorlásának katonai térképét milliméternyi hűséggel lehetne lerajzolni. Ugyanez a csalhatatlanság jellemzi lelki rajzait is. Képelete nem csalás, nem ájulat és támoltygás, hanem tökély és biztonság, messzelátás és messzeézés, minthogy eszmetársításai merészebbek, tisztábbak, mint a többiekéi, épp azért avatatlanok előtt homályosaknak vagy titokzatosaknak rémlenek. Az igazi írók ősi példája ő, aki kiégett már életében, meghalt az élet számára, hogy írhasa az életet. Azt mondhatnám, hogy számára igazán isteni komédia, színjáték az élet. Mohó érdeklődéssel, szent művészi kíváncsisággal nézi és följegyz, ami érzékei tág kapuján bejut, de attól, amit lát, mindig bizonyos távolságban van. Ez a katolikus-misztikus mint művész pogány, majdnem nihilista. Őnéki fájdalomtól görbült szájak, könnytől csöpögő arcok vagy puffadt hasak mind megannyi jelenség, melyet a pokol kízókamrájában, ebben az ódon műtőteremben hideg, orvosi érdeklődéssel tud szemlélni. Tárgyilagossága, mely azonos a flaubert-i impassibilitével - nemesen-lírai vonása -, a *Purgatórium* s a *Paradicsom* olvasagon-lágy helyein is meg-megnyilatkozik. Ereje és gyengédsége közös töről fakad. Gyengédség (nem gyengeség), érzelmesség (nem érzélgősség) nincs erő nélkül, és csak nálunk beszélnek még „férfias” vagy „nőies” művészekről, aszerint, amint „tomboló orkánéről vagy „halk lámpafény”-ről írnak. Nyilvánvaló, hogy a két képesség egy, és az, aki képzeletben kegyetlen, éppoly gyengéd is, aminthogy az új lélektan nem ismer külön se szadizmust, se mazochizmust, mindenki egyforma szadista és mazochista, az egyik a másik velejárója és visszahatása. Az tehát, aki lelki alkatánál fogva a legnagyobb fényt, illatot, tisztaságot rajzolja, szükségszerűen kell hogy tudja a legnagyobb sötétséget, bűzt és mocskot is. Erő gyengédség nélkül, gyengédség erő nélkül nem képzelhető el. Itt a lélek kilengőképességéről van szó, csak arról, hogy a középponttól jobb vagy bal felé billen-e Danténél, mint minden költőnél, ez a kilengés jobb és bal felé természetesen egyformán nagy.

Micsoda stílt teremt meg magának ez a képzelőerő, ez a lélek, mely rászáll a szavakra, hatalmas zúgással, mint a pütkösdi tüzes nyelvek, és bátorságot, prédikatori erőt ad nekik. Ne gondoljunk azonban afféle „finom” stíltre, inkább jó stíltre, mely mindig hiánytalanul fűdi a mondanivalót. Dante nyelvezetének nincs is húsa, csak csontja-ina, szikár, kifejező, ideges, összevágó, kimunkált, de nem erőszakos, mindig jellemzetes és mindig talpraesett. Benne bizony alig találunk a műkedvelő széplelkek „finomságokat”. A nagy költők nem „költőiek”, de pontosak, igazak, döbbenetesen egyszerűek. Homérosz Héra szemét az *ököréhez* hasonlította, Dante pedig magát a *Purgatórium* egyik énekében (mikor a lelkek közt váratlanul megszólítják, és összerezzen) a *félős baromhoz*. De én mégis ezeket a hasonlatokat érzem költőieknek, és a széplelkek „finomságait” prózáinak. Akik írnak, tudják, milyen nehéz megtalálni az egyetlen kifejezést, az egyetlen megoldási módot, mely egyenlő értékű azzal, amit gondoltunk és éreztünk. Agytól kézig, szívtől tollig messze az út. Költőnk majdnem egész munkája csupa egyetlen kifejezések és megoldások sorozata. Ő agyból, szívből közvetlenül teszi át papírra mondanivalóját. Ha boncolgatom sorait, érzem, hogy a német miért nevezi a költőt *Dichter*-nek, *Sűrítőnek*, *Tömörítőnek*, *Összefogónak*. Nincs betűje, mely hiábavaló lenne. Rövid mondatáról, melyet másodperc alatt elolvasunk, néhány szavának nyilalló útmutatá-

sáról, rendjéről, megválogatásáról, zenei értékéről órákig el lehet beszélni, mert csak később jövünk rá arra, mennyi gazdagság lakozik benne. Itt a bíráló a költővel szemben önkéntelenül Higító, Felbontó, Szétrakó lesz. A versek cukrát föl kell olvasztani a próza vizében. Mert az az íróművész, kinek egy volt írás és sors, kifejezés és végzet, soraiba annyi megfigyelést, életet, mélységet, erőt, muzsikát, képzeletet, logikát munkált, hogy alkotása több az itteni valóságnál. Az, amit ad, nem étel, de minden étel íze, kivonata. Nem rózsákat tart elénk, melyek kertjeinkben is vannak, de millió és millió rózsából szűrt illatpárlatot, mellyel messze tájakat beillatosíthatunk, mézet, mely rózsákból van köpülve, és alkalmas arra, hogy óriási víztömegeket édessé tegyünk vele. Nyelvezete elsősorban szobros, plasztikus. Sima lapjairól szinte kiemelkednek alakjai, domborműszerűen. E tekintetben csak egyetlen költő vetélkedhet vele, Rilke. Két mesteri kötetében, mely a titáni németet fejlődése tetőfokán mutatja (*Neue Gedichte* és *Der Neuen Gedichte anderer Teil*), ő is dantei poétának ismerszik meg, akivel kapcsolatban csak az olasz mestert lehet emlegetni, nem a francia parnassieneket. Mindkét költőt különben szobrászokhoz mérhetjük. Dantét Michelangelóhoz, Rilkét Rodinhez.

Az *Isteni színjáték* új fordítója annak idején hősi merészséggel jegyzetek nélkül bocsátotta útnak a költeményt. Dante majdnem minden kiadása - még az olasz is - tele van tűzdelve magyarázattal, Szász Károly fordításában pedig a jegyzet sokkal több, mint maga a szöveg. Babits helyesen érezte, hogy vagy beszél maga a szöveg érzéki szépségével, vagy nem, és akkor minden okoskodás hiábavaló. Elhatározása a *Pokol* megjelenése idején dacos, önérzetes költői vetélkedésnek tetszett, a magyar szöveg is önmagában akarta bírni értelmét. Azóta tudjuk, hogy Babitsnak erre a biztonságra joga volt. Az ő *Pokla* nyelvi gazdagságánál, hűségénél fogva az egyetlen magyar megoldásnak, maradandó költői alkotásnak tekinthető, mely nemzeti kincsünké lett. Azt kell hinnem, hogy mikor erre a feladatra vállalkozott, nem pusztán hajlamára hallgatott, de irodalomtörténeti lelkiismeretére is, mert nyilvánvaló, hogy ezt senki se végezhetné volna el lélekkel-teljesebben és egészebben, se a ma élők, se a múlt nagyjai, kik közül talán a plasztikus Arany Jánosra gondolnék, ha nem érezném, hogy józan és protestáns szelleme aligha barátkozik meg a *Purgatórium* és a *Paradicsom* teológiai körmondfonságaival és bájosan-félszeg, középkori gyermetegségével. Babits költői egyénisége azonban olyan, hogy kiált utána, és nem tudni, hogy századok során akad-e ilyen lelki alkatú és műveltségű magyar poétánk. Már fiatalkori, neoklasszikus verseiben eleven életet élnek a klasszikus ókor alakjai. „Klasszikus álmok az én bús lelkem álmai! fáradt gondolatom szeret öltetni hosszú redőzetű tógát” - vallja, és ez a fáradt, katolikus fényben remegő klasszicizmus nagyon hasonlít a danteihez. A *Danaidák*-at megéneklei, rímes és dekadens trocheusokban, úgy, hogy a pogány alvilágban vezeklő férjgyilkos asszonyok modern, katolikus büntudattal dalolják ki vétkeiket. Leoninusokat, rímes hexametereket ír, mint középkori szerzetesek. Pogányság és katolicizmus sajátosan összeolvad nála, mint Michelangelónál, ki izmos, pogány bajnokokat mintáz katolikus szenteknek. Aztán ő is szereti a jelképeket, melyek nincsenek véglegezve, a szimbólumokat, melyeknek meghosszabbított vonalai csak az olvasó lelkében találkoznak egy pontban. Nyelvezete férfinyelv (mert a művészi eszközeiben férfias, tömör). Ha egy-egy ilyen kabbalisztikus sorát olvasom: „a Nyolc a harapófogó, hogy égve fölsikolts”, lehetetlen nem egyenesen Dantéra gondolnom, és ha például ezeket a játékos sorokat hallom: „Tizenhárom Hiszen várom: majd jön valami semmin út, valami vízen álom”, akkor ismét Dante bogaras, különködő művészete, a *Primavera* - *prima verra*-féle szójátéka jelenik meg emlékezetemben.

A *Purgatórium* ennek az irodalomtörténeti és lelki találkozásnak szerencsés szülötte. Nekem még a magyar *Pokol*-nál is jobban tetszik. A XXIV., XXV., XXX. és XXXI. ének különösen remekbe készült munka, úgy olvashatom, mint az eredetit, melynek erejét és gyengédségét, gügyögő furcsaságát maradéktalan visszaadja. De megszerezhetjük élvezetünket, ha - mint én

tettem - együtt vagy egymás után olvassuk a két szöveget, az olaszt és magyart. Akkor belátunk a munka irdatlan nehézségébe, sorról sorra örvendünk, amint a magyar költő az akadályversenyen győz. Hányszor kellhetett „fölfejténie a terzinák szövését”, míg a kelme ily egyenletes és toldástalan lett. Mert a *cantó*-knál a rímek nagyon fontosak, ezekre épülnek nemcsak díszei az egyes énekeknek, de tartókapcsai, sokszor pillérei is. (Az olaszok például *rimarió*-kat készítenek az *Isteni színjáték*-ról, mely tartalomjegyzékül szolgál emlékezetüknek, annyira rímek szerint rögződött meg bennük a szöveg.) Babits, aki mestere a boszorkányos és játékos rímeknek, itt csak ritkán, inkább jellemzésül él velük, mint Dante is (pl. *oltre* - túl, *sol tre* - csak hárman, *poltre* - gyávák), és rendszerint az erős összehangzásokat keresi, melyek megfelelnek a terzinák végszóra lecsappanó, szinte színpadi rímeinek. Nálunk a tiszta rímet előítélet üldözte. Több ízben síkraszálltam a balítélet ellen, hogy a névszót névszóval, ígét ígével nem rímeltetik össze, a rím jóságát a rím nehéz voltán mérik, a rímet feladattá teszik, és míg a németnek jó rím *leben* - *heben*, a franciáknak *rêve* - *trêve*, a olasznak *vedi* - *credi*, az angolnak *old* - *cold*, mi nyelvtani ügyeskedést várunk, és nem tartjuk rímnek *élet* - *ítélet* vagy *élni* - *fél**ni*, holott népdalaink majdnem mindig így rímelnek. Ez a szigorú elmélet annak idején üdvös visszahatás volt pongyola költőink Tinódi-féle rímei ellen, de ma, hogy megtette hatását, bízvást elvethetjük.

Mindenekelőtt, hogy mi a jó vagy rossz rím, szöveg nélkül, kiszakítva, megállapítanunk lehetetlen, mert a rím nem ékesség, de szerves alkotórésze a versnek. Ami egyik helyen jó, másik helyen rossz. Minden rímnek helyzeti értéke, *potenciális energiája* van. Ezért rímet átvenni más költőtől annyira nem lehet, mint fület vagy orrot lopni az utcán. Minden költőnek esetről esetre meg kell szülnie a rímet. Babits a tiszta rím mellett foglal állást, és hogy miként alkalmazza az egyszerű névszók összehangolását is (*zengés* - *csengés* - *rengés*), példa rá ez a rész:

*...s aztán elzengett, mint az égi zengés,
ha hirtelen a felhő szerterebben,
Amint fülünkben elpihent a csengés,
másik hang robbant, oly fülrezgetően,
mintha kirobban egetrázó rengés.*

Alkotómunkájára jellemző rímkeresésmódja is. Tudvalevően a rímek között van meghatározó rím (többnyire a hátulsó) és meghatározott (többnyire az elülső). Az *Isteni színjáték*, a szöveg sorsa körülbelül azon múlik, melyik sort és rímet tekintjük meghatározónak. Fordítónk esetről esetre latolja is a helyzetet, gyógyszerértári mérlegre vet minden betűt, aztán a zene, hűség, lélektani igazság szerint dönt, ihletes biztonsággal. Hat sort ragadok ki a *Purgatórium* XI. énekéből, abból a remek részletből, mely a *Miatyánk* átírását tartalmazza, és Szász Károly fordításában majd az egész elsikkadt, amennyiben a közismert ima részeit a forma miatt fölismerhetetlenségig elfacsarta. Ideiktatom a két terzinát, először olaszul!

*E come noi lo mal, ch'avem sofferto,
Perdoniamo a ciascuno, e tu perdona
Benigno, e non guardar lo nostro merto.
Nostra virtù, che di leggier, s'adona,
Non spermentar con l'antico avversaro,
Ma libera da lui, che sí la sprona.*

Magyarul így hangzik:

*Miképp mi annak, aki ellenünk tett,
bocsáss meg nekünk; légy irgalmas ostor
bűnünk számára; ne nézd érdemünket.*

*Erőnket, mely oly könnyen rosszba kószol,
ne hadd, hogy az ő Ellenség kísértse:
de szabadíts meg minket a Gonosztól.*

Nyilvánvaló, hogy itt a meghatározó - ihlető rím az utolsó: *Gonosztól*. Ehhez kereste a költő a másik kettőt (*ostor - rosszba kószol*). Érdekes, hogy föllebb talállok három más rímet - *hátra-csügged - ellenünk tett - érdemünket* -, melyek közül szintén az utolsó a meghatározó. De milyen elmés az első sor vége, mely rímkényszer folytán jött létre:

*mely nélkül e vad pusztán hátracsügged,
aki leginkább előrerohanna.*

Szász Károlynál: hátraléphet: szóról szóra: *a retro* van; de nem habozok kijelenteni, hogy mégis Babits a hübb (mert költőibb), aki pusztá kénytelenségből újra plasztikus-dantei képpel szerzi meg az eredetit. Az akadályt nem átugorja, hanem átrepüli.

A XXIV. ének három terzinája (106-111) olaszul:

*Vidi gente sott'esso alzar le mani,
E gridar non so che verso le fronde,
Quasi bramosi fantolini e vani,
Che pregano, e'l pregato non risponde;
Ma per far esser ben la voglia acuta,
Tien alto lor disio, e nol nasconde
Poi si parti sì come ricreduta:
E noi venimmo ad grande arbore ad esso,
Che tanti preghi e lagrime rifiuta.*

Szász Károlynál:

*S láték, emelt karokkal, esedezve,
alatta népet, vággyal csüggni rajta,
mint gyermekek, sóváran révedezve.
Kérelmeikre még választ se kapva,
attól, hogy ki sarkalja, amit kérnek,
nem rejti el, de fölön, magasra tartja.
Aztán - kiábrándultan visszatérnek,
mi meg a fához érni sieténk, mely
nem engedett ily sok könnynek s könnyörnek.*

Babits Mihálynál:

*Alatta nagy nép, karjait emelve,
hangos sírással a lombok felé rítt,
mint mohó gyermek ízes eledelre,
hogya nem felel az, akitől kérik,
hanem, hogy vágyuk fölcsigázza jobban,
magasból mutatja, hol el nem érik.
Aztán csalódva eltávoztak onnan,
mi meg lassanként elértünk a fáig,
melyről annyi könny s kérés visszacsobban.*

Csak röviden akarok rámutatni arra, hogy a második terzinában mint rím lesz és gondolat (*kérik - érik*) egy test egy lélek, mely *kibontja a tömör olasz képet*, és a harmadik terzina remek befejezése „könny s kérés *visszacsobban*”, mely a magyar költő ötlete (az eredetiben csak *rifiuta*) mint koronázza meg festőiséggel, zenével az egészet.

Végigmehetnek a költeményen, és alig akadna sor, egy találomra felütött lapon is, melyben nem lennének anyagot hasonló fejtegetésre. Jegyzeteimből még pár észrevételt csatolok ide. A VIII. ének világhíres első sorairól, melyek a tengeren utazók hazavágyódását rajzolják az esthajnali harangszóra, Babits egész kis értekezést írt. Az ötödik sorban levő *squillá*-t Babits, akárcsak Szász Károly (és többi elődei) csak „harang”-gal fordítja, holott ez lélekharangot jelent, mely a haldoklókat siratja el. Innen a haldokló napra való célzás is. Nézetem szerint a *lélekharang* a legfontosabb szó, és inkább mást kellene elejteni érte. A XXX. ének magyar fordítása remeke a *dolce stil nuovó*-nak. Dante meglátja kedvesét, és alig mer rátekinteni: „Oly tisztelettel néztem vissza balra, milyennel gyermek néz föl *a mamára*.” Olaszban: „*alla mamma*”. Szász Károlynál csak: anya. A híres sor pedig: „D’antico amor senti la gran potenza”, így: „a régi *vágnak* érzé nagy hatalmát”. Babits vallomása szerint a *szerелеm* szót hosszúsága miatt volt kénytelen elejteni, de a változtatás, mint annyiszor, itt is nyereséggé vált, amennyiben a *szerелеm* szó (UUU) rövidsége miatt sem ejthető patetikusan, a *vágy*-on pedig megnyugodhat a szenvedély, és szavalható is. Vagy milyen kedves a XXIX. énekben ez az édesen-selypítő latinizmus: „Két nagy fának *hazudta lenni*”. Vagy másutt ez: „Van egy fa föntebb, *Éva eve róla*”. Mint egy XIII. századbeli rajz, elkényszerült, balog vonalakkal, pár szóban a középkor. Babits Mihály tökéletes szövege mellé nem kell jegyzet.

A *Purgatórium* rosszul fűzött, háborús vagy forradalmas papiroson jelent meg, példázva siralmas lerongyoltságunkat. Olyan ez a gazdag munka így, mint egy nagy költő rongyos-foltos ruhában.

Új Magyar Szemle, 1920. szeptember

V

Hölgyeim és Uraim,

ezen a dobogón, melyen ma csak költeményeket mondanak és énekelnek, elsőül én jelenek meg, hogy prózai szókat tegyek le a versek elé, s beszéljek a versek költőjéről.

Babits Mihályt több mint tizenöt éve ismerem. Minden ismerősünkről él egy kép, mely leginkább beleégett emlékezetünk érzékeny lemezébe. Ha az ő alakját idézem, mindig egy tizenöt év előtti egyetemi tantermet látok magam előtt, melyben diáktársainak első, kéziratban levő verseit olvassa föl. Milyen volt az a húszéves költő? Az arca éles és keserű. Se ifjú, se öreg, hanem időn kívüli, nem változó, akár ma. Milyenek voltak a versei? Élesek és keserűek. Se ifjúak, se öregek, hanem időn kívüliek, nem változók. Akkoriban az irodalom divatos cukrászai ingerelték a közönség ínyét, a költői nyelv hétköznapi volt, léha és üres, amint mondták, „közvetlen”, a nagy magyarokkal való élő kapcsolat pedig megszűnt. Tiszta művész, ünnepi és komoly költő mindenekelőtt tiltakozás volt szemünkben az édesek ellen, a fönségével, a lázával, mely mintha a feketekávé éber mámorából áradt volna, szavaival, melyek a messzeségeket éreztették. Nem harccal jött. Aki költő, az az időben előre és hátra távolabb tekint. Csak verseinek bűvös lármája, zenekarának megpendülő triangulumja és üveghangja hatott úgy, mint valami ébresztő az álmos fülre.

Azóta négy kötetét alkotta meg, és ma ezen a piederasztálon áll. Én azonban itt tanúságot akarok tenni önöknek, hogy ezeknek a köteteknek sok el nem múló darabja, mely ma is értéke költészetének, már akkor ott volt kéziratai között ennek a húszéves költőnek, aki egyszerre, készen jelentkezett. Vissza kell térnem arra a képre, melyről föntebb beszéltem, a megjele-
nésére, mely már abban a tanteremben sugallatosan és meggyőzően hatott mindnyájunkra. Egyszerre éreztük az embert, ki olvasott, és azt a különös, ideges ritmust, melyet azóta Babits-
versnek neveznek. Nem az volt benyomásunk, hogy valaki jó verset írt, ami még nem nagy csoda, hanem az, hogy valaki van. Valaki van, aki eddig nem volt, valaki van, teremő és termő, mint a természet, valaki van, akiben benne van a világ, és mondja a világot, és beszéli az életet, a maga hangján, és vére lüktetése törvény a szónak. Poeta nascitur. Ez a ráeszmélés annyira döntő volt, hogy elhomályosít bennem mindent, még az ő művészi fejlődésének állomásait is, és azt az erkölcsi erőt is, mellyel később teljesítette az elhivatottsága iránti kötelességét, mikor műhelyébe vonult, a remetelakába, hogy élesítse eszközeit, fényezze szerszámaikat, kibányászthassa mindazt, ami benne lakozik, s a betű és tinta hőségé lett.

Sokféle nyelven kiáltanak a látók és érzők, a kiválasztottak az ég felé. Miért vagyunk ezen a földön? Mi ez az álom, melyet álmodunk? Mit akar tőlünk a halál, mely elnémít? Kérdések, melyeket évezredek óta nem oldott föl senki, de azért dalokban gyöngyöznek föl, az Egyenlítőől a Sarkig, tanult és tanulatlan lelkekből egyformán, mert a művészet varázsa egyenlővé teszi az embereket. Franciául hallatszanak ezek a szók egy párizsi körúton, és bengáli nyelven mondja a szakállas indus, és németül egy különös szemű költő, és talán négerül a bendzsó hangjával egy ismeretlen megismerő, aki az afrikai csillagokig zúgja fekete panaszát, és norvégul és spanyolul és törökül és angolul és magyarul, a mi nyelvünkön. Ebben a hangversenyben, mely olyan nagy, akár a világ, és akkora, akár az emberiség, senkit sem tudok közülünk méltóbbat odaállítani, mint Babits Mihályt, az örök dalok énekesét, ki minden emberé és miénk, magyaroké. Nemcsak újító, hanem utód is, szervesen kapcsolódó őseivel, azokkal, akik messze évszázadokon játszottak a magyar nyelv hangszerén. Robbantó és folytató. Balassi, Gyöngyösi, Vörösmarty. Arany igéi lüktetnek verseiben, nem, mert viszontlátjuk őket, hanem, mert továbbnőnek itt, eleven valóságul. Minden verse ékszerokja igéinek, múltat, jelent és jövőt összefogó. Őrzője ez régi és új értékeknek, büszkesége szavainknak, és az idegennek, ki még semmit se hallott magyarul, és nem tudja, milyen átfogó szellemünk, milyen testvéri a mi bánatunk minden emberével, milyen teljes és mély rímeink zenéje, legszívesebben az ő verseit mondanám el.

Az emberek élnek és boldogok, mert használják az életet, mint valami fűőanyagot, melegszenek fényénél és lángjánál. De a költők nem használják az életet, őket használja az élet. Nem égetik maguk számára ezt a becses tüzelőt, hanem ők maguk égnek és világítanak. A beszéd, mely a többi embernek megadatott, hogy kérjen, a szükségeset és a maga igazát védje, őnéki őnagáért való cél, minden igéje közönyös kinyilatkoztatás. Nekünk azonban most meg kell őt zavarnunk. Szükségünk van a költőre. Ki kell ráncigálnunk műhelyéből: és használjuk őt, és égetjük őt, és lobogtatjuk őt, hogy lássuk magunkat, és szavaljuk, énekeljük verseit, hogy halljuk magunkat. Ez a mi ünnepnapunk. És ez az ő hétköznapija. Az ő ünnepnapja akkor kezdődik ismét, hogyha visszatér Reviczky utcai dolgozószobájába, mely a munka szép gyötrelmét, egy élet felelős tudatát viseli magán, és hasonlít Virág Benedek szobájához, a budapesti magányába, mely hasonlít szekszárdi, szegedi, bajai, fogarasi, újpesti magányához, s leül íróasztala mellé, melyre társai, a magyar költők föltekintenek, az írószékére, mely egyre jobban hasonlít a trónhoz.

Nyugat, 1922. január 16.

VI

1

Maupassant, a született elbeszélő, harmincéves korában adta ki első munkáját, a verseit, melyeket sokkal előbb, kora ifjúságában írt. Érdekes tanulmányozni ezeket a költeményeket. Dallamosságuk vajmi kevés. Csak a szótagszám és a rím köti össze a sorokat. Minden sorban egy mozdulat, egy arcél, minden szakban egy cselekedet, minden fejezetben egy kis történet. Majdnem szét pattan tőlük a vers abroncsa. Maga a nyelvezet nem töredékes, nem ráutaló, nem siető, mint a lírikus beszéde, hanem kényelmes, megépített, visszamutató. Semmi szertelenség, túláradás. Ha olykor akad egy-egy szín - a havas táj, a holdas éj leírása, a verőfényben tobzódó mező rajza -, az ésszerű és természetes, s később szinte szóról szóra megtalálhatjuk elbeszéléseiben, regényeiben. Verseiben is alakok szerepelnek, kik esznek, isznak, alusznak, s hiába az ünnepélyes forma, abban is földízű, normandiai kifejezéssel élnek, mely bőven meg van szalonázva ilyesmikkel: „ejnye... nohát...” stb. Érezzük, hogy az elbeszélő idegen területen van. *Versek* a kötetének címe? Nyugodtan ez is lehetett volna: *Próza*. Mégpedig jó próza. Bizonyára csak a kordivat meg a francia környezet kapathatta rá Maupassant-t, hogy mondanivalóját versekbe foglalja, meg a fiatalsága. Minden író csecsemőnyelve a vers.

2

Ha született költő, lírikus ír prózát, akkor más, hasonlóan tanulságos jelenségeket veszünk észre. Ez a próza kezdetben zsúfolt. Sok benne a jelző és határozó, túltengenek a színek, melyek egymást rontják, úrrá lesz az aránytalanság. Az ifjú elbeszélő versébe bele kellene írni valamit, az ifjú költő prózájából mindig ki kellene húzni valamit. Csodálatos, hogy a lírikus, ki könnyedén mozog a forma börtönében, győz minden akadályversenyen, s táncolni tud egy sakktáblányi területen is, csak kötöttségében mértékes. A gátak növelik erejét, öntudatát, arányérzékét. „...S az égő fájdalom táncolni megtanít: ütemes sántaság, mint aki tűzbe hágott, s kit kígyó csíp bokán, kapkodja lábait” - hogy abból a költőből idézzek, akiről majd írok. De mihelyt kikerül a rabságból, és szabad térre ér, melyen sokkal könnyebb mozogni, zavarba jön, mintegy a szabadság nagyságától. Nem tudja, jobbra menjen-e, vagy balra. Még csupa benső látás, magába meredés, önkívület. Ez azonban a prózában suta. Másra van itt szüksége, lázas nyugalomra, kifelé nézésre, türelemre, sokszor tíz készakartan-szürke oldalra, mely művészien illeszkedik az egész szerkezetébe. Szemének szoknia kell az új távlatához. Fáradtsággal megtanulja a járást az, aki már szállott. És ez érdekes. Minden költő férfikori nyelve a próza.

3

Babits Mihály első prózai munkái, mint a legtöbb született költőé, líraiak. Nemcsak abban az értelemben, melyben minden igazi alkotás lírai. (A *Bovaryné* is az: csak hogy itt az elbeszélő lírája van, lefokozott és kemény.) Ő eleinte a versíró líráját menti át elbeszéléseibe, az ő líráját. Tehát jó lírát. Színez valamit, és továbbálmodik, egy részletből kinő egy elbeszélés, egy regény. Olyan izgalmas és érdekes is, mint például *A gólyakalifa*. Ezt a kisregényt - a *Timár Virgil fiá-t* - nem sorozhatom semmi más prózai írás közé, melyek eddig megjelentek. Tárgya, kiemelve keretéből, egyszerű, hétköznapi. Az öregedő paptanár magához emel egy árva diákot, az ő lelki fiát, s neveli őt, a lelki apa remegő gyengédségével, míg aztán lassan és természetesen elhódítja tőle a haladó élet, a vér szerinti apa. Csöndes küzdelme szellemnek és anyagnak - dualista, a mély mivoltában katolikus mű -, a rajz éles vonalaival. A meghatottságot hideg kéz igazgatja, a spiritualizmust az előadás realizmusa hangsúlyozza az ellentét

erejével. Egyetlen egy „szép” részlete nincs. Az egész „szép”. Amint az író kibontja a mesét, sohasem sietve, az indítóokokat idején elhelyezve és gazdaságosan fejlesztve, szemünk előtt érik meg mondanivalója, s a várakozásban, akárcsak az írónak, nekünk is örömünk telik. Nyelvezete sem „egyéni”. Semmis szavakkal tud festeni, nem kér kölcsön a lírikustól, megveti azt az „egyéni” nyelvet, mely az elbeszélésben csak modorosság, és többnyire hézagot takar. Hangjában rejlik a líra, az elbeszélés igazi lírája, az erő pedig a kerekded, önmagában zárt, tökéletes szerkezetében, mely Thomas Mann velencei novellájához hasonlítható.

4

Új realizmusról beszélnek. Ez az irány akkor, mikor minden stílkísérlet csődöt mondott, ment az időtől, s a legbecsületesebb, legnehezebb. Egy ily oldalt megírni nagyobb erőpróba, mint a túlvilági „fantasztikum” minden kötéltné. Az igazi titok mégis az élet, az igazi bűvészet csírát teremteni a semmiből, az igazi csoda: egy ember a papíron.

Nyugat, 1922. október 1.

VII

- Feküdj le.

- Még, még.

- Nézd az ingaórát. Mingyárt háromnegyed három. Itt ülsz reggel óta, összenőve íróasztaloddal, mint egy púpos szörny. Egyedül a szobában, egyedül a házban, egyedül az egész budai utcán, egy lámpaernyő alatt, mely zölddé teszi az éjszakát. Ne makacskodj. Pihenj.

- Nem, nem.

- A levegő vastag a füsttől. Előtted üres feketekávés findzsák, teáscsészék, melyek alján egy korty bíbor tea van, a szivarok csutkáit, cigaretták roncsai, a csata emlékei, mérgek, hogy paskolják a szíved, izgassák az elméd, és el ne felejtse azt az álmot, melyet meg akarsz álmodni. Mit bámulsz arra, ami nincs? Aludj.

- Éberség.

- Fáradt vagy. Holnap reggel majd fölkelysz. Frissen megírsz egy tanulmányt arról a költőről, kit nagyon szeretsz és becsülsz, már két évtizede, s elküldsz néhány teleírt kéziratpapírt az ő ünnepi koszorújába. Tudom, mennyire utálsz azokat, kik lírikusról lírizálnak. Ezek nevetségesek. Fakalapáccsal próbálják kivésni a márványt. Fényes hidegség, kemény ész mutassa meg, hogy mit alkotott.

- Mégis, most.

- Tedd meg, de rajtavesztesz. Nem leszel eléggé erős, éles.

- Mit bánom én. Hadd legyen gyenge, hadd dadogjak a fáradtság ködén át, az őszinteség egyszerűségével. Hogy mik az ő versei, azt holnap nyolcórán alvás után sem lennének képesek jobban elmondani. Ahhoz az kellene, hogy ismét először kerüljenek kezembe, egy kötetben, egyszerre, mikor a neve még nem vált fogalommal, művészete még nem vált vérré. Akkor annyit tudtam beszélni róla, hogy megfájdult a szám. És hogy mások is ugyanazt érezték, amit én, Babits Mihály pedig Babits Mihályt jelentette mindenkinek, megkönnyebbültem, mert nem kellett többé beszélnem.

- Mit látsz?

- Nem a költeményeit, csak képeket. Amint föltűnt az egyetem rosszul világított folyosóján, egy helyen, melyet egyszer megnézek majd, egyedül is. Amint első versét olvasta, kántáló önkívülettel, Spinozáról szóló szonettjét. Amint kihullott hozzám intézett leveléből, melyet egy reggel diákszobámban bontottam föl, az *Irisz koszorúja*-nak kézirata. Amint nyáron, elhagyott, rokon lakásban olvasott, hintaszéken. Amint szegedi hónapos szobájában a *Fekete ország*-ot mutatta meg. Amint a háború utolsó évében keserű fájdalommal ült egy vendéglői asztalnál, azzal a kétségbeeséssel, mely ma millióké. Minden jelentős, ami rá vonatkozik, s vagy húsz évvel ezelőtt azt kértem tőle, írja meg, mit evett, mit ivott, mert az is érdekes. Aztán az arca.

- Milyen az arca?

- Mint egy méla arabé. Halványfekete. És a hangja, mint egy éneklő arabé. Valami állandó. A költészete is állandó. Tökéletesen jött, a maga ősi verszenéjével, készen, s nem kellett látnia ezt vagy azt, hogy kifejlődjék, csak megnyilatkoznia, mert kincsét az örökkévalóságból hozta. Gyermekingben nem ismerte senki. Később egy könyvtárat polcolt a mennyezetig, de ő előbb magasodott föl, mint a könyvtára. Fejlődése nincs. Vannak nagy költők is, kik megszerezték a halhatatlanságot. Ő nem ilyen. Mindig a folytonosság volt, a szakadatlan Egy. Halhatatlannak született.

- Ezt írom. Diktálj.

Nyugat, 1924. április 1.

VIII

Pazar papíron, kifogástalan nyomással jelent meg a Magyar Szemle Társaság kiadásában félszáz középkori himnusz. A középkorról vajmi keveset tudunk. Nevezték már *sötét*-nek és *fényes*-nek is, de mind gáncsolói, mind magasztalói csak ritkán hatolnak velejéig, mely az egyetemes hit volt s a gyermeki áhítat. Ennek a hitnek és áhítatnak ékszerszobái azok a himnuszok, melyek az I. századtól a XVI. századig támadtak névtelen német, francia, angol és magyar szerzetesekben s világhíres költőkben, mint Szent Ambrusban, Prudentiusban stb. Az „egyetlenkönyvű ember” élt ebben az időben, aki csupán a bibliát ismerte, s a mai emberrel szemben, aki idegenül áll millió könyve közepette, ebben az egyetlen könyvbe sugározta belé lelki életét, ezt az egyetlen könyvet szívárványozta föl érzéseivel, mélyítette el gondolataival. Babits Mihály tanulmánya kalauzol a titokzatosan izgató világban, s ő tolmácsolja a latin himnuszokat is, melyek között még az avatatlan is számos ismerőst lelhet, mint a *Stabat Mater*-t, a *Veni Sancte*-t, de megannyi remekművet is, mint Hildebert de Lavardinnek, az I. századi francia-latin költőnek *Ének-ét az Istenséghez*, mely tizenkilenc század múltán is friss és megrázó, vagy mint Szent Bernát himnusát a szeretetről, mely ma is újnak és merésznek hat, vagy mint a mi Pázmány Péterünk barokkosan dús *Ének-ét Magyarország Védasszonyáról*. Senki se volt hivatottabb a tolmácsolás nehéz feladatára, mint Dante magyar megszólaltatója, aki szavaival hiánytalanul fejezi ki Botticelli báját és Greco erejét. Babits Mihály műveltsége a latin műveltségben gyökerezik. Föltétlen ura nyelvünknek. Annak, aki e versek kisdédi selypegését akarja megérezéltetni, tudni kell folyékonyan és ékesen beszélni, s annak, aki vissza akarja zengetni ezeket a gügyögő rímeket, olyan nagy költőnek, olyan boszorkányos művésznek kell lennie, mint ő. Ezekben a himnuszokban szülemlik meg a rím. Az első rím Tertullianus korában pendül meg az afrikai egyházi latin nyelvben. Afrika ajándéka ez az édes összecsengés, mely mai verseinknek szinte pótolhatatlan éke, papok és

barátok játszadoznak vele kolostorok magányában, talán, hogy minden földi örömről lemondván, ezzel a mennyei zenével kárpótolják magukat. Ekkor alakulnak ki a különféle versidomok és műfajok is. Babits Mihály tehát nemcsak a középkori költészetten vezet végig bennünket, hanem úgyszólván magát a gyermekkorát élő, európai valóságban is, mert korismeretével, nyelvérzékével, ösztönével visszaéli és visszaérzi a századok messzeségében elhangzott dallamokat, és újjáteremti őket. Aki egy pillantást vet a kétnyelvű szövegre, nem győz ámuldozni gondosságán, lelkeségén, rezzenékenységén, művészi leleményén és alkotó költői erején, mely az eredeti szöveget majdnem változtatás nélkül - egy gyöngéd hajlítással - belebillenti nyelvünk merőben más anyagába. Nem a jelen pillanatnak készült ez a könyv. Irodalmunk maradandó értéke.

Pesti Hírlap, 1933. január 17.

IX

*Hajnalka volt az édesanyám,
hajnalra születtem én.
S lelkemben már ily fiatalon
nincs hajnal, semmi remény,
nincs hajnal, semmi vidámság,
nincs hajnal, nincsen öröm.
Hajnalka volt az édesanyám
s csak alkony az örököm.*

*Hajnalka volt az édesanyám:
kedélybeteg, árva nő ma;
mióta meghalt édesapám,
házunk oly szomorú, néma:
mióta meghalt édesapám,
házunk oly hallgatóg, árva:
gyerekkoromba' - szegény fiú:
e házba valék bezárva.*

*Novemberben születtem én,
Hajnalka volt az anyám:
ah, annyi gondja volt, szegény,
hogyan gondolt volna réám?
Hogyan gondolt volna fiára,
ki titkon búra hajolt?
(Hajnalka volt az anyja,
de ő November gyermeke volt.)*

*Síromra, ha meghalok, ez jön:
„Itt nyugszik az, ki nem élt:
nem nyúlt az eléberakotthoz,
jöhettek remélt.
Világa nem a nap vala,
csak a kölcsönfényű hold:
Hajnalka volt az anyja - de ő
e hajnal alkonya volt.”*

Hadd beszéljek most Babits Mihálynak erről a verséről, melyet pályája kezdetén, nagyon fiatalon írt, s hadd mutassam ki, micsoda benne a szép. Módszerem ezúttal se lehet más, mint egyéb fejtegetéseimben. Csak a szövegről veszek tudomást, mely előttem van, és elhagyva minden tárgyi magyarázatot, sorait, szavait, szerkezeti fogásait elemezve jutok majd el a héjtól a magig.

Egyáltalán elképzelhető-e itt tárgyi magyarázat, vagy afféle „tartalmi kivonat”? Ugyan kérlek, légy szíves, mondd el a tartalmát „saját szavaiddal”. Lám, hogy dadogsz. Ennek a költeménynek nincs tartalma, ez is „tartalmatlan”, mint minden remekmű a világ teremtésétől kezdve máig, mert a költemény csak önmagával egyenlő, sohase jelent eszmét, gondolatot, pusztán önmagát. Nem szándék az, hanem már beteljesülés és öncél. Amint erőlködöl, hogy a verset „elbeszeld”, és holmi álszent erkölcsi buzgalommal dicsérd a „nemes, önzetlen” fiúi szeretetet, lassanként ellentmondásba keveredsz, és ráeszmélsz, hogy a fiú nem is annyira édesanyját ünnepli, mint önmagát, édesanyjával együtt önmagát magasztosítja föl s az egész életet. Szavaid a meddő küszködésben elfogynak, egyre jobban ötölsz-hatolsz, végül magad is áttérsz a vers dallamára, föllebbensz a levegőbe, már röpülsz is, önkéntelenül ismételve a megvesztegető, másként ki nem fejezhető sorokat: „Hajnalka volt az édesanyám, hajnalra születtem én”. Igen, igen. Minden versnek ellenpróbája, hogy prózába semmiképp se tehető át. Az a vers, mely prózával is megközelíthető, rossz vers, s csak külső, henye ékességül öltötte magára pompás köntösét. Ezt a köntöst az igazi versről nem lehet lefejtetni. Oda van növe hozzá. Ha le akarjuk húzni, a köntös is vérzik, s vele pusztul a költemény.

Először az tűnik föl, hogy milyen lazák a gondolati kapcsolatai. Hajnalka, hajnal - hajnal, remény - remény, vidámság - hajnal, öröm - anyám, én - Hajnalka, árva - ő, én - árva, én is - édesanyám, édesapám - hajnal, november - november, halál, - halál, sír - hajnal, alkony. Íme, a vers úgynevezett „vázá”. Mintha álmodnék valaki. Álomban gondolkozunk ilyen lazán, az öntudat részleges kiesésével, a tudattalan mélységben, s ilyen bátran és vakmerően is, szikláról sziklára ugorva, közelit és távolit egybeölelve. Ott a szavak jelképekké válnak. Például egy hegyet látunk, egy tömör, szilárd sziklát, s esetleg eszünkbe jut Szilárd nevű barátunk, vagy Arany János egy sorát halljuk, s a következő másodpercben már egy őszi erdőben járunk, arany fák közt, vagy egy aranyórát pillantunk meg valahol. Természetes, hogy a fönti szöveg nem gyakorlati közlés. Ha így olvasom, értelmetlen. Tegyük föl, hogy valaki megsürgönyöznékünk, ámulva olvasnánk, fejünket csóválva tennénk félre a sürgönyt, s aggódva gondolnánk arra, aki sürgönyözte. Ez a vers álmomban született, az ihlet éberálmában. Csupa látási és hallási káprázat - vízió és hallucináció -, csupa jelkép.

A lélekbúvárok azokat, akikkel foglalkoznak, lefektetik egy pamlagra, megkérik őket, hogy „engedjék el magukat”, s beszéljenek arról, ami eszükbe jut, minden mesterséges logikai és nyelvtani összefüggés nélkül, képzelődjenek valamiről, egy tárgykörrel, ha másként nem, indulatszavakkal vagy főnevekkel és igékkel. Így támadt az a csapongás a világűrben, az a szeszélyesnek tetsző, de minden értelmi beszédnél következetesebb és jellemzőbb vallomás, a lélek ősi rengése és pihegése, melyet szabad eszmefűzésnek neveznek. Ez a vers is a szabad eszmefűzések sorozata. Fő varázsa ebben van, és abban, hogy művészi.

Művészivé a formája teszi, az a forma, mely nem valami átvett, másoktól kölcsönzött holmi, hanem együtt szülemlik a verssel, szemünk láttára, szükségszerűen. Élő keret ez. Jambusok és anapesztusok váltakoznak, látszólag önkényesen, de mindig lelki történeteket festenek. Figyeld meg, hogy a versszakok első sora mindig egy tény megállapítása, s a versszakok első négy sora ennek nyugodt előadása, a második négy sor pedig az előző négy sor izgatott kifejtése. Úgy rémlik, hogy a költő fékezni szeretné önmagát, de nem tudja. Ez a szabályosság ringató hullámozást ad a versnek. Igénytelenül kezdődik. A szerény cím - *Anyám nevére* - arra

utal, hogy csak játék az egész egy névvel, egy szójáték. De az első szak második sorában már a hajnalt látjuk, ég-föld közt lebegünk, s ez a csillagászati szemlélet nagy távlatokat föltárva, életet és halált idézve folyton visszatér a Hajnalka név hatására, mely parancsoló, boldog rögeszmeként vonul végig a költeményen. Az ütem egyenletesen lüktet. De a szakok első négy sorában, ahol a költő megállapít és előad, inkább a földönjáró jambus uralkodik, s a szakok második négy sorában az anapestusok visznek és emelnek bennünket az önkívület egébe. A második szak sorában ütemtörés van: „Kedélybeteg árva nő ma”. Itt a jambus hirtelenül és hanyagul trocheussá lankad, mintha írója már nem is törődne a mértékkel. Milyen gyönyörű ez. Milyen gyönyörű - és újszerű még ma is - ez a szó: *kedélybeteg*, a művelt embernek keresetlen, mert keze ügyében levő, szakkifejezés ehelyett: *bánatos* vagy *földresújtott*. Milyen gyönyörű aztán, milyen andalító, milyen hatásfokozó és mindent betetőző ez az összerakott és mégis természetes, hibás és mégis tökéletes, játékos és mégis komoly rím itt: *nő ma - néma*. A harmadik szakban az eszmefűzés még szabadabb és korlátlanabb. Utolsó két sorában (a zárójelesben), amint gyakran tapasztaljuk ilyen lelkiállapotban, akár a szabad eszmefűzésnél, akár ősi népeknél és gyermekeknél, a költő váratlanul egyes harmadik személyben kezd beszélni önmagáról, mint valakiről, aki már idegen neki, és nincs is. Utána a negyedik szakban csakugyan a sírversét írja meg, azzal a lebegő álomlogikával, melyről előbb emlékeztem meg. Ki is volt ő? Egy hajnal alkonya. Van a hajnalnak alkonya? Nincsen. A hajnalból dél lesz, abból délután, s legföljebb a délutánnak lehet alkonya. Talán föl is ágaskodik bennünk ez az értelmi szörszálhasogatás egy pillanatra, de máris elejtjük, mert ez a merészség izgatószerű képzeletünknek, amint ő is egy fájdalom túlságában leli meg ezt, s ekkor ébredünk rá a költemény teljes szépségére, melyet most már a lebegő ütemek nyugvópontra visznek, és bezárnak egy szokott, szabályos, de ezen a helyen meglepő rímmel *hold - volt*, és az utolsó sor a búsan kongó *a*-ival és *o*-ival.

Dal ez, tökéletes dal, a műfaj minden kerekdedségével és szigorú zártságával. Megannyi tiszta szívhang. Schumann-nak kellett volna zenét szereznie hozzá, aki a *Kinderszenen*-t írta.

Pesti Hírlap, 1934. október 7.

DRÉGELY GÁBOR

1

Vajon hogy rajzoljam meg Drégely Gábor arcképét?

2

A kritikusnak olyan kedve és becsvágya van ehhez, mint a festőnek a pufók angyalok és eszményi hercegek után kissé szeplősebb és göröngyösebb tárgyakhoz.

Mint írótl különösen érdekel a feladat.

Már csak azért is, mert bántják, állandóan és fáradhatatlanul, szóban és írásban, barátjai és ellenségei egyaránt.

Népszerű? Népszerűtlen? Azt hiszem, mind a kettő. Az ő népszerűsége népszerűtlen.

El tudok képzelni egy titkos drámaírótl, ki a fiókjának ír, nem adják elő, tapsot sohase kapott, s mégse cserélne övele, ki parancsol a színházi igazgatóknak, harmincöt éves koráig meglehetősen vagyont szerzett két darabjával, s a világ minden táján ismerik, ha nem is a nevét, de a darabjait mindenesetre. Mert az ő közönsége sohase nézi meg, ki írta a darabot, melynek tapsol.

Szobájában berámázottan függnék a különböző nyelvű színlapok. *A szerencse fia*. Itt a bécsi és a berlini: *Der gutsitzende Frakk*. Az angol: *The Well Fitting Dresscoat*. A szlovén: *Ese frakk dobroze pristo*. A lengyel: *Dobrze skrojiny frak*. A horvát: *Dober frak*. A román: *Fracul*. Az orosz: *Horoso sityij frak*. (Odabiggyesztették a csalogató alcímet: *Hogy lesz valaki miniszterré?*) A holland: *In rock*. A dán: *So man ärkläd*. A francia szöveg még csak nyers fordításban hever az asztalán, mert közben - nem emiatt - kitört a háború. *L'Habit bien coupé*.

Azt kell hinnem, hogy van perzsa és eszkimó színlapja is, de azt már igazán szégyelli, és a fiókjában rejtegeti.

3

E súlyos dicsőség közepette zavartan és szerényen áll Drégely Gábor, olyan arccal, mintha mentegetőzne, hogy ő nem tehet róla.

Valóban, ő maga a szerencse fia. Fiatal korában egy frakkot kapott magára, egy irodalmi modort, mely a bohózathoz és a komédiához állt közel, de egyik se, s ebben az álöltözetben elment az irodalom és a dráma elárvult csarnokaiba, melyek már régóta nem az életábrázolás templomai, csak a polgári közönség szórakozóhelyei. Nagyon régen elmúltak azok az idők, mikor a Comédie Française páholyában az irodalmi márkik felszisszentek egy süket rímre, és otthagyták az előadást egy hibás sormetszet miatt. Az írók tömegesen menekültek el a „vész-kijárat”-on. Darabírók jöttek, kik kiesztelt történetekkel csiklandozták a közönséget, a francia forradalom felszabadultjait és beérkezettjeit, kik nem szolgáltak a művészetnek, mint az egykori arisztokraták, de felkapva az uborkafára, parancsolni akartak neki, és rövidesen át is alakították a saját képükre és hasonlatosságukra.

Minden művészet akkor szűnik meg, amikor a tárgy fontosabb lesz a formánál, a *mi* előtérbe kerül a *hogyan* rovására. Ez történt a színházaknál is. Kimutatható, hogy az utóbbi sikeres darabok a tárgyakkal hódították meg a közönséget, azzal, hogy nem sokat kellemetlenkedtek komoly igazságokkal vagy mély költészettel, inkább kedves távlatokat tártak fel, hogy milyen erős a gyenge, milyen gazdag lehet a szegény, megmutatták a szerelem, a siker, az arany óriási lehetőségeit, segítették gyarló képzeletüket, mintegy álmodoztak helyettük.

Ennek a színháznak az apostola és prófétája Drégely Gábor.

4

Nem lehet azt állítani, hogy engedményeket tesz a közönségnek. Ő maga az engedmény. Meg vagyok győződve, hogy a darabjainak magva véres kérdésül él benne, mielőtt megírná, és hisz bennük, mint az imádságban. Nincsenek előtte országhatárok. Közönsége akkora, mint a világ. Ibsent sohase értették meg a franciák. Őt minden nép egyformán megérti, akár csak a hírlapok napihíreit. Az a tömeg ez, mely mindig egyféle könyveket olvas itthon is, külföldön is.

Arra, amit mível, nem varr hímet. Nyílt és egyszerű. Kimondja, hogy nem akar többet annál, amit akar. Ez lehet egyik oka, hogy annyira támadják őt azok, kik tetszetősebb és irodalmibb jelszavak alatt ugyanazt óhajtják csinálni, de minthogy a középutat keresik az irodalom és népszerűség közt, elvétik a célt, és a maguk terén közel se olyan ügyesek. Kétségtelen, hogy a kárvallottak - nem a nagyok - bosszúsága ez, kik hasonló célok felé törnek. Minden világsiker ellenére csak kétszázezer koronát keresett darabjaival, a többi elsikkadt a fordítók, az ügynökök, a tolvaj külföldi színigazgatók kezén.

Két polgári foglalkozása van: darabokat ír, és városi mérnök az V. kerületben. Külföldön valóságos színházi ügynöke minden magyar darabnak. Nincs benne irigység. Jó ember.

Egy okkal több, hogy Prém József megüresedett trónjába ültessék.

5

A Magyar Színház most készül új darabjára, melynek jellemző címe: *Egy férj, aki mindent tud*. A férj, aki azt hiszi, hogy gondolatokat tud olvasni, és ismeri a nőket, végül rájön arra, hogy a saját feleségét se ismeri. Ismét erősen polgári játék, nemcsak a tárgyában, de a fel-fogásában is. Afféle kis gunyoros mosolygás azok felé, kik a vicclapokból ismerik az életet. Drégely Gábor hosszasan meséli új darabja tartalmát, nem elvontan, egy mondatba foglalva az egészet, de jelenetről jelenetre, sok helyütt párbeszédesen, mert annyira színpadember - a mai színpad embere -, hogy nem képes feloldani, egyszerűsíteni igazságait.

Színpadi ötletei vannak, valóban csak színpadi ötletek, kitűnőek és meglepőek, melyekre rájön, mint a pesti népdalok szerzői, kik hallanak egy melódiát, s aztán elfütyülik, vagy egy ujjal kipötyögtetik a zongorán.

6

Bejárta az egész világot.

Tud németül, franciául, angolul, olaszul.

Az írók közt Balzacot, Maupassant-t, Dickenst, Wellset olvassa.

Ki a világ legelső drámaírója?

Szerinte Barry, *Az egyenlőség* írója.

7

Gyerekkora óta ír, de sohase mást, csak vígjátékokat.

Most egy drámatervvel foglalkozik.

Diákkorában, mint az önképzőkör elnöke, drámai matinékat rendezett a Markó utcai reáliskolában, melyeken alkalmi darabokkal szerepelt.

Különben, mint ő mondja, osztálytársa Zerkovitznak, a zeneszerzőnek.

Figaro, 1918. szeptember 18.

KEMÉNY SIMON

Kemény Simon költői pályája a maga vonalában is egyéni: az utóbbi három évtized alatt mindössze néhány verssel biztosított magának maradandó helyet irodalmunkban, míg körötte sokan - a kitűnőek is - a kötetek dandárjával, valóságos fiakönyvtárakkal vívták a dicsőséget. Mindez természetesen csak külsőség. Idők múlásával a legnagyobb költők műveiből is pár költemény marad meg, a többi áthull a rostán, nem számít. Ő eleve elvégezte azt a selejtező munkát, melyet másoknál az idő végez el. Csak a színejavát tette közzé: a virágot mutatta, avar és trágya nélkül. Termése tehát fölöttébb gazdag. Vagy a *Kezek* című verse nem ér-e föl egy egész kötettel, s a *Gyümölcsök* nem éreztet-e egy kort, egy művészi irányt, érettségében éppoly teljesen, mint például Manet *Olympiá*-ja az impresszionizmust? Ez a szó, melyet bírálói derűre-borúra alkalmaztak rá, csak félig-meddig talál. Szavai olykor tényleg színesen szeszélyesek, de megmunkáltak, csiszoltak is, akár az ékszerek. Ékszeres, dús művészet ez, főrangú művészet, klasszikus művészet, a tartózkodás előkelőségével. Mérték és érték itt karöltve jár. Most huszonhat új költeményét fogja egybe, az utóbbi esztendő aratását. Időszzerű - a szó hétköznapi értelmében - sohase volt. Ifjúkori versei azért nem fakultak meg, mert ő az életet mindig időszérűtlen messzeségből és magasságból szemlélte, a forrót, a lázast egy feddhetetlen művész biztos közönyével formálta meg. Újabb verseihez a kor legföllebb anyagot szolgáltatott. Amint valaha a bőség pompáját írta, úgy írja most az ínség pompáját, „a gondok rongyos bandériumát”, a Rákóczi utat, esti hatórai világításban, a végrehajtást, a varjakat, s szürkeségében is csillogó, feledhetetlen freskót fest egy „ájult város” testi és lelki nyomorúságáról. Hangja még tisztultabb, eszközei még egyszerűbbek. A pompát egyszerűséggel fejezi ki. Művészi skálájának szélességét bizonyítja egyrészt a *Jaj* című költeménye, a maga játékos-ötletes pazarságában, másrészt a *Jeremiád*, melyben a megnemesedett népdal zendül föl. E két végletet egy költői egyéniség öleli egybe, valami sajátos, mélyről fakadó pesszimizmus, mely metsző és hideg, de edző és tiszta is, mint a ködtelen, téli napok fagytól ezüstlő, harapni valóan kemény levegője. Csók István három kézzel színeztet, eredeti képe díszíti ezt az óriási alakú, lazacszín selyembe kötött könyvet, mely a kucorgás és szegénység éveiben szinte jelképesen röpül asztalunkra, figyelmeztetve bennünket, hogy a költészet mindenkor tékozlás és ünnep.

Pesti Hírlap, 1930. december 24.

HALASI ANDOR

Írni írásokról: van-e ennél nehezebb, hálátlanabb feladat? Ehhez talán csak a bölcselő gyötrelmes résen levése hasonlatos, aki azt vizsgálja, hogy az agyvelő, gondolkodásunk műszere, mennyire alkalmas a világjelenségek észrevezésére és lemérésére. Az, aki a kritikának adja magát, körülbelül ilyen munkát vállal. Át kell vennie az öntudatlant, közvetlenül, s öntudatossá kell magában érlelnie. Amellett legyen költő, alkotó. De mikor dobog a szíve, vegye elő óráját, és a másodpercmutatót szemlélve olvassa meg szívdobogásainak számát, hogy kimondhasson egy pontos, tudományos *terminus technicus*-t. Állandóan e két véglet távol-ságában mozogjon, forróság és hidegség között. E kötet írója, Halasi Andor, úgyszólván gyermekifjúsága óta a kritikának él, áldozatos szeretettel, s most összegyűjtötte azokat a többnyire rövid cikkeket, melyeket az 1890 körül induló, új magyar irodalom alakjairól írt, egy-egy könyvük megjelenésekor. Nem kiszélesített tanulmányok vagy esszék ezek, hanem vázlatok. Ha vannak a kritikának tájképirói és aktfestői, akkor ő az arcok piktora. Egy-egy írói portrét vázol, széles ecsetkezeléssel, pár festékpamaccsal, a színek miatt sokszor elhanyagolva a rajzot, körülbelül abban a modorban, mint Rémy de Gourmont, a *Livre de Masques*-ban a francia szimbolistákat jellemzi. Továbbstilizálja az arcot, azok alapján, amiket olvasott az íróról, gyakran belepingálja egyéni líráját is, mert számára a kiélési forma mindig csak a kritika volt. Lázas, és olykor az értékelés rovására is elragadja heve. Az, ami másnak egy élmény, az ihlető alkalom, neki mindig a könyv. Krúdy Gyuláról való rajzát így kezdi: „Egy józan álmodozó jár-kel közöttünk, félrebillent fejjel, tűnődő szemeit eldugja a szemhéja mögé, ajkán rejtelmes, régi mosolygás, oly régi, hogy talán már nem is tudná megmondani, miért mosolyog.” Egy-egy ilyen merész fogással igyekszik behatolni - egyszerre - az író lényébe. Ötletes, szellemes, talpraesett. Szomory Dezsőt úgy érzékelteti, meg, hogy stíluskarikatúrát ír róla. Babits Mihály művészetének azzal ad keretet, hogy felsorolja az új tudomány és bölcsélet eredményeit, s ezzel mintegy sejteti, hogy a költő, aki vall magáról, csak arról beszél majd, ami ezeken túl van, a titokról, a feloldhatatlanról, a végzetesről, és sohase mond fölöslegeset. Hellyel-közzel elemez is, és ezek legsikerültebb lapjai. Tóth Árpád bűvös versformáját boncolgatva erre a következtetésre jut: „A megtervezett forma pontos betöltése szinte az érzései iránti közöny hangulatát kelti, s a precizitás monotóniája csodálatosan erősíti annak a fáradt közönynek hangulatát, mely érzéseinek belsejét jellemzi.” Az ilyen és ehhez hasonló találó megállapítások, melyek maradéktalanul fejezik ki fogalmi nyelven azt, amit az olvasó a művészi mámor öntudatlanságában érez, megjelölik e könyv írójának útját: az érdekes színfoltok után a pontos, hajszálfinom tollrajz következik.

Nyugat, 1921. február 16.

BALLA IGNÁC

Egy nőről szól ez a regény, kinek az arca szív alakú, a szeme ibolyakék, a keze pedig elefántcsontfehér. Ezt az ideges kezét megmintázza egy szobrász. A szobrász életre kelti a márványt, de fölébreszti a kezét is. Ez a kéz, mely sokáig csak annak a férfinak a kezében pihent, aki szerette őt, szeszélyből vagy kíváncsiságból, megpihen a szobrász kezében, és hűtlenné válik az igazi férfi testvéri kezéhez. A botlás után vezekelni próbál az asszony keze. Keres valamit, amibe megfogózzon, de semmit se talál, gazdátlan és üres marad, s csak hosszú tusa után leli meg a megoldást, a kulcsot, az ürességet kitöltő tartalmat, egy forgópisztolyt, mellyel véget vet életének.

Ballá Ignác regénye erősen festői, minden ízében dekoratív. A kéz pedig, mely a főszereplő, nemcsak jelkép, a szó szoros értelmében, szerkesztő erő is, mely a mesét egységessé teszi, a cselekményt egy ívbe lendíti, a könyvet összefogja. Különbözik a regényen lírai áram hullámszerűen végig, szilaj hullámszerűen. Akik itt élnek, mozognak, azok az érzéseik által válnak létjogosulttá. Bevallottan, nyíltan lírai regény ez. Alakjai közvetlenül jellemzik önmagukat, akár egy levéllel, akár egy elképzelt magánbeszéddel. Írója nem is óhajtja másolni a valóságot, melyből aztán mi, olvasók vonnánk le a következtetéseket. Líraiságából, bontakozik ki szép lélektani mondanivalója is. A férfi, miután kiejti a kezéből a boldogságot, érte az egész életet, a múltat kapja cserébe, ellenben a nő a jelen elvesztésével koldus marad, nincs múltja, és nincs jövője, meg kell halnia.

A szó - mámorosan - önmagáért él. Balla Ignác annak idején plein air színeket hozott, a *Dél* című regényes verseskönyvében a színgyűlölő klasszicizmus után egy festéktékát tett elénk, melyen a tengerre, a virágos erdőkre, az izzó olasz tájakra egyformán volt ultramarinja, rózsaszíne és okkerje. Színei ma teljesebbek. Lírája pedig még egyszerűbb és mélyebb.

Pesti Napló, 1917. május 27.

NAGY LAJOS

I

Nagy Lajos elbeszélő művészete tiszta és józan.

Majdnem azt írtam: protestáns és puritán.

Megvetője minden katolikus regényességnek, ékességnek, tömjénnek, színes ablaknak, aranyozott és faragott szószéknek, melyről szárnyas igék röpködnek. Kopasz templomban áldoz az érzésnek, a gondolatnak. Elvei vannak. Azzal a fiatal írói nemzedékkel szemben, melynek jórészt művészetközponti a világszemlélete, és hite szerint az élet legföllebb csak ösztönzést nyújt az alkotásra, ő fontos és nagy szerepet tulajdonít az élménynek. Alakjai - érezni lehet - eleven modellekről mintázódnak. Szellemi élete középpontjában nem is a művészet van, hanem inkább az ítélet, az erkölcs, az igazságosság. Állandóan latolgatja az emberek cselekedetét: helyes-e, vagy nem helyes? Más írók azt kérdezik: szép-e, vagy nem szép? Ellensége az ötletnek, öntudatosan. Munkáinak szerkezetét és arányos voltát nem a számítás, de az élet heves és szilaj érzése adja meg. Most három elbeszélését olvastam: az első - *Egy berlini leány* - egy budapesti német nevelőnő története, s története egy egyszerű és ártatlan ifjúkori szerelemnek is. „Én”-novella, egyes első személyben elbeszélte, de mennyire illik ez a régies forma egyszerű és nemes líraiságához, keresetlen érzelmességéhez. Azt olvassuk, hogy a német lányok szebben, emberibben, érdektelenebbül tudnak szeretni, mint a pestiek, és mindezt egy forró fohász formájában, egy vallomásszerű elbeszélésben, melyben lüktet a boldog és szegény fiatalság. Nagy Lajos jellegzetesen ennek a fiatalságnak az írója: a sóvárnak és a pénztelennek, a nő és a pénz után vágyakozóknak, rajzolója a mai ifjúság szerelmi és mindenekelőtt nemi nyomorúságának. Mindebben pedig semmi hatásvadászat sincs, semmi kórtani vagy érzékcsiklandó, inkább a felháborodott erkölcs, a megtiport életvágy sikolt ki belőle. Eszköze alig van. Festői jelzőket nem használ. Rábízza magát a megfigyelése bizonyosságára. Másik rajzában - *A szép ember és a nem szép ember* - két emberarcot rajzol le pontosan. Ízelítőt kapunk itt a humoráról is, mely egészen sajátos, kesernyés és szomorkás - a szegénység halálos humora -, s egy másik sajátosságából is, mely igen jellemző rá, a budapestiességéből. Fiatal íróink közt ő leginkább budapesti, de nem divatos értelemben, nem azzal a hetyke és trágár budapestiességgel, mely helyi színekben és népszerű szólamokban tobzódik, hanem a szenvedésnek és a fanyar közönynek azzal a mérhetetlenségével, mely külvárosaink pincelakásaira és vakudvaraira borul. Nekem az utolsó novellája tetszik leginkább - *Az utolsó út* -, az a pár soros vázlat, mely elegendő lenne arra, hogy kiemelje őt abból a bárgyú és olcsó versenyből, melyet „magyar irodalmi élet”-nek neveznek, s reáirányítsa a közönyös kiadók figyelmét. Egy szegény, beteg öregasszony utolsó útját írja le, ki majd öngyilkosságot követ el. Micsoda életek vannak, és micsoda halmozása az istentelen szomorúságoknak. „Nagy eltompultsággal ment, félénken és összehúzódva. És sunyin nézelődött... Szegény asszony volt, nagyon szegény. Falun, rozoga viskóban született, tizennégy éves koráig a falujában lézengett, játszadozott, sok hideget és meleget szenvedett, gyakran unatkozott, és apjától, anyjától gyakori verést, még több szidást kapott. Akkor feljött Pestre. Kis cseléd lett. Két évre már gyereke született. Ez meghalt, aztán mástól másik született. Ezt nevelte. Másoknak mosott, takarított, főzött, ő maga piszkos volt, és koplalt. Finom ételt sohase evett. Csak a fia születésének évfordulóján vett három darab cukrászsüteményt tizen-nyolc krajcárért. Kettőt a fiú evett meg, egyet ő. Így ünnepelte meg évenként a nyomo-

rúságának megszületését.” Az a rideg tárgyilagosság ez, mely a jó írókat megkülönbözteti a csalóktól. De tovább kell jellemeznem az elbeszélést, magával az elbeszélés szavaival: „A fiú most huszonhárom éves, szabómunkás. Sápadt, vizenyős szemű, a bal lábára biceg... Most együtt él egy leánnyal, aki előbb olcsó utcai lány volt... Ő sokszor megsiratta ezért a fiát... Egy újságáruló suhanc lakott ott, ahová (az öregasszony) ágyra járt. Ez udvarolgatott neki, és szombat esténként pálinkával traktálta... így esett meg a dolog, hogy öregedésére viszony lett közöttük. De csúnya betegséget kapott, kórházba került... Hosszú időre rá nagy seb keletkezett a jobb kezén. Munkaképtelen lett. A fia megsajnálta, egy-egy koronát adott neki néha... Sápadt volt nagyon, a feje fájt, szótlan, szomorú és nagyon feledékeny lett. Feledékenységet a szálláson gyakran kinevették... És most ment. Valahonnan zene hallatszott. Izgatott, gyors zene... Beteg kezében egy kis üveget szorongatott... Otthon is elvégezhette volna valahogy a dolgot, de csak úgy eszébe jutott, hogy elmegy. Kimegy a városból, egy elhagyott helyre.”

Íme, egy érzés hiánytalan, maradék nélkül való kifejezése. Akarhatunk-e többet?

Nyugat, 1917. október 1.

II

Reggel egy állatkertben látok egy borzot, s ezt mondom: „Egészen olyan, mint Y, az ismerősöm.” Délután aztán találkozom Y ismerősömmel, s ezt mondom: „Egészen olyan, mint az állatkerti borz.”

Nyilván e két hasonlat között mozog az állatmese, s ezeknek játékos változatából keletkezik az a gyengéd humor, finom-metsző gúny, mely az indus Pancsatantra őskori példázataiban, Aesopus, Phaedrus, Lafontaine sohase évülő meséiben megnyilatkozik. Az emberiség nem unt rá erre a komoly tréfára. Lessing folytatta, Jules Renard pedig megkoronázta a műfajt az ő imádandó *Histoires naturelles*-jeivel, melyekben már egy városi irodalmár éles szemével szemléli - végtelen szeretettel és megbocsátással - „alsóbbrendű testvéreinket”. A legnemesebb ötletek viaskodnak ezen a téren. Újat mondani vajmi nehéz.

Nagy Lajosnak nemrégiben megjelent egy csomó állatmeséje, egy mulattató könyvtár szerény füzetkéjében. Az író, akit biztos elbeszéléseiért, világos szerkesztéséért, kemény jellemző erejéért becsülnék, ezeket a karcolatokat könnyedén vethette papírra, de annyira frissek, eredetiek, annyira egy tiszta fő és szív gondolat- és érzésvilágát tükrözik, annyira egyéniek, hogy külön föl kell hívnom rájuk az olvasó érdeklődését. Jókedvvel írta, igénytelenül, és mi jókedvvel olvassuk, mert érezzük a humor lélekkel teljes szerénységét.

Ő is állatokról beszél, és folyton emberekre gondol. Komikumának alapja szintén az, hogy a természet, melynek nincs öntudata, elveszti öntudatát, gépszerűvé lesz. De új elemet vegyít meséibe, mely az ő leleménye. Az állatokkal együtt kigúnyolja a tankönyvek fontoskodó és pontoskodó leíró módszerét, s ártatlan arccal, nagyon szigorúan, kedves, bárgyú együgyűséggel állapít meg a mindenáron teljességre törekvő természettudomány nevében. Felsorolja például a kígyók különböző fajtáit, majd hozzáteszi: „Érdekes lenne még egy kis, rövid sárga kígyó, lila kecskeszakállal.” Vagy: „Kék színű hangyák nincsenek, ami a természetnek minden gazdagsága mellett is némi szegénységre vall.” Vagy: „A teve életkora negyven-ötven év, de előbb is agyon lehet ütni.” A rendszeres-módszeres tudomány kattogását érezzük ezekben a sorokban, s kacagunk. Könyvének címe az is lehetne: „Állatmesék az állatokról és a tankönyvírókról.”

Főképpen az emberközponti, utilitárius szemlélet félszégeit pécézi ki, mely „hasznos”-nak jelzi a juhot, mert meg lehet enni, s „haszontalan”-nak a tigrist, mert az viszont az embert eszi meg. Az ő szeme is városi, sokszor budapesti, de látszólagos léhasága mögött tartalmas lélek van, a torz fintor mögött fájdalom és bölcsesség. „Az oroszlan a legbátrabb valamennyi vadállat közt, de ezért kitüntetésre nem tart számot. Hazája Afrika és Ázsia, más földrészeken csupán mint idegen államok alattvalói szerepelnek, s útlevél és más igazolóiratok hiányában állatkertekben vannak internálva.” Ítélete mindig talpraesett, az emberi értékelés viszonylagosságát feltüntető. Ötlete pedig, mely soha sincs önmagáért, keserű és jóízű.

Ezzel a pár szóval az író figyelmét is szeretném ráirányítani kis könyvére, melynek vázlatosságát - úgy látszik - készakarva nem tüntette el. Eddig elbeszéléseiben alig szólalt meg ez a gúny. Milyen érdekes lenne, hogyha szatirikus értékeit összefogná egy egységes alkotásban.

Nyugat, 1922. április 1.

JUHÁSZ GYULA

I

Juhász Gyulában azt szeretem, ami az övé. Hogy kicsoda ő, és micsoda az övé, most szeretnők megmutatni azoknak, akik még nem ismerik a poézisét. Egy fiatal, de csodálatosan nyugodt poétalélek ő, európai és mégis annyira ódonan magyar, hogy sokszor kísértetbe esünk, és kérdezzük, miként lehet ennyire merész előretörtetést ily merev és szívós konzervativizmussal összeegyeztetni. A nagy magyar Alföld fia, a Tisza-parti homok kékes árnyékai között római álmokat és gondolatokat álmodik vissza. Ezt a földet egykor római kultúra itatta át, s nem véletlen, hogy éppen innen nőtt ki Juhász Gyula poézise. Juhász, aki a Tisza partján hallja a régi tenger dalát, a római idők tovasuhanását, egy érzésben, egy öntudatlan átélésben önkéntelenül megnyilatkozott, és most szinte a tollamra adja, hogy ő egyben magyar és római. Magyar a fáradtságában, a lemondásában, örökös meddő vágyakozásában, római a nyugodtságában és a műveltségében. Két harcos, lehanyatló nép lelke dalol belőle.

Ez a fáradt és csendes ember közeledik most hozzánk, büszkén, dobszó nélkül, egy vékony, ízléses verskötettel. Nekünk kell csinálnunk hozzá a zajt, mert a mi földünkön ma még csak a lármázókat veszik észre. Harsogó örömlármát kell vernünk, hogy újra egy ember jelentkezett, aki az európai-magyar literatúra megalapozásán fárad. Valóban, ez a diszkrét, szürke fedelű füzetecske helyet foglalhat ama kicsiny könyvespolcon, ahol néhány újra szomjas, finom álmodozó az új magyar irodalom kevés könyvét sorakoztatja egymás mellé.

Hogy vezessem be az olvasót ebbe a fehér, selymes álomvilágba? A kulcs, a könyv, a kezünkben van. Olvassuk el ezt a könyvet, és álljunk meg azoknál a lapoknál, amelyeken lázongva, forradalmi vajúdással kifejezésre tör az új poéta új lelke. Ne tévesszen meg a nyugodtság és a csiszolt simaság, a márvány alatt itt csakugyan tűz forrong. Néhol még habozik Juhász, még sokszor többet lát a külvilágban, mint saját magában, még nagyon húz a parnasszusiak felé, de azért az idegen tárgyakban, amiket megírt, és átérez, az ő szenvedő lelke forrong. Útja biztosan vezet a cél felé. Ez a hárfalélek mindenre megrezdül. Előtte új világ, létező valóság lesz a könyvtárak gondolköre, a poéták érzésszférája, és hat is rá. Azok a sugarak azonban, amelyek lelkének opálján áthaladnak, új pompában, opalizáló rezgéssel, meleg villódzással érnek hozzánk. Néha ugyan bánt ez a könyvtárszag, a túl erős irodalmi íz (tekintsük csak a címeket: *Klytemnesztra*, *Meunier*, *Gauguin*, *Hamlet*, *Shakespeare*, *Szókratész*, *Dionysos*, *Madách*, *Kiss József*), Juhász azonban mindenkor poéta marad, még akkor is, ha nem a saját forró és vérző mélységeibe markol.

Kétségtelenül legnagyobb érdeme, hogy lantjára kapta a jelenkor etikai problémáit, s költőien átélte Nietzsche morálfilozófiáját. Ez a hang új. Ez a hang az övé. Magyar versei azonban, amelyekben a mi törpe voltunkat siratja el, a kis népek átkát, a magyar volt tragédiáját, hidegen hagynak, és ha halljuk, más versek visszhangzanak fülünkben. Ezt a gondolatot, az utóbbi húsz év legnagyobb költői revelációját, Ady Endre hozta hozzánk, nekünk - ha ily kétségek bántanak - el kell némulnunk. Maradjon ez teljesen az övé, legyen ez az új magyar líra érintetlen dicsősége. Mélységes gondolat ez, és ha igazán méltányolni akarjuk, tudnunk kell, hogy az apró népek lírájában természetyszerűleg a hamis nemzeti büszkeség pöffeszkedik. Minél kisebb a nép, a társadalom feszítőerejénél fogva annál nagyobb az ellenállás szülte sovinizmus. Sehol, sohasem zokogta el a kis nép költője, micsoda szomorú az ő végzete. Egy nagy költői egyéniségben jutott ez öntudatra, nálunk először, s nekünk, akik ezt mindenkinél

jobban érezzük, nem szabad őt követnünk, hanem újabb utakat kell keresnünk. Vade mecum, vade tecum.

Mi többre becsüljük Juhász Gyulát, mint ő. Azt akarjuk, legyen egészen az, aminek lennie kell. A *Maris*, a *De profundis*, *Óda Dionysoshoz*, az *Ave* már megjelölik az útját, ezen kell járnia, és a mindnyájunk lelkesedése kíséri majd magas célja felé. Legyen hű önmagához, s ahhoz az arcképhez, amit egy versében rajzolt önmagáról:

*Az új dalosok közt
régi Arany fia,
vívódó világban
görög harmónia.*

Magyar Szó, 1907. november 9.

II

Juhász Gyula szerzetesi lélek.

Az új magyar lírikusok között ő az egyetlen, aki a liturgia titokzatos szavait szövi verssoraiba, templomok homályát, színes üvegeit érezteti, s drága, ritka ötvösmunkák, ódon miseruhák, kelyhek csillogását juttatja eszünkbe.

Ez a színrakás döntő a költészetében. Gondolatvilágában is majdnem kizárólag be nem telő, elfutó, örökre visszatérő álmok kísértenek, melyek megszépülnek a fájdalomtól, örökkévalóak lesznek, azáltal, hogy nem váltódnak át tapintható értékke.

Ismerek tőle szikrázó, napos, bormámoros verseket, melyek úgy hatnak reám, mint egy chorálé, orgonazúgásban és tömjénfüstben. Némelyik vágyakozó verse csak egy bánatos meditáció. A kibőjtölt fantázia álmodik. Aranyakat, tüzet, gyümölcsöket és mézet lát az aszkéta. Fátyolon keresztül csillan át - gyengéden és szemérmesen - az életöröm. Kétségtelen, sötét az alaptónus, ködös és vigasztalan, de a fanyar levegőben mégis diadalmasan emelkednek küzdelmek emlékei, az élet új, kiküzdött értékei, egy szonett gyémántos monstranciája, kis csiszolt versek fakó pompája, fények, villanások, ragyogó sugárvégek, s néhol egy himnusz zászlója. Élete egyhangú, nem mozgalmas, inkább belső rezzenésekre berendezett. De a költészete ünnepi szertartás, és minden verse szép, színes ceremónia.

Juhász Gyula eleinte a föltétlent kereste, és a művészetben találta meg. Ez nemcsak azt jelentette, hogy a művészetet csakis magáért a művészetért szerette, hanem túl a l'art pour l'art-on azt is, hogy mélyen, szenvedélyesen szerette, amit átélt, s mélyen szenvedélyesen becsülte, amit írt. És sokat élt, mert sok apró esemény nőtt óriássá a lelkében. Legnagyobb élménye mégis az volt, hogy írt, a legszebb, legpirosabb ünnepnapja egy lázas ihletes perc. Őszintén, fájoan, betegesen vonzódott minden széphez. A művészet úgy hatott rá, mint természeti jelenség. Csodaszép verseket alkotott arról, hogy milyen szép egy szobor, egy kép, egy vers.

Ezek a megállapítások jórészt azokra a verseire vonatkoznak, melyeket pályája kezdetén adott ki.

Akkor még nagyon is precíz volt, a parnassienek kigömbölyített és csiszolt formáival. A versei füzőben és lakkcipőben jártak. Témái voltak, s briliánsan megírta őket (*Meunier, A hegyi beszéd, Szüzek*). Ma már eltávolodott ezektől a verseitől, s az abszolút líra felé fordult, amelynek nincs témája, csak tónusa, olyan verseket ír, amelyeknek a tartalmát más szavakkal

nem tudnók hamarjában elmesélni, mert minden szó szükségszerűen a vershez tartozik, és szerves része, élete a versnek. A magyarsága is megszólalt azóta. Egy arisztokratikus és bágyadt magyarság ez, mely a Tisza-parti álmos estét, a lankadó magyar pszichét, a szilajtalan és langyos elbúsulást idézi. Mégse nevezem a líráját se öregnek, se koravénnek. A fiatalság édes és harcra készülő pesszimizmusa van benne. Mögötte az élet roppant szeretete lüktet, talán egy kis félelem az eljövendőtől, de a jövő akarása is. Komor, mint minden fiatalember, mint minden erős ember, mint minden élni akaró ember. Ez a kettősség jellemzi mindenütt. Életszeretet a halálvágyban, természetesség a művészetben és művésziességben, fiatalság a pesszimizmusban és csüggedtségben, szín és ragyogás a sötétségben, drágakövek egy fekete bársonyalapon. Egyik verse - egyik legkedvesebb versem - a *Primitiva*, amit egy Gauguin-kép alá írt, furcsán érzékelteti meg ezt a különös idealizmust. Néhány festékpamacs szabad pusztákra ragadja a fantáziáját. A francia piktor egzotikus képe ősi álmokat láttat vele, s egy kultúrproduktum előtt - öntudatlanul természetes lesz, primitív és ősi, és - talán akarata ellenére is - magyar verset énekel, amelynek a legmélyebb mélye a magyar. Hallgassák csak:

*Már jártam e rőt avaron,
Oly ismerős e buja vadon,
Álmosan, szabadon.*

*És rokonom e barna csapat,
Mely álmatagon tovahalad
A lesült fák alatt.*

*És testvérem e nagy feledés,
Elpihenés, elheverés,
Elcsöndesedés.*

*Ó táj, Tahiti, Cithere,
Álmatlan álmom szigete,
Ó vágyam ligete:*

*Szent televény, velem rokon,
Be jó volna, túl gondokon,
Heverni e homokon!*

Élet, 1910. november 20.

III

Juhász Gyula, a költő ma reggel revolverrel mellbe lőtte magát egy budapesti szállóban. Délután láttam őt, a Rókus-kórház 19. számú kis szobájában, mozdulatlanul feküdt, a mellén jeges tömlő volt, koromfekete szemeit, amelyek most is úgy égtek, mint a szurokfekete lángok, mereven és közönyösen a padlatra szögezte. Ez a varázsos poéta, aki a legkülönbek közül való, a szemével mondta el, miért emelte magára a fegyvert. Mindig a szemével beszélt. Aki csak egyszer látta őt, annak a szeme maradt emlékezetében, amely törekény és sovány arcát jelentőssé tette, fénybe vonta, megszépítette. Idegesen világítottak ezek a szemek. A tekintet, amely belőlük előtört, mélységekből jött, a szív bányájából, a lélek, az intuíció, a fájdalom mélységes tárnáiból, és a szavaknál meggyőzőbben beszélt. Csak verseiben láttam viszont ezt a babonás és különös fényt.

Kiesem a riport hangjából, bocsássanak meg érte, az, akiről írok - a költő és az ember -, nagyon közel áll az életemhez és a szívemhez. Juhász Gyula az új irodalom tavaszi forrongásában került felszínre, majdnem mint gyerekemberrel találkoztam vele, az egyetem padjaiban, az erjedés, az indulás, a bálványdöntés korában. Egy ideges és groteszk emberke, aki néhányunkkal együtt a szélsőbaloldalon ágál a modern irodalom jogáért. Érzem, nem illik hozzám a memoáriró hangja, de le kell jegyeznem, hogy ez a nem is messze kor - 1895-től 1900-ig - rendkívüli volt, és nemcsak húszéves részegségünk tette azzá. Ma a húszéves ifjúság okosabb, nyugodtabb, alaposabb, inkább az egzakt tudományokra hajló. Ismeri a korát. De mi megsejtettük és éreztük a kort, amely még eljövendő volt. Egy gesztus metafizikai mámorba ringatott bennünket, rongyosan, éhesen, pénztelenül csatangolva a pesti utcákon szocialistákkal, szandálos és angolpipás anarchistákkal, teozófusokkal vagy egyedül kucorogva a fénytelen hónapos szobákban, a Sándor utcában, a Mária utcában, az Üllői úton, a gyötrelmes és édes önmagunk keresésében is biztosan haladtunk előre, és a kor irányát mutató könyveket el se kellett olvasnunk, csak a könyvkiadásokban láttuk, már jobban tudtuk, miről van szó, mint azok, akik elolvasták. Nietzscheért rajongtunk mindnyájan, és - igazat szólva - akkor még egyikünk se olvasta. Verset, prózát, hosszú, nyolc-tíz oldalas leveleket irkáltunk egymásnak, amelyekkel most is tele van a levelesládám. Babits Mihály ekkor írta tündöklő verseit, amelyek öt év múltán jelentek meg a *Nyugat* első számaiban. Este petróleumlámpánál a ferencvárosi szobákban irodalmi séance-okat rendeztünk, tízórai kapuzáratig. Juhász Gyula volt ezeknek a séance-oknak a lelke. Ő, aki gyengéden nemes, andalítóan muzsikáló költeményeiben az új magyar lélek fátyolos hangjait és riadt sejtéseit zengette meg, itt szatirikus, csípős, elmés volt, legkegyetlenebbül gyűlölte az akkori irodalmi félisteneket.

Belül azonban mindig remete maradt, és - úgy látszik - öntudatlanul remetesorsot akart magának. Vidékre került. Hosszú kálváriájának állomásait vidéki városok jelzik, ahol fanyar kedvvel tanárkodott: Nagyvárad, Máramarossziget, Szokolca és Makó. Nagyváradon a „hónapos”-ok izgató és diadalmas csatájában vett részt. Máramarosszigeten hihetetlen magányban tengődött, barátok nélkül, egy alkalommal eltűnt, és egy hétig halottnak hitték. Órákig beszélt arról, micsoda cudar éveket élt át Szokolcán, ahol segédtanár volt, a morva határ közelében. Gyakran meglátogattam vidéken, a kávéházban lángoló szemmel beszélt a céljairól - mindig eksztázisban beszélt - és a kudarcairól. Nézegette a kávéház aranyfüstös cirádáit, a szomorú angyalokat, a vak tükröket, és azt mondta, hogy ez az ő Versailles-a. Amint egyik lábát a másikra tette, észrevettem, hogy a cipőtálpa lyukas. Nadrágszárából kikandikált a fehér harisnyája. Fehér harisnyát hordott. Mint a halottak, szólt romantikus öngúnnyal, tompa szomorúsággal. Mindig szerelmes volt. Mindig boldogtalan volt. Mindig költő volt. Ha valaki rózsát dobott eléje, lehunyta a szemét, már álmodott, és verseket írt. Az idén nyáron felvetődött Budapestre, kezében egy színehagyott esernyővel, félénken húzódott el az irodalmi kávéházak mellett, és a tükörlablakon keresztül bámulta a budapesti újságírókat, akik elegánsan öltözködnek, és sok pénzt költenek. Ideg orvosokhoz járt. Azóta eltűnt a szemünk elől, a szerkesztőségek hiába zaklatták kéziratért, nevét nem láttuk sehol, leveleinkre válasz se érkezett. Ezen a vasárnapon - nem tudom, miért - felültem a szegedi gyorsvonatra, hogy meglátogassam, de későn érkeztem, akkor már nem volt ott, csak az aggódó édesanyját láttam, aki, szegény, összetett kezekkel és égre emelt szemekkel sopánkodott. Az alföldi metropolisban minden reá emlékeztetett. Ő érezte meg az alföld szívét. Nem patetikusan írt róla, hanem csöndesen, mély-mély melankóliával. Egy szögedi parasztlány ment előttem varkocsba font, leeresztett hajjal, parasztarcán tisztaság és nemesség, a lépéseiben kellemes ritmus. Később kimentem a partra. A Tisza tavaszi vize borzongott, a szél tépázta a füzeseket, az esőre hajló ég gyöngyházzsínben játszott, az egész dekoráció oly lágy volt, mintha puha írónnal rajzolták volna. Ezek Juhász Gyula színei. Nincs költő, aki ennyire benne élne a magyar humuszban, a magyar fájdalomban, a magyar mélaságban. Egyik versének ez a címe: *Szögedi intérieur*.

Azt akarom, édes Gyula, olvasd el ezeket a sorokat, amelyeket sietve róttam a szerkesztőségi asztalon, mert máris a telefonhoz szaladok, és megkérdezem az ügyeletes orvost, hogy alszol ma éjszaka? Emlékezz azokra, amikre én emlékeztem, és lásd be, hogy mégis érdemes élni, a múltért vagy a jövőért, de érdemes élni, és kell élni. Ha lábadozol, és besüt paplanodra a fehér, márciusi verőfény, megszorítom sovány kezed, és odacsempészem az ágyadra a csütörtököt mondott nekrológot. Olvasd el, és - neved ki érte.

Világ, 1914. március 7.

IV

1908-1914: ez a dátum áll a verseskönyvön. Juhász Gyula hat év kevés és nemes verstermését szedi össze. Ezek a versek még mind a békében születtek. Gemmákról és hermákról ír a toll, az író „ókori dekadens császár”-nak képzei magát. A két dátum közt pedig egy szenvedő lélek vívja háborúját, önmagával. Mert Máramaroszigettől Szakolcáig, onnan Makóig és Makótól Jeruzsálemig messze az út. Az ifjú segédtanárnak a végeken gyakran fel kell pakolni a podgyászát, gallérját-ingét, pár szótárát és az esernyőjét. Versei alá nem írja oda a városok nevét, ahol születtek. De ha aláírná, akkor az ő könyvéből is meg lehetne tanulni - kicsikét - a magyar földrajzot. Vakáció felé feljön pár napra a fővárosba. Egy régi diákhotelban száll meg, a Mária utcában. Este sétára indul a pesti diáknegyedben, sokáig ül egy árva pikoló mellett, a kávéházban, amíg a rekedt kálvinista toronyóra el nem veri az éjfélt. Nagyon szomorú és stílusos az élete. Melléje, mint egy régi metszet mellé, ezt írjuk: életkép 1914-ből... egy magányos lélek a XX. században... egy magyar poéta élete...

Az emberről írok, minthogy önök, *A Hét* olvasói nagyon jól ismerik a költőt és verseit. Tiszta és tündöklő könyvét elküldtem az édesanyámnak. „Anyám - írtam neki -, aki most a harctéren levő öcsém miatt aggódik, egy verseskönyvet küldök neked, és vedd mint mannat és malasztot. Ismered szelíd és jó íróját, a szegedi költőt. Egy este ült a kertünkben, boldog régi idők, a nyári csillagok alatt. Csodálkoztál rajta, a szomorúságán, a némaságán. Miért nem eszik az asztalunknál, holott talán éhes? Miért hallgat és mosolyog? Miért ül félre a társaságtól („mint egy régimódi poéta” - mondtad), mikor a jegenyék mögött kel az újhoid? A magyar fajta napimádó. Van egy kis töredéke, amely holdimádó. A mi barátunk is ezek közé tartozik. Szeret szenvedni. Megmérgezi magát zöld holdfénnel. Ha boldog, gondoskodik róla - öntudatosan-öntudatlanul -, hogy ne sokáig legyen az. Hidd el, anyám, hogy ez az aszkézis, ez az önsanyargatás, az akarathoz ez a megkeményítése, ez a drill minden művész alapvonása. Ilyenkor a művész védekezik. Láttam embereket, akik szeszélyesen vagy következetesen egy célnak élnek, egy primadonnát, aki kétségbeesett tornával akarta távozó fiatalságát, egy buta zsokét, aki júliusban téli bundában futkározott, hogy lefogyjon pár kilót, egy beteget, aki minden reggel négykor kelt, csak hogy elvégezze a kúráját, s ezeket az idegen embereket sokkal rokonabbnak éreztem magammal - az erkölcsi erejüknel, a testi életüket egy célnak alárendelő akarathoz fogva -, mint például egy okos embert, egy szaktudóst vagy egy filozófust. Nehéz mesterség a művészet, kell, hogy a lelkünk fiatal, az erőnk ruganyos maradjon. Nem hangulat, mint sokan hiszik, a rossz írók, de állandó készenlét, erkölcsi - *mindenekelőtt erkölcsi* - erő, mint egy nagy-nagy író mondja, *tapasztalat*. Százezerszer kell átélni egy fájdalmat, százezerszer kell megnézni a rózsát, a kalászt, a port, százezerszer kell lemondani, hogy valamikor meg tudjuk írni. Áldozat a művészet, akár az élet, akár a te életed, anyám. Juhász Gyula is ilyen ember és ilyen művész, aki ad és áldoz, mikor ír. Ezért küldöm neked. Olvasd el sokszor, egymás után elhagyott szobáinkban, ahol magad maradtál, és gyógyulj meg tőle. A

könyvecskének nincs címe. Egy régi magyar könyv címe illene hozzá. Talán ez: *Beteg lelkeknek való füves kertecske*.

A Hét, 1915. január 10.

V

A költő sohase beszélhet - vallomásszerűen - művészi eszközeiről, melyekkel a hatást eléri, azokról a kifejezésbeli finomságokról, melyek megkülönböztetik többi társaitól. Ez szomorú kényszerűség, melyet művészetének beszédes és ígés volta ró rá és büszkesége. Vannak szerény költők, kik nyíltan dicsérik magukat. A büszkék és igazak azonban hallgatnak. Még a félreértéseket is szívesebben látják felburjánozni maguk körül, mint hogy megszólaljanak. Flaubert egy író társát, aki úgynevezett „önérzetes” előszót írt saját könyvé elé, megróttá ezért, azt mondta, gőgösebb lehetett volna, mert a saját művészetéről való minden vita megalázkodás. Valóban semmi se teszi nevetségesebbé a költészet varázsát, melynek érzéken és közvetlenül kell hatnia. Aki odatolakszik mű és közönség közé, az veszedelmesen hasonlít a nőhöz, aki saját szépségéről értekezést ír, és ebben pontról pontra haladva, ragyogó okfejtéssel és cáfolhatatlan érvekkel azt bizonyítja, mennyire tévednek azok, kik nem tartják őt szépnek. Az elemzésnek azonban mégis megvan a létjogosultsága. Minden igazi bírálat elemzés, s tulajdonképpen célja, hogy a költészet érzéki szépségét értelmivé tegye. Kerülve a külsőséges szempontokat, a költő alakjának regényes továbbfejlesztését, ami olcsó módszer, vagy tárgyain való elmefuttatást, ami kortesfogás, vagy politikai, társadalmi beállítást jobbra vagy balra, ami a leggyűlöletesebb korlátoltság, egyszerűen magából a műből igyekezzünk megérteni, miért jó az, s rámutatni azokra a szigorúan formai (külső és belső formai) eszközökre, melyekkel a bűvös, rejtélyesnek látszó eredményt előidézte.

Juhász Gyulának két kötete jelent meg utóbb: *Ez az én vérem* (Szeged, 1919, még a francia megszállás alatt) és most a *Nefelejcs* című (1921, ugyancsak Szegeden). Az utóbbit arcképe előzi meg. Egy szenvedő fejet látunk itt, melyet komor körszakáll keretez, a homlok mintegy össze van kalapálva a végzet porölycsapásaitól, az arcon fájó vonalak, mély redők és keserű ráncok, melyek a kiszáradt könnyek csatornáinak rémlenek. Derűtelen szomorúság tekint erről a fejről. Hangköre nem tágabb, mint húszéves korában, hogy pályáját elkezdte. Az évek alig hoztak eléje új tárgyat. Visszanézés a múltba, mely szebb a jelennél, ájult félelem az élettől és halálos vágy az élet után, mely egyre távolodik, a vidék, melyet szeret és gyűlöl, megadás, majd lázadás, bibliai kereszténység, aztán emberhívő pogányság, a Tisza közeli szerelme, álmos, magyar csendéletével és messziről átsejlő barbár emlékeivel: ennyi az, amit az avatatlan észrevesz Juhász Gyula költészetéből. Versei mind rövidek. Igazi tere a dal, a melódia, a görög melosz édességével. Verselése majdnem pontos (Arany-Reviczky-iskola), néha egy kis ingerlő szabadsággal, mely arra szolgál, hogy a szabályt füszeresebbé tegye. Ő azonban ezeken a hurokon, ezekkel az eszközökkel évről évre mélyebb és igazabb dalokat hoz ki.

Miben van eredetisége? Ha fel kell sorolnunk a tíz legnagyobb és legigazabb magyar költőt, neve ott van az első között. Meghatározni egy költő különvalóságát, jellemezni mivoltát, sohase könnyű feladat. Tilos nagy szavakat, átfogó általánosságokat mondanunk (például „szereti a félhomályt”; vagy: „a lemondás éneklője”), különben azonnal elveszítjük őt, s elsikkad az a kincs, melyet kergetünk. Legyünk tisztában azzal, hogy a művészi eredetiség, bármilyen egyéni és forradalmian új is, sohase több egy kifejezésbeli árnyalatnál, melyet a hozzá nem értő többnyire észre se vesz, egy alig látható eltolódásnál, mely az alakokat vagy a szavakat egyszerre magasba emeli. Megkísérlem tehát pár példán bemutatni a költészet igazi

barátainak, mit tartok el nem múló értéknek művészetében. Valami andalító magyarság bujdosik e sorok közt, mely annál nemesebb és igazabb, mert alig megfogható. Nem a tárgy folytonos emlegetése, programos kiáltása teszi ezt, hanem éppen elhallgatása, nem a *mi*, hanem a *hogyan*. Egy helyütt ezt írja:

*Ó, érzem én, hogy mindörökre végem,
Borom kifolyt, rózsám elhervadt,
És csillagom megindult már az égen.*

Ezzel a végtelenül gyengéd utalással - egy hulló csillag gyorsan bekövetkező tragédiájával - érzékelteti sorsát. Tömör kép, és sokat lehetne még beszélni róla, hogyha egészen felbontanánk. Szavai gyakran a szokványosság határán járnak, de egyszerre fölvilágulnak, mint Tiszaparti nyári éjszakákon a meteorok. Másutt ez a három sor:

*Tán egy dalom, szelíd, mély hódolat
Előtted szépség és előtted élet,
Tűlzengi majd a Hindenburgokat.*

Figyeljék meg, milyen lágy az első két sor, az r-telen szavak olajos siklása, s utána milyen viharos a harmadik, a német hadvezér jól alkalmazott nevével - többesben: Hindenburgokat! - a fogalom nyomában járó zenekísérettel, mint valami kartácslármával. Egy versszaka:

*Voltam remetéid és szegényed,
És száműzötted, messze én,
Te voltál nekem álmom, élet,
Magyarország,
Ha haldoklott minden remény!*

Ez a szó: *Magyarország*, egyébként közjogi fogalom, amint vissza-visszatér minden szakban - egy csonka-árva sorban - dallá és imádsággá változik. Nem politikai, hanem magyar költészet. A sírfelirata ez: „Magyar volt, költő, Átkozott, áldott!”

Nincs költő - a ma élők között -, ki közvetlenül és közvetve ennyit beszélne magyar voltáról, mely minden körülmények között őszintén, az idegeiig fájva, foglalkoztatja. Színeit is a magyar festéktálcáról veszi. Látja a falusi állomáson „a krétaarcú vén postáskisasszonyt”, Beniczkyneval a kezében. Egyhangú remeteéletét a távoli művészetért való rajongás - Giotto, Michelangelo, Luini, Tiziano - színezi, s erről néha ünnepi vallomást tesz, szép szegedi szavaival, azon az áldott, rokoni alföldi nyelven, mely közös fiatalságunkat hozza elé. Magyar városoknak egy-egy szonettet szentel, ötvösmunka, porcelánfestéssel, mely egy-egy mozzanatot örökít meg, abban a modorban, melyet e sorok írója kísérelt meg, a *Négy fal között* magyar szonettjeiben, s hősi hexameterekben énekli a szegedi negyvenhatosokat, a *Zalán futása*-ra felelő újszerű keserűséggel: „Szörnyű dicsőségük fénye ragyog Szegeden.” Másként esős, állandó, de gazdag szomorúság kísért itt, melyből nem tud, és nem is akar menekülni. Korán elhunyt apjának visz nefelejcsét, a távolinak és alig ismertnek, az emlékeztetőnek, kit jelképnek érez, a szenvedőnek, kivel sokszor azonosítja magát. Szerelme emlék, talán akkor is, mikor éli. „Köszönöm, édes, hogy szerettél, Hogy holt szív hű özvegye lettél...” Ez az ő hangja, melyben - minden árnyalatával - benne remeg nemes költészete. Egy sóhaj, mely szavakba töredezik: „Ilyenkor sírnak gyantát fiatal fák, Ilyenkor fáj az elmúlt fiatalság!” Az olvasó sokszor meglepődik, mennyire nyelvi fogások és bűvészkedés nélkül idéz elő bonyolultan-finom érzéseket. Egy szerelmes versében: „Szegény sorsom nagy diadémja Ó, imádandó és énekelendő.” Vagy itt, hol két ragos főnév zenél össze: „Mint a gyémántot a szürke tokban, Hordom e kincset mély titokban.” Jelképes, szimbolikus rím. A tokban mindig titok van.

Ezeket jegyeztem föl Juhász Gyula új verseskönyveinek olvasásakor, s itt közlöm - változtatás nélkül - tárgyi jegyzeteimet. Azt hiszem, a költőt csak ilyen módon becsülhetjük meg. Legyen szeretetünk szólam nélkül való, mint az igazság.

Nyugat, 1921. február 1.

VI

Juhász Gyula huszonöt esztendeje ír. Ezt az évfordulót ünnepli a literatúra. A költő meg a múzsa negyedszázada élnek együtt. Most ezüstlakodalmukat lakják. Mégsem merem a frigyet házasságnak nevezni. Nem irodalmi társaságok hozták össze, nem akadémiák áldották meg, törvényesítve a csókot, hitelesítve az ölelést. Vad cigányszerelem ez, mely mindennap megújul, a láz erejével, tele állandó szeszéllyel, édes haraggal, gyötrelmes, termékeny viaskodással.

Gyakran sodorta ez a szenvedély a poétát a halál partjára, s abba a csöndbe, mely oly nagy, mint a temető. Marcangolta magát, hogy tessék a múzsájának, ennek a csöndes, halovány, vidéki nőnek, ki mégis hatalmas, mégis az égből való.

Minden együttlétben az egyik fél az uralkodó, a másik az engedelmeskedő. Itt a nő uralkodott. Könnyet követelt hódolójától és vért. De az szerette a könnyet, huszonöt esztendőn át hullatta vérért is. A nő volt a boldog, a férfi a boldogtalan. Árkádiában ezt szerencsés frigynek nevezik. Kevésbé szerencsés az a frigy, melyben a költő a boldog, s a múzsa a boldogtalan.

Koszorút hozok erdei vadnefelejcekből, sötét árvácskából. Kezemben azonban reszketnek a virágok, s mielőtt átnyújtom, majdnem leejtem az ünnep küszöbére. Nemcsak azért, mert testvérem az, kit ünnepelnek, az Alföld gyermeke, kivel egy a vérem és kenyerem, levegőm és emlékem, nemcsak azért, mert a szeretet elfogódottá tesz; nemcsak azért, mert pályám egyszerre kezdődött az övével, s az idő komoly kondulása eszembe idézi, hogy fölöttem is elröpültek az évek, hanem azért is, mert tudom, hogy az a költő mindig szerette a vágyat, mely a végtelen felé nyílik, határ nélkül, és rettegett a beteljesülés nagy pillanatától.

Gyengédtelenség lenne tehát mezsgyét szabni annak, amit egynek tudott mindig, és elhatárolni azt, amit mi érzünk iránta. Ő most is fiatal. Neve fiatalemberek meleg szívébe van bezárva. Másrészt az ő fiatalságára, a huszonöt év előttire nem is tudnék emlékezni. Valószínűleg ő sem. Nem volt fiatalsága. Úgy érkezett közénk, megszenesedett reményekkel a szilaj, visongó garabonciások társaságába, hogy öregnek vallotta magát, s első dala húszéves korában az volt, hogy elmúlt az ifjúsága. Később fölkerestem őt az Ipar utcában, szegedi elefántcsonttornyában, mely ennek a városnak a legmagasabb épülete, s itt szintén a letűnt dolgokat emlegette. Aztán fölkeresett ő is hónapos szobámban; hosszú, rejtélyes évek után meg-megjelent a budapesti aszfalton, napfényes időben esernyővel, esőben esernyő nélkül, s mindig fehér harisnyában, mint a halottak, de ott is, akkor is a múltat siratta, mely távolról már szépnek tetszett. Csakhogy egy idő múltán csoda történt. A fiatalok megvénültek. Juhász Gyula azonban nem vénült meg. Úgy látszik, neki van valami arkánuma.

Ha keresem, hogy mi ez, csak a szomorúságra gondolhatok. Ragaszkodott a szomorúsághoz. Ahhoz, amit senki sem szeret, ahhoz, amit mások eldobnak, ahhoz, amitől mindenki szabadulni igyekszik. Szüksége volt rá. Fölvette az útszélről, ha megpillantotta. Utánament, ha nem találta. Kereste, ha elvesztette. Hányszor láttam őt közös utunk fordulóin olyan pillanatokban, mikor választhatott volna öröm és üröm, fény és összhang, tömjén és munka között, s ő mindig az utóbbit választotta. Azt, ki ígérekkel csábította, nyájasan észre sem

vette, vagy leintette, vagy durván megütötte. Gyanakodott mindenkire, ki igazán szerette, s joggal. Érezte, hogy adnának valamit, de el is vennének valamit. Mert elfogadni semmit sem lehet büntetlenül. Az öröm helyett, melyet ajándékozni akartak, bánatát kívánták, amit ő rossz cserének vélt. Ezért a sikert, melyet aranytálcán hoztak, félretolta bal kezével; a levelet, mely hírt adott dicsőségéről, visszaküldte, mint hibásan címzettet, a boldogságtól pedig megszökött, elutazott előle vonaton, hogy utána ne érhesse, vidéki városokba menekült, hol a kísértés kisebb, a szerencse orvtámadása nem oly kegyetlen, és a szeretet nem oly követelőző.

De mit jelent ez? Sokan érthetetlennek tartják az élettel szemben való magatartását, a folytonos önvesszőzést és lemondást. Egyszer azt írtam róla, hogy szerzetesi lélek. Vezeklőövet hord modern ruhája alatt, éles szögekkel, mint az őskeresztények. Valóban, az ábrándok be nem telt mennyországában él, tudván, hogy minden eltorzul, mihelyt valóra válik, minden megcsönkul és elsápad, mihelyt birtokunkba jut, s nincs szebb, mint a képzelet ege, nincs rútabb, mint a csalódás pörnyével, csömörrel teljes pokla. Az ő logikátlansága a költő logikája, az ő következetlensége a művész következetessége. Aki egy célnak él, az mindig áldozatot vállal, kisebb vagy nagyobb áldozatot. Az operaénekesnő nem nyúl a jégbe hűtött pezsgőhöz, s a poharat előbb kezébe veszi, megmelegíti vérével, hogy ne ártson hangszálainak. Ő a torkát szolgálja. A bajnok lemond csókról, borról, dohányfüstről, hogy ereje ne csorbuljon. Ő izmait kíméli. A zsoké fárasztó gyaloglással csigázza magát, ecetet iszik, citromot eszik, hogy testéről ledobjon minden lat húst, melyet fölöslegesnek érez. Ő a véznaságát ápolja. A költőnek nem kell vigyáznia sem hangszálaira, sem izmaira, sem testsúlyára. Valami más, nagyobb parancs zendül fölötte, valami más, nagyobb önsanyargatást követelnek tőle; mindenről le kell mondania, hogy minden az övé lehessen, egyedülvalóságát kell őriznie, a bánatot, mely nélkül szeme vak, s nem láthatja sem önmagát, sem a nagyvilág egyetlen kis darabkáját. A szenvedés higiénája ez, a fájdalom mitológiája. Itt van az ő mély erkölcsisége.

De halkan beszéljünk, ne zavarjuk a passió e világát ünnepi hangokkal. Nem rá tartozik, hanem miránk, hogy maradandót alkotott, s könyvei az óriás könyvtárak azon a részén állanak, amelyhez visszatérnek a korok a halhatatlanság utcájában. Most pedig el is némulok. Emlékezem egy mozdulatára. Mikor a budapesti közkórházban feküdt mellén a sebbel, ágya fejéhez léptem, vigasztaló szókat próbáltam mondani, mint már ilyenkor szokás. Ő azonban magához ölelte a jegestömlőt, sebéhez szorította, mintha védelmezné kétségbeesését, az egyetlen kincsét, attól félve, hogy ezt is elrabolják. Ne vegyük el tőle most sem.

Legyen övé a fájdalom és a dal.

Aurora, 1923. június

GÁBOR ANDOR

Mi a vers? Az utolsó következtetés az életről. Egyszerű és nagyon átlátszó, de érezni kell, hogy mögötte van minden, az a kudarc is, hogy a vers írója mondanivalóját más eszközökkel - nyugodt gondolatsorral - képtelen kifejezni, és éppen emiatt való kétségbeesésében nyúlt a vershez. Érzéki és nagyon emberi megnyilatkozás.

Gábor Andor egy kötetnyi verset tesz kezünkbe. Villanyos meglepetés számunkra, hogy éppen ő jelentkezik ilyen versekkel, ki évek óta a könnyed múzsáknak hódolt, és mestere azoknak a rímeknek, melyek úgy csilingelnek, mint a bohócsapka csengettyűi. Talán épp napi munkája keltette benne azt a visszahatást, hogy, távol a divattól, népszerűtlen és korszerűtlen verseket írjon az íróasztala fiókjának. Mert ezeknek a verseknek van valami egészen komoly és komor verete. Inkább értelmiek, mint érzelmiek. Azt mondhatnám, hogy azokkal a tovább nem boncolható maradékokkal foglalkozik, melyek értelmi életünk vizsgálása után hagyódnak hátra, mintegy a lombikok és göregek alján. Mit jelent az élet és a halál s az ember örökös hányattatása a vágy és a beteljesülést követő csömör között? Mi az álom és az öntudat? Mi az embereket elkülönző nemiség? Maga a költő, aki ezeket kérdi, önmagától, a gyötrődés óráiban, szeret a háttérben, a homályban maradni, s az egyéniségéből - öntudatosan - alig mutat valamit, minthogy személyes gondja eltörpül a gondolat mellett, melyet ki akar kiáltani. A klasszicizmussal szemben egyik erőssége volt az újabb lírának, hogy a költő minden egyéni sajátosságát átmentette a versekbe. E versek írója ebben a tekintetben tartózkodó. Lírája nem is egyéni, a szokványos értelemben, inkább emberi.

Ezt állapíthatom meg a formájáról is, mely egyenes visszatérés az Arany János-i hagyományhoz, verselésben, rímelésben, sokszor a szavak használatában is, minden ízében konzervatív, csak itt-ott, néhány tételesen megszövegezett gondolat formába öntése emlékeztet Reviczky Gyula merevebb verselésére (*Schopenhauer olvasása közben*). Másként szinte tüntet azzal, hogy e nagyon mai kétségeket az iskolás vers nyelvén mondja el. Ebben van valami finom és izgató ellentét. A jelenkori magyar költészet jórészt impresszionista és szimbolista ösvényen jár, szereti a kifejezésben azt a határozatlant, melyről Verlaine beszél, azt a tétovaságot, mely a gondolatot talán elködösíti, de ugyanakkor sejtelmesebbé, forróbbá, jelképesebbé teszi az érzést. Gábor Andor a kifejezésnek erről a módjáról eleve lemond. Ami a szívéen, az a száján, vagy helyesebben, ami a fejében, az a lantján. Majdnem minden versét össze tudnám tömöríteni egy józan tételben. Vannak verstémái. Sokszor még alkalmazza - sikerült újszerűséggel - a régi költők egyik hatásesezközét, a csattanót is. Íme, egy verse, az *Ősz*, melyet az egyszerűsége és a tisztasága miatt igen szeretek. Pár szakban a hervadás szokott rajza, és kérdések, hogy miért fáj úgy éppen ez az ősz, holott már annyit látott a vers írója. Az utolsó szakban pedig - mint szeptimen akkord - a megoldás, a feloldás, a magyarázat, egy kis jelképes elbillentésével a gondolatnak és az érzésnek: „Ó régi ősz és mégis új, *Mert most az én kertembe fúj!*” Más szóval, csak a saját őszünket vesszük észre, az öregedő testünkön keresztül. Ezt a régi-regi gondolatot azonban érzékeny fejezi ki, egy művész erejével, egy költő közvetlenségével. Az álomról egy strófa: „Ó szent alvás! Halál ize! *Forró agygép hűtővize!* El-elkezdett tündérrege! Kincs aprózott *előlege!*” Így ragadja meg minden verstárgyát, prózaian és költőien, s minél elvontabb a témája, annál érzékibben zeng a verse, annál bujábbak az ütemei és a rímei. Nem a régifajta „bölcselemi” versek ezek, de élmények, egy keserű lélek belső élményei. Egy harminchárom éves, okos, tépelődő, pesti ember arca rakódik össze a verseiből, aki nem eszményíti magát, a régi költők módjára, inkább a gyarlóságát hangsúlyozza, és túl az első fiatalságon, szelíd és szerény öngúnnyal nézi önmagát és a világot.

Gábor Andor verseskönyve a régiességeivel újszerű, a gondolati és formai konzervatívságával meglepő. Üde visszahatás azokkal szemben, kik az újkori líra színeivel és szavaival visszaélnék. Ellenmérge azoknak a bódító és tündöklő mérgeknek, melyeket az impresszionizmus és a szimbolizmus teremnek.

Nyugat, 1918. január 1.

SZÉP ERNŐ

I

*Sóhajt-e más is a sötétben,
Fekszik így lecsüngő karral az ágyán?
Az ajtótól így fél-e más is,
A halál kopogását lesván gyáván?*

*Ilyenkor kél a végtelen, bús,
Bágyadt csodálkozás azon, hogy élek.
Új, különös, ijesztő minden...*

Szép Ernő: Sötét

Szép Ernő boldog lírikus: egy ponton megállott. Akkor fejlődött ki az egyénisége, midőn a lírikusok valami láztól elkapatva, türelmetlenül kerestek egy új jelzőt, egy rímet, és minthogy az újszerűség minden lehetőségét kimerítették már, nem találtak. Mit lehet tenni? Elkoptak a szavak, a zsonglőröket meguntuk, a költők már ott tartottak, hogy csak félálomban tudtak írni, epileptikus sírás tépte a szájukat, az arcukra foltokat és koravén ráncokat pingálgattak, csakhogy valami rendkívüli maszkot kapjanak. Szép Ernő egyszerűen érkezett ide. Túlkialtani őket nemigen tudta. Halkította a hangját, elnémult, míg reáfigyeltek. Primitív tónusával tűnt fel. Azzal, hogy nem akart újat. Azaz előkelő és választékos érzéseit köznap szavakba bújtatta, amelyek részint újak voltak. Sokat olvasta a népdalainkat. Észrevette, hogy a legmaibb életünkhöz pikánsul illenek a naiv formák és az együgyű refrének. Hiszen a nép is azért selypít, amiért mi. Sokkal nagyobb idegéletet él, semhogy a szavai futnának arra, amit ki akar fejezni. Szép Ernő kalászt hozott a líra meddő mezeire, s egy búzavirágot, hogy furcsa ékességül a frakkjára tűzze.

A kabarék és a napilapok közönsége ezermesternek és gaminnek ismeri. De a gaminben mindig egy gyerek is van, és a gyerek csak mások előtt tréfál. Ha egyedül van, magába száll, elkomolyodik és bámul. Íme, Szép Ernő ebben a kötetében csak bámul. Lírája egyetlenegy nagy-nagy csodálkozás. Tudom, hogy nem egyszerű, de az egyszerűség látszatát izgató raffinement-nal kelti fel, s bizonyára neki van igaza, és nem annak a parasztnak, aki tudatlanságból és butaságból naiv. Ő élvezi is a naivitását. Mulat a précieux ötletein, s az *anda, méla*, a *bájolt* szavait már öntudatosan írja le és jellemzésül, nem pedig szegénységből, mint az elődei: Francis Jammes, a régi almaillatú almáriomok költője és Elskamp a dadogó neoprimitivizmusával a testvérei lehetnének. Igazi mivoltát mégse a belga tájakon keressük. Itt van nálunk, valamelyik körúton, egy budapesti színinövendék vagy táncosnő közelében, egy kávéházban, egy orfeumban, egy városligeti cirkuszban. Szép Ernő a romantikusok módjára szereti elvinni a bánatát különös pagodákba. Az orfeumba megy sírni. Annál érdekesebb, hogy nem veszi el a közvetlenségét, a lírája tisztán cseng, s az ívlámpák fényében is tud délibábot látni. Kölcsönkérte a népdal naivitását, de kölcsönkérte a dekadencia virágait is. E két dologgal játszik ő, kacérkodva mindennel, ami távoli, távoli emlékekkel, távoli leányokkal, távoli gyerekekkel, az érzéseivel, amelyek lassan elsétáltak mellette, és most már ámulás tárgyai, lírai játékszerek lettek. Még a halállal is játszik. Édes borzongással kukucskál át hozzá. Egyik versének a címe: *Játék*. Olvasván, ünnepélyes megdöbbenés fog el. Érzem, hogy

ez a vers minden poklon keresztül megmarad, és száz év múlva is idézik fáradt és törékeny lelkek.

Szép Ernő költészete csodálkozó líra. Amikor első énekeit hallottam, gyakran gondoltam Schumann friss muzsikájára, vigasztaló melankóliájára, imponálóan megkomponált műdalaira, amelyeket otthon, gyermekkoromban gyakran hallottam. Deres halántékkal, egy csalódott élet után, az apám zongorázta. Ezeket a verseket ma már semmihez se tudom hasonlítani. Minden sornak egyéni verete van. Hogy kritikát is mondjak a könyvre, amelyet szívvel, feltétlenül szeretek, meg kell állapítanom, hogy kétféle versek vannak benne. A régebbieket egy szín, egy hangulat, egy csendélet vagy egy tájkép babonázza meg. Csodálkozott az író a világon, azon, ami körülötte van. Nekem az újabb, befelé mélyülő versek tetszenek különösképpen, amelyekben a teljes líra énekel. Szép Ernő itt mély és nemes lírikus. Csodálkozik önmagán.

A Hét, 1912. február 11.

II

Szép Ernőnek négy könyve jelent meg: *A Világ*, versek, *Magyar könyv*, elbeszélések, *Kétfelől angyal*, novellák, s *Hetedikbe jártam*, diáktörténet. Ezekről akarok beszámolni.

Mindenekelőtt a versek. Engedelmével ezeknek adok elsőséget, mert még mindig él bennem a hit, hogy a líra a legtöbb, rövid kivonata életünknek, kurta, nemes kifejezése mindannak a regénynek, drámának, mely történik velünk, s reá is a leginkább jellemző. Az ő arcképét az *Énekeskönyv*-ben lelem meg, abban a kis fehér könyvecskében, mely még a béke boldog, harcos éveiben látott napvilágot, s oly kecses, vékony, hogy mellényzsebembe is elfér. Új kötete zavarba hozott, az alakjával. Mikor el akartam tenni könyvtáramba, a fehér testvére mellé, a polc deszkafala nem engedte be. Igen nagy, hosszú és széles. A keménypapír pedig nem hajlik. Az, aki valaha olyan rövid verseket írt, melyek egy névjegyen is helyet találtak, és angyali hangokat hallatott, a rímek üvegcsengettyűivel, megváltozott, hosszú, rímtelen sorokban panaszkodik, mint a reménytelen jajveszékelés, s a belső forma megnyújtotta - hosszában és széltében - a könyvet is. Hová helyezzem kötetét a könyvtáramba és az emlékembe? Új helyet kell néki keresnem.

Úgy látszik, szakított a múlttal. Oka volt rá. Annyit élt át e szörnyű évek alatt, mint mi mindnyájan. A szépség vázája széttöredezett, s lábainál hever. Ráunt arra, hogy az örökkévalót megrögzítse egy zárt ereketartóban? Lehet. Nem tudta folytatni, amit elkezdett? Valószínű. Semmit sem lehet folytatni. Most a keresés ösvényén látjuk őt bolyongni, dúlt arccal, csikorgó foggal, s nemcsak a költő tétovázik, kiben megrendült a világrendben való bizalom, hanem a művész is, ki eszközeiben kételkedik, s egy mozdulattal az expresszionisták felé igyekszik közeledni. Megállapítom, hogy a közeledés csak látszólagos, s a külső, kötetlen forma átvételénél alig terjed tovább. Ezek a szabad versek, melyek sokszor csakugyan magasba lendítik, olykor zavarba hozzák, s gát híján bőbeszédűvé és ötletessé teszik, nem felelnek meg sem véralkatának, sem nőies egyéniségének, mely féket és parancsot kíván, s én visszakövetem őt közös fiatalságunknak. A nyílt forma ércesebb, férfiasabb, keményebb természet páncélzata, mely kötés nélkül is erős. Szerencsére lépten-nyomon visszaszédül abba a varázskörbe, melyből kiindult. A *Meszelő* impresszionista-szimbolista alkotás, mely egy esetleges emléket emel a csillagok felé. A *Szegények* olvatag gyengédsége, a *Jaj a fájdalom* kiszámított és rendezett fokozása, vagy a *Bocsássatok meg*, melynek a formája is régi, egyenesen múltjára mutat, arra, hogy más korszak gyermeke. Egy szabad versében ezt a sort olvasom: „Orromon

bocsátom, ki a sóhajt” (Mint a cigarettafüstöt.). Mennyire ráismerek itt arra, ki a nagy költészetet és a kis prózát, a mennyeit és a földit, a tragikumot és a humort összehangolja, egyetlen mozdulattal, s el nem képzei, mennyire szeretem megfélelmező őszinteségét.

Három prózai kötetről együtt írok. Mert ezekben az írásaiban, akár följegyzéseknek, karcolatoknak, novelláknak, elbeszéléseknek vagy regényeknek kereszteli el, mindig csak egyet ad: emlékeket, melyek azáltal lesznek jelentősek, hogy emlékek. Volt egyszer... minden így kezdődik nála, mint a mesében. Volt egyszer egy diák... egy tanító... egy cigány... egy nagyasszony... egy korhely festő... egy cipőmázoló... egy szivarosfiú, egy bohóc... Miért oly érdekesek ezek? Azért, mert nincsenek. Ha ma is lennének, nem érdekelné ennyire. Csak az szép, ami elmúlt, és az emlék panteonjában istenül meg. Valahol azt olvastam, hogy a lángész emlékezet, s bizonyos vagyok, hogy a költő is az. A többi emberek elfelejtik életüket, azokat a semmis dolgokat, melyek mindnyájunkkal egyformán megesnek. De a költő nem felejt el semmit. Az állandóan gyötrődve emlékezik gyermekségére, diákkorára, férfiszenvedésére, egykori cukrászdákra és hajdani napsütésekre, aprólékosan, de nem kicsinyesen, mert mindent a halál távlatába állít, és épp azért is több másoknál, nagyobb az élete, mely múlton s jelenen át a jövőbe ível. Őt is ez az összefogó erő hajtja, mely nemegyszer kényszerképzetként szállja meg. „Örök gyermek”-nek nevezték, ki „tág szemmel”, báva ámulattal nézi az életet. Ez nem igaz. Gyermekes, de nem gyermeteg. Sokat tudó, kiábrándult, szomorú gyerek, nem is romlatlan, hiszen költő és művész, ki tintával fröccsenti be álmait, csak görcsösen ragaszkodik hozzájuk, s fél felelősséget vállalni a valóval szemben, megvizsgálni érzéseit az értelem fényében is. Követem őt apostoli vándorútjain. Vele együtt könnyezem, mikor az úton didergő koldusról vagy a bécsi cipőtisztító rokkantról, vagy az árva manikűrös kisasszonyról beszél, egy pontig. Akkor azonban szemléletének egyoldalúságát egyszerre látom. Hiszen elviselhetetlen kétségbeesésén pillanatnyilag könnyűszerrel segíthet ő is, én is, úgy, hogy átadjuk bundánkat a fázóknak. Ha pedig nem tesszük ezt, akkor el kell fogadnunk valamiképp azt a gazságot, hogy a költők, kik leginkább sírni tudnak, bundában sajnálják a gémberedett nyomorgókat, s a nyomorgók, kik sírni sem tudnak, bunda nélkül remegnek.

Ilyen helyeken rés nyílik az ő egységes világában, s megértetik tartózkodását a felnőttekkel szemben. Nincs kellemesebb, mint be nem érkezni a nagyok közé, s nincs leverőbb, mint a férfikorban férfinak, az öregkorban öregnek lenni. De ennek a mozdulatának, a céltudatos selypítésének köszönhetjük, hogy ír, hogy olyan színben látja a világot, mint a legjobbak közül csak kevés író, hogy egy csöpp adomát, egy kalandot, egy alakot szokatlan fényben tündököltet fel, s bájos, finom, vásott, kellemes, mulattató, megható és mély. Bizonyos vagyok, hogyha nem közöttünk születik, s nem a mi nyelvünkön szólal meg, melynek ihletés, egyéni mestere, nevét felkapja a világhír, s akkor éppúgy emlegetjük, mint most.

Ennyi gazdagság láttán még néhány gondolat tolul a tollamra. Majdnem minden prózai írása ezzel a szóval kezdődik: én. (Az a szó, melyet az egyéniségbálványozó Flaubert világért sem írt volna le.) Nem lenne-e kedve néha felcserélni ezt a tettetett, művészi, tehát szintén igaz hidegséggel, a költői őszinteség egy más fajtájával? Nem szeretné-e kicsit magukra hagyni alakjait, hogy tusakodjanak a sorssal, nélküle is? Nem sejti-e, hogy ez a gazdaságos takarékoság még többé tenné azt az értéket, mely minden lapján megnyilatkozik, oly tömény formában, hogy már sokkal kevesebbel is el nem múltot alkottak? Nem támad-e kedve látszólagos közönybe burkolózni, amint olykor hidegen mondjuk ki, idegenek előtt ezt: „anyám”, ehelyett „az én édes-édes, áldott anyám”? Azzal a kegyetlenséggel tettem föl ezeket a kérdéseket, mellyel önmagamot ostromozom, a mesterségünk szentsége nevében, de tudom, hogy hiába, s míg leírom, már látom céltalanságát, akárcsak egy embertől azt kérdezném, nem óhajtana-e barna szem helyett kéket. Az, akihez szólok, más, hasonló, még élesebb kérdésekkel

ostromolhatna. Művészetünket egyszer és mindenkorra elhatározták ismeretlen törvények. Szép Ernőt el kell fogadnunk, amint él és ír. Így szeressük és becsüljük őt.

Nyugat, 1922. november 1.

III

Mencken, az újamerikai kritikának ez az okos, elmés fenegyereke azt mondja, hogy az, amit a költők megállapítanak, mind szemenszedett butaság. Mégpedig annál nagyobb butaság, minél nagyobb költők.

Mint rendszeres elme, osztályoz is. Tehát a poéták részint tagadják a tárgyi tényeket (például egyik ezt írja: „Minden rendben van a világon”), részint pedig tagadják az alanyi tényeket is (egy másik ekképp dalol: „Én vagyok a sorsom ura, én vagyok a lelkem kapitánya.”). Nyilvánvaló, hogy ezeket a csacsiságokat egy negyedik elemista is kineveti. Már az is tudja, hogy a világon nincs minden rendben, s hogy az ember nem föltétlenül parancsol a sorsának. De az igék furcsa bűvészei mindent elfogadtatnak, aminek ellentmond a józan ész, nemcsak a negyedik elemistákkal, hanem a meglett egyetemi tanárokkal is. Itt a költészet csodája.

Nem szállok pörbe a tengerentúli gondolkozóval, mert szóról szóra igaza van. Ha egy felnőtt ember kitartóan és bizonyos lázas meggyőződéssel azt hirdeti magáról, hogy ő gőzhajó, az orvosok megvizsgálják, s zárt intézetbe csukatják. A költő azonban bízvást állíthatja, hogy ő gőzhajó, hogy ő csillag, hogy ő kávédaráló, nem zárják be, hanem kinyitják előtte az ajtókat, az összes ajtókat, a halhatatlanság kapuit is, s a többiek megbabonázva melléje kuporodnak, vele együtt énekelnek, mindnyájan úgy érzik, hogy ők is gőzhajók, hogy ők is csillagok, hogy ők is kávédarálók. Nem gondolnak többé arra, hogy mit hallanak, csak arra, hogy miként hallják. Nagy bölcsességeket fitymálva utasítanak el. Viszont kapva kapnak efféle együgyűségeken. Minden a szavak varázslatán múlik, azon a keverésen, azon a boszorkányos vegyítésen, melynek titkát csak igazi költők tudják.

S Szép Ernő közéjük tartozik. Bemutatni őt illetlenség, dicsérni, az *Új Idők* népes, országra szóló családi körében fölösleges, mert önök éppen oly jól ismerik, akár e sorok írója. Leghelyesebb, ha elbeszélgetek róla, mint közös kedvesünkről, úgy, ahogy családi körben szokás. Van egy verse, melynek ez a címe: *Bizalmas*. A cím egészen ő. Meghitt közlés, értők számára, egy szemhunyorítással átadva, vagy valami bizalmas utasítás magasabb helyről, melyet, „tapintatosan kell kezelni”. Komoly s diákos intelem az olvasónak. Ez a huncut szeretetreméltósága megveszteget, lefegyverez. Az iránt érdeklődik tőlünk, vajon megfigyeltük-e, hogy séta közben miként kopog a cipőnk, hogy hallottuk-e a kefe neszét, amíg hajunkat keféljük, vagy gyomrunk korgását a társaságban, vagy nyelésünk tompa hangját, hogy ízleltük-e tulajdon szájunk ízét, hogy észrevettük-e szemünket, e „két néző csigát”? Csupa ilyen kis semmiségből egyszerre - észrevehetetlenül - kirakódik valami nagy élmény, mindnyájunk gyarlósága, testvérisége. Egy másik versében, mely rokona ennek, egy kutyával cseveg, hasonlóan.

Aztán tudják-e, hogy mikor jön a tavasz, a rigó meg a cinke mind reá „szavaz”? Az „örült” víz nem ismeri meg, a „spicli” csillagok figyelik őt. Számára a ciprusok „főúri nők”, a felhők „az ifjúság nászágyai, festmények, égi múzeum, boldogságos bandérium”. A pitypangot, a mezítlábas árvát „bemutatja” - udvariasan s kissé csibészesen - a kaméliának. Szavaival olyan hatást kelt, amilyenre sohasem képes az ostoba értelem. Nem latolgatja őket mérlegserpenyőkön,

a lelkében dajkálja, pajtáskodik, játszadozik velük, egyiket-másikat megfricskázza, s az elered, röpül, pontosan odapöccen, ahová kell.

Képeket fest a rigóról, a hortobágyi csikósról, a tiszaháti halásZRól. Ecsetje magyarosan színez, európai ízléssel. Kitűnően kezeli a haikait is, ezt a pár soros japáni formát, mely Távol-Keleten csak tizennyolc szótagból áll, s arra van hivatva, hogy magába foglalja a világmindenséget minden súlyával és szépségével, a természetet, mozdulatlanul és mégis élően. Gazdag költő. Bájj van benne és mélység, kellem és erő, közvetlenség és fönség, pajzánság és előkelőség, közlékenység és tartózkodás, az élet szeszélyes esetlegessége és nem változó törvénye.

Új Idők, 1929. január 20.

KUNCZ ALADÁR

1

Kuncz Aladár a háború kitörésekor huszonnyolc éves fiatalember, hivatására nézve író, foglalkozására nézve tanár, rajongója az életnek, az irodalomnak, a napnyugati műveltségnek. Nyaranta, ha szerét teheti, francia földre zárandokol. Monoklit hord a szeme szögletében, s a kor divatja szerint krizantémet a gomblyukában. Régi, párizsi kávéházakban szeret üldögegni ürömpálinkája előtt, új költőket olvasgatva.

2

1914 júliusában éppen azon fáradozott, hogy egy breton faluban pályadíjat tűzzön ki a parasztok között a legszebb népdalra. A mozgósítás hírére menekülni próbált a zűrzavarból, haza. „Interné civil”-nek nyilvánították. Aztán közel öt évet töltött fogolytáborokban, tömlőcökben, egy sziget várbörtönében, melybe dagály idején be-becsapdostak a hullámok, mindenkitől elhagyatva, rettegve és éhezve, patkányok, tetvek, poloskák között, kegyetlen vagy közönyös parancsnokok alatt, egy kétségbeesett, félrevezetett, ellenségesen-ideges nép körében, magyar, osztrák, német, lengyel polgári foglyok társaságában, kedves és visszaszító, finom és faragatlan emberekkel, pincérekkel, művészekkel, szücsökkel, tanárokkal, pikánslevelezőlap-árusokkal, betegekkel, haldoklókkal, gyilkosokkal és dühöngő örültekkel.

3

Amikor a hatóságok letartóztatták, nem volt kezében fegyver, de zsebében ott volt a párizsi akadémia alrektorának ajánlólevele. Katonaruhát se viselt. Rosszul is állt volna ez az ő lankatag alakjához, az ő hanyagul-úri taglejtéséhez, az ő ábrándos lényegéhez, melyből valósággal áradt a mosoly, a megbocsátás, az érzelmesség. Mi ekkoriban egymás közt „fáradt gróf”-nak szoktuk őt csúfolni. Elfogatása csakugyan jelképes. Ör helyén állt, a műveltség vártájáról hurcolta el a világtéboly a szegyenbe, a megaláztatásba, mintegy jelezve, hogy ennek a fényűzésnek vége, s kezdődik a „komoly” élet.

4

Munkájában azt beszéli el, hogy mi történt vele és benne, hogy mit szenvedett ő meg a többi „polgári” fogoly, attól a pillanattól kezdve, mikor a vonatok elakadtak, addig a pillanatig, míg ötévi égbekiáltó viszontagság után végre megérkeztek a Keleti pályaudvarra, a vörös Budapestre. Párizsban eleinte az osztrák-magyar követség udvarában bújnak meg az ott rekedt osztrák-magyar alattvalók, kisgyermek, anyák, apák. „A konzul franciául szólt a tömeghez. Felkiáltottak hozzá, hogy beszéljen németül. De a kis, ijedt ember továbbra is franciául folytatta, mert, amint mondta, nem akar oktalán izgalmat okozni. Különben is kevés jelenteni-valója van. A francia kormány a vonatokra nézve visszautasította kérését.” Amint ez a száműzetésbe induló tömeg - csupa franciaimádó átutazó, tanuló fiatalember, dolgozó munkás - végigvándorog a párizsi utcákon, sokan feléjük is köpnek. Egy katona a nagy utazóládájuk láttán ezt jegyzi meg: „Ezek a disznók, úgy látszik, a koporsójukat is magukkal hozták.” Périgueux-ben szalmán hálnak, a puszta földön, nincs számukra se szék, se asztal. „Kövek repültek hozzánk éjszaka idején, és különösen kellemetlenek voltak a sebesültek látogatásai,

akik bepólyált lábbal vagy kézzel jöttek ablakunk elé, fenyegetőztek, előadást tartottak arról, hogy a németek fűrészszerűt használnak, hogy az elesettek csontjából szappant főznek, s egyéb hasonló borzalmasságokat emlegettek. A szónokló sebesülteket járókelők vették körül, zúgtak, morogtak, s az izgató beszéd végén közáport zúdítottak épületünkre.” Dögletes levegőben fuldokolnak. Csak hordókba végezhetik szükségüket. Marhakocsiba zsúfolják őket, s egy tengeri szigetre szállítják, Noirmoutier ódon várerődjébe, a fekete kolostorba. A foglyok hónapok szakadatlan munkájával kiássák a várpincét, éjnek idején hárman ki is szöknek a tajtékzó óceánhoz, hogy elvergődjenek Spanyolországba, de tervüket elárulták, a bárkán nincs vitorla, evező. Utolsó állomásuk Ile d’Yeu. Már mindenki vagy eszelős, vagy állatian fásult. Járvány tizedeli őket. „A konyhából éppen most hozzák ki nagy pléhvödörökben a levest. Ugyanekkor az 51-esből két-két internált társunk két gyalulatlan koporsót szállított ki. Az elsőben vitték dr. Herzet, a másodikban Wolkenberget. A leveshozók s a koporsószállítók menete egy pillanatra összetorkollott. A pléhvödörből csepegett a leves, s Wolkenberg hirtelen összetákolta koporsójából csepegett a vér... A jelenet irtózatossá vált. A konyhaablak előtt francia újsággal kezében ült Valéry. Mikor meglátott, e szavakkal nyújtotta felém az újságot: »Most már biztos, hogy Erdély is elveszett«.”

5

Hosszú évek óta nem volt könyv, mely ily megrázó benyomást gyakorolt volna rám. Rossz, ideges olvasó vagyok. Már nem bírom elolvasni a könyveket. Azt várom, hogy a könyvek olvassanak el engem. Ha nem ragadnak meg ennyire, ha nem nyűgöznek le, nem kólintanak föbe, abbahagyom őket a negyedik vagy negyvenedik oldalon, többé sohase nézek feléjük. Eddig alig sikerült egyetlen háborús könyvnek is a végére jutnom. Többnyire fárasztottak a rémület mesterséges csigázásával. Egyik-másik író úgy kéjeleg a hullák bűzében, az árnyékszék szagában, mint a szalonköltőcske a rózsailatban. Észrevettem szándékukat, s hamar elkedvetlenedtem. Fölöttébb bosszantott irányzatosságuk is, mely mindig valami átlátszó, sekélyes elfogultságon alapul, merőben közönyös, vajon az elfogultság jobboldali-e vagy baloldali. Ha ez meg volt győződve, hogy e titáni pusztítás oka csak a fegyelem hiánya volt, vagy a helytelen utánpótlás és élelmezés, s agyba-főbe dicsérte övéi vitézségét, nemességét, de annál inkább ócsárolta az ellenség pipogyaságát, aljasságát, amaz szentül hitte, hogy minden gyász és vérontás elmarad, ha véletlenül az ő elveit fogadják el, az ő unokaöccsét nevezik ki miniszterelnöknek, az ő jelszavait írják a zászlókra, s nem is az ellenséget gyűlölte, hanem a saját népét, mely nem „hallgatott rá”. Szóval, mind a kettő a saját rögeszméjén lovagol. Nehéz is eldönteni, hogy kettejük közül melyik a nagyobb tökfilkó. Mindenesetre egyek az önáltatásban, világnézetük bárgyú ürességében és szerénységtelenségükben.

6

A *Fekete kolostor*-t, mely két vastag kötet (közel négyszázötven oldal), szinte egy lélegzetre olvastam el, fokozódó izgalommal és csodálattal.

Próbálom elemezni, hogy miben lakozik a varázsa. A könyv elejétől végig élmények sorozata. Kerete egy fogság története, mely eleve meghatározza külső formáját, szerkezetét. Az élményben határozottan van valami titokzatosan-megvesztegető. Naplók, a művészet minden igénye nélkül, pusztán a közlés kedvéért íródott magánlevelek olvasása közben néha megdöbbenek, milyen hatást tesz rám egy-egy ilyen mondat: „Kedden délután elmentünk sétálni.” Ilyenkor azt érzem, hogy ez tényleg meg is történt, s azzal, hogy a naplónak vagy levélnek írója lejegyzí, már jelentőssé, fontossá, érdekessé válik számomra is. A regényíró hasonló

hatást csak bonyolultabb eszközökkel érhet el, mert tudjuk, hogy ez a valóságban nem igaz, csak képzeletben az. Akkor gondoltam erre, mikor a périgueux-i vacsoráról olvastam: „Nyolc felé készen volt a vacsora. Mindenki a kis kövér asszony elé járult, ki egy-egy kanál borsót mért ki. Én újságpapírost vittem oda, mert a kezemben mégsem tudtam volna tartani a forró főzeléket. Hatalmas adagot kaptam, azután leültem egy rozsdás vaslapra, és mohón, senkire sem nézve, egyenesen a szájamba habzsoltam a párolgó, ízes eledelt, amelyben egész, zölde színű borsószemek is voltak.” Ez a leírás rögtön élménnyé vált bennem. Emlékszem, először meglepődtem azon, hogy a forró borsót újságpapírosra kapta, mert eddig szó sem volt arról, hogy nincs tányérjuk, és kanaluk, aztán azon lepődtem meg, hogy az író nem hivatkozik nyomorával, tovább halad mellette, s máris boldogan emlegeti a „hatalmas” adagot, s még egyszer a „párolgó, ízes eledel”-t. Mindezt nem festi, nem részletezi, csak érzéseit rögzíti meg. Szerénysége rendkívül rokonszenves.

7

Ez a szerénység végigkíséri őt egész munkáján. Lélegzetelállító szörnyűségeken is gyakran egy kézlegyintéssel siklik át. Túl sokat semmiből se bírnak el. Ha a fájdalom szertelenül nagy, a szervezet gépiesen védekezik ellene, úgyhogy öntudatát kikapcsolja, megszünteti. A képzelet világában is így van. Mihelyt észre vesszük, hogy az elbeszélő a szenvedés rajzolásában nem tart mértéket, s mindent mohón, önzően csak magának akar lefoglalni, érdeklődésünk lankad. Az olvasó is ember, s mint minden ember, irigy, még mások szenvedésére is. Részt kér belőle, azt a megtisztelő bizalmat követeli, hogy képzeletének is engedjünk valamit. Aki panaszkodik, helyesen cselekszik, ha legnagyobb fájdalmának közlése előtt egyszerre elnémul, éreztetve, hogy az ő ügye, mely neki csakugyan egyedülvaló, a legnagyobb ezen a világon, voltaképpen nem is oly egyedülvaló, hiszen más emberek is vannak a földön, azok is, akik rá figyelnek. Ekkor ébred a részvét. Az igazi író ezt ösztönösen tudja. Mindig azelőtt szakítja meg vallomását, minekelőtte az tetőfokra háгна, hogy az olvasó folytassa a megkezdett vonalat, hallja a be nem fejezett mondatot. Itt támad élményünk. Írni mindig annyi, mint embertársaink képzeletét kevés eszközzel óriási működésre serkenteni. Amelyik író nem így cselekszik, de valóban papírra veti mindazt, ami gyötri és csikarja, s élményeiből kifacsarja az utolsó csepp is, úgy jár, mint az örökös siránkozó, akinek nem marad hallgatósága. Ha az olvasó lépten-nyomon arról értesül, hogy ilyen szenvedés még nem volt, végül kedvét veszti, odavágja a könyvet, elmegy sétálni, s azt gondolja, hogy az írónak, aki ennyire meg van elégedve élménye gazdagságával, ő fölösleges, szenvedjen hát egyedül, nélküle, legyen boldog, hogy annyira szenved.

8

De szerénysége, mely egész mivoltát betölti, nemcsak írását varázsolja művészivé, arányossá, egyensúlyozottá: őt magát is emberi magasságokba emeli. Van benne valami erkölcsi szerénység, mely olyan, mint a lélek illata. Sohase tör pálcát senki fölé, sem népek, sem egyének fölé. Még rabtartóit se gyűlöli. Téved, aki ezt a könyvet a franciák elleni vádiratnak tekinti. Mindenkit és mindent meg akar érteni. Mennyi jót, szépet, megindítót fedez föl lépten-nyomon a melléje beosztott francia közvitézben, hogy hódol a francia nőknek és a francia műveltségnek, milyen megható szavakkal búcsúztatja el Guillaume káplárt, akit azért küldtek az arcvonalba, aki azért esett el mindjárt az első napon, mert a szegény páriákkal lefényképeztette magát. Megrajzolja egy fióktársadalom kialakulását, mely öt év alatt jött létre, mint az a másik talán ötezer év alatt, az őállapotokból a polgárosultság, a szépség felé törekedve, kitermelve magából tudósokat, akik nyelveket oktattak, előadásokat tartottak, művészeket,

akik szobrokat faragtak állatcsontokból, és díszleteket festettek. Senkiről se mond ítéletet. Egyszerűen tudomásul veszi, hogy egyesek kapzsisz, árulkodók, hibbantak, hogy a bástyafokon éjszakánként férfiak párzanak férfiakkal, s a furcsa német fiú lassanként a tábor démonává válik, s különös női mozdulataival ő játssza a színdarabok primadonnáit. Az író azonban nem tetszeleg magának sem a megbocsátó vértanú, sem a tűrő hős szerepében. Nem is bocsát meg mindent. Hősnek sem hős, hiszen gyakran sír és elcsügged, de közönyösnek sem közönyös, hiszen mindig reménykedik és hánykolódik. Hogy miben nyugszik meg, azt nem közli. Nincs semmi mákonya. Ezt a sok rémséget természetesnek hiszi, de természetellenesnek is. Lehet, hogy az emberek majdan bölcsőbbek, irgalmasabbak lesznek, egyelőre azonban úgy nyüzsögnek a föld hátán, mint a férgek, s az élet zürzavaros színjáték. Óriási látvány: leverő is, de fölemelő is. Aki végignézte, eltátja száját, s a szíve kitágul. Körülbelül ez a végső következtetése, ez a bölcselete, melyet szintén a szerénység sugalmaz, az a bölcseleti szerénység, mely a szellem előkelőségéből származik.

9

Egyesek hadinaplónak fogják nevezni ezt a könyvet, mások emlékiratnak. Nyersanyaga az, ami megtörtént, durva, vaskos, s mint minden nagy mű nyersanyaga, fölöttébb hasonlít a ponyvához. Mit jelent azonban magában az élmény? Lehet-e elképzelni élményt ember nélkül? Nem annyi hegy van-e, folyó és mező, ahányan szemlélik? Valóban költészet, alkotás ez a munka. Regény is abban az ősi értelemben, hogy kalandos, regényes történetet ad elő. Rangját nem kisebbíti, hogy alakjait az író tényleg látta. Egy embert, akit ismertünk, nem könnyebb megeleveníteni a papíron, mint az elképzelt álomfigurákat. Az ő emberei pedig egytől egyig élnek. Hogy miért és mi által, arra bajos felelni. Az élmény és művészet egymás közötti viszonya éppoly bonyolult, mint a tartalom és forma kérdése. Vajon azért szép-e egy vers, mert gazdag tartalma csodálatos szókra és rímekre ihleti a költőt, vagy megfordítva, a csodálatos szók és rímek fogadtatják el a tartalmat? Tartalom és forma, élmény és művészet, annyira egybeforrad, hogy az egymásba nőtt, eleven szálakat semmiféle lélekűbűvár se fejtheti szét, nem tudja megmondani, meddig tartalom és meddig forma, meddig élmény és meddig művészet. Vajmi silány magyarázat volna az is, hogy az író „őszinteségét” dicsérjük. Akkor is legföllebb művészi őszinteségről lehetne szólni, vagyis az őszinteség látszatáról, olyasmiről, ami az olvasóban az őszinteség káprázatát kelti.

10

Vallom, hogy ez a munka a legérettebb azok között, amelynek megírására a háború adott külső alkalmat. Az irodalomban is vannak hadicsalók. Ezek papírbakancsba öltöztetik hőseiket, s ócska jelszavakat adnak szájukba. Újabban azoknak a kuruzsló regényeknek következett el a divatjuk, melyek a háború ellen gyors és biztos gyógyszert ajánlanak. Jólesik a bűnösöknek fölfedezni másokban a „bűnösök”-et, és a véres lakoma után kissé fölháborodni, szörnyülködni. Némely hájfejű ember a viccet nem érti meg azonnal, csak az elmondása után úgy tíz másodperccel, s akkor kezd nevetni. Az emberiség zöme ezekhez hasonlít. Tíz évre volt szüksége, míg megértette, hogy milyen istentelenség és gyávaság volt a háború, s csak akkor kezdett el sírni. Kuncz Aladár nem ezekhez szól. Azokhoz szól, akik már az első pillanatban sírtak. Kétségbeesésünk, töredelmünk, gyalázatunk könyve ez. Vissza is kell térni hozzá annak, aki látni akarja a XX. század világképét. Maradandóan tükrözteti a kort, mely létrehozta, s híven, biztosan őrzí annak a nevét, aki írta.

Nyugat, 1931. június 16.

MOHÁCSI JENŐ

A lélek is kettős, mint az arc. Az egyik a háborús életbe tekint, a másik valahová messzebb, túl mindenen, ami földi. Ez a két lélek pedig találkozik egy emberben, a lázadás és a sejtés összeforr egy poétában, Mohácsi Jenőben.

A tónus valami finom decrescendo; eleinte indulók, amelyekben nekibúsuló egoista kedv és dühös tűz dübörög; a sorok közt harci kürtök vannak elbújtatva; némelyik verset akár trombitán is el lehetne fújni; azután lassan fellépnek a vágyakozás hegedűi, az oboák és fájóan a végtelenbe sóhajtvá a hárfák, szelíd, leányos hárfák, melyeken fátyolos érzések dadognak. Olyan érzések, melyek mindnyájunk legigazabb ember voltát illetik, mély, bonyolult és mégis egyszerű érzések. Magam is szeretném sutba vetni a prózát, és kezemben ezzel a könyvvel egy dalt énekelni arról, hogy mi a líra.

Egy dalt arról, hogy a líra nem multság többé, hanem a mi komoly életünk ünnepnapja. Nem munka és nem köznap. Nem akkor írunk verset, ha írni akarunk. Inkább akkor, ha nem akarunk, de írunk kell. Valami szavakba tör, és ezek a parancsoló szavak nem íródnak, de teremődnek, kinőnek belőlünk oly természetesen, olyan szervesen s annyira hozzánk tartozóan, mint akár a karunk, mint egy darab élet, egy szimbólum, amely önmagáért van, és csak önmagát jelenti és akarja. Meg kell tanulnunk végre, uraim - poéták és versírók -, hogy a líra csakis ezeknek az örök pillanatoknak a hangszere. Ami ezen felül van, talán filozófia. De ami ezen alul van, az bús csirizelés. Ha versbe szedjük, multságos játék lesz; legjobb esetben bűvészet, de nem művészet; édes, cukrászbolti remek; vagy gonosz csalafintaság: ódon vagy újszerű, patriarkális vagy modern Jakab Ödön-ség és Lampért Géza-ság. Egyéb nem.

Mohácsi Jenő líráján érzik, hogy az érzésekbe ojtott gondolatok rejtélye izgatja. Emberi, nagyon emberi ez a líra. A magunkra eszmélés megrezzenéseiben mindnyájunknak vannak ilyen érzései. Ha például arra gondolunk, hogy minden boldogságunk vagy boldogtalanságunk ellenére is csak emberek vagyunk. Vagy ha a körúton járunk - előttünk a napi élet zűrzavara, autók, villamosok, mentőkocsik, rendőrök, rikkancsok vagy tejeskofák - lábunk alatt aszfalt -, és mégis érezzük, hogy e percben a földgolyón vagyunk, amely sebesen vágat a végtelenben, s ez a perc az örökkévalóságból kiszakított egy perc. Az igazi poéta ezeken bámul el. Nem különös-e minden? Hogy én itt vagyok, és éppen most? Hogy valami megtörténik, vagy meg nem történik? Hogy millió és millió esetlegesség között bolyongok? Hogy minden pillanatban változom, és mégis, mint valami változatlan él tudatomban az egyéniségem? Mi lesz a sóhajból és kacajból, ha elrepül? Mi a lelkekből, kik meg sem születtek? Mások csak utazzanak, és bámulják az egzotikus tájakat, és csodálkoznak azon, hogy a vonat pár nap alatt idegen tájakra rántja. Nekünk sokkal különösebb, megfoghatatlanabb, problematikusabb, hogy valamikor még húszévesek voltunk, s ma már nem vagyunk, s az, aki azóta nem látott, mégis megismer az utcán, és mi is magunkra ismerünk, ha tükörbe nézünk, pedig már mások vagyunk, mennyire mások. A halál rejtelve így játszik bele az életbe.

*Csak egy-egy új gyerek csücsül a porban,
És messze künn némely fáradt ajak
A durva szemfödőt csókolja holtan.*

*S csak én, ki mind e csöndnek őre voltam,
Csak én - ti bölcsők, sírok, szóljatok -
Immáron hol vagyok, már hol vagyok?*

Mohácsi Jenő lírája ezen a ponton a legerősebb, és itt van az ő poétai jövője. Hogy kissé beteges és ideges ez a versköltészet? Lehet. De mondjátok, barátaim, ki nem beteg a változástól, ki nem közületek abban a végzetes expresszvonatban, mely állandóan a biztos állomás felé rohan, anélkül hogy csak egy pillanatra is kiszállhatnátok vagy kihajolhatnátok belőle? Mindnyájan megyünk. Hiába állítjuk meg az óránkat. Mind egyformán betegek vagyunk. Néha azonban jólesik szavakat hallanunk, melyek önkívületbe ragadnak; szavakat, melyek nemcsak kimondanak valamit, de munkára biztatva fantáziánkat, sejtetnek is; szavakat, amelyek az örökkévaló tengert villantják fel a pusztulásba vágató vonat ablakán, és bennünk messze-messze vágyak nosztalgiáját keltik. Ez a líra is ilyen. Beteg lelkünk boldogan ringatózik a verszene bánatos szelídségében. Mint valami gyógyító fürdőben. Az arcunkat és a sebeinket pedig búsan, finoman cirógatja egy mély és nagyon emberi poézis levegője.

A Hét, 1909. május 9.

TÓTH ÁRPÁD

I

Hadd nevezzem őket így,³ ezzel az irodalomtörténeti elnevezéssel, a két poétát, Tóth Árpádot és Nagy Zoltánt, kiknek verseskönyvét drága és értékes ajándékként hozza a tavasz. Annyira nincs hagyományunk és emlékünks, hogy még a vele való kacérkodás is édes. Akkor gondoltam erre, a debreceni orvosra, Földi Jánosra, Fazekas Mihályra, a debreceni irodalmi körre, mikor - egy fél napig - ott jártam, és nézegettem a kollégium könyveit, pufók glóbusait, süppedt lépeseit, amelyeket régi diákcipők és egy régi magyar kultúra koptatott humorúvá. Debrecen már nem szalonnaváros. Éjjel pesti gassenhauert húz a kávéházi cigány, és a sűrű sötétet villanygömbök szegdelik. Reggel fél nyolckor megcsendül az iskola harangja - távoli hangja, mint a lélekharangé -, és Izsó Miklós Csokonai-szobra táján, hóna alatt könyvekkel, szemén pápaszemmel megjelenik, mint egy másik szobor, mindég zordan és hősiesen, a harmadik debreceni poéta: Oláh Gábor. Ne fitymáljuk a debreceni hagyományokat. Az a kör egy messze és nagyon kezdetleges korban eléggé világosan látta a poézis mivoltát, csinos formákat keresett, elmélyült a természettudományokba, és az igazi vers kritériumává azt tette, amelyet szívesen és hittal vallunk ma is, hogy egész és folyékony líra legyen benne, hogy a vers énekelhető legyen. A dal, a debreceni dal ma mintha újra felcsendülne.

Pusztá véletlen lehet a találkozás, s az is lehet, hogy a párhuzam kissé erőltetett. A két lírikust az új irodalmi forradalom hozta, s a verseiket többnyire budapesti pennával írták, budapesti folyóiratokban jelentek meg. Nekem azonban mégis fontosnak és kedvesnek tetszik, hogy Tóth Árpád is, Nagy Zoltán is a régi diákok földjéről jött, arról a földről, amelyet Csokonai Vitéz Mihály tapodott, amely egy időben a tudomány és a szépség kultúrbástyája volt. Különösen Tóth Árpád lágy, alélt és alázatos verseiben érzek valami letagadhatatlan magyar ízt. Nem a szalonnás és hetyke magyarság ez többé, de áhítat és tisztaság, ősi csüggedtség, fohász egy távoli csillaghoz. Mélységesen egyszerű és egységes költő. Némely versét kántálni kell, éneklő szavalással kell átélni hosszú, siránkozó és jajgató sorait, színeit és rímeit is - ezeket a keresett, perverz és bánatos rímeket -, amelyek a végtelen sorok végén sírnak. A fájdalom után zsongító ópium, langyos fürdő, enyhe tej a verse. Mindig végzetes szavakat talál, és - érezzük - nála a líra a szükségesség, a sors és a törvény. Mélasága pedig magyar. Ábrándja nem csorog szét német ködbe. Nem is puha francia csipke. De józan és kemény, bölcs és áhítatos, igazán és egészen magyar, a földön marad, a körülötte levő „dolgok”-ba kapaszkodik. Ez a költő, aki csupa gyengéd kísértetet lát a bársonyos félhomályban, realista, mint Csokonai és Arany János. „Csuklóm lelankad és bénult ujjaimhoz puffadt háttal feszülnek a csúf, setét erek...” „Ó, van-e még dolog ily bús, mint fáradt törzsem, amint elferdült árnya a hús padlatra dül?...” A lélek mellett egy test is kísért, a maga realitásában, az ő teste. Ez is éltetője a lírájának, e csüggedt és bús test, amely szimbóluma a világ fájdalmának, s általa lírává válik az ajka, a szeme, a térde, a karja, amelyeket külön - hosszan-hosszan - megsajnál, és terjedelmes enume-rációval sorol fel. A tárgyai is benne vannak a varázskörben. „Vén robotos ruhám a széken feketül...”, „ti vártok, ócska ajtók, elsárgult névjegyek, sárral befent lábtörölők...” Rendkívüli vízióval ölel át mindent, ami van, s mindenre, ami útjába jön, az egyéni élete forrását fújja. Újra egy költő - egy nagy és egész költő - „akire nézve a külvilág igazán létezik”.

³ A cikk címe: A debreceniek. Két költő.

Nagy Zoltán, aki nekem éppoly kedves és értékes művész, egészen más, talán éppen ellenkezője Tóth Árpádnak. Ha Tóth Árpád költészetét a régi debreceniek népi egyszerűségébe, természettudományos világnézetébe, dalelméletébe kapcsoltam be, Nagy Zoltán őseül azokat a debreceni írókat tartom, akik új és csinos formákat kerestek. Elegáns, öntudatos és tisztult lírikus. Nem vész el annyira az egyénisége fojtogató gyűrűibe. Jobban ismeri helyét a világban. Hajlik a latin klasszikus biztonság és a széles epika felé. A hőfoka kisebb, de a mélysége kristályos és átlátszó, bravúros lendülete néha egy gondolat, egy filozófiai hegycsúcs magaslatáig röpíti. Nevén nevezi a dolgokat. Egyik versében (*Páva a lépcsőn*) elragad a művészi eszköze biztonságával és nemes egyszerűségével. Tökéletes szonetteket, madrigálokat ír, csiszolt sorokat egy nem létező marquise-hoz, aki oly hajporos, kecses és merev, hogy Racine ideálja is lehetett volna. Macabre színeket rak egymásra. Mondanivalóját pedig határozott ívben viszi fölfelé az érzése, amely egy nyugodt, objektív világszemlélet tüzeiben elvesztette minden salakját, s tisztává és csillogóvá nemesedett. Ő az objektív lírikus. Közte és Tóth Árpád közt az a különbség, mint a drámai alakok objektív és szubjektív jellemzése közt.

Nagy Zoltán kimondja: „Ez a szomorúság”.

Tóth Árpád csak énekel. Az olvasója vonja le a végső konzekvenciát: „Ez a szomorúság”.

A Hét, 1913. április 13.

II

Amikor Tóth Árpád első verseit olvastam, ilyen sorai kaptak meg: „Setét csöbrök s olesó székek, szeretlek...” „Vén robotos ruhám a széken feketül...” „Ti vártok, ócska ajtók, elsárgult névjegyek, Sárral befent lábtörlők...” stb.

Az érkezőt tehát nem lehetett összetéveszteni egy pillanatra sem - már az első pillanatban sem - azokkal, kiknek minden „halk”, „bánatos”, „finom”, az akkori kor széplelkeivel, kiknek kendőzött szavai mögött a semmi lappangott. Ez a költő inkább szókimondó volt. Nevén nevezte a dolgokat, a „setét dolgokat”, melyeket „szeretett”, leírta képzőművészeti pontossággal az előrebukó fejet vagy a terpedő kezét, melyen láttatta a dagadozó ereket is, maga körül az érzékelhető világot. Lágyságában semmi finnyasság. A lélek valóban elomló, de a művész kemény. Azoknak a lírai észrevételeknek, melyek költeményeinek értékét teszik, valószerű háttérrel készített, melyből ezek az ellentét erejével szembeszökően kiütköztek, s érzékenysége nek őszinteségét, igazságát semmi sem bizonyította jobban, mint az, hogy mind a két sark felé élénken működött, a pozitív felé, melyet finomságnak nevezhetünk, és a negatív felé, mely a durvaságot jelzi. Nincs külön érzékenység, mely csak a kedvesen szépet, álomszerűt mérí föl, s nem látja az élet fájó dudorait, púpjait, bütykeit is. Az új lélekbúvárlat kimutatta, hogy a *mazochizmus* és *szadizmus* kölcsönhatásban van egymással, s a *mazochizmus* csak ki nem élt *szadizmus*. Aki nagyon gyengéd, az szükségszerűen nagyon kegyetlen is. Nem áll egy szigeten, hanem az élet egész gazdagságában. Mindezt csak azért hozom fel, hogy lélektanilag megmagyarázzam, miért oly szerves Tóth Árpád művészete és szemlélete, ki a finomság hazugság nélkül való költője.

Ezt érzem reá és költészetére legjellemzőbbnek. Égi lírikus, ki a földön jár, s álmaiban égi, földi dolgok bújócskáznak izgató játékkal. Ezért olyan emberi és megindító, hogy föltétlenül hinnünk kell neki. Debrecenből jött, a grammatikák, verseskönyvek, a magyar szóművészet ősi földjéről, s természetes folytatója, XX. századbeli továbbfejlesztője annak a Csokonai Vitéz Mihálynak, ki a „lenge hold”-ról, a „szőke bikkfák”-ról, a korai mélabúról és lankadó

életkedvről énekelt tündér dalokat, de önkívületét tökéletes művészként józan-biztos kézzel rögzítette meg. Mennyire rokon az új költővel a régi, aki az *Éj királynőjé*-t így szólorgatta: „...halkan *nyomd* pamuthintócskáddal A harmattól *nyirkos* eget”, vagy aki ezeket a sorokat rója: „Az ezüst csergetegek táját A gyenge nád *beprémezi*.” Mind a kettő hasonlóan érez, érzéken túl valókat s hasonlóan érzékeltet, kézzelfogható szemléletességgel.

1913-ban jelent meg a *Hajnali szerenád*, mely fogalommá tette Tóth Árpád nevét. Ezt követte öt év múlva a *Lomha gályán*. Most új kötetét adja ki: *Az öröm illan*. E zeneien magyar cím alatt, mely bennem bűvös és ódon perzsa-török emlékeket ébreszt, szintén öt év becses termését fogta össze. A költő, ki tíz évvel ezelőtt megragadott bennünket, a régi, a művész azonban öntudatosabb, serényen kibányásztá azokat az értékeit, melyeket a természet adott neki dús örököül. Távol a kísérletezőktől, kik széttörik a vers formáit, egyre szigorúbb keretek között mozog, s nemcsak hogy nem lazít rajtuk semmit, hanem szemmel láthatóan közeledik remekíró költőinkhez. Az Arany Jánoshoz szóló ódája és a Babitshez intézett verse nyugodt vonalvezetéssel jó példa erre. Képzetele, a földön járó és égbe látó, már felbontja, amit ifjúkorában csak megsejtett és részletezi.

*Némely ingó és rügyes
Ág végére már
Küldöd: kússzék az ügyes
Katicabogár.
Mint árbócra egy piros,
Pettyes zubbonyú,
Fürge lábú és csinos
Kis matrózfiú!*

A tavaszi földről:

*Szunnyad még a tél-mező,
Fáradt, vén paraszt,
Fűszakáll a csendbe nő,
Mecibálsz azt,
Majd meg méznél illatosb
Szellőfésűvel
Fésülsz, s szólsz: hé, de most,
Lomha szolgál, fel! Szundikálás volt elég.
Vár az új robot,
Mit álmodtál, vén cseléd,
Krumplit vagy zabot?*

Ezek a kikeleti képei - a kötetben kettő van: *Április* és *Március* - az előbbi kötetek tompa, színfutó szomorúságával szemszínrakásukban újak, tündöklő *plein air* festmények, a leg-nemesebb impresszionizmus eszközeivel. Milyen Rippl-Rónai-s: „Rigóhang, egy inasszáj *szurtos* füttye... csendes zongorák skálája a politúros homályból”. Az őszi színe pedig a régi-andalító: „A déli óra úgy zeng, mint a bús arany éjfél.” Nagyon szeretem a *Láng* című kis versét, mely alig kimondott utalásával jelképes értelmet kap. Egy gyufatragédiának nevezném. Könyvének maradandó ékessége az *Elégia egy rekettyebokorhoz*, mely végtelennek rémlő soraival, lankatag ívelésével, egész formanyelvével híres-nagy verseire emlékeztet, és a magyar szonettet legmagasabb szinten mutató, két verse, különösen a Berzsenyiről szóló, melynek szerkesztését - az utolsó összefogó szó, *Dániel* beállításával - nem győzöm eléggé bámulni. Ki kell emelnem még a *Szent nyomorék, riadj* című, alkaioszi versben írt ódáját, melyet az összeroskadó magyarsághoz intéz. Mennyi jóságos fájdalom, biztató szeretet: egy

költő tiszta szava a zavaros politikai tülekedésben. Sokan írtak tragédiáinkról, a mi mai keserűségünket azonban ez a költemény viszi el a késő századoknak.

De kelj föl mégis, szent nyomorék, riadj!

Míg boldog népek új lakodalma zeng,

Ne ülj az útfélen ma döglő

Csonka gyanánt, aki sírva koldul!

Átolvasom, amit eddig írtam, s elégedetlen vagyok. Szomorú, hogy a szép versekről, melyek oszthatatlanok, alig lehet többet mondani. De élményeinkről szintén csak töredékes beszámolót adhatunk. Kivéve akkor, hogyha egy perc jóságos szeszélyéből megszáll bennünket a magyarázhatatlan ösztön, melynek segítségével az összetettet egyszerre megragadjuk, valamilyen egészen esetlegesnek látszó, érzéki csücskénél fogva, s legömbölyítjük, újra magunk elé teregetjük, a papíron. Ma kora reggel például kisiskolás fiúkkal mentem a hegyre, deres fű csikorgott csizmám talpa alatt, éles levegőt szívtam be, s a táj a fényes-vidám fagy tündöklésével, régi ifjúság emlékeivel, megújuló iskolás reggelek édességével hevert előttem. Ki tudja, mit éreztem ekkor? Senki se, mert csak roncokat közöltem, a benyomásaim nem szökhettek azonnal parancsoló formába, s most már hiába tépelődöm, hogy visszaidézésüket a „hegy”-gyel, a „deres fű csikorgását”-val, vagy a „fényes-vidám fagy”-gyal kezdjem.

Ezek a versek azonban egészek. Olyanok, mint az én reggeli révütem. Mindent átmentettek egy pillanat ihletéből. Olvassák el őket, tanulják meg kívülről, dúdolják magukban. Tóth Árpád olvasóit nem is kell erre kérnem. Az ő növekvő tábora, a versek értői és élvezői, egyre jobban vonzódnak hozzá. Aki költeményeinek lankasztó-zsongító, édes-keserű ópiumát megízlelte egyszer, az folyton visszatér hozzá, ellenállhatatlanul, mint ópiumszívó a pipájához.

Nyugat, 1922. február 1.

III

A képíró mélybarna színekkel, szépiaecsettel festhetné meg roskatag, nemes alakját. Sötét arcbőr, fekete haj, dióbarna szem, melynek tekintete a csontkeretes szemüveg lencsájén át lágyan esett a tárgyakra s reánk. Szájában többnyire szivar. „Symphonie en brun.”

Keveset időzött közöttünk, mert húszéves kora óta betegeskedett foszladozó tüdejét foltozgatta. Szanatóriumból sanatóriumba vándorolt. A tátrai hegyek higgadt kristálylevegőjétől várta gyógyulását. Ha hazatért, szelíden üldögélt könyvei, sakkfigurái előtt. Mosolyogva, bölcsen, magyaros dohogással tett egy-egy halk, bölcs, mindig talpraesett megjegyzést. Húsz esztendő óta valahányszor lélegzetet vett, érezte, hogy csak ajándékot, haladékot kapott az élettől. Utóbb már enni-inni is csak úgy tudott, hogy előzőleg érzéstelenítették torkát, mert minden korty víz, minden falat kenyér lenyelése mártírium volt számára. Hosszú-hosszú haláltusa után negyvenkét esztendősen korában hunyta le fáradt pilláit.

Nagyon sokan, egyre többen írnak verseket, itthon is és a külföldön is, de az egész földgolyón vajmi kevés költő van. Ő azok közé a választottak, a legnagyobbak közé tartozott. Debrecenből érkezett, a grammatikák, a verseskönyvek, a magyar színművészet ősi földjéről, s természetes folytatója Csokonai Vitéz Mihály és Arany János művészetének. Szavainkból új mákonyt szűrt, bódító írt a mi fájóbb sebünkre. Andalító költő, makulátlan művész. Egységes világ tárul elénk könyveiből, lágy, meghitt, meleg szemlélet, s ez olvasztja eggyé sorait, melyeknek végén halkán, fájdalmasan jajgatnak gyönyörű, mintegy véget-sose-érő rímei. Lágyságában azonban semmi finnyás. Nevükön nevezte ő a dolgokat, a „setét dolgokat”,

melyeket „szeretett”, képzőművészeti pontossággal írta le az előrebukó fejet vagy a terpedő kezet, a kidagadó ereivel. A keret mindig valószerű, úgyhogy finomsága az ellentét erejénél fogva annál erősebben szökken ki. Ezért olyan emberi és megindító, s ezért halhatatlan. Versei úgy hatnak rám, mint a földön járó angyalok.

Új Idők, 1928. november 18.

IV

1

A maradandóságot az emberek szobrokkal jelzik. Ezek a halhatatlanság mérföldkövei azon az úton, ahol a vándorok összeroskadnak, elhullanak. Most Debrecenben, a szülővárosában, a Nagyerdőben ő is kapott egy emlékművet, melyen élénk rémlik kesernyésen-mosolygó szája, szép, boltozatos homloka, az a kedves, szemüveges arc, melyet mi még jól ismertünk. Kortársunk volt. Valamivel később jelentkezett, mint azok, akik a XX. század elején megújították irodalmunkat. Valamivel hamarabb érkezett örök pihenőhelyéhez, mint ők. De nagy útját az időben máris megkezdte.

2

Tóth Árpád az áhítat költője. Aki csak gyöngédnek és finomnak nevezi, amint szokták, az félreértésre adhat alkalmat. Sokan abban a hiszemben vannak - a szavak hasonlósága folytán -, hogy a gyöngéd lélek szükségképpen gyöngé is. Ez tévedés. Az igazi gyöngédség annyira különbözik a gyöngeségtől, mint a finomság a finomkodástól. Ritka erőt föltételez. Ő valóban gyöngéd volt, és valóban finom. Lágyságában semmi finnyasság. A lélek elomló, de a művész, aki ezt kifejezi, kemény. Azoknak a lírai rezzenéseknek, melyek költeményeinek értékét teszik, valószerű háttérrel készített, melyből ezek az ellentét erejével szökkennek ki, s érzékenységének őszinteségét, igazságát semmi se bizonyítja jobban, mint az, hogy mindkét sarok felé - a *pozitív* és a *negatív* felé - egyaránt kilendül. Nincs külön érzékenység, mely csak a lágyat, az elmosódót, az álomszerűt méri föl, s nem látja az élet fájó dudorait, púpjait, bütykeit. Ő sem egy külön, elzárt szigeten élt, hanem az élet egész gazdagságában.

3

Théophile Gautier-ról mondták valaha, hogy olyan költő, akire nézve a külső világ csakugyan létezik. Rá is áll ez. Azzal a hozzávetéssel, hogy ránézve a belső világ is éppúgy létezik. Nyomban azzal tűnt fel, hogy érzelmes volt és szókimondó. Nevükön nevezte a dolgokat, a „setét dolgokat”, melyeket „szeretett”. Leírta képzőművészeti pontossággal az előrebukó fejet, vagy a terpedő kezet, melyen látta a duzzadó ereket is. Égi lírikus volt, aki a földön járt.

4

Debrecenből jött, a grammatikusok, a verseskönyvek, a nemes szófaragás ősi földjéről. Természetes folytatója, továbbfejlesztője annak a Csokonai Vitéz Mihálynak, aki a „lenge hold”-ról, a „szürke bikkfák”-ról, a korai mélabúró, a lankadó életkedvről dalolt tündér

dalokat, de önkívületét tudós művészként józanul rögzítette meg. Mennyire rokon ezzel az új költővel a régi, aki az *Éj királynőjé*-t így szólóngatta: „*Halkan nyomd pamuthintócskáddal a harmattól nyirkos eget...*” vagy aki ezeket a sorokat róttá: „*Az ezüst csergetegek táját a gyenge nád beprémezi*”. Mindkettő hasonlóan érzett, érzékeken túl valókat, s hasonlóan érzékeltette meg ezeket bátor szemléletességgel.

5

Ebben pedig mélységesen magyar. Az ő költészete nyelvünkben él. Költeményének nemcsak ruhája a nyelv. Egy a nyelv és a költészet. Nyelvünk és ő boldog munkatársak voltak, megértő társszerzők, játszadoztak egymással úgy, hogy hol az egyik engedett, hol a másik, s az összeolvadás olyan tökéletes, hogy a munkán sohase látszik a forrasztás nyoma, sohasem ütözik ki erőszak vagy szándékosság. Megsemmisült a nyelvben, és föltámadt általa. Nyelvünknek alapvető tulajdonsága, hogy kézzelfogható és érzékletes. Amikor Arany János a *Bolond Istók*-ban önmagát így jellemzi: „*Mindig marad - ha a fejére áll is - Ónála valami vaskos, reális*” - nemcsak önmagát jellemzi - és dicséri -, hanem voltaképp minden kitűnő magyar költőt, Tóth Árpádot is.

6

Érzései fölfelé ívelnek, az égbe, képei vissza-visszahúznak bennünket a földre. Ez a csiklandozó-izgató hintázás ég és föld között, költészetének legfőbb varázsa. A katicabogár: piros, pöttyös zubbonyú kis matrózfiú, aki az árbocra mászik. A tavaszi föld: fáradt, vén paraszt, nő a fűszakáll, s a tavasz szélfésűvel fésüli. Édesanyja alszik: melleit ölelve szunnyad az ágyban. A fák lombja: a fák kontya. Az imádkozó leány: kis kupolát formál imára tett kezeiből. A kétségbeesés egy mozdulata: kezei elzuhanak az asztalon. Ezek a képek meglepőek, s mégis mindig világosak, követhetőek. Még a lemondásról is ezt írja: „*Nyomunkban, mint fekete, bundás, begyűrt süvegű, öreg kondás, Hallgatva ballag a lemondás*”.

7

Kismester volt? Nagymester volt, tiszta költő, szeplőtelen művész. Az, amit hátrahagyott, egyre szűzebb fényben tündököl. Első kötetének első versében, ahol egy diákétkezőt fest feledhetetlen színrakással, a bágyadt gázlángokat, a gyűrt kézelőket, a falra írt „*jó, fekete rózsákat*”, a déli zajt, a setét csöbrök között, azt kérdezi önmagától, hogy mi lesz a sorsa, s erre így felel:

*Néhány szomorú lánynak
És fáradt úrnak megtetszik a lelkem
Egy-két percre; s unottan és betelten
Eldobnak, és hűs klasszikusokra vágnak.*

Valóban hamar elfáradunk mindentől, ami divat, iskola és újszerűség, aztán remekírók után nyúlunk. Az ő verseit azonban mind gyakrabban lapozgatjuk. Tóth Árpád is remekíró, aki immár végérvényesen el nem múló értékeink közé tartozik.

Pesti Hírlap, 1934. július 15.

KIRÁLY GYÖRGY

Király György abból a nemzedékből származott, mely 1880 és 1890 között született, s 1910-ben tűnt föl egyszerre, irodalomban, művészetben, tudományban. Ezt a nemzedéket - mi még nem is tudjuk - „a nagy nemzedék”-nek hívják majd azok, kik kellő távlatból nézik a történelmet.

Nemcsak az embereknek van mondanivalója, hanem a koroknak is. Némely kor új érzésektől és nyugtalan gondolatoktól terhesen jelentkezik, s egész táborra, a jeles emberek valóságos seregére van szüksége, hogy kibeszélje magát, és megértesse, mi az értelme. Ilyenkor csoportosan jönnek a tehetségek. Egyik a másikat kiegészíti, magyarázza, ösztönzi. Szervesen összefüggenek. Helyüket hamar meglik, mintegy titkos útmutatásra. Ha 1910 körül valaki betekint az egyetemre, s végighallgat egy vitaestélyt, melyen akkor még névtelen fiatal emberek mérköztek egymással, a teremben megtalálja kicsinyben, de élesen körvonalazva a magyarság későbbi, kibontakozó érzelmi és értelmi életét, minden árnyalatában, a párttagozódástól kezdve az új szellemi áramlatokig, a régies politikát, a hagyományos költészetet éppúgy, mint az európai iskolázottságot s a formabontó, idegenes-érdekes irodalmat.

Ő volt a tudós. Nagyon fiatal, szelíd ifjú, kinek meredek homlokát már akkor sem övezte dús haj, s mélabús, de éles tekintete vastag szemüvegen esett ránk.

Érzett rajta valami érett és higgadt, nemes és előkelő, komoly, de közvetlen. Mohó önképző, fáradhatatlan, bátor kutató, az éji mécs virrasztója, kinek halovány arcán nappal is mintha visszatükröződne a sápadt sugár. Erre a regényes, türelmetlen társaságra nem hatott varázsosan ez a szó: *tudós*. Sok por tapadt hozzá. Nagyszerűségét kisszerűvé tették azok, kik csak bitorolták. Király György, ki bűvös lámpával világított be egy poros könyvbe, és a tudást lélekké finomította, akárcsak két mestere, Katona Lajos, a mesék bűvara, s Riedl Frigyes, a finomság bányásza, közelünkbe hozta az idegenszerű fogalmat. Minden nemzedék elsősorban tulajdon emberein érti meg, mi a művészet vagy a tudomány.

Rengeteg munkát vállalt. Egy életen át a munkást, a toll nagy munkását tiszteltem benne. Olyan szaktudást szerzett, mely verhetetlen, beleásta magát elfelejtett mondákba, s friss szemmel látta meg a „tárgytörténetek” új összefüggését különböző népeknél. Nála a szaktudás nem végcél. A *philologia* valóban nyelvszeretet, lélekszeretet, eszköz, hogy mindent megértsen. Azért tisztelte a halott betűt, mert valaha élt. Az élő irodalomnak pedig nem akadt rezzenékenyebb olvasója, maga is írt, verseket és elbeszéléseket, s noha tárgya elsősorban a magyar irodalom volt, ihletes ösztönrel elkalandozott, messze-messze, s páratlan latin műveltséget szerzett magának. Innen van, hogy mindenki, író, irodalomtörténész, nyelvész szaktudósnak ismerte el. A román irodalmakban otthonosan mozgott, s akár egy ódon magyar szöveget, akár egy új spanyol verset kerestünk, akár *Ur-Faust*-ot kellett megszólaltatnunk egykori magyar nyelven, hozzá fordultunk. 153 bírálatot, 81 cikket és kisebb értekezést írt, 27 munkát fordított le rövid életében. Munkakedve az utolsó években emberfölöttivé fokozódott. Kiadta a magyar ösköltészetéről szóló alapvető munkáját, pompás válogatásban közzétette költőinket, köteteket fordított remekbe, hírlapokban harcolt, száz és száz könyvet olvasott el kávéházi zajban, melyről kristálytisztá bírálatot írt, s a tudós, a régi századok vándora, pihenő óráiban, otthon, kedves íróját, Anatole France-t olvasta.

Nem ismertem nála munkásabb embert. Amit termelt, az csoda. Visszatért mindig az íróasztala mellé, kezébe vette a tollat, fáradtan is, csüggedten is, s megtalálta a munkában azt az örömet, melyet egyszer, valaha, először érzett. Ebben van példaadó erkölcsisége. Nem ismer-

tem nála őszintébb embert. Írásában mindig szókimondóbb volt, mint magánbeszélgetésben, szentől szembe mindig szigorúbb, mint valakinek háta mögött. Folyton harcban állott. De betegen, összetörve, meghajszoltan se mutatkozott keserűnek, jósága magasáról kedves, finom mosollyal szólt ellenfeleiről, ellenségeiről. Megértette őket, tehát megbocsátott nekik. Nem ismertem nála becsületesebb embert. Az igazságot tudta szeretni, nagy tudásával is, mely kétkedővé tesz, görögtűz és szenvedély nélkül, egyszerűen, s volt ereje, hogy mindig és mindenhol kimondja. Az emberek azért nem becsületesek, mert nem hiszik komolyan, hogy meghalnak. Ő tudta ezt, a halál, melyet évek óta magában hordozott, eltüntette a káprázatot, mely a többieket megtéveszti. A halál előtt vallott, *in specie aeternitatis*.

Ezért az életé minden szava, melyet leírt, s ezért nem múlik el sem munkája, sem emléke, melyet reánk hagyott.

Nyugat, 1922. május 16.

KARINTHY FRIGYES

I

Karinthy Frigyesnek egy vastag kötetnyi humoros írása jelent meg. Amíg átolvastuk és latolgattuk kritikai mondanivalónkat, addig a könyvét szétkapkodták, s most már a második kiadása hever az íróasztalunkon. Az író már népszerű. Népszerű a könyve is (az első könyve), jóllehet irodalmi munka, és nálunk még mindig nagy a panasz, hogy a közönség közönyösen nézi az irodalmat. Annál érdekesebb és értékeesebb a siker. A kritikának is észre kell vennie a tényt, hogy egy könyv, amely talán csak a kiválasztottaknak készült, intenzív érdeklődést tud kelteni a széles rétegekben is, idegen sujet-k, jórészt harcoló, még be nem érkezett írók és irányok iránt, s hogy egy kritikai és erősen intellektuális munka pár hét alatt teljesen elfogy a magyar könyvpiacra. Elkéstünk tehát Karinthy Frigyes bemutatásával. Itt csak néhány széljegyzetet illesztünk torzító és világító művészetéhez.

Karinthy Frigyes könyvének uralkodó tónusa: a fölény. Ez minden humor bázisa. Valakin nevetünk, s érezzük, hogy mirajtunk nem nevethetnek, valamit komikusnak találunk, s biztosan tudjuk, hogy mi egy igazság vértetében megtámadhatatlanok vagyunk, a mi szempontunk igazabb, a mi kilátótornyunk magasabb. Valamikor azok voltak a humoristák prédái, akikben a kritika, a fölény, az önbírálat nem szólalt meg. Az ókori és a középkori humor jórészt az otromba és az ostoba parasztokat figurázta ki. Újabban azonban a humoristák gazdagabb vadakra áhítoznak. Kulturáltabb emberekre, akik jelszavakkal dobálóznak, smokkokra, akik mindenfelől érzik magukat, a szellemi élet paprikajancsijaira, akik maguk is kritizálók, fölényesek, humoristák. Jules Renard, aki a burzsoá humorral szemben talán először szólaltatta meg azt a hangot, amelyet arisztokratikus humornak szeretnék nevezni, regényében bemutat egy szellemi léhűtőt, aki folyton könyvek között él, az olvasmányai recipéje szerint keres kalandokat, szerelmet, költészetet, s olykor-olykor leereszkedik az egyszerű emberekhez is, és elbeszélget a normand parasztokkal, a durva és műveletlen tengerészekkel. Ilyenkor nem a tudatlan paraszt a komikus, de a tudákos, leereszkedő, a szellemi parazita, és nem a paraszt fölénytelenységén nevetünk, de az élődi talmi fölényén. Karinthy Frigyes hasonló nyomokon jár. A hamis fölényt neveti ki, és humora a fölény kigúnyolása. Szatíra, ironia, intellektuális tör és ordinaré, külvárosi gúny, szójáték, vicclapötletesség van a kezében, hogy - tűzzel-vassal - céljához érjen. Nem a mások primitivitása, a mások fölénye bántja. Bensejében él a büszkeség, hogy ő a legfölényesebb ember. Gúnyolja a szerelmes optimistákat, akik az életem, a szerelmen felül érzik magukat. Ez a meggyőződés hajthatta őt az írókhoz, és ez tette őt a magyar és külföldi irodalom kritikuskává és humoristájává, s nem holmi külföldi példák s nem holmi utánzási vágy, diákösztön vagy majomügyesség. Az író, aki az örökkévalóság jegyében rója minden betűjét, okvetlenül a legfölényesebb ember. Minden szava magasabb kijelentés. A gesztusa hozzáférhetetlennek látszik. Erre jó a humorista, s egy szellemi tigrisvadászaton leteríti a gazdag, királyi prédákat; kimutatja, hogy az örökkévaló pózok nem egészen örökkévalóak; leálcázza Ibsent, belekuktálgodik Wilde bűvös konyhájába, és csúfondárosan nézi Rostand ragyogó színeit. A magyar irodalom írói is megkapják a jelzetüket. Hogy mennyire végzetes Karinthy Frigyesnél a fölény kigúnyolása, mutatja az, hogy egy nagy és erős humoristánkat is kifigurázza. Az ő vidámsága a humor humora.

Igen sok karikatúrát olvastunk ebben a kis könyvben. Mégis alig-alig találtunk olyant, amely egy pozitív vers, novella vagy regény torzítása lenne. A régies paródia vagy travesztia, amely

nagyból kicsit, vagy kicsiből nagyot csinál, az írásmódok áttanszponálása, nem az ő kenyere. Ő mindig a dolgok mivoltát és modorát gúnyolja. A sótalan, parodisztikus átírások úgy viszonylanak elevenbe vágó karikatúráihoz, mint az arckép a festményhez, mint a torzító tükör primitív tréfája a torzképrajzoló elmés és jellemző művészetéhez. Egypár sorban érezteti az író minden munkáját, egy szeplőben az író minden hibáját. Nála a humor igazi kritika, alkotó művészet, dolgok, stílusok, világnézetek integrális átfogása. Nem véletlen, hogy ez a fiatal humorista éppen akkor jelentkezett, amikor az irodalomban egy komoly és bátor csoport átértékelte a régi értékeket, és egy mélységesen új művészetről kezdett beszélni.

Karinthy Frigyes mellettük és velük harcolt ezekkel a karikatúrákkal, amelyek látszólag ellenük irányulnak. Azt hiszem, hogy a megbántottak jobban szeretik, mint azok, akiket nem bántott meg. Mert az ő torz ötletei világítanak, az író enmaga megismeréséhez segítik, és a közönséget nem idegenítik el a leálcázott és kicsúfolt írótól, inkább megszerettetik vele. A vadászat nobilis, és a vadász nem ellensége, csak ellenfele a prédának. Túl ezeken az intellektuális értékeken, van Karinthy Frigyesben valami, ami kedély, ami budapesti, ami a miénk. Az ő szeretetre méltóan vásott csínyjeiben fölismerjük a szegény, vidám kültelkek humorát, a kis budapesti gyerekek vicceit, az éjjeli újságárusok jókedvét, a villamos hágsójára felkapaszkodó ingyen utasok boldog nevetését. Egyelőre csak ennyit veszünk észre magából a könyvéből. Kísérteties stílusérzéken kívül azonban mást is revelált már. Olvastunk tőle novellákat, különös, bátor verseket, amelyek megdöbbenettek, a színpalak között, a komédia után sírt is - szentimentalizmus és póz nélkül -, és pedzette egyéni líráját. Ennyi érték, ennyi ígéret és lehetőség előtt boldogan távozik a kritikus.

Világ, 1912. február 28.

II

Az író vagy gyermek, vagy kamasz, írja valahol Nietzsche, és ez a mondás, amit régen láttam, s azóta régen elfeledtem, hirtelenül eszembe villan most, e könyv olvasása után. Karinthy Frigyes a játékos művészek közül való, de nem gyermek. Sokkal fürkészőbb, tanultabb, mámorosabb. A gyermekek nem így játszanak. Ő furfangos, körmönfont izgalmas játékokat eszel ki, mint a kamaszok, a komoly és kíváncsi, korán érett tizenötévesek, a gimnazisták. Azzal játszik, hogy széttöri a játékokat, s megnézi, mi van bennök. Bontsuk szét a konyhában a villanyos csengettyű telepeit, vegyük ki a penészes sárgaréz csavarokat, kapcsoljunk össze két idegen drótot, hadd lássuk, milyen zenebonát ver, bár a ház meg is siketül tőle. Törjük szét a hegedűt. Meg kell keresnünk, hogy a néhány ökörbélhúron és a favázon kívül mi a hegedű lelke. Kísérletezzünk az állatvilággal is. Adjunk a kanárinak húst és rumos cukrot, hogy megtudjuk, mint viselkedik velük szemben ez a vegetáriánus és antialkoholista állatka, aztán zárjuk szennyestárába a kutyát, és forrasszunk a macska farkára egy ökölnyi szurokkupacot. Egyéb problémák is vannak, amelyeket nem eléggé hánytak-vetettek meg az iskolában. Mi lenne például, ha a vérünk zöld lenne, és a fák levele piros, ha a tűz nyirkos lenne, és a víz gyúlékony, ha a fejünket le tudnánk strófolni, és labdázhatnánk vele? Mind sürgős, megoldásra váró problémák, amelyekkel a fizikaóra után szoktunk bíbelődni. Mert a fizika után jön a metafizika, amely nem szerepel a tanrendben.

Áldott, boldog kamaszkor, rugékony és termékeny, csupa rügy és bimbó, költők kora. Már ismerjük a valóság elemeit, de szerencsére még nem gyökeresedtek agyunkba, még nincs nevük, mint a nyárspolgárok agyában, még lehet mozgatni őket. Játsszunk velük. Tudásunk által csak a játékszobánk gazdagodott. A valóság skálájának egyik végén - az alsó végén - a

humor van, a *szatíra*, a másik végén - a felső végén - a *metafizika*. Mind a kettővel tiltakozik az író az élet sanyarú rendje ellen, az ellen, ami a többieknek törvény, a kopás, a múlás, a halál ellen. Lefelé licitál, és aztán fölfelé licitál. Semmi se természetesebb, mint az, hogy a humorista egy ponton a csodálatos felé fordul, s az embert, akit bemutatott már a hibái csonkaságában, sántán, vakon és bénán, bemutatja mindenhatóságában is, s megnövekedett alakját a képzelete reflektorával vetíti az égboltra. Számára a valóság mind a két esetben csak kiindulópont, ugródeszka, ahonnan lehet lefelé is ugrni, de lehet fölfelé is ugrni. *Carinti* például elkísér a körúton egy totyakos urat, neveti hogy bukdácsol, aztán megállapítja, hogy az ember általában még járni sem tud. Aztán *Karinthy* Frigyes, a másik, novellát ír ugyanerről az emberről, szárnyakat csatol a vállára, ujjongva kiált föl, hogy az ember röpköd, túl a téren és az időn, a lehetetlenség határ nélkül való világába, a meséskönyvek mennyországába. Micsoda antagonizmus és micsoda rokonság. Nagyon egységesnek, egytestvérnek érzem ezt a két író. Szatírája és metafizikája egy töről fakadt, a keserű és mérges gyökérről, amely az élet televényébe ereszkedik. Minek homlokán az a sok osztályozó enyves cédula. „Szellemes csipkelődő”, állapítja meg róla egyik kommuniké. „Csodákat bolygató, titokzatos író”, szól egy másik ítélet. Mennyivel illőbb lenne leírni ezt az egyszerű szót: „költő”.

Mert igazi költőnek mutatkozik ebben a könyvében, a választottak, kiváltságosak fajtájából, akinek csak a legfontosabb dolgokkal van köze. Minden, ami van, csak anyag a számára, hogy valami nagyobb és magasabbat mondjon vele, hogy a köznapi szavakkal és történetekkel egy mélyebb és tündöklétesebb képet varázsoljon elénk, amely már az igazi valóságot tükrözi, s egy új érzelmi megismeréshez segít. Ennyiben rokon az új nemzedék általános művészi törekvéseivel, amely nem éri be egy sikerült verssel vagy egy nyelvgyakorlatszerű ismertető és ábrázoló novellával, de túl ezeken a merőben mesterségbeli ügyességeken, az írásműveket jelképeknek tekinti, híradásoknak egy ismeretlen világból, s útmutatásoknak egy ismeretlen világba. Ilyen írásmű a kötet kétségtelenül legtükrözősebb novellája: a *Cirkusz*. Ez az önvallomás azoknak a szerencsés pillanatban odalehelt makulátlan írásoknak a veretét viseli magán, amelyek sikerültén nemcsak az olvasó meg a bíráló csodálkozik el, de később maga az író is. Sokszólamú zenekart szólaltat itt meg, a fájdalom és a szeszély, a humor és a tragikum, az öngúny és a gög, az ember és az író, az élet és a művészet koncertjét, biztos kézzel, hatalmas fortisszimóval, de mégis nagyon egyszerűen. Egy hegedűművészről szól ez a novella, vagy egy bohócról, aki hegedülni tud, de előbb fel kell másznia a cirkusz kötélhágcsójára, légtornász-mutatványokat kell produkálnia, álomban, élet és halál peremén, hogy egyszer végre, cserébe a tréfaért, a szíve mélyéből hegedülhessen is. Tragikus csepűragó... igazi nagy költő... akiről ma is azt írják, hogy „szellemes csipkelődő”... és a cirkusz nagydobja csak azt buffogja: „...tessék besétálni... nagyon vicces...”

Nyugat, 1915. április 16.

III

Thomas Mann írja egy helyütt ezeket az el nem felejthető mondatokat: „...A tehetség nem valami könnyű, nem valami játszi, nem pusztán képesség. Gyökeres mivoltában *szükség* a tehetség, annak a kritikai tudása, hogy van ideál, kielégítetlenség, mely képességét nem gyötrellem nélkül alkotja meg és fokozza. És a nagyoknak, a legkevésbé kielégíthetőeknek, mindig a tehetségük volt a legkeményebb ostoruk...” Karinthy Frigyes is azért költő, mert elégedetlen.

Annak idején is úgy jelentkezett, mint elégedetlen. Egyelőre, mint *elégedetlen művész*, ki a különböző stílusokban található gépszerűséget emeli ki és feszíti addig a pontig, míg a stíusból karikatúra lesz. Ezek a karcolatai, melyekkel az új magyar irodalom jelentős kritikusává lett, aki elvont szavak helyett *közvetlenül és érzéken*, majdnem ábrázolóan kritizált, az *Így írtok ti* című könyvében vannak összefoglalva. Elégedetlensége még itt sem izgága vagy rosszindulatú, inkább megértő és alázatos. Többnyire azokat az írókat torzítja, akiket maga is becsül, a művészetükben levő nagyon emberi vonásokat veszi tollhegyre, melyek eltorzítottan is egyéniségük irányát jelzik, és könnyítik megértésüket. Nem „utánozza le”, csak jellemzi, újra megalkotja őket, sokszor azzal, hogy „ad absurdum” viszi eszméjüket vagy érzésüket. Szeme előtt ilyenkor egy anyagtalan, emberfelettien tökéletes, személytelen művészet lebeg, talán olyanforma, mint a zene. Szóval, szempontja magas, és elégedetlensége mélyről fakadó. Később ez a teremtmény ösztön más alakot ölt. Pontos lélekrajzokat ír, elbeszéléseket, melyeket az *Esik a hó* című kötetében gyűjtött össze. Gyötrelmes viaskodásokkal keresi egy-egy ember mivoltát. Leírja az arcát, a cselekedetét, a szokásait. De hogy lehetne még inkább a közelébe férközni, oly közel, hogy a lélegzete egy legyen az övével? Elbeszélése hirtelenül a fantasztikumba billen át, és ezen a másik képzeleti síkon igyekszik megmutatni - szabadabban -, mi tulajdonképpen a valóság. Itt az *elégedetlen lélekbúvár* jelentkezik, ki - éppúgy, mint annak előtte a komikumot - a tragikumot is végtelenbe feszíti. Könyve, melyet most olvastam, szervesen összefügg egyéniségével és eddigi munkásságával. Ez az *elégedetlen ember* könyve.

Valóban, az ember tökéletlen lény. Az az ember, akit látunk, az igazi élet karikatúrája. Használja a géphez, de nem jó gép, a lélekhez is, de nem lélek. Ösztönből és tudatból van összeszerkesztve. Lát a szemével, de közte és a világ közt valami zavaró réteg van, a saját egyénisége, mely megakadályozza, hogy a kép tisztán tükröződjön benne. Nem elég érzékeny, de teste - jajgató hegedű - mégis fájó, sajgó idegekkel van felhúrozva. Hogy ezt a felemás, tragikus szörnyet tanulmányozza, az író új útra indul, Lilliput, Brobdingnag, Laputa, Hauhnhumia után Faramidóba, Gulliver, helyesebben Swift Jonatán álarcában, ahol a szerves élet véres és fékélyes kotyvaléka helyett életebb élet van, hő és villamosság, acélból készült gépemberek, *szolaszik*, kik szellentűkkel beszélnek, beszédük zene, szemük elektromos kék fény, agyuk pedig a higany és ásvány keveréke. H. G. Wells *The War of the Worlds* című regényében hasonlóan rajzolja a földre eljutó Mars-lakókat, kik birokra kelnek az emberrel. Ezek a lények azonban nem ellenségeink, de tanítómestereink. Miután az előző négy úton a nagyságról és a kicsinységről, az emberi értékek viszonylagosságáról kaptunk felvilágosítást, itt a termelés ősi hibája tárult elénk, s a könyv abban a szatirikus pesszimizmusban csendül ki, hogy az ember az igazi életben viszonyítottan csak afféle baktérium, a föld nyavalyája, fertőző betegség, mozgó halál. Barry Pain *The New Gulliver* című könyvében megkísérelte folytatni Swift munkáját, de elbeszélése alig több ügyes stílusutánzatnál. Karinthy Frigyes könyve nem a külső ötleten alapul, melyet - mellékesen említjük meg - meglepően és tökéletesen vezet végig, hanem a gondolata és a világszemlélete következetes, művészi kiépítésén. Szeme bátor. Csak a kisgyermeknek mernek ilyen friss ábrándokat szólni, kik előtt még nem merevedett a valóság örök érvényű és tiszteletgerjesztő törvénné, s a világot szeszélyük és képzeletük szerint, esetről esetre, változtathatják. Az alkotó gyermekkor bátorsága és frissisége az övé. Korán érett, szabad gyermekek kérdései jutnak eszünkbe, melyeket a „nagyok” megmosolyognak, de ha igazán felelniök kellene rájuk, megdöbbenének, és elnémulnának.

Nyugat, 1916. december 1.

IV

Eljuttattak hozzám egy szegedi lapot, mely közli azoknak az arcképét, kik a szegedi matinén felolvastak. Itt hiányzik Karinthy Frigyes arcképe. Én, aki mindent jelképnek veszek - már az ösztönömnél fogva - jelképnek veszem ezt is. Ez a magyar író a legkevésbé fotografálható. Izgató és nemes tehetségét sem lehet egyszerűen levetíteni, tükörképet adni annak, ami az értéke. Hiszen ő a *Görbe tükör* írója.

Útra készen a szegedi felolvasásra, pár sorban pár sietős vonással s színfolttal a portréját próbálom megrögzíteni. Mint tagadó jelentkezett, bírálójaként az új magyar irodalomnak, ki az írásművészet főséges titkait feltárta, beletekintett az alkotás boszorkánykonyhájába, és elmesélte, mi van ottan. Minden író sorra vett, és senkinek se kegyelmezett. Azok közé tartozhatott diákkorában, kik már korán, nagyon korán utánozzák tanárjaikat. Maga még nem író, de látta az egész irodalom szerkezetét, az emberiség óriás tanítómestereit, kiket szeretett és nagyra tartott - Ibsentől Rostand-ig -, megmutatta a maguk valójában, pongyolában vagy munkakabátban, Kakas-gyufát dobott a zsenik talpa alá. Sok humoristánk volt és van. Ő az első szatirikusunk. Szatírája, pedig nem teng-leng lelketlenül a levegőben, de egységes világnézete szolgálója. Kicsiny számára a valóság. Tágítja a határokat, lefelé is, fölfelé is. Előbb megmutatta, mily keveset ér az a világ, melyet látunk, hallunk, érzékelünk, szatirikus írásaival kiábrándított minket mindenből és mindenkiből, aztán alkotó munkában, fantasztikusan parázsló elbeszéléseivel új területeket nyitott, ahol a porszemet is a végtelen távlatába állította, dicsőítette azt a szegénységet, melyet földi életünk juttat nekünk, egy-egy gazdag érzés, egy-egy emlék alakjában. Róla írván nehéz párhuzamot keresni, de általánosságban azt mondhatom, hogy Swift és Wells szelleme forr össze és testvéresül benne, valami egyéni és különös zamatban.

Íme, itt a portréja, betűkből. Készen van, de hogy megtekintem, kedvem lenne elmázolni az egészet, és újat kezdeni. Mert az, akit leírok, nem szeret modellt ülni, sem a fényképésznek, sem annak, ki irodalmi portrét fest, hiába kérem, hogy „tessék barátságos arcot csinálni”. Ő megtartja fölényes mosolyát, az arcán eleven tűzzel játszik a lüktető élet szatírája. Ezenkívül van egy nagy hibája is. Folytonosan mozog. Öt percig se marad egy helyben, fejlődik, halad előre. Míg ezeket a sorokat írom, már mást gondol, mint öt perccel ezelőtt. A mozdulatlanságot az irodalmi múmiák számára hagyja.

Délmagyarország, 1917. február 11.

V

Karinthy Frigyesnek kísérteties stílusérzéke van.

Amint Ádám *Az ember tragédiájá*-ban különböző ruhákban, parókákban, maszkokban, egy ember, végigjátssza az egész világtörténelmet, ő is egymaga játssza végig a világirodalom történetét. Azzal a könyvével tűnt fel, melyben a magyar irodalom legújabb történetét élte át álomlátó biztosságával, az *Így írtok ti*-vel. Újkori irodalmunk páratlanul éles, ihletes bírálójaként mutatkozott. Fáraó, Kepler, Danton? Mindegy a szerep, Molnár, Szomory Dezső, Ady? Mindegyikhez van arcfestéke, kosztüme, hangja. Itt a háborús irodalmat veszi tolla hegyére.

A háborúnak sehol a világon nincs költője. Ezen nem lehet csodálkozni. De hogy szatíráírója nincs, méltó és nagy, a világösszeomlás méreteihez és jelentőségéhez illő, az igazán csodálatos. Akkora fájdalom rázza az emberiséget, hogy annak kimondásához a költők tüdeje gyenge,

a szájuk kicsiny, a lelkük pedig tele van megaláztatással, szégyennel, tagolatlan rikácsolásokkal. Ez a fájdalom nem szép. Soha annyira nem tettek erőszakot a szavakon - kerek e világon -, mint e boldogtalan három év alatt. Nemcsak a fogalmakat értékelték át, de a szavakat is. Már nincs jelentőségük. Ami valaha díszítő jelző volt, az ma csúfító jelző, és megfordítva. Ebben a zűrzavarban csak a satíráíró lenne a helyén. Juvenalisra, Jonathan Swiftre, Heinére gondolunk, arra, hogy mit írna az ő garabonciás, keserű tolluk. Karinthy Frigyes, aki a magyar irodalomban a mély és emberi satíra képviselője, *Utazás Faramidóba* című könyvében pedzette a kérdést, most folytatja és teljesebbé teszi. Itt sem vágja le a háborús hidra fejét, csak megfricskázza. De a fricska erős. A háborús literatúrát szedi széjjel, közben pedig, az írókon keresztül, magát a háborút is. Egymás után vonultatja fel a haditudósítót, az optimistát, a pesszimistát, az uszítót, a békebarátot, a politikust, a széplelket, a fűzfaköltőt, és megmutatja, hogy milyen fogalomzavar uralkodik minden téren. Könyve olvasása közben az az érzésünk támadt, hogy maradandó satírátként alkothat a világ dekadenciájáról, ő, aki szem- és fültanúja volt annak, ami történt. Izgatottan olvastuk végig ezeket a rajzokat. Nehéz ma satírátként írni, és nehéz satírátként olvasni.

Ezek a boszorkányosan eredeti és nemes jegyzetek azonban csak forgácsok a műhelyéből, a művésznél, a szent mesterembernél színes, becses forgácsai, tanulmányok, vázlatok, melyek sejtetik, hogy mennyi az eszköze, s milyen feladatokra hajlamos és képes. Néhány elbeszéléskönyvében, pár pontos lélekelemzésével már tanúságot tett arról, hogy mit akar. Ezek közé tartozik a *Pesti Napló* húsvéti számában megjelent *Barabbás* című tökéletes írása is. Alkotó munkáiban komor, görcsösen viaskodó, a mélyek mélyét kereső, jelképes művész. Ádám, miután lemossa arcáról a festéket, a komédia múltán, az utolsó jelenetben, idegzetében az egész emberiség tapasztalatával, pesszimistává válik, és sub specie aeternitatis látja az élet értelmetlenségét. A sziklára megy, ahonnan le akar ugrani a mélységbe.

Pesti Napló, 1917. május 6.

VI

Karinthy Frigyesnek megjelent egy kötete (*Krisztus vagy Barabbás?*), melyben ismét mint kritikus jelentkezik.

Jórészt háborús írások, cikkek, ötletek, nyilallóan éles észrevételek vagy lírai rajzok az ember-ről, az államról, a rendről, egy csomó elvetélt értekezés, melyben a *logikáé* a vezérszerep. Az író háborús működése szerves összefüggésben van azzal, amit egész pályáján - a békében is - művelt. Bíráló szemmel nézi az eseményeket, és körülbelül olyan igazságokat mond, mint az örültek közt az ép elméjű, döbbenetesen egyszerű és ésszerű megjegyzéseket, melyekre az örültek társasága semmiképp se jött volna rá. Ír például egy kis cikket a hazáról, elválasztja a hazafiságot és a hazafiaskodás fogalmát, a fajszeretetet a nemzetieskedéstől, melyek annyira különböznek egymástól, mint a krisztusi jóság a papuralomtól. Erről a tárgyról okosabb és ötletesebb írást nem olvastam. Másutt egy bibliai példázat formájában a tömeget mutatja be, melynek összetevő elemei, az emberek külön-külön okosak, jóságosak és kedvesek, együtt azonban ostobák, gonoszak és utálatosak, olyanok, mint a mai és mindenkori emberiség. A színházról egy megjegyzése: „Kép és szobor többet ér nekünk, mint az ember, akit ábrázol - és drágább nekünk a színész, mint a hős, akinek álarcát arcára vette.” Mindegyik írásában egy gondolkozó lép elénk, aki nincs se a jobb-, se a baloldalon, semmiféle elfogultság nem köti, s önmagával is viaskodva keresi az igazságot. Demokrata? Arisztokrata? Haladó? Maradi?

Micsoda korlátolt kérdések és pártpolitikai szempontok. Igazi kiválósága éppen a merészség, hogy független akar és tud lenni minden korláttól és előítéllettől.

Főntebb azt állítottam, hogy ebben a könyvében a logika viszi a vezérszerepet. Kijelentésemet általánosíthatom. Karinthy egész munkásságának a józan ész, az ésszerűség az ihletője és létrehozója. Akik fölületesen ítélkeznek, lehet, hogy ezt csak afféle tetszetős paradoxonnak tartják, s tudom, váltig csodálkoznak azon, hogy épp azt az írónkat nevezem leginkább logikusnak és legkeményebben ésszerűnek, ki a humorban tótágast állít mindent, és irodalmi karikatúráival évekig neveltette az országot, másrészt pedig komoly novelláiban kaput nyitott a végtelenségnek, s polgárjogot adott a túlvilágnak, a fantasztikumnak.

Mégis mind a két téren, a humorban is és a komoly elbeszélésben is szigorúan logikai, s az erőssége mindig gondolati. Működését mint kritikus kezdte, s első döntő és országra szóló sikerét mint kritikus aratta, az *Így írtok ti*-vel, ezzel a jellegzetes kritikai munkával, melynek művészi, sőt tudományos értékét nem kisebbíti, hogy érzékletes (és nem elvont), s népszerűsége sem, mely akkora, hogy sokan csak a karikatúrák után értesülnek az új irodalomról, és csak a torzképet ismerik, az eredetijét nem. Mikor ezeket a remekbe készült kis rajzokat írta, alig volt túl a húsz éven. Mögötte még semmiféle alkotás nem állt. Ez a fiatalember azonban gondolati kiválósága folytán mégis így érkezett az új irodalom ünnepére, mint józan a részek köze. Első szava gáncs, de tele megértéssel és bámulattal és jóindulattal. Mert annyiban is kritikus, hogy alázatosan tiszteli és megérti mások munkáit. Ebből az ujjongó megértésből fakadtak az irodalmi karikatúrák, melyek nélkül az újabb magyar irodalom - főképp az impresszionista és szimbolista - képe nem lehet teljes. Munkássága tisztította a fogalomzavart, fékezte a modorosságot, leálcázta a tehetségtelenséget, elnémította az utánzók hadát, hatása pedig - nem a közvetlen, de a közvetett - egyenesen lemérhető, amennyiben feltűnése óta sok szó egészen más jelentést kapott, és sok író egész más helyre került. Apostola más volt ennek az irodalomnak, ő azonban mint kritikus is alkotó munkát végzett. Bor helyett ecetet hozott, de milyen nemes borágyból erjedt az ecete, milyen lázas és rajongó a logikája, mely ellentmond az érzések modorosságának. Az irodalmi karikatúra nem új műfaj. Előtte két francia, Paul Reboux és Charles Muller egy kötetre való ilyen karikatúrát írt (*A la manière de...*), ellenben ezek inkább a paródiához állanak közel, inkább mulattatni, mint jellemezni akarnak, holott az ő karikatúrái éppen abban páratlanok, hogy nem a mulattatás a fő céljuk, de az, hogy hiánytalanul jellemezzenek egy művészi modort, és bírálati legyenek egy munkának, melyet a valóságban, a kivetelben - hogy úgy mondjam - *ad absurdum* vezet.

Ez a lázas logika nyilatkozik meg egyéb írásaiban is. Fantasztikus novelláiban hasonlóképpen a mindentől és mindenkitől független gondolkozó álmodik, kinek szűk a valóság, és hogy ne zavarja az élet sok esetlegessége, kísérleti úton új életet hoz létre, korlátlan lehetőségekkel, hogy abban az igazság szűz törvényeit keresse. Ezért vesz fel álarcot és utazik elképzelt birodalmakba. A mi életünket akarja ott megismerni. Számára az írás igazán nem modor vagy forma kérdése, mint a magyar írók kilencvenkilenc százalékanak, kik derűre-borúra festenek mindenféle korokat, hogy azzal az ürességüket, a mondanivalójuk teljes híját takarják el. Mindegy, hogy a biedermeierben, a népiesben vagy egyéb stílusban dolgoznak, az étellel semmiféle viszonyban sincsenek, nincs ítéletük jóról vagy rosszról, fontosról vagy nem fontosról, s ezért igyekeznek mindenáron hangulatot, vagy ahogy ők mondják, „lírát”-t adni. Karinthy egyszer, mikor vele utaztam, a vonatablakon kinézve fél óráig beszélt ezeknek a derék és pontos íróknak a modorában: „Előttünk tájak suhantak el, bús, zöld mezők, melyeket kis patakok szeltek át, távol kunyhók, a szemhatár alján elmosódó szélalmok. Időközönként egy másik vonat szalad el a sínen. A mezőn végigfut egy fiatal ló. Majd megáll a vonat. Az utasok egy része leszáll, csomagját kezében tartva siet az állomás felé, hol már várják a rokonok, és indulnak velük hazafelé. Újra füttyent a vonat, mezők jönnek, melyeken a

munkások betakarítják a gabonát. Egyik nőnek lila a kendője. Messze egy temető mellett kong a lélekharang...” Mi értelme ennek, a valóság e pontos és örületes utánzásának? Nagyon kevés író kérdezi magától. Csak írja-írja a vastag köteteket, a „nagy” alkotásokat. Karinthy azonban, ki jó író, mert jó értékelő, kinek van képzelete, mert ítélete és logikája van, ki érdekes, mert állít valamit, mindig válogat és selejtez, s írásai mindig ítéleteken alapulnak, a művészi értéküknél fogva pedig a maguk látszólagos fantasztikumukban is valószerűbbek, mint a röghöz tapadó és helyi színekkel vagy kis hangulatokkal pepecselő írók munkái. Az ő munkái végeredmények. Ilyen - hogy csak egyik nagyszerű novelláját említsem - a *Cirkusz*.

Új könyvének minden sora erről a gondolatvilágról, erről a művészetről tesz tanúságot.

Nyugat, 1918. szeptember 16.

VII

Bővített, új kiadásban jelent meg Karinthy Frigyes irodalmikarikatúra-gyűjteménye, mely annak idején annyira népszerű volt, hogy sokan csak belőle ismerték meg a legújabb magyar irodalmat, aztán a torzképek nyomán kezdtek érdeklődni az eredetiek iránt is. Sikerének okát nehéz kibogozni. Nyilvánvaló, hogy ezek a pompás cikkek tulajdonképpen műhelytitkok - szorosan az irodalmi céhre vonatkozók -, minden kacagtató külsőségek ellenére is lelkiismeretes jellemzések, éles észrevételek, azaz kritikák, melyek egyszerre fölillantják előttünk egy író arcát, és sokáig forrásmunkái maradnak azoknak, kik újabb irodalmunkkal foglalkoznak. Maga az író találgatja könyve elé írt előszavában, hogy milyen humoros műfajt alkotott egykor, mert egyik keretbe se fér bele. Ő a paródiával és travesztiával szemben torzképnek és jellemrajznak nevezi munkáját. Valamit torzít, hogy jellemezzen. Sose egy költeményt, vagy egy regényt, vagy egy elbeszélést pécéz ki, nem egy esetleges hibát, hanem a kifigurázandó író összes munkáját, annak szellemét, melyet aztán egyetlen írásműbe szorít. Ebben van igazi költő volta, ezért tartjuk humoros karcolatait jelképes (szimbolikus) jellemzéseknek. Akárcsak az alkotók, kik nem egy esetről írnak adomát, hanem száz és milliónyi esetből kiformalják a valóban lényegest, és olyan történetet mondanak el, mely nem létező és mégis minden megtörtént históriánál jellemzőbb, ő se a humor adomáját műveli, mint nagyon sokan, hanem a jelképes, mélyreható humort. Hogy ez mégis ily általános és elemi hatású, az szerzője megkülönböztetett, egyéni tehetségén múlik. Csupa csúfondáros, kegyetlenül találó megállapítás - diagnózisok írókról és költőkről! -, de azért állandóan érezzük, hogy írójuk tele van szeretettel és mélységes alázattal a művészet roppant feladata iránt. Nem hóhéra, hanem orvosa a beteg íróknak. A könyv most kétszerre vastagabb, mint annak előtte, Karinthy megfűszerezte a külföldi írók karikatúráival is. Sajnálom, hogy előszavában takarodófélét fúj. Mai irodalmunknak is szüksége lenne ellenőrző igaztevésére.

Nyugat, 1921. február 1.

VIII

Most a szokástól eltérően olyasmiről írok, ami még nem is jelent meg külön kötetben. Karinthy *Az Est Hármaskönyvé*-ben húsz irodalmi torzképét tette közzé. Ezek tehetsége régi erejében és fényében mutatják őt. Hatásuk általános volt. Az irodalom és közönség oly mohón olvasta őket, akár azokban az időkben, amikor az irodalom és közönség között nem tátongott áthidalhatatlan szakadék, s a szellemmel még nem föltétlenül rendelkezett az a mindent

megbénító, elgyávító és legyilkoló, mindenkivel cimboráló és mindenkre féltékeny, üzleti érdek, mely manapság - az általános anyagi és szellemi ínség idején - teljesen elterpeszkedett, s tőkeuralomnak lehetne nevezni, tőke nélkül, amerikanizmusnak, dollárok nélkül.

BÍRÁLÓ ÁLRUHÁBAN

Karinthy nálunk a rendszeres bírálat hiányát pótolta. Voltak és vannak tanult bírálóink, de az irodalmi bírálat egységesen sohasé fejlődhetett ki. Először nem engedték meg a hatalom basái, aztán hovatovább olyan életveszélyes mesterséggé lett, hogy maguk a bírálók önként mondtak le róla. Ő afféle szerepet töltött be a mi megfélemlített, koldusfillérekéből és pajtási bókokból tengődő irodalmi életünkben, mint az udvari bolondok a régi királyok udvarában. A zsarnokok nem adnak népüknek alkotmányt, nem biztosítják a szabadelvű eszmecserét, nem tűnnek ellenvéleményt, de maguk mellé szerződtetnek egy udvari bolondot, aki a tömegek lázadását, a forradalmat személyesíti meg, ártatlan formában, fején a csörgősipkával, s szeszélyből, úri kedvtelésből - talán öntudatlan vezeklésből - azt se veszik zokon, ha udvari bolondjuk egy őszinteségi rohamában „agyalágyult hülyé”-nek nevezi őket. Így mondhatott olykor Karinthy is igazságot az író- és költőfejedelmeknek. Eleinte rémülten hallgatták. Később azonban elkacagták magukat. Másokat, akik egy „komoly” értekezésben közölték volna velük ennek az igazságnak ezredrészét is, azonnal lenyakasztatták volna. De őt élni hagyták, valahogy. Végre az igénytelenség bohócköntösét viselte. Megbocsátólag legyintettek. Még azt is elfelejtették, hogy ennek a csepűragónak otthon megvan a maga külön trónja.

GÚNY ÉS ALKOTÁS

Csakhogy az ő irodalmi torzképei egyáltalán nem mókák. Bírálatok ezek egytől egyig, álarcos vagy álruhás bírálatok, a bírálatok legnemesebb fajtájából valók: az alkotást nem fogalmakkal és elméletekkel jellemzik, hanem érzékileg és érzékletesen. Egy igazi alkotást a kontárműtől az különböztet meg, hogy érzéki és érzékletes, hogy tetszetős volta ellenére sem a felületen mozog, hogy sokkal több van mögötte, mint sejtenők. Ismerjük a tarkaszínpadok művészeit, akik csalódásig tudják utánózni egy színész hangját és tagjátékát, s azokat az ötletes stílusbohócokat is, akik oldalakat tudnak írni ennek vagy annak a modorában. Ez a műfaj régi. Már La Bruyère elmésen torzítja Montaigne-t. Flaubert és Proust is kedvét lelte ilyen játékban. Mostanában a franciáknál Muller és Reboux műveli, a németeknél Alfred Neumann, az angol nyelvterületen Leacock. Az ő munkájuk többnyire *pastiche* - utánzás, a megtévesztés szándékával - *parodia* - a fítor túlcsigázása - *travestia* - a fönséges lecsökkentése alacsony szintre -, vagy e három műfaj keveréke. A műfaj sehol sem oly egyéni és élő, mint Karinthyénál. Ő a szó hétköznapi értelmében sohasem „utánoz”. Nem egy regényt, nem egy verset figuráz ki, hanem az egész mű, az egész művészet velejét. Akkor sem ez a végcélja. Bohókás szövegében, akár a jó versekben, mindig kiszökken egy részlet, mely mintegy vezérdallama mondanivalójának, s valahova messzebb mutat. Egy régi Zola-torzképére gondolok, melyben váratlanul ezt a természetfestést olvasom:

„Fülledt és fojtó volt a levegő, mindenféle virágok szagvadászokat leheltek ki magukból, nemi betegségekben szenvedő pacsirták nyöszörögtek az ágakon.”

Ez a részlet jelképpé válik. Elgondolkoztat bennünket, és megdöbben. Leleplez valamit, amit addig nem láttunk ennyire világosan. Torzképeit oly alaposan átgondolja, oly keményen építi föl és szerkeszti meg, hogy végül - elolvasásuk után is - távlat nyílik elénk, mintha magasban jártunk volna, és kilátótoronyból néztünk volna le a lapályra. Kétségtelen, az olvasók zöme csak a külsőlegest és mulatságosat vette észre ebben a korán népszerűvé vált műfajban: a

stílustorzítást. Úgy nevettek rajta, hogy belefájdult a vékonyuk. Micsoda ördögös egy tréfamester, aki így kizsigerel mindenkit.

ELEMZÉS

Arra vállalkozom, hogy két újabb irodalmi torzképén - egy prózán és egy versen - követem módszerét, hatása titkát, s így férközöm majd művészete mivoltához. Nézetem szerint a bíráló elismerése csak az lehet, hogy elemezze azt, ami neki tetszik. Hódolat ez, de önfeláldozás is. Ebben a munkájában a bíráló könnyen fontoskodóvá, semmitmondóvá lapsulhat. Főképp a humor taglalása veszélyes. Oly finom, részekre nem bontható anyagból szövődik ez össze, akár a líra. A humor exegézise közel esik a viccmagyarázathoz, mely már magában is gyűlöletes és nevetséges. Mégis megkísérlem.

MÓRICZ ZSIGMOND

Móricz Zsigmond elbeszélőművészetét a *Miskároló*-val érzékelteti meg.

„A gazda hat fele indult korpára malacnak. Még kissé tugymékolt a ládarekeszben, csetvett, pizsmotált, mint akinek nem sietős.”

Ragyogó kezdet. A nyelv nem létező tájszavakból összegyúrt, tősgyökeres halandzsa. Semmi értelme. De mégis valami „rendkívüli” népiest sejtet, amiről a zavart olvasó talán azt hiheti, hogy nem ismeri. A mondatok pontosan és biztosan gördülnek, némi ízes pongyolasággal is. Azt a varázst érezzük, mint mikor ezt a legtermészetesebb és legmagyarabb írónkat olvassuk, de a fonákjára fordítva. A természetesség sem olyan „természetes”, mint ahogy első pillanatban látszik. Minden természetesség viszonylagos. A legtermészetesebb az, hogy ne is írjunk. Amikor írunk, már mesterkéltek vagyunk. A természet: a természet. A művészet pedig: a művészet, mely már nevével is jelzi, hogy művi és mesterséges. A kettőt nem lehet közös nevezőre hozni. Ez a gazda, mihelyt fölkel, a malacra és korpára gondol, mintha mi, akik a XX. században és Budapesten élünk, szintén ezt tennők. A kaján gondolat a torzkép olvasása közben ötlük föl bennünk. Mire céloz? A költészet egyoldalúságára, minden költészet gyermekesen megindító egyoldalúságára. Feltűnik „az asszony”, aki Móricznál elmaradhatatlan kellék. Munkásságának tengelye, hogy a férj és feleség nem érti meg egymást. Itt az írónak egy másik egyoldalúságára leszünk figyelmesek.

„Mi a fenét miáskol annyira? - vetette az asszony, zsörhetnékje támadván, igaz is, mit kell neki reggeli-reggelvén, hogy éppen annyira... de csak úgy, inkább tisztességszűrésből. Láthatná, pitymázik a napocska. - Mit nem lel?”

Ezen már magam is úgy röhögök, hogy szinte röhögök. A stílus tovább bogózik.

„Ezt az izé miskároló csaklit, te, hogy a hernyó nyúvessze... Hová a kórságba kajtabajtátok?”

Barbárság, pusztaság, ösztönélet. Most belép a természet is, a maga keresetten-keresetlen egyszerűségében.

„A nap is hányja bogarát, odalent jó kis szellő vakarózik.”

A gazda - természetesen - haragosához megy, de - természetesen - nem az emsét metszi meg a miskárolóval, hanem a haragosát, mégpedig igen sajátosan.

„Otthon volt, pöszmét sajkált.”

A mezőgazdaság rejtelmek.

„Bérnapszámra kellett volna, de nincs munka.”

Társadalmi bíráló, kacér, időszerű politikai mellékszöveg. Délig csak hümmögnek, pipáznak. Végül a gazda cselekszik.

„Egyet bökött, a bicskával, szépen egyenesen. A hasa alá annak! Meg se nyíft az ember. Lehuppant, lassan. A fejőszékre buggyant a béle, rángott egypárat. Aztán nem izgett többet.”

Mi következik ezután? A gyilkosság a legszörnyűbb élmény, de a gazdát - természetesen - még ebben a pillanatban is más érdekli. A miskároló tudniillik nem csukódik be. Hát ez öreg hiba. Kiáll a szöge. Csóváltatja fejét. Közben elfogják a „magyar” csendőrök. Azok is testvérei. A gyilkos a törvényre ballag, átadja a miskárolót az egyik csendőrnek, hogy vigye haza az asszonynak, mert a háznál kell az ilyesmi.

„Disznóra, Isten mint nap.” A „nagycsontú” csendőr megérti ezt. „Ő is ipari munkás volt, állatszámadó.”

A rajz a stílusréfából magasabb síkba lendül. Miután két kis oldalon összemarkolta Móricz tárgykorát, mely számtalan regényében és elbeszélésében tárul elénk, társadalomlátását, világnézetét, rikító fényt vet bűvárszenvedélyére, mely szeret vájkálni a jó, forró kegyetlenségben, s művészi mivoltára is, mely abból áll, hogy - mint a nagy életábrázolók - sohase magyaráz, csak a nem fontosról beszél, hogy a nem fontosból annál nagyobb feszítőerő áradjon ki, s a fontos annál izgatottabban rohanja meg képzeletünket. Semmiféle tanulmány nem jellemezheti hiánytalanabbul Móriczot. Ha az iskolában kellene tanítanom őt, előbb ezt a torzképet olvastatnám el tanítványaimmal, mely élettel festi az életet, torzzal figyelmeztet a szépre.

KEMÉNY SIMON

Kemény Simon régebbi költészete két költeményében csúcsosodik ki: a *Gyümölcsök*-ben, mely a fölsorolás növekvő hatáscsigázásával, a színek pompájával rakja elénk a különféle gyümölcsöket s a *Kezeim*-ben, mely azzal a megrázó ráeszméléssel végződik, hogy a kezek - egyébként szolgálaink - egyszer föllázadhatnak, s megfojthatnak bennünket. Újabb verseiben sajátos népiesség bontogatja cifra kendőjét. Nem elsődleges népiesség ez, hanem furfangos, agyafűrt, túlfinomult. Az egyszerűsége költői tapasztalat fáradtságából és bölcsességéből származik. De érzik rajta az impresszionizmus, a szimbolizmus, a dekadencia illatpárlata is. Némelyik ilyen költeménye úgy hat ránk, mint az iparművészeti remek, mint azok a csipkés, aranyruhába bújtatott matyó babák, melyek sokkal magyarosabbak, kecsesebbek, kifejezőbbek, mint azok, akiket ábrázolnak. Az irodalmi torzkép címe: *Vásárfia*. Így kezdődik:

*Aggyisten deresre
Pirosból veresre
Hóka lovam hosszát
Minden jónak rosszát.

Minden rossznak jóját
Lelkem subájának
Cifra kamrájának
Nyekergő ajtóját.*

*Asztagot keresztbe
Jégcsapot eresze
Isten szérűjére
Nagy szemet meresztve.*

*Voltam életgazda
Holtiglan adósa
Leszek halálispán
Kiscseléd dedósa.*

Mit veszünk itt észre? Mindenekelőtt a verselés kísérteties azonosságát. A rímek zengőek és teliek, hetykék és hányavetiek, de mégis gondosak. Akkor a leggondosabbak, mikor balogok és együgyűek. Az utolsó rímnél - *adósa* és *dedósa* - már hahotázunk. A ritmus gépiessége kattog, mely hiába bűvös gépiesség, mégiscsak gépiesség. Az érzéki muzsika alatt kibontakozik egy életszemlélet s egy költészettan. Érezzük a pipacsos *plein air*-t, az impresszionizmus festőiségét (pirosból veresbe), az újfajta népiességet, mely szinte kérkedik a goromba valóságosságokkal (lelkem nyikorgó ajtaja), a szimbolizmust (Isten szérűje), a dekadenciát (halálispán), mindazokat az elemeket, melyek egy lelket jelképeznek. A stílus az izgatott fokozást mímeli, mely - mint Kemény Simon sok versében - egy tömör ötlet felé fut. Miután a költő föl sorolta, hogy mi minden - béles bendő, komáromi kendő, csillag, billog, kapufélfa, túrós rétes és mákos mácsik is - ezt énekli:

*Voltam erdők hársa
Kemencének nyársa
Hej, csak egy nem voltam:
Budapesti lakos
Az Est munkatársa!*

Az olvasó döbbenten kérdi: személyeskedés ez, vagy közönséges szemtelenkedés? Elvégre mi köze van bárkinek ahhoz, hogy a költő milyen munkával keresi kenyerét? Karinthy erre azt felelheti, hogy ő is ezt állítja. A költészettnek semmi köze sincsen kézzelfogható valónkhoz. Nevethetünk tehát a költőn, akit kigúnyol, de akkor minden költőn nevetnünk kell. A költő nem azt az unalmas tényt írja, hogy micsoda, hanem hogy minek álmodja magát. Az a kép, melyet naponta lát a tükörben, az a hús- és csonttömeg, melyet lemér a mérlegen, nem érdekelheti egy életen át. Lehetetlen volna folyton azzal foglalkoznia, hogy egyenlő önmagával. Nem arról beszél, amije van, hanem arról, amije hiányzik. Kiegészítő színeit keresi. A költészet mindig és mindenütt egy tündérpalota, melyet a valóság fölé vonnak. Az ellentmondás élet és költészet között szembeszökő, de nagyon is természetes. Rousseau a négy gyermekét, aki a házvezetőnőjétől születik, tüstént a lelenházba dugja, nincs ideje nevelni őket, mert könyvet ír a nevelésről. Goethe nővére elmebeteg, egyik fia iszákos, a másik méla-kóros, a harmadik emberkerülő különc, ő maga fiatalon öngyilkosságot kísérel meg, vért köp, lelki alkatára nézve mániás, s írásaiban épp ezért mindig az önfegyelmet, a derűt, az egészséget hirdeti. Maeterlinck, a halálnak és a holdfénynek ez a sápkórosa, a külsejében egy széles vállú, ökölvívóbajnokhoz hasonlít. Gorkij pazar sorrentói kastélyban álmodozik a nyomorról, a fasiszta Itáliában a bolsevista Oroszországról. A valóság képei nem szükségszerűleg vágnak össze az álmvilág képeivel. Lehetnek olyan költők, akik szegények, és a szegénységről írnak, olyanok is, akik betegek, és a betegségről írnak, de a megálmodott szegénység és betegség semmi esetre sem azonos a valóságéval, az csak túlzása, megfinomítása, eszményítése ennek. Általán a költők nem úgy énekelnek, ahogy a kiadójuknak telefonoznak, és ez a helyes. Ezt mondja ennek a torzképnek záróötlete is, mely egy olcsónak tetsző élccel a művészi teremtés legmélyére ér. A látszólagos tiszteletlenségben tisztelet van.

A „NYÁJAS OLVASÓ”

Kevés íróval találkoztam, aki annyira tisztelte volna az írást, mint az irodalomnak ez a fene-gyereke. Hosszú évekig voltam vele együtt éjjel és nappal, jóban és rosszban, s gyakran ma-gam is elcsodálkoztam, mennyire meghatja a tehetség legkisebb jele, mennyire megvesztegeti, leveszi lábáról egy tűrhetőbb mondat. A féltékenységet, az irigységet, mely a mi mestersé-günkben bizony eléggé honos, egyszerűen nem ismeri. Magatartása pedig nem holmi bele-nevelt udvariasságból vagy türelemből folyik, hanem legbensőbb bensejéből, abból a kamaszkori áhítatból, mellyel az írás bonyolult és kockázatos esélyeit figyeli. Van egy kötete, melynek ez a címe: *Ó, nyájas olvasó*. A nyájas olvasót sokszor szólogatja. Nem tudom, hány ilyen él manapság. De ha valaki, akkor bizonyára ő a nyájas olvasó, talán az egyetlen igazán nyájas olvasó Magyarországon. Ha olvas, megfélekeznek önmagáról, együtt szurkol az íróval, azonosítja magát vele. Hány egész gyöngye kötet elé írt magasztaló előszót, teljes jóhiszemű-séggel. Mindenre talál mentséget. Elvont ítéletei ezért nem mindig megbízhatóak. Én, aki készülő kézirataimat nemegyszer megbíráltatom barátaimmal, hozzá még sohase fordultam véleményért, mert tudtam, hogy talán részrehajlóbb lenne hozzám, mint én magamhoz. A helyzet azonban megváltozik, mihelyt nem elvont ítéletet kell mondania, hanem egy művészi alkotást egy másik művészi alkotással, egy irodalmi torzképpel kell jellemeznie, érzékileg. Akkor a nyájas olvasóból könyörtelen alkotó lesz, s az tüstént megtalálja a fájó pontot. Ez nem ismer irgalmat se élővel, se halottal szemben. Megfélekeznek mindenről és mindenkiről, még önmagáról is. Az ihlet révületében halálraszántan bátor, igazmondó. Az a kamaszkori áhítat, melyet az írás iránt érez, valami gyermekkori szókimondássá és kegyetlenséggé élesül az „irodalom”-mal szemben. Az „irodalom” más, mint az „írás”. Úgy tetszik, hogy egy fék-telen, jókedvű gyermek este, lefektetés után, testvérei mulattatására ember- és állathangokat utánoz, s közben maga is nagyokat röhög, paplana sötétségébe bújva. Ezek a tréfái valóban a gyermekszobában születtek. Könyvek, festőállványok között, a gondolat és szellem tiszteleté-ben nevelkedett, egy roppant furcsa környezetben, s onnan, legkoraibb ifjúságából - szinte csecsemőkorából - hozta magával a bírálatnak ezt a csúfondáros szabadságát, a gúnynak ezt a családias meghittségét, mint mások az érzelmek líráját.

FÜST MILÁN

Torzképeit sokáig le sem írta. Csak elmondta, kibeszélte. Hogy is becsülhette volna őket? Számára játék volt, ösztön, kedvtelés - félig-meddig öntudatlan -, nem munka. A *Nyugat* indulásakor a New York barokk erkélyén órák hosszat mulattatott bennünket és önmagát. Megannyi tréfája veszett el így. Egy darabig emlegettük, aztán elfelejtette ő is, mi is. Ma, ebben a megváltozott, sivár korban, sokszor szeretném kiásni őket a cigarettahamuból, az elhányt kutyanyelvek tömkelegéből, a srapsziszifánkok, a különböző „kollektív” elméletek pizsokrétegéből, mely a múltó évekkel rájuk rakódott, s fölmutatni az újabb nemzedéknek, mint a középkori ember egy táncoló tanagrát vagy egy kis, részeg istenszobrot, melyet valamilyen kolostor tövéből kotort ki. Főképp azt a rögtönzést sajnálom, melyet Füst Milán szabad verseiről remekelt. Azok, melyeket később írt róluk, és köteteibe is fölvelt, nem is foghatók hozzá. Ott a kávéházban villanó szemléletességgel vetítette elénk ezt a bonyolult költőt, aki új és régies is, szeszélyes és szabatos is, gyermekes és férfias is, egészen lírai és egészen tájképszerű is, föl szabadult és görcsös is, elnéző és szigorú is, díszes és kopár is, közvetlen és oktató is, mindazt, ami az ő egyénisége: végeérhetetlen verssorainak lejtését, hömpölygését, merész fölcsikázását s ódon hagyományos klasszicizmusát is, mely - egy bará-

tunk gonoszul trafáló megjegyzése szerint - némileg a latin „puská”-k stílusát hozza eszünkbe. Sajnos, csak két utolsó sorára emlékezem, melyet ezennel átadok a nyilvánosságnak:

*... Míg az úton két fehér husú pék öldöskézik egymást,
szemben a mészáros tanítja kutyáit okosabb beszédre.*

Bevallom, Karinthy torzképei közül ma is ezt a két sort becsülöm legtöbbszörre. Mi minden van elrejtve benne. Mennyire rátapint arra a körmönfont tárgyilagosságra, mely a meseszerűt, a hihetlent létezőnek tünteti föl, s mennyire él ez a két, céhrendszerhez tartozó fehér pék, aki oly magától értetődően, oly angyalian öldösködik egymást az úton, mint ahogy mások virágokat szagolgatnak, s az a fölöttébb csodálatos mészáros is, aki - mint régi képeken látni - hegyes süvegben, kissé kenetesen, de jóságosan, mutatoujját fölemelve tanítja fölöttébb csodálatos kutyáit „okosabb” beszédre, hiszen az ő kutyái már tudtak beszélni, csak még nem eléggé „okosan”. Ez a veleérzés a torzítás remekműve.

MÉRTÉK ÉS ÉRTÉK

Freud az egyéniséget - az egészséges ember egyéniségét is, mely természetesen alakul ki benne - az „Én örületé”-nek nevezi. Az egyéniség egy csomó megmerevedett szokás összessége, melyről magunk se tudunk mindig számot adni. Az, hogy eszünk, iszunk és alszunk, az, hogy fejünkbe tesszük a kalapot, minden alkalommal egyformán, az, hogy szeretjük a kávé fölét, vagy nem, az, ahogy ragaszkodunk bizonyos másoknak érthetetlen sajátosságokhoz, és bizonyos lelki vagy testi ingerekre mindig hasonlóan cselekszünk, legbecsesebb kincsünkhöz, egyéniségünkhöz tartozik. Nem is vagyunk hajlandók lemondani róluk, hiszen ezek a belénk rögzített, megcsontosodott szokások mi magunk vagyunk. De egy magasabb szempontból nevetségesek ezek a szokások, mert folyton ismétlődnek, gépiesek és előre kiszámíthatók. Minden egyéniség nevetséges azért, mert olyan, amilyen, és nem másmilyen. Mennyivel inkább áll ez az irodalmi egyéniségre, mely mennél kiválóbb, annál szembeötlőbb, s jellege minden során és betűjén előmlik. Talán el lehet képzelni egy eszményi irodalmat, amelyben maga a tökély nyilatkozik meg, de megvalósítani nem lehet, akár a matematikai pontot se lehet lerajzolni. Nincs elvont irodalom. Az irodalomnak épp az a lényege, hogy emberi: tehát gyarló, kézzelfogható: tehát személyes. Az írónak egyéni szeszélyeiből, rigolyáiból, már gyermekkorában megszabott ösztöneiből, indulataiból kell tökéleteset alkotni, szóval olyasmiből, ami előtte is homályos és megmagyarázhatatlan, ami zavaros és tisztátalan. Nem kisebb föladat ez, mint sárból és szemétből aranypalotát építeni. Ha elveti egyéniségét, s személytelenül általános igyekszik lenni, akkor megbénul, nem tud többé teremteni. Ha követi egyéniségét, és vakon engedelmeskedik sugallatának, akkor óhatatlan, hogy ne legyen emberien elhatárolt, korlátolt, kifejezőmódjában is egyoldalú. Az egyéniség közel van a modorhoz, a modor pedig a modorossághoz. A legnagyobb írókat is fenyegeti ez a veszély. Shakespeare és Tolsztoj is mindig kacagtatóan ugyanazt a nótát fújja és mindig ugyanúgy. Minden író nevetséges ebből a magas szempontból. Karinthy innen tekint az irodalmat. Ezért hasonlít az ő torzképeiben a lángelme a fűzfaköltőhöz. De csak külsőleg hasonlít. Az egyikben az írás általános hiúságán, szinte emberi lehetetlenségén mulat, a másikon az egyéni becsvágy silányságán. Aki avatott, az nyomban látja, hogy kit becsül és kit nem. Az író önismeretet tanulhat tőle. Azokat, akiket torzít, mindenesetre a legmagasabb célhoz méri, a tökélyhez, melyet még nem ért el senki. Ez az ő torzképeinek mértéke és értéke.

Nyugat, 1933. február 1.

KASSÁK LAJOS

Olvastam egy expresszionista verset, amelynek homlokán ez a különös jegyzet állt: éjjel 2 óra 45 perctől 2 óra 47 percig. Ez azt jelenti, hogy a költő ekkor és ennyi ideig írta a költeményét. A vers egy éji olvasó víziója volt, a lámpástól átfűlt fő sok-sok látománya, egymás hegyén-hátán, egyszerre összefogva, de oly tömör együttesben, hogy az ember csakugyan érezte e két perc babonás valóságát, és elfogadta a követelődő jegyzetet. Kassák Lajos, a fiatal költő, aki az isten báránykáiról, a szenvedőkről és szegényekről, a főváros árváiról írt, a hősökhez, a háború árváihoz fordul. Ő is szűk dióhéjba szorítja a rengeteg tárgyat. Tudja, hogy ezt a sujet-t nem lehet egy verssel vagy egy hangulattal elintézni. Új formát keres. Az expresszionizmusban találja meg. Egyszerre sok érzésgondolat rohan meg bennünket, és ezeket egyszerre kell kifejeznünk, egy markolással. Úgy, ahogy néhány új festő egyszerre ábrázolja, amit lát, néha egymásra kenve a két képet. Csak hogy a költészet időbeli művészet, a költőnek inkább módjában van ez az ábrázolás, a kísérlete nem feneklik meg komikumban. A vállalkozás merész és érdekes. Ha elolvassuk ezt a versesfüzetet, meggyőződhetünk arról, hogy a költő néhol közeljár a célhoz, a versek végtelen, forradalmas, kaotikusan vajúdó, tűzben és füstben tekergő sorai a mai lelket zengetik meg, és a szavak, amelyeket mintha felrobbantott volna a világ katasztrófája, új pályákon keringenek. Egy-egy szó világít, eldugva a sorok végtelenjében, mint a tűzmag, az előzőekre és a következőkre, egy-egy mélyről jött és mélyre hatoló szó, új érzéseket és képeket idézve.

Észre kell vennünk ezt a becsületes és új kísérletet, mert jóhiszemű és eredeti, semmi köze az európai köztudatban élő háborús költészettel, az ósdival és az újjal, a futuristák költészetével. Mert a futuristák, akik azt hirdetik, hogy a háború az emberiség egyetlen higiéniája, úgyszólván testegyenészeti intézete, pár cifra hangulatrongyon kívül semmit se tudtak mondani a háborúról. Vezérük - köztük kétségtelenül a legkülönb - az afrikai hadjáratkor ököllel-lábbal verte orfeumi lantját, kárminnal vérfoltokat hamisított az ingére meg az arcára, mint egy bohóc, s parancsolt, prűszkölt, disznókolt a vérben. A puskaropogás őt csak a szerelmes varangyok brekegéseire emlékeztette. Tessék különben kis ízelítő a marinettis háborúból: „A nap újra gyászosan parázslík, vakon mennek rajta a lankadt karavánok, a ganéj, a bőr és megpörkölt gyapjú mézes és forró illatában. Legyek aureolájával felékesítve tevék rothadó hullái szegélyezik az utat.” Vagy itt egy kép az oázis szörnyű markotányosnőiről: „Azoknak, akik legkevésbé visszataszítók, rothadt a szemük, vagy sanda, és döglegyek dandárja smaragd-ként van befoglalva a szájuk szögletében vagy a homlokukon, vagy valamelyik evesedő sebük ékszeretkjában. Tizenöt éves koruktól kezdve mindnyájan az övükbe szorítják a mellüket, amely lelóg a köldökükig...” Nem, ez nem ágyúszó, csak színházi mennydörgés, nem vér, csak festék. Nincs az a katona, aki ne mosolyogva tolná félre ezt a poézist, amely egyenesen a béke kabaréhangjával, ebéd utáni tréfaival versenyez. Az igazi háborús költészet csak szenvedésben lehet gazdagabb, nem színben. Ha valakit megölt a háború, a régi kéjencet ölte meg. Nekünk csak keményebb erkölcsöt adhat, bátrabb hitet, több és öntudatosabb közösséget az emberekkel. Kassák Lajos a jó úton jár. Ide írom néhány jellemző szavát: „...Valahol most csókot szüretelnek a víg szerelmesek: de ki becézi csókkal a fáradt, kócos szakállú katonát. Az ő szerelmeseik a karcsú szélnek bontott zászlók...” „...A komor arcú ég ezüst esőostorral ébresztgeti a holtakat...” Túl minden színpompán és muzsikán, valami tiszta komolyság, valami nagy-nagy szeretet vonul végig az egészen. Ez köti össze a versek sorait. Marinetti a háborút csak így határozza meg = súly + szag. Ennek a szelíd költőnek a meghatározása talán ez lenne = könny + könny... a végtelenig.

Kassák Lajosnak van egy nemes és egyszerű ékszere: a fájdalom.

Nyugat, 1915. június 1.

CSÁTH GÉZA

Csáth Géza betegségéről és haláláról néhány adatot akarok közölni a *Nyugat*-ban, tisztelői és barátai számára.

Egyik ismerősöm a szerbek által megszállott Szabadkáról a következő értesítést küldi:

„...Márciusban ismét idejött szegény unokaöcséd, megint kocsin, hogy magát a Moravcsik-klinikára felvétesse, de nem kapott Budapestre utazási igazolványt, és ezért öccse a bajai kórházba helyezte őt el, honnan azonban visszaszökött Regőcére. Innen azt írta édesapjának, ő mint orvos megállapította magáról, hogy a morfinizmusból teljesen kigyógyult, s így nincs értelme, hogy tovább is kórházban időzzön. Ez természetesen ámtítás volt. Így történt, hogy feleségét július 22-én délután a rendelőszobájában három revolverlövessel agyonlőtte. A szerencsétlen asszonyt kislánya mellett érte az első lövés, még volt annyi ereje, hogy a szomszédsághoz meneküljön, hol egy óra múlva meghalt. Utána Csáth Géza fölívágta karján az ereit, és nagy adag morfiumot is vett be, de egy szerb katonaorvos rögtön gyomormosást végzett, bekötözte őt, s megmentette az életnek. Még aznap este a bajai kórházba szállították, hol többször meglátogatta az öccse, kinek nem akarta elhinni, hogy a felesége meghalt, habár a temetési számlákat is felmutatta neki. Baján szeptember első napjáig ápoliták őt, aztán az itteni kórház elmeosztályába hozatták. Szeptember 11-ről 12-re virradó éjjel megszökött, és 12-én reggel hat órakor - kórházi nadrágban, csíkos kórházi sapkában és zsakettben - beállított gyógyszerész nagybátyjához, kitől morfiumot és atropint kért. Természetesen nem kapott. Félőrai ottidőzés után távozott, és Budapest felé indult gyalog, a nagybátyjától kért száz koronával. El is jutott a demarkációs vonalig, hol a katonák fölirtároztatták, és visszafelé kezdték kísérni. Ő könyörgött, hogy lőjék agyon, mert nem akart a kórházba visszamenni. Mikor a katonák nem teljesítették a kívánságát, a magánál levő és - nem tudni hogyan és honnan szerzett - mérget lenyelte, és szeptember 12-én este hat órakor meghalt. Holttestét másnap hozták be kocsin a városba, és az itteni temető halottasházában ravatalozták fel. A temetés előtt öccse felboncoltatta a holttestet, bátyjának még életében kifejezett határozott kívánságára. Dr. Vály Dezső vette ki az agyvelőt, a szívet és a májat, melyeket öccse formalinba téve mielőbb Budapestre szándékozik vinni, hogy a klinikán megvizsgálta.”...

Csáth Géza morfinista volt, és - közvetlenül - a morfium ölte meg őt, harminchárom éves korában.

Hogy mikor kezdett élni a méreggel, biztosan nem tudom, de nem sokat tévedek, ha - egyes jelek nyomán - 1910-re teszem azt az időpontot, mikor először szúrta magába az oltótűt, és rákapott a szer használatára. Ekkor a Moravcsik-elmeklinikán mint gyakorló orvos működött. Irodalmi neve napról napra fényesebbé vált. Darabjait játszották a Magyar Színházban, s egymás után írta azokat a novelláit és cikkeit, melyek a megújuló irodalom eseményei.

A mérég hatása lassan mutatkozott. Én, aki gyakran érintkeztem vele, négy évig, a háború kitöréséig észre sem vettem, hogy beteg, és csak utólag fedeztem föl életében és cselekedeteiben olyan jelenségeket, melyek most - a tudottak alapján - idegenül hatnak rám, és lassú pusztulására mutatnak. Annyi bizonyos, hogy kevesebbet írt, mint annak előtte. Elkészült egy drámájával, de a fiókjába zárta. Néha csalódottan beszélt az irodalomról, azt mondta, hogy „boldog akar lenni”. Aztán egy napon váratlanul és érthetetlenül megházasodott, választását pedig sem a közeli hozzátartozói, sem a barátai nem értették meg, rejtélyesnek tartották. Nyilvánvaló, hogy ekkor már ketten gondolkoztak és cselekedtek: ő és a morfium, mely beivakodott a vérébe, és átalakította egykori egyéniségét.

Azok az írásai, melyek a betegsége kezdőkorában jelentek meg, csak nagyon halványan tanúskodnak a változásáról. Még mindig eredetiek és finomak, de a figyelő szemnek már feltűnik, hogy valamiként *másnak* hatnak. Emlékszem, ezt észleltem is, mielőtt bármit tudtam volna a tragédiájáról, sőt utolsó novelláskönyve - *Schmidt mézeskalácsos* - alkalmából meg is írtam. Régi, lírai hangja, mely közös gyermekkorunk és emlékeink édes mélységeiből szakadt föl, egyszerre megcsuklott, és figyelmét a nagyon is földi, nagyon is kézzelfogható jelenségek kötötték le. Úgy rémlett, hogy valami pszichofizikai célt tűz maga elé. Mindezt előszóval is elmondtam neki, mire ő zavart lett, és arra hivatkozott, hogy a líra korszaka lejárt, talán öregszik is.

Valójában az történt, hogy már ekkor menekült *A varázsló kertje* és a *Délutáni álom* lélekjárásától, attól az ideges túlfűtöttségtől, melyet a morfiummal gyógyítani akart. Az a földiség pedig, mely utolsó írásaiban megnyilatkozik, már a morfiumnak a befolyása. Mert a morfium nem hoz bódító és mennyországi lázakat, mint a hozzá nem értők képzelik. Éppen ellenkezően hat. Összeszűkíti a szem bogarát, és kisebbíti a látótér. A szellemi hatása is körülbelül ilyen. A részletek elevenen tűnnek fel, de az egész mellékessé válik. Ez a szer lehúzza a földre, tompává, közönyössé, elégedetté, nyugodttá, prózaivá tesz. Csáth Géza az egészsége idején volt áomlító, aztán csak a földre tekintett. Különös átalakulás, melyről eddig nem olvastam, minthogy az írók túlon túl regényes színben látják a morfinizmust.

Én, aki reszkető aggodalommal és jaj, oly reménytelen és hiábavaló küzdelemmel próbáltam őt visszahívni az életbe, lejegyzem fájó tapasztalataimat, melyek csak azért értékesek, mert egy nagyon kiváló és öntudatos emberre vonatkoznak. A morfinista számára oltás után megszűnik minden testi és lelki ellentét, mely közte és a világ közt van. Nem érzi többé az ősi tragikumot, a vágyat, mely kielégülésért kiált, és a csömört, mely a kielégülés után jelentkezik. Mintha kiszabadulna a végzetes hálózathoz. A szelleme és a teste könnyűnek rémlik. Semmit se akar, csak azt, hogy ez mindörökké így maradjon. Ilyen állapotban, tudom, minden végtelenül érdekelte őt. Például egy asztal is, vagy egy gyufatartó is, mely szinte a maga ősi rejtélyében nyilatkozhatott meg előtte. A szer beadagolása után többnyire olvasmányaiba merült, melyeket utóbb nem is válogatott. Egy silány újságcikk vagy egy közepszerű regény teljesen kielégítette ilyenkor. Éles kritikája nem működött. Amit ebben a lelkiállapotban olvasott, azt benépesítette morfiumos képzeletével, mint a kisgyermek a rossz gyermekversikéket. Ő, aki valaha Puccinit elsőül fedezte fel a magyar közönségnek, és imádta Strauss Richárdot, egy alkalommal eljátszott nekem egy utcai kuplét. Nagyon dicsérte, és fejtegette a szépségeit. Azt hittem, hogy tréfál, és elnevettem magam. Akkor azonban komolyan a szemembe nézett, mélyen, az álmai mélységéből.

Ez az igénytelenség volt az első jel, mely tragédiájára figyelmeztetett. Egy ideig azt kellett hinnem, hogy vagy rossz megfigyelő vagyok, vagy valami ázsióvesztesség történt benne. Talán túlbecsültem őt, gondoltam, s most látom helyes színben. Idővel azonban új és új jelenségek mutatkoztak. Érthetetlen kispolgári szokásokat vett föl ez a garaboncás művésztermészet, s olyan bárgyú emberekkel szőtt barátságot, kiknek ezelőtt biztosan a szemükbe röhögött volna. Budapestről elment - „forró és aszfaltos pokol” írta nekem -, a klinikai állását otthagya, és vidéken fürdőorvoskodott. Mindenkitől eltávolodott, csak hogy zavartalanul élhessen a szenvedélyének, akár egy emberkerülő alkoholista. Diákos szokásai, melyeket tízéves korából ismerek, tüntetően visszatértek. Leveleit kék, zöld, piros tintával színezte ki, minden mondatát apró rajzokkal kísérte. Egy-egy szót gyászkerettel vett körül. Sokat beszélt olyan apró-cseprő dolgokról, melyeket én nem értettem. Pár évvel ezelőtt folyton a kis fehér kutyát emlegette. Alig írt valamit. Egyszer unszolásomra mégis felolvasta egy írását, melyben azt fejtegette, hogy a háborúba vonuló katonaság számára előre apróra kellene vágni a húst, mert a harctéren nincs idő arra, hogy maguk az evők darabolják fel. Nagyon hosszú és fejfájasztó volt az

idegenszerű értekezés. Maga is észrevette, és abbahagyta az olvasását, bágyadtan intett kezével: „Te ezt már nem értheted - mondta ez a taglejtés -, én se értelek titeket.”

Néha azonban a régi, szikrázó elme volt, különösen, ha nagyobb adag morfiumot kapott. Tavaly még küldött egy novellát, melyben egyik elmebetegének az esetét írta meg, biztos tollal. Némelyik levele csupa bölcsesség és jóság. Máskor viszont kuszán és unottan ír. Mindig meg tudtam állapítani, hogy mikor vett előzően oltást. Idővel tudniillik már csak a morfiummal érte el a természetes közérzetét, a régi színvonalát. A földi törvények alól a végtelenségnek ez a szegény-szegény szerelmese se menekülhetett meg. Az a tragédia, melyet számunkra a vágy és a csömör, az örök ki nem elégülés jelent, számára az volt, hogy nem tudta végtelenné fokozni az adagokat, a szervezete megroppant alatta. Nem haladhatott tovább, és megállnia nem lehetett.

Leírhatatlanul sokat szenvedett. Vértanútestén nem volt egyetlen fillérnyi helyecske sem, melyet föl ne tépett volna az oltótű. Tályogok keletkeztek rajta, és szíjakkal kötötte át a lábát, hogy valahogy vánszorogni tudjon. Így dolgozott, évekig. Naponta ellátta orvosi teendőit a kis bácskai faluban, és míg lehajtott fővel ballagott a biztos halál felé, sok-sok embernek adta vissza egészségét. Hogy milyen helyzetbe került, ezt az utolsó hónapjáig nagyon jól tudta. Néha azt is, hogy nincs belőle kivezető út. Mint orvos, figyelte magát, és kísérletezett testével. Váltogatta a mérgeit, a morfiumot a pantoponnal és az ópiummal, de akár a hínárba került úszó, egyre jobban belebonyolódott. Hogy a soványító morfiumot ellensúlyozza, hízókúrát használt arzénal, minek következtében a fölismerhetetlenségig meghízott. Aztán, hogy lefogyjon, nyomban ebéd után hánytatót vett be. Évekig csak nyitott szemmel aludt, könnyű, egészségtelen álommal. Annyira zavarta a legkisebb nesz, hogy lefekvéskor még a zsebóráját is megállította. A tűrhetetlen fizikai rosszullettől sarkallva, egyszer-másszor elhatározta, hogy leszokik a szenvedélyéről, és bezáratta magát egy szanatóriumba. Ez azonban afféle jámbor öncsalás volt. Már bejövetelekor cipőbőre alá csempészte a morfiumot. Kijövet pedig újra rákapott a régi adagra.

Később tudni se akart a szanatóriumról. Akaraterejét elvesztette, sőt a logikája is össze-zavarodott, mihelyt betegségéről esett szó. Egy tavalyi, hosszú levelében azt igyekszik nekem megmagyarázni, hogy csak úgy szokhat le a morfiumról, ha minél többet küldetek neki. Családja néhányszor még a szanatóriumba akarta vitetni, a saját beleegyezésével, de ő az utolsó pillanatban mindig eltűnt. Minden kórházból megszökött. Betegsége haladt a maga útján. Félelmek kínozták, és mindenkire gyanakodni kezdett. Attól tartott, hogy a szegycsontját valaki átszúrja egy tűvel, és a szívét keresztüldöfi. Detektívekkel figyeltette meg hozzátartozóit. Élesre fent késeket rejtegetett a zsebében. Végül tétlenné vált és közönyössé. Egy jóságos csecsemőhöz hasonlított. Aki úgy öltözködött, mint az élet hercege, semmit se törődött magával, pecsétes kabátjáról lógtak a gombok, a szellem, a tudás, a tehetség e nagyszerű jelensége egy vidéki kasznárhoz hasonlított. Irtózatos volt látni ezt a kísértetet. A környezetétől véres verekedéssel csikarta ki a mérget.

Hogy pedig sírtak előtte a rokonai, így szólt hozzájuk: „Csak látom a könnyeiteket, de én már nem értem.”

Vajon meg lehetett volna-e valamiképp menteni? Alig hiszem. A fizikai elkülönítés, a szerföltetlen megvonása csak a testi épségét mozdította volna elő, talán, és az utolsó véres tragédiát gátolja meg, de semmi esetre se lelki betegsége kifejlődését, melyet a morfium eltakart pár évig, a maga forró és sűrű ködfátyolával. A morfinizmus mindig okozat és nem ok. Mikor ő ehhez a méreghez nyúlt, öntudatlanul is tudta, hogy a kisebb veszélyt választja a nagyobb helyett. Menekülni próbált a melankólia elől, mely túlvilágian-édes dallal zengett írásaiban. Schumann fájó panasza hasonlít ehhez, annak a zeneszerzőnek a sírása, ki ugyan-

ezzel a betegséggel volt terhes. Egy darabig átmenthette ezt a művészetébe, aztán már sok volt, a befogadó közeg nem vette át, és összeroppantotta a testét. Különben a tragédiája messze visszaágazik az életbe. Az, hogy elmeorvosnak készült, talán öntudat alatti kirezgése volt annak a megismerésnek, hogy beteg, és magán akar segíteni. Lázasan buzgalommal vágott neki a klinikai munkának, és - Freud nyomán - nagyon fiatalon könyvet írt *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusáról*. Szakemberek dicsérték kristálytisza kórrajzait, ösztönös orvosi sugallatait. Másként a morfinizmusról már húszéves korában álmodozott, mikor fogalma se lehetett a morfiumról. Ekkor írta *A varázsló halálát*-t, melyből később a *Hamvazószerda* című egyfelvonásos készült. „A varázsló, egy harminc éven aluli férfi, akinek arca már egészen szomorú, ráncos és kisgyerekes volt, a sok ópiumtól, cigarettától és csóktól, hamvazószerdán korahajnalban haldoklott.” 1909-ben pedig, mikor még alig élt a morfiummal, az *Ópium* című elbeszélésében ez áll: „Föltéve, hogy az ópiumszívást mint kifejelett erős férfi kezded, és nagy gondot fordítasz testi épséged fönntartására - amelyet legjobb ügyes orvosra bízni -, tíz esztendeig élhetsz. És akkor húszmillió éves korodban nyugodtan hajthatod fejedet az örök megsemmisülés jeges párnáira.” Szegény, ő is tíz évig élt, mint morfinista, és mire meghalt, olyan öreg volt, mintha húszmillió esztendeig szenvedett volna.

Bele kell nyugodnom, hogy az élet nem olyan, mint ahogy elképzeljük, de olyan, mint amilyennek mutatkozik. Csáth Géza, kiben egy volt a zene és az értelem, a szín és a világosság, a költészet és a tudomány, csonka pályát mutat. Tizenkilenc éves korában, mikor nálunk még nem is álmodoztak modern irodalomról, egy vidéki lapban egymás után jelenteti meg novelláit. Nyelveket nem tudott, egy magyar kisvárosban, elszigetelten minden hatástól, önnönmagának mélységes mélyeit bűvárolta, és a lidércnyomás, melyről álmodott, később valósággá vált. Gyönyörűen rajzolt, festett, hegedült, zongorázott, zenét szerzett, akárcsak lelki rokona, akit nem ismert, E. T. A. Hoffmann. Nyugodtabb korban biztosan visszatérnek még reá az irodalom történései. Különös, fáradt és nemes hajtása ő a magyarságnak, anyai ágon leszármazottja azoknak a tolnai Decsyeknek, kik már a XVI. században emlékezetessé tették nevüket irodalmunk történetében.

Utolsó akarata az volt, mint a fönnt közöltem levélből kitűnik, hogy agyát, szívét és máját vegyék ki a testéből, és vizsgálják meg a klinikán. Ezzel a rendelkezésével az életen túl is az igazságot kereste, mivoltának a titkát. Úgy rémlík, én is a parancsának engedelmeskedtem, mikor itt le igyekeztem írni szenvedését, bajnoktestének megrokkadását és küzdelmét, fényes lelkének elfakulását, hogy megértve - és megértetve másokkal - tragédiáját, kibebítsam azt az el nem múló fájdalmat, melyet korai és igaztalan halálán érek.

Nyugat, 1919. december

FÜST MILÁN

I

Annyiban vagyok, amennyiben különbözöm: - ez minden költő jelszava, és Füst Miláné is ez lehetne. Mert a költő, akinek a Modern Könyvtár összegyűjtött verseit hozza, az igaziakból való, akik nagyon különböznek másoktól, és azt keresik, látják, markolják ki az életből, ami a világtól elválasztja őket. Ha egy jelzővel kellene jellemezni őt, ezt írnom róla: komor. Ez nemcsak a színeire vonatkozik, az életfelfogására, de a művészetszemléletére is, amely tiszta és puritán, szigorú. Egy bús és ideges lélek hangjai ezek. Csakhogy ez a lélek nem puha, szétfolyó és nőies: erős férfilélek, amely a pontos és gyors asszociáció szárnyán a dolgok fölé emelkedik, a tiszta szemléletig, és - schopenhaueri értelemben - objektív lírát ad. A lírikus, aki tisztán látja önmagát, a világot tükrözi, igazi valójában, általa a törvény és az igazság szólal meg.

Füst Milán a latin klasszikusokhoz menekül, bennök ifjodik meg. Verseinek egyik része: az *ódák*. Szikrázó pátosz világítja meg néha a bibliaian komor tájat. A pátosza azonban - ez a költőre különösen jellemző - nagyon emberi és nagyon intim. Olyan egyéni élményeket ékel bele a verssorai foglalatjába, hogy szinte-szinte eseteknek tetszenek, az életéből, és ezek a klasszikus ódáit - hirtelenül-váratlanul - közelivé, modernné teszik. Egyik ódájában ezt olvassuk: „Gondolok tétlen s búsongó életemre is, melyben nincsen erő és izzás. Színes képeket vetíteni, csupán feketéket s éjjel! Sápadtabb fény ez, betegebb, mint a holdé, nem vetekszik ez a nappal. Oly holdé, milyet álmodtam egyszer, hogy volna végtelen messzi, Volna csupán akkora, mint *egy forint a zöld éjszakában*, Halkan fénylene végtelen távolban...” Gyengéd színei különösen a második ciklusban nyilatkoznak meg: az *epodoszokban*. A *Nyilas hava* című versében az ősz, minden ősz bánata és szépsége, sok régi ősz emléke és íze kísért. A költő sűrít, az egész életet egy versbe, a sok emléket egyetlen szóba tudja belebúvólni. A *kardalok*-ban az objektív líra szólal meg, az *elégiák* ciklusában intim verseket találunk, amelyeknek koloritja talán inkább belülről vett, nem a tárgyak színe, de a lélek színe, tompa, fekete vonások, fekete alapra.

Ezekben a versekben szólal meg először a magyar *vers libre*. Füst Milán teljesen elveti a külső mértéket, a belső mérték javára. Sorai sötét biztonsággal - végtelenül - hömpölyögnek előre. A szavaknak nincs külső támasztékuk, metrum és rím, mégis határozottan és végzetesen törnek a cél felé, mintha acélsínen gördülnének, a lélek tartja őket vissza. A könyv címe jellemző a költőre, s mi szimbólumnak érezzük. Nem lehet változtatni a sorson, az életen, az egyéniségünkön, a földi húsruhánkon, még egy kis verssorunkon sem. *Változtatnod nem lehet.*

Füst Milán versei közül a *Nyilas havá-t* közöljük:

*Ősz van, korán sötétül, és künn esik.
Vénül az idő, s könnyei szakállára peregnek.
Magános a lélek! S ködös éjjelen át didereg.
S csak ködös hajnalidőbe' derül, mikor rohanó,
Tengerzöld felhők úsznak az égen. Holtan
Fekszik a lélek ilyenkor s boldog. Jószívű szellem,
Idegen szellem közeleg, s tengerzöld
Szőlőfürtöt tart bús arca elé.*

*Zöld, hideg almákat hoz, s ő is eszik.
 Holtan fekszik a lélek, s könnyei dideregve peregnek.
 Ó, mily boldogság is esős időkbe' aludni!
 Zúghat a szél most távol temetőknél
 Nedves sírjai közt, és távoli erdők
 Bővizű, hűs csurgója bugyogva patakzik.
 S ballag a kormos dombon a vándor, s bús lelkében az őszi
 Bánat kútja bugyoghat halkán s szüntelenül,
 S búvik a gőzölgő szakadék tar bokrai közt
 Sok zöldszemű vadmacska s néhány vörös ordas...
 S hol gyors felhőt aranyoz szűz, hajnali fény.
 Karcsú, égi leány zöld fátylat vont szép, lángoló arca elé:
 Lenge e hölgy és átlátszó, mint üvegkehely sárga bora,
 S mint szőlőfürt, oly áttetsző szép, édes mellegyümlőcse!...*
*...Jaj nekem! Hogy Perzsiába megyek, avagy másüvé, messzi vidékre,
 S reggel elhagyom ezt a gonosz, kegyetlen várost, ahol annyit szenvedék:
 Ilyet álmodtam e ködös, őszi éjszakán... De jaj, halaványan,
 Sírván jön elém lelkemnek alázata újból...
 S mint gyenge kóró, amelyre leszállt az éjszaka baglya,
 Gyenge a bánatos lélek és újból, újból lehanyatlik...*

Világ, 1914. április 19.

II

Sajnos, csak kevés írónak lehet megrajzolni fejlődési görbáját. Tehetségek tünedeznek fel, kik elkápráztatnak, s idő előtt belefáradnak munkájukba, vagy folytatják, amit elkezdtek, gyakran gépszerűen, a lélek parancsa nélkül, s amint egykori, már szétfoslott ihletük után futnak, szakembereivé válnak tulajdon művészetüknek. Egy-egy költőről jelszavak röpködnek a levegőben. Valaha, tíz-húsz évvel ezelőtt megállapítottak róluk valamit, hogy forradalmárok vagy polgáriak, vagy a forma robbantói, vagy a forma művészei, és ezek a jelszavak, akár idejüket múlták, akár nem, megmaradnak, a különböztetni nem tudók pedig kész címkéül ragasztják az írók homlokára. Aki szonettet írt, az szonettíró, aki regényével mutatkozott be, az holtan napjáig regényíró. Szomorú azonban, hogy ez a lelkiismeretlen általánosítás nagyon sok esetben maradéktalanul kifejezi a valóságot, s jogosult is. Mert csak elvétele akadnak olyan művészek, kik megunva azt, amit tudnak, új tárgykört, új eszközöket keresnek, s mindig lelnek olyan módokat, melyek frissé teszik mondanivalójukat, kedvet gerjesztenek bennük, hogy kifejezzék tartalmukat, nemes és örök műkedvelői az írásnak, kik ezáltal a fejlődés végzetes ívét futják be. Nyilvánvaló, hogy az igazi író útja ez.

Füst Milán az új magyar irodalom indulásakor mint lírikus jelentkezett sötét költeményeivel, s már akkor külön helyen állott. Nemcsak a formátlan formája különböztette meg társaitól, mely végtelenbe folyó soraival, puritán természetességével érzéseinek sorsszerűségét hangsúlyozta, hanem a vijjogó kétségbeesése, csikorgó erőfeszítése is, mely eleve kizárt minden könnyűt vagy esetlegest. Élet és halál közt tombolt, úgy, hogy az embernek, ki az elmúlással viaskodott, s a művésznek, ki a hiánytalan kifejezés vágyával kelt birokra, egyszerre éreztük megható vergődését. Megvetette, ami tetszetős, a színes holmit. Nem szép akart lenni, hanem igaz önmagával szemben. Költészete kegyetlen igaztevés, a szemérmertlenségig őszinte, a furcsa

gyermekességig egyéni, teljes levetkőzés, lelki megmeztelenítés. Engedett a belső sugallatnak, mely szólni ösztönözte, nem törődött azzal, hogy ezek az igék széttépték a ritmust, megölték az akkor divatos rímet, csak az igazságra ügyelt, s ennek tulajdonítom, hogy szabad verseit, melyek nyelvünkön az elsők voltak, azonnal elfogadtuk, s nem vágyakoztunk ütemre vagy egyéb díszre. Kielégített az érzésélmény, költeményeinek alkotója. Ma, hogy versei új kiadásban megjelentek *Az elmúlás kórusa* címen, tíz év múltán, a szabad versek idején, még mindig régi frissességükkel hatnak, s összemérve sok újonnan termett szabad verssel, mely most annyira népszerű, mint hajdan a rímcsilingelés, egyedülállóknak rémlenek a most termett hasonló formájú költemények társaságában is, akár akkor, az impresszionista-szimbolista versek között.

Mi ennek a lírának a fő sajátossága? Az, hogy komor, a tárgyában, eszközében egyaránt. Az ifjúság mindig komor, s az ifjúság komorsága van benne. Aki jól megfigyelt egy húszéves arcot, közeletről és mélyen, annak nem titok, hogy a ránctalan homlok alatt, az életkedvtől világító szemben vigasztalanság lakozik, megsejtése annak, ami elkövetkezik, előlegezett bánata minden eljövendőnek, melyet a tapasztalat majd igazol. Még nem ismerik az embereket, kikben majd csalódni fognak, a hozzá való viszonyokat, helyüket közöttük, önmagukat is csak félig-meddig, inkább úgy, mint egy érdekes idegent, ki leköti minden érdeklődésüket, még nem tudják, hogy mi az élet, csak képzelődnek róla. De az elképzelt mindig rettenetesebb, mint az, ami már előttünk van, és ennek az árnyéka borul reájuk. Éppen ezért hinni tudok a fiatalabb kori pesszimizmusban, mely tapasztalatokkal alá nem támasztottan, kijelentésszerűen nyilatkozik meg belülről, mint papi szózat, melyet az öregek is bólintó helyesléssel olvashatnak, kik átestek azon, amit a fiatalok csak megéreztek az ösztön biztonságával, és több erejük volt kifejezni, mint az öregeknek, mert ők még nem fásultak el a csapásoktól, ellenállóbb volt szellemük, élesebb a szemük, több az életakaratus. Mennyire hamis nyomon járnak, akik lemosolyogják a fiatalok sötéttségét, negélyezettnek tartják az ifjú költők pesszimizmusát. Csak az övük az igaz, őszinte, az idősebbek pesszimizmusa már emlék, az egykori pesszimizmusnak mása, vagy röghöz kötött tapasztalat, melynek megvannak a maga tárgyi támasztékai. Ha tudjuk, hogy miért vagyunk szomorúak, nem vagyunk oly igazán szomorúak, mint mikor nem tudjuk, hogy miért vagyunk szomorúak. Az ember később egyensúlyt keres, hogy élni tudjon, s lassanként mélabússá vagy derűssé válik. Akkor azonban, a lélek kamaszkorában, egészen tulajdona lehet a gyász, az egészséges pesszimizmus. Csípős, fanyar tavaszi délelőtt, a gerjedő foganás ege, melyet elborítanak a fellegek.

Ebből a termékeny borúból, ezekből a meghasadt egekből emelkedik ki költészete, a nagyvonalú felé törve. Semmi kis dal vagy kacérkodás a végtelennel, hanem egyetlen, széles, ünnepélyes, pompás hang, mely a maga idegességében, nyugtalanságában is az ókori latin költőkre emlékeztet. „Objektív lírá”-nak nevezi, dacosan, hogy elkülönítse magát a „szubjektív” lírikusok nagy csoportjától, akik szívesen teregetik ki a percek élményeit is, s nem zárkoznak el abba a tárgyilagosságba, mely talán inkább kegyetlenség, közöny érzéseinkkel szemben, melyeket meg kell figyelnünk hidegen, pontosan, hogy leírassuk. Nyilvánvaló, hogy csak így ragadhatja meg őket, s annál egyénibb, minél keményebb a fojtás, minél nagyobb a tartózkodás. Ódáiba, elégiáiba azért belementi egy sajátos élet minden furcsa, sokszor modorosnak ható rezzenetét. Nem félt, hogy félreértik? A fiatalság bátor is. Írta azt, amit írnia kellett. Önkényes képek ütnek meg a szemet, melyek távoli eszmetársítás eredményei, vagy összehoz olyan mozzanatokat, melyek térben és időben messze esnek, kizárják egymást. Az ősz „zöld hideg almákat hoz, s ő is eszik”, vagy: a „köd felett lassan haladt egy szép szekér”, vagy: „a halott az halkan sírt.” Micsoda régi látományok, elfelejtett és megébredt hallucinációk lehetnek ezek egy szőlőből, egy utcáról, egy képeskönyvből, egy lélek régi homályából, a gyermekkorból, mikor csalóka távlatban látjuk a dolgokat, összevetjük az okot az

okozattal, aminek egy érzés hevületében gyors értelmezést adunk. Ha utánuk gondolunk, rájövünk, hogy lelki igazságuk ott benn megdönthetetlen. Füst Milán verseiről azt mondtam, hogy az ifjúkor súlyos fájdmából születtek, jellegzetesen fiatalkoriak, de a képzelete még régibb, gyermekkori, nemegyszer csecsemőkori, infantilis. Ezt a képzeletet aztán művészi eszközzé nemesíti.

„Ma már nem tudok verset írni - szól újonnan kiadott kötete előtt -, s ha megpróbálkozom: hamar rájövök, hogy voltaképpen a régi mondanivalókat hígítanám - s ezt nem szabad tennem.” Megdöbbenő vallomás. „A líra megszűnt” - fűzi hozzá később, nyugodtan. Valóban ezeket az egyszer-volt, sohase-lesz érzéseket nemigen lehet tovább élni ilyen módon, azzal a felfűtöttséggel, mely önkívületté varázsol minden hétköznapi szót. Évek múltak, egyre gyéribben jelentek meg költeményei, aztán elhallgatott. Mint történt ez, arról maga számol be az előszóban, melyet „egy lélek történeté”-nek nevez. Én, aki itt egy író történetét próbálom vázolni, arról számolok be, hogyan lelte meg a líra elapadása után a művészetet, szerencsés író, ki azóta sok maradandó prózai munkával lépett ki. Néhány verse közt elbeszéléseket is írt, elvetélt, lírai vallomásokot, melyekben még fölismertem költeményeinek hangját. 1915-ben azonban váratlanul, mindnyájunk meglepetésére megjelent a *Nyugat*-ban a *Boldogtalanok*, négyfelvonásos drámája, egy naturalista színmű, mely messzire kimagasodik sok körülrajongott drámai kísérlet közül. Ez a munka kész. Még csak nem is kísért a bizonytalanság, kapkodás, az olvadékony hangulatköltészet, egy emberalkotó műve ez, aki bizonyára gyötrő viaskodás után kifelé vetítette magából a benne lakozó értékeket, s figyelmét, gyengédségét sikerült a körötte élőkre szegezni, bennük tárgyiasítani. Nem irodalmi kirándulás tehát egyik területről a másikra. Érezzük, hogy megérkezett valahová szükségszerűen, és itt otthon van. A lírikus elhagyta múltját. Öntudatlan megnyilatkozásai öntudatosakká váltak. Az, aki hunyt szemmel nézett befelé, s az érzések meleg ködében járkált, kifelé tekint, észrevesz másokat is. A fiatal költő többnyire gyenge megfigyelője társainak, minél tartalmasabb, minél inkább foglalkozik önmagával, annál inkább az. De a férfikor jöttén van egy pillanat, hogy a külső világ is érdekli, s szeretetét, melyet eddig csak önmagára pazarolt, testvériesen sugározza az emberekre, megtöri őket tartalmával, áttelekíti lírájával, s akkor lesz prózaíróvá is. Mert az idegen életek rajza is csak lírai munka: élni igazán egy más életet, s elképzelni, hogy aki nem én, az én vagyok.

Metsző párbeszédnek hallatszanak itten. Egy-egy megjegyzés úgy surran el fölöttünk, magasan és hidegen, mint a téli szél füttye. Pár egyszerű, bővítetlen mondat vagy csonka mondat, indulatszó, melyet a szereplők átvesznek, ismételnék, egymásnak dobnak, s amint kimondják, mindegyiket külön jellemzi, a helyzeti értékénél fogva. Ők alakítják a szavakat, s őket alakítják a szavak. Ez a kölcsönös hatás döbbenetes. A párbeszéd költő kezében van, aki jobbra-balra csapkod vele, formálja a megálmodott valóságot, igazságot hazudik, azt a csalódást kelti, hogy az alakok élnek, és valóban így beszélnek. Dehogy is „életből ellesett” ígék ezek. A naturalizmus csak ügyesebb színlelés, önmagában zárt stíl, mely belterjesen érvényes, s ez áll minden irányra, az impresszionizmusra, szimbolizmusra is. A kezdő egyetlen hibájával sem találkozunk. Figurái nem közvetlen jellemzik magukat, arról szólnak, ami eszükbe ötlik, s finoman-ravaszul - ami az író műve - e semmis szavak mögötti gyanúra, gyűlöletre, szenvedésre terelik érdeklődésünket, közvetve visznek célhoz, amiből folyton növekvő drámai feszültség támad. Mindenesetre ez az érdeklőségi legnemesebb módja, s Füst Milán kitűnően él vele. Észre sem vesszük, előttünk áll egy nyomorult, kültelki család kiordíthatatlan boldogtalanossága. Züllött életimádók mind, szegények. A bohém nyomdász, aki felhoz lakásába régi, megunt szeretője mellé egy fiatal lányt, húga, az utcai nő, és hatvanöt éves anyja, mindennek a magyarázata, neveltető torzképe a síró nyomorúságnak, egy maskara, aki süketséget tett - s hogy ne kelljen dolgoznia, azt mondja, „nem hallja a csengetést”, de azért

nem engedi megvizsgáltatni magát az orvossal - érzékenykedő, színészkedő, szereti a mazsolaszőlőt, lopott konyakot ad el, melyben víz van, felöltözködik cifra, fiatalos ruhába, álnyai gyengédséggel nyeldesi könnyeit, és részvétet koldulva a színpadi szenvedélytől és önsajnálástól elferdült stílérzékkel „Isten káposztájá”-nak nevezi magát. Micsoda pokoli tánca a tragikumnak és komikumnak. Bámulatos írói ösztönrel egybefogott figura, mely kilép a dráma keretéből, s képzeletben tovább tudják folytatni, annyira eleven. Ezek az emberek megsemmisülnek a piszkos környezetben. De azért semmi javító szándék sem tetszik fel, még társadalmi vádat se hallani, csak az élet általános reménytelensége fog át bennünket. Ez a kis családi szurdék tömény világpeessimizmust lehel magából. Mi pedig nem Hauptmann *Friedenfest*-jére gondolunk, mely hasonlóképpen túlozza a sötétséget, s halmozza a feketét, hanem Füst Milán ifjúkori verseire, melyekből drámája szervesen fejlődött. Ugyanaz az irgalmatlan kíméletlenség másokkal szemben, mint egykor, a vallomások idején, önmagával szemben, ugyanaz a cicomátlan szókimondás s képzelete, mely megformálta alakjait, minden különös rigolyáikkal együtt, szintén az a fantázia, melyre már céloztam. Egyes alakjai, főként az anya, az infantilis képzelet remekműve.

Drámája után jelentkezett az elbeszélő, egy nem kevésbé újszerű munkájával, mely másik állomásáról tanúskodik: a *Nevetők*-kel. Ördögös történet, játék és valóság közt, az ellentétek bőséges kiaknázásával. Egy kedves, rejtélyes cimbora, a diákkori ugratások ezermestere - mindig az ifjúkor -, a bolond, oktan csínyek bűvésze elmeséli barátjának, hogy ölte meg kedvesét. Az elbeszélés gerince a mese, melyet az író hitető valószínűséggel részletez, s a hallgató barát lelkében tükröz. Eleinte tréfának gondolja a barát is, mi is, a baljós képzelet sikerült alakosságának, de a gyilkosság lelki megokolása, körülményeinek hideg lajstromozása meggyőz bennünket, hogy az, aki mesél, nem bohóckodik, hanem maga a gyilkos, s most életének szörnyű eseményéről rántja le a leplet. A nevetés, mely az olvasó száján leskelődik, lassanként komoly figyelemmé fagy, rémület hidegíti el forró kedvét. Azután a valló fölkap, hogy mégiscsak lelemény az egész. Ilyen hangulatban vagyunk mi, kik olvasunk, és a különös fiatalember barátja, ki végighallgatta a históriát, mikor hazaballag, s diákröhej és viszolygó irtózat között gondol az egészre. Másnap pedig, hogy fölkeresi a mesélőt, holtan leli az ágyában, a kérdésére nem kap választ, akár mi, csak az író néhány sorát, mellyel művét zárja: „nem fogok senkit többé úgy szeretni, mint őt... ki a messzeségből némely nap úgy tűnik már nekem, mintha nem is élt volna, mintha rég elhamvadt fiatalságom, mintha én magam lettem volna ő”.

Kívülről tekintve ez az elbeszélés kísérleti-lélektani munka, gondosan elemzett fordulatokkal, s érdekességét növeli az, hogy maga a történet, melyet tárgyal, szintén kísérlet, egyik ember kísérlete a másikkal. Ez a kettősség zavarba ejt. De ne higgyük egy pillanatig se, hogy a novella a divatos „titokzatosság” igényével íródott, és a másodlagos irodalom ama osztályába tartozik, melynek fogása az, hogy izgatja olvasóit, talmi rejtélyeket mutogat nekik, libegteti idegen csillagok között, s aztán a kérdéseket nyitva hagyja, könnyedén búcsút vesz tőlük. Nem, a mi csillagunkon vagyunk, a földön, ködlények helyett emberekkel van dolgunk. Olcsó képzelet az, mely a túlvilágot titkosabbnak tartja ennél a világnál, a szellemeket érdekesebbeknek a mindennapi embereknél. Itt is csak róluk esik szó, egy példázatban, melynek megfejtése, végső értelmezése talán az lehetne, hogy kiismerhetetlenek vagyunk mindannyian. Az előadás rideg módja nem hagy efelől kétséget, elejétől végig arra vall, hogy az író szemében a legnagyobb csoda az ember, legnagyobb becsvágya az, hogy lélegző valóságnak lássuk a képzelete e betűformálta szüleményeit, kik papiroson mozognak. Szigorúan szerkeszt-épít, vigyáz a részek arányosságára és hűségére, a tényekre, olyan aggodalmasan, mintha valami rendőri tudósítást írna. Ami babonás van történetében, az emberi, nagyon

emberi. Egy csecsemőkori révület - ismét az infantilis képzet -, mely valaha az ősi megismerés lázában idegennek és titoknak láttatott vele minden embert.

Új regénye, *Az aranytál*, idill, formájára nézve régies, az a XVIII. századbéli énregény, melyet a realisták kiszorítottak. Lelki kísérlet ez is, de csak ennyiben démoni. Gazdag ifjú lord szeret egy szegény leányt, s olyan boldog vele, mint csak idillekben lehet. Kétségei ébrednek, és, hogy próbára tegye a kedvest, a leány régi, kopott házába kincseket lop. Látjuk a változást. A vagyon, a jelképes aranytál, egyszerre kísértetiesen mássá, közönségessé teszi a kedvesét, a környezetét, a szerelmét is, mert elvesztette szegénységét, a lélek nagyszerű várakozását, s a lord csalódottan eltűnik. Mindezt leheletfinom rajzzal érzékelteti meg az elbeszélő, gyengéden a jelképes felé billentve az egész történetet. Lemondva azokról a fogásokról is, melyeket előbbi írásaiban itt-ott még használt, szinte eszközök nélkül hat. Az író-művész két irányban fejlődhetett: a stíl csillogó gazdagsága, a goncourt-izmus felé, mely mesteri futamokat hoz ki a nyelv billentyűzetén, jelzőkkel zsongítja képzeletünket, és az egyszerűség felé, mely majdnem semmivel teremt csodásan egész benyomást. Füst Milán az utóbbit, a nehezebbet választotta, elfinomult északi és német mesterei után az orosz módszert. Alig észrevehető ingerekkel bővülő elő a képeket, mint például e pár sorban: „Az egyik falu közelében - még ma is tisztán áll előttem - a tiszteletes úr messze kinn járt az országúton - szemüvege csillogott -, s különös mozdulattal a hold felé fújta szivarja füstjét.” Nem lehet elemezni, csak az egyetemes hatást érezzük, egy holdas éj csöndjét. Keze biztos. Az egykori lírikus kerül minden alkalmat, mely színezésre csábíthatná, kiküzdötte magának az elbeszélés nyugalma. Külön kell ezt hangsúlyoznom, mert az út, melyet végig megtett, nagy volt. Nem egyszerű a stílje, hanem egyszerűsített. Egy művész diadala.

Hogy milyen harcok vannak e mögött, és a művészet mögött, mely könyveiben megnyilatkozik, arról dolgozószobája tudna beszélni, a műhely, melyben állandóan gőzöl a munka. Álmatlan bűvár, kinek szenvedélye az írás, köteteket jegyez össze tanulmányul, mielőtt munkába fog, s egy megírt lapot gyakran sok összetépett füzet előz meg. Aranyfedezete van szavainak. Úgy él, ahogy művészhez illik, mindig elégedetlenül, a tökéletesség felé feszülve. Most, hogy befejezem vázlatos soraimat, fényképét vetek erre a munkásra is, ki komolyságával, hitével, szorgalmával példája lehetne sok írónak a könnyű sikerek és a meddő, bohémromantika földjén: erkölcsi érték.

Nyugat, 1922. március 16.

III

Hölgyeim és Uraim,

Füst Milán huszonöt éve dolgozik, ír, alkot. Ezt ünnepeljük.

Az ünnep: fölszabadulás. Az ünnep: bátorítás, hogy közvetlenek és emberiek legyünk. Az ünnep: egyáltalán nem „ünnepélyes”, a szó mai értelmében. Legtöbb ünnep azért támadt, hogy megmeneküljünk a hétköznapi ünnepélyességétől, hogy levetközzünk és felöltözködjünk, hogy a gyermek felnőtté legyen s a felnőtt gyermekké, hogy olyasmit is mondhassunk-tehesünk, amit különben áttalottunk volna. Csak a merev hétköznapi „ünnepélyesek”. Ilyenkor bezárkózunk józanságunkba. Vajon melyik rabszolga mer odaülni ura helyére, ha nincs szaturnália, s melyik patrícius vállalkozik arra, hogy kiszolgálja a cselédjét? Vagy közülünk kicsoda oly elfogulatlan, hogy akármikor elérzékenyüljön egy fenyőgally láttán, s könnyel szemében végigcsókolja szeretteit? Ehhez is ürügy kell, ünnep.

És most az ünnep zabolátlan szabadságával igyekszem beszélni a költőről, akinek pályáját már egy negyedszázada figyelem. A Budaörsi út 18/b. alatt lakik, fönn a harmadik emeleten. Dolgozószobájából a Sas-hegy szikláira látni. Komor ez a dolgozószoba. Központja a lakásnak, mely csak esetlegesen rakódik melléje, a többi szobának, ahol eszik és alszik. Sok téli és nyári hajnalba nyúló virrasztás emlékét őrzi, diadalokat és kudarcokat. Aki itt él, az állandóan tusakszik a papírral, a tollal. Játék ez, de életre-halálra szóló. Mindig valami forr és készül. Háromágú karos gyertyatartója templomi homályt áraszt maga körül. Sötét az íróasztala is, gondosan kulccsal van zárva, naplójegyzetei szunnyadnak benne, azok a díszesen kötött, rézkapoccsal is ellátott vastag kötetek, melyeket jegyzési rendszere folytán kora ifjúságától fogva ír, emberekről és állatokról, zenéről és utazásairól, mindenről, ami elébe került élete során. Szeretne feledni. Nem tud. Emlékeznie kell mindenre, mégpedig pontosan. Egyszer valaki éjjel sürgős levelet kapott tőle, melyben arra kéri, hogy postafordultával értesítse, mit felelt ő egy illetőnek egy kérdésére három és fél esztendővel ezelőtt nyáron, a Duna-parton, amikor együtt sétálgattak.

Nála az az érzésünk, hogy valahol távolabban vagyunk, más égöv alatt, és messzebb az időben is. Ezt az érzést házigazdánk kelti, akit nehezen lehetne besorozni a közrendű emberek vagy akár a közrendű írók közé is. Rendkívül szigorú erkölcsi mértéket alkalmaz. Folyton bírálgat, méricskél, zsörtölődik. Elítél és fölment. A lelkiismeret gyötrelmei közepette él. Amellett szabad. Szereti a rendet, a legnagyobbat, és a rendetlenséget is, a legnagyobbat. Kedvelője a szép és megindító formaságoknak, még ha színpadiasak is, de a kötelező formaságot fölrugja. Szertartásos és természetes. Magánya, melyet öntudatosan vagy öntudatlanul előidéz, a nyakáig, a homlokáig ér. Ez a dolgozószoba sokszor egy toronyszobának tetszik. Csakhogy ebből a toronyszobából le lehet látni az egész világra. Telefonja szakadatlanul csörömpöl, „mással beszél”. Ezer és ezer láthatatlan huzallal van összekötve az élettel. Tartózkodása ellenére is kandí, mohó, kielégíthetetlen. Tanár és végzett szücsmeister is, s ki tudja még, hogy micsoda nem. Sokoldalú. Ezenkívül egyoldalú is. Hiszen csak író, s ízig-vérig az.

Úgy fordulnak hozzá ismerősök, ismeretlenek, mint egy nemzetközi tanácsadó irodához. Ő pedig széles érdeklődéssel, önfeledt elmélyedéssel foglalkozik fünek-fának legszemélyesebb ügyével, napokig és hetekig, tárgyilagosan, gyakorlatian is. Most egy anyát vigasztal meg telefonon, akinek kislánya torokgyíkban fekszik, a szérumról, az álhártya leválásáról és az anaphylaxiáról beszélve, egy szakorvost megszégyenítő hozzáértéssel, most valakinek, aki éppen villáját építteti, a betontető előnyéről és hátrányáról ad fölvilágosítást, s a betontető pontos áráról is, mert ismeri és imádja az anyagot, most pedig egy XIX. századi világhíres festőt cseplő le, szikrázó szemmel, izzó és lobogó meggyőződéssel, valóságos kánkánt táncolva sírja fölött. Jaj, hogy tud gyűlölni. De hogy tud szeretni is. Arra vár, hogy majd ajándékot kap valakitől és valahonnan. Milyen ajándékot? Például egy használt rézrudat, melyet mint műkedvelő szerelő átalakíthat otthon szélgéppé, vagy egy elefántcsont golyót, vagy egy borostyánszipkát, melyet mértéktelenül megáhitott. Voltaképp a szeretet ajándékát várja, mindig és mindenkitől. Ösztönélete olyan, mintha semmi tudása, tapasztalata se volna. Holott bölcs és éles eszé. Sírás, nevetés könnyű helyen áll nála. Nem csodálkoznék, ha az utcán egy hordár előtt térdepelne, és úgy kérne tőle bocsánatot valami jelentéktelen félreértés miatt, s azon se csodálkoznék túlságosan, ha az utcán egy agg, de szemtelen nőegyleti elnököt megpofozna. Indulatai dobálják le és föl. Ifjúságában koraérettnek tetszett és koravénnek. Most fiatalabb. Nem is gyermeki, hanem kisdedi. Kiszámíthatatlan és meglepő. Valaki simogatást remél tőle, s hirtelen korbácsot kap a hátára. Határozottan nem unalmas ember. Érdes - és érdekes - őszinteségét még a finnyasság is megbocsáthatná. Nem tudom elválasztani ezeket az emberi értékeit. Együtt látom nagy erényeit és nagy hibáit, együtt szeretem őket, és együtt tárom föl, mint vonzó, eleven valóságot.

Ez az ember? Nem, tisztelt hallgatóim, ez már a költő is, mert az ember és költő ezúttal egy. Magánlakása ajtaján vezettem be önöket költészetébe, ebbe a világba, melynek külön természeti törvénye, égalja, szókincse van. Nagy, síró angyalokat látunk itt, viharokat hallunk zúgni a sötét égbolt alatt, manókat sivalkodni, feleselni a változhatatlan sorssal. Följegyezték róla, hogy először ő írt magyarul szabad verseket. Ezek a szabad versek mégis zártak, a lehető legkötöttebbek. Lélek vájta ki útjukat, szellem tölti meg őket, nagy lehelettel. Ezért nem fáradtak el, ezért hömpölyögnek még egyre, ma is. Újszerűek, de ne dicsérjük újszerűségüket. Ilyesmivel legföljebb egy újság büszkélkedhet, mely ma a legújabb, és huszonnégy óra múltán már mindennél ócskább. A költészet általában ódon mesterség. Ezen a téren nincs haladás és fejlődés, legföljebb változás. Homérosz költeménye, Tacitus prózája ma is élő és izgató. A repülőgép akkor még nem volt kész. De a lélek már teljesen kész volt akkor is, minden rezzenetével és szeszélyével, minden kivetítésével és bevetítésével, melynek később csak neveket adtak. Paul Valéry írja: „Az újban csak a legrégebb a jó.” Ezt alkalmazhatom ezekre a szabad versekre is. Azok az ódon képek és tájak, melyek élénk tűnnek belőlük, nem is elmúlt századokba vezetnek bennünket, hanem az álom mítoszába, az archaizáló álom magzati ösvilágába, mely szintén furcsa régészeti cirádákkal szereti ékesíteni magát. Az ösztönösség bennük a mag. Ez biztosítja maradandó voltukat.

Mindezzel talán beérhette volna. De ő azzal az alázattal, türelemmel és szorgalommal, mely az alkotót jellemzi, kivéste magának tulajdon prózáját is, egy gyémántkemény prózát, ahol a tárgyak tárgyak, az emberek emberek, a szó se több, se kevesebb, csak annyi, amennyi kell, s az egész élet vízió. Aztán drámákat írt, a *Boldogtalanok*-at, a még mindig kiadatlan *IV. Henrik*-et s a *Néma barát*-ot, helyzeteket és párbeszédet hallucinált. Tárgyasította azt a fékezhetetlen kedvtelését, azt az emberi szenvedélyét, melyről előbb szóltam, hogy szeret mások ügyével bíbelődni, végeérhetetlenül foglalkozni a felelősség finom és bonyolult határkérdéseivel. Shakespeare-t az angolok így nevezik: „this noble and liberal casuist”. Nála is ez a szempont a döntő. Értelmezi az élet vad rángásait, egy teológiai tanár módjára magyaráztatja a lelkiismeret körmönfont esettanát, a lelkiismeret aggályaival és kicsinyességével, szinte görcsös szörszálhasogatással, s mégis nemes, mégis szabadelvű.

Hogy méltányolták-e érdeme szerint, az nem ránk tartozik. Panaszkodni nem illik. Ma mindnyájunk eszménye darabokra tört. Gondoljunk csak azokra a szellemekre, akik tudásukkal és jóindulatukkal szabadabb tájra igyekeztek kalauzolni az emberiséget, s egyszerre bezárult előttük minden kapu. Sokan egyedül maradtunk, és többé-kevésbé magánemberek lettünk. A költőt elhagyta már megfigyeltközség is. Egyedülléte még nagyobb, mint annak előtte. Magánya azonban nyilván a serkentője. Füst Milán mindenesetre ma is íróhoz méltó életet él, és íróhoz méltóan teremt. Kezemet nyújtom feléje. Boldognak tudom magam, hogy vele, a kortárssal találkoztam.

Nyugat, 1934. április 1.

JÁSZAY-HORVÁTH ELEMÉR

I

Sohasem tudtam elválasztani a formát a tartalomtól, mint egyesek - a vers dualistái -, kik külön testről és külön lélekről beszélnek. Ha hitet kellene tennem, a vers monistájának vallanám magam, aki mindenekelőtt a formában - a mély, alkotó, lélekkel teljes formában - hisz, s csak a gyengébbek kedvéért tenném hozzá, hogy a vers testét alkotó betűk, szótagok és rímek összehatása csakugyan oly finom és tovább nem boncolható valamit hoz létre, melyet „tartalom”-nak keresztelhetünk el, amint egyes ábrándos bölcselők az agyunk és a szívünk működését előszeretettel „lélek”-nek nevezik. De nincs jó forma és rossz tartalom, s nincs beteg tartalom és egészséges forma együtt. Múlt este szinte élményszerűen világlott föl előttem ez, mikor egy orosz fogoly tiszt - értelmes és nagyon művelt ember - könnyezve mondta el nekem Lermontov egyik pár szakos, világhíres versét oroszul, aztán, mert oroszul nem tudok, tolmácsolta a verset szóról szóra franciául is, németül is, de a fordításokon, az ő két fordításán, valamint azokon az átköltéseken keresztül, melyeket eddig ismerek, ma se tudok még csak megközelítő fogalmat is alkotni arról, vajon mit jelenthet ez a vers sok-sok millió orosznak, kik egyformán könnyeznek hallatára, mikor nekem az egymás mellé rakódó fogalmak merő szokványosságok. Okom volt föltenni, hogy mégis a betűk által keltett zene ríkat és nem az értelem, a szavak hangjegyéértéke, mely minden nyelvben más és más, a költészet igazi alkímiája. Szerves és titokzatos jelenség a vers, mint az élet, az ütem pedig akár a szív főere. Ha vizsgálnom kell egyet, nem is a kuruzslók általánosságait szedegetem elő, de a vers ütőerén pihentetem meg a kezem. Jászay-Horváth Elemér verseinek formája pontos, régies. Nyoma sincs rajta az új irodalom regényes vagy szeszélyes könnyedségének vagy a szabad verselésnek, mely a duzzadó belső tartalom parancsára szétveti a korlátokat, és gáttalanul hömpölyög előre. Ő, mint nagyon kevesen a mai nemzedékből, a régi, klasszikus verselés híve, aggályos tisztelője a hagyománynak, úgy, hogy verseinek mértékét az ujjaink percein is leolvashatjuk, a rímeinek a csengését pedig nemcsak a fülünkkel, de a szemünkkel is érzékelhetjük. Mint formaművész feltűnik a különállásával, melyet öntudatosnak érzek. Tartózkodása nincs minden báj nélkül, a merevségében pedig erő lakozik. Meg kell állapítanom, hogy költői nyelvének sajátos íze van. Nálunk a költői nyelvet a fellengős és üres szólamok egészséges visszahatásaképpen addig nyesegették, gyomlálgatták, míg az élőbeszéd természetességét, a folyó próza gördülékenységét kapta meg. A tisztító munka helyes és üdvös volt, de néha túlzásba ment. Akadnak ma költők, kik világért se írnának le egy félmúltat vagy egyes szókat, melyek jellegzetesen csak versek szavai. Ez alapján nyelvünknek öntudatos szegényítése. Örömmel látom, hogy Jászay-Horváth Elemér bátran és jól él a félmúlttal is, s azokkal a szókkal is, melyekre céloztam. Nyilvánvaló, hogy a vers nyelve mégis más, mint a prózáé, másnak is kell lennie. Innen magyarázom azt is, hogy e könyv írója szelíd, szenvedélytelen egyéniségével, alig új tárgykörével kedves érdeklődést tud bennem gerjeszteni, lapról lapra tovább csalogatni, tisztán a nyelvi bája által. Mert egyáltalán nem közlékeny. Középkori szonetteket ír a keresztes lovagokról, a zsoldos katonáról, a kolostorról, kis ötvösmunkákat tesz élénk, gondosan csiszoltan és tömörre kalapálva. Egyéb verseiben is inkább elrejtőzik, mint megmutatkozik. A klasszicizmus szemérmessége van benne, fél a telibb színtől és a telibb szótól. Egyik legsikerültebb darabja Ovidiusnak, a szellemes szenvedőnek átköltése. Nem hazudik melegséget, ahol nem érez, de mikor néha felolvad, megindító és nemes.

*Az, csak az látja, ki elhagyottan,
Reményvesztetten, hitefogyottan
Ül őszi csendben, egyedül, némán
Semmibe sóhajt,
Bor mellett búsong egy vén poémán.
Fejét lehajtja, s élni sem óhajt...*

Ilyenek a közvetlenebb hangjai. Ismeri a tehetsége méreteit. Szeplőtlenül ír magyarul. Egyre gazdagítja formakincsét. Annak, amit ki akar fejezni, föltétlenül ura. Szerény, jóhiszemű és öntudatos. Rokonszenves költő.

Nyugat, 1917. november 15.

II

*Bajos a szerelmet tetetni,
Galambot bal kézről etetni,
Rózsafát homokba ültetni;
Lányszívet áztatni, hűtetni.*

*Bajos hideg karral ölelni,
Szívtelenül szívnek felelni,
Szomorú szántsággal szeretni:
Régi szeretőnket feledni.*

Múltkor ezen a helyen olvastam Jászay-Horváth Elemér *Magyar versei*-t. Öt kis költemény ez, leghosszabbika se több pár sornál. A versek oly hatást gyakoroltak rám, hogy nyomban tollat ragadtam, s üdvözöltem a költőt.

Napokig hevertettem a levelet íróasztalomon, aztán nem küldtem el. Tudom, hogy az író egyetlen pályabére az, ha olvasóiban visszhangot kelt. De azt reméltem, hogy majd találkozom vele, s akkor az élőszó melegével közölhetem milyen örömet szerzett öt kis remekével.

Ő hétköznapijait egy szerkesztőségi szobában tölti. Fölöttébb hallgató ember. Két évtizedes ismeretségünk alatt alig váltott barátaival pár mondatot. Szeret rejtezkedni. Ha szerepel - pedig gyakran kell szerepelnie -, álruhát ölt, s mint a rímek ezermestere mutatkozik be *Dalamer* néven, aki a napi eseményeket dévaj rigmusokkal kíséri. Ebben a nemből is mester. Nem afféle rugóra járó csattanókat termel, nem agyi ötleteket, hanem a nyelv ősi televényét tőrja, s amint játszadozik - igénytelenül és szeszélyesen -, hirtelen egy lesz a művész és bűvész, s verse úgy csattan össze, mintha varázslat hozta volna létre.

Vártam az alkalmat, hogy elmondjam neki ezt is, egyebeket is, de történetesen hetek óta nem találkoztunk a *Pesti Hírlap* hosszú folyosóján. Levelem közben időszerűségét veszítette és összetéptem. Így most rajtam csörömpöl egy adósság gondja, s a nyilvánossághoz fordulok. Végtére az, amit tudtára akartam adni, inkább az irodalom tágabb nyilvánosságára vonatkozik, mint őrá.

Mi ragadott meg a *Magyar versek*-ben? Az egyszerűségük. Régi, andalító, elfeledett muzsikájuk, mely egy igével visszaidézi egész múltunkat. Tisztaságuk és üdeségük. Mélyről fakadó közvetlenségük. Művészi tökélyük, mely nem tetszeleg a lomposágban, hanem a népdalt továbbfejleszti, tovább nemesíti.

Megragadott már a címük is. Nyilvánvaló, hogy minden vers, mely magyarul íródik, „magyar” vers. Én, aki európai, széchenyis hivatásukat hirdetem, szentül hiszem, hogy nyelvünk minden érzés és gondolat kifejezésére alkalmas, bármily bonyolult is az, s magunkat szegényítőnk, ha pusztán holmi pásztori-juhászi érzés- és gondolatkört fogadnánk el magyarnak, és ki-rekesztenők onnan a fővárosi élet, az öntudat, az elemzés gazdag megnyilvánulásait. De minden költészetnek van egy ága, mely a nép és a nyelv századokba visszanyúló és visszaérző tulajdonságaiból táplálkozik, s ide tartozik az az öt vers is, melyről szólok. Ezekben a magyarság szellemisége és lelkesége lüktet, mégpedig oly elevenen és mindenütt jelenlevően, mint a kínai versekben a Mennyei Birodalom hagyománya és titka, s magyarságukat magyar létemre sem érzem kevésbé izgatónak és újszerűnek, mint a kínai versek messze földről hozott fűszerszámát.

Hogy micsoda tesz egy alkotást nemzetivé, azt könnyebb sejteni, mint meghatározni. Ezen a téren fogalomzavar uralkodik. Egyesek a nemzeti veretet összetévesztik a tárgykörrel s annak politikai színezetével, holott az csak egy véralkat nem is elemezhető sajátosságából támadhat, a kifejezés egyéni voltából, néhány betűből, a hangok véletlennek tetsző lejtéséből. Sokan például hajlandók különösen magyarosnak tartani azt az író, aki a bátorságot, a vendégszeretetet, a lovagiasságot ünnepli, mert ezek - amint állítják - jellegzetes magyar erények. Bizonyára azok is. De van-e nép a föld hátán, mely ne tartaná magát bátornak, vendégszeretőnek és lovagiasnak? Mások viszont, eléggé tudatlanul, éppen a legrútabb hibákban vélik fölfedezni a magyarosságot, melyek távol állanak méltósággal teljes, önbíráló, humoros, keleti népüktől: a melldöngető hetvenkedésben, a vidékies rikkantásokban és odamondásokban, a prókátor-apostolkodásban, az áhitat és alázat hiányában, azokban a fattyúhajtásokban, melyeket nekünk elsőkül kell visszautasítanunk, amint visszautasította nemrégiben egyik költőnk külföldi bírálója is, aki ezeket egyszerűen és helyesen „ázsiai nagyzási hóbort”-nak nevezte.

Minden írásműnek a költő lelki alkata szerint más és más adja meg nemzetiességét. Ezt az árnyalatok árnyalata dönti el. Ha Jászay-Horváth Elemér fönti versét olvasgatom, az eszmefűzések, a szavak, az ódon-balog rímek különös világába visznek, ahol őseim éltek, s úgy rémlik, hogy egyszerre visszaemlékezem származásomra, sorsomra. De hát miért is annyira magyar ez a vers? Talán azért, mert tartózkodó és szemérmes, s közvetve vall, anélkül hogy mingyárt kitárulkoznék. Talán azért, mert ami lehetetlen és képtelen, azt szerényen csak „bajos”-nak jelzi. Talán azért, mert a szerelemről rögtön eszébe jut a galamb, a galambról pedig ez a végtelenül gyöngéd példázat: „Galambot bal kézről etetni”, erről a „rózsafa”, a „leányszív”, azok a jelképek, melyek évszázadok óta élnek költészetünkben, s végül, miután hasonlatot hasonlatra halmoz, és az érzést végletekig csigázza, korijambikus ütemben csorran ki az utolsó sor, mint egy könnycsepp: „Régi szeretőnket feledni”. Talán azért, mert ez a két szó: „régi szeretőnk” megannyi népdalból ivakodott belénk cigányzenés estéken, s már nem is tekintjük értelmét, csak érezzük, mint valami mítoszt. Ilyen a többi négy költemény is. Valamennyi többet fejez ki hallgatásával, mint szövegével. Mintha a szavak „hallgató”-t játszanának.

Tudom, hogy ezzel közel se hatoltam be a költemények velejébe. Nem is ez volt a célom. Azért írtam e sorokat, hogy figyelmeztessem olvasóimat, milyen lehetőségek lappanganak ezekben a pompás kísérletekben, s megkérjem a költőt, hogy bányásgasson továbbra is abban a tárnában, ahol ilyen aranyrögöket lelt. Bizonyos vagyok, hogy ott még sok kincsre fog bukkanni.

Pesti Hírlap, 1932. augusztus 7.

BECZÁSSY JUDIT

A történet váza ez: Tóth Eszter apja akasztófán végezte életét, anyja, a falu bolondja, elpusztul. A kislány egyedül marad a földön, egy erőszakos kovácshoz kerül, aki - részegségében - úgy megüti feleségét, hogy eltörik a nő gerince, ágynak esik, és rettenetes kínok közt, tűrő szelídséggel, meghal. Egyetlen jó barátját vesztette el benne a lány, kinek eddig - magányos és üldözött gyermekkor után - senkije sem volt az életben. Egyszer egy kereskedelmi utazó látogatja meg - göndör, szőke, rózsás arcú -, aki biztosítani akarja vele apjáról maradt kis házacskáját, és üzleti finomságával valami regényes álmot lop az árva szívébe, az életről és szépségről. De ez sokáig csak álom marad. Amitől fél, bekövetkezik: a kovácsnál ragad, helyzetének félszeg kényszerűségéből, felesége lesz annak, akit nem szeret. Két leányt szül neki. Rozit, aki varrogatni jár, és Juliskát, aki mos-vasal. Eszter évek múltán megkopva, elfáradtan találkozik az egykori kereskedelmi utazóval is, s egy kábult pillanatban karjaiba veti magát. Az ura már őt is üti-veri, egyre többet jár a kocsmába. De megszületik új kislánya, Magda, a szerelme gyermeke, kit letiport anyai becsvágya szépnek, finomnak, nagyszerűnek álmodik, s a durva, lelketlen környezetben az életre akar nevelni, úrilánynak. Csakhogy ez a vágya sem teljesedhet, a vad kovácscsaláddal való viaskodásában letörik, megbetegszik, s a kedves kisleányát ki kell venni az iskolából, egy családhoz adja, hol lassan-lassan ő is átalakul, előbb afféle kis kisegítővé, aztán pesztonkává, végül egészen közönséges cseléddé, aki az úrfival és borbélylegénnyel csókolózik. Rozit elveszi egy szabólegény, akivel folyton veszekszik, Juliska egy öreg susztert fog magának, Magda pedig, a többre hivatott, otthagyja cselédhelyét, lopott pénzzel vonatra száll úgy, hogy koszorút sem vesz halott anyjának, és utazik a végzete felé. Tóth Eszternek ez volt az élete. Rosszul kezdődött, és rosszul végződött. Minden tette csupa jóakarát és nemesség. De eredménye: semmi.

Nem tagadom, bizonyos fájdalmat éreztem, mikor föntebb a regény cselekményét ízekre szedtem, és kiteregettem elemeit, ezeket a sötét kellékeket, melyek első felületes tekintetre a naturalizmus és verizmus eszközeinek tetszenek, s megfosztva művészi helyzetértéküktől, így, az értekező próza szövetében egy percre talán eszünkbe idézik a rémregényt is vagy a szokott nyomorrajzok feketeségét. Lehet, hogy vele kibővítettem a munkáról szerzett benyomásomat. De ezt öntudatosan tettem. Hogy aztán annál jobban megvilágítsam, mit adott hozzá az, aki írta, hogy beigazoljam, milyen mellékes mindig a tárgy, és milyen döntő mindig a művészi megformálás, mely lelket lehet az anyagba, a szemléletet, mely az élet szétszórt történéseiből egészet teremt. Beczássy Judit regényét ilyennek tartom. Az író - a nőktől ritkán tapasztalt - erővel rajzolta az életet. Nyugodtan, egyszerűen beszéli el mondanivalóját lépésről lépésre, nem siet, és nem marad el. Zord tárgyát biztosan kezeli. Nem túloz, nem mond többet, és nem mond kevesebbet, hanem éppen annyit, amennyi szükséges, hogy fölkeltsen és kielégítse érdeklődésünket. Tudja, mikor kell átsiklani fontos események felett, s mikor kell részletezni valamit, ami talán jelentéktelennek rémlik. Szóval úgy munkál, mint az élet, s minden mondata egy eleven test természetes lélegzetvételül hat. Néha csak tollheggyel jellemez, mint például egyik legsikerültebb figuráját, a kereskedelmi utazót: „Fejét kissé félrebillentte, hogy alulról nézhessen a lány arcába, ez a tekintet praxisában igen bevált, aztán megint a dallamosabb hangját vette elő, nem is hadart úgy, mert most minden szónak jelentőséget kell adni. - Mondja csak, Eszter kisasszony, meg fog Magácska engem ismerni, ha a jövő héten ismét erre jövök?...” Aztán évek múlnak el: „Sötét volt, sok árnyék ment el Eszter mellett, meg sem nézte, látta, hogy nem az ura roskadt alakja. Amint a kisvendéglő ajtaja előtt megfordult, onnan egy ismerős, délceg alak lépett ki, megigazította a kalapját, pálcáját ficsúrosan lábszárához veregette, és Eszter felé indult: Eszterből kiröppent a csodálkozás - Kázmér úr. -

Az megállt - és megnézte az asszonyt. - Honnan ismer, galambom? Eszter előbb zavartan állt, aztán ahogy forrósodott az arca, nekibátorodott a szava is: - Nem tetszik rám emlékezni?... Péteriből való vagyok... Tóth Eszter... - A kis Tóth Eszter?... hogyne...” így formál embereket, s a két részlet között, melyet a könyv különböző helyeiről szembeállítok itten, távlat van, elmúlt évek és életek távlata, s levegő, a regény levegője.

Kezdetől fogva végig ezzel a módszerrel él, öntudatos és mégis ösztönös művészettel, s ennek tulajdonítom, hogy alakjai valóban lélegzenek. Mondanivalója nem foglalható tételekbe. Tóth Eszter, a küszködő szegény lélek, élni próbál, tisztán, becsületesen, és nem sikerül. Nincsenek körötte ördögök, csak emberek, kik szintén élni akarnának, szegények, a maguk módján, egy korlátolt, öntelt vidéki orvos, ki megáhitá őt, a kovács, ki borba temeti életutálatát, a kereskedelmi utazó s a gyermekei. A falut látja, mely nem a régi, idilli parasztadoma, de nem is a mai kisgazda-mennyország, hanem csak szürke, szomorú, bizonyára nem különb és nem hitványabb a városnál. Semmi ábránd vagy torzítás, se jobbra, se balra. Maga az élet rettenetes és nem a földrajzi helyek, talán nem is az emberek. De a lélek, mely itt tébolyog ezeken a helyeken és az emberek között, fájdalmas kálváriát jár. Mindezt nem mondja ki az író egyetlen szóval sem, csak sejteti sorai mögül, mert a művészet távolságából szemlél mindent, az a nemes realizmus vezeti, mely megtiltja, hogy olcsó lírával hígítsa szavait, s épp ezért maradandó lírát közöl, melyet az olvasó von le, a könyv elolvasása után. A kovácsné betegségének, kórházba vitelének, lassú haldoklásának és halálának leírása, Eszter és a kovács házasságának létrejötte, Magda fokozatos, várható és mégis megdöbbentő, cseléddé züllése, a kereskedelmi utazóval való jelenetek árasztják magukból az igazságot. Reménytelen emberiség, a fullasztó szomorúságban. Ki ellen lázadjunk fel? Senki ellen. Mi a tanulság belőle? Semmi. Mert az író nem művel osztályművészetet, melyet egyaránt sekélyesnek tudok, akár munkásokra vagy polgárookra vonatkozik, csak az emberismeret és a végtelen, gyengéd ember-szeretet az ihletője, s alakjait mindig embernek látja és láttatja alkotó közönye magasából. Ezért tiszta és nemes az írása, s ezért hat rám egy élmény erejével.

Kevés ilyen jó könyvet olvastam.

Nyugat, 1922. február 16.

SIK SÁNDOR

Az a fiatalember, aki ezeket a verseket írta, egy szabad, bátor és egészséges rajongó. Csordultig van a szíve borral, nehéz és tiszta óborral, és a kehely szélét virágok koszorúzzák. A szemei az örömtől, az eksztázistól, a fiatalságtól könnyesek. Azt hallom, hogy ez az első verseskönyve, és csodálkozom. Nem a versem, amelyek szépek és formásak, de a tüzés, a lázán, az egésztest egybehangoló harmónián, amely sajátos veret ad a kötetnek és Sik Sándor egyéniségének. Ez a láz pedig nem mocsárláz. A kiáltása nem segélysikoly, inkább az egészség kurjantása. Rendkívül új és vonzó ez a tobzódó túlság. Csupa kedv, öröm és optimizmus. Szellemi részegség és lelki mámor. Egy korán kelő ember részegül meg így az élettől, aki a zöldben ébred, friss gyümölcsöket eszik, a szelek muzsikájánál mulat, a patak jeges vizétől kap jókedvre, és aztán boldogan, ernyedten dől le a fűre, egy kis izomláz érzésével, a futás és a tánc üdítő fáradságával. A szobák embere csodálkozva néz rá.

Mindez szokatlan jelenség, s megérdemli, hogy hosszabban beszéljünk róla. Sik Sándor megtalálta a maga hangját. Az, aki hivatalból vagy mulatságból böngészte a szerkesztőségbe beérkező első verseskönyveket, jól tudja, hogy többnyire csak reményt, ígéretet kapunk, váltókat, amelyeket a versírók későbbben váltanak be, vagy egyáltalán nem váltanak be, és azt is tudja, hogy a kezdő versek kilencven százaléka sötét, halnvágyó, mert semmi se feketébb, mint a fiatalság pesszimizmusa. Sik Sándor fiatal rajongó és poéta. Ez a három szó - így egy csokorban - nemcsak jellemzés, de dicséret is. Hiszen a líra ősidők óta az élet értékeit tagadja, s a saját értékeit igenli. Ami űr van az élet és egy ember között, kiegyenlítődik egy verssel. Minél nagyobb a távolság, annál nagyobb a vers potenciája. A negatívum mindig jobb ihlető, mint a pozitívum. Csak nagyon kevesen voltak az igenmondók, akik nem a vágyat dalolták, nem azt, amijök nincs, de azt, amijök van, az értéket, az élet értékét, s a boldog szerelmesek rendszerint rossz poétákká váltak, a révbe jutott forradalmárok pedig tisztos és becsületes polgárok lettek, akik a célnál mindenkinél zsírosabbak, zsarnokibbak és kényelmesebbek. Az életplusz tehát ritkán szólal meg a lírában. Többnyire csak próbára teszi a költőt. Ha azonban kiállja ezt a próbát, és a boldogságához, a gazdagságához még a magáéból is tud adni, ha az élet kacagását és igenét a saját hangjával is túl tudja kiáltani, erősebb és eredetibb, mint a többiek, a hangja nemesebb, az állítása velősebb, az igazsága bátrabb, mint a koravéneké és a jajgatóké.

Sik Sándor ezen az úton halad. Olvastam tőle néhány verset, amelyben ez az optimizmus kap hangot. *A tornyok kiűrtöse*, *Virág a tengeren*, *A tó lelke*, *A fehér koszorúk titka* egytől egyig erős, új és bátor versek. Körülbelül ugyanazokon a nyomokon jár, mint a hitével, a kincseivel tenni mit nem tudó Komjáthy Jenő. Úgy látszik, tanult is tőle. Egy éber lélek szenzációját írja, lelkesen, ódaszerűen, bőbeszédűen. A formái azonban finomabbak. Az új magyar lírikusok készletét is átvette, de becsületesen magához hasonlította, kamatoztatta. Vele szemben azonban nem hallgatja el a kritika, hogy a versei nem egyforma értékűek, s a kiválogatás művésze a jövő feladata lesz. Ebben a könyvben csak jellemezte magát Sik Sándor. Tűz, lélek, izmos és acélos akaraterő lüktet benne, s ezek az értékei, témái és vágyai. A kritikus egyelőre csak egy kis fáradságot kíván neki, hogy a merev ereje rugékonnyabb legyen, és keménységet a kritikában, kíméletlen és vad keménységet, hogy a verseivel szemben - ha kell - kegyetlen is tudjon lenni.

Élet, 1910. december 11.

TURCSÁNYI ELEK

I

Turcsányi Elek az új írók közül az egyetlen, aki belekerült az iskoláskönyvekbe is. A tan-könyvszerkesztők ritkán tévednek.

Bizonyára helyes sejtelemmel cselekedtek akkor is, mikor az új költészet jellemzésére éppen az ő versét választották ki, hogy szembeállítsák mindazzal, ami hétköznapi és lelketlen.

De ez a finom költő abban a tekintetben is egyedül áll társai között, kiknek némelyike már egész kis könyvtárra tekinthet vissza, hogy eddig egyáltalán nem jelent meg semmiféle könyve. Túljár már az emberélet útjának felén, de minden alkalmat elkerült, hogy összegyűjtse írásait. Szerénység volt ez, vagy tartózkodó büszkeség? Azt hiszem, az utóbbi. Ha a könyv nem az az árucikk lenne, ami ma, hanem becses kézirat a lélek szerelmeseinek, mint az ókorban vagy a középkorban, mikor a *homo unius libri* élt, akkor talán ő is hamarabb rászánta volna magát arra, hogy lemondjon a hallgatás előkelőségéről.

Így csak most határozta el. Nagyon kevés példányban adja ki egyetlen könyvét, azok számára, akik úgy szeretik lenge, légies költészetét, mint ő, s a kötetet majd könyvtáruk kedves polcára helyezik. Nem a divatnak hódol ezzel, mely ma nálunk hódít, hanem annak a bensőséges arisztokratizmusnak, mely a múltban távol tartotta a könyvkiadástól. Nála ünnepnap a költés. Egy-egy rövid versét hosszú évek köze választja el egymástól, mely tele van némasággal és csönddel. Ebben a hallgatásban értek meg sorai, ettől édesedtek és cukrosodtak meg a versek, aszú, barna fürtök a tőkén. Illik, hogy a szüret se legyen zajos. A napokban átlapoztam készülő kötetét, melyben vers és próza váltakozik, s olvasás közben növekvő áhítattal éreztem egységes voltát, azt a kapcsolatot, mely nála verset és prózát egybeköt. Mind a kettőre a koronelli dómnak, ennek a fényes és rugalmas, soha-nem-volt és soha-nem-lesz székesegyháznak kupolája borul, mely a földi dolgokat égi jelképekké bűvöli. Ide tilos annak a bemenet, aki barbár szájjal még mindig azt tudakolja, miről szól a költemény, és mit ábrázol a szó. Lírája versben és prózában egészen anyagtalan. Ezért tiszta Líra. Az elemeket, melyek a valóságból valók, az élményt, mely sugallta, nem leljük meg, a maga fölismerhető, durva alakjában, mert közben megszépült, a koronelli dómban imádsággá változott, énekelhető dallá, melyben már csak hinni lehet.

Csendes szóval akarok megemlékezni erről a könyvről. Nehogy sértsem az író, ki évekig szemérmesen rejtegette verseit, és félt a beteljesedés örömétől. Tudom, ma is műkedvelőnek érzi magát, a legnemesebb és leggőgösebb értelemben. Dilettáns, mámoros szerető és lázas rajongó minden író, ki vár a maga idejére, és félti a tűnő pillanat hamar elrebbenő ígétét. Vajon ki meri névjegyére nyomtatni, foglalkozása megjelölésére ezt a szót: költő? Csak néha hisszük a reá való jogunkat, és csak néha adjuk meg a kiválasztottnak a címet, melynél nincs nagyobb.

Nyugat, 1921. április 16.

II

Turcsányi Elek - „furcsán rímelek” mutatkozott be egy ízben tréfásan meghitt, baráti körben - ma, mikor legtöbbször elvetettük rímeink csengettyűit, és más utakon-módokon keressük a művészi kielégülést, még mindig dacosan ragaszkodik a legzártabb, ortodox formákhoz, a teljes összecsengéshez. Ezt csak jellemzésül. A verset nem teszi sem a rím, sem a szabad ütem, hanem valami más. Ha a divatot tekintem, magatartása eredetiségnek is minősíthető. Maradisága szinte forradalmi. Érzéseit, emlékhangulatait következetesen énekelhető, skandálható dalban mondja el, melynek tömör élménytartalma, szűkszavúsága ellentétben van a külső mez játszi voltával, gyermetegségével, sokszor egészen kabarésan bolondos csélcapságával. Vannak szavainknak tudós vegyészei. Ő inkább a szavak alkímistája. Mit csinál üres óráiban? Látszólag minden rendszer és értelmi cél nélkül forgatja, visszafelé olvassa őket az utcák cégtábláin, osztályozza a hangszín szerint, elegyíti kékekkel-zöldekkel, hevíti vagy hűti lombikokban, hogy e diákos kísérletezés során véletlenül valami meglepőre bukkanjon, aranyat leljen. „Az élet egyre mostohább. Csodátlanabb és ostobább.” Amikor ilyesmit hallok, akkor valóban több történik bennem holmi vegyi folyamatnál. A szavak „végzete” (nyelvtani végzete) egyúttal a szavak végzete (sorsa) lesz, s önálló életre kelnek, közvetlenül közlik velem, érzékeimnek, az alkímia titkát, melyet képletben kifejezni lehetetlenség. Gyakran érzem ezt versei olvasásakor. Egy harci üzenet: alaktalan harag, majdnem tárgyaltalan kétségbeesés, de keményen összefogott formájában megrázó. Egy lidércnyomás leírása: kusza álombenyomások véletlenül földön maradt ákombákomjai. Versei aprók, mint a kanárik. Csöpp kis jószágok, ülnek kalitkájuk rímes börtönében, hintáznak egy pálcikán, azon a száraz gallyon, melyet valaha az élet eleven erdejéből nyestek, sípolnak, trilláznak, csattognak, s noha folyton csak cukorral eteti őket, oly szívetszagatóan és szilajul, hogy nemegyszer elcsodálkozom, mint lehet ilyen kis testekben ekkora bánat, ekkora hang, ekkora lélek?

Húszéves pályáján ez a második könyve. Termékenysége nál a hangsúly nem a mennyiségen van. Ebben a kötetben, akár az elsőben, a *Koronelli dóm*-ban, vers váltakozik a prózával. Bevallom, ez a keverés mindenütt másutt ellenszenves volna nekem és felemás. Ló mellé nem lehet pacsirtát fogni. Mégis, költeményei és prózai írásai, melyeket jobb híján novelláknak nevez, szervesen simulnak egymáshoz. Négy novellát olvasok. *A korallpiros tollszár* elmés történet egy tollszárról, mely önmagától ír, aztán az író is megtanul tőle írni. Afféle jelképes önvallomás mesterségünkről, melyben anyag és szellem, szokás és ösztön, kényszerűség és ihlet kibogozhatatlan kölcsönhatásban áll. *Az Ametiszt* a valóság és vágy egységét érinti, az elbeszélés kellemes könnyedségével. Legértékesebbeknek, a kötet igazi ékességeinek tartom. *A süvegcsukor-parasztok*-at s *A kis Brisbane*-t. Itt új mesehangot üt meg, acélos biztonsággal. Egyetlen szava, egyetlen betűje sem fölösleges. Pár tollvonással embereket vázol, múltakat idéz, homályos, mélyen beágyalt emléképeket ás föl, melyek egy bűvös rokonérzés folytán hirtelen a miéinkké is válnak, úgyhogy emlékezünk rájuk. Ahány mondat, annyi drámai helyzet. Talán a soha el nem múló gyermekkor rejtélyes örökkévalóságát érzékeltetik. *A kis Brisbane*-t jobban szeretem. Ennek a regényessége egységesebb, belterjesebb. Hibátlan munka. Megszületésekor nyilván az a szerencse is közbejátszhatott, a véletleneknek az a boldog találkozása, mely nélkül nincs tökéletes alkotás.

Nyugat, 1927. szeptember 1.

SZABOLCSI LAJOS

Szabolcsi Lajos első vékony versesfüzetét tíz perc alatt el lehet olvasni. A másik tíz percben gondolkozom róla. A következő tíz percben már készen is vagyok a véleményemmel. Gazdagabb az új magyar líra egy hanggal. Probléma, hogy mi, az olvasók, gazdagabbak lettünk-e általa? Mi ismerjük a hangszereinket, s tudjuk, mit lehet mívelni velük. Ez a fiatal művész azonban továbbmegy, és a lehetetlent akarja. Végighúz egy kendőt a zongorán, s a húrozat egyszerre úgy zeng, mint az orgona. A zenekarban csengettyűk és xilofonok. A hegedűkön pedig üveghangok sivalkodnak. Milyen különös. Mi esküszünk a *l'art pour l'art*-ra, mint a kifejezés egyetlen lehető eszközére. Ő már a *l'art pour l'art*-t is magáért szereti. Mi sokat tudhatunk. Ő mindent jobban tud. Lehetünk merészek, bátrak és újak. Ő holnap nálunk is merészebb lesz. Nekünk vannak ritka és forró percek. Ő állandóan negyvenfokos lázban vergődik. Az ő lírája ünnepi líra. A művészet testtelen formáit adja. Mindentől elvonatkoztatott művészet ez, mely annyira magáért való, hogy még az életet is megveti, a mi drága, szegényes hétköznapijainkat, a mi szürke és mély bánatainkat, s mindennek csak a tejfelét szedi le, ünnepi színeket, vasárnapi szavak parazsát keresi. Vannak művészek, akik inkább a nyelvükbe harapnak, semhogy banalitást mondjanak. Ők a forradalmárok forradalmárai. Stuart Merrillre gondolok, és a kedves és különös Saint-Pol-Roux-ra, aki a pillangót *báli ruhás bábú*-nak nevezi, a levegőt *Ádám apánk konyakjára*-nak, a hollócsapatot *repülő temető*-nek. Náluk az affektálás és a keresettség természetesség. Világfájdalom van bennük, egy csecsemő pesszimizmusa, aki eltolja magát az anyaemlőt, és azt mondja: elég, unja az életet, neki már úgyis mindegy. Oktalan és édes bánat ez, amely egyenesen a boldogságból született, de azért éppen nem hazug. Poétai bánat. Ezek a boldog túlzók kinevetik Mallarmét, kinevetnek mindenkit. Elnevetik még a bánatunkat is. Micsoda közvetlen és minő banális. Az arcunk elsápad, szájunk eltorzul, és könnyek csorognak a szemünkből. Hisz mindenki úgy sír. Ezt mindenki tudja. Eredetinek kell lenni. *Fiat symbolismus et pereat mundus*.

Szabolcsi Lajos valahogy rokon velük. Nem utánozza őket, mint ahogy senkit se utánoz, bár az is bizonyos, hogy a francia szimbolizmuson, a romanisták szivárványos versein nevelkedett, és az ő érdekes és újszerű poézise úgy született meg, hogy túlhaladta ezeket. Mégis a miénk ő. Itt-ott néhány sorával a legmaibb hangot ütötte meg, és egy finom, úrián előkelő érzésvilágba vezetett, az utolsó tíz év kultúrájában, a mai Budapestbe, amely villanyfényben, operában, teniszgrondon mulat, és egy nyugodt élet boldogságában érzi át a legnagyobb szenvedéseket. A boldogoké a szép fájdalom. A fiataloké a halál poézisa. Nincs tehát jogunk megkérdezni, miért sír a poéta? A világ legboldogabb és legderűsebb népe, a görög, teremtette meg a sorstragédiát, és azt hiszem, mindig csak boldog emberek írnak szomorú verseket, és egészségesek sopánkodnak a betegek helyett, és Szabolcsi Lajos mindent szépen fejez ki. Ezzel megváltja jogát a költészetéhez. Tartózkodó, szűkszavú és ökonomikus. Ismeri Voltaire mondását: „Ha mindent kimondunk, unalmasak leszünk”. Később bizonyára rájön arra is, hogy akkor is unalmasak leszünk, ha semmit se mondunk ki.

A Hét, 1910. április 3.

MAJOR HENRIK

A kiadó arra kér, rajzoljam meg a portréját, és álcázzam le a nevetőt, aki az írói céhet kegyetlenül csúffá tette. Itt a panoptikum ajtajában - mint kikiáltó - röviden elvégezhetem feladatomat. Önök ebben a könyvben félretaposott, kifecamodott, összevissza nyaggatott arcokat látnak, amelyeknek boldogtalan tulajdonosai az írás nehéz mesterségét űzik. Karikatúrák ezek, de nem a hétköznapi értelemben. Nem kedvesek. Nem mulatságosak. Nem is humorosak. A rajzoló kissé ellensége minden arcnak, igazi szatirikus, aki a bütyköt, a szeplőt, a májfoltot veszi észre először. Neki semmi se elég csúnya. Idealizál: azaz csúnyít. A fotográfus ellenkezője. Fésűt vesz a kezébe, hogy kissé rendbe hozza a frizuránkat, de közben orrunkat a homlokunkra fésüli, a szájunkból öreg papucsot csinál, az arcunkat összekarmizsálja, s végül nemcsak a hajunkat választja ketté, de - a frizura alatt - szépen kettéválasztja, lesimítja vagy felborzolja az agytekerceinket is. Mikor a pogány műveletnek vége, a fésű fokairól csorog a vér.

Major Henrik kaján, fájdalmas, ördögös rajzoló. Benne él leginkább a párizsi rajzoló génusza, a montmartre-i művészek elátkozott lelke, akik artistakávéházakban éltek át az életüket, és borfoltos márványasztalokon firkálták össze remekműveiket, amelyeket cigaretta-hamuval poroztak le. Willette, Toulouse-Lautrec, talán leginkább Léandre és Pascin neve kísért. Neki azonban más a környezete és más a lelke is. Ő a kávéházainkban nem lát beteg angyalokat, akiknek horpadt mellén aranyok és gyémántok csillognak. A mi décadence-unk alapja a szegénység és a nyomor, a romlásunk hangsúlya a csúnyaságon és az aránytalanságon van, ez izgatja a recehártyáját, a pesti harmóniátlanság és züllöttség serkenti rajzra a ceruzáját, minthogy - igazán és egészen - pesti, a miénk. Majdnem mindég csúnya embereket rajzol. Pöffedt hájat, rozoga soványságot, amelynek zörögnek a csontjai, züllött koponyákat, amelyek a szépség után sírnak - reménytelenül -, kifáradt férfiakat és nőket, akiknek a bájuk fanyar, grácia és tisztaság nélkül való. Ha a modelljei nem csúnyák, ő maga teszi csúnyává. Sehol se találna kevesebb anyagot a rajzolásra, mint az angol sportsmanek és sportladyk között, akiknek csontjuk és húruk, minden porcogójuk kitűnő materiából van, máris kész műremek. Még a párizsi utca tiszta és graciózus mosólánya, merész arcú és sötét gavallérja is távol áll tőle. Major Henriket a pesti aszfalt inspirálja. Ebben a poros és beteg és cinikus városban született meg a művészete, ahol a nyugat és a kelet ölelkezik, s heves karakterérzéke itt lobbant fel, ahol az ívlámpák mellett, hátsó udvarokon, petróleumlámpák, áporodott illatok égnak, és görbe utcákon fantasztikus figurák ödöngenek, rongyosan, mint a koldusok és rikítóan kifestve, mint az élet cirkuszának legszomorúbb bohócai.

Mint piktor romantikus, és mint rajzoló kemény realista, egyenesen szadista, aki alakjait - véres szeretettel - tépázza, gyomrozza és ökleli, bizonyára azért, mert fáj, nagyon fáj neki minden, ami csúf és beteg, s azt szeretné, hogy minden szép, tiszta és egész legyen. A valóság sérti a szögleteivel, sajog a testének, mint egy eleven, viszkető seb, és piszkálja, hogy annál jobban fájjon. Ez a fájdalom: a lírája. Akik bemennek panoptikumába, ne feledjék ezt, s a gyötört arcok előtt, a kánkánt táncoló vonalaknak e pesti poklában gondoljanak egy cinikus lírikusra, aki szenved, arra a romantikus komédiásra, aki álarcot hord, és mögötte sír.

Bevezető Major Henrik Panoptikum című karikatúrákötetéhez, 1913.

VÁRNAI ZSENI

Egy szoba fojtott és lanyha légköre borul reá, melyben mécs ég, tompa lobogással. Így születnek meg ezek a dalok, melyek egytől egyig a gyermekről és az életről szólnak. Majdnem természettudományos pontossággal, egyszerűen, ízléssel énekli meg a terhesség mámoros perceit, a vajúdást („...hogy derekam, e dús, érett gerezd, Nagy hirtelen csak nőni, nőni kezd. Az ajkamon sok apró sikoly jajdul...”), a kisdedet, a fogatlan-lágyat, majd a növekedőt, ki farkasfogacskáival húst eszik, és már elválík az emlőtől. Csupa berceuse, kedves dajkadal. A kötet - egységében és makulátlan tisztaságában - Ada Negrinek, a nemes olasz költőnek *Maternità* című kötetéhez hasonlatos.

Ma azonban háború van, az anya öröme és önkívülete sem olyan zavartalan, mint hajdan, a serkenő életet ordító milliók örülete, égő országok skarlát lángja szegélyezi. Ebből az óriási tűzvészből minden dajkadalba jut egy szikrányi. A mai anya félti gyermekét, már csecsemő korában is, mert férfigyermek. Körülöleli - védően - a karjával. Odakiáltja a poroszlóknak, a porkoláboknak, hogy ez a gyermek még az övé, és bátran, hősies daccal, de egyben kacérkodva a veszéllyel, nőies kihívással, a biztonsága kaján tudatában suttogja el, milyen jó, hogy ez a kis férfi még olyan kicsiny, olyan nagyon-nagyon kicsiny. Itt lelni meg a költőnő egyéniségét. Az anya nem értheti meg a háborút és a frázisokat, emberi marad, a termékenység utálja a pusztulást, a tej testvére a vérnek.

Vajon mi teszi rokonszenvéssé ezt az írónőt? Az, hogy ismeri tehetsége határait. Hangköre szűk, de nem igyekszik - mesterségesen - tágítani. A szerelemről, az erotikáról s sok más egyébéről nincs mondanivalója, de az érdeklődési területén túl nem is foglalkozik velük. Lépést tart kis, szelíd gondolataival, a forma - többnyire sikerülten - követi a lélek belső mozgását, eltakarja, engedelmesen és kedvesen reásimul. Szinte egyik verséből a másikba viszi, menti át kellemes, becéző szavait, anélkül hogy újakat keresne, melyek idegesebbek, színesebbek, hangzatosabbak lennének, de talán hamisabbak is. Proletárköltőnő program nélkül, mert proletáréletet él. Néha egy-egy versében, igen ritkán, érzik holmi modor, a tíz év előtti irodalmi divat visszhangja, legendás szólamok, melynek nincs meg teljesen az érzésbeli és gondolatbeli fedezete, ezek ellen azonban egyre jobban küzd, a tudásával is, az ösztönével is. Fejlődése az egyszerűség, a teljes tisztulás felé mutat, mint cél felé. Legsikerültebb versének az *Altató*-t tartom - egy fáradtságtól részeg anya rajongó és álmos dala ez -, mely népdalszerű egyszerűségével, kurucos formájával a tökéletességet érinti.

Várnai Zseni őszinte, bátor, erkölcsös költőnő, ki a férfiatlan szájaskodás korában becsületesen szólaltatja meg emberi és emberies érzéseit.

Nyugat, 1917. február 1.

REMÉNYI JÓZSEF

1

Engem innen távolból rendkívül vonz az amerikai élet. Miért? Elsősorban azért, mert nincs benne semmi „költői”, olyasmi, amit egyesek annak szoktak nevezni. Szeretem a „prózaiság”-ot, mely mint érdes, ingerlő felület kiszökkenti az igazi költészetet. Azt tartom, hogy az író minden környezetben, ezer és ezer irodalmi kör, kávéház, könyvtár, múzeum között is egyedül van. Egy lúdtoll nem költőibb, mint egy írógép. A gépkocsi vagy a vízvezeték sem prózaibb, mint egy hintó vagy egy gémeskút. Ami a lényegét illeti, a szellem a mai időben mindenütt meglehetősen rab. Elvesztette szabadságát, bátorságát, kezdeményezőerejét, vezető szerepét. A világ a termelés láza folytán gépiessé vált, az üzlet, a pénz pedig olyan szervezetet teremtett, mely nemigen kedvez neki. Ebből Amerikában nem csinálnak titkot. Nálunk még igyekeznek titkolni. Semmi okom sincs megvonni rokonszenvemet azoktól, akik a barbárok vagy a gyermekek őszinteségével ki merik mondani azt, amit mások még szégyellnek. Aztán nyilván ennek a világrésznek is megvan a maga regényessége és lírája, csak az új formák közt még nem ismerik föl. Gyakran álmodom arról, hogy a fényreklámok futurista tüzeiben járok, vagy egy óriási vendéglőben ezrek társaságában eszem, vagy egy felhőkarcoló harmincharmadik emeletéről nézem, hogy ősz jöttén, egy bizonyos napon, mikor vége a nyári évadnak, mint vetik el a New York-i bankárok, telekügynökök, kishivatalnokok a szalmakalapjaikat, melyek úgy borítják el az aszfaltot, mint nálunk az akácfalevelek. Egy ábránd él bennem erről az új világról. Lehet, hogy csak azért, mert olyan Amerikáról képzelődöm, mely „talán nincs is”.

2

Reményi József keresztül-kasul ismeri Amerikát. Nemcsak a mázát és jelképét, hanem belső mivoltát, mozgatóerőit is. Miután közzétette elbeszéléskötetét, az *Éjféli madarak*-at, kikerült a jenkik közé, amerikai állampolgár lett, dolgozott, tisztos és becsült nevet szerzett közöttük, s oly kitűnően megtanulta nyelvüket, hogy egyforma könnyedséggel és készséggel ír angolul és magyarul. Évekkel ezelőtt megjelentette *Jó hinni* című finom regényét, melyben serdülő éveinek megindító emlékeit idézi föl. Ez a regény a Vidéki Városban játszódik le. Hőse Barth János, egy álmodozó kamasz, ki tele emberszeretettel, rajongással, a jó és szép hitével, nem tud elhelyezkedni a mindennapi életben. Mostani négykötetes, nagyszabású regénye az Amerikai Városban pereg le. Ismét találkoztam Barth Jánossal, akit ezúttal John Barthnak neveznek. Egy bankban körmöl, elveszi skót lakásadójának leányát, Wooten Bettyt, az asszony üzletért hajszolja, erre áruba bocsátja becsületét, italcsempésznek csap fel, vagyont szerez, de hamarosan elvállik feleségétől. Távolról, szomorúan részt vesz az ottani Vak Bottyán Egylet életében is. Folyton hazagondol. Egy olyan Magyarországra, mely „talán nincs is”. Talajavesztett, gyökértelen, egyáltalán nem amerikai. Amikor végre megvalósul régi vágya, és évek múltán a honvágy sarkallására Európába jön, a Vidéki Városba, egy megváltozott, majdnem idegen környezetet lel, idegen embereket, s akkor ráocsúdik arra, hogy már nem is európai, már európai sem lehet. Visszautazik Amerikába, és ott csüggedt megbékéléssel végzi napi teendőit, magyar munkásokat oktat angol szóra, magyar nyelvtant ír nekik. A mese, mint minden regénymese, csak ürügy arra, hogy közvetve és sejtető érzékletességgel kifejtse mondanivalóját, melyet értelmi szókkal úgy fognék egybe, hogy mi a visszahatása az amerikai életnek egy európai lélekre. John Barth azonban egészen olyan, mint Barth János vagy Barth Jancsi.

Minthogy több, nemesebb, igazabb, egyenesebb, mint társai, nem találja helyét sem itt, sem ott, sem az Óvilágban, sem az Újvilágban. Egyszerűen „nem ebből a világból való”.

3

E finoman árnyalt portré köré az arcképek egész csarnoka sorakozik, gazdag és pompás galéria, melynek minden egyes képe él. Milyen eleven a Wooten házaspár skót zsugoriságában és kicsinyességében, vagy Frank Townsend, a vidám villamoskalauz, vagy Bill Lang, az amerikai lélek, kiből a dollárláz sem bírta kiirtani a hitet, vagy Ruth Watson, a hervadt vénkisasszony, vagy a magyar egyet könyöklő, hazafiaskodó vezéralakja, vagy a bevándorlók megannyi típusa, Rozina, a tót cseléd és Karácsonyi Norbert, az iszákos, züllött író, aki néhány pennyért silány újságírói munkát végez, és egyszer - megrázó vallomás - részegen eldadogja, hogy minden hiába. A felemás élet megöl mindenkit. Utcák vannak itt, ahol csak magyarul hallani, de ennek a nyelvnek már nincs zamata, a zománca megkopott, elrepedezett, a színe napról napra fakul, s kiszakítva a közösségből ízetlenné, fénytelené válik. Elvesztette az élet rugalmasságát. Olykor még kísértetként megjelenik egy-egy régi, talpraesett fordulat, de a szavak már fáradtak. Valami szegényszag árad belőlük. Mind gyakrabban keverednek közéjük korcs formában a közkeletű amerikai kifejezések, az aranyfogú magyar parasztok, kik gramofonnál mulatnak, és rádiót hallgatnak, *bootlegger-ekről*, *chance-ről*, *scheme-ről* beszélnek, *mister-ezik* egymást, ha valamit lebecsülnek, azt mondják, hogy egy *penny*-t sem ér, és mondataikat már gyakran kezdik így: *well*. A háttérket hasonló művészi ösztönnel festi meg az író. Szürke díszletek ezek, melyek a valóság koldusi szomorúságát érzékeltetik meg. A Globe Theaterben a *János vitéz* előadása, vagy az anglikán lelkész beszéde az izzadt négererekhez személyes élményemmé vált. A bírálat csak jelezhet egyes dolgokat. Sokszor úgy érzem, hogy egy négykötetes regényről, évek munkájáról, négykötetes kritikát kellene írni. Be kell azzal érnem, hogy ily röviden számoljak be róla. Amerikában voltam, ahol európai szemmel néztem végig a Brown Street kavargását, aztán az íróval együtt átrándultam Európába, ahol amerikai szemmel láttam önmagamat, önmagunkat. Végül az a benyomásom, hogy egy izgalmas világ körüli útról térek vissza. Ez a regény a legjobb értelemben útirajz: lélekrajz, mely tele van mozgással.

Nyugat, 1927. december 1.

VERSESKÖNYVEK

Levél

Kedves barátom,

arról panaszkodsz, hogy egy idő óta nem tudsz olvasni. A háború megölte benned az olvasási kedvet. Amint a tömeg rászakott az olvasására, te, a betűk és hangok finom élvezője, aki Théophile Gautier módján szerettél szótárakat és verseket bújni, lassanként leszoktál a szenvedélyedről, és csömörlötten tolsz el magadtól minden írást. Sokáig állsz a könyvtárad előtt, lecsüggedő karokkal. Vajon mit válassz? Ha föllapozol egy-egy könyvet, melyet valaha szerettél, már fel sem ismered a kedves oldalt, a betűk nem azt mondják, mint régen, a sorok összeégtek, és elsápadtak, mintha vitriollal öntötték volna le. Mindennek más az értelme.

A pusztulás kétségtelen. Ezzel pedig semmiképp sem áll ellentétben az, hogy a vers - különösen a modern magyar vers - tulajdonképpen csak ma ér célhoz. Sáfránysárga és anilinzöld plakátok ordítanak rád az utcán, melyek szavalóesteket hirdetnek, nálunk is, a vidéken is, s az irodalmi esteknek egyetlen vonzóereje a vers, a vers, és újra a vers. Minden jegy elkel. Pár rímest sorért negyed óráig tartó, villamos tapssal ünneplik a színészeket, mint valami drámai bemutató izgalmas felvonásvége után, a költő keze pedig írógörcsöt kap az autogramírástól. Valljuk be, egykor a verset csak becsempészni lehetett mint műsortöltelék. Amiről a békében, a kenyérelégség és zsírbség idején álmodni se mertünk, az ma valóra vált, a versek önmagukért és önmagukban kellene, a költők pedig népszerűek. Ez azonban nem nagyon vigasztal engem. Mert itt is csak az történt, mint egyebütt, a békebeli árunak, mely már fogytán van, felment az ára, a portéka kelendő, és talán messze a maximált áron túl is vásárolják. Maguk a termelők pedig hallgatnak. Új nemzedék nem jelentkezik sehol. Európa-szerte így van ez. A líra sohasem volt meddőbb, mint most, amikor mindenütt körülrajongják.

Mi ennek az oka? Dr. Ferenczi Sándor, a kiváló ideg orvos, akivel múltkor hosszasan beszélgettem a háborús emberiség lélektanáról, annak tulajdonítja a líra elapadását, hogy a háborúban a szerelmi élet, mely szerinte a lírának ősi forrása - az éhséggel és önfenntartási ösztönnel szemben - háttérbe szorult, a szerelem lelki mélysége és bonyolultsága csökkent, a testi szerelem kielégési lehetőségei pedig növekedtek. Hozzátehetem tán azt, hogy ez a megállapítás a lelki élet más tereire nézve is érvényes. Minden lelki probléma „egyszerűsödött”, azaz elsekélyesedett. Az egyéni életet, a szókimondást, a bátorságot - észre se vettük - lassanként elsorvasztották bennünk. Akadtak, akik elpusztultak ebben a küzdelemben. De akik élve maradtak, azoknak némi felénk tiltakozás után mégiscsak le kellett mondani régi egyéniségükről - különben nem maradhattak volna élve -, s ma már csak benuult erőlködéssel emlékezhetnek vissza a múlt pazar önkultuszára és arra a csodálatos számtanra, mely szerint két embernél mindig több egy. Ha majd egyszer lajstromba veszik, hogy mit veszítettünk a háborúban, minden nép egyformán, mely hadat viselt, az egész emberiség, akkor a veszteséglistán első helyre kerül ez a rövid és becses szó: *én*.

Lásd, innen magyarázom azt is, hogy a közönség, mely miatt mindig és mindenütt éhen halhattak a költők, figyelni kezdtek rájuk, de csak úgy, mint a háromkarú és kétfejű emberekre, mert ők ebben a nagyon is egyforma és vigasztalan világban még a pusztuló egyéniség fényűzéséről beszélnek. A költők - szegények - ma legtöbbször csak emlékeznek. Elolvastam azokat a verseskönyveket, melyeket küldtél - amint mi szoktunk verseket olvasni: a szakember szemével, minthogy a verset, akárcsak a zenét, csak így lehet értékelni -, s csodálkozva

állapítom meg, hogy e négy év alatt csaknem mozdulatlan volt a lelki életünk, és még csak egyetlenegy kísérlet sem történt új formanyelv megteremtésére.

Kiss József könyve került elsőül a kezembe. Ez leginkább emlékeztet arra a művészetköz-pontú világszemléletre, melyet elvesztettünk. *Avar*, a címe is, mint egy bűvös gongütés. Ez az aggastyán költő reszkető kézzel emeli ki a szavak özönéből a ritkát és az értékeset. Művészete, mely a múltat a jelennel összeköti, főképp annyiban jelentős, hogy ő nálunk a l'art pour l'art első öntudatos képviselője, aki szinte gyógyszerztári mérlegen méri a szavakat. Következtesen hangsúlyozta a művészi munka becsületét. Művесе a szavaknak, aki minde-nekelőtt a művészi céh tagjának érzi magát, és dalait remekbe készíti. Tud pontos lenni, de ismeri az árnyalatokat, a kacsintó és selypítő kifejezések bájosságát is. Olvastad ezeket a verseket? A késő öregkor lírája, *De senectute*, versekben, melyekből az aggkor lélektana is kiérzik. Már az emlékek élete sem élénk: „Összegabalyodik, Lassanként magától, A közel, a távol...” „Rozoga lábak - kócos ősz szakáll. Ím, ez hát a komédia vége?...” Kiss Józsefnek mindig legfőbb erőssége az intonáció, egy hang biztos és tiszta megütése. Hallgasd ezt a versszakot: „És mikor leszáll az alkonyat, Ne töprengj, ne gondolkozz sokat, Feküdj le és aludj.” Ezekben a sorokban még érezni az újabb költészetből lassanként kivesző értéket, a melódiát.

Kaffka Margit kötetében - *Az élet útján* - például már nincs is melódia. Valami más lép a helyébe. Szinte kerüli a dallamot. Széttöri a formát. Verseit nem szánja se éneklésre, se szavalásra, talán elmondásra se, pusztán az elmélyedő figyelemnek, olvasásra. Egy nő kíváncsiságával és egy férfi okosságával szemléli magát. Ez a líra nem nőies, hanem egy nő lírája. Én legjobban kedvelem a *Hu-ro-ki* és az *Apám* című verset. Mind a kettő egy-egy arckép, mely a leendő regényíró jellemzőerejéről tanúskodik. Anyás, kedves, mohó, érzéki, friss művészet ez, mely a hétköznapi, sokszor zeneietlen szavakból tevődik össze, valószerű, de mégis titokzatos.

Érdekes e könyv után fellapozni Erdős Renée új kötetét, a *Sibyllák könyvé*-t, mely éles ellentétül titokzatos, de valószerű, csupa légies ábra, füstkarika, fogalmak lánc, mely mögött vágyak lüktetnek. Te tudod, mennyit beszélgettünk arról, hogy magyarul mily nehéz versebe szőni a fogalmakat, tények és tárgyak nélkül, mennyire elképzelhetetlen nálunk a fogalmi költészet. Erdős Renée sok helyütt egyenes vonalvezetéssel rajzolta ki a fogalmak ábráit. „És nemsokára odaérek, Ahová nem kísért kísértés, Ahová nem kísér az élet”.

Oláh Gábor könyvében - *Laura fátyola* - keményre kovácsolt, nehéz kálvinista nyelvét szerettem. Sokat tisztult azóta, hogy föl hagyott a magára erőszakolt új hanggal. Az ő újsága a régiségében rejlik. Ez a költő maga az eleven anakronizmus. Shakespeare-i szonettjeiben a várívások és lovagi tornák köréből veszi képeit, csupa patakzatos szóbőség és lendület, a gongórizmus határán járó keleti képtorlódással. Kiszakítva külön-külön majdnem minden képe hatásos és jó, de az együttesben gyakran gyengítik egymást a figurák, nem simulnak az egész hangulatához. Egyetlen versében a nyílhoz, a forráshoz és a lobogóhoz hasonlítja magát. Néha azonban sötét pompával ragyognak a szavai: „Óh, nyíljatok meg márvány kikötői Alabástrom karoknak!...” Vagy másutt ez a tömör és szép sor: „...Olyan ez a lány, mint akinek árnyékban is árnyéka van”. A Németországról szóló ódája pedig erőteljes és megragadó.

Mit írjak még? Elolvastam Márai Sándor kis versesfüzetét is, melyben egy nagyon felkészült fiatal költő jelentkezik, aki alig lehet több húszévesnél. Meglepően sok érzéke van a formához, melyet a mai nemzedéktől kapott örökbe. Ebben típus. Az újonnan érkezők általában sokszor hasonlítanak a tehetséges emberek fiaihoz, a jó módban felnőtt fiatalemberekhez, kik csinosan öltözködnek, nyelveket beszélnek, kellemesek, a küzdés forradalmas salakja és érdekessége nélkül. Később derül ki majd róluk, hogy kicsodák. Általában a líra jövője és iránya ebben a pillanatban az egész világon nagyon bizonytalan. Egyelőre csak azt látjuk, hogy a boldogtalan és veszni tért emberiség újra szereti a költőket.

Talán velük akarja megíratni - versekben - a sírfeliratát?

Pesti Napló, 1918. április 20.

NADÁNYI ZOLTÁN

I

Mintha magamnak számolnék be, vagy valamelyik barátomnak, ki minden célzásom elérte, úgy igyekszem megírni ezt a bírálatot, kikerekítés nélkül, egymás mellé sorakoztatva azokat a tárgyi megjegyzéseket, melyeket olvasás közben papírra vettem. Ezeknek talán inkább hasznát veheti a szerző és olvasó, mint azoknak a „beállított” és regényes kritikáknak, melyek a költő alakjával foglalkoznak, és hímet varrnak a semmire. Nadányi Zoltán első verses-könyve. Gazdagon és tökéletesen - meglepően - tud magyarul. Nyelvünk 1921-ben. Azt, amit remekíróink kibányásztak, és amit a *Nyugat* költői fölszínre hoztak mély tárnákból, itt lelem, új ötvözetű forrasztva, s szinte személytelenül gyönyörködöm abban, amit a századok létrehoztak. Boldogok, akik ezen a hangszeren játszhatnak. Verőfényes és zivataros nyelv! - Az egykori forradalmi vívmányok konzervatív értékévé váltak. Ez természetes és megnyugtató. A fiatalok az elődök vállára lépnek, és ezen az eleven lépcsőn szaladnak fölfelé, előre. Mindenekelőtt ez ötlik szemembe: szín, sok-sok szín. Fényfoltok a magyar tanyáról és faluról, festékpöttyök a vidékről. Kolibritarkaság. De nem cifraság. Ebben a tekintetben a kötet erősen magyaros. Úgy tudom, festőink évszázadokra visszanyúlóan színekedvelők, akkor is, mikor egyebütt még nem divat ez, elsősorban színeznek talán a föld, a levegő, az ég alj hatása alatt, még a rajz rovására is. Az íróink is. Van-e színesebb polikrómbb költő Petőfinél? Az ő nevét nem véletlenül írtam le. E kötetben többször kísért. Olvasom e fiatal költőnek *A gyilkos* című szonettjét, mely a négyes rímeivel, a zárt nyugat-európai formájával is határozottan petőfiesen magyaros. „Az inge ujján csepp vörös folt, rádönti lopva a vörös bort s vörös ingujjal ül...” Nem hiszem, hogy Petőfinek nincsenek tanítványai. Csak az utánzói vallottak kárt. De tanítványa öntudatlanul majdnem mindenki, még ma is, aki magyar verset ír. Láthatatlan ő, mint a levegő, és éppoly éltető. Stílje, rendkívüli, ösztönös és változatos formakészsége még Aranyra is folyton hat. Ő volt a nagyobb formaalkotó. Nadányi Zoltán jól versel, az utóbbi évtized minden finomságával. Néha beleveti magát egy kész formamintába, és lebeg a célja felé. De a kényszer új kapcsolatokat is teremt: a forma és a tartalom megtermékenyíti egymást. „Fölötte őszi fény a felhőt lékeli, mögötte tarlott kert tarlott emlékei.” Az utóbbi szó (emlékei) a rímnemző, föl villant előtte egy jó metaforát, melyet különben nem látott volna. Ez a zárt forma értelme. - Jó szeme van. „Égre gőzlő tömött bokrok közt köpködi kígyódühét egy öntözőcső.” Finom és jól összefogott, tömör kép. A kedves lábait kéri, hogy ne vigyék el soha őt (*Lábak*). Megható és gyengéd érzés. Kár, hogy „ki van fejtve”. A kevesebb itt is több lenne. Az új magyar líra, szerencséjére, elvetélte a szónokiasságot, mely ma már kizáróan a vezércikkbe szorult, de az ötletnek se szabad megkegyelmeznie. Mind a kettő hideg, értelmi munka, semmi köze a lírához. *Kislány a kádban*. Tiszta és világító vers, arányos fény- és árnyelosztással, érdekes vonalvezetéssel. Hajlama van a szatírához, s ez a fiatal költőknél figyelemre méltó. „Bozótból zörrent a Nagyorrú szűkülve és fogvicsorgatva, és lassanként pattant a síkra az Irodalmi Csodaborjú.” Szatirikus az a szonettje is, mely távol minden politikai céltól, a szenvedő egyéniség nevében ítéli el a háborút, mely mindenkinek háborúja. „Az egyik mondta: kék a zöld, a másik mondta: sárga...” Ezt a tételt aztán ad abszurdum viszi, úgy, hogy a játszó és bohókásan jó forma végig szolgálja mondanivalóját. Miért is halt ki a magyar lírából a nemes szatíra? Lehet, hogy a kabaré fűzfaszatírája ölte meg. *A bestia* lírai elbeszélés, egy ketrecéből kitörő oroszlán pompás és szemléletes rajza. Az állatkert, meghangszerelve. Nincs kedve folytatni ezt az elbeszélő lírát? A szatíra és a festő líra kínálkozik néki,

és ezen a téren sokat várhatunk tőle, mert recehártyája érzékeny, és eszközein igaz művészként uralkodik. Nadányi Zoltán ezzel a kötetével magára vonja a legjobbak figyelmét. Egyelőre a mai magyar nyelv és a mai magyar líra szintjét mutatja.

Nyugat, 1921. augusztus 16.

II

Ez a szó: *kellemes*, a bíráló tollán már rég nem dicséret. Elkopott, értékét veszítette, mint sok szó a fővárosi nyelvhasználatban. Itt a szavakat gyorsan elnyúvik. Ami tegnap elismerés volt, az ma gáncs. Ennélfogva folyton új szavakat keresnek. Ezek talán nem oly kifejezők, de újak.

A mai ember nem tud mértéket tartani. Telhetetlen, mind a gyűlöletben, mind a szeretetben. Annak, amit állít, nincs teljes őszinteségfedezete, nem érzi át egészen, tehát túloznia kell. Habzik a szája, mikor beszél. Csöpög a tolla - a vitrioltól vagy a lépesméztől -, mikor ír. Nem azt mondja, hogy: *jó*, hanem *isteni*, *óriási*. De az *isteni* és *óriási* kevesebbet jelent, mint a *jó*. Nem azt mondja, hogy: *okos*, hanem: *őrült intelligens*. Nem azt mondja, hogy: *jeles költő*, hanem: *százszázalékos zseni*.

A bíráló, egy könyvről írván, igazságra törekszik. Én is szeretném visszaállítani a mértéket, hogy rajta mutathassam meg az értéket. Minthogy szavakkal vagyok kénytelen mérni, sőt szavakkal más szavakat mérek, a szavak értékét szeretném visszaállítani.

Elsősorban a fönn pedzett szó értékét: a *kellemes*-ét. A *kellemes* az, amiben *kellem* van, az az arány, az a játszási lebegés, az a szépérzékét gyönyörködtető könnyedség, melyet a görög hitrege istennői, a kellem tünderei, a kháriszok jelképeznek. Ez a könnyedség nem könnyűség, nem is súlytalanság. Aki könnyed, az már legyőzött valamit, az mélységek fölött táncol.

Még egy szót szeretnék ezúttal régi becsületéhez juttatni, ezt: *bájos*. Tudom, ez is megfakult és elsápadt. De sok mindenről beszél annak, aki lenyúl a nyelv televényébe, visszaérez a múltba, s tudja, hogy ez a jelző a varázslókat idézi, a bűvölőket-bájolókat, a vajákosokat, akik túlvilági hatalmakkal közösködtek, egy mozdulattal rontó ígézeteket tüntettek el, vagy hoztak létre. Tehát a *bájos* egyáltalán nem édeskés szó.

Ebben az új - vagy inkább ősi - értelemben nevezem Nadányi Zoltán verseit kellemeseknek, bájosaknak. Némelyik olyan, mint a szappanbuborék. Nem lehet boncolni, de szép, és épp ezért szép. Melyikre gondolok? A *Balladá*-ra, vagy az *Öregúr és kisfiú* címűre. Ezek behízelgik magukat fülünkbe, lelkünkbe. De azért ezer méterre esnek az úgynevezett „hangulatos” kabaréversektől. Ezer méterrel magasabban vannak. Egy fordulat, egy előkelő elhallgatás mindig elárulja, hogy itt másról, többről van szó. Gyakran egy nem várt, ritka rím is. E kötet írója szenvedélyes alkimistája azoknak az összehangzásoknak, melyek csak játék közben, szándéktalanul jelentkeznek, mikor a költő egy érzésbe, egy gondolatba belefeledkezve - a nagy művészi fél felé feszülve - magára hagyja a nyelvet, hogy helyette érezzen, gondolkozzék, s akkor a betűk véletlenjéből - szinte jutalmul erőfeszítéséért - hirtelen valami meglepő és fényes támad, valami tündéri illanása-villanása a szavaknak, akár a kénese, melyet az arancsinálók is úgy fedeztek föl, hogy az egyedülvaló, annyira sóvárgott aranyat keresték. Ez a szóvarázs: a költészet.

A verseskönyvet a *Piripócs* című sorozat zárja be. Itt egy kisváros alakjairól - Öméltóságáról, a szerkesztő úrról, az öreg hajdúról - kapunk arcképeket, melyekben a rajztudás s a színezőképesség, az értelem s a humor, a gúny s az öngúny elegyül. Ezek egytől egyig kis remek.

Náluk se szeri, se száma a nyers ősbölcsezségeknek, akik olykor erőt mutatnak, de többször erőlködést, olykor nagyot is alkotnak, ízeset is, de még többször elnagyoltat és ízléstelent. Nadányi Zoltán olyan költőfajtából való, melyből a mi tájunkon sokkal kevesebb van. E kevesek között is tisztos hely illeti meg.

Új Idők, 1932. január 10.

SÁNDOR IMRE

Az irodalom boltosai azt mondják, hogy a novella haldoklik. Népszerűség és kelendőség tekintetében nagyon lerokkant ez a nemes és értékes műfaj, mely az élet föl villanó képeit egy kistükörben - azt mondhatnám: zsebtükörben - mutatta, s évekkel ezelőtt éppen ideges rövidségével, tartalmas könnyedségével hódított tért. Helyébe, úgy hallom, a „regény” lépett. Ha ez igaz lenne, akkor talán fejlődést is jelentene. De végigjártatva szememet a kirakatokon, vajmi kevés „regényt”-t lelek, inkább csak köpcös köteteket, melyek címlapján rossz francia és angol írók neveit látom - a közép-szerűség nemzetköziségét még a háború sem tudta megtörni -, mindenütt a ponyva tolakszik, mely a „regény” álarcában jött vissza. Legyünk tisztában azzal, hogy a ponyva többé nem a régi. Csinosabb, lakkosabb, aranyfüstösebb, mint azelőtt. Titokzatoskodó és különösködő, a lélektannak legalább a látszatával, minthogy a ponyva is lépést tart a korrallal. Másodrendű írók írják, az irodalom igényével, és a közönség is úgy olvassa. Semmi okunk sincs tehát „hosszanná”-t kiáltani a „regény”-nek, mely a maga otrombaságával szorította ki a novella pontos rajzát és biztos lélekelemzését.

Növekvő örömmel olvasom Sándor Imre novelláit, melyek a maguk apróságában annyira zártak és készek, mint a lírai versek. Ha egy érkező íróról van szó, mindenekelőtt azt kérdezzük, hogy mi újat és szokatlant hozott, mely indokolja a jelentkezését, miben lát másként, mint a többiek, minthogy az igaz írás okvetlenül különvélemény az élettel és mindazzal szemben, amit addig írtak. Ennek a fiatal írónak a hősei többnyire kispolgárok és polgárok, egy ügyvéd, egy ügyvédjelölt, egy magánhivatalnok, egy gépírókisasszony, egy kávéméréses lány stb. Tárgya mindig a polgári szerelem, melyről úgy ír, mint a fiatalság éhségéről, szenvedélyesen, de fanyarul is, regényesen, de fölényesen is. Ami azonban megkülönbözteti a többiektől - és itt felelek a főntebbi kérdésemre -, az az, hogy a művészete, az a mód, ahogy látja ezeket a kesernyés és jelentéktelen embereket, már egyáltalán nem polgári, a szeme biztos, a füle, mely hallja az emberek beszédét, éles, a tolla pedig tartózkodó és szófukar. Érti a szavak értékét. Bevallom, engem elsősorban az egyenletessége lep meg, a kész volta és az írói érettsége. Ezen a vonalon nem is sokat fejlődhet már, inkább tapasztalatban és szempontokban kell gazdagodnia. *A prágai szerelmes* című elbeszélése, melyben egy fülledt iskolaszerelmek ébredését festi, egy lelki *Frühlingserwachen*-t, ízelítőt ad, milyen cél felé igyekszik a művészete. Egy diákot elemez, ki a szerelem által megtalálja helyét az életben, és összebékül az emberekkel. Itt a megfigyelései tökéletesek. Mesteri például a kötél ugráló kislány rajza:

„Fekete hajú, piros arcú leányka ugrált a középben, sebesen és nagyon ügyesen... Kipirult, kis, pufók arcában ragyogtak a sebes játék izgalmasában kigyúlt szemei, két karját vízszintesen széjjelterítette, fekete fürtös fejcskáját az ég felé fordította, lábujjhegyen, a földet csak leheletszerűen érintve szökkent, szökkent, én meg csak néztem, a két szemem rajta meredt elkáprázva, megfogva, elbűvölten - angyal, ha repül, nem lehet szebb.”

Derűt és életszeretetet sugároz ez a könyv. Kora hajnalban olvastam végig, fehér ringlófák és orgonabokrok közt, egy kertben, és a tavasz roppant munkáját láttam ezeken a lapokon is. Írójának fejlődését izgatottan várom. Útja, úgy látom, fölfelé kanyarodik. Sándor Imre huszonöt éves. Könyvének címe: *Boldogság...*

Eszterdő, 1918. május

SZÁSZ MENYHÉRT

A haladó tudomány megfosztott bennünket bizonyos illúzióktól. Még a költészettől is elvett néhányat. Úgy értem ezt, hogy a mai költő már nem írhat úgy, mint például a középkori történetíró, aki a tudatlanságon, ezen a puha és jó kispárnán aludt. Az ő hősei sohase haltak meg vérmérgezésben és vakbélgyulladásban (holott ezek a nyavalyák éppúgy pusztítottak a középkorban is, mint ma), csak szerelemben és lázban, s ő maga teljes joggal írhatta, hogy a nyavalyatörőseket az ördög csikarja, és a hold nyirkos betegségeket okoz. Ma már még az örült költőnek sem szabad ilyen tudatlannak lennie. Hiszen azóta felfedezték e betegségek okait. Hasonlóak vagyunk a háborúval. Régente metafizikai, emberen túl való jelenségnek tartották. Azt mondták: a föld vajúdik. Azt gondolták: az ég tűzvészt eresztett az emberekre. Azt írták: a népeknek láza van. Ma lemérjük a lázat. Tudjuk, mi okozza. Látjuk - górcsővön át - a háború arany baktériumát (az angol sovereign). A társadalomtudomány és a lélektan - ez a két siheder, nagy jövőre hivatott tudomány - megmagyarázza a tömegek tragikumát, az el nem intézett gazdasági problémák alapján, s a tömegek élettagadását, egyszerűen lélektani alapon. Valaha érezték a háborút. Ma ismerjük a háborút. A mai költő pedig szükségszerűen tudomást vesz ezekről az igazságokról - hogy freudi műszóval éljek -, a mai költő „ki van analizálva”.

Innen érthetjük, hogy ennek a háborúnak, amely méreteiben és jelentőségében minden eddigit fölülmúl, sehol a földtekén egyetlen, hadviselő népben sem akadt a régi értelemben vett költője. Németországban ebben a tekintetben is erőfeszítések mutatkoznak. A legelső lépnek sorompóba. De mindnyájuk számára csak *reminiscencia* az, ami előttük történik. Állandóan a *régi háború* van szemük előtt - sőt a *régi háborús költészet* -, s nem merik meglátni, nyílt szemmel, ezt a háborút. Valamit utánoznak... a történelmet. Valamit túl akarnak kiabálni... a saját hangjukat. Valahogy felállnak, mielőtt dalolnának... színészek. Hangjuk tétovázó vagy magas, vagy alacsony, a színvonal pedig mindig alacsony.

Mi maradt a költő számára? Az az élet, amelyen végiggereblyézett a háború: a szenvedés. Szász Menyhért ennek az írója. Korner könyvének a címe: *Lant és kard*. Az övé: *Ének néma manókról*. Mily szakadék a két cím közt. Húsz vers sorakozik itt, amely a bátor, erkölcsös, tiszta hangjával kedves a szívnek és az agynak. Egy új csatadalt olvasok a lovakról, a szegény-szegény lovakról, amelyek együtt hálnak meg a szegény-szegény emberekkel, testvériesen. Ez a művészet egyszerű, szókimondó, kész. Eszközeit illetően pedig játékos, csiszolt, sokszor a *pointe*-ig hegyesedő. Forrón folynak itt a színes patakok a szabad versek tekervényesenszeszélyes medrében, míg egy ponton kirobbannak, lángoló szökőkutakká, fantasztikus ernyőkké bokrosodnak. Semmi nyoma a vergődésnek. A költőnek nincsenek titkai. Szász Menyhért versei a szó legszűkebb értelmében modernek, az új művészet minden eredményével, a felszabadult forma minden könnyűségével és kellemével. A jelentőst is úgy beleágyazza a formába, hogy nem tűntet: a maga erejével hat, szépséggel beszél. Szép szavai pedig gyakran igazi mélységet takarnak. Ezeket nagyon szeretem:

...A nap tüze megnyúlt fejük sütötte,
Mint egy c i p ó t...
...és úgy lógott fejük le,
Mint egy árva gomb...

...Nők... nők... haragszom rájuk,
Mert ahogy mennek,
Ahogy viszik a boájuk
Furcsa: - e g y á l l a t a k a r j u k o n.

Csöndes sorok, nekünk a háborút jelentik. Érezzük, hogy bennük a mai idők szelleme mozog, hogy ezt akárcsak egy évvel ezelőtt is nem vehettük észre, nem írhattuk le, hogy Szász Menyhért költő, és könyve becsületesen tükrözi a mai háborút, a mai embert.

Nyugat, 1915. augusztus 1.

BÉKÁSSY FERENC

Békássy Ferenc hátrahagyott írásainak második kötetéül jelenik meg a *Fantáziák és gondolatok* című könyv, mely prózai írásait, töredékeit, forgácsos gondolatait tartalmazza.

A kötet elején van az arcképe. Az, akit a verseskönyvének fotográfiáján cambridge-i diáktógában, egyetemi főveggel látunk, itt már honvédhuszár, karddal és bőrbojttal. Huszonkét éves korában halt meg író társunk a harctéren. Amíg élt, csak készült arra, ami eljövendő. Verseskönyve nyomán megállapítottuk, hogy érzékeny és értékes lélek, hangjai melegek és tiszták. Ezt a könyvét még inkább szeretem. Mert jegyzeteiből, terveiből, rajzaiból a halhatatlan fiatalság tekint felém, a szép és komor fiatalság, mely gyötrődve önmagát keresi, az eszmélkedő és termékeny, mely az alkotó munka éveire forró serénységgel készíti a kereteket, azokat, melyeket majdan az élet tölt ki tartalommal. Minden érző és gondolkodó ember a saját ifjúkorát látja viszont ebben a könyvben. Milyen *nagyvonalú* a fiatalság és mennyire *elvont*. Íme, itt sorakoznak a bölcséleti észrevételek halálról, boldogságról, becsvágyról, szerelemről, vallásról, jóságról, tiszta és sokszor meglepő filozófiai bíráló ösztönrel ellenőrzött gondolatok, melyek mégis csak rájuk egy leendő élet számára. A cambridge-i diák, az angol egyetem magyar hallgatója nagyra tört. Naplójegyzetei, melyeket nem szánt a nyilvánosságnak, tiszta és nem közönséges lélekről tanúskodnak. Akkor is szemérmes - és úri -, mikor egyedül van, és akkor is szigorú önmagával szemben. Ha nem hal el, szegény, fiatalon, ezek a töredékek nem jelennek meg. Beváltja tettel, könyvvel, Isten tudja, milyen magasságokba nő.

Lelki hajlama a régi magyar műveltség felé vonzza. Azokat a nemes, nyugati magyarokat hozza eszembe Békássy Ferenc, kik európai tükörben látták meg saját arcukat, azt az időt, melyet szorongva érzünk vissza ma is, ha a Lánchídról vagy a Clark Ádám térről az Akadémia-épület nemes vonalait bámuljuk. Sokat olvasott, érett értelemmel. „William Blake-et, a titokzatos angolt, világos, magyar fővel szerette, de keze közé került Machiavelli, Ranke, Lafargue, William Morris, Ady, Ignatus, Karinthy, és halála előtt Széchenyi István is, ki különös, mély benyomást gyakorolt rá. Hogy merre viszi később a vére, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy a magyar irodalom értéket veszített benne. Az épület nem épült fel, csak az előkészületei maradtak ránk, az állványok, melyeket erősen megcölöpözött, és magasra vont, messze a mindennapi élet és a mindennapi irodalom fölé.

Néhány megható és gyengéd gondolatát - könyve jellemzéséül - itt közlöm: „Amit én kívánok, mikor szeretek, az mindenesetre a bizalmasság = intimitás... Sokszor, találkozáskor valakivel, úgy érzem, szeretném sokat látni ezt az embert... A bizalmasságot mint öncélt óhajtom...” Másik feljegyzése: „Szeretem magamat, szeretem, hogy *legyenek* mind a jelen, bennem hatványozott lehetőségek, az én jellemvonásaim... A fiatalon meghalás gondolatától ezért borzadok.” Végül egyik utolsó mondata: „Ha a háborúra gondolok, szeretném megmérhetni, *mennyit ér* egy ember, - mert igaz egyrészt, hogy komplikált szerkezet, hogy előállításuk sok fájdalom és áldozatba került, hogy egy egész világ vesz el, ha ő elveszik - például énvelem.” Gyakran szomorúan lapozok erre az oldalra, és elolvassván, erőt vesz rajtam az elérzékenyülés. Ma már tudom, hogy azért, mert igaz, mert egy világ veszett el övele is, egy világot veszített ő és mi.

Nyugat, 1917. március 1.

ENDRE KÁROLY

Endre Károly azok közé tartozik, kik az iskolapadból léptek a harctérre. Feketére pörkölve az olasz naptól, veresen, mocskosan, nagyon fiatalon érkezett vissza egyszer, kezében egy tiszta füzettel, melybe dolgozatként, mint a halál iskolájának szorgalmas tanulója, gyöngybetűkkel költeményeket írt. Ezek a versek jelentek meg mostan.

Nem típus, hanem kivétel. Sokan verseltek a harctéren. Ő egyetlenegy úgynevezett „háborús” verssel sem jelentkezett. Csak a halál foglalkoztatta. Az nyitotta ki szemét, hogy lásson, ormokat és szakadékokat, fényben és ködben, *tárgyilagosan*, bizonyos messzeségből, életet s embereket, *helyes távlatban*, eltűnő mozdulatokat, melyeket *le kellett rögzítenie*. Ez a dúlt külső és a nyugodt írás jelképe annak, hogy a rendező művészet milyen fegyelemre szoktatta.

Komoly lélek, mely nem figyel semmiségekre, a legfontosabbat keresi. Ha akad hibája, egy kis merevség vagy hellyel-közzel egy laposabb sor, egy furcsa erőszakoltság az egyéniségéből származik, mely állandóan kötve van egy gondolatkörhöz és életérzéshez. Mint művész él a hagyományokkal, s ura az új veretű magyar nyelvnek, melyet a *Nyugat* költői edzettek meg. Néha barokk. (Egy verse - *Árván, unottan* - csupa módhatározó, regényes halmozással, izgató, a végén kicsattanó fokozással.) Játékos és gyermekes. (*Sok szerencsét én kívánok* című versére mutatok, erre a finom és kedves munkára, melyben egy halni készülő játszik az élet színes dolgaival, s mindent odaadogat másoknak: „Boltosnak jó árut s árat, Folyton forgó ajtózárat... Ácsnak egyenes gerendát, Kispapoknak reverendát. Poétának kedvest, égít, Diákoknak érettségit. Papoknak cirádás pillért, Töméntelen péterfillért. Munkásnak kevés robotot, S általános, titkos jogot. Háborúnak egyszer végét, S népeknek az örök békét.”) Humora van, és ez különös jelenség fiatal költőnél. Igazi értéke halálverseiből tetszik ki. (*A halál szól* című: „Nékem nevelted vágyad, Nékem vetetted ágyad, Ágyadból nékem keltél, Ebédet nékem nyeltél.” Vagy egy másik, *Az ifjú halál*, dacos, fiatal kacagásával: „Ó mennyi óhaj, mennyi sóhaj ajkán... Nem bánom! - véle surranok a sajkán És dalfüzért akasztok még reája.”) Külön ki kell emelnem a *Notturnó*-t, melynek egységes szövése, önmagából fakadó mély dallamos-sága egyedül is elegendő arra, hogy reáirányítsa a figyelmet. Itt bonyolult - majdnem ismeret-tani - kétségével bibelődik, de oly szemléletesen és érzéken, hogy teljességében közölni tudja velünk. Másik költeménye - *Egy fiatal leány halálára* - a biztos hangütésével kap meg: „Meghalt. Szava sincs. Szeme sincs. *Esze sincs. Szíve sincs.* Meghalt...” Aztán: „Szagold az illatát, mit gyűjtött s ellehelt, - *Támassz létrát a levegőben!* - összefoghatod?” Micsoda gyönyörű, céltalan mozdulata a kétségbeesésnek! Úgy szólok - mesterségünk nyelvén - mint az orvos, ki ezt mondja: „Micsoda gyönyörű carcinoma, kollega úr”.

Kérem, figyeljenek erre az új költőre, és ízleljék meg verseit, mert ezeknek ízük van. Keser-nyés és zamatos íz, mint a manduláé, melyben találni egy csipetnyit a leghalálosabb méregből is, a kéksavból.

Nyugat, 1922. október 1.

BARTALIS JÁNOS

1

Bartalis János költő. Ezt így egyszerűen - díszítő jelző nélkül - vajmi kevés emberről merném elmondani, aki verseket ír.

2

Körülbelül tizenhárom esztendővel ezelőtt, húszéves korában juttatta el hozzám első, kéziratos szabad verseit, a kolozsvári tanítóképzőből, ahol mint növendék tanult. Verseinek java megjelent a *Nyugat*-ban. Azóta végigküzdötte a világháborút, erdélyi falucskájában éledgett, méhészkedett, szántott-vetett, s most költeményei kötetben látnak napvilágot, az *Erdélyi Szépmíves Céh* takaros kiadásában.

3

Tessitori Nóra a kötetet bevezető előszóban azt vitatja, hogy Bartalis annak idején nem ismerte Walt Whitmant, elszigeteltsége folytán nem szerezhette tudomást a szabad vers magyar úttörőiről, mindenekelőtt Füst Milán tömör, megrázó, öntörvényű költeményeiről, melyekkel megelőzte korát. Bizonyára így van. Ez a székely fiú, apácai, alsókosályi szegényes magányában tényleg csak a lelke parancsára írogatta különös verseit, csak ösztönös mondani-
valója tágitotta ki, vájta meg formájukat. De ha olvasta volna is elődjait, érdeme akkor se volna kisebb. A szabad vers voltaképp régibb, mint a kötött. Maradandót alkotni akár-
melyikben egyaránt nehéz. Hány kötet verset írnak az ütem szabályos kattogásával, mely mindörökké próza marad, s hány szabad vers születik, mely már fogantatása pillanatában elcsépeltebb, mint bármelyik rímes kabaréversike, mert hiányzik belőle a szesztartalom, az az önkívület, mely a költeményt költeménnyé teszi. Hiába vannak készen a külső keretek. Mindegyiket föl kell fedezni, újjá kell alkotni annak, aki hozzájuk nyúl.

4

Bartalis szabad versei természetesen folyók, idilliek, gyakran az öngúny és a humor furcsa árnyalatával. Inkább apollói, mint dionüszoszi művész. Eleve elhatározott terv nem vezeti. Iskolát, elméletet nem ismer. Nem akar „újítani”. Az „új” dal, a holnap dala az, mely huszon-
négy óra múlva a ma dala lesz, s másik huszonnégy óra múlva már a tegnap dala. Az eredetiség időn kívül áll. Bűvös szerénység lakozik benne. Nem kíván föltétlenül tetszeni. Más valami - több - fűti, hogy kimondja azt, amit lát, azon nyersen, ahogy látja. Egyébbel nem törődik. Pár sorának elolvasása után mégis érezzük, hogy megnyilatkozása szükségszerű. Szavainak ércfedezete van. Nincs rendszere, fogása, ravaszsága, melyen át lehetne látni. Szóval, nem modoros. Leejti szavait, mintegy véletlenül, látszólag minden törvény nélkül, de úgy hullanak el, oda esnek, ahova valók. Sorai egymásba illenek, mint két ember keze, aki szereti egymást. Amit művel, az jól áll neki. Az is, hogy első pillanatra néha balog, félszeg, gyámoltalan, sőt lapos is. Ha pedig időnként túlon túl gyermetegnek, átlátszónak, tájékoztat-
lannak véljük, a következő másodpercben oly művészi vakmerőséggel lep meg, melyre semmiféle ravaszkodás nem képes.

Beszélnék öntudatos és öntudatlan költőkről. Azt hiszem, helytelenül. Minden költő öntudatlan azokban az egyedül jelentős pillanatokban, mikor alkot. A főnti közkeletű megkülönböztetés alapja csak az lehet, hogy egyesek, miután művük elkészült, s a belülről előtörő lávafolyam megmerevedett, igyekeznek utólag megállapítani az alkotás kifürkészhetetlen törvényeit, azokat az eszközöket, melyekkel diadalmaskodtak tárgyukon. Arany János eddig legtöbbet tudott nyelvünk titkairól. De vajon tudta-e, hogy miért épp ezekkel a szókkal kezdte halhatatlan versét: „Kél és száll a szív viharja...” Egyik kortársa holmi tudálékos értekezést írt róla, melyben váltig hangsúlyozta, hogy „Arany János nagyon jól tudta”, mire ő a közlemény margójára ezt jegyezte oda írónnal: „tudta a fene”.

Miből származik Bartalis verseinek varázsa? Talán a költő tapasztalatlanságából. Minden sorából ki lehet olvasni, hogy a világ nagy és kis dolgaiban tapasztalatlan. De mi egyéb a költészet, mint tapasztalatlanság, melyet mélyebb, közvetlenebb tapasztalat pótol, egy tárgy nem ismerése, melyet sugallatos, egyéni megismerés helyettesít? Ha virágokról vagy gépekről akarunk írni, s előzőleg belemélyedtünk tárgyunkba, a bibeszálaktól és murvalevelektől nem látjuk a virágokat, a csavaroktól és szellentyűktől nem látjuk a gépeket. Elveszünk a részletekben. Aki alaposan megért valamit, az hallgat. A költészet meg nem értés, merész, ihletes felületesség. Csak a felületen, a ragyogó felszínen keresztül közelíthetjük meg a világ igazi mivoltát.

Legtökéletesebb versei határozottan azok, melyeknek egyszerűségét holmi mit sem sejtő bátorság, szüzi járatlanság sugalmazta. „Az erdőről hazatérő favágók nagy újságot hirdetnek. - Azt beszélnek, hogy tavasz van, mert kinyílott a hóvirág. - Széltében-hosszában meleg napsugár tűz be az erdőbe - s az erdőoldal csupa hóvirág... Az erdőről hazatérő favágók csodadolgokat beszélnek - *A nap, mint piros máglyatűz a madarak dalán hamvad el* - és rügybe szakad a fák hegye. - A kérges tenyerű favágók mondták ezt nekem. - *Fizessen meg az Isten érte nekik, jó, becsületes emberek.* - A nap, mint piros máglyatűz a madarak dalán hamvad el - s levélbe fül a fák hegye. - *Fizessen az Isten ez örömért nektek - szegény favágók!* - Holnap kimegyek veletek én is az erdőre.” Micsoda tündéri, XX. századbeli panteizmus. A sorok az érzéssel együtt lélegzenek. Miért így és miért nem másképp. Azért, mert ez volt a vers végzete. Egy másikban (*Rendőr lenni*) valami kisgyermekkorú révületét örökíti meg, rendkívül szerencsésen. „Az izgatott hangulat közepette csak a rendőr áll - nyugodt méltósággal az út közepén. - Némán elrévedez a vásártér rajzó tolongásán... Nekem *borzasztóan tetszik* ez a néma szemlélődés. - Valami *különös izgalom fut végig hátam közepén* - órákig nem megy ki a gondolat - fejemből - és *rendőr szeretnék lenni.*” Némely verse - *Falusi gazdálkodásban, Holdjáték, Végállomás felé* - a székely néballadák hegyipatak-tisztaságára emlékeztet. Sehol a közelmúlt avas formanyelve, a nagyzó, világmegváltó álromantika, a fontoskodás, a hetvenkedő, mellét verdeső öntetszelgés. Becsületes író. Milyen előkelő a hangja: „Csöndes az október, mély mint a *folyam, s a harang.*” Egy hasonlata önmagáról, amint a háború közepében áll: „Fekete vagyok, mint a föld és rémes -, *mint egy kirabolt istálló.*” A világháború szegényességéről, piszkos fönségéről, borzalmáról számomra elfeledhetetlen életérzést ad, közönyösen, éretten, se jobbra, se balra nem agitálva, politikamentesen egyik költeményében, melynek ezt a

részletét ide iktatom: „Az ég sárgulni kezd fenn. A sárga színben mintha - hideg rejlene. Ez a sárga nagyon hideg, oly különös. - A szegény katonáim vizelete is sárgán, lyukacsosan, - nagy, *széttaposott szivacszerűen látszik a hóban.* - Megfagytak a szivacsroncsok. Vajon melyik ember - vizelte? Mindeniknek más és más az alakja. Mennyi kép, mennyi sárga rajz, folt, *mennyi halovány, - rekedtes, köhögő katona. Olyan mélyen, fölszakadóan - köhögő katona. Ó, ti szép, fázó, beteg katonák - büszke, hugyozó királyok.* Kezemben a fegyver, kardom - markolatját simogatom. *Kész vagyok ölni.* - Fázom. Végig a mezőben csak egyedül állok. Egyedül - vagy büszke a legifjabb, a leggyengébb, legszomorúbb, legtörékenyebb - *látszatra.* - Le-srófolódik az ember igénye. Órákig kéjelgek a - gondolatban, hogy egy szoba padlóján esne a legremekebb, legédesebb álom.”

8

Idézetek. *Idem per idem.* Értelmi eszközökkel bizony édes-keveset lehet közölni egy költészetről annak, aki átallja a költőt a mai olcsó divat szerint stilizálni, körülromantikázni. Értjük be ezzel. Végzem azzal, amivel kezdtem. Bartalis János költő.

Nyugat, 1927. május 16.

FÓTHY JÁNOS

Aki figyelni betűkön át a korok lelkét, s a régi költők verseit öntudatosan olvassa, az észreveszi, hogy húsz-harminc évnyi időközökben bizonyos szavak, főnevek vagy jelzők kísértetiesen visszatérnek a költeményekben, anélkül hogy az írók egymásra hatottak volna. Ezeket a szavakat nem akarom divatos vagy nyegle szavaknak nevezni. Inkább végzetes és szükségszerű szavak, melyek egy kor lelki életét, a kortársak összetartozóságát mutatják, s egyaránt előfordulnak úttörőknél és követőiknél. 1820-tól 1840-ig a magyar költeményekben gyakran látom ezeket: „haza...”, „hősi...”, „érzelem...”, 1840-től 1860-ig, a forradalom előző és követő korszakában: „villám...”, „szabadság...”, „természet...”, 1860-tól 1880-ig az epigonok idilljeiben: „virág...”, „könny...”, „tündér...”, 1880-tól 1900-ig a kialakuló fővárosi líra divatjakor: „aszfalt...”, „édes...”, „szomorú...”, 1900-tól 1920-ig, a sejtések, háborúk, forradalmak idején: „láz...”, „ájult...” „Élet...”.

Arra célzok ezzel, hogy a költők szemléletében, azáltal, hogy kortársak, bizonyos egyöntetűség is mutatkozik, és egymástól függetlenül hasonlóan rezzennek meg. Az ideg orvos, aki betegét vizsgálja, egy szót ejt ki előtte, melyre neki azonnal, gondolkodás nélkül válaszolnia, reagálnia kell, és az, amit kimond, a „reakciós” szó. Ilyen „reakciós” szavai vannak minden kor lírájának, a mai lírának is. Több első verseskötényt olvastam mostanában tehetséges fiatal költőktől, kik nem bitorolják a művész nevet, s nagy munkájukhoz komoly lelkeséggel, becsülettel fölkészültséggel fognak, és látom, hogy már sok közös vonás van, mely összefűzi őket. Erősen érzik, hogy elmúlt egy irodalmi forradalom, melynek ők nem harcosai, hanem békés polgárai, kik gazdálkodnak a szerzett értékekkel, lehiggadtak, nyugtalanabbak, mint akik előttük jártak. Ízlésük pallérozott. Eszközeikben választékosak. Az első verskötet, melyben az átalakulás és kezdés korszakaiban sok a salak, próbálkozás, korcs stíl, náluk egyenletes, szinte akadémikus. Filológiai és irodalmi műveltségük, mesterségbeli tudásuk általában nagyobb, mint az 1900-belié. Nem a költő apostoli és prófétai hivatását hangsúlyozzák, mint például Ady is, ehelyett van más romantikájuk, a mindenkitől távol álló művész hite. Nem vállalnak közösséget az expresszionizmus, futurizmus, dadaizmus követőivel, kik megbontják a formát, és szabad versekben írnak, hangkörük nem tág, formájuk meglehetősen zárt. Új árnyalatokat, összhangzásokat keresnek azokhoz, melyeket örökbe kaptak elődjeiktől. Nem érdekesek, de nagyobb vonalú kezdeményezőerő is szunnyad még bennük.

Fóthy János első verseskötényével közéjük tartozik. A kötet címe: *Üvegház*. Íme, a kor „reakciós” szava. A költő, nem törődve azzal, hogy Maeterlinck a verseit szintén e cím alatt jelentette meg (*Serres chaudes*), azt tartotta fontosnak, hogy érzékeny és remegő művész-ábrándjai fölé üvegpalatát vonjon. Holott nem is azok a forró, fülletleg, délutáni látományok kísértének itten, mint a belga poéta lírájában. A levegő tiszta, a vonalak élesek. Esménye közelebb esik ahhoz, melyet Théophile Gautier valószínűleg meg (*Émaux et Camées*). Az ő üvegháza tulajdonképpen elefántcsonttorony, melyben a művész bezárkózva él. Nem forradalmár ő, az újabb irányokkal szemben a régi impresszionista-szimbolista művészet hű őrzője, egy ifjú ellenforradalmár, ki meleg rajongással védi meg, szonettben, a művészetjogát. Legszebb verse a versről szól. Ennek a szonettjének nemes, biztos íve, gazdag hangszerelése, világossága és költői tömörítése teljes fogalmat ad tehetségéről s arról, mit várhatunk tőle a jövőben. Világszemlélete mindig esztétikai. Harctéri és szerelmes költeményeiben is, még az utolsó két nagyobb versében is (*Az Ellipszisen*, *Himnusz a távoli Élethez*), melyben metafizikai hangokat pedz. Ezek a fiatal költők, kik így jelentkeznek, az újabb magyar irodalom általános színvonalát és a fejlődés ígértét jelzik. Ónála is ki kell emelnem, milyen öntuda-

tosan és gazdagon ír magyarul. Ezt a hatalmas zongoranyelvet biztosan kezeli, mint valami fiatal zongoraművész, ki futamaival, skáláival, könnyedségével elkápráztat. Általában azt mondhatom, ismeri és tudja azt, amit elődei. Az acélos megütést, mely világosságot és derűt teremt, s a puha billenést is, mely tétova ábrándokat ébreszt bennünk. Ennyi eszköz és képesség birtokában indul célja felé. Rajta múlik, hogy a sok értékből, mely első könyvében van, alkotás legyen.

Nyugat, 1921. november 1.

FÖLDI MIHÁLY

I

Az íróról, akinek nevét ide írtam, alig tudok valamit. Neve majdnem ismeretlen. Nem szerepelt eddig napilapokban; a folyóiratban is ritkán tűnedezett föl, nem ismerkedett írókkal, nem ütötte föl táborát valamelyik kávéházban, szóval nem csinálta végig azt a pályafutást, amelyet meg kell futnia még az értékeseknek is, akik érvényesülni akarnak. Egyszerre jelentkezett egy kész könyvvel, négy novellával, amelynek mindegyike érett, egész, meglepő-nyugodt alkotás.

Ismeretlen nevű emberek könyvét fanyalogva veszi kezébe az ember. Ó, hány unott kezdetet látunk mindennap. A redakciós asztalok roskadoznak az új könyvek terhétől, amelyek többnyire sápadt és utánérzett írásokat tartalmaznak, szomorú dokumentumait az emberi agy és az emberi szív ürességének. Ez a fiatal ember - akiről azt hallom, hogy alig húsz éves - a maga lábán jár. Alakjait az élet egy szerencsés pillanatában látta meg, edzett szemidegekkel, erős érzékekkel. Budapesti szegényekről ír, akik a nagyváros káoszában elsüllyedve és kábultan bódorognak, mélyen az érdeklődési küszöb alatt, szemtől nem látottan, élnek a maguk keserű és csikorgó életét. Szegény költészet! Az emberek elfintorítják az orrukat. Nálunk ezt is annyira kompromittálták már, mint majdnem mindent, és akik kisajátították, a szegények rongyos kabátját és piszkos ingét harci lobogóvá tették. A moslékos dézsa épp oly ellenszenves, mint a népszínmű bokorugró szoknyája. Földi Mihály realizmusa nem irodalmi és nem politikai program alapján áll. Akik eddig írtak penészes szobákról, esett emberekről - itt és külföldön -, azokhoz semmi köze. Az érdeklődése magas hőfokú, kiváló észrevevő-képessége, célja, tisztasága teljesen igazolja minden szavát, amit leír, és rögtön hozza vele a szoba kopott, nehéz szagú bútorait, az embereit is, olyan közel, hogy szinte fölénk hajlunk, érezzük a lehelletüket, és látjuk a szemük világát.

Annyi preszióz, affektált, romantikus cafrangon és stílus-fioritúrán lovagoló író után üdüléssel olvassuk ezt az egyszerű és izgató író, s szeretettel fogadjuk be csapzott és zilált alakjait, amelyeket Budapest - ez a rongyos mostohaanya - ellökött magától. Olvasom a *Péterke* című novelláját. Barátunk lesz a budapesti rendőr, Juhász Péter. A felesége már sok leányt szült neki. Évek múltán aztán születik egy fia, Péterke, akiből talán rendőrt akarnak nevelni. A kisfiú azonban meghal. Múlnak az évek A kis Péterke pedig legendás szentté nő. Csak róla beszélnek. Hogy nézett ekkor és akkor, mit tenne most, milyen erős és szép gyerek lett volna belőle. A rendőr és a társasága - homályos és bús emberek - összeülnek, boroznak s beszélgetnek róla. Semmi szentimentalizmus. Az író keze kemény. Pusztán írói értékkel hat. Ebből a szempontból nagyon szeretem a *Peterzilka bácsi* című elbeszélését. Egy szorgalmas zsidó hordárnak meghal a felesége. A hordár pedig - csendesesen és némán - elzüllik. Végzi a munkáját, de már nem jól esik neki. Áll az aszfalton télen, tavasszal, pállott nyári délutánon, beszélget pirossapkás barátaival, a világ feneke azonban kiesett. Nem tudja, mi bántja. Nem panaszkodik... és az író se panaszkodik Csak megmutatja, hogy munkál a végzet, amely minden emberben benn lakozik. Az a sors, amelyet a vérünkben hordunk.

Földi Mihály az igazságaival, a látása víziós elevenségével, a hallucináló éberségével éri el célját. Stílusa majdnem szürke. Embereket érez nagyon intenzíven. Novellái nem „érdekesek”. Meséjük alig van. A cselekmény nem fut prestissimo, inkább lassan kullog, mint az élet, és a történés bogai sem kulcsolódnak össze rafináltan. Azzal bilincsel le, hogy mindig észreveszi a

legfontosabbat, hogy ezer dolog közül kiválasztja azt az egyetlen-lehető, hogy művész. Teljesen tisztában vagyok, milyen felelősséges dolog ezt kimondani egy fiatalemberről, aki ma jelentkezik név nélkül, de ebben a kis könyvben annyi garanciáját kaptam a fejlődése beláthatatlan lehetőségének, hogy bátran és hittel írom le, a nevével még találkozunk kell; talán egy nagy regény címlapján, talán egy színlapon, mert alakjai olyan következetesen élnek, cselekszenek és beszélnek, hogy művészete egyenesen a színpadra kérérdzik. Egyelőre azonban maradjunk annál a megállapításnál, hogy ez a könyv, e négy novella irodalmi szenzáció, csupa nemes és érett termék. Íme egy novellaíró, aki nem ravaszskodik, és mégis többet ad, mint a ravaszok. Nem adomákat és történeteket ír, de sorsokat és életeteket. Bizonyára mélyen érzi Goethe mondását. „Az ember sorsa az ember jelleme”.

Világ, 1913. március 16.

II

1913-ban egy író első könyve került kezembe. Az író neve és személye ismeretlen volt előttem. Elolvastam a könyvet, és nyomban tárcacikket írtam róla egyik napilapunkban. Néhány elbeszélés volt benne, rajzok és följegyzések, melyekben föltétlen írói tehetség nyilatkozott meg, olyan megjelenítő és emberalkotó képesség, melyről külön kell megemlékezni. Semmi-féle iskolához se tartozott, se az ósdi adomázókhoz, kik „érdekes” történeteket beszélnek el, se pedig az akkor divatos stilizálókhoz, kik színes fátyolokat vetnek az eseményekre, és a stílusok játékaival akarnak érdeklődést kelteni. Nyelvezetét akkor „szürké”-nek neveztem, a legjobb értelemben. Szinte eszközök nélkül tudott hatni, azzal, amit elmondott és látott. Legföljebb a naturalistákkal tarthatott atyafiságot, szegről-végről, úgy, amint minden valamirevaló író többé-kevésbé naturalista. A naturalizmus az igazság a hazugsággal szemben, a naturalizmus a kézzelfoghatóság és az élet, a papirosvilág ellentéte, a naturalizmus a robbanó írói vérmérséklet biztosító szelepe. Emberei, kiket élém vezetett, valahogy szerves életet éltek. Volt ebben a fiatalkori novelláskötetében egy ötvenlapos elbeszélése: *Peterzilka bácsi*. Egy öreg zsidó hordárról szólt, akivel csak annyi történik, hogy meghal a felesége, aztán egy kicsit még teng-leng az életben, s egy este a kocsmában szíven szúrja magát. Ez az alak semmit se jelképez, se kort, se társadalmi osztályt, se irányt, csak önmagát és az életet. Amint azonban megrajzolja a „szennyos-ősz” szakállával, a pipájával, a könnyeivel, elfeledhetetlen. Ma is úgy gondolok vissza rá, mint valamire, ami van. Később tudtam meg, hogy az író ezt még gimnazista korában írta, mikor innen volt a húsz éven.

Földi Mihály azóta megjelentetett egy regényt, 1918-ban, *Sötétség* címen, és most alig két év múlva élénk lép hatalmas, kétkötetes regényével, a *Szahará*-val, mely a maga külsőségében is fölcsigázza a figyelmet.

Az életnek nincs semmi értelme. Legtöbb ember életrajza az események összevisszaságából áll, mely csak jövés és menés, lefekvés és fölkelés, harag és kibékülés, munka és pihenés, táplálkozás és harc, becsvágy és küzdelem, de végeredményben semmit se jelent. Azok, kik egy eszmét jelképeznek, szintén alá vannak vetve az erők e mozgásának, és csak később jelennek meg világosan, a képzeletünkben, a szellemünk egységesítő és kiválasztó munkája által. Maga az élet a regényben ébred először öntudatra. Itt van kezdet és vég, hová és miért. Amint a különben semmis szavak örökké való jelképpé válnak a lírai költeményben az események is értelmet kapnak a regényben. (A történelemben nincs magasabb értelmük, legföljebb az okság alapján.) Ne várják tőlem, hogy ebben a beszámolóban fogalmat adjak, hogy mi történik a két kötetben. Attól tartok, hogy a cselekmény ismertetése által éppen attól

terelem el a figyelmet, amiért a regény megíródott, és úgy járok, mint az a versbíráló, aki egy költeményt azzal akar jellemezni, hogy elmondja a tartalmát, és üres szókat zörget olvasói előtt. Nyilvánvaló, hogy a regény értéke sem az eseményekben rejlik, de abban, ami mögöttük és alattuk van. A vers egy pillanatot állít meg. De a regény érezteti a korok múlását, az időt. Hebbel a naplójegyzeteiben a regényt az élet szentírásának nevezi. Beérem tehát azzal, hogy közlöm azokat a gondolatokat, melyeket a regény olvasása közben papírra vetettem.

„Szörnyű könyv”, mondotta egy ismerősöm, aki elolvasta. Megjegyzése arra vonatkozott, hogy a regény olyan komoly és sötét kérdéseket vet föl, melyek elrabolták a nyugalma, talán az éjszakai álmát is. Az ítélete nem művészi volt, tehát nem érdekelt. Irodalmi szempontból azt mondhatom, hogy a könyv kíméletlen és kegyetlen. Kíméletlenül és kegyetlenül tárja föl a mai társadalmat, melynek nincsenek erkölcsi törvénytáblái. A régieket eltörte, újakat pedig még nem tudott alkotni. Szahara az életünk, melyen egyetlen oázis se mutatkozik, egyetlen hűsítő erecske se fakad. Utasai esendő, beteg emberek, akik vagy abba mennek tönkre, hogy semmiben se tudnak hinni, vagy abba, hogy vakbuzgóan hisznek, és körömszakadtig ragaszkodnak a hitükhöz. Nincs középút és megalkuvás, de kiegyenlítődés sincs. A regény olyan túlfűtött, hogy mihelyt a légkörébe érünk, eláll a lélegzetünk, és egy gőzkamrában gondoljuk magunkat. Hősei majdnem mind nyomorékok. Egy pesti zsidó család életét és pusztulását mutatja be. Bürger Fülöp gimnáziumi igazgatót megcsalja a felesége, mire elzúllik, gyilkol, tébolydába kerül, és mint vallásos ördög, prédikáló apostol végzi életét. Felesége mocskos szerelmi viszonyok után bordélyházba jut. A többi alak se vigasztalóbb. Önző, mohó, pénzvágyó, örökséghajhászó állatok ezek az erőszakos, mindig veszekedő üzérek, a zsugori, szélhámos rokonok, a nők is, kik úgy árulják testüket, mint a mészáros atyafiak. Csak a föld létezik a számukra. Ők pedig a nehézkes örök törvénye szerint esnek lefelé, a földre. A család e féktelen romlottsága öntudatra ocsúdik a fiúban, Bürger Jánosban, a regény tulajdonképpen hőseiben, aki megváltó hitében el akarja intézni az apja és anyja pörét, de mind a kettőjüket csak mélyebben taszítja a mocsárba. Ő a nehézkeséssel szemben a fölfelé röpítő erő. De maga is csalódik a családban. Rabságnak érzi a szeretetet, és meg akar szabadulni tőle. Szabad szerelemben él három szeretőjével, akiket szintén boldogtalanná tesz. Felosztja a vagyonát, tolsztojánussá válik, de az se ad enyhülést lelkének. A család után kiábrándul az emberiségből, a tömegek forradalmából is, s végül reménytelenül és hitetlenül esik el a meginduló világháború egy ütközetében. Homlokán ott sötétedik a klinikai kórjelzés, hogy beteg. Egész életében víziókat lát, dührohamai vannak, elégedetlen a tudománnyal, önnönmagával, mindenkivel. Az egyik szeretője egy sánta cseléd, másik a volt tanítványa, egy rajongó, idegbeteg leány, a harmadik egy félszemű nő, aki öngyilkos lesz. Ilyen kórtani jelenség a regény egyik legérdekesebb és legjobban megrajzolt alakja is, Hartmann, az öreg, beteges hajlamú orvos, aki gyilkosságnak esik áldozatul.

Önkénytelenül feltolul a kérdés: vajon mi ennek a zsúfolt életbőségnek az értelme? Világos, hogy az író, aki az életet oly mértékesen és gazdaságosan rajzolta előbbi írásaiban, ezt a környezetet nem akarja velünk szóról szóra elhitetni, mert alakjai jelképek, szimbólumok. A mai kort - és ezen nem éppen a közvetlen jelent, de általában a háború előtti évtizedet kell érteni - nagyon sötétnek és nagyon jelentősnek tartja. Az a harmadik rend, mely 1789-ben fölszabadult, a polgári osztály, 1890 táján már fáradt és hitetlen. Körülbelül úgy nézi Földi ezt az osztályt, mint ahogy 1789-ben vagy az előtte való években az arisztokráciát egy nyílt szellemű francia gondolkodó, aki egyáltalán nem hitt a forradalomban, de azért látott. Ő is csak megállapít, de azért nem tud utat jelölni a jövőre, csak tagad, de semmit se állít. Annyi nyilvánvaló, hogy a XX. századbeli ember a lelkében már mély repedést hordoz, sebet, mely holta napjáig nem gyógyul be. Ha megállítanék az utcán egy tanult, okos, becsületes embert, aki a kortársam, s közölném vele, hogy fél órán belül meg kell halnia, aztán megkérdezném

tőle, milyen viszonyban is van az étellel, a halállal, a tudománnyal, a könyveivel, a cselekedeteivel, a családjával, az apa a fiával vagy a fiú az apjával, az egész társadalommal általában azzal a végtelenséggel, melyben eddig mozgott és azzal, mely felé megy az élete után, vajmi tétova választ kapnék váratlan kérdésekre. Lelkében semmi sincs elintézve. Ezeket az egyedül jelentős kérdéseket napról napra halogatta, nem maradt ideje a megoldásukra, mert hiszen élnie kellett. Öncsalás volt az élete. Még a hitetlensége sem szilárd. Ez pedig nem mindig volt így. A görög kor és a középkor mindenre határozott feleletet tudott volna adni, igent és nemet. Ebből a határozatlanságból származik aztán a mai ember minden egyéni, családi és társadalmi nyomorúsága.

Be kell vallanom, hogy túl ezen a megértésen még mindig nem tudom osztani az író értékelését, melyet alakjaival szemben érvényesít. Ha e család rajza naturalisztikus, akkor hihetetlen. Ha szimbolikus, akkor igazságtalan. Bürger János tragédiájában sokszor nem tudok hinni. Lélektani szempontból mindenesetre érdekes alak, aki ellenképe Földi Mihály előző regényhősének, a *Sötétség* főalakjának. Hermann Rudolf szívós iskoláztatással arra akarja megedzeni magát, hogy a gondolat ereje által teljesen kiszabaduljon az emberi közösségből, és az, ami a közvetlen környezetében történik, ne is vonatkozzon reá. Küzdelmében elbukik, s végül mégis fölkeresi őt az élet s a halál. „Mindent átél, amit gondolt - olvasom abban a regényében -, és semmit se tett meg.” Bürger János itt mindent megtesz, amit gondol, de - és ez az én kétségem - semmit se élt át, komolyan és mélyen. Kezdetől fogva a legteljesebb emberi közösséget óhajtja, mindenkivel, családdal, emberiséggel és éppen ez teszi magányossá, meghasonlottá, tragikussá. Afféle Gregers Verle ő, akinek a sorsa, hogy „tizenharmadik legyen az asztalnál”, jó szándékú bajkeverő, balkörmű apostol, aki az elveiért életeteket áldoz, s nem hajlandó egy kicsit változtatni a merev papirostételeken, hogy az emberek életben is maradjanak. Minthogy mégiscsak az élet a fontos s nem az elv. Csakhogy míg Gregers Verle tragikomikus figura, Bürger János ízig-vérig tragikus személy, akit az író túl komolyan vesz, és sohase mutatja meg, a humorba mártva. A *Szahará*-n nem csörgedez az áldott nedű, a humor. Tragédiáját nem érzem zártnak, úgy látom, van belőle kivezető út. A *Szahara* első kötete az érzékiség fehérizzása, a második kötete az értelmiség fehérizzása. E kettő közt, a birtoklás részeg öröme és a vagyonszűkösség közt, a telt bendő és a remeteéhség közt, a bordélyház és a teljes lemondás közt nincs átmenet és megoldás? Áldatlan lélek, mely így egyik kárhózzától a másikig hanykolódik, és mindig a teljes megvalósulást akarja. Hiánytalanul egy eszme se valósulhat meg a földön, mert gyalró emberek vagyunk. Az, aki boldogulást hoz az embereknek, csak emberi, tágítható, rugalmas kereteket adhat nekik, melyek szervesen tovább fejlődhetnek, minden korokon keresztül. Krisztust, kinek magasztos alakját és szavait gyakran idézi a főhős, nem értette meg éppen a tanításának igazi mivoltában, éppen abban a kijelentésében, hogy: „Az én országom nem e világból való.” Mély értelme van annak, hogy Krisztus a teljes boldogságot a testünkön kívül helyezte, a lélekbe, s a mennyország a fejünk fölött van. Fejünk fölött a mennyországgal, lábunk alatt a pokollal megyünk az élet útján, mert tudjuk, az ember arra van alkotva, hogy mennyország és pokol közt járjon. Az eszméket hirdetni kell, de jaj annak, aki tűzzel-vassal meg akarja valósítani, mert „az ő országa nem e világból való”. Egyéni szeretettel, esetről esetre a családot is, az emberiséget is meg lehet gyógyítani. A gyökeres orvosok kuruzslók, akár Greger Verlének hívják őket, akár Bürger Jánosnak. Csak irányítás legyen minden jó és nagy eszme, de ne kézzelfogható valóság. Ez a be nem teljesülés az eszme örökkévalósága és ez az emberi volta is. Bürger János meg nem változott és meg nem váltható lélek, meddő és terméketlen gondolkozó, akinek kudarcán talán sajnálkozom, de - lehet, hogy a származásom és neveltetésem folytán - nem tudom egészen megérteni. Ezek a regényhős és részint a regényíró elmélete ellen való bölcséleti ellenvetéseim. Ha Hebbel szava szerint a regény az élet szentírása, akkor ez a második résszel adós maradt, csak az első, az ótestamentumot adta.

Ami a regény szerkezetét és fölépítését illeti, minden során egy művész öntudatos keze érzik. Egyetlen szerkezetbeli hibának talán azt tudom, hogy az események szimbolikus halmozása folytán túlon-túl sűrített a cselekmény, minden oldalon új történet fogad, s a regényben úgyszólván csak ünnepnapok vannak, hétköznapiak nincsenek. Földi Mihály nyelvezetét fon-
tebb jellemeztem. Ehhez nincs hozzátennivalóm. Eszköztelen stílus ez, a maga kopárságában gazdag, mert érezni, hogy a salakot kiégette belőle. Különös értéknek vallom ezt nálunk, hol a „lírai” (dehogy lírai!), „pasztelles, muzsikás” stílus divatozik, és a gyengeséget gyengédségnek, a fecsegést közvetlenségnek nevezik. A szenvtelen, közönyös stílust, mely az egyetlen és igazi lírai stílus, éppen a nagy érzők alkották meg azon az elven, hogy érzést az elbeszélő csak közvetve közölhet. Ha kimondja, akkor elvész a feszítőereje. Tolsztoj oly tárgyilagosan írja le Karenina Annát, mint egy jégszekrényt, de éppen ezért könnyezünk rajta. E regény írója is e cél felé törekszik. Egy orvos szemével tekinti alakjait, és az események forró viharában sem lágyul el. Lírálja mindössze az, hogy mélyen figyeli őket. Az, hogy észreveszi arcukon a piros foltot, hogy meglátja a deres hajtincsüket vagy a kopott kabátjukat. Éppen ezért milyen megindító a fájós lábú öregedő Lujzának utolsó szerelmi kalandja, s milyen eleven és kemény a csarnoki jelenetek leírása.

Általában a regény nagy írói tehetségről tesz tanúságot, s új regényirodalmunkban a kemény átgondolásával, az értelmi fölényével, a diadalmas kivitelével majdnem társtalanul áll. Döbbenetes adalékok vannak benne a XX. századbeli lélek gondolati tragédiájához, s természetes kiegészítő része első regényének a *Sötétség*-nek. Földi Mihály útja beláthatatlan. Szeretném azonban hinni, hogy miután e két regényében kimutatta a tömegélet meddőségét, újra az egyéni élet felé fordul, melynek rajzolását kezdetben végcélnak tekintette. Az író csak önmagától tanulhat. Én pedig a figyelmét most a *Peterzilka bácsi* költőjére irányítom, arra a kis novellára, melynek olyan mély a mondanivalója, hogy gondolati eszközökkel nem is lehet kifejezni. Higgye el, hogy többet nem érhet el művész. A művészet alapjában nagyon egyszerű. Olyan egyszerű, mint egy búzaszem. Csakhogy van benne valami csoda is. Az a csoda, mely a búzaszemben van. Hogy él, és hogy egyszerre kicsírázik.

Nyugat, 1920. június

III

Tíz elbeszélését adja ki Földi Mihály. Két regénye után azzal a műfajjal jelentkezik, mellyel föltűnt, nagyon fiatal korában. Nekem legkedvesebb és leginkább tetsző - eszközök, művészi megoldás tekintetében - a *Szép Karcsi* című, mely úgyszólván egész kötetét jellemzi, és pontosságával, biztos vonalvezetésével a többször említett *Peterzilka bácsi*-val vetekszik, azzal az elbeszélésével, melyhez hasonló csak igen kevés termelt a magyar irodalomban. Egy öregedő parádés kocsis lelki rajza ez. „Orra bunkószerűen kidagad arcából, és kékes rögökkel van teli... néha már elfárad, ha egy kedves vendégét emeli az ő sajátos előkelőségével kocsijába... a szeme néha vérbe borul, ha egy ostorrándítása hajtás közben - bizony - már nem cserdül éles sikollyal... Kár, hogy az a két szeme, amely nemrég oly finom hanyagsággal szűrte át a fényt, most így délfelé kocsonyás létől zavarosodik, s hogy még nézi a világot, de már nem látja...” Ezekkel az egyszerű szavakkal az író egy idegen életet bűvöl elénk, s ennek apró történéseibe oly önzetlen, magafelejtkezett szeretettel mélyed bele, melyre csak igazi és mély írói tehetség képes. Az öszülő, legénykedő kocsis utolsó kalandját látjuk, a vénség előtt. Egy szemrevaló leánnyal kezd ki, a szép Póllival, aki a bak e még mindig hódító gavallérját - évődés közben - arra figyelmezteti, hogy már lejárt ideje. Karcsi egy ízben fölveszi a szép lányt kocsijába, és kiviszi a városon kívül, nekiereszti a lovakat, melyek elragadnak, úgy

vágtatnak, hogy majdnem fölfordítják mindkettejüket, csak a rendőr állítja meg őket. A kocsis, kajánul, leteszi a leányt, künn a mezőn, és öreglegényesen, víg ostopattogással hazahajt. Az elbeszélésben nem történik egyéb. De az alakok annyira élnek, hogy a természet erejével hatnak ránk. Ez a művészet azon a realizmuson épül, mely bármily célra is tör később, és bármily irányba is hajlik el, minden művészet alapja, az írói tudás záloga, kizárója a csalásnak és szemfényvesztésnek. Maga az elbeszélés - az öregedő férfi rohanása az ifjúság felé - erősen jelképes, de ezt mi olvasók érezzük, mi vonjuk le a tanulságot, az író egy kimondott szóval se céloz erre. Érdekes, hogy Földi Mihály, aki különösen regényeiben szeret eszmei, társadalmi és bölcséleti magasban lebegni, kis rajzaiban a földön jár, s akkor alkot legtökéletesebbet s leglelkibbet, mikor egy embert hideg figyelemmel ír le, mint egy tárgyat. A messzelátó, mely csillagokat keresett az űrben, közeli arcra rögződik s megmutatja minden ráncát, faltját, szemölcsét. Stílje öntudatos, de ösztönös is. Amint egy-egy megállapítását ismétli, engedve a valóságérzés babonás parancsának, abban részvét, alázat és humor van. Fölösleges szót sohase mond, és sokszor hallgatással beszél. Ő tudja azt, amit Jules Renard, az írásművészet mestere ajánlott egy fiatal írónak egy most nyilvánosságra került levelében. „Ön - szól a francia író - azt írta: *nagy zavar*. Kérem, tegye egymás mellé e két kifejezést:

zavar
nagy zavar

s döntse el, melyik több.”

Nyugat, 1921. március 16.

ZSOLT BÉLA

Zsolt Béla egyik legkülönb érték azok közül, kik a háború után jelentkeztek. Nem könnyű hibátlanul és teljesen jellemezni egy költőt, ki a semmiből bukkan elénk. Keresek rá jelzőket: gazdag és hömpölygő, ideges és finom, beteg és túlfűtött, elmés és ékesszóló, formás és regényes, emberi és magyar. A főnevek pedig, melyek nála a legnagyobb idegreakciót keltik, körülbelül ezek: halál, ifjúság, nő, Budapest. Ezzel talán valamicskét szűkítem azt a kört, mely művészi mivoltát körülzárja.

Engem mindjárt jelentkezésekor meglepett szavainak bősége és az a dús formakincs, mely a fiatalkorban előhírnöke a későbbi mondanivalónak. Mint egyszer már írtam, azt tapasztaltam, hogy a természet ezen a téren sem cselekszik oktanul, és azzal, kinél előre ennyi izmot fejleszt ki, magasabb célja van. Ha valaki ily sokszólamú, művészien hangszerelt versekkel lép elélem, melyekben mintegy össze van fogva a nyelv múltja és jelene, nem ily fiatalon, hanem pályája derekán, akkor is elismerésem érdemli meg. De ez itt csak a kezdet. Zsolt Béla ismeri a stílus minden boszorkányságát, s új aránylatokkal gazdagítja. Megindító, nemesen-őszinte a könyvnek tett szerelmes vallomása, a *Beteg lelkek kertje*, s a tökéletes stílpróba az *Ének az életről*, melynek régi Balassi-verse harciasan felel az új tartalommal. Szeretem az *Öreg vidéki színésznő* című költeményét. Ezekből és több pesti verséből (*Egy nap Pesten vagy egyebütt*) dereng felém leginkább halvány, rokonszenves költőarca, mely egy háború utáni hitevesztett s hinni akaró lélekről beszél.

Még valamit meg kell jegyeznem. Könyvében találtam két szabad verset is, mely külső mivoltával az expresszionizmust juttatja eszembe. Belső mivoltával nem. Maga is kísérletnek nevezi. Valóban az. Aki ennyire benne gyökeredzik a hagyományban, nem szakadhat el tőle, kísérletképp. De öröndetesnek érzem, hogy ilyesmikről is gondolkodik, mert azt következtetem belőle, hogy már unja, amit tud, és a költészetet többre tartja ragyogó képességnél. Tagadhatatlan, hogy a legjobbak versei, elvetve minden díszet, ma a realizmus, a szókimondás felé billennek. Higgye el azonban, sem a zárt, sem a nyílt formában nincs a megoldás, csak abban, hogy mennyi erkölcsi fedezete, lelki végzetszerűsége van szavunknak, melyet leírunk, mennyi új tárgyat - igen, tárgyat is - tudunk meghódítani a költészetnek s reá nyomni hasonmásunkat. Akkor mindegy, hogy tercinákban írunk-e, vagy kötetlenül. Ha nincs mögötte kemény igazság, a szabad vers is kattog, akár a jambus. Kár lenne tehát a zárt formát egészen összetörni. Szívünk is gép, szabályosan hatvan és egynéhányat ver minden percben, éveken át, s az, amit dobog, mégis rendkívüli és csodás - mégis élet.

Nyugat, 1923. december 20.

MARCONNAY TIBOR

Az első verseskönyvek, értékükre való tekintet nélkül, jellemzik a kor érzésmegnyilatkozását és irodalmi formanyelvét.

Emlékezni próbálok, és visszaidézem, hogy tizenöt évvel ezelőtt, mikor még csak néhányan szóltak az új líra hangján, milyen volt az első verseskönyv típusa. Többnyire tíz ív terjedelmű. Benne helyzetdalok és hangulatok, egy szokott szerelmivers-csokor, felül a nő nevével (Magda, Márta vagy Ella), aztán nagyvárosi képek, egy budapesti éjjeli kávéház rajza, majd pár refrénes vers, néhány alkalmi óda (ötös jambusban), okvetlenül pár románc és ballada, s esetleg egy hosszabb történelmi elbeszélő költemény.

Az újabb kötetek, melyek ma és tegnap jelentek meg, akár jók, akár rosszak, más képet tüntetnek föl, erősen érzik rajtuk a lezajlott irodalmi átalakulás hatása. Mindenekelőtt vékonyabbak. A költők tudják, hogy a sok gyakran kevés, és a kevés sok is lehet. Tömörítésre, sűrítésre törekszenek. Kis izzókemencében égetik a szavak zománcát. Urai a formának, ritka mesterkedésre vágyakoznak. Vége a szónoklatnak, szeretik a szonettet, terzinát, a tudatosan-egyszerű szakokat és sokszor a szabad verset is. Bizonyos esztéticizmus kísért. Hatnak a festészet, zene eszközeivel, s képekre, zeneművekre hivatkoznak. (Ezt új műszóval peinturlite-nek nevezik.) Magyarságukban kevesebb a szólam, a jelenben látják a történelmet, a prófétaság hitét vallják. Ez a stíl ma már annyira kialakult, olyan határozottan körvonalazott, mint tizenöt évvel ezelőtt a másik, melyre főntebb céloztam. Mind a kettőben - hiszen a forma csak edény - egyforma értékek lehetnek.

Rupprecht Tibor, aki *A túláradó élet* címen - szép, megindító cím - teszi közzé első verseit, korának gyermeke. Több részre osztja kötetét, tárgyak szerint, de könyvében művészileg állandóan az a kettősség bujkál, mely a mai művészetet is kettévágta: részint finomítja, barokk ékekkel, a birtokunkban levő finomságokat, részint pedig idegesen elfordul tőlük, új mezszyéket kutat a nyitottabb, szabadabb formák területén. Türelmetlen keresővágy ez, mely rájött arra, hogy tudni nem érdemes, amit előttünk tudnak, még jobban tudni sem érdemes. Tovább kell fejleszteni azt, ami megvan. Első hajlamára példa a *47 szonettem* a maga dallamos zártságában, vagy a *Japáni diplomata* a dús festőiségében és rokonszenves magyarságában, a másodikra a *Téli kereszt* az élménytartalmával.

Azt hiszem, innen serkednek ki majd igazi értékei. Mindig jó jelnek tartom, hogyha kezdetben egy költő nem éri be a tapintható valósággal, hanem eszmei homályba menekül, a bölcséleti elvontságok ködébe, melyben salakosan, kormosan forrong mondanivalója. A holnap célja ezt kibányászni. Nem beszélni a végtelenről, hanem sejtetni a végtelent a végesben. (Egy tárgyban, egy arcban, egy megszokott szóban, melynek jelzője sincs.) Érzékletessé, barbáran-megfoghatóvá tenni, ami tulajdonképpen megfoghatatlan. Szóval ismét visszatérni - de már gazdagabban és nyugodtabban - a tapintható valósághoz. Mert a nagy versek sohase vergődéseink hiánytalan elmondásából keletkeznek, csak a sejtetésükből. Több ilyen költemény is van itt. (*Életem, nyögve akarlak; Rövid óda az örömhöz.*)

Iskolázottság, sok képesség, több ellentétes irányú fejlődési lehetőség tárul elém a könyv olvasása után: elsősorban azonban ezek a versek mutatnak írójuk jövődjére.

Nyugat, 1922. április 15.

BARTA SÁNDOR

Nem pártköltészet, mint ahogy a címe után hinnők. Hanem forradalmi jelentkezés, mely magáért a forradalomért, a lélek forradalmáért van, s gyönyörködik mozdulatainak harcoss voltában. A könyvet a *Ma* adta ki, expresszionista címlappal, a szerzője pedig Barta Sándor.

A másik táborból - a magam helyéről - nézem az új költők indulását. Csömörüket én is érzem, s a kátyúba jutott művészetről vallom, amit ők vallanak. A mai művészet nagyjából elpohosodott. Gondoljanak színházainkra, ahol úgynevezett „darab”-okat játszanak láz és átfogó erő, önkívület nélkül, vagy a táncra, erre az ősi művészetre, melyet hajdanta szatírok és bacchánsnők roptak, ma pedig kispolgári ugrádozás lett belőle batyubálakon, gyáva kerítő a két nembeli ifjúság üzekedésének előmozdítására. Majdnem minden művészet ilyen kalodában él. A költő pedig a világmindenséget akarja átölelni egy tág mozdulattal, kijelölni az ember helyét a csillagok és a terek közt. Csoda-e, ha új eszközökhöz folyamodik? Azaz a kifejezésnek ezzel a módjával - a határozatlannal és távolival - élt minden igazi művészet. Hiába, a szótár szavai mások, mint a versekéi. A közvetlen kifejezés csak gyakorlati célt szolgál, s a vers kifejezése mindig közvetett. Ha fáj a fejem és aszpirint óhajtok, akkor ezt mondom: „Fáj a fejem”. De ha verset írok, akkor másképp kell beszélnem. Miért? Hogy hatalmasan és megrázóan - egy pillanat tragikus és örök megismerésében - ezt a benyomást keltssem az olvasóban. Úgy cselekszem, mint a karikaművész, aki messzire dobja a karikát, egy titkos, alig észrevehető rándítással, hogy visszatérjen hozzá.

Mindez pedig nem játék és mesterkedés. Egyszerűen azért használjuk a kifejezésnek ezt a bonyolult formáját, mert más módon érzést (teremtő világérzést) közölni lehetetlen. Verlaine tanácsolta valamikor: „Il faut aussi que tu n’aïles point choisir tes mots sans quelque mépris: Rien de plus cher que la chanson grise que l’Indécise au Précis se joint.” (Kell tehát, hogy bizonyos hányaveti megvetéssel válogasd a szavaid: nincs kedvesebb, mint az elmosódó dal, melyben a Határozatlan elegyül a Határozottal.) Az igazi költők szavai - ellentétben a tudósok pontos, valóságfedő meghatározásaival - mindig kissé sandák, sunyik, kancsik. (S éppen ezért még pontosabbak: a homályos voltak miatt tágabbak, a mélységet érintők, a lényegyet megsejtetők.) Mintha kis félreértést keltenének, egy másodpercre ellentmondást gerjesztenek az olvasóban, aki ennek hatása alatt gondolkodni és érezni kezd, s egy magasabb megismerésre jut. Távolság van a kifejezni akart és a kifejezett tárgy közt. Minél nagyobb a távolság, annál nagyobb a teremtő pátosz. Tettben és szóban ezt hirdettük mi is, kiket impresszionistáknak és szimbolistáknak neveztek, s úgy látom, ugyanezen a nyomon jár, művészi eszközök tekintetében, az új költői nemzedék is, mely expresszionistának vallja magát, azzal a különbséggel, hogy ő a távolságot még jobban megszerzi.

Barta Sándor verseskönyvével kapcsolatban akarom ezt elmondani, mert nem mindennapi tehetségnek tartom, és könyve eddig is számos megbotránkozásra adott alkalmat. Értelmes és művelt emberek mosolyogva tették íróasztalomra a könyvét, megütköztek a furcsaságain, azon, hogy vegytani képleteket és természettani szakkifejezéseket ír a verseibe, s a szükséghez képest új szókat alkot, néha helyesen, néha helytelenül. Nincs jogom szemére hányni egy forradalmárnak, hogy félrecsúszott a nyakkendője. Az újtók sohase tisztelték nagyon a nyelvtant. Victor Hugo is azzal dicsekedett, hogy a frig sipkát ő csapta a régi francia grammatikára. Még kevésbé szabad felhánytorgatnunk a tisztán formai kifogásokat akkor, mikor - mint itt is - merőben új értékekkel találkozunk, s az író, aki sejtésem szerint igen fiatal lehet, átfogó világérzést, pontos és különös emberlátást és friss tárgyismeretet hoz magával, szóval olyan valaki, aki számára „a világ létezik”, azaz költő. Milyen ízes a nyelve, mely minden külö-

nőssége mellett is magyaros, milyen bő patakoztatossággal tud áradozni, s milyen szükséztudóan - *tömören és érzékenyen* - tud jellemezni. Egyik versében: „*A nők ágybacsapdosták a kölyök-sírást*”. Másutt: „*A hold zölden fölnyerít a horizonton*.” Vagy az utcai lány víziója „*A nagy lila boltokban vehet magának vöröset, sárgát és zöldet*.” Tragikus életérzése sem valami csinált, mert látja a dolgok fonákját is, s - ami ritka fiatal írónál - humora is van. „Itt lakik a reumás suszter, a vesebajos szabó, a féltüdejű lakatos, a nyomdász, a vak, az ács, a süket, és itt laknak az asszonyok is, *de ezek csak szívbjajosak*.” Néhol pedig túlzó romantikus véres gúnyolódásig élesül: „Kovácslegények, parasztok, kőművesek, vasutasok! asszonyok, katonák, írók, festők és tudósok! Scheidemanu úr! Galileisták, radikálisok, szociáldemokraták. Károlyi-pártiak! öreganyám térdkalácsa, *józsefvárosi temetkezési klub!*”

Egyik verse, a *Primitív szentháromság* című, így kezdődik: „Ég kék, fű zöld, mosónő tüdővész, a péklegény a mosónő fia, a prostituált a mosónő leánya...” Erről a három emberről ír költeményt, de úgy, hogy érezteti benne és vele a mai élet minden nyomorúságát, és szociális, anélkül hogy szocialista, emberi, anélkül hogy pártpolitikus lenne. Hangja egészen új: nem lírai és nem is *elbeszélő*, hanem a szó gyökeréig *expresszionista*, azaz a világot magából adó. A prostituált alakja: „Az ablakokból rövidnadrágosokra kimumuskodnak a prostituáltak, az egyik prostituált a mosónő lánya, és szép, kifésült maszkot dug ki az ablakon, *mert az ő feje a mosónő feje*, a mosónő feje: ráncos alma.” Aztán a mosónő: „A mosónő keze is ráncos, és most pörög és forog és dörgöl, és nincs is feje, mert a tüzes vasdromedár az ő feje, mert a sok vizes rongy az ő törzse, mert a kék csöbör az ő lába.” Végül a péklegény: „A péklegénynek lampionból vannak a karjai és a feje vörös téglakapu és a szeme két feneketlen láda és a füle két kemence nyitója és nincsen neki orra.” Mind a hármukat egyszerre, egyidőben, *szimultán* látja. „S ők mennek. Mennek a jeges mosókonyhák *fölött*, a vörös műhelyek *fölött*, élet és halál *fölött*...”

Ez a vers a magyar expresszionista költészet hibátlan alkotása.

Eszteendő, 1919. február

BRÓDY LÁSZLÓ

Ezen a kis verseskönyvön, Bródy László első kötetén, régi dallam fuvall át: a kabaré dallama. A kabaré ma már nem él, sem nálunk, sem másutt, elvégezetten a múlté. Ez a dallam ide is távolról szűrődik, kísértetképpen, és megfinomodik, az emléke hűvösebb, érdekesebb azáltal, hogy elmúlt. De mélyen hat, mindvégig, a kötet írójára. Ifjúságában van valami cigányos és hányaveti, mint a montmartre-i bohémek életében, ábrándja könnyed szeszély, ríme színes, sokszor kápráztató konfetti, és regényessége, a maga gyászos mivoltában, halottas és torzító, képzelete, szintén a kabaré regényességére emlékeztet, az „Elf Scharfrichter” halállal, csontvázzal kacérkodó játékára. Mindjárt a kezdet: „Hölgyek, urak, bejönni tessék, a bódém csupa érdekesség, színes palettám csupa festék.” Szemlélete, azt mondhatnám, kabarészemlélet, néha tetszetős ötletfinomsággal. Az angyalok az égben cigarettáznak, a napot hasba szúrja az éj, a bujkáló apacs, a ligeti tóparton a tücskök úgy lármáznak, mint a rendőrsípok, és az ágon a hold egy akasztott emberhez hasonlít. Ez a félmúlt regényesség, mely valaha nagyon újszerű volt, és máról holnapra kortörténeti múzeumba vándorolt, jellemzi legélesebben a kötet íróját és hajlandóságát, melynek ösztönzésében nem kételkedhetek. Még a túlzott sötétén látásában, a feketét feketére való halmozásában is van valami nagyon fiatalos. Aki idősebb, az többet ért meg az élet igazi kiábrándulásából és vigasztalanságából, de sohase annyit, amennyit a mindenkori fiatalság sugallatosan megsejt. Az ifjúság komor és sötét.

Ami művészi eszközeit illeti, mindenekelőtt ki kell emelnem nem megvetendő formaérzékét. Formái változatosak. Egyik helyzetdalában - ezt a félmúlt műfajt szintén kedveli - a kanárihoz énekel, s így nevezi meghatóan: „csőrös kis barátom”. A *Hazátlanul* című verse a refrént eleveníti föl, hatásosan. Több szonettje kellemes és csinos (*Este az egyetemen*). Él a hármas belső rímmel, az enjambement-nal, mint kortársai, és jól versel, anélkül hogy a verselést előrevinné. De az, ami könnyen megy, könnyelműségre csábítja. Képei gyakran összeütköznek egymással. Egy példa a sok közül:

*Fehér halottaskocsi vagyok én
tavaszi szellőn életem bejárom
és egy halott gyermeket
a szívemet, viszem a napsugáron.*

Az ember egy halottaskocsi, mely szellőn jár, és az emberben van egy halott gyerek, a szív. Mindegyik sor megállna külön, de együtt nem. Az egyik agyonveri a másikat. Nem a logika nevében tiltakozom, mely versre nem is alkalmazható. Lehetek halottaskocsi, noha nem vagyok az, járhatok szellőn, noha ez valószínűtlen, a szívem érezhetem akár halott gyermeknek is, a költészet szabadságot ad rá, csak hogy itt épp a költői kapcsolat hamis. Elismerem, az olvasó nem szokott így elemezni, ha első hallásra elfogad valamit, de az ő verseinél gyakran érzünk kielégítetlenséget, s akkor fölébred bennünk ez az elemző ösztön, és általa mindig megleljük a hibát. Éppúgy vagyunk jelképeivel is, melyeket kifejt, és ebből többnyire zavaros dolgok sülnek ki, mert szimbólumai csak felületről valók, nem mélyen érett egyszerűségek:

*Sétált a Nyár, az aranyos hajú lány,
és véle szembejött a Karap-utcán
az Ősz, e vásott siheder
és levelekkel labdázott az utcán.*

Ady halhatatlan verse jut eszembe, a maga tömör, fölbontatlan egységében („Párizsba tegnap beszökött az Ősz”), melynek ez csak gyermekes kiszínezése, aminthogy az *Utcarészlet* című se jöhetett volna létre Kemény Simon híres költeménye nélkül.

Mindezt azért említtem, hogy a kötet íróját bizalmatlanságra buzdítsam azzal szemben, amit elgondol, s megbecsültessem vele képességét. Ne igyekezzon piperézni érzéseit, hanem mondja ki, azon nyersen. Ami igaz, az hat, cicoma nélkül. Hasonlathajhászása, ez a zsúfolt-ság, mely a fiatal írók jellegzetes hibája, a gongórizmus határán jár. Három egymás után következő versében (*Piac, Játékbazár, Meddő ifjúság*) szemléltetően ütközik ki ez. Az egyikben szíve „dalos citera”, a másikban szíve „egy lányon rózsaszín szalag”, a harmadikban szíve „zengő forrás”. Rá kell jönnie, nemcsak neki, hanem sok más jóra való írónak is, hogy a szív sok mindenhez hasonlít, de a szívhez is fölöttébb hasonlít, s akkor igazán költő a költő, ha jelképeit minden közvetett értelmezés nélkül nevén nevezi, és azzal éri el hatását, hogy közönyös szók társaságában csodásan tudja elhelyezni (*Valeur*). Erre ez a Szív megdobban a versben is.

Jó tanácsul adom neki, vesse mérlegre szavait, és csak a végzetest, az egyetlent írja le. Két hasonlatnál több egy hasonlat, és tíz szónál több egy szó.

Nyugat, 1921. november 16.

TAMÁS ISTVÁN

„Ó, undok olvasó!”

Így kezdődik ez a verseskönyv. A megszólítás mindenkire vonatkozik, tehát reám is, ki anélkül hogy megütköznék vagy megsértődnek rajta, elgondolkozom, vajon mért tartja az író undoknak azt az olvasót, ki épp az ő verseit veszi kezébe. Az olvasóval, a mi olvasónkkal, inkább önkénytelen rokonszenvet érzünk, kedvesnek vagy nyájasnak látjuk. Így is titulálták őt valaha régibb írók, kik előttünk jártak. Kétségtelen, hogy invokációjuk már elcsépett és ósdi. De még inkább elcsépett és ósdi az ellenhatás, mely az olvasót ilyen módon akarja megdöbenteni. A „kedves” olvasó lélektanilag érthető, az „undok” olvasó lélektanilag nem érthető. Ennélfogva a „kedves” olvasó még mindig eredetibb.

Ezzel a jelentéktelen példával igyekszem érzékeltetni azt, hogy mi ennek a nyilván húsz éven alig túl levő költőnek, Tamás Istvánnak a fő hibája. Az a modorosság, melyet ismertebb költőinkben sem rótt meg eddig a bírálókat, az a „magyaros” virtuskodó hetvenkedés, az a verses öndicsekvés, mely sehol a földön nem divatozik annyira, mint nálunk, a puskapornak az a szüntelen „harcos” pufogatása, mely erőt akar mímelni, de nem az, a közelmúlt kopott álromantikája, mely alkotó tartózkodásra nem lévén képes, mindent kikiabál, mindent túlkia-bál, s tulajdonképp csupa szólam, ahogy egy barátom találóan jellemezte, „plakátköltészet”. Divatos plakátköltészet.

Kötelességem erre figyelmeztetni e kötet íróját, mert - úgy látszik - még nem értesült róla. És érdemes is figyelmeztetni, mert fiatal s több értékről tesz tanúságot, mely fejlődést ígér. Szabad verseket ír, rím, mérték nélkül. Mindenki tisztában van azzal, hogy itt a képek víziójának, a szavak hallucinációjának legalább oly pontosnak, oly parancsolónak kell lennie, mint a kötött formánál. A szabad vers megtévesztő külső ütem zakatolása híján még szembeötlőbbé teszi az ihlet hiányos vagy hamis voltát, s ilyenkor a betűi egyenesen szétesnek. Ebben a könyvben olykor kitűnő sorok - jó víziók, jó hallucinációk - vannak, de akadnak oldalak is, melyeken a költő a lelki koncentrációt nem találva, összeszed minden lomot, cifraságot, melyet különösnek vél, s azzal akarja leplezni, eredménytelenül, meztelenségét. Nekem legjobban tetszettek az utolsó versek, melyekben munkásemlékeit, fájdalmas, háborús gyermekkorát vetíti ki pár szóban. Itt nem bőbeszédű, a fontost emeli ki, fogja össze, s a központosítás is tökéletesebb, mint egyebütt. Úgy vélem, ezen az úton kell haladnia. Mégis a legbonyolultabb, legművészebb, legizgatóbb valami az egyszerűség.

Ez a legnagyobb bátorság.

Nyugat, 1925. március

JÓZSEF ATTILA

József Attila karakán, gyöngéd, izgága, emberi, mérges, ellágyuló, komoly és humoros lélek. Anyagát, a szavakat pedig meg tudja tanítani, hogy minden esetben kezesen simuljanak szeszélyeihez és hangulataihoz. Mindez azt jelenti, hogy költő.

A Toll, 1934. november 15.

GELLÉRI ANDOR ENDRE

1

Gelléri Andor Endre fiatal ember. Valamivel túl van a húszon. Voltaképp ez a szempont mellékes. Az íróknak nincs koruk. Figyelemre méltó, hogy valaki ebben a korban olyasmit teremt, amit észre kell vennünk, s rákényszerít bennünket, hogy megtanuljuk nevét, miután az emberek már hatezer év óta szakadatlanul írnak. De az éppoly figyelemre méltó, hogy negyven- és hatvanéves írók is jót alkothatnak. Maga az írás a csoda. Mellette efféle élettani külsőség eltörpül. Legföljebb megállapíthatjuk, hogy egy fiatalember - a húsz és egynéhány évével - bevonul abba a közösségbe, melyben minden idők és népek írói foglalnak helyet, s ott természetes társa - vetélytársa - lesz eleveneknek és holtaknak.

2

Kurta elbeszélések vannak ebben a könyvben. Szám szerint tizennégy. A „novella” - neve mutatja -: újdonság, egy rendkívüli eset, melyet nem lehet említetlenül hagyni. Boccaccio a XIV. században így alakította ki ezt a műfajt. Grizeldának, a türelmes parasztlánynak a férje, a kegyetlen örgróf a tulajdon lányát mutatja be, mint az ő leendő feleségét. Minden novella meglepő, ötletes és drámai. „A regény - írtam nemrégiben - zárt világba vezet bennünket, ahol az emberek, a bútorok régi ismerőseinknek rémlenek, s lapról lapra érezzük az élet és idő múlását.” Ezzel ellentétben a novella nyitott ajtóknál pörög le, gyorsan. Nem az egész életet mutatja, csak egy ragyogó részletét, egy tündöklően megvilágított körszeletét. A novella, mely valaha a hősköltemény roncsaiból jött létre, a hétköznapi költeménye.

3

Mi történik ezekben a novellákban? A szállítómunkásoknak föl kell vinniök a második emeletre egy húszmázsás páncélszekrényt. Faszánkókkal, vasgörgőkkel, rudakkal cipelik a szűk lépcsőn, csorog a verejtékük, kurjongatnak és káromkodnak. Mi történik azután? Az, hogy csakugyan föl is viszik. Egyéb nem történik? Nem. Azazhogy igen. Az olvasó az első pillanattól fogva közösséget vállal a munkásokkal, maga is birkózik az anyaggal, elsápad és kivörösödik, emeli és tolja a páncélszekrényt, s végül, amikor „fényes szobákon gurul át”, diadalmasan kiált föl. Él - az életen kívül - egy másik életet. Átél olyasmit, amihez különben semmi köze. Embereket lát, mintha ott lenne. „A szája nyitva van, mint egy kapu...” „Köp-ködünk, ingünkbe töröljük lóhússzínre főtt arcunkat...” Csupa látomás, mely képzeletünkben valósággá lesz. Ez a valóság érzéki varázsa. A mai novella nem külső fordulatokkal hat. Lelkivé mélyül, az élet jelképévé válik.

4

Vannak itt más, finoman bujkáló jelképek is. Három inas kirándul, megszomjazik, egy természetes némbertől vizet kér, de minthogy nincs pénzük, s az asszony ingyen nem akar vizet adni nekik, leteperik a földre, és így oltják szomjukat, az ételszomjukat. Hasonló ehhez - a jelkép tekintetében - a kötet egyik legnemesebb darabja: *A vén Panna tükre*. A budai öregkisasszony szerelmes a szemben lakó kovácsmesterbe, s hideg szobája tükrén nézegeti a kovácsműhely lángjait, azoknál melegszik. Egy árva vágy visszfénye lobog a tükörben,

tétován. Annál mozgalmasabb és izgatóbb a *Részegen*, a harsány színek e kis remeke. A kelmefestők megbolondulnak egy bárónőtől, aki műhelyükbe toppan, berúgnak a benzin szagától és gőzétől, föllázadnak gazdájuk ellen, pucérra vetkőztetik, s befestik kékkel, sárgával, zölddel, pirossal. Ujjuk majd elfagy a benzintől, de fejük tüzel. A hirtelen támadt örület hangütése mesteri. „Azt kiabáljuk az ablakoknak: Virágot vegyenek, virágot.” A festékek így beszélnek hozzájuk: „Parancsotokra, részeg kelmefestők! Bátor kelmefestők!” Másutt, a *Zsíros kenyér*-ben, a rajz pontossága lep meg, a *Szerelmes ágyfestő*-ben a humor közvetlensége, az *Egy fillér*-ben egy szeszélyes párbeszéd, melyben nyers erő, feneketlen kétségbeesés és ifjúság lüktet. A teljesség kedvéért említem a *Szabadulás*-t, melyben a kamaszkori zűrzavarból egy mese virágzik ki, s a *Rablás*-t, ezt a vakmerő kísérletet, melyben a XIX. század vad regényeseinek is kedvük telt volna. Olyan ez a rémtörténet, mintha fogadásból írta volna, hogy próbára tegye erejét. El kell ismernünk, hogy magán viseli kézjegyet és sötét korunk jelzetét (*Made in Hungary 1933*).

5

Micsoda gazdagság és változatosság, a lehetőségek milyen szép ígérete, s a művészi eszközök milyen kemény kezelése. Költő ez a fiatalember, és művész is. Ha valaki naturalistának nevezi, nyíltan szemébe nevethet. Nála a valóság csak ugródeszka. Képzeletéből alkot. Ahhoz, hogy egy szállítómunkást megformáljon, több képzelet kell, mint bármi holdbéli ábránd kimódolásához. Tündéri realizmusa fölött könnyűség és fényesség lebeg.

6

Még valamiről meg kell emlékezmem: a tárgyköréről. Egy munka tárgya csak a műkedvelőnek életbevágóan fontos. Az író mindenből azt formál, amit akar. De a tárgykör, az más. Minden író új tárgykörrel jelentkezik. Ő is. Alakjai munkások, akik üveggel, festékekkel, gittel, rézzel, klórral, fával, vassal dolgoznak, s többnyire inasok. Gyűlölik az anyagot, mint rabszolgaságukat, de szeretik is, meghatóan elbabrálnak velük, mint a gyermekek, s büszkék arra, amit csináltak. Néha durvák és néha gyöngédek, néha telhetetlenek és néha szüzien igénytelenek, szóval emberek. Áhítat és életimádat van bennük.

7

Manapság gyakran biztatják az írókat, hogy irányítsák szemüket a „jelenkor izzó kérdéseire”, mintha bizony ilyesmi az írók akaratától és jóindulatától függene, s nem belső ösztönüktől. Gelléri Andor Endre gyermekkorra arra az időre esett, mikor a „negyedik rend” az érdeklődés homlokterébe került. Termékeny élményévé vált, amit maga körül látott. Alakjait is belülről látja, nem kívülről, holmi fontoskodó „társadalmi szemlélet” alapján. Épp ezért, amit ír, nem elmélet, hanem élet és költészet.

Nyugat, 1933. április 16.

KISBÉRY JÁNOS

Néhány hónappal ezelőtt egy levelet vettem át, mely még az én tekintélyes postámban is fölkeltette figyelmemet. Ez a levél vastag volt, igen köpcös. Évtizedes tapasztalatom alapján tétovázva nyúlok ilyesmik után. Rendszerint közölhetetlen kéziratokat tartalmaznak, részletes tervezetét annak, hogyan lehetne az emberiséget záros határidőn belül megváltani. Rajongók küldik ezeket, vagy elmebetegek. Mert minden írónak megvannak a maga házi elmebetegjei. Nekem is van jó néhány.

Ez a boríték kivételesen nem nyomdába szánt kéziratokkal volt bélelve, hanem egy magánlevéllel, mely huszonhét sűrűn teleírt ívpapírosból állott. Abban a hitben kezdtem olvasni, hogy pár pillanat múltán a papírkosárba vetem. De alig olvastam néhány mondatát, már nem bírtam letenni. Magával ragadott a belőle áradó varázs. Mi volt ez a varázs? Egy lélek varázsa. Egy ember szólt itt hozzám, önérzetesen és szerényen. Beszélt életről, halálról, mindenről, ami eszébe ötlött. Csak érintkezni akart valakivel, a magányában. Erre történetesen engem választott ki.

Mikor a levél végére értem, izgalom fogott el. Nem sok ilyen rokonszenves emberrel találkoztam az életben, mint ezzel az ismeretlennel, akit még ma sem ismerek testi mivoltában. Tüstént válaszoltam. Közöltem vele, hogy pusztán levele alapján jeles írónak tartom őt, érett gondolkodónak, finom, tartalmas kritikusnak. Kértem, hogy tudassa, kicsoda-micsoda. Erről ugyanis fogalmam se volt. Sokunkkal megesett, hogy itt-ott véletlenül rábukkantunk egy eltemetkezett költőre, egy elbeszélőre, aki frissen, kellemesen mesél. De csiszolt prózaíróra akadni, aki ítéleteinek önállóságával, észrevételeinek tisztaságával, mértéktartása pontosságával tűnik ki, nehezebb. Még rejtélyesebbé tette előttem kilétét az, hogy irodalomra még célzást se tett a levélben, mely magában is - a legnemesebb értelemben vett - irodalom volt.

Ha azt a választ kapom tőle, hogy ötvenéves, földbirtokos, beszél franciául, angolul, forgatta az enciklopedistákat, bejárta a világot, s most vidéki birtokára vonult vissza, hogy ott csöndesen szemlélődjék, csöppet se csodálkozom. De nem ezt a választ kaptam tőle. Második, éppoly hosszú és vonzó levelében elmondotta, hogy Bezdánban él, egy bácskai városkában. Nehéz testi munkával keresi kenyerét. Gyakran szükségét lát. Apja bognármester volt, aki nyolcévi betegeskedés után tüdővészben halt meg. Anyja szolgáló. (Ő használta ezt a kifejezést.) Nyolc testvérét - mint a legidősebb fiú - maga dajkálta, takarított utánuk, főzött is rájuk. Így csak hat elemít végzett. Mesterséget se tanulhatott. Hányta-vetette az élet. Volt napszámos (mezőgazdasági munkában), béres (borjúpásztor), matróz, fűtő, kifutó, favágó. Budapesten négy évig gyári munkás, sőt kéményseprő is. Könnyen megeshetik, hogy azoknak a kéményeit is kisöpörte már, akik alábbi cikkei el fogják olvasni. Csak magyarul tud tökéletesen, németül valamit, noha családja Elzász-Lotaringiából ered. Könyvekhez nemigen jut hozzá. Egyébként huszonnyolc esztendő.

Ezek a körülmények megindítottak, de nem változtatták meg - nem fokozták - azt a becsülést, melyet első jelentkezése után éreztem iránta. Azért említem ezt, hogy igazoljam elfogulatlanságomat. A természet vadvirágai éppoly csodák előttem, mint a szobában nőtt díszpalánták. Maga a tehetség a csoda, mert annak kifejlődése bármely környezetben is ritka. Biztattam, hogy írjon valamit nyomdafesték alá. Így juttatta el hozzám néhány írását, - melyet - amint vallja - sietve „ütött össze”, mert már hajnali két órakor a cséplőgép mellett kellett állnia, keze is dagadt volt a sok munkától, alig bírta fogni a tollat.

La Bruyère ezzel a megállapítással vezeti be híres művét: „Mindent elmondottak, s nagyon későn érkezünk, több, mint hétezer esztendő múltán, mióta emberek vannak és gondolkoznak.” Mi újat, eredetit lehet mondani manapság? Tárgyban alig valamit. Kisbéry János ösztönösen érzi ezt. Innen fakad egyik legfőbb erénye. Ellentétben azokkal, akik elvont dolgokról értekezvén mindenáron „eredeti”-ek akarnak lenni, és nagyobbra nyitják szájukat, mint a mondanivalójuk, ő egyszerűen, közvetlenül adja elő szemlélődését. A szerénység nemes eredetisége ez. Színeket nem használ. Mondatai áttetszők. Rajtuk keresztül világosan látjuk gondolatait. Mondatai egybevágók gondolataival. Stílusának lélegzetvétele van.

Nem szeretném, ha azt vélnék, hogy én itt most „fölfedezek” valakit. Ez a szó előttem gyűlöletes és ostoba. Az, hogy mi lesz egy emberből, egy íróból, s miképpen váltja be majd a hozzá fűzött reménységeket, nem tőlünk függ, és őtőle magától sem, hanem ezer és ezer összetevőtől. Itt az *Új Idők* alkalmat ad valakinek, hogy a nyilvánossággal érintkezzék. Érdemes erre, azáltal, amit ezekben az írásokban mutat, és azáltal, amit ígér, amit sejtet. Nem hiszem, hogy tévedek.

Új Idők, 1930. augusztus 24.

SZÉKELY TIBOR

Válságban van-e a regény? Ma minden válságban van. A jelen, mely szereti magát görcsöven vizsgálni, unos-untalan megállapítja, hogy válságban a regény, a színház, a vers, sőt az arany és gyémánt is válságba került. Aztán még élesebb szemlélők ráeszmélnek, hogy tulajdonképpen nincs is válság, csak maga a válság van válságban, mert válság nélkül immár élni se tudunk.

Az igazság az, hogy az irodalom csodafái nem teremnek állandóan aranyalmákat, és még sohase volt idő, amikor kocsiszámra lehetett volna szüretelni őket. Boldog, rendkívüli korszak az, melyet az irodalomtörténet egy műfaj „virágzásának” jelez. Mindössze tíz-tizenöt esztendő, talán még kevesebb. Utána századok sivársága következik. De a műfaj ezalatt nem „hal ki”, nem csenevészedik, csak pihen, erőt gyűjt. A gyökerek belekapaszkodnak a televénybe, magukba szívják a talajvizet, az éltető nedveket, s egyszerre újra kivirágzanak. Ezen a téren is hullámlás, ingadozás van. Bukdácsolva, zegzugos utakon haladunk előre.

Ha egy pillantást vetünk magunk köré, azt tapasztaljuk, hogy mindenki regényt olvas. A villamosokban, a társaskocsikban könyvek rebbennek elő a zsebekből: regények. A könyvkiadatokban a tudományos műveket elnyomják a regények. A könyvtárak polcai roskadoznak a regényektől. Akik nem olvasnak regényt, azok nyilván regényt írnak. Sohase volt még ilyen népszerű a regény. Ez a műfaj, mely az ókorban kezd sarjadzani, s később a középkor regéiben és lovagi történeteiben lombosodik ki, a XIX. században pedig megkapja mai jellegét és fémjelzését, valójában most, a XX. században mutatkozik meg egész pompájában. A regény a XX. század hőskölteménye, s magában foglal mindent, ami irodalom, lírát, drámát, még tudományt is.

Igaz, hogy közben túlon túl sokat kísérletezik is vele. Amint egy időben a festészetből ki akartak zárni mindent, ami nem „föltétlen festészet”, még a színeket és a tárgyakat is, csak a „formák játékát” szerették volna érvényre juttatni benne, egy-egy merész kísérletező a regényt is csak a maga vadászterületévé akarta tenni, egy lélektani munkateremmé, egy bölcséleti vagy széptudományi teleppé. Ha van a regénynek válsága, akkor ez az. Ezek a kísérletezések - valljuk be - kudarcra jutottak. A regény nem lehet más, mint ami eredeti és ősi mivoltában volt: az, ami regényes és érdekes, az, ami kaland és rendkívüli, az, ami végigvezet bennünket a változatos életben, mint egy izgalmas világ körüli utazáson, ezer eseményt, ezer arcot, ezer szobát és ezer tárgyat mutatva, éreztetve idők és korok múlását, s a lehetőségek végtelenségét.

Ebből a szempontból különösen érdekelt Székely Tibor regénye, a *Bolgár Miklós ifjúsága*. Írója túl van a húszon, de még innen a harmincon. Egy okkal több, hogy fölfigyeljek rá. Széles, bő, szinte dárídózó mesélőkedv lüktet benne. Izgatja a világ, izgatják az emberek. Szeret és tud elbeszélni, közvetlenül vagy közvetetten jellemezni, érzékletesen megragadni mindent, s nem menekül elemzésekbe, magyarázkodásokba, kitérésekbe, bölcselkedésekbe, mint a fáradtság teszi, hanem hagyja, hogy a történetek pergése azon frissen és közvetlenül hasson ránk, és mondanivalója lassan váljék tudatossá az olvasóban.

Hőse egy kamasz. Amikor a regény kezdődik, még kisfiú, s amikor a regény végződik, tizen-nyolc esztendő. Ott végződik a regény, ahol rendszerint kezdődni szokott. A kamaszkorról édeskeveset tudunk. Többnyire megbocsátó kézlegyintéssel intézték el, azzal, hogy ez az „éretlenség” kora. A must zavarosan forr, s még csipős, salakos, nem élvezhető. De vajon mi ez az „éretlenség”, és mi ez a viharos márciusi kora mindnyájunk életének? A lélektudomány a kamaszkort természetes „életlani örület”-nek nevezi, melyen valamennyiünknek túl kell

esnünk, több-kevesebb zökkenővel, hogy kialakuljon jellemünk, a már megcsontosodott szokások és hajlamok rendszere, melyet viszont az „én örületének” neveznek. Egy-egy író már ijesztő sugárkévéket vetett a kamaszlélekbe. Láttuk a „tavasz ébredését”. Székely Tibor regényében az egész kamaszlélek keresztmetszete tárul elénk.

Bolgár Miklós apja a Bolgár Műveknek, a legnagyobb ipari vállalatnak vezérigazgatója, s anyja finom, előkelő hölgy, grófnő. A szülők életüket vesztik egy gépkocsi-szerencsétlenségben. Magára marad a serdülő, korán érett gyermek, egy legendás vagyonnal, még tisztázatlan, garabonciás ábrándjaival. Ami egyebütt, a körülmények folytán suttyomban, titokban, rejtett vágyálmokban nyilatkozik meg, benn a lélekben, az Székely Tibor regényében színes eseményekben tárul szemünk elé. A pénz, a hatalom mindent lehetővé tesz. Szinte kísérleti úton, üvegbura alatt szemléljük, milyen ez az *âge sans merci*, ez a könyörtelen kor, mely fölfedező útra indul az életben, s tapasztalatok híján mindent a maga feje után akar megoldani, milyen ez a nagyralátó és boldogtalan kamasz, aki a pénzszerző és erőszakos apa s a gyöngéd és költői anya emlékétől ráncigálva folyton rombol, és amihez ér, az átokká, végzetté lesz a keze alatt.

Ez a regény: „a gazdag ifjú története”. Gazdag történet, a gazdag környezetrajzzal, az alakok, az emberek, az arcélek, a helyzetek gazdagságával. Igazi regény, bőven ömlő, dús, zuhatagos! Székely Tibor még fiatal ember. Készsége kezesség a jövőjére. Bizonyos vagyok, hogy ifjúságának zsúfolt és érdekes ígérete még sok meglepetéssel fog szolgálni, s ő is meg fogja hallani a költészetnek azt a dallamát, melyben regényhőse elpihen és megtisztul.

Új Idők, 1936. január 26.

SÉRTŐ KÁLMÁN

...Sértő Kálmán ösztövére füzeté hever forgóasztalomon: *Falusi pillanat*. Úgy érzem, kitűnő barátjaim túlon túl elverték a port ezen a született, nagyra hivatott költőn, aki húszesztendősen korábban a maga hangján, senkihez se hasonlóan, ösztönösen és mégis művésziességgel szólal meg, harsány színekkel és érett humorral. A bírálók melegségére szolgál, hogy valamennyien egy félreértés jóhiszemű áldozatai. Inkább a kötet beharangozójára ügyeltek, mint magukra a versekre. Azt hallották, hogy egy őseredeti falusi csodagyermek hadat üzen a városnak, s forradalmasítja a költészetet. Az ilyen hírverés ellenszenves. Engem is fölbőszít, ha azzal csalogatnak egy hangversenyre, hogy valaki Beethovent az orrával fogja zongorázni. Jó verseket írni mindenképp csoda. Nem kisebb csoda, hogy egy dúsgazdag, világjáró, hat nyelven beszélő földbirtokos jó verseket ír negyven- vagy hatvanéves korában, mint az, hogy egy szegény, iskolázatlan baranyai parasztfiú ír jó verseket húszéves korában. De ez is csoda. Sértő Kálmán melegségére fölhozom, hogy ő mit se tehet a körötte zajgó lármáról. Meglehetősen közönyös is iránta. Éles esze van. Néhányszor beszélgettem vele, de sohase kaptam rajta valami nyegleségen vagy butaságon. Nem kérkedik azzal, hogy a szalonját többre becsüli a csokoládénál, s azzal sem, hogy nem tudja, mi fán terem a jambus. Az *Áldott pillanat* című verse oly remekmű, melynek hamarjában nem is lelem párját. Egyáltalán nem „népies” ez, nem „paraszti” vagy „pórias”, hanem maga a lélegző természet, s annyira magyar, hogy olvasása közben nem is erre vagy arra a nagy költőkre gondolok, hanem a testvéreink ősi szemléletére, a *Kalevala*-ra és a *Kullervo énekei*-re. Aztán micsoda bátor képei vannak. A nap „aranyzsír sugará”-ról beszél, karácsonykor pedig a kutya szőre „cukros”, a bojtár ostoráról „sugárhalleluja pattan”, a pléh Jézus „hószeplos”. Egyes dallamai feledhetetlenek. Ezt írja: „Menetelő ifjúságom szép lázából írok.” Hittel vallom, hogy ez a sötétszőke, domború homlokú fiatalember az Isten választottja.

Színházi Élet, 1933. március 26.

BERECZKI ANDRÁS

Az őstehetségek kiállításán járkálok és boldog nyugtalansággal, megindultan jegyezgetek.

Látok egy képet, melyen vonat rohan át tömör, fekete füsttel, egyik kocsiján óriás, sárga kürt jelzi, hogy az a postakocsi, azon áll széttárt karral egy vasutas a kék ég háttérében, s körötte a pipacsos rét olyan, mintha zöld fűvét rózsapaprikával szórták volna tele. Látok egy kis faszobrot - címe: *Árpád apánk* -, zömök, vidéki dzsentrí, fejében holmi tűzoltósícsak, rajta bőrbekecs, mint a vadászó urakon, s mégis valami irdatlan hatalmat, erőt, messzeséget éreztet. Látok egy holdvilágos falusi utcát, csókolózó párral, s egy másik holdvilágos falusi utcát, ahol a parasztgazda a kunyhó előtt hosszú ingben tűnődve tekint a boglyák felé, vajon mit ugathat a fekete kutya. Látok aztán remekbe faragott faszobrokat, vödröket cipelő asszonyokat, egy lábát mosó kövér némbert s agyagból formált állatokat is, büszkén ellendülő paripákat, villás szarvú ökröket, kutyaakat, melyek oly valószerűtlenek, merevek s mégis oly mozgók és élők, hogy az őskorba ragadják a képzeletet, abba az időbe, amikor hitrege és valóság még egy volt.

Valamennyi művész selypít itten. Nem könyvből tanulta a selypítést. Láthatólag küszködik az anyagával, a mondanivalójával, a kifejezés eszközeivel. Mindent maga fedez fel, esetről esetre, mint a gyermekek vagy az ősalapítók népek. Ebből az emberfeletti erőfeszítésből olyasmi harsan ki, amire semmiféle műveltség és iskola se taníthat meg. A legnagyobb tapasztalás egy bizonyos ponton érintkezik a legnagyobb tapasztalatlansággal s viszont. Bizonyára ebben rejlik e műalkotások varázsa.

Bereczki András, aki azokat a csodálatos állatszobrokat mintázta, belép. Az imént szállt le a vonatról. Eddig még nem járt Budapesten. Egyenesen idejött. Megáll a szobrait tartalmazó üvegszekrény előtt.

Haja deresedik. Hatvanhárom esztendő. Vésztőn lakik. Ott kőműveskedett egy életen át.

Leánya, aki Budapesten szobaleány, s már kalapot visel, megható, zavart gyöngédséggel cirógatja az apja állát.

- Hogy csinálja ezeket a szobrokat? - kérdezem az öregtől.

- Megnézem az állatokat, aztán elgondolom, aztán kigyúrom.

Halkan, de elfogódottság nélkül felelget.

Nálunk az urak megszokták, hogy a néppel a népszínművek modorában társalogjanak, fölényesen, mint a betegekkel a régimódi, rossz orvosok, akik büszkék voltak arra, hogy nem ők a betegek s már csak ezért is nem vették komolyan a betegeket.

Vele így nem lehetne beszélgetni. Amint hozzám szól, nem használ címzést. Tisztességtudásból nem mondja: „Nagyságos úr”.

Homlokán áhítat van, tisztaság s nagy magány. Tarkója redős, mint a lúdgége. Inge kék. Szeme is kék. Vidám, játékos gyermekesség sugárzik belőle.

Sohase dohányzott, sohase ivott. Tizenhét gyermeke volt. Tíz él közülük. Nazarénus.

Ezt vallja:

- Kiskoromtól fogva szerettem fűzni-faragni, barkácsolni.

Füles kosár a kezében, tarka kendővel leborítva. Falusi asszonyok hozzák így a városba a tojást. Ő új szobrait hozta benne, a harmadik osztályon, s folyton reszketett, hátha eltörnek.

- Nincs köztük záp? - kérdeztem.

- Nem, ez mind kikelt - veti oda, tüstént, elérve a célzást, végszóra, oly gyorsan, mint színész a színpadon.

Máris rakosgatja elének szobrait. Különös alakok ezek: a kisbíró dobbal, a huszár, vágóban, a jegyző széles kalappal a fején, s egy nyakig kopasz, sárga arcú, fekete szemöldökű, mind-egyiknél furcsább szerzet, aki dobogón ül, s egy fekete táblára mered.

- Hát ez ki? - firtatom.

- Ez egy ősi tanító - feleli.

Csakugyan olyan, mint egy kínai iskolamester, a Krisztus előtti V. évezredből.

Egy oroszlánt is mintázott.

- Látott már oroszlánt? - faggatom.

- Egyszer, Szolnokon.

Mások az afrikai őserdőben látnak oroszlánt, ő Szolnokon látott, harminc évvel ezelőtt, egy vándorcirkuszban.

Nem is Budapest érdekli, hanem az állatkert. Nyomban odamegy.

- Csak az oroszlánt szeretném megnézni - szól. - A többi jószággal nem is törődöm.

Így mondta: „jószág”.

Pesti Hírlap, 1935. június 18.

ÖNMAGAMRÓL

I

Életrajzot kérnek tőlem? Két fontos adatot közlök. Az egyik: 1885 virágvasárnapja. Ekkor születtem. A másik: 1909 szeptembere. Ekkor írtam meg a legkedvesebb könyvemet, amit ma is a legjobban szeretek: *A szegény kisgyermek panaszai*-t. Minden, ami fontos nekem, e két dátum közé esik, s nem tagadom, hogy minden örömöm és szenvedésem benne van ebben a kis füzetben, mert az élményeim ma is gyermekélmények, és a szenzációim gyermek-szenzációk. Ha életrajzot írnék magamról, csak a gyermek életrajzát írnám meg. Megírnám az én tiszta, mély és különös gyermekkorom történetét, melyben minden oly regényes és rejtelmes, a vidéki gyermek riadozását, tájékozatlanságát, gögjét, aki egyedül van boros és buta emberek között, s készül a jövőre. De csak pár szót jegyezhetek le most. Nyolcéves koromtól tizenötig úgyszólván folytonosan ágyban feküdtem betegen. Erről az ágyról úgy kellene írnom, mint egy nagy-nagy birodalomról. Beszélhetnék az apámról, aki számottevő matematikai dolgokat írt, az anyámról, aki nem írt semmit, de ritka mély érzéssel élte át az életét. Legerősebb impresszióm azonban a nagyapám. Egy daliás, ősz magyar, 48-ban honvéd százados, azután emigráns, két évig Törökországban, ahol a szultán udvarában énekes, majd New Yorkban él tizenkét évig, szenet hord, selyemre fest, végül üzletet nyit. Ezek az alakok roppant dekorációkként veszik körül a gyermekkoromat. Nagyon félénk és ideges voltam. Félénkségem ma is megmaradt. Sokszor úgy látom, sohase cselekedtem, mindig csak történt valami velem. Ezért nem tudok nyugodtan beszámolni a mostani életemről. Ami ma történik velem, az valami nagyon zavarosnak és igaztalannak tetszik előttem.

Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja, 1911.

II

Az életrajzomat megírtam már versekben. Abban a kis könyvemben, amelyet legjobban szeretek, és legtöbbször becsülök, *A szegény kisgyermek panaszai*-ban, megírtam összes emlékeimet. Más nem történt velem. Azóta sokat utaztam külföldön. A bécsi diákéveim, a párizsi útjaim, az olasz kalandozásaim azonban nem hagytak bennem olyan mély nyomot, mint az, hogy egyszer este az apám a sötét zongoraszobába küldött szivarért. Úgy érzem, hogy mindennél érdekesebb a magyar vidék, és mindennél izgatóbb a magyar polgári osztály, amelynek fia és írója vagyok. Őseim hatod-hetedíziglen szegény, könyvet bújó, intelligens emberek voltak, akik vidéken éltek-haltak, kis szobák ódon asztalain, horgolt arabeszk terítőin hagyták az életük és a kezük nyomát. A vidék a csodák földje. Aki itt nő fel, annak tágabb a szeme, mint azoknak, akik egy nyugodt, bölcsen berendezett fővárosban kapják az élettől a keresztséget. Engem a magyar kisvárosban rejlő titokzatosság, a vidéki emberben rejlő misztikum zaklatott írásra, és csak annyiban érzem magam írónak, amennyiben a vidéken munkáló erőtől kaptam erőt. Ott, ahol nincs semmi esemény, csak bor, kártya és mély-mély szomorúság, a lélek élete meghatványozódik, nem tágul, csak mélyül, sűrű, intenzív, különös lesz. Minden vidéki élet csak lelki élet. Tizenhat éves koromig az ágyban feküdtem, betegen. A szobák atmoszférája, a családi élet idegessége reszketett bennem, és ma is a neuraszténia, az áldott és átkozott neuraszténia színes üvegén látom szépülni és torzulni

az életet, ez kínozt, hogy papírra rögzítsem azt, ami oly hamar elmúlik. Talán innen van, hogy mindenre emlékszem, a múltamat világosabban látom, mint ami előttem van. Az anyám mélyszívű és egyszerű asszony. Apám fiatal korában tudományos ambícióval foglalkozott a matematikával és a kémiával. Nagyapám nevelt, aki hosszú élete eseményeit mesélgette nekem, úgy beszélt angolul, mint magyarul, átküzdötte a forradalmat, két évig élt a törökök közt, énekelt a szultán udvarában, később New Yorkban és Philadelphiában színpadot hordott, napszámba járt, selymet festett, nyolc évig. Még ma is ők az én hőseim. Még ma is bámulom a „nagy”-ok gyakorlati életét, amelyet nem tudok megérteni, pedig már huszonnyolc éves vagyok. Még ma is a gyermekemlékeimet írom, a vidéket és a mindenütt lakozó misztikumot, amit csak a szabad és bátor gyermek ismer igazán. A verseim és az elbeszéléseim határát nem tudom megkülönböztetni. Egybeolvad a szemem előtt minden, mint a múlt és a jelen, a valóság és a fantázia s az életem állandó intenzív érzése.

Érdekes Újság, 1913. december 28.

III

1

A köszönet legszebb formája: az őszinteség. Ezzel akarok élni. Vallok arról, ami vagyok. Olyan őszinteségre törekszem, amilyen egy embertől telik. Ezt a közvetlen őszinteséget csak ritkán engedhetem meg magamnak, mert az a másik őszinteség, a közvetett, a művészi, mely - hiába burkolt és álarcos - mégis az igazabb őszinteség, többnyire teljesen kielégített. Így alig is volt szükségem erre.

2

Most azért van erre szükségem, hogy megtiszteljem azokat, akik engem megtiszteltek. Nem riadok vissza attól, hogy őszinteségemmel esetleg kiábrándítom őket, ennél fogva ártok magamnak. Ha egy olvasó azt képzei a költőről, hogy álmatlanságban szenved, s a költő értésére adja olvasójának, hogy mihelyt lehajítja fejét, már úgy alszik, mint a bunda, akkor az olvasó megsértődik. Tapasztalatom szerint az olvasó sohase bocsátja meg a költőnek, hogy tönkretette benne azt a regényesen hamis képet, melyet az olvasó fáradtságosan festegetett róla, s előbb-utóbb bosszút áll rajta. Sajnos, nekem is csupa olyan dolgot kell vallanom, mely ellenkezik a divattal, az úgynevezett korszellemmel, s jobbra népszerűtlen.

3

Először bevallom, hogy boldog vagyok. Boldog vagyok, hogy írok és írhatok. Mindig ebben kerestem és leltem meg a boldogságot, nyilván azért, mert sehol másutt a földön nem találtam meg. Elégedett is vagyok. Nem munkásságommal, hanem azzal, hogy az a munkásságom, ami. Még ma se fásultam el a kifejezés rejtelmes gyönyörűsége iránt. Sokak szemében talán szerénységnek tetszik ez a vallomásom. De nem az. Bizonyos, hogy a műkedvelők is éppígy rajonganak mesterségükért. Én azonban ebben inkább vagyok ővelük, mint azokkal a mesterekkel, akik titkolják, hogy nekik is ez az egyedül fontos, s kifelé egy másik szerepet hazudnak, hogy ezzel eszményi mázat adjanak tintás becsvágyuknak, s hogy ne legyenek kénytelenek föltárni azt az egyetlen, igazán fájó helyet, melyen meg lehet őket sebezni. Aki ily nyíltan föltárja gyöngye pontját, mint én, talán nem is egészen gyöngye.

Bevallom másodszor, hogy az értelmet nem becsülöm le annyira, mint azok, akik az értelmetlenségben az ihletet, a mélységet bámulják. Nem becsülöm túl az értelmet. Alkotás közben vajmi kevés hasznát láthatom. Még arra sem alkalmas, hogy egy rímet válasszak vele, hiszen minden rím értelmetlen, s még arra se használható, hogy egy regényhősömnek nevet adjak vele, hiszen ebben is csak az ösztön segíthet. De mégis, valamire való az értelem. Általa fogalmat alkothatok a világról és az emberekről. Az értelem ítélete által tudhatom meg, hogy miről érdemes írni, és miről nem, hogy hol kezdődik a költészet határterülete. A költészet határterülete ott kezdődik, ahol az értelem már tehetetlen. Egyáltalán nem értelmi munka a költészet. De aki híjával van az értelemnek, sokat és fölöslegesen botorkál, mert a költészet mégis értelmi ítéleten alapul. Nem hiszem, hogy egyetlen hangot is énekelhet az, aki ostoba. Szívesen bevallom, hogy nem vetem meg a műveltséget sem, melyet gyakran bókalamizsnául nyújtanak át nekem. Mosolyogva szoktam ezt elfogadni. Udvariasságból nem tiltakozom ellene. Most azonban bevallom, hogy nem egészen illet meg. Műveltségem hézagos, esetleges. Nero császárról regényt írtam, anélkül hogy tudtam volna, melyik korban élt, csak aztán rágtam át magam Tacituson, Suetoniuson, Friedländeren, hogy eltüntessem tudatlanságom. Így szereztem történelmi „műveltség”-em. Izgatott az állatok és növények titokzatos magánya, pár hasonlat jutott eszembe róluk, tudni akartam, hogy a hasonlatok megállnak-e, ezért tanulmányozni kezdtem az állattant és a növénytant. Így szereztem természettudományos „műveltség”-em. Egyszer megtámadtak valami mondatfűzésem miatt, igazolnom kellett magam, s amint kutakodtam, egyre értékesebb anyagra bukkantam, egyre jobban beleveszttem a „nyelvészet édességé”-be. Így szereztem „nyelvészeti műveltség”-em. Fiatalon megbíztak Calderón *La señora y la criada* című verses játékanak fordításával, el is vállaltam, de akkor még egy kukkot sem tudtam spanyolul, szégyelltem volna másodkézből tolmácsolni, és sebbel-lobbal pótoltam hiányomat. Így tanultam meg spanyolul. Nyugtalan kíváncsiságom ide-oda csapongott, és valóban sok földet bekalandozott. Mindez nem azt jelenti, hogy letagadom „műveltség”-em. Meghagyom ezt - vigaszul, fegyverül - azoknak, akik nem szeretnek.

Bevallom harmadszor, hogy hiszek a költészet öncélúságában, abban, hogy egy versnek, egy regénynek semmi más célja nincs, nem is lehet, mint hogy szép legyen. Annak idején ezzel jelentkeztem. Akkor ellenzék voltam. Egy hazafiaskodó szólamokat hangoztató közösség azt követelte, hogy „valljak színt”. Azt feleltem, hogy magyar vagyok, magyarul írok, s ennél nagyobb szerelmi vallomást nem tehetek népemnek. Verseim mellé nem voltam hajlandó erkölcsi bizonyítványt is mellékelni. Rövid ideig diadalmaskodott az elvem. Most újra ellenzék vagyok. Egy másik közösség, mely éppoly türelmetlen, de számban sokkal nagyobb, azt követeli, hogy mindenki, aki tollat forgat, az emberiség egyelőre homályos, fölöttébb tisztázatlan ügyét szolgálja, s csak arra esküdjék föl. Azt felelem ezeknek, hogy ember vagyok, embernyelven írok, és természetesen együtt érzek szenvedő embertársaimmal. Nem vagyok azonban hajlandó verseimhez külön orvosi bizonyítványt is mellékelni, mely azt tanúsítja, hogy mennyit szenvedek miattuk, hogy nekem is fáj az, ami nekik, hogy vérzem, ha kést döfnek belém és beléjük, hogy a művészi teremtés mindig emberi gyötrelmekből fakad. Ezt szigorúan magánügynek tekintem. A közügy a mű. Ha egy költő bármely érdek szószólójává válik, szolgává aljasul. Mindegy, hogy ez az érdek milyen és mekkora. Egy kis vállalat szolgája éppúgy szolgál, mint egy nagy vállalat szolgája. Tudom, hogy a l’art pour l’art-nak manapság világszerte „rossz sajtója van”. Tudom, hogy az esztétika - az *aisztieszisz*, mely ősi értelemben az észrevevést jelenti, az érzéki és érzékletes szemlélődést - gúnyszóvá lett ebben a csodálatosan elvakult és csodálatosan alacsony században, mely tulajdon szellemtelenségét

és lelketlenségét gyűlöli benne, s az esztéta, aki mindenkor az érzéki és érzékletes teremtmény volt, szintén csúfnév, egy puhánynak, egy kákabélű, nyálas félkegyelműnek a csúfneve. Tudom, hogy a világon és az emberi dolgokon való öntelen elrémülést szavakkal való játéknak minősítik a tett szélhámosai, a népszerűség kis vámszedői, mintha szavakkal játszani nem annyi volna, mint magával az étellel játszani, s mintha a szavak nem volnának oroszlánok, melyek már óriásokat is széttéptek. Semmi okom sincs megtagadni hitemet ezekben a mostoha időkben. Az elefántcsonttorony még mindig emberibb és tisztább hely, mint egy pártiroda.

6

Bevallom végül, hogy ez az erkölcsöm is, s más erkölcsöm nincsen. Itt pedig Jules de Gaultier-nek, a francia gondolkodónak rendszeréhez és fogalmazásához folyamodom, aki két emberfajtát különböztet meg: az egyik a homo moralis, az erkölcs embere, a másik a homo aestheticus, a szépség embere. Ez a két ember küszködik egymással a világtörténelemben. A homo moralis szigorú. A homo moralis kegyetlen önmagához és másokhoz. A homo moralis követelődő, egyoldalú, korlátolt. A homo moralis szakadatlanul ellentmond önmagának. A homo moralis az erkölcs nevében arra akar rávenni bennünket, hogy adjuk oda kabátunkat másoknak, aztán ugyancsak az erkölcs nevében arra akar rávenni bennünket, hogy húzzuk le másokról a kabátot. A homo moralis mindig háborúkat indít, forradalmakat szervez, máglyákat gyújt, akasztat, önsanyargatásra, állati robotmunkára kényszerít milliókat, egy szebb jövő ígéretével, melyet még sohase váltott be. A homo moralis önmagát és másokat áztatva mindig tökéletes boldogságot ígér, de ezt mindig csak egy távolibb időpontban, akkor, ha majd meghalunk - a túlvilágon - vagy akkor, ha legyőztük ellenségünket - a háború után - vagy akkor, ha majd a gazdasági élet végképp rendeződik - öt év múlva vagy ötezer év múlva. A homo moralis mindig paradicsommal kecsegtet, és mindig siralomvölgyé változtatja a világot. A homo moralis mindennel elégedetlen, még a napsugarat is kifényesítené, s nem ér rá gyönyörködni benne. A homo moralis még sohase mondta, hogy pihenjünk meg egy kicsit, éljünk, és vegyünk lélegzetet. A homo moralis csak fut, fut, és nem tud megállni. Vele szemben nem a homo immoralis áll, nem az erkölcstelen ember. A létharcban lehetetlen eldönteni, hogy ki az erkölcsös és ki az erkölcstelen. Ez csak később dől el, miután valamelyik fél győzött, az értékelés tehát viszonylagos. A homo moralis ellentéte és ellenképe, gyökeres tagadása a homo aestheticus, az önmagáért való tiszta szemlélődés embere, aki nem ismer jót és rosszat, melyet semmiféle lángelme nem különböztethet meg, csak szépet és rútat, melyet az ő egyéni sugallata biztosan megérez, az, aki a mindig vitatható igazság helyett az ízlést emelte polcra, mely megbízhatóbb, irgalmasabb kalauz, az, aki nem áll sem jobb oldalon, a bégető, fehér bárányok között, se bal oldalon, az ordító, fekete farkasok között, hanem egymagában áll, távol a nyájtól és csordától, mindig egyedül, mint mindenkinek közönyöse vagy megértője, mint mindenkinek természetes barátja és természetes ellenfele, az, aki mindenkit külön szerethet vagy gyűlölhet az érdeme szerint, az, aki esetről esetre cselekszik, az, aki elítéli az erőszakot, mert rút, az, aki sohase túrné, hogy az ízléstelenség arcul üssön egy öregasszonyt, akár vörös mosónő az illető, akár fehér grófnő, az, aki semmiféle párthoz se tartozhat, az a jellemtelen, aki egy egész életen át acéljellemmel ragaszkodik jellemtelenségéhez, az a magasztos és dicső gerinctelen, aki vasgerinccel vállalja gerinctelenségét, hogy biztosíthassa szabadságát, függetlenségét, szeszélyét, s ember tudjon maradni, az, aki boldogtalanságában is boldog, mert megérti, hogy miért boldogtalan, az, aki néha tökéletesnek álmodja a tökéletlen világot, az, aki már megváltotta magát mindenekelőtt a világmegváltótól, az, aki semmit se vár, és mindent megkap az ámulat egy pillanatában, az, aki ezt a pillanatot s vele együtt az életet marasztalja is.

Természetemből folyik, hogy a homo aestheticusnak sem akarok híveket toborozni, és a homo moralistól sem akarom elidegeníteni híveit. Csak kijelentem, hogy előbbi szépnek tartom, az utóbbit rútnak. Ha az egyik a széplélek, akkor a másik a rútlélek. Nem szeretném, ha bátorságnak tekintenék, hogy lándzsát törtem a homo aestheticus mellett, akit mostanában általánosan lenéznek és gyűlölnék. Ezt az ítéletet vissza is kellene utasítanom, mert morális ítélet, s minden morál merőben idegen lényemtől, meg is vetem. Gyávaság se lett volna, ha nem vállalom azt, amit eddig minden sorommal hirdettem. Rút lett volna. Ezért úgy vallottam, amint vallanom kellett. *Homo aestheticus sum.*

Nyugat, 1933. január 1.

IV

1885. március 29-én születtem Szabadkán. Ez kétségtelenül életem és életrajzom legjelentősebb eseménye. Mi is történhetik valakivel több, mint hogy megpillantja a napot és a csillagokat, az eget és a napfényt, s rejtélyesen egy bolygóra kerül, melyet eddig nem ismert, és azután sem ismerhet meg soha? Erről egy egész életen át vallhat, anélkül hogy bármi mást tapasztalt volna. Én is ezt tettem akkor, amikor írtam.

Életrajzomat szeretném máris befejezni. De egyéb adatok is kellenek. Édesatyám művelt, kitűnő ember volt, a berlini egyetemen még Helmholtzot hallgatta, európai szellemet terjesztett maga körött a vidéken, rám is edzően hatott, mindig bátorította irodalmi szándékaimat, ellentétben az „irodalomtörténeti apákkal”. Mély hatást gyakorolt rám nagyapám is. Személyesen ismerte Kossuthot, Petőfit. Amint Veress Ignác emlékirataiban olvasható, a szabadságharc egyik utolsó röppentyűjétől ő a fegyverletétel előtt sebesült meg. 1848-tól 1858-ig török és amerikai számkivetésben élt. Engem nagyon szeretett. Ő beszélt nekem először a tengerről, az angol nyelvről s a háborúról.

Tizenhét esztendő voltam, amikor első versem megjelent Vészi József *Budapesti Napló*-jában. Budapestre jövet megismerkedtem Babits Mihállyal, Somlyó Zoltánnal, Juhász Gyulával, Karinthy Frigyessel. Ezeket a barátságokat ma is a sors legendás ajándékának tekintem. Csáth Géza az unokaöcsém volt. Már kiskorában írónak készült, festegetett, zenét szerzett.

Mit mondhatok még? Huszonnyolc éves koromban találkoztam először a fiatal Thomas Mann-nal, akit akkor még csak a kiválasztottak ismertek, azóta levelezek vele, s évtizedeken át követhettem a világhír felé ívelő tündöklő pályáját. 1919-ben egy olasz újság megírta, hogy kivégeztek a Vérmezőn.

Az írótlól voltaképp lehetetlen nyers élményt követelni. Olyan az ő élete, mint egy koldus-tanya. Minden kincsét fölhasználta, kirabolta, elorozta az irodalom számára. Érzem, hogy életrajzom se teljes. Egyik barátom a múltkor a kilencéves fiának beszélt rólam, s megemlítette, hogy költő vagyok. A kisfiú megkérdezte, mikor születtem, aztán megkérdezte, mikor haltam meg. Véleménye szerint a költő pályája csak akkor kerek és egész, ha már meghalt. Talán igaza is van neki.

Színházi Élet, 1935. október 20.